Sprem. sign. D 1972/36
Struka:

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA

U BOSNI I HERCEGOVINI.

UREDNIK:

DR. ĆIRO TRUHELKA.

XXVII. — 1915.

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO

SARAJEVO ⁘ ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA ⁘ 1915.

Inv. Broj: 8203

SADRŽAJ.

I. Arheologija i povijest.

		Strana
Dr. fra Julijan Jelenić: Ljetopis fra Nikole Lašvanina . .	1—36,	269—312
Dr. Ćiro Truhelka: Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni		109—218
» » » Vuk Banić-Kotromanić		359—364
» » » Grobnica bosanskog tepčije Batala, obretena kod Gornjeg Turbeta (kotar Travnik)		365—374

II. Etnografija.

Vejsil Ćurčić: Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini	37—108,	313—358

III. Nauke o prirodi.

Viktor Apfelbeck: Fauna insectorum balcanica: Revizija vrsta Phyllobius (Col.)	219—252
Dr. Fridrik Katzer: Narav tla i hidrografske prilike nevesinjskog polja	253—268
Dr. Ed. Baudyš: Prinos k rasprostiranju zoocecidija u Bosni i Hercegovini	375—406
Viktor Apfelbeck: Revizija vrsta roda Sphaerosoma Leach. balkanskog poluostrva	407—430

Imenik spisatelja.

Strana

Apfelbeck Viktor: Fauna insectorum balcanica: Revizija vrsta Phyllobius (Col.) . . . . . 219—252
» » Revizija vrsta roda Sphaerosoma Leach. balkanskog poluostrva . . . . . 407—430
Baudyš dr. Ed.: Prinos k rasprostiranju zoocecidija u Bosni i Hercegovini . . . . . 375—406
Čurčić Vejsil: Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini 37—108, 313—358
Jelenić dr. fra Julijan: Ljetopis fra Nikole Lašvanina . . 1—36, 269—312
Katzer dr. Fridrik: Narav tla i hidrografske prilike nevesinjskog polja . . . . . 253—268
Truhelka dr. Ćiro: Vuk Banić-Kotromanić . . . . . 359—364
» » » Grobnica bosanskog tepčije Batala, obretena kod Gornjeg Turbeta (kotar Travnik) . . . 365—374
» » » Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni . 109—218

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Ljetopis fra Nikole Lašvanina.

Priopćuje

dr. fra **Julijan Jelenić.**

1653. Ферд: 4. кр: Угр: и чешки римски цесар поста.

1654.*) Угри Ферд: цесар. мошковите војску противу Пољаком. Кристина кћи Густава кр: Савешкога очино краљевство које на њу бише пало остави, и даде рођаку Карлу Густаву. Курди тарсахки разбише турке код Поповића, и убише Карамандару.

1655. Алекшандро 8. папом поста. Карло Густава кр: Савечки војуие противу Пољаком. Леополд велики бечки војвода Угр: кр: поста. Данзу рушика главара оточкога разбише турци, гди погину наши дан стотине. Исте године отоучани разбише турке Дадиград. Петар Зрински с' крајином Сењском, и огулинском вороти Кореницу, и много плино задоби.

1656. Скупише се турци од Пожеге, Будимце, и Костајнице, тја до Кравае, и приђ Ћиниа нотарине пашад од Пожеге, и Мустафипег бињћки каветан, и тарушие под Кризанић Балу; које разби Курди тарсахки. Мустафипега, и Шахинпега оробавића доведе Бање, али ови од велике рене Угри, довеђе и дад обрћловића. Дадесет, и неколига дну, с' многим градима турци, ту погине Мухмедпег бешираник, а нотарине тешко утече. Леополд кр: Угр: круни се за краља шешкога. Млечани освоише Клис. Курд у Италији.

1657. Ферд: 3. цесар Угри од 49. година. Идоше турци под Отараг на Сењску крајину, и приђ Ћиниа паша, на ћии Угри наши сто коњаних, и данста пишаца, и разбише турке, кои не било шест иљадах.

1658. Леополд велики војвода бечки кр: Угр: Сиђе на цесарство.

1660.*) Оба Храватски меку мором, и копном водили 700. нећнићарах изсиче, и оради нови град на ориђу мору пред[1]) капном.

1661. Отоучани узише своја главара Искова порталеа. Зрински Петар порови Острожцу. војска у Херцеку меку цесаром, и турином.

1662.*) Узеше турци велики Варад.

1663. Турци узеше Нершиканац[2]), Нитру, Левенц, и нови град, цесар похоћи своје вадиђене, доће у Ћалопланд, и тасави. Турци поросише Херцеглад дно. Зрински Петар главар Сењски, с малом војском разби дан пашу чекриђа на Нурнеан стина код гриће, кои паша биише поћо попалити

---

[1]) Bolje: пред.

[2]) Нершиканац = Eršekujvar.

тарлог, и друга зла починити. У тому тому млого врихан туракаx погину. Инаде у Судаћлстао
откинотер пашин отрат вдран Стадрдц. дрд нећанидрски, и другн млоги на гласу антезоан.

1664. парви дан фебруара никола зрински осиеке мостове посече, порости нурово поћле, попали, и
вечи узе силом руком трисицу, товоацу, и другу мисто. сећадин изсикоше више од
400. туракаx у подгорину код вировица. порори варашице у славонии. воиска карска подсиде
каницу, али с великом свином штетом. везир доиде каници на помоћ, паши оставише
каницу, кои се нурае кташе прићати, и одоше противу везиру, али несказа од капетанаx
учини, да везир прећ тоиа, и вран осаои нови граду зриниского на оуи сае воиске карстке.
цесарова воиска разби турску у угарии, и узе од турака левенцу, и нитру. крвто турке
опет цесарови разбише код рике рабе, гди француези велико сое витешцво показаше, по
несрићи велики тла никола, хравтски, кнез од зрића, страх турском од дивиака русиеа,
у кушацих код чакове куле примину на велику жалост свему варадћу.

1665. гради се фортецца код вара воде, коиа се прозва леополдина од цес: леополда. мир меју
цесаром, и царом за двадесет годинаx.

1667. од велике трешње земље порушисе дубровник. умри алексиандро седми папа. ти отара
клемент осми. турци тоу каниду. турски цар доиде у мацедонию, да отиаци свою силу
на канииу.

1668. изгори нови палац цесаров у бечу, и ти млого штете. млецани разбише турке на мору, у
тому тому веће турска галиа изгори, другу утому, а пет би млецани отеше, ту ослободи
се карстианских сужања пладаа, и четири стотине, убаташе живи туракаx четири стотине,
и пашу од натолие, тергу цинарского, и надаринского: а други тег погину. млецанаx погину
двиста, и пет, а рањени пет стотинаx. далматини ударише на пашу котарского, кога
разбише, и жива уфаташе. далматини опет турке разбише мећу клисом, и солином, пофаташе
и четири стотине. ваде кафинир остави крвиу покаиуку.

1669. у царигради велика слутња мећу нећиидари, тадуки тио здравило цар сау свою тратиу
подавити, зато нећииндари удаваше кавдидва, кои не на то цара наговорио тио, и његово
тило отаише пред царева врата, гди три дни лешало, пак га отаише гадаиме псом. на 30. травња
изгори вас тадиме, и краћева двор. на почетку мисеца рујна доиде нови паша, у нершекавадр,
кои оному паши кога наиде чини одсиђ главу, и одара на мих коњу, и главу посла у тадиме,
и то учини, зашто не зафадаи минцем утавралити нике фортеце код коморана. и да ние
карстианска села оладћна подложно под веки храд. премда канижи доиде помоћ од папе, од
малте, а наалаустито од краља франческога приа коиа ти витежки главар војвода тебуфорт,
кои одиде, и жваот остави, ванпоси се придаде на 26. коловоза, турком.

1670. умри клемент 9. папа. мииало вишиовецки краљ полски: ти отара. задару нови граду зриниского
карловачи раскопаше, а порави се дубовацу. придаше се цесарови воисци каша, еперјеш, и
мура. отара клемент 10 папа. иначе тиш истирави из цесарови другдаа.

1671. мииало кр: полски узеу елеонору цесарову сестру. млого господа кои се хотиаху одметиути
од цесара тише ставлени у узе, нејани надашди, у бечу, петру зриниском, и франи
турскоиом у нових мисту течкому, ерафиму тантенпоћу, у грацу, и франи тоинћу у подулу
тише главе одсичене.

1672. камениу навтавекћу полацку фортецу турски цар узе веће по издаисту, него силом, и
премда тише дво виру поладком, лица немаћне, изсиче све мисние, и господу. турци, и
полацци учинише мир, тако, да полацци турком сау подвалиу пусте, коиаке у кииоваи слободи
оставе, и да саке год: цару даду двадесет, и дан иладе залатни дукатах.

1673. умри мииало краља полацки, полаци разбише турке код коцина, и узеше коцин. дадро скрадиткадина,
заставни сеќаски иде под дубник, и разби неда велики турски траг, и ш ћиме не тише,
него 18. кадиах, и мушко што тише од турака изсиче, а жедах, и диец 34. доведе у

ростство. и донесе тадро неизречено тугуки у оному гроду турску адиаеку господу, кои з тадром своим тичаху прид кугом.

1674. наши Сотиенски поклачке војске Уградантека, ти отгда за крака поклачкога. турци отеше поклачком коуни, и Умина, гди све изсикоше. кр: покл: узе од турака тагр граду, и сау Украјину.

1676. поћи се кр: поклачки с' турци код Трембовле, гди погину турака 15. иљада, а поклачках нејну иљаду. убавише живући дад изданика, кои иду уђеки дрвенда, давши оружницу; и тачише и на чекреке. неђа Угри до дад дан, а други осам да. на 6. јунија другои поклачки разбише турке, и татаре, по том учинише мир, изтадаше се Турци поклачи, и поврашише Подолу, и тиму царку у похолу. нурди, и нурица тадлеоак од Секна с' четврдадесет клубих у мору срзтоше се с' тригуше турке у кои бише пет стотинах клади бише се, и тешко турци утекоше, гди би погину сто, и педесет, а мало мање од рањени, наши сви се ранише, а не погину ни неђа. иноћено 11. поста наполи. кршћоф делишинудоавк разби мустафиетега капетана тавкога кому гаду од сиче николу оршиковк отадчани од секлске крајине.

1677. московљани разбише турке, гди погину турака двадесет иљадах. а московљаних шест иљадах. мало затим опет московљани разбише турке, од кои погину тридесет иљадах.

1678. роди се цесару леополду прави син нозип. мир меку цесаром, и кр: од франце. војске у Угарни задаше вире. московљане опет крутио турке разбише. котарска чета[1]) млоги плин задобе, потекоше за клина турци, иствараши отеше им плин, котарци гледаюћи веке срамоте нето свое порошили вратише се на турке вичуки, а и нурица секланине (ваи бише на гласу иунаци) Ево турци! како дa се ти нурица бише онде лажерно, турци се попадашише даше плеча, и роте оставише, изгину и млого, а млоге живе поваташе; зато котарани однесоше нурици нејну делинну[2]) срцером оковану, кону отеше од нејнога на гласу иунака турскога, и то за задавити срћи нурицинои, кои се зове тедлоавк у секну. у доклои Угарни нејна турска чета из нершиканадра зароти даисти колах, и толико воловах, и лицо друге живине, кое срзтоше Угри: оставише плин, и потирогие, ту наши погину десетак, али убише на турке, кои су, у покку ставоадли зарда куре, и потише и иљаду, и трисата, довише освопотовах, и убавише вашица сина. месеца сврпка узеше турци чекрин силном руком; прилдаше се цесару стари, и нови чол, кремниц, и шемниц.

1679. куга велика у тежу, и по другим мисти љиндки, шапклоски, угр: и кршкски. у сламу тежу у три месеца помори сто, и деведесет иљадах, и пет стотинах, и осмадесетаро чекаддан. другик драмоташа довеђе николико кукх вадха из лике, кои кенерда хертецадин даде мисто, и куке у котару триплском, зато трикладан дигоше оружие, и ти велика сњутка, секладни и умиришe, са сами тим млоги од кли одоше стати у сдаолии. секладни у лици ловлдане подложише под хадре, али вои не хтише га дадати, зато тристо секладах турци у лику под нови прико велеоика, и задобише вели плин, којаци се растаракаше по селих, испод кулах турски, а пишци лики коло игрдху, лики се чашку, и пиду, а лики спаду, мекутио из сви страна турци доторкаше, и наше разбише, и плин отеше, ту погину секладах 21. а осудени 8. турадах мартин пане 30. а седам у суђениство. вае године млоге турске чете оплдсише се по хадради.

1680. за 6 месецих изобила не неда стршна занда рентиц.

1681.*) помирише се московљани турци, и татари. текели узе филек граду силном руком, а с помоћи турском, кора русковах.

1682. Угри цар московљански, осташе му два сина петар, и иван, али неђа одавк мала, други мало разумади не тиду за владање, зато владу софиа клиоа сестра, кога бише дивоина

---

[1]) Riječ чета u izvorniku je zabunom dvaput napisana.

[2]) Pravo дамашкинлу, t. j. sablju iz Damaska.

круто мађар. мисеца коловоза поче изходити друга звизда репатица: коиа турску велику војску, и отсићене тешко задмењоваше. текели узе кашу граду у Угри: и друга нила миста франческа оставише у лицци декентину. текели с помоћу турском млога зла чини по Угри: противу своме цесару леополду.

1683. текели на задобитје круне прими од цара по руке великога везира неку свитлу сабу бурзију калпаћнек напереду од неизрече(не) вриједности. неђна клобук, и неђну стоицу, кои с везиром учини ову погодбу. 1. да цар текелиу повратити на сав она миста коиа се присгоне краљеству угру: и коиа не задобио у 13. година. 2. да се имаду судци неђне, и друге стране поврати. 3. да угарци саде год: цару шаљу четрест иљада талира. 4. да угр: гос: посли свадити текелине имаду власт између себе обрати за краља. 5. да се допусти у угри: слобода вири лутеранской, и калвинской. 6. да се имаду прогнати катоилици, наипаке реовници из клоши мнастира, и у ћли ставити припоинђаце лутеранске, и калвинске. 7. да цар има дати текелии помоћ противу цесару, и друге стари, коие су противу цесару, и властитому краљу угарскому, и виђећи текели тако узанишен окрену млоге градске мешше под своиу власт, а они кои се не тиоу подложити, орћнем, и с разбојем немило тараше, виђећи то цесар леополдо, сложи се с кр: пољачким противу тому невирнику, и непријатељу, коиу слогу, и с. ω. папа потврди, цесар скупи четрест иљада војске, приђ коиу стави грабара војвоју лотаринскога, кои подсиђе нерешевана мисто веле тврдо, везир дођиђе гради на помоћ, и ш ћним сто, и осамдесет иљада војске, наши оставише нерешевана, и одоше граду бечу, тоиећи се да га везир не подсиђе. турски цар оста са сами своим двором у великому биограду, а везира кара мустафу посла с војском противу цесару, и везир на 12. српњена круто обсиђе беч, и поче га бити на два миста, то ест цесарова двора, и зимскога тарга, бие га са свом снагом, а тамо га ранићер грађ шаремеггр, доиђе им на помоћ наде кр: пољачки, Екмнаела војвода тадарски, и наде војвода шакшонски, кнез удалаћен, и два од тадиена, и остала војска, и господа од цесарства с млогом снагом удрише на турке, дадидесети дана руина мисеца, и жестоко турке разбише, и отеше чадоре, топове, чевдау, хазну, и храну, и сриђно граду ослободише, зато папа кр: пољачкога наза трдаитељем вире. потом тога ћенерал карловачки разбиаше сву страну угру: то ест градове, и миста, коиа се бешу турком придали, а тада хрватски бана, и мура чаваше од турака, и угараха, попали мурску соботу граду, и варош, тумачи оиће турска стражда; а пољаци и друга карски потише турке под сопроном, и она им изтираше. на 6. листопада кр: пољачки удри на турке под парканом, не дочекаши никачке војске, ту се турци узаираше, и погину око два иљаде пољака, и мало не упаде, и кр: и син му у турске руке, дан дотииже војвода лотарински с ниемачком војском. десети дана истога мисеца наши удрише на турке под парканом, у тому боиу отиђоше мирта два наше, и четири иљаде турака: изаћи они, кои на тирдани на дунава потопуше, виђећи то остали турци у паркану великом виком милости прошаху, али наши разбиша вратиа све им на коиђе изсикоше, и само осташе 800. за судене, затим граду орћнем, вас поручише на 20 истога доидоше наши под остргон, и узеше прави варош, гди згубише 380. турака, затим узеше и други варош, а турци потироше у граду, дан немогући подњити тешка орћна придаше се на 27. листопада, кои не били шест иљада. у саваоник копривничани, и крижевчани поробише турска четири села. а кад се вратише по изданству им турци разбише, и отеше плин, и робе, ту погину више од сто наших, и три војвође, а неђна ранена утече, а турци наши ђиан у[а]ти[ше][1] 30. листопада на 30. карловачани, и покупци варош, и граду тудорово попалише, и поробише удаттише 80. суданија, и иљаду волова ту погину сто турака. придаше се цесару левенц, папа,

---

[1] Zagrađena slova u izvorniku manjkaju.

и тада градови у Угарјрњи. наста велики страх по свој турској земљи, сва хрватски, и ђенерал карловачки посиче трњаницу, која му се придаде на вири павши дан; затим посиче Тотовачу, кога други дан по ноћи турци оставише, нејда, и други наши пожегоше. ваши порлавник збрђи своје влашћине круни покладион. кулиђи воивода на кошаци дође с војском у филогради. гди други дан дође триест илада татара, и татара, на које удрише кошаци, и разбише, и тирачући и на све четири стране, тако да у четири миље земље биђу мертва тилеса од оии кои битиху, и тако кошаци узеше два града от тих хрима, гди све пој мач окренуше, ту поринуше три паше, даниера кои биши над свидима бивај убитише, и ваи за ослобоћење дадј сто илада талира, даи немогући се кошаци мећу собом погодити разсикоше га на комаде у то вриме оттуда порушише здање, и доведоше робиа, и донесоше плина доста.

1684. бише големи Синови. у подну зотор, и вике протива господин Угарској, кои су се од лањске годиње турској сили придали. ваде у приморју хрватској сликише се те нара турски, и протива турком дигоше оружие, узеше Дрниш, и горњи острогу, и многе оне Бене градове, и дворе, и турке на николико мистах разбише, и пој мач окренуше. наро војвода од лотариниће с цесаровом војском иде протива остроброну, и ухаши на путу, да су турци код пешта, иде на њи, и бојући од потрибе за освоити бура с војском, и наиде пој вулом дадесет илада турака, које разби, и протива поринув турака три иладе, а остали остаина ујдоре, топове и хрдну утекоше, и тако им се придаде вуч град, и ту упаде у сушћенство осам стотинах некаиудар. затим наши узеше, и пешт, кога турци бијху оставили, и потиргли у будим, и разметнули мост од лађах, да би наши не пришли за њима, даи наши, кои тирах четири стотине некаиудрах, кои хвахуј 53 лађе, од кои не било мост, убитише 30. лађих, од кои беђиа бише пуна турака, кои нису могли с' враима ући у будим, мећу то са стране ђуђри наше четири иладе турака, даи кваши наши плећа даде и у недију жип пет стотинах, а многе наши побитише фиве, затим наши пустише лађе, и учинише мост на отоку светога андрие, на кои наипрво прије ђенерал карлова свои илачи, гди наиде николико турака, које разби, и ваи отиду зборанит да наши будиад не прију, и тако придоше сриђно, и през смећње, ухаши то сердикер, силни сау војску, у нејдно, и оду која му бише дошла у помоћ, гди у све бише дадесет илада коњиках, а осам илада некаиудрах, мећу које бише везир гдунски с' тринадесет пашах. кои сви с нејдне, сви з друге стране вечерати на наше удараше, даи у свашчи пут изгубише. и бише протирани од угарах, и покладах, наипосли оставише турци табор, и све војничке справе, а наши опсидоше будим на 14. мисеца срп: у ньтру изванскиј варош освоише, а субтрагаа таре с топови, и одмоћи добили варош, кога, и узеше с' тадрћану с. ђерарда на стригу. изиђлеци турци, гледајући опени се да се наши град не придаде, и сердикер одлучи опет граду помоћ дати, то разума војвода лотарински оставе пој градом пишуће, и николико коњиках иде тражити турске војске, и путујући сау ноћ дође зором на оне турске, и стави се у нарједу за тои бити, што видиа турци, не чекаху да ће удре, него они дођоше, и затаркушу се на наше, даи наши већерати би витешки одбише, учиниа пак враи тои кони дурах 4. уре. турци даше плећа, и побигоше, ту и поринув четири иладе, и оставише топове, чадоре, кола, хрдну, и хазну. у потиру за турци оде лудовик маркеж од бадена, кои многе турке стисћући изсиче, и поватаа. у тому разбону мало мало наши дошише, него лаии пој обеом кад га ослободише. на 23. истога мисеца вратише се наши срећно под будим, и вагроше затечење од допутиа на високо мисто, нек могу видити будимљане, да се уфање изгубили, и да се придаду, будући им помоћ сад изгинула, даи будући и много у граду, и ставише (sic!) осам илада некаиудрах, и пет пашах што у све чињаше тринесет илада војске, приправљајући се бранити, како ни наговараше лоан везир. нер бише

примио книгу од Серашкера, и у кнои гдитда, кога му не посадо цар, да има одању одбрнити, и нако дко не умре од олова, али раозана, умријеће од гдитдна са свим војници. = Ћенерал[1])
Лешле с' цесаровом војском, и хрватском крајином посјече Вировитицу, доиде мдрошки паша граду на помоћ, и с киме шест хиљада турака. кои су били на осицких мостових, да га паши разбише, и отеше им све справе војне. погинду хиљада, и двиста турака. придђе се паши граду Вировитица. из кога изиде 800. турака, кое мало више хрвати изсикоше. отидуки нигдје турци тако с пашом учинили. велики хрзнадари покладуки разом турке, и татаре, кои нош[к]у храну у Кањенцу, и задобих 440. колах хране под сабиме коли шест воловах, и ту росте хиљада, и четири стотине непријатељах. хрвати вјекиват под Серет таре, и подјерoше не само врош з двора, него неђди од ким, кои турски добро знаше учиње у граду, и упали храмоте у кому свои војски храна сташе, на велику шалост од они турака. воиводу латинаски посли три мисеца остала[?] оти одкине, за ови пут. хансбер оставсту од стоикога отогради довезе војски цесарови, коиа ноћер оиње под отдником осам хиљадах врићах пшенице, и четири хиљаде воловах. млетчани учинише мир с' цесаром, и с пољаци, и свог против турчину, дигоше велику војску по мору, и по копну, кои дају помоћ пави. ада од фиоренце, и малтежи, та млетачка војска над којом бише главар франо мочениго оде на оток свете мавре, и граду посјече на 20. свр: кога узе на 7. коловоза, гди нађоше 80. топовах, и много сабие хране. доиде савор паша, и с ким двуге дан пише с великом војском посјекоше Вировитицу. лешла доиде граду на помоћ, кога турци разбише, али не дрез свога кадра, доиде ода хрватски лешлу на помоћ, то чуваши турци оне ноћ потигоше, оставиши паши вјећи дио топова за добитак. франчези оне ћенеду, док не натираше да им се покори.

1685. шадћнали се дигоше против турчину. умри крадо двуги кр: јиване под крилом римске цркве католик. иакоа двуги краљ отрат крје од јиване пости, и ови се очитова католик. кр: покладуки подсиђе каменицу, али е не узе. пород у мори узеше млетчани од турака. ерцеговац снаном радом узе војска цесарова. везир подсиђе острогон, али га ђестоко разом дуна латинаски. лешле уђеђе николико осички мостовах, и врош, а граду оста, веће него милостивао. придаше се паши еперјеш, и паша. турци удатна текелиу одведоше у стоградд. паши узеше солнок у херцегла. роди се цесару син краљ. млетчани оише граду сињ за давнест, и шест дана, али и турци разбише, и граду ослободише, ту погинуше дан паше. ћенерал херштешени, с крајином сењском, и карловачком порости сау лику, и крбаву.

1686. маjaр разом турке код ордховице, при кои оише фидаби паша. хинслер разом Серашкера. и текелиу под сеђедином. цесарова војска опет подсиђе одтине, кога с великим трудом посли два мисеца узе. при војском оша су двадзвањнинца, крало војвода латинаски. и мадуел вона: отадрски зет цесаров. = у риму паша учини 27. кардинала у неђда да. *Modon, Navarin, Napugliu* од романие, и другу многу мисту гдирка узеше млетчани од турака. војска цесарова узе сеђедин, печуи, шиклеуш, симонторну, капошвар, и друга миста. паши од турака узеше адраду, кону турци оставише, и мостове на свак уђерoше. марећ варелед свои ћаудикла, и сењском крајином удари на нови у лици, гди изгуби свога сестрића, а граду лица не море учинити.

1687. ода хрватски попали костаиницу. ту погинду стипаба воиновић капетан огулински. у по[?]уау се оруши за кр: угр: нори син леополд цесар. узеше млетчани од турака дадуалнелле лепонтске, коринт, и атену у гдрукои, и у далматинској земљи котар, датин новигради ниграфшћнеради крдћад тадетна. нови кузтиа чини све хрвате, и остале псе потити у царигради,

---

[1]) Iza ove riječi u izvorniku zabunom pisca slijedi na koncu retka »ле-« i na početku novoga »(нерда)«.

жиећи за грих крухом исе хранити. Хаирати попалише Незерско, и Стину. разбише турке под Сазином. пак под Терцем. наши разбише силну турску војску у Мохачком пољу, и отеше им све старе војнике, а везир тешко утече на ону страну Драве.

1688. Мадјар под Серемом разби турке, и татаре. Хаирата седам иљадах разби турака седамдесет иљадах; ту погину натарић Стипан, а гради оних турци осташе, и наши га хаирати узеше. Нећер наши граде силном руком узеше у Угарији. Мункач граде Текелија нашима даде. Мехмед 4. из турскога царства избачен. Сулејман брат на царство сиде. У то време велике смутње у цариграду. Стони Биоград ћенерала Стипан придаде дадом. Адурни, и остаде мисто уз Дунаф наши узеше, такођер липпу у Ерделу. Мадјел Ордари прида с војском Сааву, и притира 25. иљадах турака, подсиде велики Биоград. кога мало нара пролиаши силном руком узе, ги погину петнаесет иљадах турака; Смедерово, Ниш, и млога остадах мисто узе цесарова војска од турака. Бранилци (sic!) се поклонише цесару. Даже цесару хараџ, српска, рашка, и бугарска земља. Лудоаик принцип од Бадена з одном хара: узе Костаницу силном руком, и остала околна мисти од турака. наши код Зворника турке разбише погину турака пет иљадах. трешња породи Беневенто, у Италии, Шпању у дани, и у наулиаи млоги краје учини. наши узеше тоиад, Дубицу, и градишки. Беиалени тераше под Острожцу, и велин[1]) пали задобише, дан и вела турска сила досиже, њихо рошна оте, и николико погину беглерах. Смутња, и почетак војске по крајинаху фиршемботергу у липцих. зарати кр: француски с' папом да не ћебоа поклисару у Риму зло дарово, одузе од ћелове оаласти града данилом папу у краљества француском папинско липадишане Сидалице. Делфина француски краљић узе тадеро мисто Филипшбург од лимаца. отише млечани с великим трудом Негропонт турски, да га не узеше. узеше млечани Книн, од турака мисто по наради тадеро. нанкоавић николико пута турке разби. рат, и војска у дагани мећу краљем, и кадстаом зададе аире. кривоаирником име на помоћ холанда, а кр: француски против холанди. одна хара: Учини с уз мост на Саав, и порови Дубицу, и млого пилно задоби. Далеко ордићеш ти отрда за кр: од дагане. и војуне против нашоу праеому краљу своју пуку, кога нашова примоће.

1689. краља француски војуне против цесару, и млоге велике, и потате градове лимачке опусти, та војска ти узрок од велика зла свему кршћанлуку. на петров дан наши пет стотинах под Зриниом Удари на 12. иљадах турака, при коим тише шаро паша ћехна. наши турке разбише, и натераше у Уну вод. од кое се тише задајина, ту млого турака изгину, и мећу осталим попаћен тајћин капетан, а ћеху удатише живад. ћенерал кароаачки, рош, и узима градове по лиџи, и карашан, с' кароаачком, и сењском крајином, тилаи тешко узе тудаћи на ошром брегу у покњу нана стара граћа, и у ћлему турци иуаџи, узеше такође Удану, у коиои туху нанорадиви за оружие турци с великим трудом, и веби дио од турака ту се искарсти; под Удалном нести неда грето, у кому има с. тило, турци веле да не ћиоао, а наше, и поче га откопаати неда мало пашета поп Сушећи да не оде тадро, у исто време Удри дарда, мућне, и громови на ти наути да сав рекоше да не судући да, и мало не изгинуше, и поп, и војници кои се оде надоше. личани, и карадаћани турци се искарстише се вићи дио; Удрише отиоћ турци на дабрау кулу, и село на Унскому отоцу Утише на Спеку водаоду, и све војнике кои стадаху изана куле. и села дио попалише, а сиш ш. ф. Филип рева с. браће тоњећи се орлица у кули скочи у уну вод, и Смарт прид коном тиџаше у ћлои ниже. на дан с. браће под Дубицом турци пригазише Уну, и посикоше десет наших, а невесет живи одведоше, при турци тише Мехмед дга лидаишћин капетан од Костанице, наши између ти турака удатише бедного, и посикоше, за кога су турци дадали двадесет судћадах. = нако краљ од дагане поотиће краљу од фране, а далека

[1]) велин zabunom, mjesto велики ili možda веле лип.

окрунише на његово мисто. Стадан се противад Данилему туркомел оди од живерине дан по зла од живерине, и велику пролитму кран круће доти, и све краљевство под свому оставсти подложи. Умри у риму крижина великога гуштаа круља Свехога ћин, кога свое светско, за нетеско краљевство пропини. Зајон нови измисли у риму нихи молинош, у кои се задде много народа. назваше се Quietistae.

1690. нојзип кр: Ури: за кр: римскога се окруни. пожеђани туркаше к' орбнон лучи, и задоташе велики плин, али, и ћин доста погину. Узеше тури натраг пирот, у дротавни. Узеше тамонер нини, и у ћиему храње, и орушја много, узеше тури видин од чесара тургарско стоино мисто, зашто гладар га никадани турком придаде могући се ородинит, и зато лудовик од Бенсин војске чесарове задовидник учини га на ренове кокљске растараћу. Узеше тури доћни тимодају трез ирани на велику жалост свега карстинаналуја. Умри иноцентио 11. папа, кои доста добра карстиналским поглавицам учини, у ово вриме војске, кои и храбатом помоћ посла у карстра многи. тури туркаше под дубницу исикоше 160. нашинх, тио ие у дубници за глабара пон тотовки иданив задржевани. наши поротише тимарџане, и задоташе плино много. Ћенерал карловачки, свином и сељском крвином подсиле тиаћ, и тие га гли разоти турке, али настал зло вриме, остаан гуза. у уаку утону анарно скрадићадина тарвастар сељски вадри нуак.

B.

Нека се чиноу ови книгах не чуди што ние тронена година по реду, то ист од порођења исуокрстова него пришох од 1690. натраг, то ист на 1682, зашто сам ово вадно из разлицих рукописах стари, и ово што слиших надипо у рукопису ѡ. п. фр: Стипана маргитића из иниа нурае дуфинитура од прове, и кои е тио много годишах гвардианом у фоиници у маргу духа светога у вриме тадаши годинах и шестоние ратах, зато овако он пише како доникве слиши. то ист.

1682. кад тури понуоше на тех, на тосни тидише уиаур наша, а на (вели) у иниу капеланом[1]) доиддоше на чарни тешки чвуши, и заискаше много тадро. а карстиани га неможући дати, зато одредише мене, и нуру кундрину, да идемо у сараево к' наши; одосмо уашчи, оправисмо посо, и вратимо се по злу вримену зашто тидише сниг по више од пет педаљ; и упути се с нами ћели тућеукотаба, кога су иуће више трговина код туротеда; омарисмо у трав- нићскому поћу, и говори турчин да идемо у село на конак, а ми не итисмо, зашто хитимо, он оде а кад се раста од нас чусмо гди рече дех враг те одино индишие то дан конак, а други му се не даднише водит; и како то изусти одмах поче вилат тре тери друђино погину, и тако виче не пристаие, ми сиђехи да су на ћега вуци навалини, недна вели хоћи да га отмемо; други вели не иди, напоили вратимо се нанаши пушке, говорећи, не тои се ето нас, да га кохи вуче за недну ногу по снигу, утатисмо коња, и турчина на ћега усадисмо, а другога ш ћими не тидише коња. и рекосмо да су га вуци убили; надали турчин на коњу међу нас вичући по тогу тратио! не даите ме ми сиђехи да он мадде, да су нош око ћега вуци, зато му говоримо, не тои се не има ништа. а он све ведно, напоили му рекосмо, дои не кажеш што ие како ћемо ти помоћ? а не видите ли (рече) коиа нас не војска тастара све с оружием заталим, тер нас хоће да веже, и коње су нам свезали, и вратили натраг, и гушћа не војска него по поћу чешћанга. ми му говоримо уиди међу нас, и не тои се, а он не вируие, нег све недну говори; међутто се мало освисти, таке сотћу да се тради, и мало нас ота не посиче, тиаши му дотар коћи, а ми пушке под-

[1] U vrijeme ljetopisca riječ kapelan u Bosni je značila isto što i župnik.

[illegible] . . .[1]) [illegible] *Ex parte Verbi incarnati,* [illegible]

1688. [illegible] (…)[2]) . . . [illegible] [3]) [illegible]

1689. [illegible]

---

[1]) Tačke su mjesto isplavljenih riječi jedne četvrtine retka. Slijedeće zagrađene riječi drugom su rukom i tintom radi isplavljenja pojačane.

[2]) U ovome imenu samo je jasno »[illegible]« i »[illegible]«, te donekle otvoreno »[illegible]« i »[illegible]«, dok su zagrađena slova isplavjela. Da li smo pravo pročitali, sumnjamo. Slijedeće točke popunjuju maleni — od jedne ili dvije riječi — isplavjeli prostor.

[3]) Zagrađene su riječi drugom rukom i tintom radi isplavljenja pojačane.

орћа свитлости, и оде на небеса. и то видише млого чекаху. али мало посли злом смартину помаршЕ, и фратри, и ходаташЕ кои не умЕроше.

1690. биаше на босни Усеин паша. и помори орака у пролитине ћлуде горе него куга; исте годинЕ паде сниг, и мраз на жита. и би глада, кога ние нитко запамтио. и тада се почеше возати мекиндуре. и бише шиник пшенице за двадесет иљада 3 мекиндуре. а за биле васпре по шест иљадах, помаргх млоги народ од глада. а биљадина биљаше од свае прид воиском цесаровом. кукурузд би се мало налазу мартици нити се копаху, нити имађаше тко, бићаху рееу липову, з дарвна кору, виноау лозу, псе, мачке, у сарвеау изидоше диуа мштер мртву; у опћинои луци кога би оописли, оток би га гладни ћлуди саега изили, у то време паша ... сиршише, и вишаше, и уСкоке, и рану, кога год би довели, и те би ћлуди мртвуе све изили; и двадли бисмо вист угорие, али како би се навило, та би, и умрло; стадр коиа се могаше наврао тога за десет грошах продати, за неђа се продадаше изпродаваа сиромашу куће, покуће, земље удаие хаћлине и т. д. тада на узе од шахтазовића, и од мезетовића, тубрадах, ливаду дрва, що се наврао ние могло имати липоне дваие васпре, и том се ливадом, и сад, то иест на 1738. год. исуварстова, ако бог да, и одселе слуђи манастир драха светога у фоиници, и у ћлиму фратри С. фране. исте годинЕ на 1. Aprila паде по свои босни по пламинд навраша сниг, и биаху цврћлене, никоко да су скврлетом покривене изиђу фоинице, тако сташе тиа до великога пролитиа; и ове годинЕ помори куга, и говоре ћлуди, да нищо хоћаше носећи стриле, и то тарци дарже да не истииа. али ние драго, него врази нанастиу, и чиие тарци ние чаратарие, али ние дрбгЕ ликарие, него свете мисе, молитве, и постови. у рани се нарсли прапрдаше (SiC!) да прииу свете сакраменте по руке моие, мису би им говорио на ганићи код петрове куће у потоку, гди би куђанци дохаћали тер би исповидо, да се навраe све биаше помишало наконоти уз куру неће иедно дрвогому казати да не кужно и т. д. биаше у прозору неђа тарчиа приполно куру, вви изиђе у вечер опаћи вововЕ, да му при куком сиђи иедна раћадаа двиоиЕтина, коиа га ударна узидши, моно се саконако, али неће да га пусти, него, вели, носи ме на ганиће, то чудо виђи, и жена, и диуа онога тарчина, и нако не сииде, него не понесе, а кад би близу гди се миса говори, рече му стани не иди гори; од г. тарчин зашто не иди гори близу сио зашто ли ме заклу? од г. она наиаст тада хода она фратрина, и говори мису, не смием тамо, оиде га сиаши, паки не нести, и то се прогласи по свему ономе вилаету, и зашто у ономе селу не умри нитко од куге, нити се отрова, навадише исти, да се говори миса сваки, и опћено постише понеђићаки светому року, и сваки мису говорисмо, и аврао мало ода помри, али сиићаху сви да ходи куга, него сам тешко дао разумити, да не ово диаволски начин варати, и да и не бог по крипости С. мисе сачувао. = куга проиде, а на одо у фоиницу, али посла по ме дрслан бег ковачић, а кад доидо, рече имам иедну опорукум на душни, имао сам момка карстианина, и умрие од куге, и реко ми е за живота, да од ћлегова начина укопам га у гробу карстианскому, и да му уснуме крижи од камена, и оградим гроб, и то сам све учинио, али е иош реко да му чиним рећ мису на гробу, и да му даием картате мисе, зато те молим оћићи учини му отар више гроба, и речи му мису, и даде ми мисе, говорећи, нека зна бог стиндие, нека ћлегова при мени нищо не остане, и то заминићи за порару они нарсах, кои су непомиљли изадршити опорукЕ ћлиови мртвих.

1696.[1] потираше фоиничке манастире на опорбу, и заиући сусташа ванћле да не иедна карстианина сарвиа маћа именом иеле, и поче не зачићати, тако ти С. дтиуа од паћуне, кои по не дигро руке к' богу, и наде пат од рана, зна ли гди ти е муж? а она се закле криво

---

[1]) Ova godina sa svojim retcima u izvorniku dolazi iza 1731. i 1697. Nu 1731. dolazi odmah iza 1690.

истине светине да не зна, до сахата га турци угледаше у шуми далеко по миле, и удавише;
ово исто му ф. Стипану нареди исти Сурдиша, да упише у Улесу С. датунд. никаду хајдуци
на земљу шћо зову Будимти свезани од цара да се придаду у Туркои луци; и ови Турђићи
на мајку кнугучићи из подмиларчи дапе надухе: ови колико пише ужор, толико пишаше предевда;
за то узе свои будат, и нош недвога карстидниина комине, да носи у Турћу луку док
нису изашли хајуши, и не понесе никака тедшина не дадући му потриота, дан вао провинећене
тожие, кое сваког помаже, тровећи тури насред надидоше више неда динар, и вратише
му га, отесели се мајко, и узе за ћесга совучић кајха, и поче мислити шћо ће учинити
тиаши они динар отћели, и разриза они круха на поле, и своиу полу изиде, а полу свезда
у мајаму донесе у иниче гладда, и даде отраку. = овога марка пише куће, и земља
тинзу недвога надиие кои се зовише гунеш сало неда потоко меку растављаше, а тиру
натоуке надиие тинзу потока, и падае ти на маркову земљу, а ои ти урдино тер ти опет
приводици(о)[1] на надину, и то воће плода[2] види исти надина; доликолико надина поиде у
царигради, дониоше му комине, и придатећи, говорећи, шћо ћеш нам донити? еле немои кога
зла учинити селу, дан виданету, и немои се на кога тужити; одговара, неку, већ дио ме
ношер упитидиу има ли светих ћудих у тосии? хоћу рећи има мајко кнучаина. давле не
добро тити добру, и правеђну и т. д. има више тиралника недно турете, дакити шехити
нашки свето тило, гди иду тури на знате, и оздрављаду од болестих, и говоре да не
турских грет, мого сам питао наших стари отацах, и карстианах, и сви говоре да не
оние посичен неда мученик здрада вире исукарствое велик савога тожиби, да му имена знати
не могу, и оние има неана топола веома голема, и веле да не онда никад, и нитко не
подсићи не смие: мало ниже гроба има вода племенита, и на ћкои чарада; и зову не тури
кшили ткера, то несте наравна вода. зашћо гове: кад су посикли онога мученика, да не они
чаш карану проврно, и сад, веле, да у ово вриме проврне карану. у сарајевскоу поћлу има недно
место зове се рогатићи више села тадаћуна, и оние не тиша царава с. тадеда, и сад има
гребине, и отилидине, и гове: да не у нико вриме оние тило тило с. тадеда, и гредћа не
доисто тиаа чудновата стуновни су тили од приличнога мрамора, и гове: да су вађени у
плашини требиевнћу више сарајевца, и море се виравати, зашћо ние могуће с мора оливе сиве
добавити ни по суху ни по мору. кад не машастир изгорио усремотер, и одмо липи камен,
и стуновне у сарајевцу у мечите нако се, и сада види у ћесгову мечиту, и у царева; и
од истога камења од исте царвеве гораћена не ћупрна ниже врина тоске, а другга на ренћеву,
и моремо виравати, зашћо око чесме у тадафуну, и кад су доме, и прилике на камењу, и на
плочах, и тко не ти виравадо море видити неану плочу од отара, коиу не вудило 20. воловах
на мост од ренћевад, и стала не на путу ниже села царнотиние недвоми ћупрне, и узпило
се по 40 ћудих да не дигну опет на кола, и нису могли, и сад стоји на путу ниже
села, и ние толико ни голема. од исте цркве има неана шћатуа од камена, дан стучена
не не зна се кога не светога, и стоји под ћемером од моста на ћелифаници, и оние се
уараћаду католици, и ћубе иу, и говоре да не прилика госпина, и гове: да су не тури
толикрат у воду одучили, и опет не оние надоле, и сад не.

1697. погори принцип евђенио сарајево, и другга много мисто низ тосну, и одведе много робие, и
одвесе неизречено плино, и зададе страх свои тоски.

1701. на 10. марта нарави хајдуци почеше се купити у херцеговини. исте године на 10. februara
пађе око мостара мутна киша с луком, и посли на мисец дана мораше се луга намести
по камењу.

[1]) Zagradeno slovo u izvorniku manjka.

[2]) Valjda: толико плода.

1715. босанска воиска. и приде ђном мустафинаша ђелик, марошки паша, драгутски паша. и када Султан татарски с тешком воиском одоше како говораху на задар. али се ништа устанише под Сеђнем. и бише га са све стране, и чинише жестоке јурише, да му ништа не могоше, и отаде се котарска воиска упила под клиса. да би турци не дочекаше него побигоше обноћ през отара зашто тако хоти т. д. м. коиа даде храбреном Сигу, да гради турком не дадоше; како но дадоше мало прав варалину града турком на виру, али зацела зашто храбрене под мач, а жене, и дицу, и робу у робство турци окренуше, а само принципове солдате пустише, и ω ф. стипана гвоздена капелана. у то време поробише турци оток у поклу сињскому, и много робе изведоше.

1716. на 13. августа паде Синг у босни учини много штете од жита. исте годе: учинише турци рат с цесаром, и оде велики везир страшном воиском на варадин, и доиде цесарова воиска на помоћ граду. и приде ђном принцип еуђенио, ђенерала палфа, принцип александер с осталом господом, и воиском никатуком, и мачарском, кои нежено ударише на турке, и жестоко разбише, и отираше, и отеше хазну, храну, и све спраее воинуке; ту погибе везир, а остали турака през прока. исте године узеше никуи темишвар од турака на вару.

1717. нуаи на 20. паде Синг у босни по пашинии. исте године на 2. августа узе воиска принципова никотски од турака на вару, тому ти узрок шоћ из мостара велики твргоадц што бише мало прав ускочно, и он платно бише принципу топове, ако се изгуби, и зато га учинише млетачка господа колунелом. = исте године доиде принцип еуђенио приђ воиском никатуком на биоград. и доиде граду на помоћ везир са своом силном воиском турском, да га никуи разбише, и отеше хазну, чебану, топове, храну, и остале спраее воинуке, и уочи велике госпоине никао се у граду уђеже чебана, и учини много када нарову, и граду; потом тога видећи турци да се не могу обранити зансташе вару, и пушташе ии, с овим уговором, да понесу све што тко има. али што не учреао, да се у оно не тиче, већ нека остане у граду. исте несени подсиже петраш заорник, али несрећно зашто га раан под колино турска пушка, и он оде, а остали воиску, да бише град. у исто време краћани подсиђоше нови, и ту бише никатуке воиске, и видећи да ће ласно град освоити, почеше се о тибн граду пригоаарат, кранци веле ирава не граду, а никуи ние, него цесарова, напосли никуи се вратише, а кранци осташе под градом; да у зао час по се, зашто паша осма ђупринић, кои владаше босном посла зворнику, и своие људе по своиу босни, да тарже сам устане на оружие под изгубљење главе, и скоиш све мало и велико, тко не имадиаше оружиа носаше сикиру, или тоћагу, и оде неида дно с' ђуприниђем дат помоћ заорнику, а други с десет далматером даиашинием и новому, и нешли, и други ударише на кабре, и разбише кабре на отвао кисти, и говоре да изгину на заорнику што крајана, што шокаца, и убисне воиске около десет иладада, сами сиђђина убисне воиске на неђиу храну свезани изсиче ђуприниђ три стотине, и над то чух принцип еуђенио писа у цариград да тога ние отучаиа меку воиници сики свезане људе, и диноше паше од мах з босне, и смакоше га по све приние зарад тога: тако кер под новим изгину храбрета и други воиника око осам иладада, а ћаћкадах већ тко ние мерно, а кого не убати; иза тога се пошћадуи ословодише, и скупише опет више од осамдесет иладада воиске, и поидоше да роте зеклу принципову, да би стигле на купрису цареа ферман да се врате, и вратише се. мецуто шпаћна учини рат с царом, и турчин од цесара зиска мира.

1719. мисеча играидра прогласи мир у босни прао деспотовић из вимиша меку царом, цесаром, и принципом, кои доиде, и донесе глас у травник паши посли од млетачке господе, и тако ти; а цесар се помирна с турчином узе од шпање краљество од сардење.

1722. на 22 марча дамет паша, даиашиђ из скопиа, поче копат жабро у раси, коиа га до 30 мариа, и раскопа неђиу велику гладну, и не нађе ништа, а оде му, то нест од вандена 7600.

хиргатиа. исте године на 13. јуна у Травнику смаче Фазулах пашу Салих пашу Куленовића, капетана Бихаћкога, и Сарајчића из Сарајева, кои бише кадиа травнички.

1723. марча на 28. изгори Сутиме, и ужеже се под земљом ватра, за кою ни те су знали никуд, ни марвари ни тичици, и учини много штете граду, и однесе у хариу некно крило палачу кралева. исте годе на 20. јула изгори Витез, и у Кневу много кућах.

1724. изгори Сарајево, то јест у вароши многе куће, и дућани. исте године посли смрти Иноценциа 13. конта фраћинана, бити бануца поче цркаом вададт *Benedicto* Урсини редовник С. Доминика на 29. маја, човик крипостан, и свет у свакоиварсти од доброте.

1727. доиде из Цариграда шесет, и четири товара наСпрти да се по Босни пишу сеимени на першиане, и почеше се писати на 8. марча, а одоше на 2. Aprila, и приди Ками Сераскер Агамет паша валиашик; одоше заврдао, и сви у Скупу, али кад се вратише вдрло и мало заниехно доиде, и тужно болесно, и разтиено, и то и тог покрд зашто видао него поидоше много по Босни за, и забудаи учинише, на ти начин да не бише Фазулах пашу у травничскому покл од кни утеко, би га на ногах разнили, са сви тио вас му чидор расковаше и т. д. видае кад тако чинише везиру, што чињаху сиромаху?

1728. априла на 7. доиде на Босну агамет паша Скопљак кои се врати из першие. ови за донит донар глас код цара вове градит града у Сарајеву на 1729. с великим трудом, и харчом од све Босне. исте године доиде ботирда од цесара марешала толдадлле, и ста ове све године у травнику, и паша му даад шорох му не од потриое, и кнезу, и врдигши.

1730. озгор речени кенерла *Bonavalle* оде у Сарајево с пашом, и ту се потури он, и кнегова два врдга, и кнезу вадише име агамет бег, потом тога оде у Цариград, гди га учинише топчиом, и одведе из Босне уписа за тристо турске момчади да ни учи занату топови како се ту градован, и како се исти топови сланаиу, али доидао вримена вратише се речени мадичи брез заната, голи, и брез заната.

1730. промини се у Цариграду цар мехмед, и сиде на царство султан махмут, и почесмо чинити веселе у Фоиници на[1])...

1731. би мазул агамет паша, а доиде на кнегово мисто топал осман паша, кога исте године учинише везиром, а на кнегово мисто поиде Сирке осман паша, кои умар на путу, и на кнегово мисто доиде нумани паша прошасти везир, и то на 3. Aprila 1732.

1731. у Фоиници поче куга, и удрао чекаиде удри на 19. студенога, карстианско у варошу, а удрао тога на години почела не морит у Сарајеву, и у пачу; а кад ласта годише 1732. отровао се сав босна, за уписати колико гди помри хотило би се много карте, и вримена, у Фоиници чекаде се утекоше тогу и светиш кнегови, и не помаре од куге него мала, и велика невесетеро, и седмеро карстианске чекадди, а турске нкадау, и даисти; у манастиру се разболи ω. ф. стипан тегоаник вакар, и он исти рече (кад види да се фратри пристрашише) на ку удари, али, у марчу изаша мене неће нишко, и тако би, зато он примину за кугом изаша марча на 24. нула примна С. Сакраменте, и би покопан при цркаом под великом захом, и сад му не крив од кумена над гробом. од исте куге удри у Неречу дуне налдиче ω. ф. него из котора, кои бише тишио помоћ ω. ф. момчиноаћу капелану испоаидати кудание; исте год: 1732. на 8. јунна примину ω. м. п. ф. петар лашалии из манастира комиса[2]) и штапу од провинције босанске, кои бише из манастира фоиничкога тишио у лашау дуну помоћ капелану ω. ф. мартину гдшрићу одпрдакадати у рди душе од правоарних; и ови удрао смрти на николико дана, сушхи реках господине летаните с пуком на гробу илоадуком, и ови тиича бише узео одвала рече ω. ф. мартину, оче капеладе! ваде ме укопаите при

---

[1]) Slijedi pola retka radi isplavljelosti nečitljiva.
[2]) Ova je riječ radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačana.

отаром. и онда главу окренити, и штапом кога у руци држаше мисто забилижи; одгри: о. ф. мартин бог с вам оче много поштовани, што то говорите? говори он оче капелане ваља да тако буде; оће одавле на путачево гди се разболи, доће му мајке сестра да га обиђе, и он не липо свитова како ће з дицом крстјанским хранит; и ово не сестро, рече од мене ти напосљедњи свит, а она заплака каконо ти жена милостива сва: мои отачо што то говориш? одг: кои немои лишта говорит сестро, зашто тако хоће бог. ту га слушаше бећина така веле бога бонећа, коиа већекрат отиоћ виђи око колите у коион лежаше[1]) речени оч ниму виду свитлост, напосли му каза, а он кои рече, ако видиш опет, реци, ако си од бога штуем те, ако ли си од сотоне [проклинем][2]) на те. у тои болести не бити друге постеле, него голе даске. [исповида се сад][3])... господину купи се народ мећу кои би веле пригоарђеће, зашто га орашани хотиху носит у своие гробие, гучани, у свое, напосли однесоше га иловчани у свое, не за други узрок, него нер он тако пише одређено, и на његову гробу ники крстни видише гди горе свиће, и нек се тому нитко не чуди, зашто не ови оч вазда указао свитле згаде од добри приликах не само редовником, и крстианом, него иоштер истим невирником, и сви га одлише; ово исто штогод нек се знаде, а његових дила редовничи за много вримена не би хитрим пером изписао. исте године 9bra мисеца примину у дувну ω. фра лудовик милетић из фоинице капелан дувањски, зашто ктиући се наћ код свакога кужника и свакога помоћ како но прави пастир, напосли се, и он отрова. што од ове куге помријех мучно не знат број, ово знам да у велики мистих каконо у сараеву, мостару, бањилуци на дан ти се по триста мртвача копало, и у свои босни нит оста града, варош, ни село гди не помори.

1731.[4]) када у фоиници поче друга куга у иесен дође на врата од манастира турчин из фоинице приименком поотро, и зову гвардиана ω. ф. петра мартиновића из лашве, и зову прид свидоци стипана чичина сина, ти си, рече, мени дужан? од онога дуга, рече турчин даћеш гвардиану десет золотах што су ми дали фратри кад но се су мном потписа ф. филип куду из ливна код стражњи вратах, гди на тиа поче ћиово дарао сић; и тад не ино гадри фра грго корбић; а мећуто хадровић хамехмед изађи тамо говорећи, ово су мени дали да ни умирим, да се не воде на кадиу, а ово не суда вриме да се свакоме свое поврати. ово забилижи ω. ф. никола лашванин, кои се ту згоди.

1734. на 14. листопада дође ферман из цариграда, да се покрие лучевом шиндлом манастир, и цркав духа светога у фоиници. пише цар султан махмут, а на босни давудах паша, и по руке свега његова сина, а по молби госп: доктура доминика киштела из загреба пашина ећимбаше, ал оде много благо; и почеше мастори тесат шиндру на 18. листопада, а доспише покриват 5. сичња год: 1735. ове исте године завадише се фоиничани кадилук са давудах пашином силахтаром, кои биаше заирећиа, немогући веће сиромаси надавати тада колико намету, и ту се скупи више од иљаду људи, кадина отећир крвнић свиди се; а силахдар мало народ не камешова, напосли га истираше у вечер не дадоше му се ни омрсит уз рамазан турски, иза тога се завадише с пашом височани, и сараилие, и дигоше пашу з босне, а дође на његово мисто али паша ећимовић прошасти везир хоаи веома мудар, и у воиничи знат разума, и крипак, и по нарави добар.

1736. на 23. свибња на кватре по духових потурчи се антун (тоно) ловрић из фоинице, и стево из сутиске, у фоиници, и већ ако онако антикрст успрогони фратре, и крстиане, ту веће

---

[1]) Ova je riječ radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačana.

[2]) Zagrađena je riječ u izvorniku radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačana.

[3]) Zagrađene su riječi u izvorniku radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačane. Točke iza njih popunjuju pola isplavljiela retka.

[4]) Ova godina sa svojim retcima u izvorniku dolazi između 1690. i 1696.

Дана не смиђе се карстианско чељађе из куће помолити зашто ш ћинма нађаше велико мноштво турски презносленикаx з оружим, и Сандаља не само по сокаци од вароша него иоштер изпод манастира, и гди кога срити од уха карстианскога пуку, порабуну, куће лупају, и говоре оћеш се потурчити? исте године мисеца колова(о)за (Стиже [?]) гад(С)[1]) у Сарајево из Цариграда. да се пишу бешлие, и сеимени по Босни противу Москову; и уписаши се не само одоше они, него иоштер четири босанска даи бега са свои зими, бези. спаинама од свију краинах нефери сав по три одправише четвартога, и ове године никди се не ударише, него само чете идоше, кои куд доспише, а кудгод, и изгубише. босанске бешлие поробиши у каравлашкои турскои поробиа мнка села, и манастире влашке вратише се тужећи се на глад, и на зиму, и доходише инди од валахогра на ћи на вину, али ни ништа паша не учини, зашто се у исто вриме задарже немци с цесаром.

1737. Ијула на 14. ударати се мала сарајевски у Фоиницу из Травника се одвуки вратио, и доиђе у манастир за дружином, и не само хода по цркви, него иоштер по дормиторију горњему, и по фратарски ћелиа; и фала богу ништа нам не узе (како се боиасмо) нити шта наиђе у чему би нас могао окривити; али како разумисмо сав то би вражао турско; зашто бидоху изгнали, да у манастиру има много оружие, и инаких шкрињадуи, што су фратром дошли из кауре, да се може с турци рата лако бити; и оде у Крешево да изиђи како, и у Фоиници, али га на путу стиже гласник, да бирже иђе у Сарајево, зашто вели иду нека немци, то нест табор, на острагацу, бара на бадњу лаку, тепеки на заорник, а право тога турци правога гласа не имадиаху од рата, према гласоше доходаху у Травник к паши, али паша не даише од тога говорити, зашто из Цариграда не имадише никакви опраках, а гласоше опет нека, иза барагога к паши говорећи басти ћур, што хоће рећ вадали невирник, и у тои смакли паша чини доћ с малом сау господу од Босне у Травник, гди учинише вијеће, да, као цесар почне рат, сади има устати на оружие, и кане, имани, и свибе ткогод може смакну насат, као ли би тко остао, да се има ошинути о врати своие куће, и то зашто од цара не имаху помоћи, зашто се бише с Москавом, како смо озгор рекли. мећуто доидоше, и одоше пашини ћауди по свои Босни, и дигоше све мало, и големо ткогод може оружие носити. и прид ћинма градари. и старешине од мистах, и вратути ту доидоше, и купи се нека воиска страхоанта; ова воиска када се диже с' али пашом чећимаоћем прошастим везиром из Травника, и паше на правому коиаку кои караула више Травника, да вође паши ивесова вахта што су турци ибрае уфатили питаiу га турци тко не узрок, да почеше немци рат право врема? одговара (али не зна или вавик из вага, или вага из ванка) вахта господо нитко бара, него ваша раба, и прид ћини фратри, кад то ухи турско мноштво све гарица против учињеном раби, и фратром, и паша за угодити турком, говори виш, одните, рече, да се напри ударимо с немци, а кад се вратимо све ћемо окренути под нах, и ватити на кокље ща не мушко до седам година, и женско у растао, ох бивоса гласа, и новине! ене за тако глас рече ћеха, и посикоше невирнога вахта; кад доиђе паша с воиском у мицу, да му турци уфатиа воиђе города шерениа, кои не бино кад сто, и дадесет кокинах, и барага дава карабтака, али бирже разбили, и отирали немце турци изпод острагаче, прид воиском од краинах турских бише право тогах паша посла оседа бега данишика из Скопиа свога чаушада ћехиу, и не само порину ова, него иоштер много турадах варсни, а и кауре мало мањке, и остана града одоше, и одаукоше топове; и одведоше они турадах, а турци довезоше ћивоан воиникаx, и за рећ сау истину не знаже казати, и тко не оиде бино на кон мењада оста. из ницца оде паша с воиском на подабаницу, гди стаиа петадесет дана док се сабраи воиска са свих страна, а немци бину бадња лаку з дан старе с ону варошса

[1]) U ovoj i u predašnjim riječima zagrađena su slova u izvorniku nečitljiva.

биаше велики табор, а с ову. то јест од тосне биаше николико вароши ређимената дад
хвади топа иза ча у граду мећу тумоте, и три шиотуће, и ту биаше справе воиничке, и
хране доста, међуто турци мислећи с кону ће стране на њих ударити, а доиђе им неда
Стадрованди, и рече ако и не доиђете с ову стране с ону нигда зашто и не много, а пак
се топати нагуна, ујака га турци послушаше поидоше, и приидоше реку вароса коњици на
коњих. а пишуће учинише мост од бачава, и од конопаца, и тако од покрваниче до бакне
луке нигди турска воиска не иђе пустене. него све шумом, нит паша даде оток вадтре
наложити да и кудри не покоазе, а кад би у неђику на 4. коловоза полагано приаукоше
се к' стражи коиу приадком изскоше, по том тога ударише изненада на нимце, кои сиђаше,
тер се играше, кои мису слишаше, ини у гори мокладаху, ини руки справљаху, ини трпезу
стераху, ини раки пиаху, ини се по празни турски куће скитаху, а кад угледаше
турке многи не имадоше времена оружиа узети, а кои узеше најачки турке узбише; и
дакрат, а кад виђи паша да ће изгубити воиску промисли поче наронити бошњаке да
се бију не само он, него ношер ћехаие пашаине, а кад воиска види да паша поиде у бои
(зашто му прво крашинци не дадаху поћи у бои да га не би у бою изгубили) нападаше
већино на оне нимачке воиске, и одма им приниуше воиничке зјалове, и ујака се жестоко
изменише, нимци неморући сили одолити дадоше плећа, и потигоше прико ћуприе што биду
учинили прико вароса у нико доста по несрићи отарже се ћуприа, а кад видише кои биду
с ову стране воде поћеше скакати у воду, и бацати мушкете, и ини на коњих, и пишуће
приплаваше, а ини утонуше, а с оне им стране не дадоше помоћи, премда се бацаши (sic!)
из пушаках, и топовах, и многе турке побише, и ту се опет турци назад вратише, а
цесарови згонећи се, и ћиноае, турке маргиће саларише; а кад би прид саму ноћ турци
нападаше прико моста Стаборга у варош под граду гди биаше по кућа, и по механих цесарова,
кои побише из пушака много турдаках, тако би ноћ мурака затече, турци се вратише у свои
табор, а нимци бацише на граду до нике доби топове, и увиђе турци не знадаху што ће
чинити, а кад би од нике доби ноћи спремна се нимци одоше, одвукоше топове, и све своие
ствари, оне, реко топове што су били с ону стране, зашто кои су били с ову стране
осташе у турцих, и одоше далеко од града при сахата хода, и онде се вратише у наредиу,
а кад сада, и турци угледаше да би ние под градом скочише да ни тирани, и одоше
противу вокли пашином, навластито арнаути, и многи бошњаци, и зграниш се на табор
нимачки, да му не мораше нища, него и много пада, и ранаши се вратише се; у тому
бою, и не зна се с које стране веће погину, или турака, или каурах, еле иако не било
мало не зна било. а кад се вратише турци изпод бакне луке од савега многа турскога
мало и се нахоћаше, кои не прићаше, и зло не говораше од раие, и од фратарах, додало
дадах, да иђе у крешевао мехмед пашик из коре с' осам другах, и носи од паше бурунтиу,
да доведе гва̃рдиане фоиничкога ω. ф. иву гориће, крешевскога ω. ф. тому дадића, и сутискога
ω. ф. бону беника, и не само њих него све, тко гоћ се колопом паше: тада гвардиани
за не пустити у руке турском фратарах, и бискупа при: госпа фр: марте делианића, дадоше
турском много насприх, и гва̃рдиани одоше с' набуши у бусовачу, гди срито (sic!) пашу,
кои идаше у сараиево; и онде им не дадоше изаћи прид пашу, него пушћаше на поруке, да
имаду доћи у сараиево, гди кад доидоше метнише би у апст, и ту многи скочише говорећи
нитко другу не даде нимцу противна нах. него фратри, з друге стране бог, и приатељи
не дадоше учинити непријатељом као бихау намислили, то јест раскопати манастире, и
фратре згубити, и раиу, зашто се не може ликова потворица обистинити; са сам тим узе
паша од фратарах много насре од све три манастира. међуто доиђе паши глас да су
нимци узели ниш, и да су дошли на ужице, и посла паша удаке по свои босни, да се опет
скупи мало, и големо тко гоћ може носити оружие веда би нимце смели, и не дали вине

прићи на Вишеград. и одоше бајраци на 23 7bra, да Ужицу не могоше помоћи дат, зашто га иурае Нимци бијау освобили; али оде турска чета, и поробише Турци своју рају сву с ову страну Ужица; Нимци допратише липо до пашина чадора ћехаје турску што бијау пушћали из Ужица на виру, и паша Нимце прими липо, и даде им таин, и своје пратиоце, нек им не мирно опет се вратит до Ужица; и ту паша прид чадором посиче кадију ужичкога, зашто не до њега приђо Нимцем града. потом тога оде турска чета, и поробит варош Ваљево цесарово мисто откле доведоше много робја. мећуто дојде глас прави да су Нимци оставили Ниш тврди града, и да су у њему опет Турци сили.

1738. на 20. вељаче, одоше Турци опет под Ужице, и прид њима нораим паша Алипашић из Скопја, и узеше га на виру, одпратише цесарове људе Биограду, а што не била раја турска изапишаше, Турци, изсикоше, и у робство немало окренуше. иза тога турска изнутарња војска опсиде града Оршевао у отоку цесарово тврдо мисто, и дојде му Нимачка војска на помоћ, и разбише круто Турке, и ту погину Багдатски везир, а сила му удатише, и изади остали погинуше три у Турака: = а ланске године усрид лита узеше Москови заједно с Нимци Озиу на виру, а кад би почеше пушћати то јест Турке из града, ини од бошњака за указат своје и уашћао потарга сабљу поче сић Московите, да у зло час по се, зашто Москови које бијау пушћали опет вратише, а кои бијау у граду они устанише, и што бијаше себичне војске оно окренуше под мач, а сву господу од Босне окренуше у сужањство, и толико господе босанске по изтогу уведе у сужањство, да толико ние нигда. исте године то јест 1738. мисеца иула оде Али паша босански, и три дравут(с)ке паше, и нораим паша Скопљак, и Куленовић с осталим пашама бези, алајбези заими сахије баше, и сеимени, и левидија од све Босне, и пријдоше код новога Унилна ћуприу, Уну, и ударише на бадновину; и неда четита удри на паланску, која се зове Мехадиа, гди из паланске кули отворише десетоки орлаћи [гди изгину] [1]) много Турака, и дравутах, и тако га не узеше [него се вратише под Зрињ кои осташе, и другу турска чета, и заробише] [2]) око педесетего робја, потом тога паша босански са свом војском подсиде Зрињ, да му ништа не море учинити, би га николико дана, али посла по велики топ у Нови, и бијау га повукли, да дојде натраг од паше да га врате натраг зашто му дојдоше нидаши гласници, и врати се паша са свом војском, а Зрињ оста; а прво тога оде велика чета опет под Мехадиа, и другу паланку која се зове Лајат, и пашаши би разне, паша бише постало сеимене да би вазе, а кад се врати паша вратише се, и сеимени оставаши обидве паланке. Турци прохођаху под Нови Уну прико моста што су учинили пуче мост, и потону кобах турски, и николико Турака; а кад пријдоше у своју земљу наидоше три иљаде, и шест стотинах татара што бише дошло паши у помоћ, и не само пушћа ћи, него ноћер око четересет иљадах војске, у кнежево поћле, гди николико чељади заробише, али изгинуше горе, него под Зрињом, и Пећином погину, и кадиах, али веће погину Турака, дравутах, и татарах не само погину, него и ноћер кули николико одагнаше живих; и згонише се Турци на Дубицу да бе помле; да се Дубичани витежки обранише, и Турке одбише; недомали Дубице ударише Турци на нека чардака у коме бише страже, и вазели се на њега нагонише, а кад би прид ноћ стражани се предадоше на виру. дојде глас да су Турци узели Оршево, и да га не издо нека ћенерала кои не вајдо у њему, и да се потурчио, и да су му Турци надали име Мухамед бег, и чинише веселле Турци по свој Босни; исте јесени иде нораим паша с великом четом да роби Лику, али не пороби, него изгину много Турака, и татарах; а друга војска оде под руку паланку на Скели, да кои ништа учинит немогући врати се. — исте године

[1]) Zagrađene su riječi radi isplavljelosti u izvorniku drugom rukom i tintom pojačane.

[2]) Zagrađene su riječi i slogovi radi isplavljelosti drugom rukom i tintom pojačane.

мисеца просинца, и у дан пута нигдан горише ливањско поље; а парво тога поротише угач код градова, даче, и градово код гадмога.

исте године мисеца студенога умрише у фојници ечилом из сараева нехтер османова син, кои утекши отишо у сараево, а остављено своие можче роћом ђрађуче, коие навиђе се знадно, а деуге у кући, и по кући не бише ћете уникнено, зашто доидоше пашини чауши, и вароше у дост радљивица фојничкога, и све мучаташе од карстиана, бише радри ω. ф. нади гдорић, и хотиу би метнути на муке, да се отпок свои све мало, и големо викат, и плакат изприд хана и сау пок ватру ђене з диуом ложише мећуто какав зноваћи да се на муке не мећу, и не метнуше, да узеше насрп. мутиши зниска од четатнаа турака; од вароших карстиана, и од радљивица, катина, а они за његра не знаћук; [...даш зниска пет кеса насри, и тешко се смири на дан, онда окреху ечиле говорит да му не порнуало десет кеса насри] 1), пак спусти на осма, пак на пет, пак на четири, а кад му донесоше чекмече на мешћему пита га какав гди е кључ од ње? а он говори остадо ие у монка кои не знади онда му мутиши изми гадау, а зашто рече ти оставакаш у диче толико тадро? а кад отише, да не има ни насре, него театери, и дан јуле, а пак и он исти исповиђи да ние лица било. мећуто чауш чини из синира доавест у хди надан мадинић, и чоу сина ликоле дратићи коие дарада у синиру, колик да знадиу за ти посо, и ударише паравоку више од триста ђарах, а друтому око давиест, кога вићеки да не уме ни плакат пустише говорећи тужда ие, изаниђе за ћи вас варош, а за варош, и за радри чекат, и дадоше чауду нкадду грошах, а ечиму данста, пустиша диуу чауши одоше, кои бише бенданест, а парво тога свега одведе друга цирћанин мочак ечинова мањау митра варћловић ђену, мит поче искат ђене од ечина, и на њега оде у травник к паши, паша га огласи, зашто за освету по све приличе би посо ечинова знадти може, а цирћанин, и мачиде оградише се у сплиту.

1739. мисеца вељаче на саврси дође у травник три кићан заптии насри да се пишу сејмени, и отворише се тулумбуи на почетку лашка, и саиком сејменину дадоше плаћу по двадесет пладда гроша и то през зачире за три мисеца.

1739. на 28. марта у вечер уочи успића мау у фојници големо врило (зове се шкоча, и оау воду тко пиве, говоре да од ње рушит) кои протече како кирадао, и по њему се утопи како по карада скору, и не мороше га ћаљи пит за лико врине, и премда бише тада врине кишевито су сами тим рида шо поче из пладине бише бистро, а шо врило тече из литице тече веома мутно. истога мисеца, и дођимца студодди у вечер у лико доло ноћи од снавега уђаз се нето веома кирадао на ти начин да ткогод вичи зчуди се.

исте год: на почетку мисеца свибња изаниђе паша своиом ордиом из травника у поље, зашто по му се не пристови стат у кућах у врим рата. и доведоше му турци свезана пајла пилешевића из котора, кови се бно уписао исте године у сејмене, пак побиго од тукаукоташе, зашто му не дао мало плаће, а мећне хране, и ш њим лики стараваци, и зато би турци отметнуше, да су изданици, и како реко доведоше паши кои поче говорити потурите се да вам опростим диаот, и павлова друг хараћ од вере се рич потурки, и затана христусу, кано рече неку, одведоше га турци у синир, и за три дни наговараше да се потури, а он тадер у вири пуони католичанској не ктио затаити своега исукарста; зато знавахи паша каравилии да му одсиче гадау. и одсиче; до николико дана жиђи исти паша на кобу на шапу, шо турци реку бићиш, и угледа павлово тило било како по сиир знаваћи, и укопаше га карстиани, а у ово вриме не даваше ником копат, кога би посико,

1) Zagrađene su riječi u izvorniku radi izbljedjelosti drugom rukom i tintom pojačane, ali tako, da je pod točkama nešto ispuštano, a na to mjesto stavljeno pojačano „зниска“, koje iza „...даш“ ponovno izvorno i nepojačano stoji.

од Сусједах; а то пало допусти иСударСт. да га пси, и птице не изиду, зашто тога не затаја.

Исте године алипаша кова у фојници, и у крешеву млога велика Сидра нако но оид од велики морСки строхоадх, и рекоше да ће од ћин учинити ћуприју прико Саве. потом тога диђе Сае Слаиве, бише, и небира, и оде прико Желуда пут шабца, и повуче топове, и пустише глас да ће бит шабцу, али не бише, него ка ни везир бимаше запоавидно одоше пол биограда, зашто право тога бису изашли нимци далеко од биограда три уре хода да се с турци побију, али с малом памЕтиу, зашто иду през варЕдоне коњици напријед, а пишаци далеко за њима, и то турком би доказано кои бим заСидоше, и ту се млога крва проли с оби стране, и млоги варСки ћаухи падоше вЕдни, и драгн, и доиСто би нимци Сасвим изгубили, да не бише приСпио принчип Калдорвиуз, и тако се врати чесарева воиска к' биограду, а турска за њима, ту се нимци поплашише да турци не пријду дунава, и не оду у банат под темишвар, зашто се биограду не боиаху, али везир окрену жестоко бити биоград, нимци будући пришли с ову страну дунава (гди лежаше око три милие туракдх, кое с великом вривом озгор рЕчени принчип разби) не могаху дат помоћи граду; а босански паша од речени Сидрах поче чинит ћуприју прико Саве кад то видише з биограда, бише неколико топовах надву зарна бизу ћуприе и тако оста несаврШена; међуто турци доведоше везиру Сина неилога кенерала, и отрофиковића. видећи кенералишм од чесарске воиске да се зло пери, право зашто му куга бише, и у видЕту, и у воиСци, драго зашто млоги буду изилиће, треће зашто у везира млога воиска [бише, и града се оСтат не можаше, опека турком дат граде, и да се учини мир] 1) С овим увовором, да разори што иЕ изнова учињно, и за веку тамарџа у гвору пустише турке у доћи граде, а нимци почеше тјиинт, и орит граде, и рекоше да ће изић из града о мртикру (sic!) дне, у другу руку о иусвеу доиасте године.

У ово врме могдии паша Скупи тешку чету од Сану кадинах и оде да роби лику, гди га личани дочекаше, разбише, и да бише више личанх по Саве прилике не би недда тури утЕко.

Исте године мисеца 7bra на 14. кош не будући али паша доша изпод биограда доиде варЕдоиа мусЕлиму Сараевскому, и пуша Саве Суљкиње кои се у граду нађоћу, међу кои бише гроф шЕрЕн, и други два капетана, и турци бим покрпише хаљине како се кону присТоне, и одправише их до биограда С великим поштЕнЕм.

1740. на 6.[2]) вељаче приминну у риму клЕмЕнт дванадеСти од тога имена а од куће корсинах из фиоренције. Исте године на 27. аугуща би учињим папом отрдн за папу приузамшени рос: кардинала ламбЕртини из болоње, и прозва се *Benedicto XIII.* = Исте године на 20. листопада умри у бечу карло шести од тога имена од куће аущрие, цесар римски, и не оста му невђда Син кои би Сио на кЕсЕрово мисто.

1740. априла на 16. оде али паша з' босне. Истога мисеца 22. доиде у Сараево нови тевтедар мостарлиа, (а мало Сиднадга фочалиа) и донЕСЕ нове тЕСкЕрЕ. Исте године на 10. маиа доиде норина ћеиа мусЕлим, и каимЕкам јахулах пашин. на 2. иуна доиде јахулах паша трЕћи пут на босну. = вве Исте године у бакион луци паде тЕшка кула, и наоки би се од себе оних и по, и учини млого штете у селу, и по селу. У истому мисту гори бвала дите, кому су би на веди уСта на затоку, руке до лакта, и оне неколико прстах, и посли три дни изаша прд (sic!) матером, и грохотом се насмиа, и кад чуе да плачу плакаху мучи се, и маиа. У истому мисту гори бвала Сано гдла дитићу коиа сиСне, и дише. Исте годе: у тргалиму гори трипика четвЕро дице. Исте годе: на купреСу лежаше

[1]) Zagrađene su riječi u izvorniku radi izblijedjelosti drugom rukom i tintom pojačane.

[2]) Opis činjenica pod: »1740. на 6. вељаче ...« u izvorniku je poslije opisa činjenica pod: »1740. априла на 16. ...«

ћлѹдни по чеклѹсти воаниче. и потеђе 8. окā. и по. исте год: у Сараеву на аратину мисеца јула роди турикна дите од 3. ока, и три уха, и уста му на затиоку.

исте године издихоше ликци из тиорадђа, а турци сасани улихоше с великом погардом од Савра кардиналѹка.

1741. јануара на 16. дође у Сараево Сарош Мехмед паша за пашу тосанског, а ти мазул дамулаџ паша, кои ође у анђии за пашу. исте годе: истога мисеца одоше турци на уфут к' Сави. године прошасте, и какогод не поче рат за искадати невоље, и потрише коне поднесе по тосни сиромаш хотило ти се млого времена тко ти пито сада искадати. лани ти снена [ока по три динара; десетак прође по сто иас. и сто и двадесет, такођер пшеница ока месу овчега по 40 иас. а говеђега по 24. нема овди по икадђе и дансти иас. а иаќне по 660 иас. немо ице по шест иас].[1]) ока лоиа притопљена по сто, и двадесет иас. иуќага масла за 240. ока уља за 160. иас. и то све како гди, гди, и скупље, а иевтиние ниђи. ове исте годе: пара ада Сантиља паде велики снег, а парво тога мукла мета, и како гори. у травнику на очигледно млого ћуди пуче нишо како по топ у виленици, и одале се диже витар ики, и оде прама вашину великои пламии, и понесе листе собом, и шогод на земљи лабано наиђе, и то ти мисеца травња на 23.

1741. у Сараеву у несен поче двури пут кроз морит, и не устаи се до друге године, а друге године, то нест

1742. отлиту поче морит на млого мистa, у ан(со)кому[2]) око сантантинске (sic!), око варешa. у Сараеву у фоиници, у травнику, у тзеници, у неретви, у цазиноме вароху, гди помори велику огиттио хелезовиќа. исте године промину се Сарош Мехмед паша, а дође кумрули Мехмед паша на 27. 8bra у травник; и ови е тио везиром, и ови заваде голем стидах (како ливде у тосну) тосанской господи, у Сараеву умолу оста велики мула да га не затвори, а затвори мехтер османа великога тевтедада; из тусоавче оваеде у папини тусоавког надив, и сина му ешина фоиничкога, и иаша лукога, а по друге посла мустаџире.

1743. иануара на 17. за згор [веченога паше][3]) дође у фоиницу тевтиш, и не наиђе нища у манастиру да кажа усукали, пак двури ада, иђе у манастир други пут, и не наиђе нища; метуто кађиа не кти фратром присуђит, зато оде пет фратара, и иниолико чехадђи паши у травник, а два фратра осташе затворена у фоиници; кад тише у травнику чекаудђи динара, да исти мустудшир, иаема тѹфекчии води ока дад, и ш ћлима виндара кресеваскога кои, носе од кађие иака доста, кога не кише казат пашииу хазиадару, да га не крие. зашто ћнегова посо тиаше, наговорен од викиќа тескеревие, зато хазиадар оде паши, и вараже фратре у дист. ћии затворише, а остаи с пуком прико луке под паши ћошка угледа и паша, и посла свога силанитара, и немога чохадара, кои однесоше паши дарова, а кои не тише поћео динара, а кад поче издихоше четири, а пети фратар оста, и ови понесоше сади у руци разнинe оприве, кад се проши иака нама доста, у исто време даде тевтиш иака по иас зоо, кога не да исти кађиа дакаќтиќ из фоинице; тад се Сараилија паша рече водите, и та четири затворите, и на ћу посадит, нек се опет изајђи, и ако се наиђе изиова нема чиаиа прико фермана. нек се отвори, и тако посла за мувела травањског кадиу, и свога тамадару, и тешадару, и онога правога тевтиша, и понесоше тоавр ситиурах у кове ће метнути, и водит у травник тког од чемтиаиа за фратре добро проговори, изади фратара, кове миш ћаддиху опет водит у травник; и ови кад дођоше у фоиницу, и доведоше собом фратре из травника, кои тише по пуцу, опет би затворише у фоиници. сутрадан диже се све у мару, и ваш (sic!) манастир приметаше вас двури ада тражећи шогод изнова, и доведоше

1) Zagradene su riječi u izvorniku radi izbljedjelosti drugom tintom i rukom pojačane.
2) Zagradena slova u izvorniku manjkaju.
3) Zagradene su riječi u izvorniku radi izbljedjelosti drugom rukom i tintom pojačane.

Сотом Сѣдѣлѣ, вѣкѣдто· отидше издмо прис. рос. отисѣи ждрухѣ·аиѣ, и клѣроы шекретидр ф. кдмо ждшадлиа, кои отидѣ измаи опрдае, коиѫ Се кдмр покрио, и оаи С остидаио опрдаше Се; тѣ тѣдрци ждро не идиѫоше прежѣд глеждше по Саежѣ не Сдко кдидстирѣ, идСидѣ, и идаи, здто окрелдше кѣСеаеѣ роаорѣи кдко адр театер оѫ челдѫ, и остидиѫ прирождждидѫ, и оѫ бли шидиид, аиСиид. и ждѣлиид кдко ѧ, и оѫ удраае имд идрд; ки рекоСко; ки не морѣко отит отрѣз чедѫ, и остидиѫ прирождждидѫ, ф то Се ѣ ферждаи не кѣке, нѣро Сдко ждѣ ине зиѫ оѫ кдидрд шидиь, или аншь, ф еао рекоСко ферждаи коиѫ морѣко адрзѫѣ ѣлѣтрѣ ръди Стоиако ѣуиилт цо не оѫ потпрноѣ; ф еао ѵекждтид ѣлитидите, и тѣ никорд оѫ ѵекждтид ниидѣ не литидше изади Сидрад кѣаеид ѣлитид ждд иидид, кои николико риуиѫ проговорише идид ѣ помоѫ, ф ждѣри не ѣлитидше, ф неѣлитида не Сиилѣ литико рѣѫ риуи, ф идѣ отиѫ прид Сдид поѣ поаеѫоше ѣ дпСт Сае ѓрдтре, и отиСѣид, и клѣроад шекретидрд, ф то отидѫ̃ радрѫ. фоилиуки ѡ. п ѓр. пдао лозиѫ, радри Сѣтиилски ѡ. п. ѓр. ѓилрид удтиѫ, аиидр крешеа: ф. нао наиѫ, ѡ. п. ф. николд ждшадлиа ѓрѣрдт, ѡ. ф. идто иѣетоаиѫ, ѡ. ф. отдно из рдие жеиидр, и ѡ. ф. ѓилѣи кѣриѫ, из ждшае, и Стидше здтаорени поСли торд иет ждидѫ, ѫок ѫ трдаиик ѣлдуи тдрждше, и ѫоиѫе идрежоѓ ждѣ Се ѓрдтри пѣСте, ѓли удри оорѣдѫ идСпрдѫ, и тѣ Се Сиирише Сае три идр̃д; и пдиѓ ждѣе Саоие опрдае ѫоорѣ. тдкоѣер идѫиид трдадѫиСки, коѓд пдиѓ отише ѣуиино идаелож.

иСте роѫдиле ѣ фоилиуи ѣидрѫ ѓрѓ ѓилѣи Сежиѫѣѫиѫѣѫ ѫидѫ профеш ѣ идр̃д ид 2. ѓѣѣиѓ оѫ кѣре, и литко не здждѣе ждѣ не оѫ кѣре, поСли клѣрѣ ѣидрѫ трое ѫиче идиСие до 13 ждидѫ, и тѣ Се ѓрдтри оСитише, ѓа здлѣѫѣ здио помдр 6. ѓрдтидрдѫ, то иеСт рѣѵени ѫидѫ, ѡ. п. ѓрѓ идко ѫоорѣетиѫ *ex Diffr.* ѡ. ф. ино кѣиѫ, ѡ. ф. отдно ѫоорѣетиѫ, ѡ. ф. ѓрдно Елѣроаиѫ, и ѓрѓ идрида из идиѫ ѫдиѫ, и Сежиѣѣѣѣѫ ѫиче; ф присоли Сдм идрко глададждноаиѫ комдѫ; и тѣ отрѣз иСпоаиди ниѣежди не оѫе. ѫидѫ Се ѣкоиѓ ѣ удриаи, ѡ. ф. ино ид идиеиѣ аише рѣкиоаиѫ, ѫдиѫ ѣ отдши поѫ оСкорѣшоѫ, ф оид три прид удркаоѫ поѫ зохоѫ, коѫ кридѓ, ръди Е ѣкоиѓи оѫ кѣре ѡ. ф. Стиидѫ отероаиѫ *Vicar;* ф ѫидѫ, неѫно коѫ ѓрѓ ине, ѫаоие прид удркаоѫ, троие ѣ отдши аише идр̃д, ф ѣежно ид Селдкоаиѫи ѣ ѓрѓ Стиидлоаоп отдши. оаорѓ пѣтид ѣ фоилиукоѣ адроше ѣоидр оѫ кѣре шеСтѣро, и Сежиѣѣѣѣѫ ждѣСтидиСие.

1744. оѫидѫ по отоѓиѣ изѓиде ѕанѕѫѓ ренѓтиуѓ, и излѣзи ѫо по коризие ѣ аеуер, ндк николиие пѣтидр ѣ идтрѣ; потом тоѓд, неСтиѓ ие.

...[1]) ид 8. оѫе из Сѣѓдиеад идѕѣл кѣидри жеуиеѫ пдиѓ, ф ид ѓлѣроао киСто адѓѓоше ѓли пдиѓ ѵекиюаиѫ ждѣри пѣѣт, и оаи не оорѣдиио отѣѫѣ лѣѫ. и ѫоиѫе ѣ Сѣѓдеао ѫѣСеиие пдиѓ ѕаорииуки коии адѓѓе ѣ зиидди ѡ. ф. пдаид лозиѫ радѓид ѣоилиукоѓд, ѡ. ф. ѓилѣиид иенлеюаиѫ идпеидид Сѣѓдиеаскоѓд, и ѡ. ф. ино ѓѣлиилѫ аикдрд Сѣтиилскоѓд, и кѣки удѣСѣ, ф оли Се ополише не ждт ѓѣ ѫо пдше: вѣѣѣто ѫоиѫе ждѣри ѫѣСеиие аелики идиеѣди, кои не ити би пѣшѣѓт, ѫок не ѫзе ихидѫѣ ѓроидѓ оѫ три идр̃дСтиирѓ удѣСѣ, и тѣетишлеие, и ждѣе аелиѫ отѣиѓѣатиѫѣ, и оотеѣѓ. ждѣ идѣ пдиѓ ѫоиѫе иеѣе ѫзет ниидѓ оѫ идр̃дѓѓ, и пѣшѣѓ ѓрѓтре из зиидѓид идкол ѫЕСЕт ждидѓ. иСти оѓрѣди ждѣ ине ѫѣоидше тѣатишит идр̃е, и тѣ радрѫидли опет ждѣоше идСпри ждѣ не шдѣе: потом тоѓд анлиѫ тѣСкѣрѣуид ѫиѣе ѫѣоидшире ид идр̃е ѕдрѓѓ анидрие, и тѣ Се *Guardiani* оѫприше, и клеѫѣ ниидѓ не ждѣоше, ѓа ждѣоше цо коѫѣ по идпибн. идпоСли идиеѣди ѕѓ ѣуиилт анлиѫѣ ѕѓ аокаѣ поСид Саоѓд уоанид, и анѫѓитид Сѣетри идидСтирѓ ид ти идуи ждѣ не остидше ардтид по идидСтирих ѣидтирѓ, кои не уили отпаоритн, ф ндрао тоѓд идѫид анСоуки отише ждо надѫ ждѣ Се ѣ СѣтиСкои ниццо излоад *fabricano,* и тдко отоѓ ѓотти, ждѣ идѫ не ѣуили ѕад ѫѣоидшиѓ, литн цид Сеоти ѣѕе, нѣро моиюм, и ѣСилоад идѫиѣ анСоукоѓд ждѣ оѫ надѫи ѓротина олоѫѣ цо не отно ндрао идидѫидо, тдко фоилиуки ѣуили ѣ фоилиуи, и ѣ крешеаѣ. ѓа то ждѣри не ѣуили, нѣро отоѓ, и ѳ. ѫ. идѓид, и остидли Сѣетри, и молитае оѫ ррдаоаидиие, здцо Сио уилиан *processione* аеке ждидѫ &.

[1]) Točke popunjuju u izvorniku izbljedjelu godinu i ime mjeseca.

на 1745. *Janra:* на 8. исти наименђа убише у травнику вашкога попа из ... кричицу му нађоше, да не на турчина Сабљу потеро, за одржати своју госпу вјеру, и под биле три пута пуча личина, ади и гредa се од дугуда истан, и сади рече да не вино вера, и ви покола у дераетти под травником крди великога пута, од крстјанах, кобим пати ново Сарајлиа кутур.

на 1745. на 7. априла дојде у Сарајево везир речени али паша хекимовић, и поче вадити послом, и учини много зла на мјести на вилаиет простирке тасиле, и лики кадилуци одведоше дадоше, а лики се одрше, да у зло рас по се зашто после паша вилиалића Делиташу, кои гловни вилаиет у опћини, и напосе; кад то види народ скупи се неколико кадилука, и одоше у Сарајево: издидоше на горицу гди кад ни паша углeда после, нек дојде неколико ћулдих, кои умиру тесидит, кад одоше ...[1]) варже би, у град а остали утекоше. прозорски кадилуки ниже се узаро, и апилашића Деранш пашу кмеклеме умаду на мјесту не уташе, и ту многе сиромашке жене доходише у травник паши, не да ли и помиловао, и учини дитту даде помиловати, али после Делиташу, кои гловни вилаиет, нигда цареће, и горе. оперше се тајковер горски херцеговци, али ли много зла зашто учине паше херцеговачкога вашта, и бош лиће, кои кад то види з Делиташом вилиалићем поче сић, и оне кои увраће тиду у Синиру кланоу, и друге кое дотаду исикоше (или рекоше) 40. или 60. или 70. ћулдих, и окрелуше изади чекади сае у гостиао. у исто време гловни сае капетане, и аге, и то се сае у цариграду ух, и дојде капича, и даже га на 6. 8bra исте године.

исте године на 29. тујевога дојде на Клегово мјесто Скадиа паша, и донесе на беседу дад коуд, и како дојде зададе господи вели тврдах, а сиромашки од догод удавне, зашто одоше прид Клегу крстјани из фојнице вити на кадиу, и етина фојничкога, што су би ословили нер су горе сикли за ћуме што им не задати, издидоше у травнику на диван, и никако се кадиа одра с овим угоаором да повадити што не узео, а етина мети у град.

на 1746. иула на 24. за истога паше дојде од Сарајева: мусели мутешир, и зоаиу на мешћему у фојници гадрдида ω. п. ф. авчевић[2]), и вицара ω. ф. никола навловић, и прочи тутрда. посли поиде издша на рукоаду, (а права тога затвори одгдад) задада кришћа од камена усђенога на гребу пок: ω. ф. ане кумића кои не умро од куге на 1743. ади кад видише, и крстјани, и речени из ласта изведени, да криаћ кадиа, и дад чемлтане лушић, и тере (sic!) о зам ржде, поче ше пладати говорећи, гди ћемо се даље одселе копати, кад ние да те по нашему закону у нашему гребету? помами се кадиа (а то Клегоа посо и ти) и поче витати, и чинити иам, и затворати, и фратре речене, и крстјане. кад се видише остали у невољи своји мало, и велико, и одоше паши у травник, и ту оде ω. ф. мато лашвани тисудова шекретар, мећуто прво ћи ститже паши иам, а кад издидоше на диван просу Сврену пашa на ћи, говорећи сае не да што сте уписан у мемориан, [то не злога кону носите протива]3) прав кадии, зато ћу послати ћулдуе кои виручем, и дао тужде кришћ наноау усђен гадрдиди ћу доскоучи, пише то ми кадиа да не наноау, дао ли не туђе, како кадиа пише, доскоучиу му; и посла кадиу травничкога исла, и своја чохадара мемезилиле, кои доидоше у по ноћи, и не нађоше кадие зашто се ниже уклоно ооећи се сети, а кад му доидеше шиле, коие не вино посло да слушалу што ће ити на дивану. да не[4]) паша тако осудно, и затворно реченога ω. ф. мату, и ω. ф. ловру ондданића, и пет крстјанах из фојнице, врати се, и он мемзилиле, и доидоше чинити ћеш кришћ. ту дојде тура: кадиа за суђца, и мутеширу, и сад фојнички уњема, изади неколико наши пријатељах, кои не скидоше у помоћ нама ништа говорити: ту издиже прити се ω. п. ф. никола лашвани мушом, и протива

---

1) Točke popunjuju u izvorniku pola izblijedjela retka,

2) Više ovoga prezimena drugom je rukom latinicom upisano »Antuna«.

3) Zagrađene su riječi u izvorniku radi izblijedjelosti drugom rukom i tintom pojačane.

4) Zabunom u izvorniku pisac je ovu riječ opetovao.

тѹрци почеше кнезу говорити, да гдје криж усађен није земља фратарска, да онђе није било никада крижа, да га ни у тому, ни у другому не могоше криво наћ, зашто се нађоше, да не земља, и гробине старо удриовано, и да не криж од старинах, мало више било, и да није на путу како они говораху; писа кадија сав како не уво, и инако, и на то дође одговор, и заповид од паше да дођу Guardiana, везира, и кадија, у Травник, а гдје исти дан бише се вратио из затвора из Сарајева, и инакар, кои оће у Травник одма неда би ослобођено оне из затвора, и тако одведоше Guardiana, и о. ф. Филипа из Тешња везира, и ф. Фрању граѵанића ланика (и да се бијаше нош кои оргасио у манастиру сав би одведли зашто су тако изгинили били фоиничани) и како ни доведоше затворише у Травнику, гдје, и оне, и ту стајаше нарав дан 15. данах, а дан другу 11., а Guardian 8. зашто изиђе смирадит, и док ту стајаше тежи страх поднесоше, не само они, него и ми, зашто се рађаше по свим лани, да паша кому од фратарах главу узме; зашто ли, што ли? и са сами тим оће тешко бадро; и то све *in odium fidei.* у исто вријеме узри паша силу кресованика прошастога исушадркедне по ставан, и по деселому крају ињаду, и данста штадах, и однесоше га на то мјесто, и рекоше му да ће умрјет, а он се стрвну; отвеће рече, ако не умрјо отисните га мјесто, ако ли је, и два исто учините, и учинио би да господа не силу милост испросиѵ. а кривиц не вас оток му нарѵино мали[1]) на лашан; гдје није досад било, од кога ниѕ ѵини каѵ неђне биле бдиши, и другим ишћем, и зато бија извесе дрзода, и он кои одговори, послаћу мене ћуђе, нек виђе, ако ти не буђе шћете, одуѵићу те у вриѣи у воду ако ли буђе кнезу ћу досколит, [и наређено казаи тела: и оставиену][2]) пикому да виђе, кои нису виђили мећуто била опет изгинила дрзода, и ту се паша рђаћубино, и не само изгино речено, него посла своја волиј, да гдјегод стионе и нађе оставиену, да га отисни, да га не може наћ.

исте год: на 4. 7bra дође паша тешани у Аисоки, што не по свему пашалуку тосда: тешанино кадзе, и учине, и затвори о. ф. Тому бенића Сут: *vikara,* кому бише у фоиог (sic!) Аисоѵани, и не оће му, него узве, и посве 140. грошах; а кад дође у фоиницу затвори о. ф. ба: аўр. фоин., и о. ф. фрању томића кресева: гвардиане, и не гледа учиниадах, дан оће кнезу сму 500. грошах. = дошао дана опет зоануше светири гвар-ђиана у Травник, и узеше чаус од три мјеста, сму паши иљаду грошах, и рече ћедна знадко да сте шћетовали, и било аде не досту кдрга, дан дадите то сада (пременда не нарао вримена) зашто паша потрибу има, одправити карвану, кои му не доино постављене; а веће (рече) не дадите никому ниша, а и ћу вас одселе пазити како но синове.

на 1746. на 24. xbra дође у Травник капиеђија (они зли што наме не, и досад дост зад учинио) дан паше еникоаниће, а мадза сулеимана паша, кои се дила из Травника на 7. Janra: 1747. ваи нарао него се дила на 2. Janra: ти топузом дад данидинићу маков давиовега, и сулеимана давиовега своиом руком тако жестоко да сулеимана умрли дошао дана, а другом с мукам два оста. озгор речени капиеџија узе од манастирах чаусу иљаду грошах сму паши изаша тешанлеме, и даде липе одрае, и рече да ће нас пазит, и приповидит када дође Данидиш, и да се веће не бринемо чаусом до године. = дође озгор речени Данидиш у Сарајево на 13. Aprila, гдје га дочекаше фратри, и приђоше отиѵима чуст на кони зафан, и даде липу биврдатиту, и не узе чаусу, како не отећо капиеџиа кои се оваи згоди.

исте године, и месец на николико данах нарао паше у Сарајево дође из цариграда кариѵа с ферманом, да опет намјестие на анадиет тасие, како но, и лани, да га сарајлиие отираше с камећем, и оста умада, да га не убише; а кад дође паша, рече сарајлима;

---

[1]) Zabunom u izvorniku pisac je ovu riječ opetovao.

[2]) Zagrađene su riječi radi izbljedjelosti drugom rukom i tintom pojačane.

зло Стіе Дунаіи гди мѣле инСтіе дочѣдаи, тідко стиСко идиглви ждаи пДтіотиД, и Д иСто арнше лино оүроавоүли, ѣ тідко ѣе стит голѣкд Сѫдитиѫ, ѣ то Се жорѣ, и вош Дунаит, здіто нѣк Се ардіти ждиіиѫ, цто Сдрдиле не кіпше лиюціо, ждд Се ардітиѫ; и тідко Се Сдрдиѫ пдшд, и оүрѣжи Дүиіа пок Д тірдаиик, ѣ пдрао стиіе оүрѣжно Д Сдрдѣаѫ Стідт жиСѣч ждидѫ. Жиан Се пдшд из Сдрдѣад нд 26. дприлд (иСто иДтіро изгори Д Сдрдѣаѫ үидѫтиидд ѣ дюнде Д тірдаиик нд 28. иСтоүд.

иСтіи пдшд Дзе оү ждидСтиидѫ жиСѣчд дрѫүид, иСте роүиле, үдаіС он Сде, кдо поүжДзе, и не ждде никоже ниүид ждрдоже оү коүте кдо не оснүди. иСтіи пдшд иСте роүд. жиСѣчд 7bra Сдзад Сае дре Сдрдиѣасие, поүладдре, ждлаѫ, ждСѣкиѫ, и стідидктидре, и лино би дочѣкд, дли Саѣлие ждиіиом жДждиие Сждче ждан дре, и ждаѫ стідидктидрѣ Сдрдиѣасиѫ; ѣстіи идүиѫ из Сдрдѣад ждрдѫ адзждіи Саѣздиѫ, ѣ идѫ Д локдѫ поСад ѫѫ Д ѫрдѫ, ѣ оүдлае Сдрдіи Д ардиүдк. Д иСтіо арие зоаиѫ идѣтидие оү ждиле жѣѫ коие ждѣерѣѫ чѣриѫ лоаСкоѫ идѣет: кои идѫ дюнде Д идиче СДСриие ѫѫ хоүждждѫ, и пдшиѫ стідиДтиѫ Д конон жѫ здпоаиждѫ, ждѫ Се ардіти, здіцо ѣе аѣли пдшд Д лоан дюк; ардіти Се, дл ѫѫ Стиѫе Д иѣзѣѫ ждрди хоүждждѫ, роваори жѫ поз. тѣ идатідаүиоідшд пдшиа, и аѣли ждѫ ѫѫ поүѣкдш, тѣр ѣѣтѣ здиѣдио пок, прибѣкд, дл идѣ 20. коѣликдѫ, тѫ и лино дочѣкд идѣтидѫ, и иСпѣүе идаѫ, роваори жѫ ѫѫѫ, ѫиде ждѫ попиѣжо идаѫ ид ждрждѫ, ѫѫи оүдоше, и Сидоше, ѣ Стідше око ѣки хоүждждѫ, үиии здлжѣѣле ѫѫѫ хоүждждроже, ждѫ Дложѣ ѫѣие ид идо: они иѣСмиүѣки, Дзе ѫѫѫ иогоик идо ждѫ ѣѣ пок Д ѫдаѫ жѣѫтто ѣѣүе хоүждждроже Дждите из пДшдидѫ, и Дждише СѣждѢ пДшдидѫ; ѣ коѫ ѣиѣѫ Сиѣдше здирѣүид иѣзѣѫСки, кои Скоүи ждѫ ѫѫ прибтиСие, оСаиСтіи Се ѫдѣиѣли цѣриѣ, и Дзе здирѣүиѫ пождѫ Се, ѣле Скоүиа оүдиздше идѣтидѫ ѫлаѫ о адрѫ здирѣүие, ѣ дюѣиѣѫ толико сти дюСтѫ ждѫ *non plus ultra,* и ѣекоше ждѫ Сѫ ѫѫ идрстиаѫ Д идиче дюлиіи; и ждѫ Се сДждѣ цѫдюѫ оү орДѫүид дюкопдо идүиіно сти дюСтѫ поСад око Сѣое. и ѣекоше ждѫ Сѫ жѫ то припрдаиіѫ ѫоСпожѫ ирдиле сидлоаСие С' идѫбліцом ждүдѫСком *Mariom Teresiom* коѫ чдрѫ.

1748. жиСѣчд идлѫдрѫ Д жоСтідрѫ аѣлики тѣмиие сДжѫѣки Се ардітино из чдрпрдждѫ. и дюлно Дладрѫ. идко ѣекдо ждѫ Се Дмирно С жоСтідрдии, поСад ѫѫ длиідшѫ, ждѫ ие поүдиіи, ѣ идѫ поүе Дүиіит, иѣѣрѣом Скоүише сидше, ѫоаор. идко идѫ Дложѫ, и тѫ Се Дүиіи идарѫ, тѣмиие сДжѫѣки Сѫ Саобиие Д идѣтидѫ аДүидюаиѫ тадрѫи ѫѣѫ, и ѫѣѫ, то аидѣки сидше ждѫ жѫ ие жорѫ ниүид, Скоүише, и оСаошше тополе, коие з ѫрдѫѫ окрѣжше протиад ѣѣүеиие, и толико сти Дүиѣѣло, ждѫ идпоСли поүиѫ тѣмиие, и ждѫи С осли Стідие око ждѣСѣт, ѣ толико рдѣиѣли. идло поСли Дждише СдрдиСие сидше ид ѫѫѣе жДСѣлиид идСДпотѣроаиѫ, кои Дтѣүе, дл Дүиіиие дюСтѫ идрѫ по ѫѫѫ, осиіше зиидди, пДСтіше СДжѫіие, иСиюше ид Сиѣие комдже Сае киидѣре, и проСтіроѣе, и ниүид ие оджѣСоше, сДжѫѣки тідк и осиүди оү олоү лиѣко ниүид ие лоСит, идко оү проклетид, здіцо идко (аѣле) Дүиіиа Сади сти жоүо ѣек, ждѫ Се үиіи зѫ отѣет, и ѫрдоиіти тДиѫ жДѫ, ѣ ие жѣүо цто ие Сѫ злом Стіеѣло, то иѣСт Сироидшид жДѫ отѣетид, иѣк Сѫ злом, и идѣ. идло поСли иСтіо Дүиіише аиСоүѣ сидше Д аиСокоѫ оү тіри поладаитѫ дюоүѫ, ждиѫ ждидж, и иѣүлоү диіиад, и вош роүе, здіцо Сѫ Сироидшѣ Сдзе биаи, кои Сѫ отиіили идши Се потДѫіит, и оүроавоүно ик ие, ждѫ адѫ ие сДжѫ тідко Дүиіиаи адрро сти адС Д ѫрдѫ, сДжѫѣки С адС, и бѫ Дждио ид иѣмиро. ндрао тоүѫ сиидше идшѫ поСадо жДоидшире ид адрѣш ид Стіадри ѫдзлиие, и тѫ ш ѣимѫ ждиѫе Се ждиіиѫ, и Серждр аиСоүки, протиад ковиѫ Дстідше сидше, и ѫдСтиүдше би ид тіи ждуиа, ждѫ Се оү ѣки ижѣддиа ие ардіти пДтіѣѫ, ковиѫ ие дюшо, ѣ Серждр сиидѣки остіади ѫуи кДѫди, ѫуи идоидиіѫ, оиде орДѫие, оиде СѣЖло, здіцо пДкоше, и жДСиЗли, и Дзждѫ, ждиіоСли сиидѣки ид роѫ коѫѫ адрло дюоүѫ ковиіоүѫ ѫѫѫ.

ндрао сиоѫиѫ поСад ндшѫ Саоие тѣшке жДоидшире 28. коѣликдѫ Д жѣреті ѫуи Дүиіише млоүо зад, и поросиіше, и орлосиіше оие ид коие Сѫжладиѫ ждѫ Сѫ протиад ндши, ѣ Д помоѫ Сироидшиі, ждѫ Се ие ждждѫ тідкСили; ѣ Д Скопіе поСад алдиѫиіиѫ Саоүѫ ѫѣлиоидшѫ и 70. коѣликд, ковиіи Сждкоше поѫлдаиѫ, и ладаѫ жѫ поСадше Д тірдаиіи ндши, ѣ ждѣе жѫ ѫдСкоидше, и зүдоиіше иош бѣжлоүѫ, ковиіи е оү Стірдие Сироидшѣе, идко, и поѫлдаиѫ; и тѫ оүоидшиіе Сае, ковиіи Се сиидѫ пооидшили, и тѣко (sic!) биѫ Дзѣеіе сладүо. оүдлае оүоше Д лиано иСтіо Дүиіиа; оүоше

у Дувно, гди одбашише све баше, и оглобише, и узеше од тих шест иљадах гроша. а иљаду гроша од руке, и тиранући башу Вуковића Стипоше у раитну, кои бранећи се уби Хасковића из Фунаћица Лефера, кои бияше се обећао делиюши да ће му главу донести Вуковића, и тако он оста мртав, а убити делиюша кроз јестокога башу (потурченика) и забадава ра. врати се делиа: из Дувна и поведе на Купрес о. ф. Павла Лозића капелана Дувањскога, кога обећаваше да не Синовку прида у кадре, коиу не отео за Сина ники харћади нехристиани, кога не бияше заручена, и надищена у Дувно за Томасовића, и она не хтиући стати с доћиловићем утече у принципову земљу, и док се Лозић пусти из тамнице оде му близу триста гроша; а баратку му седамдесет; и ту оглоби делиюша Купришане баше, гди и мало бише, да досту исири даваше. у прозор делиа: не оде, и то би или му примет посадише, или се побоиа Сарајевски баша кои биху пошли, и дошли до Неретве на помоћ прозорски башама кои осташе забадан с' халмом на гадан.

1748. Februara убиюћ Сараилие хоће да не линеснз харачбера доста по сиромаси збара свиу дадидах од овог цара у хелетника, кои везира одава полуие, поуче му говорити да га даде, нега би га бог ослободио од болести, и толико учинише, да га даде, премда су му притили рускоанти муке, а када га иездоше у руке кородосе (sic!) одрише, и сада од посадише испиене, и порушише, да сада стоје, потпише противна паша, од кога одидутти доиде у Фоиницу на 7. марта, и мурсела музелима из Травника (гди се уклонио од Стараха из Сараева) и пише, и меда, и други, да се веће свега вилаиет пронде од кога веће се неће ускати како се искало, то нест тражили, да вилаиет не кти ни гледати, нег' учили да се противна сади пофилише, кога тока, и тако поче исти дани свое мухуре притискивати, кадиа, ефенди, и други се уклонише, што сиромаси то нест вилаиет кои даие давке за зло прими. пакао овога мухала Сараевски пофилише у помоћ вилаиету, а кад нишо промисли доиде му зло у памет, и побиђе отлок из Сараева, и утиђи узео пути царигардаја рече му ћегова ћехаја не пута олако, него хотимо у травник паши, и оде се скузати[1]), да си се пофилисао од Стараха, и тако учинише, и тако се, и дадос идоћи у травнику, премда су га Сараилие задне, да се врати слободно, и да противна ћехау ниша не пода.

пакан дан дариа оде даидиш мезул из травника, и Сараилие му не даше прок на Сараево, него оде на ћепуе, нити му вилаиет даде комора, ни вечере, него све за ћехоаве иасире, и ш ћние оде озгор речени мухала.

на 6. Aprila доиде мусели давуда паша у Сараево. на 12. истога доиде у Сараево нови мула, зашто стари (како реко) оде с' даинашом, и не само он него многе кадие, и дидан, кои не смише остати од вилаиета, и од башах, кои у Сараеву удрише на муке мусели[illegible] из Дувна. кои да не оде утеко, не би га пустили [illegible], да му учинише много кавга, и дасто бише, и пустише [illegible]. у високому рускоидуше три оцда кадиласка, и дидаска; у кадиаћлу уоише кадиу. у мостару уоише великог пораданга имеиом теменла, и ту паде с иеде, и з друге стране око петнаест мартанх, а мало мухе рућели.

на 5. маиа год. 1748. доиде четадарти пут на босну Стареду [illegible] башах, и уаиде у Сараево рано на ти дани да га нитко не види, ни доћека како не обичаи. истога лита уоише баше приа хамом мехмедаѓу бутуровића из Сеонице неретванскога великога зулумћара, и кад су га [illegible] удриле из пушке, мето не кадиа коћници на ћегу ћитап, него би га ослободио рућена (цинећи да ће приоалити) да ние било могуће зашто су га избили сдобком, да више не чини зла сиромаси, убиући га доста учино.

на 28. 7bra 1748. доиде у Сараево нови мула паша, зашто они што не дошо Aprila прошастога ние био паша мула, него му паш.

---

[1]) Talijanizam: scusare = ispričati se!

на 27. 9bra доведе делибаша пашин Куленовића Махмутпашине Сина, који је ходио с' хајдуци, и много по крајини зла чинио, и робио, и метнуше га у град, и ш њиме цигаћина друга му; мати за Куленовића дарова паши много блага, да га не хти пустит ево сада пети мисец.

1749. марта на 10. Удаван паша у травнику баш из мостара злог', и опакога, кому не обично давно баша Сарајевски руку за шаком, и онаки Сабит чинити је мого зло нитко тако, оте кћер некакога кадије, и узе за жену, која ударши удрно С петерицом мостарски башах на двор копчића сегда у давању да отме му Сестру (sic!), и узме за жену, која не утекла оздаке алашке ждание, и немогућ не наћ матер ној изотиа, и поробиа отишли, да су га тежко удатили; и ови је техниму удрно, и ш њега кланди Силода носио до Смрти. Арамине му не могући подтати расконаше му куће.

паран дарина пусти паша Куленовића 1749. С уговором да се веће неће повраћат на своје старе опачине.

Исте године на 25. Aprila умри давудах паша у травнику, и би покопан у травнику при пашиним двором, и око гроба учињено тарбе веле лиепо, и од големе spese[1]); оан бис на босни пашом четири лита, и вазда се добро понашао, и за његова владања Сиромаси нису знали што је зло. оста му жена по који доиде из цариграда капиџија С коњи оде, и однесе тешко благо. оста му Син паша од три лита.

Исте год. на 5. Juna доиде у Сарајево кајмекам новога паше, и ноћи у бекиндар дзе оде одмах у травник, како Сараит, тудаћи Сарајлије опрае Севи мусселима, а гиглан што не био С' ферманом. = Исте године на 19. Jula доиде тећир паша Ставру, и не хти се уварити у Сарајево него пађе на горњи излази шехера, и молише га да се врати, да не хти говорећи на мисли ваш паша, него тоСписки; одале доиде у травник на 25. истога.

Исте године на 6. маја у фојници умри мустафа челебић што га зваху тебом човик зао, мутавар, телониз оан је био узрок, и чинио да се кришћ отори на раиновцу, оан је чинио шкетовати много не Само турке, него, и кршћане, и фратре. оан Се разболио од чуне болести на ти начин да не зна изрећи нити му се могаше наћ ликарија, најпосли је искао опрошћења од фратара; и кош не говорио, ево не могу никако умрет, зашто у зо час наговориши ме кршћани кадије, да чиним, и потреба блађу на фратре за они криж на раиновцу, и рекоше да га не приврат измећада зевеђа, и ние Се чудит, зашто не био човик од Саму опачина гори.

1749. 7bra изгори тујк, и даде паша пет кесах наСпри, да се поправи, и опета дат, и више[2]) опета дат, као тиде потрнота. Исте године тећир паша разнаше Своје дворе у травнику, и огради Сад лику наоколо фиокда.

1750. Feb. 27. доиде у Сарајево нови мула. Исте године зготовише Се нађе динарише, и учинише да коње Су добре руке као ће бит, мазуше, нек на по дан насре, као несу зле никоми, и ту клади понесоше велику муку, и штету, зашто би тицаше много нападе у Сиромаши.

1750. на 25. Marza згоди се твигованст уочи великога четвртка (sic!) ову исту ноћ отишли Су крстијани да виде руку (у фојници похрањену) кад не било око сељах Сахата ноћи углеђдаше пада Сотом Сантиост, и потеку да виде што је, да се ужегла свића фратарска изнова покривена, а у њои свића мома, и бите манастирско, толико дубоко, да Су кладу з двора одврган, и на по угасили, а они ноћ свађаху; и доисто ние чрез миракула[3]), зашто да се тако у ово доба не буду радари згодили, изгорила би отодаоне дуће, и све три згради, и кољи не Само наши, него, и они на кои Су били дошли на посвећење уљаа од прис. гос. бискупа, које Се чини. право на ноћ уочи благовисти тоже Си маринаа гадуле нађући доиче из манастира видио не прид вратни црквени кои криж Сантиост како по заиза.

[1]) Talijanizam: spesa = trošak.
[2]) Dvije riječi, koje iza ove slijede zabunom su ljetopisca opetovane.
[3]) Miraculum, lat. = čudo.

1750. [illegible]

1750. [illegible] 7. [illegible] *Adherente*[1]) [illegible]

C.

Bosna Captiva.

Stephanus, Thomaé Kristich, Bosnae sexti, et penultimi Regis, ex Voicsa Concubina filius, innata génio suo tumèscéns ambitioné, spém ad Regni gubérnium á puéro alebat; éo firmiorém, quod Thomas Patér eius ex Catharina Stéphani Cossacsich ducis S. Sabbae filia uxoré legitima, nullos genuérit libéros. Ad id etiam à Patre déstinatus éxcolébatur. Qui proptéréa Mariam Lazari Jurjévich, ultimi Sÿrblorum ducis, seú despotaé, natam ei Matrimonio copulauit. Indeq. Stephanus Lazaro pauló post Vita functo, Samandriae, (Vulgo Semendrae) Vrbis totius Supérstitis Mÿsiaé superioris Dominium juré Vxoris apprehendit; sed néc ultima senis paréntis fata opériri sustinuit impia prolés, eadém admaturauit. Cum énim Méhmed Sécundus Turcar. Impérator ingenti cum Exércitu ad Bosnae Regionis finés ageret, eiusq. situm, et Munitionés exploraturus, Aulam itém et statum Thomae Regis, tributarij sui, Visurus, mutato Régali habitu in Maobiticum (sic!) (Vulgo Deruis) duobus eiusdém séctae Monachis associatus in Suttiéscam pénetrassét. Ibidémq. á Gojako Dÿnasta Regni cognitus, Regiq. proditus, ab hoc summa cum laetitia exceptus, et intér amicos amplexus déosculatus est: Postqué gratum hospitium, et liberalés epulas sibi Thomas (per mutui sanguinis libamén) Barbarum asciuissét, multis, magnificisq. donis cultum ad Exércitum rediré sinit. Quo audito, Matthias Vngaror. Rex summopéré indignatus, Thomam comprehendéré studebat, poenas manifestae perfidiae daturum. At is, intélléctis, foris, domiq. sui cautior uigilabat. Matthias uéró clandéstinis Nuntijs Thomae filium Stephanum, Radiuoi(um) circumuénit; qui pro magno Rei publicae bono, Christianae imó saluté ipsa indignum Christiani Principis nuncupatione hominém dé medio tollérént. Idq. facturis ad conséquéndum Bosnae Regni gubérnium auxilium pollicébatur, et protéctioném. Haec quidem Regis potentissimi oblata juuenilém Stephani animum succéndérunt: tantum facinus, spé regnandi, non 'détréctantem; Radiuoja in id conséntiénte. Intéréa uéró Mortuo Lazaro Stephanus eius génér Samandriam proféctus socéri ditioném occupauit: éa bréui témpore potitus. Cum énim Mehmed diuturno Samandriae désiderio ob loci amaenitatém, ac opportunitatem in Vngariam facillimé traijciendi, actus, copias oppugnandae admovisset, Stephanus, deposito nupero aduersus Turcas odio, tám opportunae Vrbis, et Arcis deditioném sponte sua Mehmedo fecit Anno Christi 1459. Helena

[1]) Adhaerens, lat. = pristaša.

Lazari Vidua in Vngariam abiré dimissa. Accidit a(ute)m quod Thomas Pater cum Vukmano Pribilae Croator. Bani filio, graués, diuturnasq. inimicitias alens ad oppugnationém Arcis eius Bilaj cum exercitu profectus, iamq. in Agro Arci cognomine castraméntatus, alterata ualétudiné in decubitum prosterneret. Eam perpetrando parricidio nacti occasioném Stephanus, et Radiuoi nocté intépesta cubile Regis ingréssi éum laquéo praefocarunt. Dieq. illucéscénte, ac funéstum casum Principis diuulgantibus ephebis, uocem per Exercitum spargunt. Regém intérnis malis diú conflictatum, nunc répénté appoplexia...[1]) hoc éotenús fidém habuit, dum Radiuojae Pedisequus Reginae Viduae Regis Thomae intéritum réuélauit. Stéphanus autém impetratis á Vukmano Bano éiusq. filio Vukacsé, et Vojslauo inducijs corpus Patris sui in Suttièscam misit in Ecclésiam S. Joannis, Regumq. Bosnae monumento condendum. Pactisq. cum Vukmano pacis conditionibus, pauló post, et ipse, solutis Castris Exercitum in patriam reduxit. Oborta deindé intér Stephanum, Radivoi, et Chatharinam Viduam pro Regnó dissensione, omnia in factionés ibant plena oppida partium, séctarum, et armor. Ea ꝓptér Bosnae optimatés ciuilis Belli flammas extincturi Legatos ad Mehmed Thomae qm. Regis fratrém, et Amicum expediunt Regni dispositionem arbitrio eius committentés partium controuérsiam dirémpturo. Bosna énim jam diú ab hinc Murato Turcarum Regi Vectigalis facta ést. Sultan Mehmed rei propriae consulturus Prouiae Stephanum Regem denunciat, tributi auctioné, fidelisq. cliéntelae obsequio ultro se obligantem. Facilè insupér fiéri posse ratus: ut propter natalium turpitudinem plures Nobilium ipsum exosi Radiuoiam sequantur: taliterq. pérpétuis intér eos factionibus, et Bellis ipsi partium arbitrio liberior in Bosnam patéat accéssus. Quin, et pro dedita nupér Semendria Méhmed ei gratias répensurus, Isako Scopiorum Praefecto Bosnae finitimo in mandatis dedit; Stéphano in aquirendo, firmandoq. Bosnae Principatu auxilio préstó semper afforé. Quamquam Regina (cognito Stephani Parricidio) per nuntios apud Barbarum etiam impensé ageret: Stephani scélus in Patrém detestans; oransq. Leuirum: ob amorém quém erga defunctum fratrém Thomam aléré sé profitébatur; Cum Exércitu venirét, et ejecto noto parricida, regnum sibi, Vita durante gubérnandum concedérét. Mehmed casum Thomae, ét impietatem egré sé férré coram Nuntijs Reginae testabatur, sed ad praeséns rébus magnae molis impeditum, id itinéris aggredi non posse, réspondebat: Policitus, opportuno témpore, indignam fratris, et Amici sui mortém ulturum, iustisq. Viduae postulatis morém gesturum; sed neq. sic partium sopiébantur factiones. Pars énim, et procérum, et Plebis major ob illegitimas Curas, et detestandum Parricidium, Regnum Stephani egre ferébat; Radiuoiam Adolescéntém optabat. Néc déérant qui Viduae Reginae ambitioni patrocinaréntur. At Isaacus vallidis Turcarum armis Stephano, aduérsantés térrebat; praetextuq. auxilij eidem féréndi Regioném illor. évastabat: abductis indé Mancipijs quamplurimis; quin, et aliquot jam Castella in oportunis sibi Locis Thracés in Bosna condidérunt, Matthia Rege nulli partium succurrénté alibi curis Bellor. impedito. Ad diriméndam Regis cum Barbaro amicitiam Pius II. P. Max. Nicolaum Episcopum Modrusiénsém ad Stephanum in Bosnam Legatum misit. Qui Vir quidem cordatus, et parúm prouidus, et ad mutandum propositum facilis, uidéns, fréquéntém Turcarum in Bosnam irruptionem, Populi, et Vrbium majores continuo

[1]) Nečitljivo.

praedas agi: Neq. contentum éssé Barbarum graui Tributo quotannis ex asse soluto, foedera iuraménto sancita contemnentem: Persuasit Stephano; Matthiae Regis (quamquam ob traditam Semandriam, grauitér indignantis) consilia séqui, denegatoq. Barbari Tributo Christianis armis coniungi. Voiacsa Stephani Matér, Mulier prudens Dehortabat. filium ab éo salubri quidém, sed incongruo témporibus proposito: quibus iam Turcae virés in Bosnae sinum ingèssérant infessis praemiis in Regioném claustris, Vrbibusq. et aliis muniméntis occupatis, aliis nouó excitatis. Si énim Barbari extra Regionem essént, facili arcérentur. Secús omnem Bosnénsium aduérsus potentem Thracum saeuitiam sérum, et inaném, quin toti Regno perniciosissimum foré, asserebat. Rex a(ute)m iuuénis rér umq. inexpértus supradi. Eppi: opinioném secutus, conuénta Mehmedo Tributa négauit; in Vngaror. partés conséntiens cum Horuatis étiam conuenit. Mehmed a(ute)m ubi statuto témporé á Stephano Tributa non pércepissét misso ad éum Praeconé; jubét; posita omni mora, quamprimúm ad Januas Tributa deferri. At Stéphanus éa iam collécta (quae statéram aureor. quinque miriadés continébant) praeconi osténdens respondit, Tributum quidem in promptu est, néc tamén ex ré méa cénséo Regi tantas opés mittere, meq. plané his priuare. Vérum, si Bellum mihi ab illo imminérét Bello me committam feliciús, tanta pécuniae ui adiutus. Si, ueró necessitate coactus alió migrare debuero: his opibus frétus uitam commodiús agere potéro. Ad haec Praeco; et quidem honestum erat opes istas in dominio tuo pérmanére; si non interim foederum Religionem impié transigendo temérares. Sin, cupidine harum opum ductus, foedera violare instituéris, et inde tibi néscio quam felicitatem pollicitus fueris, uéréor profectó contrarium éuenturum. Auctore quippe Deo, possidere has opés néutiquam malum duxéro. Praeterea iisdem opibus, auctoré Deo, exui, longe optimum iudico, potiús, quam contumeliis, et iniuriis afficére illud, cuius praesidio éas acquisieris. His dictis Praeco ad Mehmed redijt; cui omnia narrauit, et eum commouit, ut aduersus Stephanum Bellum suscipérét. Nam eó tempore Bellum illi cum Régulo Daciae fuit. Qui sultanae familiae maximam fécérat iniuriam, violatis eius Legatis, et intérféctis. Caeterúm sub idem tempus, quó Dacos Bello lacéssebat Bosnae Regém ulcisci nequiens, vindictam distulit; Quantumuis etiam Stephanus Cossachich Dux S. Sabbae, suum genéri Thomae laethum ulturus, cum Vladislaui sui primogeniti rebbelioném oppressurus, Barbarum fréquéntibus Nuntiis, éuocaret. Accidit éo tempore, ut Florentina quaedam éxcelléntis formae Muliér, sed corporis nimium prodiga, relicta patria in Stephani Ducis Regioném se conférrét. Qui cum audisset; Florentinos, tum formae uénustaté, tum prudentia, facili intér omnés primos esse: Videndae cupidus, éam ad se uocari iubét. Accérsita ipsa, eó quod pulchérima essét ille uxoris propriae satur, peregrinae amoribus aménS, et ardéns cum ea concubuit. Jamq. palám Florentinorum adhaeréscens Vxori molestus admodum essé coepit. Vxor indignitatés mariti ampliús non fèréns cum Vladislao filio natu maximo Ragusam sé contulit. Dux missis ad Vxorém Legatis rogabat, ut révértérétur; Illa se ñ reditura réspondit nisi dimissa Floréntina. Quare Stephanus Ragusinos per littéras requisivit, ut filium suum, et Vxorém reddant; Eiusqué praeces non admitténtibus (cum étiam ob quaedam salis Véctigalia gravem cum ipso controversiam haberent) bellum indixit. Ragusini communi sententia Vladislaúm Stephani filium éi Bello Impératorém eligunt; Magnamque pécuniae summam contribuéntés ducis arma propulsare satagébant. Vladislaus, Praelio

cum Patré Stephano congréssus, victoria potitus ést, illumq. fuga sibi consulere coégit, non exiguo Patérnorum militum numero intérfécto. Propterea Stephanus acrius éxagitatus crébris Nuntiis Mehmedum, ad inferendum Bosnae Regi, et Ragusinis Civibus Bellum, sollicitabat. Intérea Bosnae Rex Bellum sibi á Barbaro imminens antéuérsurus, ad Pium Sum: Pontificem, Viros procéra statura, et senili canitie uénérandos delegauit. Quor. unus Papam in haec uerba, fert. esse allocutus; Stephanus Bosnae Rex, Beatisse: Patér, haec tibi suo nominé per nos exponit. Certum habeo (inquit illé) quod Mehmed hac aetate Bellum in Regioné méa mihi sit illaturus ad quod peragendum iam omnia nécessaria ordinauit. Virés meae ad resistendum illi haud sufficiunt. In hac méa nécessitaté opém ab Vngaris, Venetis, et Georgio Albano petij, quod etiam á te nunc oro. Non péto neq. cupio montés auréos; sed solum, ut inimicus, et mei subditi cognoscant á te mihi auxilium non defuturum. Quippé si uiderint Bosnénses; me solum hoc Béllo non laboraturum, sed ab aliis etiam adiutum iri: Et ipsi audacius dimicabunt, et Barbari non tam facilé Regnum meum invadére atténtabunt: quod angustis aditibus, et frequentibus munimentis propé modum inexpugnabile, difficilem inimico ingréssum praebét. Eugénius Praedécessor tuus promisérat Patri meo promiserat[1]) coronam sé daturum; érécturumq. in Bosna Ecclesias Cathedralés. Quod ille tunc rénuebat, ne Turcar. in sé odium excitarét. Erat quippé novellus adhuc Christianus: éjéctis nécdum á Regno suo Manichaeis Haéréticis. Ego ab infantia sum baptizatus, et in latinis littéris éruditus, Catholicam fidem firmiter profitéor, néc éa timéo, quae Patér méus expavéscébat. Qua p̄r sum̄opere coronam á te percipere desidero, sanctosq. Praesules. Manifestum enim hoc erit inditium, quod in meis necessitatibus non éris mé desérturus. Subditus meus, videns, me á té adiutum iri, majorém in spém erigét. et inimicus majori timoré percéllétur. Hoc itaq. á te posco, atq ut cum primis Legatos ad Vngaros mittas, ijs res méas comméndaturus: hortando; velint se cum Bosnae géntibus conjungere. Sic enim Bosnae Regnum conséruari facile poterit. Secús totum concidet. Turcae iam aliquot in Regioné méa aedifficauérunt Arcés; plebiq. blandientés, exhibendo sé gratiosos, et benignos, magnas libertates, et privilegia eis promittentes. Rusticor. ingénia admodum sunt humilia; ideoq. non penetrant artem, et fraudém Turcarum: credentes promissionem ipsorum perpetuo duraturam fore; Vnde plebs rudis facile mihi rebellabit. Et Nobiles, cérnéntes se à proprijs subditis destitutos essé, non poterunt diú in suis viribus perséuérare. Si Turca Regno meo contentus éssét, dumodó non ulteriús, plura quaerendo sérpérét, tolerabilis forsitan essét, haec mei solius iactura; néc déceret ob mei defensionem alias Reipublicae Christianae partés fatigari, sed cupido Regnandi, nullam sibi praefixit metam. Vnde, mé victo, arma sua in Vngaros, et Dalmatas, Venetorum subditos, conuértet; Perque Carnorum Regioném in Italiam pénetrare conténdét, cuius Impérium uehementér ambit; Romaeq. curiosus frequentér sciscitatur, éa quoq. potiri aliquando in animo uoluit. Demum (Volentibus ita Christianis) ubi Regnum méum Barbarus occupauérit: inuéniét, Mechercle, Prouinciam satis aptam, locumq. aprimé commodum, ad conséquendum reliquas inténtiones. Ego primus hanc procellam opérior, post me Vngari, Venéti, et aliae Nationes, fortunam suam expérientur. Néc Italia sui sécura quiescét: q(uia) inimicus ita secum deliberarit. Haec

[1]) Ova je riječ zabunom pisca u ovoj izreci dvaput stavljena.

igitur ita cérta, et manifesta nunc tibi referenda nuntio, né aliquando tibi significata non fuissé, meq. negligéntiae, arguére possis. Patér meus longé antéa Nicolao Praedécessori tuo, et Venetis, calamitates, quae Vrbem Constantinopolitanam obruére debebant, praedixérat; neq. fides éi habita est. Qua pp̃r. cum ineffabili suo damno amisit Christianitas Vrbém Imperatricém, sedem Patriarchalém, Gréciae fulcrum. Nunc ego ipsé dé mé dico, q(uia), si mihi auxilium praebuéritis ab inimico séruabor; sécus péribo; Méaq. ruina sécum trahét multos. Haec summa eorum est, quae à Stephano tuae Beatitudini dicénda érant. Tu a(utem) qui Religionis Christianae Patér es auxilium illi, et consilium praebe. Quibus auditis in huiusmodi sensu Pontifex réspondisse fertur. Credimus nos quantum nobis expositum ést, idipsum, et ab alijs intelleximus. Mehmed quaerit occidentale Imperium, occupato iam oriéntali, et pro hac eius conjéctura, Regnum Bosnae ualdé aptum est. Vnde vérò simile arbitramur illum hanc januam primum érepturum. Res a(utem) pro uoto illi nequaquam succédét, modo Rex generoso inuictoq. animo résistere ipsi uélit. Sunt quippe admodum difficiles passus, angustiq. in Bosnam aditus, et deféndi pauca génté possunt. Vngari, et Venéti uirés quoq. suas Bosnénsibus associabunt. Atqué in eum finém ad utrumq. illorum Principes Legatos ñros expediémus. Nos quoad possibile fuerit, adiuuabimus: daturi ordinés, ut Ecclesi(arum) Cathedrales in Bosna erigantur, quibus suos Episcopos destinabimus. Coronam a(utem) absq. Regis Vngariae praejudicio mittéré non possumus: ad quém pertinét Bosnae Regem coronaré. Nihilominus prestolabimur expériri, et cognoscéré animum illius. Quém si uidebimus éa pp̃r offensum non foré, Coronam, quae in promptu est per Legatum nostrum Regi uestro mittémus: Contra Regis Vngariae uoluntatem, néquaquam facturi. Non énim offendendus est à quó expectat. auxilium. Stéphanus itaq. si uél micam prudentiae habuerit: Curabit pro uiribus Mathiae Regi Pannoniae réconciliari. Cum quo, ubi conjuctus fuérit uix poterit à Mehmedo supérari. Atque his dictis Bosnénsés à Pio dimissi sunt. = Catharina Thomae quondam Vxor, despératis apud Barbarum fauoribus, desérto Castéllo Kozo in Foinicza ad quod se réceperat, fugit in Cognizz Naréntae; Inde in Stagnum (Vulgó Ston) Ciuitatem pedes peruenit. Atque hinc in Trirémi Ragusam déuécta est. Vbi aliquandiú misérum sui statum deplorans, diraq. priuigno imprecans, et Leuiro, Radiuojo, démum Romam ad Sixtum IV. éo temporé Pontificém, trasiit. Factaq. Monachae professioné reliquum uitae transégit. Sepulta in Eccl̃a Arae Coeli ánte majus Altaré. Cujus petrae sepulcrali Sixtus coronatae Reginae figuram, ét in Latina, Illyricaq. lingua huiusmodi Epitaphium incidi fecit.

Catharinae Reginae Bosnénsi, Stéphani Ducis S. Sabbae, ex génére Hélénae, et domo Impératoris Stephani natae, Thomae Regis Bosnae Vxori. Quantum vixérit annor. 54. et obiit Romae anno Dni 1474. 25 die 8bris monumentum ipsius scriptis positum.

Postéa au(tem) Chatarinae Stephanus Dux, ut supra diximus tantum fécit apud Mehmed, quod hic cum maximis armatorum copiis contra Bosnam, expeditioném susceperit, sub idém uéró témpus, nec ipse Dux Stephanus intérmittebat, se parare, ut Mehmedi Exercitum (si suam fortassis Regionem populabundus ingrederet.) armis quantum posset á populationibus prohiberét. Anno igit. 1463. cum Turcae ab Europa, et Asia collécti ad Vrbem Hadrianopolim forént exércitus, Mehmed, adulto uere in Bosnensés mouit: Animo agitans, etiam S. Sabbae

Ducatum inuaderé. Eadem tempéstate Jaksich Naréntor. Regulus et Paulus Banus facta societate Regi Bosnae auxilium pollicebantur. Constituérant énim, et ipsi Bellum indiceré Barbaro; si Vngari contra Turcas noui aliquid moliréntur; sed cum ab, nĩl appari, uiderent: Regem ueró Stephanum, desertis omnibus muniméntis liberum Barbaro in Bosnam transitum sineré, sibi autem solum fugae solatium reséruare, ipsi quoq. sua curaré maluérunt. Drinam fluuium (qui Trilalos á Bosna dirimit) nullo resisténte cum Exercitu trajécit Murat, ad Bosnam deinde [á quo, Regio, ipsa, nomén accepit] progressus: hanc etiam supérauit: fabricatis ibidem nauibus, primumq. pedestri Exercitu, turmis deinde equéstribus transuéctus. In hoc Exércitu erant céntum quinquaginta, equites, Millia, prétér robur pédestré. Transmisso Bosna fluminé Bobouacz Vrbém aggressus eam omni machinarum géneré oppugnabat. Vrbs haec in éxcélso monté sita est, quapp̃r fortissima, et ualidissima pp̃r. Loci naturam. Mehméd Bombardas, et mortaria expediens, oppidanis terrorem iniicéré non céssabat, tandemq. Vrbe potitus ést; auri, non ferri ui expugnata. Radich énim Vrbi Praeféctus munéribus, et pollicitacionibus maximis á sultano corruptus eam ipsi tradidit; arcisq. natura, et arce munitissimae praesidium, comméatu, omnibusq. rebus nécessariis adéo prouisam, ut cuicumq. hostili ui pér biénnium resistéré possét, turpissimam deditioném exhortatus est. Hominum, quos ibidém adeptus fuérat Murat, partem in éa Vrbé reliquit, partém Turcarum optimatibus donauit; Tertiam partem Bÿzantium transtulit. Hinc Mahumetem, Palatii sui Praeféctum, et Europae simul ducém (natum ex Michaele Gréco) cum delecto Europaei Exercitus roboré, iussit; festinantér Regem Bosnae insequi: Priúsquam in Arce Ouia séu Jajczé se se muniat, uel fugiat extra fines sui Regni. Mahumet Ouiam seú Jajcze ueniens celeritér, intellexit; Stephanum Regém, Clauiam, seú Kglucs sé récepissé. Hic igitur Mahumét castraméntatus est, sultani aduéntum expéctaturus Mehmed etiam sublatis á Bobouacz Vexillis Jajczam conténdit. Qui ubi péruénit, Vrbs illicó partionibus in deditioném illius concessit. Nam ubi Fama increbuisset, Bobouacz in manus Turcarum incidisse, quae Vrbium Bosnae totius munitissima érat; Reliquae Vrbés, illicó térritae in diuersum abripiebantur: et pro se quilibet sedulo conténdebat, ut prior, deditioném facérét, sperans, in hunc modum, non paruam apud Barbarum gratiam sé inuénturum. Jaiczenses igitur, appropinquanti sultano continuo Vrbis Primores obuiam miserunt, sé, et sua illicó dedentes. Orabant a(utem) Tÿrannum, ut ipsis pérmittérét, patrio, et solito moré rémpublicam administrare. At ille préces eorum non auérsatus, continuó, quod pétiérant, praéstiturum sé promisit. Arcém deindé in deditionem accepit, et imposito suorum praesidio firmauit. Elegit a(utem) summatum filios: déhinc quosdam delegit, quos commilitonibus donauit; alios Bÿzantium misit. Vbi primum in Tÿranni deditioném Jaiczé concessit; sultan Mehmed, Mahumetó Jancarum duci negotium itérum commissum est, ut accepto Européo exercitu summa celéritaté fugitiuum Regem insequatur; qui in Jaiczé, quonam Bosnensium rés éuasuraé forént, praestolabatur. Radiuojum quoqué annum décimum tértium agéntém, adoléscéntém ibidém cum Stephano (cum quo Episcopi Modrusien. opéra in amicitiam redierat) conuérsari, nunciatum érat Mahuméti. Hic assumpto Exercitu, secundo dié Verbanum flumén attigit. Is fluuius nauium patiéns érat; idéoq. spém omném in éo, et difficillimo Arcis Clauiae, séu Kglucs, accéssu, ponebat Stéphanus. Nam cum nullae naués magnae praesto éssént, putabat, Tÿrannum nunquam éó audaciae progressurum,

ut id transirét, cum ipso Bellum gésturus. Vt autém admirabili féstinatione Mahumét flumén accéssit, duces, et Exércitum cohortari non destitit, flumén transgressuros: pulchérimum suo sultano edituros opus, Regem Bosnae capiéntés; sic autem locutus fértur; Viri Busarmani. Nunc quilibet uéstrum fac, uir fortis apparéat, atq. flumen hoc pedés transéat. Neutiquam enim dubium habeo, quin magna, et splendidissima éum maneant munera á sultano conséquénda, qui primus flumén supérarit. His dictis, Barbari milites maximo studio flumén transgredi conantur. Ibi tum primus Homérus Thessaliae Praefectus cum suis in flumén irruit, qui, paululúm modó natantés, flumén superarunt; sécutus est éos, et reliquus Exércitus. Egréssi fluminé, agros illicó inuasérunt, totamq. Regioném graui terrore facilé concusserunt; ut plebs una, et nobilitas répéntina fuga, céu torrénté, uniuérsam Regionem inundante, raperétur. Némine arma capesséndi, uim propulsandi, aras, et focos tuéndi sollicito. Tantus omnes metus inuasérat, ut, desertis patriis agris, dulcibusq. cibis, non nisi sénum parentum, Vxorum, liberor. in loca tutiora seruandorum, unica liberos cure incéssérit. Maria etiam Stephani Regis Vxor, Viri consilio, praesénti discrimini sé subtractura, cum magi(s) prétiosis rebus, et supelléctilé ad Ragusinos itér capissiuérat, sed á Paulo, dé Tar cognominato, Regionis Maritimae Bano inter fugiendum capta, uniuérsis opibus spoliata, ét in conclaui sequestrata est. Mahumetes a(utem) Kglucs obsidens, cum incéndio miséros Ciués, et praesidium terruisét: ipsiqué sé Turcarum uiribus, diú resistere non posse cognoscérént; Legatos ad Mahumetem misérunt, arcis, suiq. ipsor. deditioném offérentes: Regi praeterea uéniam oraturos, parato sé quoq. dédéré, iusiurandi religioné interposita; Nihil mali á Turcis passurum. Fedus ictumést, in Tabulas actum, et iuraménto firmatum: quémadmodum obsessi poscébant. Tandém egréssi Regé, Vrbeq. occupata, oppidanos et Milites, trifariam sécrévit hostis, partem unam pérmanéré ibidém jussit: altéram inter Belli ducés distribuit; reliquam ad sultanum duxit. In hunc modum Stephanus ultimus Bosnae Rex, cum Radiuojo Patruo cum quo paulo anté pro império patriae competebat á Barbaro captus ést. Qui Adoléscéns Radiuoj ibidem á Turcis capite truncatus est. Accepto igitur in deditioném Stephano Regé, et cum éo Mahumét Turcarum dux circumiens etiam caétéras Vrbés, éas imperio Turcar. subigebat, et ad subigéndum alias Homérum expédiuérat. Tandém cum ad sultani Castra Mahumét peruenisset ipsiq. succéssum rétulisset; discrutiabatur Mehmed animo, propter juraméntum, Bosnae Regi á Mahumeté datum. Mahuméti quoq. grauitér indignabatur: ut, qui parúm opportuné obsésso Regi spém salutis, intérposita jusjurandi Religione obtulissét. Inde Regém Stéphanum vinculis illigatum, circumduxit: peragrando Stéphani S. Sabbae ducis Regioném. Nam Bosnénsés partim ipsé, partim Mahomet, et Homér perdomuit. Summo studio adnitebat. Homér, ut etiam eam Regioném subjugarét. Hic, cum fortitudiné facile supérare omnes, quotquot in sultani januis fortitudinis prérogativa gaudérént, praeclara uirtutis militaris edebat opera: Cum caetéra quoq. Régi suo spéctatus exigerét. Is Pauli Bani Régioném agréssus, ferro, et igni obuiam quoq. submittebat. Banus, contractis absq. mora géntibus, aduérsus Barbarum duxit, et repulsum, ab ultériori Prouinciae suae damno arcuit. Intéréa Maria Régina Bano absénté occasioném nacta, carcéribus evadéns, Ragusam profugit, unde in patriam transuécta, hinc ad Matrém in Vngariam profecta est. Mehmed deinde Legatos ad Ragusinos misit, poscéns Vxorém Stéphani Regis Bosnae. Qua non répérta, cum ad sultànum Legati

redijssént, hic omnibus copijs in unum colléctis, Humian, Herczegovinamq. ducis Cossachich Regiones invasit, miserimumq. in modum éuastauit, uniuérsos quippé Barbaror. equitatus grauissimis damnis affixit. Néc ab oppidorum obsidionibus abstinuit; sed et ducis Cossachich milites, qui montium juga insedérant haud cuncta impuné Barbarae génti sinébant. Turmatim quippe ex montibus érumpéntés, nunc pabulatores, nunc grassatores, nunc etiam castra Turcarum inuadentes, stragés edebant, seq. mox in montium praesidia récipiébant. Imó ipsius Murat cubiculo vim intulerunt, et cum quaedam indé diripuissent, antequam á collectis Barbaror. agminibus circumuénirentur in Montana retrocessérunt. Mehmed motis indé castris, arcém Blagaj, quae a Blago (quod thesarum significat) nomén sortita est (in éa namq. Slaui Principés, thesauros suos conséruabant) obsidioné circumdédit. Hinc ad vicinos Principes, et Nobiles Praeconés dimisit, qui jubérént; ut suam singuli Regioném sultano tradérént: aliam ab éo in Europa Regionem accépturi. Eorum non nulli minús cauti, Praeconum Verbis pérsuasi, sémetipsos, et suam Regioném Barbaro manciparunt. Cogitabant énim foré impossibile: .....[1]) se defenderé: Cum undiq. iam hostium ditioné cingéréntur, uelút in medio complexi. Verum in Januas sultani profécti, hac addacti conditioné, deditionem fécéré, ut alia Regioné á týranno, pro sua donaréntur. At ille non multó post, alios compedibus vinctos Bÿzantium adduxit, alios crudelitér intérimi jussit. Cumq. Blagaj oppugnatio ex animi séntentia non succédéret (est enim in célsa rupé situata, aquis circumdata) Regém Stephanum, mané, cum in castris quiéscérét, et abitum molirétur in sui conspectum accérsiuit. Qui cum intelligérét, parúm sé Barbari fauoré uocari, conspéctum éius accédéns, manu litéras ténebat, quibus continebatur jusjurandum á Mahumeté datum; Exproprando (sic!), exécrandoq. pérfidiam turcarum, fortiori animo exécuturus mortém, quam Regnum, et libértatém deféndebat. Exprobranti pérjurium Barbarae géntis Regi Stephano respondebat Mehmed. Mahumétém ducém séruum méum essé; nec potuissé inscium, atq. inconsultum Dominum, ad quicquam obligare. Moxq. Stephanum, Pérsaé Magistro suo, tyrannus intérficiendum commisit. Sed sultani Coquus Regém captiuum, néscio quod crimén in éum moliéntém, cuté vivum éxuit. Sunt, qui caput Stéphano amputatum éssé tradunt, alij arbori alligatum, sagittis éssé interémptum. Nos major. nostror. pérpetuam traditioném, cum plurium, ex illius quidém Eui scriptor. testimonio séquimur, éiq. hoc Epitaphium subscribimus.

Ultimus in tumulo Bosnae Rex Stephanus isto
conditur, absq. mitra Regia, et absq, cute.
Ipsé Patrém Regno spoliauit, funé perémptum:
Patronoq. négat pacta tributa suo.
Atq. ideo (iustoq. Déo, Fatoq.) sub arcé,
Exuitur totus, diuite, auarus homo.
Discite mortalés, pietate ornaré paréntés:
atq: semel pactam, non téméraré fidém.
Infirmum est Regnum malè partum: infirmius, armis
non tutum. Hoc périit Bosnia utroq. malo.

Ita paucorum diér. intervallo Mehméd Impérator Turcar. pluribus, quam septuaginta Vrbibus Castellis, et Arcibus, arté situq. locor. munitissimis, Bosnae

[1]) Nečitljivo.

Regno, Regumq. Thésauris, et auro conflato ultra Millionem potitus ést. Séruiliq. iugo gentem liberam, bellicosam, Illyrici cor, tyranidi Musulmanae séruituram, Victor mancipauit. Tunc violatae castae Matronae, defloratae Virginés, trucidati Venérandi senes, infantes innocéntissimi pedibus contriti, profanatae diuorum aedés, foedata igni Altaria, Viri sacri, aut gladio caesi, aut ludibrio habiti. Tunc praeda hominum innumérabilis in Thraciam, et Asiam Barbaras ditionés abducta, Turcas deinceps propagatura. Magna etiam Bosnensium pars ex éo turbiné, in proximas Croatiae plagas, oramq. Maritimam, fuga sé saluauit; quorum pleraeq. familiae, olim nobiles nunc privatae sunt, Religionis, quám Patriae amantiorum. Nam cum agros, et lares proprios reliquissént, alienum solum culturi, érant tamén ex hiis, qui statuam etiam lignéam satis magnam sub nominé B. V. Mariae cultam, Térsatum in Liburniam (hodie Croatiam Maritimam) cum mémorabili gaza, uel Thesauro, transportarunt. Dé quo spécialém Libellum olim edidit Pr. Franciscus Glauini(ch)...[1]) Filius ord: Min. Obs: = Taliterq. Mehmed Bosnam Turcar. ditioni captiuam subjecit néminé sé illi opponénté. = Tunc Démolivit Barbarus arcém Micsaz, in ruinis Tribuny (Vulgo Trebign) aedificatam.

[1]) Nečitljivo.

(Svršetak slijedi.)

Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini.

II. Hercegovina.

Napisao

Vejsil Ćurčić.

Nastavak[1]).

Koliko mi je poznato, ima pastrve u Mušnici samo do sela Vrbe[2]), jedno zbog male vode, a drugo što voda više puta brzo naraste, pa bujica valja pijesak i kamenje te zaspe ribu. U Gračanici međutim dopire ona do Blanića mlina, a tu je i najveći pad. Naviše je nema nikako. Do ovog mlina nalazi se prilično krupne pastrve, ali samo malo, jer je bila već gotovo sasvijem uništena. Upravo je bilo skrajne vrijeme, da se netko malo pobrine i da zaprječi njezino potpuno uništenje. Zemaljska vlada zabranila je tu na tri godine svaki lov na ribe, ma kojim bilo alatom, a osim toga nasađeno je lanjske godine u proljeće 10.000 mladih pastrva.

Zabranjen je ribolov također i u Mušnici od zaustave kod Klina pa sve doklegod ima ribe uz vodu.

Gatačka je pastrva na daleko poznata po našim krajevima, i vele, da je bolja i od nikšićke. Ima je prilično mnogo. Iznad Mulja i Gračanice pa naviše bude je i od 3 oke; bivalo je prije i od 5 oka. Još krupnije narastu u Gatačkom polju.

Gatačka pastrva ima prilično šiljastu njušku, i time se jako razlikuje od pastrve »mekousne« u Blatu na Krupi i iz Neretve, koja je tupe njuške. Po ledima je smeđe, a katkad i crnkaste boje; sa strana je zućkasto-srebrnasta, po trbuhu bijela. Peraja su crvenkasto-žuta, samo je ono peraje na ledima pirgasto kao i tijelo. Kako mi priča Džafer Talović, mlinar u Gračanici, a inače vrstan ribar, mrijesti se pastrva u ovom kraju od Mitrova-dne (8./26. november) pa do Nikolja-dne (19./6. decembra). Za ovo vrijeme izlazi ona iz virova na pličine i ide uz vodu, a bude ih, kako gdje, od 10 do 50 komada u hrpi. One izađu na pijesak i razgone ga te namjeste »boj«, gdje se prevrću. Najviše izlaze obnoć na boj. Pijesak ostane bijel, jer ga one očiste. Jaja ostavljaju, veli Džafer, u dubini pod kamenom, gdje prionu uza nj kao čuma (grozd). Ovo pošljednje ne može biti.

[1]) Vidi Glasnik zemaljskog muzeja, 1913., sv. 3. i 4., str. 421.—513.

[2]) S jedne sam druge strane čuo, da pastrve ima i naviše sve do pod Čemerno gotovo do na vrelo, jer i u tom dijelu Vrbe ima i ljeti toliko vode, da može mlinica mljeti. Dramešina presuši ljeti, pa za to u njoj nema ni ribe. A i za Gračanicu mi je dotični pričao, da pastrva izlazi do u Kravarevo i Bahore. Čuo sam i ovo, da pastrva pođe uz vodu, kada blago salazi s planina.

Gdje ima gaovice u Gračanici i Mušnici, pastrva se njome prehranjuje, a gdje je nema, onda muhom, ulažama, crvima i t. d., a sigurno utamani i puno svojeg podmlatka.

Hvata se na više ruku. Najprvo je dakako hvatanje u ruke ispod kamenja, ali za to treba puno vještine. Dotični ide uz vodu od kamena do kamena i zavlači vješto rukama pod kamen. Ako ima više budža ispod kamena nego dvije, onda se začepe kamenom a samo ostave dvije rupe za ruke. Ribar nastoji da je uhvati po srijedi ili sasvijem za vrat pa izbaci na suho. Vješti ronci rone po dubljim mjestima i traže ispod kamenja.

Vršnja.

Rijeka se pregradi kamenjem i začepi pijeskom, a vrata se ostave u sredini za vršnju. Vršnja se zapne uveče a digne ujutro. Na ovaj se način hvata pastrva u plićim rijekama i potocima po svoj Bosni. Vršnja je slična onoj iz Gornjeg Borča (Uloga) sa širokim zjalom.

Suk.

Slično se hvata i sukom. Voda se također pregradi kamenjem niže kojeg vira, a vrata ostave kao i za vršnju. Usta od vršnje okreću se niz vodu u jesen, jer se riba tada mrijesti i ide uz vodu, ljeti se opet vršnje okreću uz vodu. Vršnja se može lako tamo amo okretati, pošto ima grlo, i kad riba ude kroza nj u vršnju, nema više izlaza. Suk naprotiv nema grla i u tome je srodan sa dolinskom vršom (vidi Glasnik 1910., 433., sl. 61.). Suk se dakle može samo uz vodu zapeti. Voda osvaja na vrata, gdje je on zapet i dere velikom snagom, tako da ribu utjera u suk, gdje se ona zaglavi i ne može natrag. Suk je oko dva metra dug, do $^1/_2$ metra širok i okrugao na vratima.

Mreža.

Mreža je gore široko razvedena, a dolje sužena, i na dva štapa (sohara). Nju nose dva čovjeka među sobom (Zweimannetz), a štapovima izgone ribu ispod kamenja. Naviše muti jedan vodu, da riba ne vidi mreže i da bolje ide u nju. Kad zbiju ribu u jedan kraj, onda sastave krajeve. Mreža je 3—4 *m* široka, 2—3 *m* dugačka.

Ostve.

Ostvama se bije riba na »bojevima«, kad se mrijesti, i to po noći. Od luča ili jelovine načine mašalu i idu uz vodu. Ostve imaju 5 zubaca, na svakom zupcu po jedna kuka, koje su okrenute unutra.

Čendeli.

Čendeli su slični udici, samo su veći. Na njih se natakne gaovica, te pusti u vodu, a drugi kraj udice sveže se za kamen ili drvo. Ima i dvostrukih čendela sa 2 udice. Oni se ostavljaju preko noći (Nachtangel).

Svi gore spomenuti alati kao i sipanje klaka u bocu i ubijanje na ovaj način (vidi Glasnik zem. muzeja, 1910., str. 73.), zatim i trovanje ribe balukotom i divizmom (ibid.), zabranjeni su od novijeg doba. Ako tko na gore spomenute načine hvata ribu, čini to samo kriomice.

Udica.

Ovdje je to najobičniji način hvatanja. Prut je jednostavna motka, a udilo (konac) usukivano je prije od dlaka od bijela konjskog repa. Sada dakako dobavljaju udilo i koljeno ili dlaku iz fabrike. U starih udica nije bilo koljena. Pastrva najbolje leti na muhu i na crva, kad je vrijeme od tog. Poslije Blagovijesti 7. aprila (25. marta) počinje odmah ići na muhu, jer je voda toplija i mnogo manja. Ponajprije se pravi ta muha od lugasta orozova pera iz vrata, a i konac je lugast. Pero se s jedne strane očupa i onda obamota oko udice, a to izgleda kao muha. Ovim se perom može hvatati do Ilina-dne, 2. augusta (20. jula). S početka se uhvati najviše i što vrijeme izmiče, to sve tomanje leti na nj. Da se i poslije dobro hvata, mijenja se pero u mjesecu julu, i to uzima se sada žuto pero, također od oroza, a isto tako i žut konac. Od Petrova dne počevši leti pastrva najbolje na crva, i to na onog iz vode ispod kamenja. Poslije toga može se hvatati i na gujinu, a iza toga naskoro se i zabrani lov. Dok nije bilo zabrane, hvatali su je zimi na gaovicu; na nju leti pastrva, osobito ona u polju, u svako doba godine.

Najbolji je lov, kad je oblačno i kad kiša malo rosi, jer kad sunce sja i uz velike vrućine riba se ne kreče i leži na dnu. Pred veliku kišu i oluju neće pastrva ni na što.

Druga je vrsta ribe u vodama Gatačkog polja »gatačka gaovica« (*Paraphoxinus metohiensis* Steind.[1]). Ovu sam ribicu prozvao tako za razliku od »popovske gaovice« (*P. Ghetaldii* Steind.).

Nje ima svuda po polju, a i uz rijeke uzlazi prilično daleko, samo je nema posvuda. U Gračanici je ima na mnogo mjesta, a može biti baš i po cijeloj rijeci, ali najviše oko pećine Vjetrenik, odakle i izlazi, no ima je prilično i više Blanića mlina gotovo sve do vrela. Pripovijedao mi je Todor Okiljević, da ima gaovice iznad Dobre vode (vrelo Vrbe), i to u pećini Zjatlo, u kojoj ima i vode. Ja nijesam dospio, da se osvjedočim o tim navodima Okiljevićevim. Ako se tu nađe, to je najviša tačka u Hercegovini, gdje ima gaovice. Kad sam ja putovao dolinom Vrbe, nijesam nigdje zapazio usput gaovica u Vrbi potoku, i ako je bilo još prilično vode u koritu.

Zato je ima mnogo više u polju, u Mušnici i u nekojim potočićima. Nijesam zapazio ni jedno jedino vrelo gornjeg polja, iz kojeg bi gaovice izlazile, a i nema baš za to ni prikladnih vrela. Ja držim, da ove gaovice, što se nalaze u prilično velikoj množini u Mušnici i nekim njezinim pritočicama: Srnu, Lijenu i t. d. slaze djelomice iz pećina niz Gračanicu, a djelomice izlaze moguće i iz jama, u koje Mušnica ponire na dônjoj strani polja, kad ove zagrcaju.

Za gaovicu vele da se izmrijesti u maju.

Ovdje ih nitko ne hvata, jer imaju mnogo i puno bolje pastrve, jedino djeca, kôja ih nabadaju na šiljak i peku. Djeca skinu gaće, svežu nogavice i time je hvataju po potočićima natjerujući je u gaće. Kad žene pokisele kace i škipe, da ih peru od mrsa, navale gaovice unutra. Gaovice su ovdje u toliko od koristi, što se njima prehranjuje pastrva.

Najradije se zadržava ova sitna ribica oko trave razgona[2]) (*Batrachium* sp.). I kad jedeš gaovicu, ima nekakav miris po ovoj kaljužnoj travi.

---

[1]) Opis ove gaovice vidi u popisu riba.

[2]) Razgonom zovu ovu travu u Gacku zato, jer kad čovjek ima kakva otoka na sebi, dobro je da previje ove trave. Najprije se malo ugrije (raspari) i previje na otok, kojeg ona razgoni (odatle i ime) i počne otok spadati.

Sva ta ogromna količina vode[1]) iz Gatačkog polja gubi se, kako smo vidjeli, u ponorima od Srdevića do pod Babu, i skuplja se u podzemna jezera ispod masivnog gorskog sklopa Babe i Bjelasice, da opet izduši gdjegod na zgodnom mjestu, a za to su najprikladnija, kako je već spomenuto, kraška polja.

Cijeli gornji sklop Babe i Bjelasice opkoljuju veća ili manja karakteristična kraška polja: Gatačko, Cerničko, Fatničko, Dabar, Lukavačko, Zlato i Nevesinjsko polje. Sva su ta polja, makar da nije još znanstveno utvrđeno[2]), u neposrednoj vezi s Gatačkijem poljem, o čem ćemo se na niže osvjedočiti, i to baš pomoću gatačkih gaovica.

Cerničko polje.

Samo jedno onisko presedlo, kojim se prelazi iz Propolja uz Rupe između Videša i Rudog brda u Ključ, dijele Propolje od Cerničkog polja. Ovo je polje otegnuta kotlina, koja leži puno niže (nešto preko 100 *m*, a visina mu je nad morem 815—850 *m*) od Gatačkoga polja. Za kišnih vremena razlije se voda i poplavi ga sve do pod Stepen. Po Stepeničkom i Šumeć-potoku ne bi Cerničko polje nikad ovako poplinilo, da ne navali voda na Vilinu pećinu, na sjeverozapadnoj ivici kotline, a to je na gornju stranu do Gatačkog polja. Čim se voda razlije po Gatačkom polju, grcne naskoro i na Vilinu pećinu, i to u tolikoj mjeri, da ne može proždrijeti svukoliku vodu onaj veliki ponor kod Zagradaca i onda cijelo polje brzo popline. Narod drži da Vilina pećina istura vodu iz Gatačkog polja.

Sudeći po položaju naselja u ovoj kotlini voda dosegne veliku visinu. Ima i narodno predanje o »kralju Sandalju«, da je začepljao ponore — onaj pod Ključem i Jasovicu, pa je tako nastalo i suviše veliko jezero. Spominju se i demije i nekakve halke, kojih dakako nema. Ovuda je vodila stara znamenita džada iz Dubrovnika, ali za poplava morale su kiridžije obilaziti ispod strane i izbijati na Stepen. Ovako je i danas provedena testa. Lađe dakle nijesu bile od velike potrebe. Ako je baš i bilo lađa, te su valjda pravljene od dasaka, kakve su imali Bašići i Drugovići u Gatačkom polju, po svoj prilici na način današnjih trebinjskih lađa. Sada se i Bašići voze na kerepima: uzduž i poprijeko skentrane sohe dugačke, učvršćene drenovim šiljcima. Dragovići i Bašići ne mogu biti bez lađa, te eto u nuždi sada prave kerepe, što je zimi neugodno, jer bosi stoje na njima, kad sohe tonu u vodu.

Ljeti, razumije se, nema vode, te i sam Cernički potok, što protječe kroz polje do Jasovice, koja mu vodu ždere, jako otanji. U ovom potočiću našao sam puno gatačke gaovice. Nigdje nijesam tako dobro zapazio, kako se riba može prilagoditi svojoj bližnjoj okolici kao ovdje, pa ih je bilo vrlo teško spaziti u onoj, kao

[1]) Sam sliv Mušnice izračunat je na 81 km^2, a snese u polje 80 m^3 vode u jednoj sekundi za običnih poplava. Za vrućijeh dana spane voda jako (20 *l* na sekundu) i izčezne sasvijem kod Mulja, tako da korito ispod Avtovca ostane sasvijem suho. Sliv Gračanice je naprotiv manji, 60 km^2, pa makar da snosi manje vode, sade i ljeti makar nešto vode u polje (0·2 m^3 na sekundu).

[2]) Po mojem mišljenju moglo bi se ovo lako ustanoviti. Ima naime godina, kada nije potrebna ona voda iz rezervoara (Klinje) za natapanje livada poradi otave. U ovakom slučaju mogla bi se voda ispustiti pred jesen, dok nijesu kiše počele, a svud na jamama po gore spomenutim poljima (izuzevši Zlatopolje, koje leži više od Gatačkog polja) postaviti ljude da paze, gdje će voda udariti. Kad se ispusti toliki kvantum (preko $1^1/_2$ milijuna kubičnih metara) vode, mora negdje izdušiti, jer se ne bi valjda sva zaustavila u podzemnim jezerima.

kristal bistroj vodi, pošto su odozgo smeđe i ne razlikuju se ni za dlaku od mulja, što se je po kamenju staložio. Zato gaovica najradije bježi među kamenje, kad joj prituži, da se tamo sakrije.

U Cerničkom potoku nitko ne hvata ribu, jedino što djeca zagaze i uhvate po koji komad, na šiljak nataknu i pripeku.

Nevesinjsko polje.

Prije nego što sađemo u Fatnicu i Dabar, moramo se ukratko obazrijeti još na Nevesinjsko, Zlato i Lukavačko polje, pošto ova sva tri leže naviše. U prijašnjim geološkim epohama otjecala je voda, što se je u gatačkoj kotlini sakupljala i činila jezero, preko Rašćelice i dubokom dolinom današnje Zalomke prema Nevesinjskom polju. Ponori, koji danas žderu gatačku vodu, otvorili su se kasnije, i tad je po svoj prilici i Mušnica prokopala onu gredu ispod Srđevića.

Dolina Zalomske rijeke udubljena je u kršu i samo na nekoliko mjesta, počevši od Rašćelice pa dok ne izbije u Nevesinjsko polje blizu Kifina sela, oko *22 km* duljine, proširuje se neznatno, tako da cijelom dolinom nema nikakve znatnije naseobine, osim Fojnice. Cijelom dolinom ima trošljivca (dolomita).

Zalomska rijeka izvire iz Oka više Fojnice. Od Oka na više presijeca voda, i samo za velikih kiša i kada snijeg topi, slijevaju se manji potočići i u ovaj dio doline. Niz rijeku ima s obje strane više manjih i većih vrela, ali ih većina presuši. Jedino oko Fojnice ima živih voda, i tu sam našao velike množine gatačke gaovice. Premda je pad rijeke vrlo malen i rijeka teče u gornjem toku tako polagano, da izgleda mjestimice kao močvara, prekrita gustom steljom razgona (drezge), ima mjestimice i dubljih virova, osobito u gornjem i donjem toku. U srednjem toku ljeti rijeka presuši.

Pritoka ima Zalomska rijeka vrlo malo, i to tek onda, kad izađe u Nevesinjsko polje. S desne su strane neznatniji potočići, koji kako mi se čini, nemaju znatnijih izvora, već oni nastaju od pištalina po polju. S lijeve strane je najvažnija Zavidolska rijeka, koja ima vrelo u dnu Lukavačkog polja.

Zalomska rijeka, koja se u gornjem toku nazivlje Djeropa, a u dônjem Kolješka rijeka, uvire u ponor u Biogradu ispod kuća Fržovića. Po narodnoj predaji izbija ova rijeka na vrelu Bunice.

U ovim vodama živi od riba jedna jedina vrsta, i to samo gatačka gaovica. Moram odmah naglasiti, da je i ovdje slabo hvataju, i to samo dječurlija na udice ili u male košiće, kojima se grlo izlijepi tijestom, a najviše se hvata, kad riba izlazi i ulazi u jame. Čim voda opada i hoće da presiječe, gaovica se odmah povlači u vrela; kad vrela opet grcnu, bace i ribu. Gaovica izlazi većinom iz vrela, što imaju glavu ispod Ivice planine (ogranak Bjelasice), a ta su vrela najviše oko Fojnice (od Hercegova vrela pa do Muhara, nekih 6 *km*). I Fojničani vele, da kad gaovica bježi u vrela, više bježi u ona od strane planine (pod Ivicu), jer su snažnija, a manje u ona pod prisojem. Ova vrela nijesu Bog zna kakve velike jame, već su nekoja tako tijesna, da se u njih ne može ništa drugo ni zavući, već gaovica.

Gaovice ima po gdješto i zimi u virovima, jer ovdje rijetko zaleđuje, naročito blizu vrela. Isto tako ima je i ljeti po virovima, samo ako ima i malo vode. Najviše sam je zapazio oko Fojnice ispod razgona, ali kako je ovdje močvarno,

zaudara glibom; inače je pretila. Ja sam jeo ovih na masti priganih gaovica, no moram priznati, da sam one večeri ostao gladan i sama sam se hljeba najeo, jer nijesam mogao pojesti više od 3 komada. Za nevolju je nekoji hvataju i jedu. Kad istom izađe iz jama, moguće da ne zaudara tako glibom; tada su opet jako mršave. Isto tako u dônjem toku neće zaudarati, gdje je ima mjestimice vrlo mnogo, n. pr. u viru pod Budisavljem ili u viru kod vrela Drenovika ispod crkve blizu Kifina sela, a i po drugim virovima. U dônjem toku najviše se uhvati, kad se janjci kupaju, jer ih potruje sjera i one se dignu na vrh vode pa se izvale kao manite. Od njih vir pobijeli. Kad zimi prekine voda pa udari najedamput snježna voda, onda se također potruju; tada ih se vidi puno mrtvih (vidi vrelo Bunice).

O njezinom mrijestu misle u Fojnici, da se ona izmrijesti u jezerima pod zemljom, jer je za malo vremena ovdje na izvanu i bježi brže bolje u jame. Dakako, kad ima više vode, bude dulje. Kad sam ja proputovao ovaj kraj u mjesecu maju, opazio sam u jednom potočiću pod ćuprijom u polju ispod Kifina sela mnoštvo gaovica u skupu na plitkom pjeskovitom mjestu na suncu i gdje je voda malko brzala. Pojedine su se izvrtale i o pijesak otirale, upravo onako, što sam motrio i kod gera (plotica) u Hutovu Blatu, kad u vrelima mrijeste. Očevidno su se tada i gaovice pod ćuprijom mrijestile. Pošto Nevesinjsko polje leži povisoko (830—900 *m*), tu je malo i hladnije, te mrijest moguće radi toga malo okasni. U ovo doba, ako ne malo i prije, izmrijesti se po svoj prilici ova lijepa ribica i u gôrnjem toku Zalomske rijeke, oko Fojnice, gdje je po mojem osvjedočenju i najviše ima. Tu sam vidio i najvećih komada.

Lukavačko polje.

Osim manjih potočića, koji nastaju od pištalina u Nevesinjskom polju i u koje zalaze gaovice iz Zalomske rijeke, najvažnija je pritoka za nas Zavidolska rijeka, koja izvire u dnu Lukavačkog polja. Ovo polje leži nekih 785 do 825 *m* nad morem, a cijela ploština ima svega oko 660 hektara. Zemlja je pješčara i mršava, te bez intenzivnog torenja i gnojenja ne bi ništa rodilo. Lukavačko polje nije ravno, već bregovito poput Nevesinjskog. Poplave su minimalne, i to jedino u istočnom najnižem dijelu za vrijeme velikih kiša i kada se snijeg topi, jer ponor kraj Dônjeg Lukavca zagrca i voda izlije, ali je opet i brzo nestane. U ovaj ponor salijeva se voda iz vrela iznad Dônjeg Lukavca i od pištalina, kojih ima svuda, gdje staneš nogom. Srednji i većina dônjeg dijela polja daju vodu Velikom ponoru ispod Kamo sela. Ponor je nekih 10 *m* dubok, okomitih stijena i prilično prostran, tako da se može u nj smjestiti mlinica. Sudeći po ukopanim jamicama u stijenama, u koje bi se mogle naslonuti grede, na tom ponoru je i bila nekad mlinica. Narod priča, da voda iz ovog ponora izbija na vrelo Vrijeke u Dabar polju. Sva su vrela oko polja vrlo slaba i nemaju ribe.

Istom u najdônjem dijelu pod selom Kljenom ima vrela, u kojima ima i ribe. Studenac vrelo, usred potoka, izvire ispod male gredice (ploče) i vele, da dolazi ispod Volujaka (nije identičan sa Volujakom na crnogorskoj granici), zapadno od Lukavačkog polja.

Niže ovog je »Jama« ili »Pećina« vrelo, velika pukotina sa dva otvora. Sprijeda, kuda voda jako dere, izvaljane su velike stjenčine, obrasle mahovinom,

preko kojih suklja voda iz jame. I za malih ljetnih voda vidi se u Jami gaovice. Slično je i vrelo Grabovik malo naniže, u kojem također ima gaovice. Ova vrela ne presuše ni za najvećih ljetnih suša, a biće da im je glava negdje ispod Babe planine.

Od ovih vrela nastaje Zavidolska rijeka. Na dubljim mjestima u rijeci vidi se gaovica. Kad ljeti ugrije, rekoše mi, da riba izvrvi u rijeku u velikim množinama, ali je nitko ne hvata, osim ako djeca u kotlove, kad grabe vodu, uhvate po koju i ispeku na šiljku.

Zlato-polje.

Narod drži da Lukavačko polje natapaju vode iz Zlatog polja, sjeveroistočno od njega. Zlato polje (210 *ha*) leži zaista puno više (1020 *m* nad morem) od prvog. U njem ima puno vrela i za kišnih vremena djelomice i potone, ali se opet brzo osuši. Voda otiče ponorima. Ribe nema.

Dabar-polje.

Iz Lukavačkog polja prešao sam putem preko kršovite i vodom vrlo siromašne visoravni između Dônjeg Lukavca, Davidovića i Orlove gomile i sašao preko Divina u Dabar-polje. Cijela je Dabarska kotlina opkoljena strmim stranama krečnjačkih brda, koje su mjestimice nepristupačne i isprekidane mnogim točilima, osobito na sjeveroistočnoj strani polja, a narod ih je prozvao gredama: Šarene Grede. Kako naš svijet nemilice utamanjuje šume i šikare ne predviđajući onih velikih bijeda, što će mu nanijeti ovako nerazborito gospodarenje, i ove su grede sasvijem opustošene. Uslijed toga i radi lake trošnosti odronjavaju se velike mase kamenja i shorginjavaju u obliku većih stijena ili se splazavaju kao sitni horgod niz točila na ivice polja, te nanose velikih i trajnih šteta. Osuline su se spuzile, osobito sjevernim krajem, mjestimice gotovo do pô polja. Osim toga snose još i mnogi potoci pa i rijeka Opačica silesiju šljunka u polje. I bez gornjih plazina ispunjena je ova kotlina šljunkom, kojeg je ostavilo iza sebe negdašnje Dabarsko jezero iz pošljednjih geoloških faza, iz neogena. Govoreći o starijim hidrografskim prilikama Dabar-polja i sudeći po neogenim sedimentima, kojih ima naročito ivicom polja, veli Cvijić, da je jasno, da je ono bilo jezero u neogenu. Jezero je tada i otjecalo kroz Prijevorac i Predolje, dubok urez, koji ima karaktere riječne doline. Docnije su postali ponori u dônjem dijelu jezera i ono je podzemno oteklo i pretvorilo se u periodski plavljeno polje. Polje je veliko 2960 hektara, a visina nad morem skoro je za polovicu niža od gore opisanih polja, 470—560 *m*. Najniža mu je tačka kod Kuta, a najviša u gornjem kraju oko 560, tako da u pravcu sa SZ. na JI. polje ima nagiba oko 100 *m*.

Već prema onom pravilu, što smo ga s početka istakli, jame se redaju isključivo na istočnoj strani »ispod sunca«. Vrela su nekoja vrlo izdašna kao ono u Vrijeci, koje ne presušuje niti za najvećih suša. Istina stane i ono, ali se uvijek nađe vode. Radi toga nema u ovom dijelu sve do Berkovića ni čatrnja.

Najveća je rijeka Opačica, koja postaje od Bijelog potoka (tako prozvat po bijelom šljunku) i rječice Trusine, koja dolazi iz otvorenog Trusinskog polja i slapom od 60—70 *m* slazi u Dabarsko polje. Opačica je dobila svoje ime odatle,

što vele da je opaka, jer brzo velika nabuja pa ju je strahovito gledati, kako valja kamenje. Drugi opet vele, da se zove Opačica, što naopako teče, t. j. »sve rijeke teku od sunca, samo Opačica u sunce«. Ova rijeka brzo presiječe i presahne i radi toga nema ni ribe. Naprotiv obiluju ribom jame na istočnoj strani: Sušica, Ljelješnica[1]). Kad provru ove jame, grcne odmah i riba na njih, i to u velikoj množini. Vrelo Vrijeka, nekoliko koraka od Sušice, ne izbacuje ribe kao ni Pribitak, jer izviru iz kamenja. Vrijeka je vrlo snažno vrelo (ima mlin na njem a prije nekoliko dana načinjen je i drugi), a otječe Vrijekom, koja je mjestimice izrovila do dva tri metra duboke virove. Vriječani drže da voda ovog vrela dolazi iz Lukavačkog polja, jer čim tamo primakne voda, na vrelu se odmah pozna i raste. Ona uvire poslije kratkog dubokog, tihog toka kroz bare u Ponikovu, što leži južno, na suprotnoj strani polja. Kad udare velike kiše i navale vode u Nevesinjsko polje, vele, da onda provali voda i iz Sušice.

Sušica je ogromna pukotina, čiji se je otvor vremenom proširio poput velike pećine. Nije jako duboka i samo nekoliko koraka treba saći preko krupnog i bijelog šljunka do vode, koja nikad ne prisuši niti daleko uzmakne pod grede, tako da je ljeti i zimi u Sušici malo ali prilično duboko jezero. Ljeti je voda u njoj studena kao led. Pričaju za Sušicu da je nekad zazidivana.

Kad Sušica razlije, uhvati blato u Dabru do pod Berkoviće. Uopće ona istura najviše vode od svih jama i pokrije polje kroz 24 sata. Da nije nje, po ostalim bi jamama polje ostalo suho. Ako nema velikih kiša i poplava, ne će Sušica razliti. Može i 5 dana kiša lijevati a ona još ne razlije. Po tome zaključuju, da njezina voda dolazi iz daljine. Ljeti, kad provre n. pr. uvečer, ujutru već nema vode, zimi naprotiv teče 3—4 dana; najviše razlijeva oko Miholja dne.

Bolesnici, koji boluju na groznici, dolaze u Sušicu i piju vodu, jer drže, da je ljekovita.

Od svih dabarskih jama najprije grcne Ljelješnica, niže Bijeljana, velika uska i jako duboka pukotina, u koju se vrlo teško salazi. Ljeti spane voda tako daleko, da ljudi moraju luč paliti, dok dođu do vode. Za njezinu vodu vele da je iz Gacka, jer je neke godine u Dabru sunce sjalo, a u Gacku je grmjelo i kiša padala a drugo jutro Ljelješnica i sve druge jame oko nje provrele. Na otvoru ima tragova zidu sa klakom; jedan je drugi zid, malo više naprijed, suhozidina. Ljelješnica baca bistru vodu.

Duboke jame sastoje se od 6 ozidanih ponora, koje izgledaju poput vrela[2]).

Avdove jame izgledaju kao ublovi, i očemerene su poput lijevka. Za velikih kiša razliju i ove 3 jame.

Zvonduša sastoji se od 4 jame, a dvije su očemerene.

Prekača, 2 jame i obje očemerene.

Kutske Jame u dnu polja sastoje se od 9 ponora, ali vele, da ih je bilo nekad 18 i da su bili ozidani. One su svukuda na šupljadi, no mogu se lako zariti. Kutske jame istina žderu vodu, ali kada one zagrcaju, po svoj prilici izbace i one ribu. Ovo zaključujem po tome, što ono oziđivanje ponora ne bi imalo druge svrhe, osim jedino za hvatanje ribe. Na ovim jamama se danas više ne hvata, pa i narod ne zna o tome ništa, zašto su očemerivane. Imaćemo prilike

[1]) Za Zvondušu i jame pod Danojlovom pećinom, ne znam za stalno, da li i one izbacuju ribu.

[2]) Ove jame stoje po svoj prilici u vezi s jamama Mačkovac i Zla stijena u Fatničkom polju.

da vidimo sličnih ozidanih ponora i u Fatnici, a u Popovu ćemere i danas jame jedino da hvataju na njima ribu.

Najglavniji ponor, što samo ždere vodu, jest spomenuta Ponikva, u koju se i Vrijeka salijeva. Sastoji se od 5 ponora. Na najvećem je ponoru napravljena mlinica sa dva vitla. Jama je prostrana, oko 4 *m* visoka, i sa dva otvora. Ostali su ponori mnogo manji, a nalaze se niže Ponikve.

Uz normalne vode ili kad samo nekoje jame proteku, Ponikva proždre svu vodu, ali kad sve jame na jedamput grcnu i Opačica nabuja, zagrca odmah i Ponikva, te nije u stanju ni sa Kutskim jamama svladati toliku vodu. Onda južni dio polja potone, od prilike oko 1700 *ha*. Dokle voda dopire u jesen i proljeće u Dažilu, tako se zove najniži dio polja, vidi se jasno na rubu polja, gdje je voda uništila svu vegetaciju i ostavila goli kamen, koji se bijeli i oštrom linijom odvaja od gornjih tamnijih obraslih partija [1]).

Voda leži u polju prema prilikama i mjestu. Što niže, to dulje. Kad ne pada, već sjever udara, sade blato kroz 15 dana. O Nikolicima se tek zabražduje (prva brazda) u polju, razumije se, u onom dijelu, što tone. Dogodi se da o Trojičinu dne potopi i za 24 sata napuni polje. Kad bare u ovo vrijeme potonu, sijeno je nezdravo, jer voda nanese zemlju i prašinu, i sijeno postane »lemljivo« i marva obolijeva.

Po pričanju Tahira Nurka i drugih, Ponikva izbacuje vodu na vrelo Čepelice. To tvrde po tome, pošto je neki Dervišaga Ćumurija iz Mostara lovio sa vižladima, pa mu jedno vižle upalo u ponor i voda ga izbacila na Čepelicu.

I ovo se priča: Naljegao jedan konjanik u piću i najurio da pregazi na konju vodu pred Ponikvom. Voda ga obrne u pećinu i uvuče. Poslije su našli njegovu ruku na Čepelici i prepoznali je po prstenu. Ova je priča, vele, iz najnovijeg doba i da je istom prije 4 godine umrla žena onog konjanika.

Čim ima oko Kutskih jama blata, odmah provre Suharić, a kad prestane blato presuši i Suharić u Dolu više vrela Bregave; tako pričaju tamošnji nekoji seljaci. I Cvijić [2]) to isto tvrdi, samo on veli za Ponikvu: »Nesumnjivo je kroz Prijevorac i dalje Predoljem i Bregavom oticala voda neogenskog Dabarskog jezera, i ova se otoka održala sve dotle, dok nisu stvoreni ponori u dônjem dijelu polja, kao što su Ponikva, Kutske Jame i Ljelješnica. Prema tome je dolina Bregave neogene starosti i bila je otoka Dabarskog jezera. Kad su stvoreni

[1]) Dr. Jovan Cvijić, »Karsna polja zap. Bosne i Hercegovine« u Glasu srpske kraljevske akademije LIX str. 142. kaže: »Najniži je dio polja Dažilje, čije je dno iz humusa sastavljeno, natopljeno vodom, zeleno, zasijano sijerkom i prosom. Njega plave mnogobrojni izvori, koji su ispod sedla Divina i oko Prisajskog Rta. Predstavljajući ljevkaste rupe ili u krečnjaku ili u aluviumu; jedan je samo uska pećina, stenama gotovo sasvim zatrpana. Svi se skupa zovu Ljelješnica i spadaju u estavele, jer najpre vodu izbacuju, pa je po tom usišu. Prilikom visokog povodnja prede po nešto vode i iz Opačice i Vrijeke, te plavi ovaj najniži deo polja. Vodu poglavito gutaju ponori u najnižem kraju Dažila, koji se nazivaju Kutske Jame.

U Dažilu se raspoznaje nivo, do koga se penje voda u proljeće i jesen. Iznad dna, od prilike 3—4 *m* visoko, strane su beličaste, bez vegetacije i odvojene oštrom linijom od viših partija, koje su zatvorene boje i mahom obrasle. Ali se osim toga ovde vidi, od Ponikve do Kubaša, desnom obalom polja vrlo oštra, stara obalska linija, koja je oko 20 *m* nad dnom visoka; onda pada prema Kutima. Od dna do nje strane su strmije, nerazrivene i prelomom prelaze u blaže skoro paralelnim jaružicama izbrazdane strane Kubaša. Interesantno je, da ove jaružice mahom prestaju na prelom, koji označava valovsku liniju«.

[2]) Cvijić, Karsna polja str. 138.

ponori u ovom polju, onda je Predolje umrtvljeno, izgubilo funkciju, koju je preduzeo neki podzemni kanal, što sad vjerovatno vezuje Ponikvu i vrelo Bregave«.«

Na ovo ću samo primjetiti, da vrelo Bregave ima ljeti uvijek mnogo više vode, nego što se salijeva u Ponikvu. Prema tome mora ono dobivati još vode odnekle s druge strane po svoj prilici iz velikih podzemnih rezervoara. Upada u oči, da u Bregavi nema ni jedne od onih dviju vrsta gaovica, koje se nalaze u Dabar-polju, koje bi mogli ovdje s potpunim pravom očekivati, i to makar onu jednu vrstu, što se u Dabru nalazi u svako doba godine. Istina to ne mora biti, jer ćemo imati prilike da vidimo, kako gaovice ne prelaze uvijek iz jednog područja u drugo.

Gaovice u Dabarskom polju.

Kad sam sašao u Vrijeku, iznenadila me je upravo gatačka gaovica, koja živi u Vrijeci, i to u velikoj množini. U samom njezinom vrelu nema joj ni traga, niti može kroz kamenje proći. Na svaki način mora dakle da ju je koja druga jama izbacila, a pošto ima u Vrijeci uvijek puno vode, sva se tamo sabere i preljeti po virovima. Nijesam mogao naći one jame, koja izbacuje ovu lijepu ribicu. Sušica i Ljelješnica za stalno nemaju te vrste ribe.

Kad izagje blato, i ona se raziđe po cijelom polju. Riba dapače i prezimi u virovima po Vrijeci, jer se ova nikad ne smrzava, jedino kad bude vode po 3—4 boja na polju, onda se ne vidi ni Vrijeka, pa se blato skroz zamrzne, ali riba ostane u dubini. 21. aprila bila ih je većina jako kuljava. U to vrijeme bile su te ribice po ledima smede, po strani žuto zlatne, a po trbuhu srebrnaste boje; odozgo su se malo prelijevale u zelenilo; krila su malo blijedo žućkasta samo pri tijelu intenzivno narančasto žuta; također je takva mrlja i na kapcima škrga. Ovo nije međutim njezino svadbeno ruho, jer je ona ovako šarena cijelu godinu.

Nijesam vidio manje ribe, koja tako rado leti na udicu kao ova, osobito kada je gujina nataknuta, i to u svako doba.

Za ovu ribu se malo ko brine u ovom kraju, jer ima jedna druga bolja i krupnija vrsta, popovska ili fatnička gaovica.

Kako smo vidjeli ishodište je ove lijepe ribice u vodama gorske površi više Gacka, ali su joj glavno njezino leglo podzemna jezera ispod gorskog sklopa Babe i Bjelasice planine. Gotovo iz svih ovećih jama unaokolo ovog sklopa izlazi gatačka gaovica, a i njezino rasprostranjenje na hercegovačkom tlu, u koliko mi je do sada poznato, ograničeno je samo na ovaj sklop i jedan dio površi više Gacka.

Nema je niti u Čepelici, gdje se njezina drugarica iz Dabarskog polja nalazi u velikoj množini, ali kojoj su također glavno ishodište moguće jezera ispod gornjih planina. Začudo da ove druge vrste nema opet u gatačkim vodama.

Ali je tim čudnovatiji nalaz gatačke gaovice u Ljutoj u Konavljima u Dalmaciji. Tamo sam je našao u izobilju i tu je hvataju a vele joj govica. Oni je kuvaju i prigaju. Za Ljutu vele da dolazi sa Zubaca.

Kosić, Ribe dubrovačke[1]), navada ovu vrstu gaovice iz konavoske Ljute kao *Paraphoxinus Pstrossii* Steind. Kosić se sigurno prevario kao i Kolombatović, koji je također držao s početka, da je to *P. Pstrossii*, što se nalazi u Ljutoj (Kolombatović, Prilozi fauni dalmatinskih kralježnjaka). Njemu nije bilo poznato, da je

[1]) Rad Jugoslavenske Akademije 155 (1903.).

Steindachner ovu vrstu opredijelio kao *P. metohiensis* pa to i sam priznaje u »Contribucioni alla fauna dei vertebrati della Dalmacija« (Glasnik hrv. naravoslovnog društva XV.).

Popovska ili fatnička gaovica *(Paraphoxinus Ghetaldii)* iz Sušice jame odozgô je zelenkasta, sa strane žuta, odozdô bijela, pa je prema tome i nazivlju žutom za razliku od mrke (jer je odozgô mrka) gaovice iz Ljelješnice, ali to je samo lokalna varijacija boje.

Ove dvije jame (ne znam sigurno koje još izbacuju ribu), izbace po nekih godina toliko ribe, da se usmrdi polje, kad voda uzmakne. S početka su i one kao i sve druge gaovice, kad izadu iz jama dosta mršave, ali se onda razidu po blatu, kad ovo razlije i pasu otavu pa naročito u proljeće za čas opretljaju. Taman ko i hajvan, vele Vriječani, da se i riba malo napase, kada blato dulje ostane i onda je puno bolja[1]).

Sudeći po gore spomenutim oćemerenim ponorima oko Ljelješnice, hvatali su je nekoć ovdje uveliko, a i danas se dosta hvata pa i suši za zimu, ali je ne prodaju. Kad grcnu jame, navali odmah i riba, a ljudi pohite s košićima »vršnjama« i spuštaju ih u jame. Hvata se ona i po polju, i to opet u vršnje. Kada voda uzmiče, zagaze, dokle se gaziti može (lađa nemaju), razbacuju košiće po vodi i svežu za kolac. Vele, da se tada može uhvatiti s nekoliko košića do 100 oka za jednu noć. Košići se dobro izlijepe onuda, kuda riba ulazi, hržanim ili prosenim tijestom. Nju hvataju također i na »kukac« (udicu).

Na tavi se priga, a meće se i u tepsiju pa pod sač! Suha se također priga, i to kad je mrsni dan na maslu, a kad se posti na zejtinu.

Vele, da uhvati groznica, kad se prejede ribe.

Što se tiče riba, u Dabarskom polju je svakako najzanimljivija pojava, da se u virovima u Vrijeci uhvati katkada i po koji ugor. Lanjske je godine n. pr. uhvatio neki mlinar Cvjetko ugora od 5 oka, a to su mi i drugi posvjedočili.

Polje je, kako smo vidjeli, sa svih strana zatvoreno, i voda otječe jedino podzemnijem putem. Jedino ovuda mogao je i ugor dospjeti u ove, od mora tako udaljene krajeve. Tko poznaje narav ove neobično žilave i ustrajne ribe, neće se začuditi ni gornjoj pojavi ugora u Dabarskom polju. Ovo nije osamljen slučaj, i mi ćemo vidjeti ugora i još u nekojim drugim hercegovačkim zatvorenim poljima i blatima, kuda se je mogao jedino provući ispod zemlje. Ugora smatraju naši ribari posebnom vrstom jegulje. Ja sam ih dakako hvatao i pretraživao, ali sam se uvjerio, da je to obična jegulja. Ribari vele, da je ugor krupniji i t. d. Čini mi se, da sam već naglasio naprijed, da naš narod nazivlje ugorom jegulje, koje zalaze u rijeke, za razliku od jegulja iz Blata. Ime jegulja ne čuje se baš nigdje po rijekama i poljima, već samo ugor.

Glavno je sada pitanje, otkuda dolaze ugori u Dabarsko polje. Bregava, koja utječe u Neretvu i prema tome stoji direktno u vezi s morem, ima puno jegulje, koju, malu i krupnu, nazivlju tamošnji ribari ugorom. Ugoru ne smeta ni ono nekoliko vodopada, uz koje on vrlo lako uspuže i tako dospije i u gornji tok Bregave. Nu vrelo je ove rijeke tako, da sumnjam, da bi se jegulja mogla kroz ono kamenje (sve sami šoder) provući. Mnogo joj je lakše doprijeti u Dabarsko

[1]) U Dabru puštaju hajvan po neko vrijeme s proljeća da pase po barama, a onda se na jedamput zabrani cijelo polje i hajvan diže na planinu a dotle se je hajvan malo oporavio i živnuo.

polje iz Čepelice odnosno Trebišnjice, u kojoj ima također puno jegulja, a zovu ih i tamo »ugor«. Trebišnjica je sve do na vrelo prilično duboka i tiha, te jegulja ima dosta zakloništa po dubinama, a i izvori su joj karakteristična kraška vrela, pa se vrlo lako može ugor zavući u pećine i odavde dalje podzemnim jezerima i kanalima do u Dabar-polje.

Prema tome bilo bi vjerojatnije, da voda iz ovog polja odlazi na vrelo Trebišnjice odnosno Čepelice. To donekle i narodna predaja potvrđuje, a još više, kad na vrelu nalazimo vrstu gaovice, koju izbacuju jame Dabarskog polja u velikim množinama, a kojima u Bregavi nema ni traga. Daljnja potanja istraživanja će to već tačnije ustanoviti.

Ovdje moram odmah primjetiti, da se ugor nikad ne vida u susjednom Fatničkom polju, za čiju vodu veli i narod i naučenjaci da izbija pod Bileću, te bi prema tome mogli i tu očekivati ugora. Razlog je tome jedini taj, što u rijeci u Fatničkom polju nema dubokih virova, a osim toga ona i rano prekine, te ugor već po svojem instinktu ide tamo i ostaje, gdje mu je opstanak omogućen, kao što je to u Vrijeci (Dabar), i gdje on nalazi sve, što mu treba: dubine, mulj i t. d.

Fatničko polje.

Preko Divina jedne uzdužne presedli, stigne se za jedan sat polagano idući iz Dabarskog u Fatničko polje. Ovo polje leži 470 *m* nad morem, a ima u svem 780 hektara vrlo plodne zemlje. Od toga do 70% otpada na oranice, a ostatak na livade, a jedan vrlo malen dio na ispaše.

Ono se dijeli na Gornje i Dônje polje, koje je razdijeljeno krševitom prečagom Velikog i Malog Humca.

Gornje polje sastavljeno je po Cvijiću iz tri glavna zaliva: 1. prvi, neposredno pod selom Fatnicom, zove se Nugao, 2. srednji zove se Podobod i na posljetku 3. je pod selima Orahovicom i Kalcem. Razmjerno ovo polje obiluje sa mnogo više vrela i od samog Gatačkog polja. Položaj tih vrela najbolje se razabire iz priloženog situacionog nacrta *(slika 52.)*. Trajna i vrlo jaka su vrela: Kamenik, zatim Mali i Veliki Kukalj, oba ispod Fatnice, Veliki i Mali Jastrebinjak u Podobodu. Ta i još nekoja manja vrela (kad je kišno na ovoj strani izvire odsvakle voda) na gornjoj istočnoj strani Fatničkog polja ispod ceste, imaju vode po cijelo ljeto. Po njima ne bi doduše nikad potonulo polje, jer ni uz najviše kiše ne mogu suviše ojačati.

Na dônjoj strani nema ovakovih vrela; ovdje su ona sva privremena: Zla Stijena, Mačkovac [1]) dva najjača vrela i silesija manjih.

Upravo u sredini, gdje rijeka zakreće u pravokutu prema jugoistoku, ima jedna grupa tih ponora, a druga je u dnu polja. Daleko bismo otišli, kad bi mi sve one jame opisivali [2]). Ja ću samo spomenuti to, da sam vidio ispod Osoja puno

---

[1]) Mačkovac se zove zato, što narod pripovijeda da bacaju mačad i štenad, kad se mačka i kučka prvi put okote. Oni drže, da prva mačad i štenad mogu pobješnjeti, i za to ih odmah bace gdjegod u kakvu jamu.

[2]) Među tim je i Nakovanj-ponor, mala jamica, a tako se zove, jer ima kod njeg šupalj kamen poput nakovanja. Narod vjeruje, ako koga hvata groznica, neka se provuče 3 puta tamo i ovamo kroz taj kamen, i ne će ga više nikad uhvatiti. Čuo sam, da su lanjske godine dolazili ovamo čak iz Stôca i Nevesinja i provlačili se kroza nj.

ozidanih, ali većinom zatrpanih (obaljenih) jama. »Ponori kod Pećine«, na primjer, 12 što većih što manjih, plitkih ponora, svi su bili ozidani poput lijevka. Takovih ima još bezbroj, a koliko ih je još što su prekriti i zamuljeni [1]). Ove su jame ozidivane jedino u svrhu hvatanja riba, a narod ih i zove »lovače«[2]). Kad su

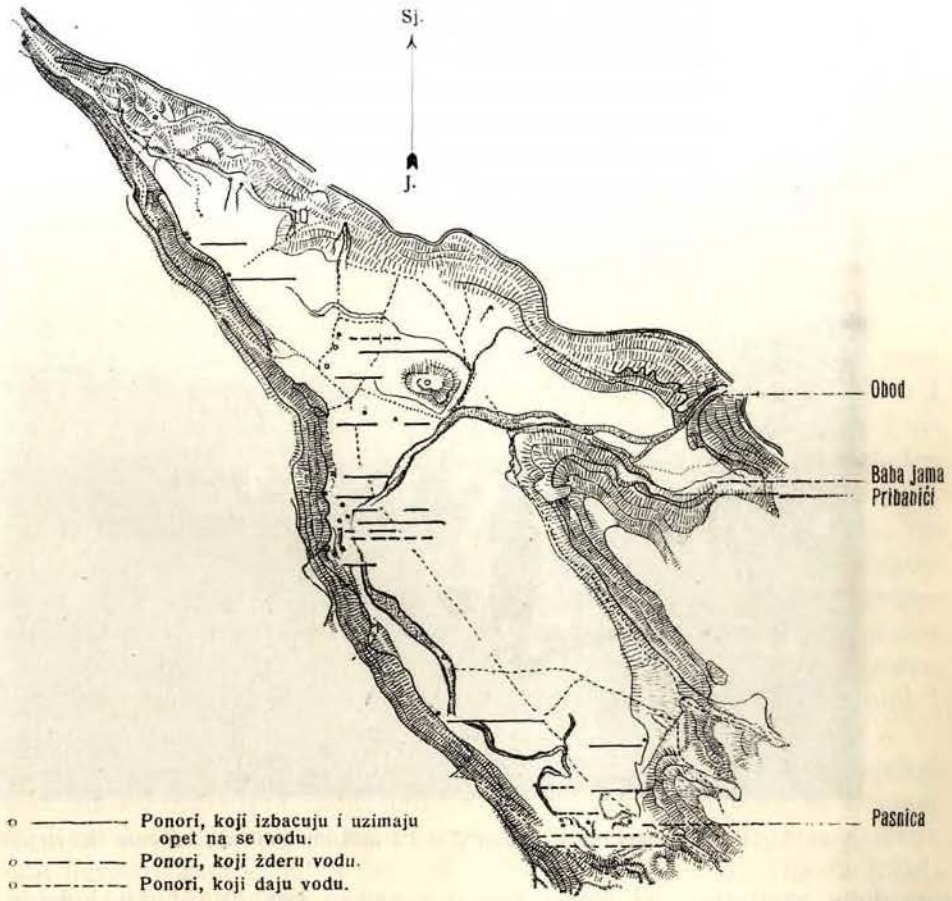

Slika 52. Fatničko polje.

u novije doba čistili ponore Fatničkog polja, popravljali su nekoje od njih, ali su se opet ubrzo zasuli.

»Sve su te jame niže od Kutskih jama u Dabar polju i razliju tekar onda, kad potone ovo polje, a najkasnije tonu Zla Stijena i Mačkovac. Narod drži, a i Cvijić je tog mišljenja, da njihova voda zaista otud dolazi. Jedamput je, pričaju stari ljudi, krava vodila i uljegla u pećinu Visibabu u Dabarskom polju, a za njome 4 junca.

[1]) Dônji Sovač, ozidan bunarić, od prilike $2^1/_2$ *m* dubok (dubina vode 1 *m*). Ima cijelo ljeto vode. Ljudi dotjeruju hajvan ovamo iz daleka (Simijovo, Ladevići, Plana, Njeganovići, Dječi), čak od granice, jer nemaju vode nigdje bliže. Tu se sastane na hiljade stoke *(slika 53.)*.

I Gornji Sovač je ozidan kao bunarić, dubok za čovječji boj (do vode 1 *m*). Voda je zemljava i mutna pa ima čudnovat ukus, ali je prilično studena.

[2]) Narod priča, da je bio nekakav narod, koji je te lovače pravio radi lova, a drugi narod, koji se nije bavio lovom, prekrio je iste pa orao i sijao kukuruz po njima.

Jedan junac i krava izašli su na ponor Lepirnicu (jedni vele u pećinu pod Guvninama) u Fatničkom polju, a druga tri su ostala u jami. Krava i junac izašli su tako oguljeni, kao da im je netko kožu oderao i meso se samo sve crvenilo.

Najvažnije su za nas jame Obod i Baba[1]), posljednja u jugoistočnom kutu Malog polja, i kad one grcnu potone i cijelo polje. Obod je prostrana ljevkasta, nekih 50—60 *m* duboka jama, opkoljena okomitim stijenama i strmim, pržinom i ilovačom prekritim stranama. U dnu ove provalije je jezerce. Ono je, veli Cvijić, uskim neprohodnim procjepom, koji vrlo strmo na niže vodi, u vezi sa drugim jezerom, koje je sudeći po bacanju kamena 10—15 *m* niže od prvoga. Sjedio

Slika 53. Pojenje hajvana na Sovaču u Fatničkom polju za vrijeme bezvodice.

sam dulje vremena kod prvog jezera i slušao nekakvu huku, koja je dolazila iz pećine, i činilo se upravo, kao da automobil zvrči prije nego što se krene, ili kad prazna teretna kola lete po testi, Ova se je huka ponavljala svakih 8½ minuta. Nijesam mogao ovo drugačije rastumačiti, već da se voda negdje prelijeva iz jednog višeg mjesta na niže. I kad Obod hoće da provre, čuje se također huka baš kao da motor bući. Ovo je dalo povoda, te narod priča, da je jama puna davola i da to oni galame. Nekoji pričaju, da su slušali kako djevojke u jami pjevaju. Radi toga se i plaše proći po noći kraj Oboda. Ima i ona priča u narodu, da je Obod jama zakivata bivoljim kožama, ali da je tada u Ključu i Gacku nastao potop i da je Herceg Stjepan plovio na velikim ladama. Ovo je svakako u nekoj vezi sa onom gore spomenutom pričom o »Kralju Sandalju«.

Čuo sam i ovu priču, a još ju je puno prije zabilježio moj prijatelj Delić u Bosanskoj Vili 1893. strana 352.[2]). Najmi se neko čobanče iz Fatnice u nekakva

[1]) Nekoliko manjih jama oko Babe zovu se Pribabići ili Babići.

[2]) O Imenu Fatnica isporedi Delić, Bosanska Vila 1893. strana 352.

age u Ključu, da mu čuva brâve. Jednom pane čobaninu svirala u ponor pod Ključem. Nakon nekog vremena dode čobanče kući svojoj, pa kad nade svoju sviralu, začudi se. Pošto dozna, kako je ta svirala u Fatnicu došla, dogovori se s ocem, da će mu klati brave i u jamu pod Ključem bacati, a on da ih pričekiva u Fatnici.

Čobanin ode u Ključ i stane obećanje vršiti, a ćaća zaklane ovnove pričekivati. Prolazi dan po dan, a sve agi nestaje najboljih brâvâ. Pita on čobanina, a on, da — ne zna. Elen će se jednom prikrasti aga za čobaninom. Čobanin, kad bi kod jame, uhvati najboljeg ovna, pa s njim k vodi. Aga za njim, kad ima šta vidjeti: zakla mu ovna, pa s njim u vodu! Onda aga skoči, te čobaninu: skopa ga, zakolje ga i baci ga u vodu za ovnom! — Otac čekaj, čekaj na Obodu, dok evo ti ovna. Istom što ga je izvadio, a sin mu izbi zaklan!

Ova priča, kako je tamošnji narod pripovijeda, imala bi služiti za dokaz, da gatačka voda izbija dalje iz Cernice u Fatnicu. Ponor niže Ključa izbacuje vodu na Obod, Jasovica jama na Babu, Babiće ili Pribabiće, takoder u Fatnici.

Voda, koja iz Oboda izlazi, mora se oko 60 *m* penjati, dok prelije preko ivice, čija je apsolutna visina 472 *m*. Po Cvijiću je nivô jezera u Obodu niži i od najniže tačke u Fatničkom polju, i ako je ivica Oboda viša nego dno Fatničkoga polja. Oko jezera ima puno pržine i bijelog šljunka, koji je tako ugladen kao u najbržoj rijeci i mahom jajastih oblika. Narod po tome zaključuje, da voda u Obodu dolazi iz daleka. Cvijić veli, da ovakav materijal nije samo znak, da ga je voda dugo nosila, već poglavito kazuje, da se je morao dugo zadržavati po podzemnim kotlovima i jezerima, možda sifonskog oblika, gdje je bio stavljen u kovitlačno kretanje pa onako tipski izgleda. Od jezera se ovaj šljunak penje prema izlazu iz Obodske jame i oblaže strane do znatne visine, ali ne dopire na polje, već ustupi mjesto ogromnim količinama pijeska, koji pri vrhu prelazi u mulj i samo njega voda izbaci do na površinu (Cvijić, str. 147.).

Obod je na izlazu zajažen i danas imaju s obje strane rijeke odmah ispod benta mlinice Jefta Popare[1]). U obje mlinice ima 5 vitlova, žljebovi su ozidani od kamena. Kad obod razlijeva, voda je uvijek vrlo jaka, i ovih 5 kola samelje za 24 sahata nevjerovatnu količinu žita, 30—40 tovara. Mlini na Obodu mljeli su preklanjske godine do u proljeće, dok nije voda prekinula, svega oko 45 dana.

Poslije Oboda je najveća jama Baba jama, sasvijem strmenitih stijena tako, da je nemoguće saći dolje u pećinu bez basamaka — prava provalija. Voda dolazi ispod velike grede. I u njoj se čuje pred izvor i kad uvire velika huka, te i za nju vele, da je puna đavola.

Nedaleko od Babe-jame nalazi se čitava hrpa manjih ili većih, kamenjem zasutih izvora, takozvani Pribabići ili Babići.

Na Pribabićima je takoder sagrađena jedna mlinica, ali ova se slabo isplaćuje, jer nije voda jaka.

Najprije grcne vodu Obod, za njim Baba, pa onda tekar Pribabići. Dogodi se da Obod teče po nekoliko (i po 10) dana, a da iz Babe i Pribabića još

[1]) Dužnost mi je, da javno izrečem moju najtopliju hvalu gosp. Jefti Popari, trgovcu u Fatnici, na njegovoj velikoj susretljivosti prilikom mojeg putovanja po tom kraju. Ne samo da me je najprijaznije primio pod svoj krov, već mi omogućio, da sam mogao nahvatati i ribe u Obodu. On je naredio svojim mlinarima, da bacaju po noći koševe sve dotle, dok se ne uhvati potrebita riba. Tada je voda stajala u Obodu prilično visoko, malo što nije prelila.

MUSEJ SARAJEVO

ne izlije voda. Jedino kad najedamput nahrupe kiše, onda grcnu i one ubrzo (dan kasnije) za Obodom. Obod može za nekoliko sati razliti, ali zato opada mnogo laganije, kad presiječe voda. Dok nije Gatačko polje prokopano, mogla je kiša i 8 dana padati, a Obod još nebi protekao, i mogli bi bez straha raditi u polju i žito kotarisavati. Otkad je ovo prokopato, eto ti Oboda za 24 sata, jer se tamo sada voda brzo slije niz kanale u ponore.

Po Cvijiću su sve jame sifonskog oblika i one, pošto prestanu izbacivati, gutaju po malo vodu, i za to su oko Babe i Babića nanešeni šušanj i krševi.

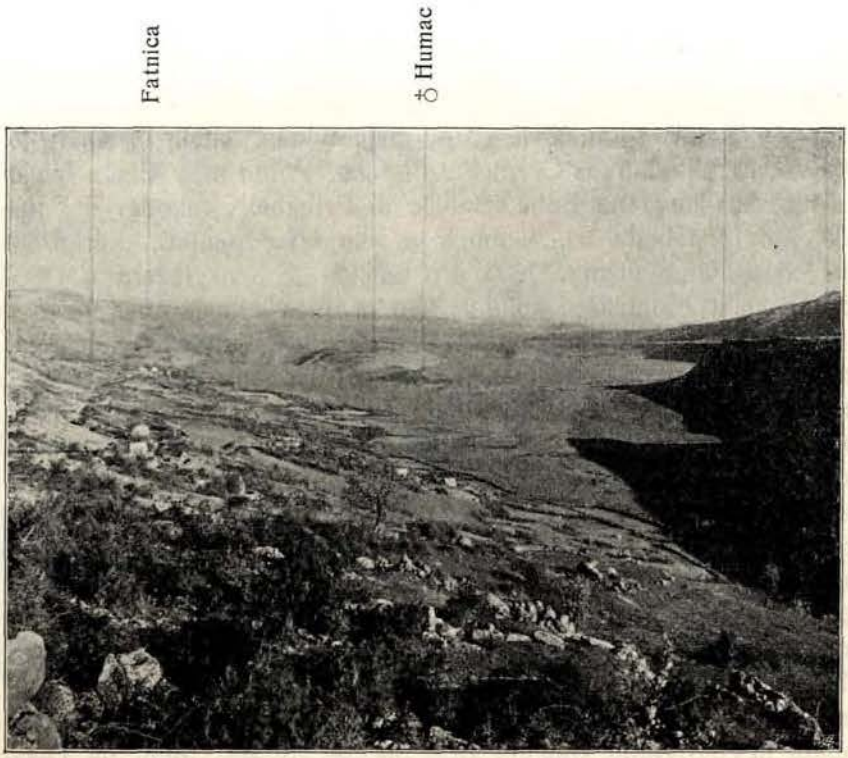

Slika 54. Fatničko polje pod vodom, snimljeno sa Barčevice.

Ali uslijed pomenutog oblika oni ne izbacuju šljunak, te otuda po njihovim jarugama, koje se sve združuju i čine dolinu Rijeke, ima samo crnice, koja u Gornjem polju leži na modroj, tercijernoj glini; ova je u svima jarugama u Nuglu i Pod-Obadom ogolićena, a leži na nekom pješčaru, koji izgleda kao fliš.

Kad navali voda iz svih jama, osobito iz Oboda i Babe, zagrcaju brzo ponori u dnu polja i za tili čas popline polje. Kako je spomenuto, Mačkovac i Zla Stijena provru najkašnje, t. j. kad već i u Dabarsko polje izlije voda, a to je kao znak za tamošnji narod, da će blato izaći, »uspora će udariti« u Zlu Stijenu. Blato se digne do neobične visine. Po Balliffu (Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina, I. dio str. 19.) dosegla je voda na najdubljim mjestima polja visinu od 28·8 *m*. God. 1896. mjerili su na vodometrima, da je voda narasla 40 *m*. Narod priča, da je voda u okupacijonoj godini uzela i crkvu na Humcu sve do pod krov i da su ljudi gledali, kako je jedan zec pobjegao na krov. Kakova je koja godina, tako se ravna i povodanj, ali on nastupa od oktobra, a traje do

kraja maja, kadšto do kraja juna. Dogadalo se, da povodanj nastupi i mnogo ranije i uništi po polju sve usjeve. Naša *slika (br. 54.)* pokazuje Fatničko polje pod vodom.

Cvijić tvrdi (str. 152.), da stanje vode u Fatničkom polju tek od novijega vremena tako visoko naraste, prede da je bilo mnogo manje. »Dva fakta to nesumnjivo svjedoče. Na velikom Humcu je crkvica, koja je zimi i u proljeće dubokom vodom opkoljena i nepristupačna. Seljaci ne bi crkvu na ovom mjestu podizali, da je i ranije nivô vode tako visoko rastao. Osim toga na jugoistočnoj ivici Fatničkoga polja ima »Grčko groblje«, koje voda svake godine cijelo topi, a do njega je staro muhamedansko groblje, koje također biva topljeno.« Ne znam, da li su ovo dovoljni razlozi za tvrdnju, da je stanje vode bivalo prije manje. Ima n. pr. kapelica (katolička), gotovo iste veličine, usred Popova polja ispod Velje Međe, koju svaki put uzme blato, kad uspora stigne do Velje Međe. Ljudi idu samo jedamput u godini, da se tamo mole Bogu, da im ne propane ljetina. Ovo je moguće bila svrha i gradnji crkvice na Velikom Humcu, gdje se također služba održaje jedan ili dva puta u godini. Mještani su mi pripovjedali i navodili kao razlog, da je ta crkva načinjena na tom mjestu, jer se okolišna sela Cerovine, Popare i Mijače prozvati Hulari, nijesu mogli složiti, gdje bi crkvu gradili, te su na koncu izabrali brijeg Vel. Humac, pošto nekako leži u sredini. God. 1857. obnovili su crkvu.

Što se tiče drugog Cvijićevog razloga, primjetiću samo to, da je »Grčko groblje« uzelo blato jedan jedini put u 30 godina. Tada je voda došla do pod pojate u selu Pađenima i još malo dalje prešla, a i po samom selu pokazalo se puno vrela, kojih je opet brzo nestalo.

Da se voda zaista i u stara vremena penjala do one visine, vidi se najbolje po tome, što su kuće i naselja odvajkada tako visoko smještane, da ih nije mogla ni najveća voda uzeti.

Ispod zida na ivici Oboda nastaje Rijeka, glavna voda Fatničkoga polja, teče prema Humcu, zatim prepriječi Donje polje, a onda se okrene i protječe dalje u jugoistočnom pravcu držeći se više donjeg kraja polja, ispod osoja. U nju se stječu i svi drugi jarci.

Odmah u početku Donjeg polja odvaja se jedan krak Rijeke i ponire u Veliku pećinu, ali je glavni njezin ponor Pasnica.

Korito je Rijeke stjenovito i nema onakovih dubokih mjesta, virova, kao u Vrijeci (Dabar Polje), niti su joj obale obrasle grmljem, već su sasvijem otvorene. Kad voda prekine onda i ono malo vode, što ostane po Rijeci, brzo ishlapi, i što god ribe zaostane na takim mjestima, ugine. Nije čudo, da ovamo ne zalazi ugor.

Ponori, koji žderu vodu u Fatničkom polju, leže izuzevši samo malen dio gotovo svi u najnižem dijelu polja. Među pošljednijem je najglavniji Pasnica[1]) *(slika 55.)*. Nas ovaj ponor najviše zanima, jer u njem ima ribe. Evo, kako ga Cvijić opisuje: »Znamenita je grupa ponora, koji se zovu Pasnica, i u koji se uliva veći dio vode Rijekine. Obod je glavni izvor, ovo je glavni ponor Fatničkog polja. Ipak je on za 2 *m* viši od jezera u Obodu. Prestavlja bezdanu, koja na površini ima 3—4 *m* u prečniku, čije su strane oštri, vijugavi i iskidani rtovi, između kojih su na niže zaoštreni, vertikalni kanali. Oko ovog glavnog ima ceo sistem manjih otvora, koji

[1]) Cvijić opisujući ponore Fatničkog polja u pomenutom radu, dijeli ponore ovog dijela polja na 4 grupe: 1. Ponori Batina Laza, 2. Pasnica, 3. Gradac i 4. Mnogobrojni, pukotinasti ponori pod jednom horizontalnom pećinom, koja je zadnivena i vodu ne usiše.

svi izduhuju u kanal glavnoga. Ovaj se sužava i račva na dva kraka, koji se opet prošire, i na dnu njihovu, 15—20 *m* ispod površine su vrlo mala jezera. Odavde se ne može dalje ići, jer se šupljina od jezera samo pukotinama produžuje; mjestimice se vidi, kako voda teče u ove pukotine. Zanimljivo je, da u ovim jezerima ima ribe kao i u vodenim basenima Oboda i Babe.«

Povodnji nastaju kako kada, rano u jesen i traju do mjeseca maja i juna. Dogodi se, da blato izađe usred ljeta ili rano u jesen, pa tako propane narodu sva ljetina. God. 1895. poplavila je voda kukuruz na polju, a to je bilo u mjesecu augustu. Kasnije je voda sašla i narod je kukuruz obrao, ali je bio sasvim kiseo i pokvaren. Narod ga je u svojoj teškoj nevolji svejedno pojeo. Jedina su

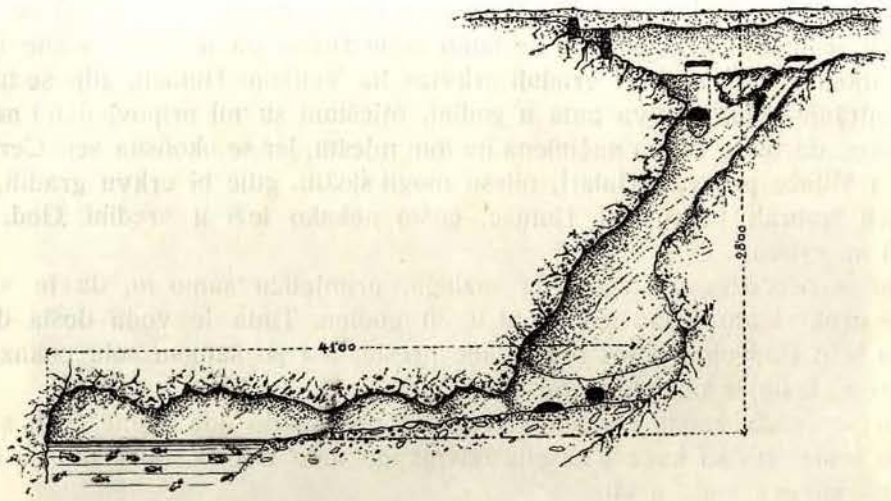

Slika 55. Prosjek ponora Pasnice u Fatničkom polju.

još žita, što se siju u polju, kukavni sijerak[1]) i proso. Pomoći nije bilo s nikakve strane, osobito u stara vremena, te je riba bila jedina, koja je bar donekle mogla ublaživati makar od vremena do vremena bijedu i nevolju. Priča jedan starac, da je od prilike godine 1869. voda sav rod na polju potopila i narod nije imao ništa od žita. I malo i veliko dalo se bilo na hvatanje ribe, samo da se prehrani čime bilo i da ne skapa od gladi. On sam veli, da je 18 dana živio od ribe bez ikakva drugog prismoka, i da nije te godine bilo ribe, sav bi narod poskapao od gladi. Ovo je moguće malo pretjerano, ali svakako je jasan dokaz, od kolike je važnosti riba po one krajeve, pa makar bila i sitna gaovica. I

[1]) Prije nekoliko godina, po prilici oko god. 1883. ili 1885., tako pričaju, bilo je tog ljeta čitavo polje zasijato sijerkom. Jednog dana udari iznenada velik vjetar, kakvog nikad nitko nije upamtio i obije sav sijerak. Iza toga poplavi voda. U jesen navali odnekle silna patka, te se tu za kratko vrijeme sijerkom tako utovila, da nije mogla poletjeti (!) i mnoga je otišla za vodom u ponor Pasnicu. Te je godine u ovom kraju glad vladala, te je narod hvatao te patke. Priča se da ih je tada uhvaćeno do blizu 3000 komada. Od toga se je dakako puno i pojelo, a i prodavali su komad po K 1·20. Ljudi bi sašli sa mašalama u Pasnicu do jezera, a patke bi (ko lude hrpimice išle prema svjetlu. Nešto bi pohvatali u ruke, a nešto i pomlatili prutom. Patka međutim ne može nikad tako odebljati, da ne bi mogla poletjeti; to nije dakle sasvim tačno! Napokon nije nemoguće, da su se te patke čime omamile (kakvim sjemenjem ili travom) i da ih je onda bujica snijela u ponor.

zaista, kao da se je i sama priroda pobrinula da ovoj bijedi doskoči, te obdarila ovaj kraj preobiljem ribe. Kad grcnu jame Obod, Baba i kad zagrca Pasnica, navali riba u nevjerovatnoj množini. Na ove jame izlazi samo popovska gaovica *(Paraphoxinus Ghetaldii)*. U Rijeci, kad voda pane, vida se doduše i gatačke gaovice *(Paraphoxinus metohiensis)*. Ali nijesam mogao ni ovdje ustanoviti, da li i ona izlazi iz koje od spomenutih triju jama ribarica. Ja sam sam hvatao na gornjim jamama, ali svaki put je bila u koševima jedino popovska gaovica. Ovo su mi i seljaci potvrdili, koji se baš intenzivno i dulje vremena bave hvatanjem. (Može biti da ova gatačka gaovica ovamo prijede iz Dabarskog polja, kad ovo popline, pa kad blato uzmiče po svoj se prilici vraća i ona opet natrag kroz iste jame na južnom rubu polja u Dabar polje, da se tamo u Vrijeci izmrijesti i preljeti.)

Čuo sam, da ima u svem 11 jama u Fatničkom polju, što izbacuju ribu, ali ja još nijesam imao prilike i sredstava, da se u zgodno vrijeme, t. j. kad provru sve jame, nađem u tome kraju i da tačno ispitam.

Na gatačku gaovicu, čini mi se, da se nitko i ne obazire, niti se ona hvata. Ovdje ću odmah istaknuti, da ona tu završuje svoj put oko gorskog sklopa Babe i Bjelasice planine i da se, koliko je bar meni poznato, ne pojavljuje nigdje više u Hercegovini. Ali je za to hvatanje popovske gaovice vrlo intenzivno i izdašno, i kako se čini, donekle i od velike važnosti po narodno gospodarstvo ovog kraja. Stariji ljudi pripovijedaju, da se je ovdje u stara vremena mnogo više hvatala ova kusna riba, nego li što se danas to čini. To se vidi i po mnogim očemerenim jamama, koje su upotrebljavane kao »lovače«, kao što ćemo vidjeti i u Popovu. Riba je imala u prijašnja vremena svakako veću vrijednost, što se može ustvrditi i po gore navedenom razlogu. Radi njezinog izvrsnog kusa (kad malo izade na pašu u polje, opretlja tako, da sama sebe prži) bila je na daleko poznata i često je prijatelj prijatelju poslao koju ribicu na peškeš. Osobito su rado slali suhu ribu na dar. Vele, da bi se svaki vrlo zamjerio, ako ne bi svake godine prijatelju poslao malo ribe. Osim toga fatnička suha riba imala je i kao trgovački artikl veliku vrijednost, te je razašiljata i u druge krajeve, n. pr. u Dalmaciju, gdje je puno tražena, a plaća se i dandanas na oku po K 1·40. Za to Fatničani, svu ribu, što preteče, najprije očiste, malko posole, nanižu na konac (predu od vune, jer vele, da je ona na tom najbolja i da se neće pokvariti; niže se s oka) i metnu više vatre na dim i tako suše po nekoliko dana.

Mještani je inače peku u tepsiji na ulju (ako je mršava) i pospu malo kukuruznim brašnom ili je isijeku na komadiće te vare u čorbi.

I ako se ova gaovica u Fatničkom polju u velikoj mjeri hvata, ipak je način hvatanja vrlo jednostavan. Nema tu ni jedne druge sprave, osim onog malog košića *(slika 56.)* »vršnje«, kojeg ćemo vidjeti i u Popovu. Vršnje su opletene od rakite, a vratašca, kuda će riba uljeći u nju, namažu se purom od kukuruznog brašna. Vršnje se bacaju obično pred veče, a u jutro se vade.

Čim udare kiše i počnu se nadati vodi, pripremaju Fatničani vršnje. Ima ih koji imaju i po više vršnji. Kad grcnu jame, provrve oko njih i ribari sa košićima. U Babi bude po noći po 20—40 košića (vršnji) a svi budu puni gaovice. Što češće jame proviru, to je sve toviše ribe. Katkad navali gaovica u tolikoj množini, da ih jednostavno rukama dočekuju i izbacuju na suho, a drugi ih kupe u kakav sud. Tako se može za jedan dan silesija nahvatati. Vršnje bacaju i po blatu,

dokle mogu gaziti. Kad blato sade, gledao sam gdje u Rijeci jednostavno u gače hvataju, i to svežu nogavice i gače vuku uz vodu. I na ovaj se način može uhvatiti prilično mnogo.

Gore je spomenuto da voda iz Ponikve u Dabarskom polju izlazi na vrelo Čepelicu i Čepo-jamu i da ovijem putem i jegulja dolazi u Dabar.

Narod drži da i voda iz Fatničkog polja izbija na spomenuta vrela u Čepelici i na vrelo Trebišnjice. Obje gornje tvrdnje potkrepljuje i ta činjenica, što se baš u Čepelici i u Trebišnjici upravo na vrelu nalazi fatnička ili popovska gaovica *(P. Ghetaldii)* u velikim množinama.

Voda je na svaki način prokrčila sebi put u paralelnom pravcu sa padom slojeva u jugoistočnom pravcu, dakle prema Planoj. Od ponora Pasnice prema selu Padenima i dalje do Plane pruža se, kako Cvijić veli, uzdužna povija, koja spada u udoljine, što se na krajevima uzdužne osovine polja javljaju. Ima

Slika 56. Hvatanje gaovice malim košićem u Obodu (Fatničko polje).

u ovoj udoljini i pećina, no ni traga živoj vodi. Ali nam zato priča isti naučenjak jedan drugi događaj u Planoj[1]), kojeg su meni također pričali Planjani. U Planjskoj udoljini je u januaru 1897. god. najedamput izbila voda i svu je potopila i stanovnici su se morali na kraće vrijeme iseliti, dvije su se kuće uslijed poplave srušile; nekima su usred kuće provreli izvori. U kotlini su se dakle najedamput pojavili novi izvori iz mnogobrojnih krečnjačkih pukotina i za kratko su je vrijeme potopili; ta je voda za nekoliko dana postepeno otekla. Tada je bila vrlo visoka voda u Fatničkom polju, a prije toga su ljeta 1896. očišćeni mnogi ponori u njemu, i stanovnici planski drže, da je ta voda naglo jurnuvši ovdje provrela. Drugačije je ovu pojavu i nemoguće objasniti. Pomenuta udoljina od Pasnice do Plane odgovara vrlo vjerovatno podzemnom toku Rijeke, koja u Pasnicu ponire i prema vrelu Trebišnjice teče.

Trebišnjica.

Ovo je karakteristična rijeka ponornica, koja izvire iz pećina, snažnih karsnih vrela, ispod Bileće. Vrelo više pumpe, što vodi vodu u Bileću, vele, da je iz

[1]) Plana je u prostranijoj karsnoj udoljini, goloj, sa plitkim, velikim vrtačama, između kojih su grebeni i ploče, sastavljene gotovo iz horizontalnih slojeva krečnjaka i izbrazdane škrapama. Cvijić Karsna polja i t. d. 154.

Vatnice (Fatnice) jer zamuti, i kakva je u Fatnici zemlja, tako je i voda mutna na vrelu. Za jedno drugo vrelo u istoku Trebišnjice, rekoše mi, da je to Nikšićka voda i uvijek bistra.

Jedan sat od vrela Trebišnjice salijeva se u nju s desne strane rijeka Čepelica. Ona ljeti sasvijem prekine i korito joj je sasvijem suho, pa istom kad kiše navale, proteče opet i rijeka. Za Vrelinu, tako zovu izvor Čepelice, više Dedijerova mlina, vele, da je izbacivala ljuske (iver), kad su u Dabru na Ponikvi pravili mline.

Nije to jedini njen izvor, već kad se okiša, udari voda na hiljade drugih jama i pukotina, što se nalaze u koritu ove rijeke ili u njegovom produljenju, u udolini, što se proteže ispod prisoja u sjevero-zapadnom pravcu. Najglavnije su jame Čepo i Mali Čepo. Prva je poput horizontalne pećine ispod greda i širokog otvora, a drugi samo jedna pukotina. U Čepelu ima uvijek dosta i dobre vode, jedino što za velikih suša jako uzmakne. Čepo je velika blagodat za taj kraj, jer sva sela unaokolo nose vodu odavle. Za to su načinjeni i basamaci u jami, da se može silaziti za vodom.

Ostali su manji izvori niz rijeku, a to su većinom male pukotine ili jamice, od kojih su mnoge ozidane i udešene kao »lovnice« za hvatanje gaovice.

Ovdje vele, da se gaovica bije (mrijesti) ispred Cvijeti, kad trn cvate.

Čepelica u dônjem toku teče sasma tiho i izgleda na manjoj vodi kao kakva močvara, obrasla razgonom (drezgom) i puna je gaovice. Gaovica je odozgo smeđe crne boje, po strani žućkasto zlatna, a po trbuhu bjelkasta. Ova čepelička riba nije baš najbolja za jelo i zaudara po travi.

I Trebišnjica je od vrela pa do naniže Panika, naročito kroz Miruše, vrlo tiha, jako duboka, sasvijem niskih obala i leži poput kakvog jezera između zelenih i bujnih livada. U ovom dijelu rijeke čini se da nema puno gaovice, i vele, da je tu potamani pastrva, koja se njome hrani. Ova su mjesta vrlo prikladna i za ugora pa po svoj prilici i on mnogoj kidiše.

Istom niže Panika ulazi ova rijeka u tijesnu, između brda duboko usječenu pravilnu dolinu, koju ostavlja istom kod Trebinja. Odavle pa sve do njezinog uvora u dnu Popova, dakako kad ima vode, protječe ona najprije kroz kršovitu Šumu, a kod Tulji izađe u ravnicu, Popovo polje. Kroz Šumu, ovu krševitu ravan, izljebila je Trebišnjica u samom kamenu prilično duboko pravilno korito, ali u samom Popovu korito joj se mjestimice često mijenja.

I za Trebišnjicu je karakteristično, da njeno gubljenje vode biva postepeno. Jame počinju već u bilećkom kotaru, a prva se zove Večeršić (više mlina iznad Graničareva). Prema mlinu je na crnogorskoj strani jama i na njoj mlin.

Više jama ima od Trebinja pa dolje kroz Šumu i Popovo polje, koje se redaju s obje strane Trebišnjice i to prilično često, mjestimice čak jedna uz drugu. Njima se ne zna broja.

Ima puno jama, koje zimi grcaju, a ljeti žderu vodu. Ima ih opet te samo žderu ili samo grcaju. Na mnogima jamama pograđene su mlinice *(slika 57.)*. Najviše je takovih mlinica kroz Šumu; u Popovu ih ima samo na dva tri mjesta. O tim mlinicama biće na niže govora.

Rijeka Trebišnjica prekine ljeti u Kikavcu jami odmah niže Trebinja, i tu joj je konac, tako da više ne teče ni ispod ćuprije na Pećinama. Rijeka još prije prekine nego što blata nestane sasvijem u dnu Popova polja, i što se ide dalje

niz vodu, to je rijeka vodom sve siromašnija, tako da presahne najprije u dnu polja, a od Velje Mede počevši sve na više uz rijeku prestaje po redu mljeti jedan mlin za drugim.

Što se tiče ribe, zabavićemo se ovom rijekom samo do one tačke, dokle ima vode u svako doba, a to je do pod Trebinje. Dovle i salazi riba ili, kad je velika voda, nešto malo još i na niže. U Dobromanima je n. pr. danas strugač, kojeg ima u gornjem toku Trebišnjice u velikoj množini, sasvijem velika rijetkost a u Popovo polje ne sade apsolutno nikad. U tom dijelu rijeke ima i ribe uvijek, i to osim gaovice *(P. Ghetaldii)* još i strugača *(Leuciscus vulgaris)* zatim ugora. Od nekog vremena su nasađene pastrve (Regenbogenforelle) i šarani, *(Cyprinus carassius),* ali i jedno i drugo ne uspijevaju bogzna najbolje. Ne mogu naći pravog razloga, zašto nema u ovoj rijeci naše rođene potočne pastrve, osim nešto oko vrela. Jedino sam to opazio, da u rijeci nema velikog kamenja niti velikih

Slika 57. Mlinica na jami u koritu Trebišnjice.

bukova; korito je na više mjesta sasvijem ogoljćeno od pijeska, te posvuda izviruje modra, tercijerna glina. Zato što pastrva nema dovoljna zakloništa i dosta zgodnih mjesta za mrijest, nije se valjda ovdje ni udomila.

I gaovica je danas rijetka u Trebišnjici, osobito oko Trebinja, tako da ih trebinjski ribari uhvate na godinu jedva po nekoliko komada. Nju po svoj prilici potamani ovuda pastrva »merdžanuša« (Regenbogenforelle). Gaovica se najviše zadržaje oko vrela, osobito u Čepelici, da uzmogne za vremena, t. j. kada voda počne opadati, povući se u jame. Što zaostane i ako ujagmi, povuče se u dublja mjesta u Trebišnjicu, gdje onda živi u jatima, a što ne ujagmi dubine, ugine po lokvama i pojedu je ptice.

Bije se, kad i strugač, s kojim se pomiješa, i to za proljetnih dana, kad počne ćetati (cvjetati) trn; svakako oko Đurđeva. Hrani se po svoj prilici najviše travom i za to, jer ove ima više po Čepelici nego u Trebišnjici, ima i gaovice više u prvoj rijeci. Ona za stalno jede i crviće i druge kukce, što nađe u vodi. Masna je jako, jer ima dobru pašu, pa se od pretljine sasvijem zažuti, samo je ozdo malo bijela.

Po rijeci ima gaovice i po zimi, ali svakako najviše izlazi iz jama u rano proljeće kad već malo otopli. Najviše je ima od Časnih posta pa do Đurđeva-

dne. Kad udare velike mećave i jako zastudi bježi ona u jame i žgurline (oka po rijeci), gdje je voda malko toplija. Kad je ima i zimi dosta, gataju, da će biti rodna godina.

Slika 58. »Lovnica«, jama udešena za hvatanje gaovice u Čepelici.

Gaovice hvataju u ovom kraju slično kao i po drugim mjestima. U Čepelu n. pr. bacaju male košiće, koje izlijepe tijestom. Na lovnice niz Čepelicu zapnu vršve *(slika 58.* i *59.)* kad gaovica izlazi s vodom iz jama, a kad se opet povraća,

Slika 59. Vršve za hvatanje gaovice na lovnicama u Čepelici.

zapne se vršva pred lovnicom, dakako bez mame. Hvataju gaovicu također i u mrežu, samo mora biti gusto platno. Na udicu leti ko luda, samo ako je mama gujina. Prije su je i trovali, ali samo balukotom i divizmom. Mliječera ovdje nema.

Strugača ima od niže Trebinja pa sve do na vrelo u velikoj množini i u svako doba godine, a naraste najviše do 40 *cm* i teži do 1 oke i litre. No hvatali su ih ribari u Pokloncu od $1^1/_2$ oke i bili su dugi do 45 *cm*.

Strugač se bije od Đurđeva pa do Trojčina dne, i to na pijesku u pličini; bijenje traje u svemu 15—20 dana.

Vrlo je izdašan lov na strugače, kojeg hvataju u velike mreže. One se sastoje od platna (guste mreže) i »potpuna« (rijetke mreže) od deblje kanafe. Prvu kupuju sada gotovu iz dućana, a potpun sami pletu. Oko vrela Trebišnjice popnu mrežu preko rijeke, pa kamenjem natjeruju, a gdje imaju ladu, natjeruju iz nje udarajući veslima po vodi. Ovako rade i niz vodu sve do pod Trebinje.

Svakako je najzanimljivije hvatanje ribe na slapovima oko Trebinja. Kad voda pootanji i hoće naskoro da prekine, riba (strugač) bježi uz vodu i nastoji da se dočepa onog dijela rijeke, gdje voda nikad ne prekida. Gdje god ima mlinica

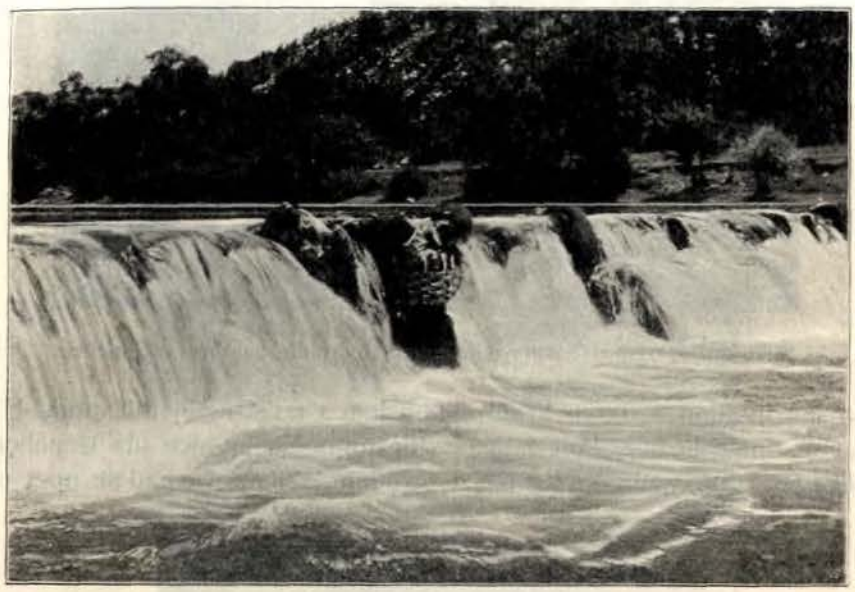

Slika 60. Hvatanje strugača u koševe na slapu ispod Tvrdoša.

na ponorima u rijeci, svuda se voda zabenti i navraća na mlin, samo da može koji dan dulje mljeti. Slapovi su, kako gdje, niži i viši, a ima ih i preko metra visokih, n. pr. onaj starinski manastirski slap ispod ruševina manastira Tvrdoša niže Trebinja, koji je i vrlo masivno građen[1]). Ovi slapovi priječe dakako prolaz ribi i ona je primorana preskakivati preko tih slapova. Kad voda spane i samo gdjegdje teče preko slapa, svežu seljaci obični koš pod slap, tako da voda udara u koš. Riba se zaskoči, brzac je snese u koš a iz koša ne može nikud, jer je voda pribije uza nj. *(Slika 60.)*

Slično hvatuju i u kamenice ispod slapa. Desno i lijevo od pada načine se kamenice. Ima ih koje se ozidaju poput bunarića, a manje su na način okrugla korita. Riba ne može najedamput pogoditi preko slapa, pa je voda po nekoliko puta baci natrag ili odskoči na stranu i pane u kamenice. Iz onih kamenica, što su

[1]) Ovaj manastir potječe iz XVI. stoljeća. Po svoj prilici je u isto doba građen i ovaj slap za manastirske mlinove, koji se nalaze na desnoj strani rijeke odmah niže ruševina. Slap je udešen još u ono doba za hvatanje ribe, naročito gaovice, jer uz slap ima jažva, gdje je riba hvatana koševima.

ozidane poput bunarića, ne može riba iskočiti, no ona druga vrsta kamenica preveć je plitka, pa bi riba iskočila i pobjegla opet u vodu. Ali se lukavi seljak dosjetio, pa joj na vrlo jednostavan način priječi da ne može iskočiti iz kamenice. On načupa jednostavno mahovine sa kamenja po slapu i prostre u kamenicu. Kad riba skoči u onu meku mahovinu, zavrze se i ne može se više kutarisati. Sve te razne načine lova nazivlju onuda »zapaci«, valjda za to što u njih riba zapane i nema joj kotariša.

Mjesto koševa i kamenica uzmu i obične ćese. Prošle su godine nahvatali Pravice na jazu Grabovici u ćese za kratko vrijeme 18 oka ribe. Kad voda opada, skoči i malo i veliko te love ribu na razne načine. Ovaj je način lova nekako oko Petrova dne najizdašniji.

Ugora ima u Trebišnjici prilično mogo, a ovamo dospiju nekuda ispod zemlje, i to po svoj prilici iz rijeke Omble kraj Dubrovnika, za koju vele da je nastavak Trebišnjice. I trebinjski ribari hoće da razlikuju ugora od obične jegulje. Oni vele da je jegulja tanka i malena, a ugor debeo, široka repa i dug. Glava mu je veća nego u jegulje. Ispod kože je salo, te se prosiplje, kad se stiska, a u jegulje nije. To je sve što oni znaju. No držim, da to nije dovoljno za dokaz, da je jegulja drugo, a ugor drugo. Ugori, što se hvataju po našim ponornicama, obično su krupni komadi, od oke pa do 5, dapače i 7 oka (Mostarsko blato). Po mojem mišljenju to su obične jegulje, koje su ovamo zalutale podzemnijem putovima, pa su tu ostale, jer se po svoj prilici nijesu znale niti su se valjda mogle, budi iz kojeg razloga, vrnuti istim putem, kojim su ovamo došle, i tako narastu do te nevjerojatne veličine, a za stalno dosegnu takvi komadi i priličnu starost. No jegulje mogu narasti i u Blatu vrlo velike. Naš muzej ima jednu sadrtu jegulju dugu 1·5 *cm* i debela ko ruka, pa je mogla biti oko 5 *kg* teška.

Ugori se zadržavaju kroz cijelu godinu po dubokim mjestima Trebišnjice i ne viđaju se prije, dok ne sazriju murve. U ovo doba oni najedamput izniknu, te ih se tada i najviše nahvata. Murava ima dosta oko Trebišnjiçe u gradu i po baščama. Po svoj prilici hrane se ugori zrelim murvama, što panu u vodu, i za to se vrijeme oni malo više kreću po površini, dakako opet samo noću.

Hvataju ih samo na palangar: 6—7 udica sveže se prigrancima o šljeme, dugačku vrpcu, na oba se kraja pričvrsti po jedan kamenčić, a pluto od kore ili čepa drži, da šljeme ne pane na zemlju. Za ugora je najbolja mâma sitna ribica ili gaovica.

Popovo polje.

Hristifor Mihajlović, bivši iguman u manastiru Zavali u Popovu polju, veli u svojem opisu »Popovo u Hercegovini« (Glasnik zem. muzeja 1889., str. 15. i sl.), da je tek u novije doba pridodana ovom imenu riječ »polje«, t. j. otkako Austrijanci ovamo dođoše, dakle od okupacije, te se danas u svijem spisima, gdje je o njemu riječ, kao i u govoru naziva Popovo polje, i ne samo stranci, nego i mještani. Nadalje veli rečeni pisac, da svi stari Popovci pripovijedaju, da se ovo mjesto u stara vremena nije zvalo Popovo, nego »Kriva luka« i »Kriva luka pokraj Dubrovnika«. A tek dolaskom, Osmanlija u Hercegovinu i to po jednom popu vojvodi prozvano je Popovo. Na ove gornje Mihajlovićeve navode primjetiću samo to, da sam i ja čuo ime Kriva luka za Popovo, i to od

starih ljudi oko Gabele. Ovo je ime, kako se čini, poznato samo u narodnoj predaji.

Naprotiv se ime »Popovo« spominje za ovaj plodni kraj već u XII. stoljeću, i to u poveljama, koje su davali srpski vladari Dubrovčanima (Fr. Miklošić, Monumenta serbica str. 7.). I Evlija Čelebija spominje također u svojoj Sejahatnami (putopisu) po Bosni i Hercegovini 1069.—1072. i 1075. po Hidžretu (1659. do 1662. i 1665.) samo ime Popovo, jedino što dodaje tome i riječ »sahrasi«, što znači ravnica.

Čim prođeš željezničku postaju Hutovo, ukaže se Popovo, vijugasta poput korita među gole i strmenite kose usjednuta ravnića. Sate i sate voziš se željeznicom oko ove plodne usjedine (Senke). Na samom podnožju okolišnih brda re-

Slika 61. Popovo polje.

daju se s obje strane polja oveća sela; ima ih preko 20, a pošto je ovo humniji kraj, zasađeno je oko kuća dosta voća: maslina, jabuka, šljiva, smokava, dunja, trešanja i t. d., tako da se ove bujne nasade pričinjaju kao male oaze u onoj goleti [1]). Osim toga ima oko kuća množina vinograda. A i samo polje ljeti nije ništa drugo, već jedna velika oaza, kojom se vijuga suho korito Trebišnjice, prekrito bijelom pržinom *(slika 61.)*. Ako te još i zimi nanese put ovuda, začudiš se, kad ugledaš mjesto onih zelenih i bujnih polja, nepregledno iskrivudato jezero *(slika 62.)*.

Ovako je od prilike od Hutova pa do sela Sedlara i Tulji, nekih 30 kilometara duljine i $^1/_2$—3 *km* širine. Ovdje polje prestaje. Usjedina se nastavlja i dalje, ali u sasvijem predrugojačenoj slici: mjesto crne zemljice sve sami krš, doduše obrasao zelenilom, t. j. rijetkom šumom i grmljem; odatle i ime ovom

[1]) Popovo je i dandanas šumom najoskudnije mjesto u cijeloj Hercegovini. Da je još do u nedavna vremena i ovaj kraj bio prekrit šumom, svjedoče najbolje ova imena: Grabov do, Gaj, Bukovica Gradina, Jasenje, Grabovi do, Dubljani, Dubrava, Kruška čatrnja, Dračevo, Drijenjani, Kestenov vrh, Kilavi dub, Dubrava, Jabukova glavica, Lipovac, Lučnica, Orašje, Orahov dô, Drenovac, Jasenica, Šuma, Lug i t. d. Sva se ta gornja mjesta nalaze oko Popova.

cijelom kraju sve do Trebinja — Šuma i Lug. — odvajkada na glasu, što ovdje raste najbolji trebinjski duhan. Po Šumi su razasute nebrojene manje i veće vrtoče, jedina polja tamošnjeg vrijednog seljaka. Trebišnjica usjekla je svoje prilično duboko, pravilno korito istočnom stranom Šume sve podnu samih brda.

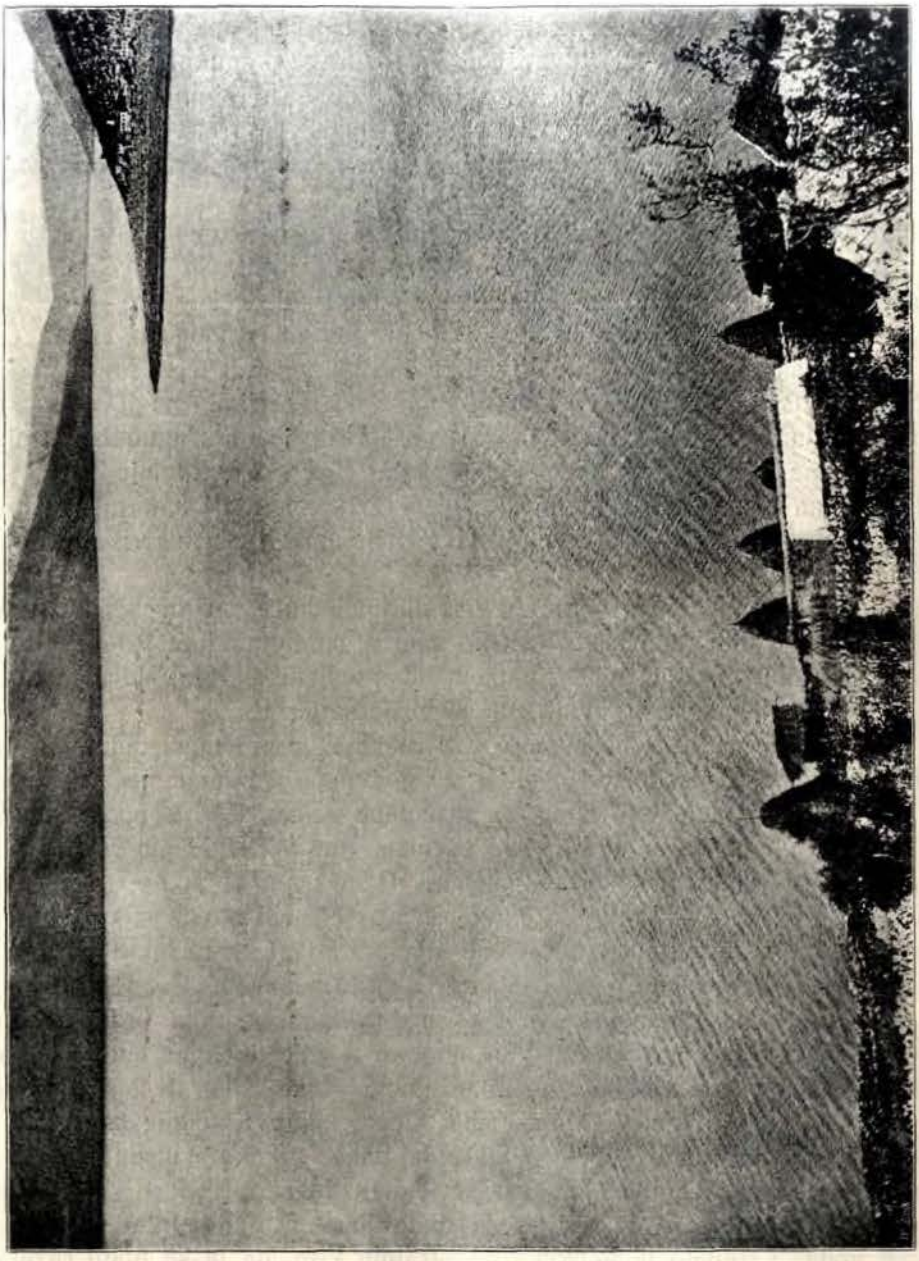

Slika 62. Popovo polje ispod Velje Mede pod vodom.

Kad bi se blato moglo navratiti i u Šumu, tako da Trebišnjica ostavi ovdje onaj silni mulj, što ga snosi u Popovo, onda bi se ubrzo promijenilo lice ovog kraja, i imali bi skroz plodnu ravnicu od Hutova do u Trebinjsko odnosno Čičevo polje (Dživar), gdje baš svršava ova u svem preko 50 kilometara dugačka usjedina, terenska depresija.

Od prilike 18.500 hektara je u ovom komadu zemlje, i to 1.800 otpada na Trebinjsko i Čičevo polje, 11.700 na Šumu i Lug i 5000 na Popovo polje, a leži nad morem 225—275 metara.

No svakako je vrlo zanimljiva jedna vijest, što ju je saopćio dr. Karl Patsch: »Kleinere Untersuchungen in und um Narona« u »Jahrbuch für Altertumskunde«, herausgegeben von der k. k. Zentralkommission für Kunst und historische Denkmale in Wien, sv. II. 1908. str. 109. prigodom rasprave o antiknim ostacima cesta na lijevoj strani Neretve. On tvrdi da u rimsko doba nije tonulo Popovo polje i da je cesta vodila kraj Hutova Blata kroz Popovo i preko Trebinja prema Skadru. Te navode temelji dr. Patsch na osnovu nađenih grobova i ostataka građevina na ivici ove usjedine.

Dobrotom dotičnoga gospodina pružila mi se preklani u ljetu prilika, da sam mogao i ja u tom pogledu malo pobliže istražiti ovaj kraj. Na ivici polja našao sam zaista na dva tri mjesta po jedan dva bogumilska stećka, i to same velike ploče. Jedna takva ploča ležala je niže Struića. Ja sam ispod nje kopao i nije bilo ni traga kakvom grobu. Odmah sam pomislio, ne radi li se tu o majdanu tih ploča, tim više, što bi slojevi, koji su tuda vrlo pravilni, mogli u tu svrhu jako dobro poslužiti. I zaista, malo na više našao sam jednu drugu ploču i mjesto, gdje je isklesana, ali nije sasvijem dogotovljena. Bez svake sumnje radilo se tu o majdanu. I na jednom drugom mjestu blizu Dvrstnice, gdje sam također našao 2 ploče, radilo se je o majdanu. Bogumilsko groblje nalazi se tekar više ceste ispod sela Struića.

Međutim jedan ili dva groba, pa i više njih pojedince, makar bili i u samom polju, ne bi bili dovoljni dokazi. Osvjedočio sam se naime, da ima i novih grobova (oko 16) raštrkanih po polju, ali svi potječu od utopljenika Nije isključeno, da su i u ono doba utopljenike zatrpavali, gdje bi prije smjerili.

A što se tiče rimske naseobine u Struićima, primjetiću toliko, da je ta naseobina ležala tako visoko, da je ni u sto godina ni jedamput neće uzeti blato. Ostaci, što sam ih u najnižem dijelu te naseobine našao, leže u podzidanoj njivi kneza Vulića, i on tu sije svake godine pšenicu. Kad bi dotle blato češće izlazilo, ne bi on i njegove komšije sijali tuda pšenice. Blato izađe do pod podzidu i uzme je donekle, ali rijetko da zalije u njivu. Blato je svakako izlazilo i u rimsko doba, makar ako i ne u tolikoj mjeri kao danas. Mi moramo imati pred očima i to, da su današnji morfološki odnošaji ove zemlje sasvijem drugačiji, nego što su bili u ono doba. U najmanju ruku bila su ona današnja gola brda po cijeloj Hercegovini bezuvjetno prekrita gustom šumom, a gdje je šume, ima i humusa. Velik dio vode popila bi zemlja i ne bi se mogle lako stvarati one strahovite bujice, kao što se to dandanas zbiva, gdje nema nikakve zemlje da upija, već cijela voda sleti niz brda u doline. Voda nije dakle nikako nahrupljivala onom brzinom u hercegovačka polja, kao što se danas događa, i ponori, koji danas žderu one velike maše vode, mogli su onda lakše i dulje držati ravnotežu i svladavati vodu; i trebalo bi velikih i dugotrajnih kiša, da bi se blato razlilo po ravnici. Da nije bilo u ono vrijeme poplava, sigurno bi do sada nabasali na mnoge i različite ostatke starinskih naselja ili grobova gdje bilo u ravnici, ali tih nema. Ta Trebišnjica je i onda ovuda tekla kao i danas, jer nema nikakvih znakova, da se od tog doba u geološkom pogledu što god mijenjalo, a najpošljednji tektonski procesi zbijali se još u neogenu, poslije ne.

Sve ovo vrijedi i za ostala hercegovačka polja, kao Fatnicu, Dabar i t. d.

Veoma je zanimljiv jedan natpis na stećku kod sela Zakova, dakle uvrh Popova polja. Do tog mjesta rijetko kada blato izlazi. Natpis se odnosi na samu rijeku Trebišnjicu. Tu se veli da je rijeka god. 1813. tako nabujala, da je voda do onoga mjesta, oko 15 *m* nad normalnu površinu došla. Po Truhelki čita se: »Vidi človeče posledni (put je oz(d)e blato dolazi(lo) 18. 13.«.

Kad Trebišnjica pridode, ona je odmah jaka i valovita, pa ima vrlo malo gâzova. Radi toga je zanimljiv i jedan drugi natpis u Popovu polju, jedno pô sata uz rijeku Trebišnjicu od Zavale prema Grmljanima. Narod kazuje, da je i s druge strane bio takav kamen, te da oba od davnine služe, da ondašnjem narodu kazuju gâz preko rijeke. Truhelka (Gl. 1892. str. 28.) čitao je taj natpis ovako: »Bog gospod pomozi da pride«.

Kad se okiša ili kad se snijeg topi, navali voda najprije Trebišnjicom, a domalo grcnu i mnogobrojne jame, kojih ima silesija jedna na ivici polja ili u rijeci. Počećemo najprije sa Čičevom ili, kako Trebinjci vele Dživar, južno od Trebinja. Ovdje se jame nalaze na gornjoj, istočnoj strani polja, a najglavnije su: Oko, Zbora, Vučonica i Šumet. Obje su prve oćemerene i vode basamaci unaokolo u jamu, da se može dolje saći, kad voda uzmakne. U ovim dvjema jamama voda nikad ne presahne, i kad zavlada bezvodica, onda narod dolazi iz daleka ovamo na vodu. Voda uzmiče brzo u ovim dvjema jamama, te su obje po svoj prilici u savezu s rijekom Trebišnjicom, a to više, što se po pričanju tamošnjih ribara u Zbori vida katkad i strugâčâ.

Najglavnija jama u cijelom Dživaru je svakako Vučonica i Šumet. One, kako se čini, nijesu ni u kakvoj vezi s rijekom, i po svoj prilici dolazi voda u njih iz Bijele Gore više Zubaca[1]). Predprošlog je proljeća opazio Delić, da je voda ležala u ove dvije jame pri dnu, u Vučonici, u dubini od 7—10 *m* a u Šumetu preko 30 *m*, i ako je kiša dugo padala, a Zbora već prelila bila i voda niz polje tekla. Ne držim, da je razlika u nivou, jer sve četiri jame leže na ivici polja nekako u istoj visini.

Zanimljiva je jedna pojava u Vučonici. Jama je naime rastavljena u dva dijela jednom krečnjačkom gredicom, pragom. U kraćim razmacima kao da nešto zaljulja vodu u većoj jami i ona tako prebaci nešto vode u drugu jamu.

Vodu iz ovih jama žderu ponori ispod Zgonjeva, i kad ovi zagrcaju, potone i polje. U Mokrom leži voda na rdavim godinama sve do mjeseca jula.

Vučonica i Šumet rigaju gaovicu. Koliko sam se mogao osvjedočiti na nekoliko manjih egzemplara, ona naliči sasvijem na popovsku gaovicu, samo je malko u boji rastavila.

U gornjim jamama ima gotovo uvijek ribe, ali kad one grcnu, što samo biva uz velike kiše, nagrne i riba iz jama, no ne izlaze odmah na prvu vodu. Tada je i samu hvataju, jer je ima mnogo pa im se trud isplati. Za ovu gaovicu vele da je najbolja i da je svako rado kupuje, te je plaćaju sirovu do 2 krune na oku.

---

[1]) Za Arslanagića Oko poviše Trebinja, što izvire iz jedne pećine na lijevoj strani Trebišnjice, i za rijeku Ljutu u Konavljima vele da je jedna te ista voda. Ima Rečina pro Zubaca, kojom je nekad voda tekla niza Zubce. Jedamput je negdje gore u vrelo pao sin nekakvog paše i udušio se. Paša je na to zazidao to vrelo i voda je izbila na Arslanagića Oko. Nekad je bilo u Arslanagića Oku gaovica, kao što su popovske, tako pričaju tamošnji ribari. Sada je vrelo uhvaćeno i voda odvedena u Trebinje, pa se ne vidi riba.

Začudo one izlaze prilično pretile iz jama i razmjerno su neobično krupne. Vele, da ih ide 15 komada na oku, a nekoji tvrde, da su hvatali i od litre (!).

Ribari imaju guste mreže, koje oni jednostavno spuste u jamu i ribe se same od sebe zapletu u mrežu. Hvataju samo noću. Od nekog doba nabavljaju i košiće iz Popova, ali rijetko se upotrebljavaju. Djeca ih još hvataju na udicu a naročito leti ova gaovica na gujinu. Ribe se raziđu i po polju, kad ovo potone, ali se opet vraćaju u svoje jame prije nego što presiječe voda.

U ovom kraju neznaju ništa o njezinom mrijestu.

Od Trebinja dalje kroza Šumu ima, kako je spomenuto, puno jama s obje strane rijeke, a na mnogima su sagrađene mlinice. Ovaj je cijeli kraj gotovo sasvijem bez ribe, a nijesam mogao ni saznati, da li uopće i koja jama izbacuje gaovicu.

Ne znam, koji je razlog, da u ovom dijelu rijeke nema ove ribe.

Rijeka nastupa u polje povrh sela Tulji, a za velikih kišnih godina izađe i blato do ovog sela, dapače se priča da je izlazilo i do pod Zakovo ili da se čak zavlači do pod Jasenicu, no ovo se zbiva moguće jedamput u sto godina za abnormalnih povodnja. Pričaju stari, da se jedamput sastavilo trebinjsko i popovsko blato (!). Blato u Popovu izlazi obično do na Lisinu ispod Pješivca, jednog kuka, što upire uvrh polja s desne strane u rijeku.

Cijela ova, od prilike 33 *km* dugačka ravnica, pretvori se onda u duboko more, jezero, koje gotovo svake godine leži na polju po nekoliko mjeseci, do svršetka proljeća.

Ovakove trajne inundacije imaju ovdje kao i po drugim mjestima uz slične okolnosti, svojih dobrih i loših strana. Dobre strane su im te, što rijeka Trebišnjica, ili kako nekoji Popovci (u Veljoj Međi) vele Bilećnica, jer ispod Bileća izvire, donosi sa sobom velike množine sitnopješčanih i ilovastih sedimenata, koje blato stalož po cijelom polju, pa se za to ne dubri, a opet vrlo dobro rađa. Popovo spada među najplodnije krajeve Hercegovine. Blato u Popovu ima dakle istu ulogu kao n. pr. Nil u Egiptu, i doklegod ono dosiže, dotle je i krš prekrit zemljom. Razumije se, da se na nekim mjestima taloži više, a na drugim manje. Gdje bi moguće voda kada uzmiče, saprala i povukla mulj za sobom, tu su Popovci ozidali od kamena ogradice i tako zastave mulj. Pričao mi je jedan starac, da je već nadozidao 18 kamena na ogradi. Radi ovih aluvijalnih taloženja Popovo je prilično ravno, izuzevši najdonji dio polja, gdje je rijeka po svoj prilici radi vrtloženja nanijela 5—7 *m* visoke bregove od pržine, na kojima baš slabo i trava raste.

S druge strane opet učini blato i velikih šteta. Dogodi se da rano u jesen navali voda i usjeve potopi. Mještani se počnu nadati vodi već od Male Gospe, te su uvijek u strahu do Vidova dne. Kako je polje ravno, može za kratko vrijeme pokriti blato nekoliko stotina hektara. Bilo je slučajeva, da je uspora u mjesecu septemberu za 4 sata izašla do pod Ravno. Kad bi se moglo rano sijati, prije bi sazrelo, i narod bi skupio ono malo hrane. Ima godina, da voda još leži i u mjesecu junu i dapače i u julu, naročito od Velje-Međe pa naniže do u dno polja. Orati se može odmah dva tri dana iza odlaska vode.

Ako po nesreći ostane voda u polju i preko mjeseca jula, onda nema ni govora više o sijanju, i ta je godina onda izgubljena za tamošnjeg seljaka. Ovo se može dogoditi u najgoru ruku sa najdonjijem dijelom polja. Priča se, a vele, da ima i danas živih ljudi, koji se sjećaju, da se nije za čitavih sedam godina ni sijalo

ni želo u Popovu. Ne vjerujem, da je baš ovakovo zlo zadesilo naše Popovce, te će i ta priča ići medu naše mnogobrojne bajke; ili je nastala pod biblijskim utjecajem, gdje se priča o 7 gladnih i 7 debelih godina u Egiptu.

Kažu da je blato i prije 25 godina ljetovalo.

Također pripovijedaju, da nema ni jednog mjeseca u godini, u kojem nije iznenada poplavljivano polje.

Sve jame (Popovci ne vele nikad ponor), što leže ispod Orašja, izuzevši dvije tri oko Velje-Mede, samo žderu vodu: Ponikva, Crnjava, Doljašnica, Provalija, Strižežava. Ove su najglavnije, no ima još puno i manjih. Od Orašja gore naviše, do Tulji većinom rigaju i uzimaju opet na se vodu.

Ponikva leži gotovo u dnu polja, i to u ravni. Zjalo joj je strašno veliko, ali se brzo suzi, tako da se ne može daleko zavlačiti unutar ispod greda. Do nje je prokopala s jedne strane rijeka, a s druge opet ona voda, što se u nju salijeva sa dna polja, duboke jarke sa vrlo strmenitim stranama u aluvijumu. U Ponikvu se najprije počne salijevati voda, ali radi njezinog uskog kanala, brzo se zajazi i blato se razlije po polju. Za nju pripovijedaju mještani, da izbacuje vodu na vrelu Mislini. Ovo se vrelo sa istoimenim selom i rijekom nalazi na cesti iz Metkovića u Neum-Klek. To bi moglo lako biti, jer baš na istočnoj ivici neretvanskog blata ispod brda, ima sijaset vrela, a svi dalmatinski seljaci u ovom kraju tvrde izričito, da voda ovih vrela dolazi iz Popova.

Za Ponikvom dolazi Crnjava, također široka zjala, ali se i ona sužuje jako, samo je malo dublja od prve.

Obje gornje jame, zatim Doljašnica i Strižežava, leže na istočnoj strani polja, samo Doljašnica nije u ravni, već u strani, u kršu i nekih 8 *m* nad razinom rijeke. Stoga njom može tekar onda otjecati voda, kad već popline cio dônji dio Popova, do Velje Međe. Kad se spoji Doljašnica sa Trebišnjicom dubokim kanalom, na čemu se međutim već dulje vremena ozbiljno radi, onda će spriječiti mnoge one nagle i prerane poplave. Ali usprkos malog otvora ove jame Doljašnica može proždrijeti silnu vodu, što dokazuje najbolje svrtak, koji nastaje nad njom i kojemu se čamac ne smije približiti niti na 100 metara, jer bi ga povukla voda unutra. Doljašnica leži na drugoj strani naprama Turkovićima.

Ova jama izbacuje vodu u Sopotu, u Raščanskom (Dônjem) Blatu, tako pričaju Popovci, jer na Sopotu ima mlinica i kada u Doljašnicu ukane voda na večer, u jutro promelje mlinica. Ovo nije dokazano. Prije dvije tri godine pokušavano je i sa florescinom da se ustanovi, kuda Doljašnica izbacuje vodu, ali bez uspjeha. I Popovske gaovice nije se dakako nikad našlo u Dônjem Blatu, jer ona, kako se čini, brižno izbjegava sve te jame.

Čuo sam opet u Blatu, gdje pričaju, kako Svitava sada, otkako je Doljašnica u Popovu malo prokopana, mnogo prije promelje, a Sopot kasnije.

Strižežava je četvrta veća jama na desnoj strani rijeke, blizu Čavaša. Za nju pričaju da ona izbacuje vodu u Svitavu u Dônjem (Hutovu-) Blatu, jer su i ondje mlinice, koje onda promelju. Ima Dônja i Gornja Strižežava, a obje su vezane jedna s drugom jednim podzemnim kanalom.

Provalija. Ovo je bezdan od nekih 30 *m* dubljine i sasvijem okomitih strana. Ona leži na dnu mrtvog, dubokog rukava Trebišnjice ispod Trmčine. Voda, koja u jamu skače okomice, odlazi dalje horizontalnim kanalom, kojim se može prilično daleko ići u pravcu prema zapadu, i konačno se dođe i do vode, jezera,

u kojem su Turkovičani hvatali i gaovice. Provalija je imala prije vrlo usko zjalo, pa je u novije doba prošireno, te se rijeka mnogo većom snagom ruši u bezdan. S vodom se dovalja unutra i puno stijena, pržine i drugih stvari i za kratko vrijeme kanal začepi, tako da je voda samo po malo mogla otjecati. Prošle godine čistili su opet na novo kanal. Ja držim, da se ova jama na posljetku opet jako suzuje i da otjecanje vode ne stoji u razmjeru s dolaskom u jamu, te jama zagrca odmah, čim se kanal i drugi rezervoari napune vodom. Voda onda mirnije teče, a to, i valjda što ima podzemnih jezera, u kojima voda leži kroz cijelu godinu, omogućuje opstanak gaovici. U gornjim jamama

Slika 63. Malo jezero u Vjetrenici pećini kod Zavale (Popove polje).

na drugoj strani, nema po svoj prilici tako velikih jezera i moguće radi mjestimice velikog pada voda dere kroz kanale velikom silom. Kad bi ribice u takovu struju dospjele, ona bi ih, udarajući njima sa stijene na stijenu, sasvijem izrazbijala i za to one izbjegavaju one sve četiri gornje jame.

Po narodnom pričanju Provalija izbacuje vodu u Janskom zalivu niže Slanog. Za ovu vodu vele opet Slanjani i okolišni svijet, da je to zavôska voda (iz Zavale) a da po njihovom mišljenju voda iz Provalije izbija malo na niže, na Puntu ispod Smokvine. Kažu, da nakon nekog vremena, kad voda zalije u Provaliju, da se ovdje opazi, kako kolik guvno okrugli koluti izbijaju iz mora, i kad je mutno blato u Popovu, da su i ovi koluti mutni. Katkad se od toga zamuti čitav zaliv Slanog, tako da često strani brodovi promijene kurs bojeći se pličina.

Od Provalije pa na više sve do u vrh polja redaju se s obje strane veće ili manje jame, ali je broj onih s gornje strane mnogo veći. Jame dakako presuše ljeti, a i riba se povuče za vodom daleko u podzemna jezera. Dok nema velikih poplava. mnogo tih jama ždere vodu, naročito one, koje su u koritu rijeke ili u nizini, i voda se na njih slijeva u podzemna jezera, ali kad udare velike vode, zagrcaju

u brzo i one. Tada i riba navali u nevjerojatnoj množini na sve strane iz jama, gdje može iole da se provuče i da izađe u polje. Kažu, kada riba navali, da je upravo kao ćorava i neplaši se ničega, pa je možeš i rukama grabiti. Po tome sude Popovci, da će i blato doći i onda se nadaju velikoj vodi, jer gaovica neće iz jame, dok se nenada vodi. Kada one samo izađu pa se opet ubrzo vrenu, tada neće biti velikog povodnja i voda će ubrzo uzmaknuti. Bivalo je godina da jame nijesu nikako izbacile ribu, već je voda sama udarila, ali to je vrlo rijetka pojava.

Slika 64. Život pred Lukavcem kod Zavale za vrijeme bezvodice.

Žive vode ili »vrela« nijesu također ništa drugo već jame, u kojima ima kroz čitavo ljeto vode, koje nikad ne može nestati, pa makar se grabilo i trošilo iz nje, koliko mu drago. Jedino, što za velikih žega spane malo, te su u nekoja veća vrela napravljeni i basamaci, da se može za vodom ići. Ta su vrela upravo neprocjenjiva blagodat za tamošnji kraj, jer kad presahnu i čatrnje te nema na daleko i široko nigdje ni kapi vode, u njima se uvijek nađe dovoljno i dobre vode, da čovjek i hajvan ne skapa bar od žeđi, ako već oskudijeva hranom.

Za čudo da su takova vrela u Popovu ograničena samo na jedan vrlo malen prostor, i to samo između Mareve Ljuti i Čvaljina, dakle upravo ispod manastira Zavale, od prilike 246 *m* nad morem. Ovo je tim čudnije, kad znamo, da je nivô ovih vrela za nekih 20 *m* viši od onog u dônjem dijelu polja oko Provalije (220 *m*), a čini mi se, da je još puno veća razlika u nivou vode u vrelima oko Zavale i u dnu polja, gdje također ima jedno živo vrelo.

Ta su vrela oko Zavale: Pokrivenik, Lukavac, Bovan i Čvaošnik. Moguće su ova vrela u vezi s jezerima u Vjetrenici pećini *(slika 63.)*, pa da se odavle nalijevaju ove jame? Veliko je jezero u ovoj pećini dugo od prilike oko 100 *m*, široko do 20 *m*, a duboko blizu 10 *m*. To je dakle dosta velik rezervoar, koji

može čitav kraj dovoljno opskrbiti vodom[1]). Nije mi poznato, da li ima riba u jezerima u Vjetrenici.

I u sve četiri gornje jame ima ribe, ali je niko ne hvata. Po svoj prilici je nema toliko, koliko u onim pravim ribaricama, što rigaju ribu u velikim množinama.

Vrlo je velik broj ribarica ili ribnica jama, koje rigaju ribu i koje su napravljene za hvatanje ribe. S desne strane Trebišnjice ispod Orašja pa na niže ne izbacuje ribe ni jedna jama, jer one, kako je poznato, samo žderu vodu, a ribu opet izbacuju samo one jame, koje i povraćaju. Ove počinju istom u Lužinama (zaton ispod Struića): Mala i Velika Baba, Ševica (Meginj vrelo) Megi-

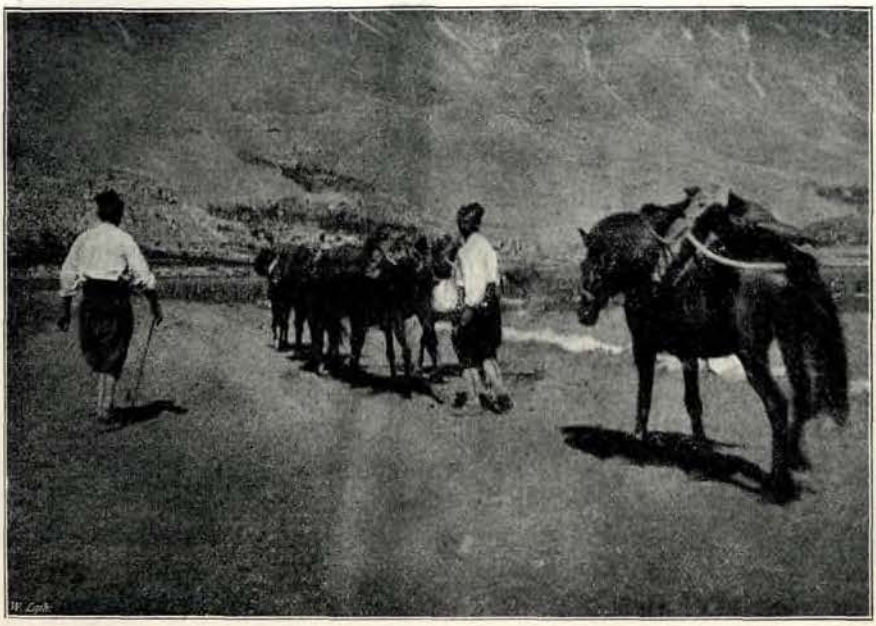

Slika 65. Seljaci gone vodu na konjima.

nja, Vilovača; zatim ispod Stržanice: 2 Medakuše, Bastah, Međa ispod Guštera, Laza, Pećina, Pećina druga, Jamica, Mnetač, Mnetač drugi, Stapara, Mala Stapara, Kravara (za kravu uzeta), Roča, Strmac, Ratac, Donja Jama, Ovčinjak, Strmac, Potrnovača, Gornja Potrnovača, Razvođa i Kiba. Sve te gornje jame osim prvih triju leže na ivici polja ispod brda Trnovice, Lipovca i Kurila, a sve su najviše u po sata hoda. Ovo samo nabrajam radi toga, da se vidi koliko je tih jama ribarica. I tako se one redaju negdje gušće, a negdje opet rjeđe sve do pod Tulji, i ne bi ih šale prebrojio. Strašno puno ima ih ispod Drijenjana i

[1]) Jedamput me nanese ovamo put u ljetno doba baš za velike bezvodice, te sam promatrao život pred jamom Lukavcem. Bilo je tu na hiljade glava, što ljudi, što hajvana. Čobani su iznosili vodu iz jame uz strmenite basamake i napajali u kamenicama žedni hajvan, kojeg su dotjerali iz daljine od nekoliko sati hoda, ali doduše polagano i sve pasući. Dok ode i dođe s hajvanom, prođe mu čitav dan. Drugi su dolazili s mješinama i konjima na vodu, a ko nema konja, onda uprti ženskinje mješinu vode na leđa, pa njih nekoliko zajedno pjevajući i predući nose vodu po nekoliko sati hoda. Ženskinje ovamo donosi i haljine, pa pred jamom pere *(slika 64. i 65.)*.

Mrkonjića po Strugama [1]), koje, kako tamošnji stanovnici vele, leže na samim urvinama.

Mnogo je manje jama ribarica s lijeve strane rijeke, i mogao bi ih čovjek na prste izbrojiti. Jedino što one počinju malo prije, t. j. odmah iza Provalije, ispod Velje Mede: Surdup i Veljemećka mlinica.

Što su jame naniže, to prije provru, a što naviše sve to kašnje. I za male jugovine grcnu na pr. jame ispod Struića i izbace ribu. Za jame s one strane rijeke hoće se opet dosta jugovine. Iz jama izlazi uvijek bistra voda kao rakija, vele tamošnji seljaci, i kad blato tone, sve se vidi u onoj mutnoj vodi, gdje koja izvire, jer izbacuje bistru vodu i modri se.

Koliko te gaovice izađe na te jame, najbolje nam ilustrira gore pomenuta Mneč-jama, na kojoj su jedne godine uhvatili od prilike 40 kvintala, i to jednim jedinim košićem. Riba navali u tolikoj množini, da se za 15 minuta košić napuni (ca 50 *kg*). Dakako da nijesu sve jame jednake. Iste godine uhvatilo se na Ratcu samo 8 kvintala, a ima ih pa izbace i još puno manje. Ima godina pa u jednoj jami ima puno ribe, a u drugoj ništa i obratno. Pričaju, da je u staro doba bivalo još puno više gaovice.

Dok blato ne izađe do pod Velju Među ili još dalje do pod Ravno, ne može biti u njem ribe. Nekoje jame rigaju ribu tekar onda, kad bude vode nad jamama u najmanju ruku 2 metra. Naročito ovo vrijedi za jame oko Velje Mede s lijeve strane rijeke. Naprotiv jame ispod Struića i uopće većina njih na desnoj strani rigaju i na suho, t. j. dok nijesu još sasvijem ni potonule.

Čim riba izađe iz jama, putuje direktno prema dnu polja, t. j. do jame Ponikve. Oko Ponikve ima sitne šume, rakite i t. d., pa na ova mjesta zalazi gaovica najrađe da tuda pase. U to joj dođe i vrijeme da se »brijesti« (mještani vele brijestiti mjesto mrijestiti i »otišla riba na brijestenje na Ponikvu«). Gaovica se mrijesti od pola februara (veljače) do pola aprila (2 mjeseca traje mrijestenje). U to vrijeme počela je već rasti i slakovina (Slakovina = *Convolvulus arvensis* L.) koju gaovica jede, a i druge trave pa se ubrzo oporavi. Ako nije voda velika i riba ne izađe u polje, onda se ona može izmrijestiti i u jamama, pa se dogodi često, da izađu iz jama i sasvijem sitne ribice, koje su se tek izlegle.

Poslije mrijesta povrati se sva riba pasući polagano, pa se raziđe po cijelom polju, tako da se može tada svuda naći. Gaovice putuju po dnu, samo onda, kad već udari vrućina, u aprilu, digne se na vrh vode. Čim se počne voda vraćati, onda svaka čuva svoju jamu, da je ne bi voda prevarila i da ne zasuši, tako da još ima gotovo po cio metar vode, a katkad i više od metra nad jamom, a ona već skače u jamu. Kad gaovice izlaze iz jame, idu glavom naprijed, kad se pako vraćaju u jamu, skaču na rep. Popovci tvrde i to, da svaka ima svoju jamu i primjećuju, da su gaovice isto kao i bravi: »one se razdijele pa ide svaka svojoj jami«. I ribari dapače tvrde, da mogu prepoznati pojedine gaovice, koja je iz koje jame, ali doduše samo onda, kada gaovice izlaze iz jama. Na pr. iz Ovčinjaka, vele, da je plava po leđima. iz Raca zelena, u Mneću je blijeda riba isto tako i iz Kravare. Najzelenija je iz Pećine.

[1]) Ovdje je sredina polja mnogo starija nego krajevi, pa voda iz jama teče Strugama ispod sela i utiče pod ravanjski slap. Vrlo rijetko i uzima blato ovu sredinu, koja je radi toga ogoličena i krš proviruje na sve strane, obrasao dračom. Struge su jako ravne, Trebišnica tuda ne prelije bez uspore od Blata.

Sitna riba, što se izleže kod Ponikve, pođe uz vodu, ali većinom krajem; samo one, koje su poodrasle, idu odmah za velikim u jame, sitnije ostanu u blatu, i kada se ovo počne sušiti, pobjegnu i one u rijeku, a kad ova prekine, one se vrcaju tamo amo i sakupe se zajedno s preostalim velikim gaovicima u pojedine virove, dublja mjesta, koja još preostanu. Ali i u virovima spane brzo voda, većinom je hajvan ispije, pa gdje se može zagaziti, zadu ljudi te nešto pohvataju, a što preostane i usmrdi se, te pojedu vrane, gavranovi i galebi. Tad se vidi sila božja vrana i galebova oko takvih mjesta.

Uopće što uniđe u jame dok je blata, to i ostane i raste, a sve drugo ugine.

Dešavalo se, da je toliko zaostalo gaovice u pojedinim virovima, da se sav kraj okužio i od smrada se nije moglo ni blizu doći, te je i oblast morala uredovati i žandari su seljake natjerivali da zatrpaju usmrđelu ribu.

Hvatanje gaovice.

Velik je to događaj za tamošnji narod, kada jame izbace ribu.

Gaovica je doduše malena, ali zato vrlo kusna riba, jer je preveć pretila, osobito kada se malo napase po polju. Radi toga je gaovica cijenjena i poznata još iz davnina. »Najstarija vijest, što mi je poznata o popovskoj gaovici, jest ona već spomenuta od Evlija Čelebije u njegovoj Sejahatnami: »Ukažu se i neke ribe sasvim slatke i veoma jake, pa se daruju u ovoj bosanskoj pokrajini na dimaluk (protiv impotencije). Pohlepnu čovjeku vele: »Ej čovječe, sigurno si jeo ribe iz Popova«. Sigurno je, da neki liječnici daju mozga od ovih riba kao lijek protiv slabosti muške«.

I Hristifor Mihajlović spominje gaovicu: »Premda je u Popovu, osobito preko zime, velika voda na polju, opet tu malo ima ribe, jer osim jedine vrste, takozvane gaovice, nema druge nikakve ribe. Gaovica je sitna, niti može biti viša, nego od prilike kao sardele, samo što su gaovice vrlo pretile i vrlo kusne jesti« (Glasnik zem. muz. 1889. III. 15.). Zato su ljudi odvajkada hvatali ovu ribicu, jeli je, a što bi preteklo, konzervirali bi i prodavali na pazaru.

Kao najprimitivnije hvatanje jest svakako ono rukom. Kada svuda voda presahne i samo u virovima ostane do 1 metar, ljudi jame štapove pa ugaze u redu jedan do drugoga u vodu i tjeraju ribu na jedan kraj. Kad je pritjeraju kraju na jedno 10 metara, uzmu se haljine, rijetko tkane ponjave od kostrijeti, da može kroz njih voda prolaziti. Tad ljudi bace štapove i uhvate rukama haljine, kojima onda ribu pred sobom gone, dok je ne zbiju u jednu hrpu, da se može grabiti sudom i rukama.

Hvatanje u jažvu u Veljoj Medi.

Riječ jažva potječe od jaziti, zajaziti, što svakako odgovara i načinu hvatanja. Čim naime riba zapazi da voda naglo opada i kad već spane u samo korito Trebišnjice, onda i ona krene uz rijeku. U tu svrhu načini se preko rijeke slap, malena ograda od kamenja, tako da voda skače i riba ne može proći. Od slapa načini se po lakšoj (plićoj) vodi koso uz rijeku jažva. To je mali jarak, ograđen s obje strane pijeskom, od prilike 1 *m* širok i 10—15 *m* dugačak. Na gornjem kraju zapne se rešeto (sada od žice), da može voda teći, koja je također malim jarčićem ovamo navraćena. Ribice zađu u jažvu i hoće silom da prođu kroz rešeto, pa

se zbiju u jažvu. Dva čovjeka jame »čedilo«, ljevkastu vreću od rijetkog platna i polože je na dnu jažve, a jedan treći načera ribu štapom u vreću. Vreća se brže bolje digne, voda prode kroz ćedilo, a riba ostane u njem. Ovo se može po nekoliko puta u danu ponoviti i uhvati se na taj način od 1—8 oka ribe za dan.

U Ravnome vele tome zurilo, ozuriti ribu = utjerati ribu u zurilo.

Hvatanje malim koševima.

Mali košić ima oblik čunja, a pleten je od konopljike *slika 66*. Košić je oko 45 *cm* visok i 42 *cm* u promjeru. Odozdo je sasvijem ravan ili ljevkast, a promjer strca (usta) je od prilike 8 *cm*, koje se sve više sužuje te na kraju ima nešto oko 3 *cm* u promjeru. Strce je do 20 *cm* dugačko i svršava se šiljcima. Košić je

Slika 66. Mali košić za hvatanje gaovica u Popovu polju.

ostraga, kuda se riba vadi, začepljen drvenim čepom, a to mjesto zovu u Veljoj Medi »zakatka«. Na svakom košiću na rubu nalazi se gužva, za koju se priveže kamen, da tegli košić zemlji, kada se spušta u blato i jedan konop od divlje loze, na čijem se kraju veže straža. Straža može biti i tikva ili nekoliko frlja (čepova), samo da pliva i da se iz daljega vidi. Kad blato izađe i riba se razbije po čitavom polju, onda se spuštaju ovi košići u vodu. Da se riba bolje namami u košiće, skuha se kukuruzne pure, izmaže se strce (oštrc ili okance u Ravnom, vrata) tom purom, koju treba dobro soliti, jer onda bolje ide riba. Sud u kojem se kuha pura, ne smije biti mrsan, a još najmanje zaudarati na ribu, jer onda ne će unići ni jedna. Pura se mora ukuhati tvrdo kao hljeb, jer bi inače otpala. Riba ućuti puru i ide da jede, pa jedna drugu tiska unutra, i više se dakako ne vraća iz košića.

Košići se meću preko dana i preko noći u blato.

Ovaj me način hvatanja podsjeća donekle na onu već spomenutu Herodotovu vijest o sojenicama u Praziaškom jezeru, gdje bi košaru spustili u jezero i nakon kratkog vremena izvukli krcatu ribom.

Košići se na isti način spuštaju i u duboke jame. U Meginju jamu [1]) prema Struićima, koja je vrlo duboka, bacaju također košiće a uzimaju do 22 svežnja

[1]) Meginja je poput Provalije, okomitih stijena vrlo duboka, leži nekoliko metara iznad polja u kršu, a najmanjom rukom 10 *m* iznad najviše granice blata. Često puta izađe voda u Meginji

(rastegljа) dugačke konope. Nađe se u Meginji katkada u jednom košu do 25 oka ribe, ali rijetko, obično do 5 oka.

Slika 67. Velika Baba jama kod Struića u Popovu polju.

»Bezno« je jama u polju ispod Dubljana s nekoliko grla, a svako je grlo od starina prezidano. Bezno je »ovćinska« (općinska) jama, t. j. cijeloga sela pa

Slika 68. Ozidana jama za hvatanje gaovica u Popovu polju.

može u njoj svatko loviti, ali po redu, i to sve jedan koš a jedno grlo. Na međi Dubljana i Dračeva je jama Zalogajnica sa 5 grla i u ovu su se nekad bacali koševi, ali je sada zatrpana.

veoma visoko, »udari na se«, i prelije, ali za kratko. Tako je prelila i lanjske godine, no je tekla samo 1—2 sata. Kad podavre, u njoj voda sve ključa i puši se od zora. Ispod nje je, upravo na ivici polja, njezina oduha.

»Plitica«, velika jama ispod Dračeva sa dva grla, i u njoj veliko jezero, po pričanju tako veliko, da ne možeš kamenom prebaciti. U jezeru ima puno ribe da se sve placa po vodi. I u nju se bacaju košići. U jamama, koje nijesu uspravne, već malo položitije, t. j. pod stranu otišle, kao što je na pr. Vel. Baba, uzme se račvast »sohor« (ovdje 16·20 *m* dug), na kojeg se sveže košić oblijepljen purom i gura u jamu *(slika 67.)*.

Ima jama, na kojima se može hvatati ovim košićem i kad rigaju i kad žderu. To su obično manje jamice po polju i ozidane poput bunarića »vratnjici« *slika 68.* Onaj mali zid iza jame »Govede kaljuže« zove se »soha«, da se zna gdje je jama *slika 69.* Kad se soha pomoli onda se može gaziti i košić zapinjati. Kad jama riga, košić se postavi odozgô, a kamenjem se obloži, da voda ne digne koš. Da riba ne prođe kuda, zatisne se još dračom svud unaokolo koša; a kad jama pije,

Slika 69. Hvatanje gaovica malim košićima na jami »Goveđa kaljuža« u Popovu polju.

košić se metne u jamu a vrata mu se okrenu gore, tako da budu ravna sa otvorom jame, a to se veli: zapeti koš »na zaboj«. Na sohi je zub, kamen što je malo nad jamu nadnesen i u njeg se zapne štap i upre u koš, da ga voda ne digne (vidi *sliku 69.)*. Ove su jamice obično po takim mjestima, gdje manje tone, pa se i hvata manje ribe.

Ima jama, koje su napravljene, da se može na njima hvatati malim i velikim koševima. Kad se velikim košem hvata, zaklopi se »vratnjik«, gornji otvor okruglom pločom, a veliki se koš položi u hendek na strani jame.

Hvatanje velikim koševima.

Sasvijem je drugačije hvatanje velikim koševima. Oblik je velikog koša poput zvona, 1·25 *m* dugačak, na trbuhu mu je promjer 80 *cm*, a na vratima 50 *cm*, duljina ljevkastog završka 50 *cm*. Najprije se koš oplete, zatim se prišije gotov završak. Uski stražnji dio, kuda se riba vadi i koji se začeplja, zove se zadnje strce.

Na gornjoj strani blizu sastavka koša i završka ima gužva.

Baš protivno od malog košića, veliki se koš nikad ne upotrebljava samostalno. Vidjećemo odmah, kakve su sve načine hvatanja velikim koševima, izmišljali lukavi Popovci, samo da se domognu što više ove kusne ribice. Mnogo više nego za male košiće, napravljeno je jama za hvatanje velikim koševima.

Jama se jednostavno prekrije, a iz glave izvede se donekle »kono« (Velja Međa), kotorača (Struići), koja se također prekrije, poklopi kamenom i zaspe. Duljina kanala ravna se prema položaju i kako jama zapovijeda — od 1—5 i više metara. Dubina i širina tih kanala je od prilike 25—30 *cm*. Konô se u dnu zatvori obično boljom pločom ili kamenom, u kojem je šugara uklesana. U dnu kanala iskopa se hendek tako velik, kako može u nj leći koš. Ima jama, kao što je jedna ispod Velje Međe, pa se na njoj odvede i do 4 i više kanala, a na svakom kanalu se iskopa

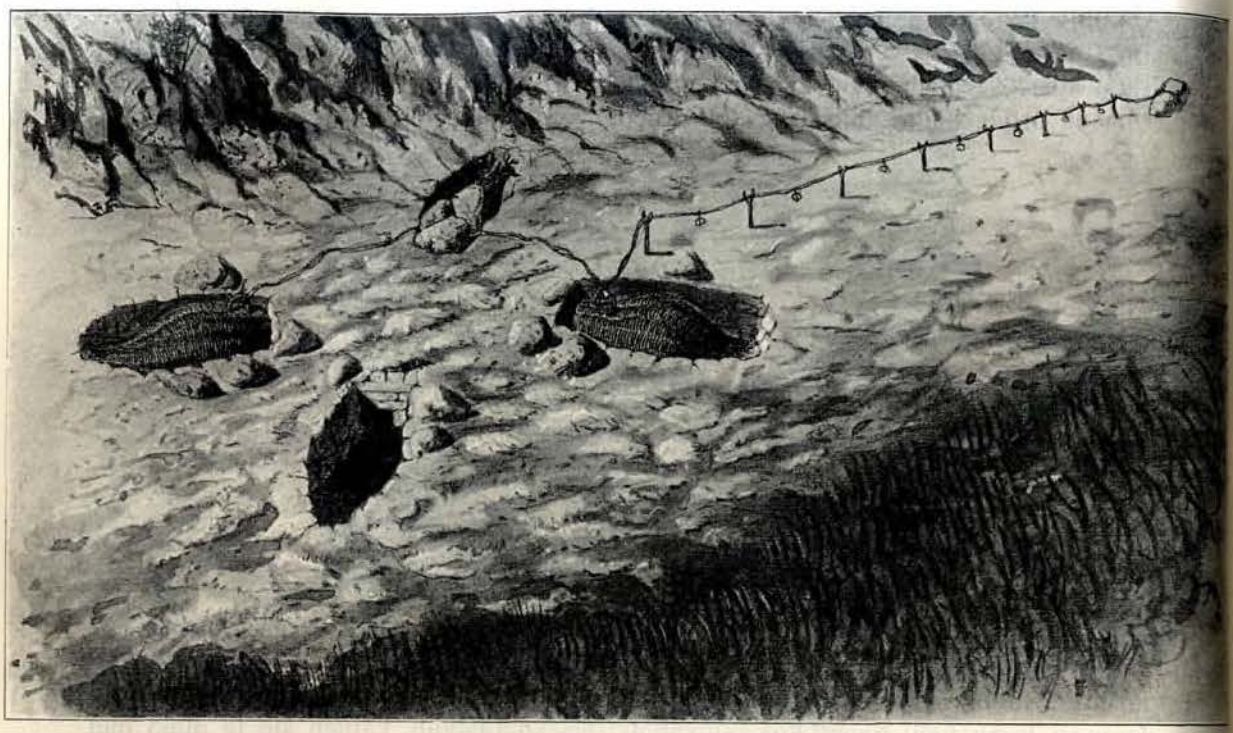

Slika 70. Jama niže Velje Međe prekrivena i udešena za hvatanje gaovica velikim koševima.

hendek, *slika 70.—72.* Prije nego što će doći blato, popnu se koševi u hendeke na one šugare. Riba udari iz jame i nemajući drugog prolaza, navali kroz kanale u koševe. Koševi se spoje međusobno guminom. S jednog koša pruži se od iste gumine (divlje loze) konop od 6—8 metara duljine (prema vodi), a na njegovom kraju priveže se 15—20 *cm* dugačak kamen. Da ne bi konop pao na zemlju, odigne se na kočicima do $^1/_2$ metra, tako da ga može lako kandžom zahvatiti. Na jedan koš priveže se također i konop sa stražom, koji onda pliva i ljudi po njem raspoznaju mjesto, gdje su popeli koševe.

Često se puta odcijepi od glavnog ponora jedan dio, t. j. ostavi otvoren, a na taj se otvor postavi koš »uzgorka«, (za razliku od onih »na pologoš«, što leže u hendeku).

Kad idu dizati koševe, sjedu lovci u barćelu ili u veliku ladu *slika 73.* i *74.* Jedan ribar sjedi na prvoj provi i drži kuku ili kandžu, koja se vuče po zemlji, i tako voze, dok kuka ne zapne za guminu. Kamen drži guminu na jednoj a koš na drugoj strani, da se ona ne smakne s kuke, dok je ribar ne uhvati rukom

(vidi *sliku br. 72.*). Jedan ribar nije u stanju istegnuti koševe, trebaju za taj posao 3—4 čovjeka. Koševi se istegnu u čamac i voze kući, jer ih i onako sada više ne mogu zapinjati, dok ne spane voda i jama ne zasuši.

Koševi leže u vodi 10—20 dana, a ravnaju se kako voda topi. Ako voda topi brže, stoje dulje, ako tihije, onda se prije vade. Kad voda brzo izlazi, riba se

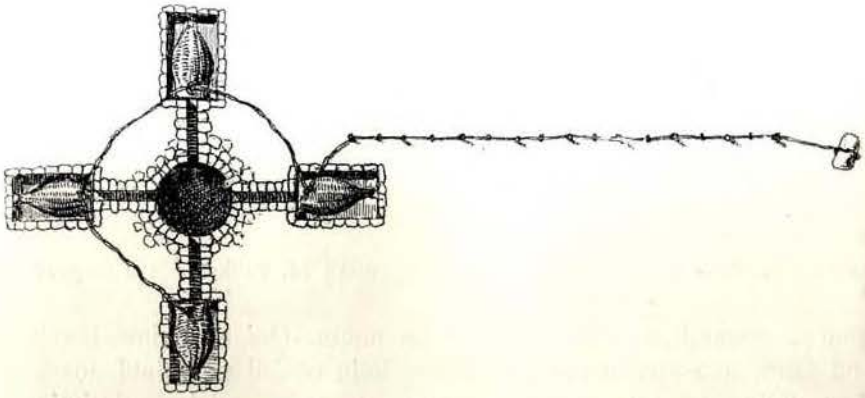

Slika 71. Temeljnica (nacrt) jame na *slici 70.*

naime ne ufa odmah s vodom izaći, nego malo očeka. Isto tako ako je velika zima, te ima i snijega, izlazi sporije riba.

Dogodi se često, da se ne nađe baš ništa u koševima, a ima vremena pa bude do 50 *kg* u jednom košu, tako da se po 1—2 tovara ribe uhvati na jedamput.

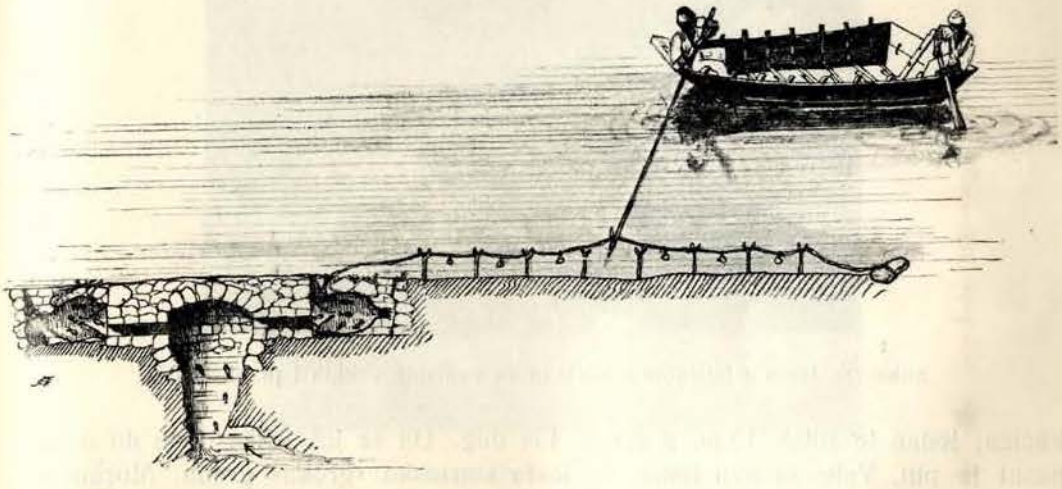

Slika 72. Prosjek prekrivene jame, prikazane u *slici 70.*

Ovako se radi na jamama oko Velje Međe i na kojima leži po nekoliko metara duboko blato i koje tek tada i rigaju, kad ih već blato jako uzme.

Struičke i druge jame naprotiv grcnu na suho, a i riba odmah navali s vodom. Na Struičkim jamama ima uvijek ponešto ribe. Tu se lakše zapinje i može se svaki dan ogledati koš, i što je glavno opet zapeti, i to sve dotle, dok blato previše ne osvoji. Poslije se dakako ne hvata ni na njima. Na većini jama u dnu

kućica, »pologušavâ« (hendeka), posadi se biljeg (kamen), da se zna u plićoj vodi, gdje je koš i dokle može gaziti. Ima i tuda pri kraju jama, koje su udešene i za bacanje malog koša i penjanje velikog koša, *slika 75.*

Jame »Raci« leže nisko na ivici polja, pa ih uzme i najmanja voda, te na taj način ne bi mogli dugo na Racima hvatati gaovicu. Da se tome izbjegne,

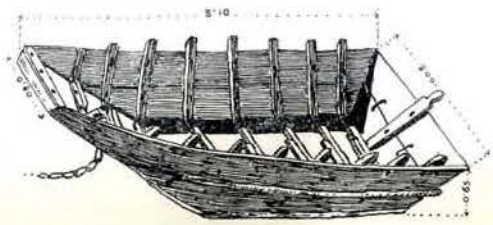

Slika 73. Barćela u Popovu polju.

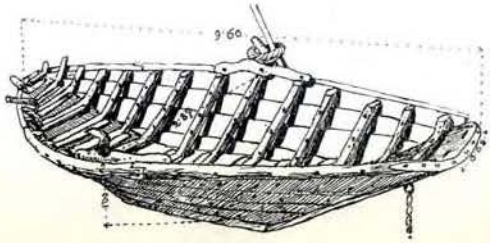

Slika 74. Velika lađa u Popovu polju.

Popovci su se pomogli na vrlo jednostavan način. Oni su naime izveli zljebove (kanale) od jama uza stranu do one visine, koju obični povodanj dosegne. Voda stoji obično dulje vremena u ovom nivou, pa se mogu i koševi dulje vremena penjati. Jedna je jama u zapad, a druga u sjever. Žljebovi vode uza stranu do

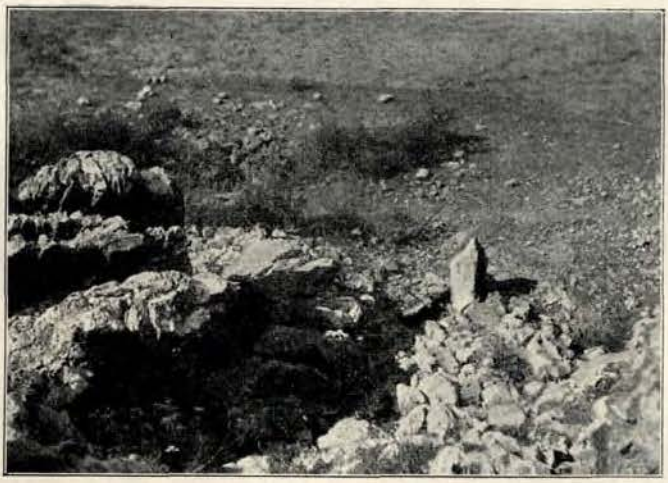

Slika 75. Jama s biljegom i udešena za penjanje velikih i malih košića.

kućica; jedan je žlijeb 12 *m*, a drugi 4 *m* dug. Da se još lakše dođe do kućica, nasut je put. Vele za ovu jamu, da je to starinska »grčka« građa. Moram primjetiti, da se danas rijetko prave jame, a ono što ih ima, to je sve od prije [1]). Obično se više tih kućica metne jedan veći kamen »počivalo« na kojeg se stane, kad blato uzme svud unaokolo i sa kojeg se penje ili diže koš.

Veliki se koš penje i na jažvu, ali je ova drugačije pravljena. Zjalo Male Babe uhvaćeno je i voda okrenuta u 12 *m* dugačku i 80 *cm* široku jažvu, ozidanu

[1]) Jame su što su kućice na njima, od starinskoga vremena. Danas ih slabo prave, dapače ih je većina zavaljena. To je za to, što ima puno hisa, pa bi morao svaki uzimati dozvolu, a kako je mnoštvo dionika u jednoj jami, a mala korist od lova, ne isplati se o tome raditi.

od krupnog kamenja. Visina je jažve 1·30 *m*, a širina zida skoro jedan metar. Preko jažve je duga ploča, preko koje se prelazi. U dnu jažve s gornju stranu

Slika 76. Jažva na Babi jami kod Struića (Popovo polje).

je kućica za koš, 1 metar duga, 45 *cm* široka [1]), a duboka kako može koš leći. Vrata iz jažve u kućicu su na luk, 25 *cm* visoka i 20 *cm* široka. Riba navali iz

Slika 77. Zalučje na ravanjskom jazu u Popovu polju.

Male Babe pa se zaustavi u jažvi i nema drugog prolaza već na vrata u kućicu, odnosno u vršvu *slika 76.*

Gornjoj je jažvi slično »zalučje«. Veliki slap ispod Ravnog priječi prolazak ribi, kada blato sađe na rijeku i gaovica krene uz Trebišnjicu. Na lijevoj strani do brda ozidano je zalučje dugo i visoko poput jažve. Sprijeda su 2 otvora, kroz koje riba ulazi u zalučje, a na vrh njega otvor u kućicu, u koju se zapne

[1]) Struički su koševi nešto manji od veljemećkih.

koš. Na ovom se jazu hvata najviše sitna riba, takozvana »razvara«, ribice što zaostanu u blatu i ne mognu ujagmiti u jame. Pričali su mi da su hvatali na ravanjskom jazu do 100 kvintala tih ribica *(slika 77.)*.

Veljemećka mlinica.

Najzanimljivije je hvatanje velikim koševima na gornjoj mlinici. Poznato je, da su u nekim dubljim jamama u rijeci ili neposredno uz rijeku (Mlinice pod

Slika 78. Bent oko jame i mlinice u Veljoj Međi (Popovo polje).

Ravnijem) u Popovu napravili seljaci malene mlinice, u kojima oni melju žito za neko vrijeme, t. j. dok te mlinice rijeka ne prevrši. Taka je jedna mlinica

Slika 79. Veljemećka mlinica sa podapetim koševima za hvatanje gaovice.

više sela Velje Međe, veljemećka mlinica. Već iz daleka opaziš upravo na podnožju brda tik do korita Trebišnjice neke zidine i kad se tamo približiš, osobito sa poljske strane, pričini ti se kao da imaš pred sobom kakvu okruglu kulu ili tvrđavicu uzidanu u brdo, a to je benat. On je ozidan od krupnog kamena i klaka,

a odozgô po bentu prekriven prijeklopnicama pločama. Visina benta je s riječne strane 6 metara, a debljina zida je oko 1·10 *m*, *slika 78*. U sredini te zidine, sasvijem pri dnu, vidi se 35 *cm* visok i isto toliko širok pendžer, mlinska »kotorača«, kroz koju se voda napušta na žlijeb. Ako se hoće mlin zaustaviti, jednostavno se ova kotorača zatvori četverouglastom lopatom (61 × 67 *cm*) na dugačkom držku, kojeg drži priječka, provučena kroz dvije »pomole« od ploče i uzidane.

Kad je rijeka malena, onda se pregradi i navrati voda na kotoraču. Ima u rijeci i stalnih jazova, zidanih još od prije u tu svrhu.

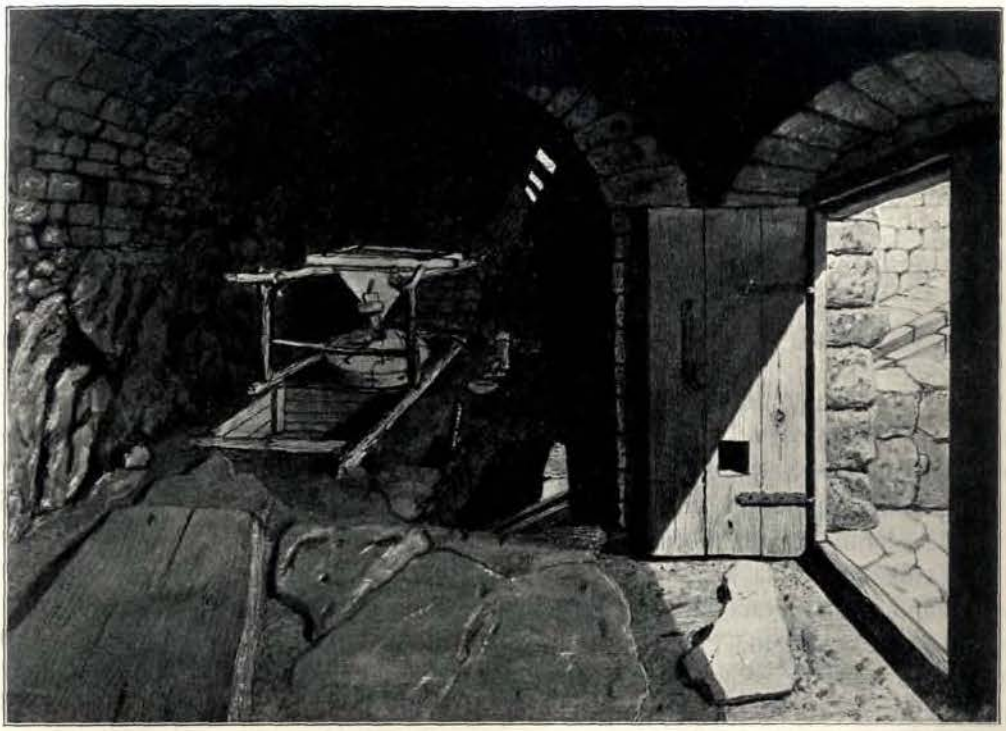

Slika 80. Veljemećka mlinica iznutra. Na ćemeru i na vratima vide se šugare za penjanje koševa.

Istom kad pređeš s gornju stranu, opaziš duboko dolje unutra ovog polukružnog ili još bolje polueliptičnog benta (s manjim promjerom 8·5 *m*, unaokolo 24 *m*) mlinicu, pokrivenu kamenom pločom poput hercegovačkih kuća. Pošto je mlinica u jami na stijene naslonjena, krov je samo na jednu vodu, 3 *m* širok i 5·20 *m* dugačak. U mlinicu se silazi uz desnu stranu benta unaokolo niz kamene stepenice; u gornjem je dijelu usječeno nekoliko basamaka u samom živcu, a dolje 8 basamaka napravljeno od tesanika kamena. Upravo negdje u sredini benta, kraj žlijeba, okrenu se basamaci u pravom kutu i niz drugih 5 basamaka dospije se pred vrata mlinice *(slika 79.)*.

Pred samim vratima ima 1·50 *m* dugački i 85 *cm* široki popločani hodnik. Desno od hodnika nalazi se žlijeb, rastavljen od njeg 60 *cm* debelim i 1 metar visokim zidom poput klupe. Žlijeb je ozidan od tesanog kamena; njegova je duljina od kotorače do zida mlinice nekih 5 metara, a odavle pa do jame još

oko 3 metra; pad mu je od prilike 45 %. Prvobitno bila je još jedna kotorača u zidu benta za dovadanje vode u žlijeb, ali kako jama nije mogla toliku vodu žderati, opet je zazidana. Žlijeb je kod kotorače, 20 *cm* u sredini 10 *cm* širok; dubina mu je 40 *cm*. Lijevo od vrata je zapadak, 2 *m* dugački i 1·30 *m* široki nasut podzid, na kojeg gleda jedna kamenom oklopljena 30 *cm* visoka i 18 *cm* široka pendžera. Desno od žlijeba onaj cijeli 3·30 dugački budžak zove se »lužište« i leži kao i zapadak nekih 55 *cm* niže od sačaka (strehe). Na lužištu su tri pendžera iste veličine kao i na zapatku.

Na mlinici su lučeva vrata, 1·50 *m* visoka i 63 *cm* široka; u dônjoj poli ima izrezana malena šugara (15 × 13 *m*). Direci i pragovi oko vrata su iz tesanog kamena.

Podimo sada u mlinicu, da vidimo kakva je iznutra, *slika 80.* Mlinica je dugačka nekih 6 *m*, visoka 2·50 *m*, a najveća širina 3 *m*. Kako se već i iz naše slike

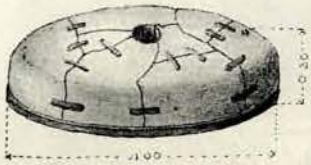

Slika 81. Mlinski kamen u veljemećkoj mlinici (Popovo polje).

razabire, mlinica je šćemerena na svod. Isto tako je i pod nad jamom na ćemer, dok je na lijevoj strani popločan. Ćemer je sprijeda počet od zemlje te je ostraga naslonjen na živac (stijene). Na desnoj strani smješten je mlin. Pred kamenom je »mušnjak« sanduk za brašno, 105 *cm* dug i 67 *cm* širok i u njem je lopatica, što se meće njome brašno u vreću i metla. Koš drže 4 račvaste u svod ukopane sohe s rožnicima. Na košu je krga (olučić) odaklen žito ispada, a »čakatalo« se zove štapić, što izvlači žito na krgu; tahta što se njome ugađa žito. Kamenje je (gornji i dônji kamen) postavljeno u osijek ili grot (okolica oko kamena). Zanimljivo je da ovo mlinsko kamenje nije iz jednog komada, nego od više dijelova sastavljeno. Tako se sastoji gornji kamen od nekih 12 komada, koji su međusobno skentrani, spojeni željeznim prijekovama (klanframa), a okolo kamena je jaki željezni obruč. Ovo je radi toga, pošto je ovo kamenje donašano iz daleka, iz Izgori, kot. Gacko [1]). Pošto nije bilo kolnih putova, a bez kola se ne može ni pomišljati na transport ovako teškog kamenja, nije bilo moguće donositi ga drugačije već u komadima. Ljudi bi u majdanu najprije po svoj prilici kamen istaslačili, zatim bi ga na komade iscijepali i nosili na konjima na određeno mjesto, gdje bi ga onda sastavili i ukovali, *slika 81.*

Ovo je izvrsno kamenje od jaspisova konglomerata. Promjer je gornjeg kamena 1 *m*, a debljina 0·30 *m*.

Kada se kamenje podsijeca ili se što drugo popravlja, skida se na valjugama.

Nije cijela desna strana poda oćemerena, nego je ostavljen prilično velik otvor (1·60 × 0·75 *m*), kroz koji se salazi u jamu. Ova je 3·50 *m* dugačka i 2·50 *m* široka i do ćemera 2·80 *m* duboka. Kad se čisti jama, može se kroz nju 100 metara ići, i to u horizontalnom pravcu preko krupnog kamenja i provlačeći

[1]) Odavle je kamenje raznašano po cijeloj Hercegovini.

se, ali se onda sve više suzuje, i na koncu je tako uska, da ne može proždrijeti ni toliko vode, koliko bi mogla okretati dva žrvnja. Ona je s početka 1·20 široka i isto tako visoka. Jama ide ispod same Trebišnjice, a stijene su joj unaokolo zaobljene i isprate.

Mlinsko je kolo duboko dolje u jami, te se kočanicom zastavlja. Kobilom se spušta mlin, koja se podiže račlicom (krivim drvetom) i meću se ili oduzimaju podloge (klinovi).

Kako se unide na vrata, na lijevoj je strani ognjište, a kraj njega uza stijenu leži mlinar. Dim odlazi kroz jednu rupu na krovu.

Ni najstariji mještani ne sjećaju se, kada je ova mlinica građena, pa vele da joj ima čak preko dvije stotine godina. Mlinica ne pripada jednom jedinom čovjeku, nego ima u njoj više seljana udionika. Ona može samljeti za 24 sata 10 vreća žita.

Ovu mlinicu upotrebljavaju mještani za hvatanje gaovice, koja dolazi iz podzemnih jezera. Gaovica izlazi u blato na ovu jamu tek onda, kad blato dosegne dubinu nad mlinicom od prilike 3—4 *m*.

Pošto je ova jama zajažena mlinicom, ribice uđu onda unutra u mlinicu i dakako traže izlaza kud bilo iz nje, pa udare na pendžere i sve druge rupe. Ovu zgodu upotrijebe seljaci i pohvataju ogromne množine gaovice, i to na ovaj način. Kad voda hoće da potopi mlinicu, popenju se iz vana po mlinici koševi, i to koliko jama toliko koševa: na tri šugare na lužištu 3 koša i jedan koš na onoj na zapadku. U istu je svrhu izrezana i ona šugara na vratima, a i ona rupa na krovu, kroz koju dim odlazi, ne stoji uzaludo. Dapače se prekrije daskom i sam žlijeb, na kojoj se izrežu po dvije po tri šugare iste veličine, kao i na vratima a na gornjem se kraju onda žlijeb začepi. Koševi na lužištu, zapatku i na šugari na vratima, leže na zemlji dakle na pologoš i na njih se navali kamenje, dok su koševi na šugari za dim i na onim na žlijebu, okomito postavljeni i obloženi kamenjem. Da riba ne prođe kraj koševa, začepi se unaokolo i ako ima još drugih rupa, sve se začepe smrekom, kroz koju riba ne može proći. Svi se ovi koševi između sebe povežu jedan s drugijem guminom od konopljike [1]) ispletenom, a s kojeg god koša pruži se jedan konopac od iste gumine 6—8 *m* dugačak, i na njegovom kraju priveže se straž. Kad voda zalije u bent i potopi mlinicu, straž se digne na vodu i gore pliva.

Koševi se dakle moraju uvijek na suhu popeti.

Glede dizanja vrijedi isto ono što smo rekli o koševima, kada se zapinju oko jedne oćemerene (presvođene) jame.

I na ovaj se način uhvati nevjerojatno mnogo ribe. Kad bi to bilo sve samo jednoga, dobro bi bilo, ali u mlinici ima puno ortaka, pa se i riba dijeli.

U mlinici se računa na redove (24 sata), a ima u svemu 11 glavnih redova. Samo je još jedan red cio, i to Ivana Bendera, a ostali redovi otišli su na više hiseta. Po pô reda spada Nikoli i Mihi Sokolu, nadalje Peri, Marku i Stojanu Oberanu i konačno Iliji Benderu, zvanom Krkiću.

Jednu polovicu je imala Anica Lakić, a ta je polovica otišla po mirazu na tri jednaka hiseta: Niki i Bošku Benderu i Jakovu Zdrakiću.

[1]) Konopljika (*Vitex agnus castus* L.) je žestoka, i kad se čovjek oznoji i natare ovom travom, užasno gori. Kada se lepirica pojavi po žitu u Hambaru, pospi njezinog sjemena po žitu, odmah će je manje biti.

Po jednu četvrtinu i 1/8 (čejrek i pô) reda imaju Marko i Pero Bender (braća pa razdijeljeni), Nikola Curić (1/4 je »starina« a 1/8 miraz od Boška Berana), a isto tako i Ivan Lakić.

Po 1/4 reda pripada, Niki, Mihi, Niki Đurinu, Peri i Pilipu Curiću, Mati Papcu i Šimunu Benderu; Mati i Stojanu Oberanu zajedno 2/4 i 1/8, a od tog dobije Stojan 1/3.

Po jednu 1/8 reda imaju: Frano Lakić, Niko Bender, Niko Oberan, Boško Puhić, Mato Zdrakić i konačno po jednu šestnaestinu: Jakov i Marko Ždrakić, Vide Lakić pok. Ivana, Boško i Niko Lakić; 3/16 idu Vidi Tominu.

Nikole, Stjepe i Mate Bendera, zvanih Ocići, svih trojice je jedna osmina, a oni su među se razdijeljeni.

Andro, Mato, Jozo i Pero Sokol imaju sva četiri zajedno 3/4 reda; Andrina su 3 dijela, a Matin, Jozin i Perin četvrti dio, kojeg oni opet među se dijele.

Još se od 1/8 gore spomenutog Nike Oberana odbija bratu mu Marku 1/4.

Po ovome računu se razbraja i riba.

Nekoji su dijelovi u ribi još i dalje cijepani, pa je izašlo čak do na 64 dijela.

Iz Benderovog cijelog reda vadili su još dapače 120. ribu Mati i Ivi Benderu. Marko i Pero Oberan davali su Ivi Oberanu osamdeset i treću ribu. 3 kuće Bendera davali su opet 130. ribu Mati i Ivi Benderu.

Tako isto ide i mlivo na sate i četvrte i svak svoj sat čuva.

Ali nije to tako samo na mlinici, ima i puno jama, koje su zajedničke. Ima ih sa 30 do 50 hisedara (udionika). Jama Ovćinjak dobila je odatle i svoje ime. Od sve uhvaćene ribe na Ovćinjaku jedna 1/4 (Smoljanovina i Ramovina) pripada Vulićima, druga 1/4 (Bakibegovina) pripada Šišama, Rikalima, Borama i Maričima. Treća 1/4 pripada Borama i četvrta Maričima.

Vulići dijele tu svoju četvrtinu na dvoje. Prvu polovinu dijele na 5 dijelova, 1/5 ide braći Triši, Risti i Savi Vuliću, druga 1/5 spada braći Joši i Lazaru Vuliću, treća 1/5 ide Risti Vuliću, četvrta 1/5 braći Savi i Tomi Vuliću, a peta 1/5, braći Lazaru, Vukanu i Iliji Vuliću. Druga polovina dijeli se na dvoje. Prvi dio od druge polovine zove se »Bakamovićevina« i dijeli se na dva dijela: »Omeragićevinu« i »Zemanovićevinu«. Omeragićevina dijeli se na dvoje. Prva pola pripada Tomi Vuliću, druga Risti Bori i Spasoju Bori. Zemanovićevina se dijeli na 6 dijelova. 1/6 ide Stevanu Bori, druga 1/6 Đuri Bori, treća 1/6 Jovi Bori, četvrta 1/6 Spasoju Bori, peta 1/6 Savi Bori, šesta 1/6 Stevanu i Spasoju Bori.

Druga pola od druge polovine dijeli se na dvoje: »Perinovinu« i »Starinu«. Perinovina se dijeli na 3 dijela. Prva trećina pripada Risti Vuliću, druga Luki Vuliću i treća Savi i Toši Vuliću.

Starina se dijeli na 3 dijela. Prva dva dijela od starine dijele se na troje. Prvi dio ide braći Joši i Lazaru Vuliću, drugi dio braći Triši, Risti i Savi Vuliću, a treći dio pripada braći Spasoju i Nikoli Vuliću. Treći dio starine dijeli se na troje. Od toga ide prva trećina Risti Vuliću, druga trećina Lazaru, Vukanu i Iliji Vuliću, a treća trećina dijeli se opet na troje. Prvi dio spada Luki Vuliću, drugi Tomi Vuliću i treći dio Savi i Tomi Vuliću.

Četvrtina Marića dijeli se na 4 dijela. Prva se četvrtina zove »Kulaševina« i dijeli se na 3 dijela: prvi Luki Vuliću, drugi braći Lazaru, Vukanu i Iliji, treći dio ide braći Savi i Tomi Vuliću. Druga se četvrtina zove »Tomaševićevina« i dijeli se na 5 dijelova. Prva 1/5 zove se »Perinovina« i dijeli se

na 3 dijela: prvi dio braći Savi i Tomi Vuliću, drugi Luki Vuliću, treći braći Joši i Lazaru Vuliću. Druga se petina zove »Ljutovina« i dijeli se na dva dijela: prvi Savi Mariću, drugi Simi Mariću. Treća se petina zove »Pavičevina« i dijeli se na dva dijela: prvi Đuri Bori, drugi Spasoju Bori. Četvrta se petina zove također Pavičevina i dijeli se na tri dijela: prvi ide Trifku Mariću, drugi Vasilju, a treći Trifku Mariću. Peta se petina zove »Selimovićevina« i dijeli se na 3 dijela. Prve dvije trećine dijele se opet na 3 dijela: prvi dio ide Trifku, drugi Mišku i treći Vasilju Mariću. Treća se trećina dijeli na 4 dijela: prvi Risti, drugi Ćetku, treći Spasoju i četvrti Jovi Mariću.

Treća se četvrtina Selimovićevina dijeli na 3 dijela. Prve 2 trećine dijele se opet na 3 dijela: prvi dio ide Trifku, drugi Mišku i treći Vasilju Mariću. Treća trećina dijeli se na 4 dijela: prvi ide Ćetku, drugi Risti, treći Stojanu i četvrti Jovi Mariću.

Četvrta se četvrtina zove »Starina«, a dijeli se na 3 dijela: prvi Dušanu, drugi Savi i Simi Mariću, a treći dio dijeli se još na 2 dijela: prvi dio ide Stojanu, Ćetku, Risti i Jovi Mariću. Drugi dio dijeli se opet na dvoje: jedan dio Ćetku, Risti i Stojanu Mariću, drugi Trifku, Vasilju i Mišku Mariću.

Četvrtina Bora dijeli se na dva dijela. Prva polovina zove se »Ćemalovina«, druga »Starina«. Ćemalovina dijeli se na dvoje. Prvi dio ide Spasoji Bori i Risti Bori (svakom po pola), drugi dio dijeli se na 5 dijelova: prva $^1/_5$ Đuri i Jovi Bori, druga $^1/_5$ Savi Bori, treća Stevanu i Milanu Bori, četvrta $^1/_5$ pripada sa petom $^1/_5$ Spasoji Bori (petu petinu kupio je naime Spasoje Boro od Lazara Bore).

Starina dijeli se na 3 dijela, od koje se prva $^1/_3$ dijeli opet na 3 dijela. Prvi dio od Vulovića pripada Jovi Bori, drugi dio od Marića ide Spasoju Bori, treći dio od Janjića pripada Spasoju Mariću.

Druga trećina dijeli se na 4 dijela. Prvi dio ide Risti Bori, drugi Spasoju Bori, treći Mišku i Vukanu Bori iz Godanovića, a četvrti se dio dijeli na 5 dijelova. Prvi i drugi dio ide Spasoji Bori (1 dio kupio od Lazara Bore), treći dio Jovi i Đuri Bori, četvrti Stevanu i Milanu Bori, peti Savi Bori.

Treća trećina dijeli se na 6 dijelova: prvi dio Simi i Savi Mariću, drugi Savi Bori, treći Spasoji Bori, četvrti Jovi Bori, peti Đuri Bori, šesti Stevanu Bori.

Ovi su svi u Struićima osim navedene dvojice iz Godanovića, koji su se iz Strujića preselili u Godanoviće.

Četvrtina Šiša zove se Bakibegovina i dijeli se na dva dijela. Prva pola dijeli se opet na dva dijela, od kojeg se prvi dijeli na 3 dijela: prvi pripada Savi Mariću, drugi Vukanu Šišiću, a treći Stevanu Šišiću. Drugi dio dijeli se na 4 dijela: prvi ide Todoru Šišiću, 2. Nikoli Šišiću, 3. Spasoji Sišiću, 4. dio pripada Stanku Šišiću.

Druga pola dijeli se na 3 dijela, a od ovih prvi dijeli se na 4 dijela: 1. pripada Stojanu Mariću, 2. Obrenu Mariću, 3. Jovi Mariću, 4. Ćetku Mariću. Drugi dio dijeli se također na 4 dijela: 1. Todoru Rikalu, 2. Peri Sime Rikala, 3. Jovi Rikalu, 4. Urošu Rikalu. Treći dio dijeli se na 2 dijela. Prva se pola dijeli opet na 5 dijelova: 1. dio ide Spasoji Bori, 2. Đuri Bori, 3. Jovi Bori, 4. Savi Bori, 5. dio Stevanu i Milanu Bori.

Druga se pola dijeli na dva dijela. Prvi se dio dijeli opet na 3 dijela: 1. dio Savi Šišiću, 2. Vukanu Šišiću, 3. Stevanu Šišiću. Drugi dio dijeli se na 4 dijela:

1. dio ide Todoru Šišiću, 2. Nikoli Šišiću, 3. Spasoji Šišiću i 4. dio Stanku Šišiću.

Ovi su svi iz Dola, osim Marića i Bora, koji su iz Strujića.

Kako se vidi račun je dosta zamršen i zaista su samo pojedini, koji se razumiju u taj posao. Ako je slab lov, mnogi od tih dionika i ne vidi gaovice i uopće rijetko kad omasti brk. Ta mnogobrojna hiseta nastala su uslijed dijeljenja, udajom i ženidbom, a pojedini su dijelovi prodavani i kupovani.

Kad ima ribe dosta, dijeli se sudom, a kad je je malo, broji se po komadu. Za vrijeme dok se hvata, mora od svake porodice da bude netko zastupan i da hvata, a ako ne dođe, ne pripada mu ništa, već onaj odnese sam, koji je uhvatio.

Od jama se nije davao nikakav hak, a ni carevini se nije ništa plaćalo.

Mreža.

Zanimljivo je znati, da se gaovica lovi i u mreže, i to od najljepše domaće svile, koja se u Popovu naročito za to vrlo tanko izvodi, oprede i oplete, a to sve

Slika 82. Nikola Bender krpi svoju svilenu mrežu.

izrađuje domaća čeljâd. Mreža se plete malom iglicom, a oka se nameću na vratilo. Štipalo se zove, čime se oka otežu, a na roglju se namotava gotova mreža *slika 82.* Mjera za oka je veliki nokat. Duljina mreže iznaša do 200 lakata, a kad se napluta, pokupi se do 100 lakata (50 *m*); širina joj je pô metra (18 oka). Za mrežu od 150 lakata ne treba više od 10 drama svile. Što je tanja, to je bolja za hvatanje, jer se onda ne vidi. Kad se nekoliko mreža naveže pa baci u blato, najviše se uhvati u onu, koja je od najtanje svile. Doduše ove se opet prije poderu, pa treba često krpiti i vezati. Svud unaokolo mreže provuče se odeblji konac »obrv«; na svakom laktu gornjeg obrva metne se čep, a

na donji obrv privežu se voskom navoštenom kanafom probušene hrbine od lonaca. U tu svrhu najbolje im posluže prehistoričke hrbine, koje oni kopaju u tamošnjim gromilama. I mreže imaju konop, a kao straž sveže se na kraju tikva i drugo. Znadu se mjesta, gdje se mogu ove mreže penjati, jer mora biti čisto i ravno, jer i obični čičak može rastrgati mrežu na komade. Ribar, koji baca mrežu, sjedi na prvoj provi, a mrežu složi na lijevu ruku, tako da su kamena pluta dolje, a čep gore. Najprije baci straž, drugi jedan ribar vozi čamac, koji se polagano napred kreće, a onaj pušta mrežu desnom rukom po vodi. Mreža ostane dvije noći i jedan dan. Poslije ovog vremena navezu se opet u čamcu i izvuku oprezno mrežu. Dogodi se, da se uhvati i po 100 komada gaovice samo u jednu mrežu, a katkad dakako ništa. Riba hoda po vodi kao jato ovaca, vele Popovci, pa kad udari na mrežu, uhvati se puno.

Na oba kraja mreže ima po jedan plosnat kamenčić, komadić cigle i slično, koji je obično našaran udubenim rupicama ili kakvim drugim šarama, a zove se »učeo«; po tome učelu pozna svaki ribar svoju mrežu. Ovo me sjeća na one, mnogobrojne prethistoričke tegove od ilovače, koji su slično našarani (isp. Glasnik zem. muzeja 1910., str. 409., sl. 30.). Mreža se nikad ne penje samo po jedna, već po nekoliko njih nastave se jedna na drugu. Mreže padnu na dno, a gaovice, koje također po dnu putuju, zamrse se u njih.

U gornjem kraju, ispod Dračeva, gdje blato redovito ne izlazi, tamo nemaju lada, nego zaplivaju dobri plivači i tako popenju mreže.

Kako je spomenuto, svila je domaća, a izrađuje se na vrlo primitivan način.

[Hranjenje svilene bube u Popovu (Hercegovina) ostalo je sve do dandanas u vrlo primitivnom stanju. Njihovo se sjeme sveže i ostavlja preko zime jednostavno u krpicu među haljine po sanducima. Pošto se kuće sastoje samo iz jednog prostora, nema dakle sobe, temperatura je za to dosta povoljna, jer su kućna vrata uvijek otvorena, pa je toplina u kući unutra gotovo ista kao i napolju. Pazi se dakako jedino na to, da sanduk ne leži blizu ognjišta, već malo podalje. Tako se čuvaju jaja do Đurđeva dne, a oko Đurđeva, kad ozeleni murva, izvadi žena sjemenje iz sanduka pa ga metne u njedra i nosi na krpi obnoć i obdan sve dotle, dok bube ne izmile. Mogu se izleći i kraj vatre, ali se ovako često prepeku. Kad bube izmile, jame rešeto ili češćelu (košaru), prostru unutra beza ili što sličnoga, pa se takvim nečim i pokriju. Dok ne uzrastu, moraju se uvijek topliti. Čim buba izmili u njedrima, metne se u sud i odmah im se i lišća daje. Koja se buba ne može sama popeti na list, podigne se iglom. Kad jedno lišće pojedu, metne se odmah drugo. Lišće ne smije biti vlažno ni mokro, a ako je tako, ono se otare o haljinu.

Bube se odgajaju dalje blizu vatre. Smrada ne trpe nikakova u svojoj blizini. Dok su malene, uzima se mlado lišće i meće po njima, kad poodrastu, može paliti i starije, krupnije, pa tada se više ne namješta, već samo nabaci. Lišće se bere u torbu i dr., samo se kod kuće istrese odmah na bez, da se ne užeže. Kad bubama bude tijesno, premeću se u druge košare. I tako se one hrane 4 hefte, a u svakoj hefti po jednom boluju, mitare. Kada se četvrti put omitare (presvuku), dižu se same na grane. U tu svrhu se zadije u naokolo košare jasenova grma, a valja i orahovina, jer svila ne prijanja jako za jasen i orah. Isto tako sveže se koncem mala kitica i objesi o gredu poviše košare. Bube idu onda uz kitu i grm i tako budu po desetak dana, dok se ne zaviju lijepo u mohune (čaure);

onda se oberu mohune s grana. Ako ćeš odmah svilu vaditi, očupa se (očisti) ono s njih, što je zavlasano pa s njima onda u vruću vodu u kotlu nad vatrom. Pod kotlom je »trepilj« (sadžak, tronog). Da vatra ne dohiti svile, metne ona, koja vadi svilu, kamenu ploču preda se do kotla. Zatim se uzme 3 komada sjerčine sa perajima i sveže. Ovom se metlicom zamete po mohunama u kotlu i svila prijone za peraju, a ženska uhvati (otkine) konac rukom i vadi svilu na prostrtu haljinu.

Kada je svu svilu povadila, pospe se prosom iz rešeta po svili da se ni malo ne vidi i onda jami kraj i smata na motovilo. I s time je dakako i sve gotovo.

Žena ženi daje sjemenje, a računa se na naprstke.

Od gatki čuo sam ovo: Kad se bube mitare, kad su slabe, metne se malo sala od krmeta na žeravu i potkade. Ne daju žene nipošto da djeca gledaju, kad bube plutaju po grmu. Kad grmi, slabo se sasvijem zavijaju bube. Za to se podmetne kakva bila gvoždurina: sjekira, kosijer, srpina, što bilo i tada se zavijaju tvrđe.

Svilenu je bubu (sjeme) donio prvi u Hercegovinu, kako francuski pisac E. de Sent Mari spominje u svom djelu o Hercegovini, poznati Alipaša Stočević oko god. 1850. iz Italije.]

Hadžibegov jaz.

Više željezničke stanice Hutova uzdižu se i dandanas visoke zidine Hadžibegove kule i grada. Ova kula nije daleko od Popova, 1 sat hoda, pa se čini,

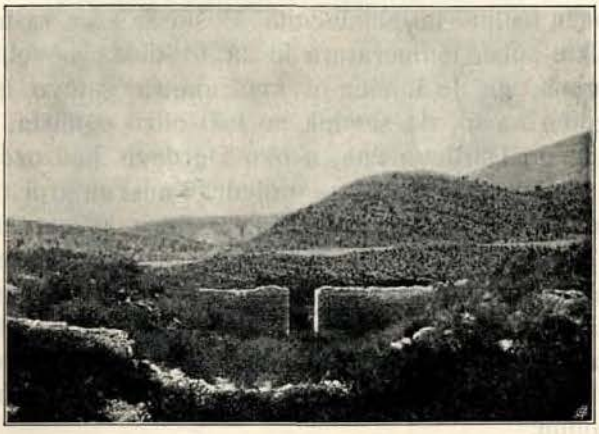

Slika 83. Hadžibegov jaz za hvatanje gaovica u Zablatku u dnu Popova polja.

da je i Hadži beg uz ostalo prikraćivao vrijeme hvatanjem ove male, ali izvrsne ribice, koja mu je dobro prijala. Moguće da mu je gaovica služila još više kao lijek, svojstvo, koje spominje Evlija Čelebija u svojoj Sejahatnamiu ove popovske gaovice[1]). Svakako se je Hadži beg dobro opskrbljivao ovom ribicom, a u tu svrhu podigao je u dnu Popova veliki jaz od kamena s klakom, *slika 83.* Debljina je zida 1·40 *m*, a visina na vratima od prilike 7—8 *m*. Vrata su od tesanika

[1]) Glasnik l. c. str. 384.

kamena. 2·90—3 *m* široka. U otvoru ima žlijeb, 20 *cm* dubok i 23—25 *cm* širok (Dammbalkenwehr).

Ovaj se jaz zatvarao ljesom, koju bi opleli u čerčivu i spuštali u vrata u onaj žlijeb. Riba, kako je već spomenuto, zalazi u proljeće u Zablatak da se tamo mrijesti i kad bi unišla unutra, onda bi joj ljesom zakrčili put i nije se mogla natrag povratiti. Ostalo bi je uvijek u tolikoj množini, da joj ni sam Hadži beg nije mogao dohakati.

U Zablatku su je hvatali mrežom, a po svoj prilici bacali su i košiće, a najposlije kad bi se voda ocijedila, ostalo bi je puno na suhu, te bi se nešto pokupilo, a nešto se i usmrdi.

Trovanje gaovice.

Na pošljetku da spomenemo još i trovanje gaovica po Popovu. Kad Trebišnjica prekine i samo u virovima bude vode, gdje također zaostane i riba, nažanje se mliječera *(Euphorbia),* izreže na sitne komade i baci u vir. Popovci kažu da mlijeko ove biljke ujede ribe za oči, tako da one ništa ne vide i približe se krajevima, gdje ih pohvataju.

Ljubomir.

Prije nego što predem na desnu stranu Neretve, moram se u kratko osvrnuti na Ljubomir polje iza Leotara i Gljive povrh Trebinja i na Blaca kraj Neuma. Ljubomir je jedna od onih devet župa, što ih je Dukljanin zabilježio u staroj Travuniji: Libomir. I ovo polje ima sve karakteristike karsnih hercegovačkih polja, među ostalijem i karsnih vrela, u kojima sam također našao i gaovice. Ljubomir leži 510 do 550 *m* nad morem, dakle za nekih 40 do 80 *m* više od Fatničkog, a i 40 *m* nad najnižim dijelom Dabarskog polja. Voda iz ovih dvaju pošljednjih polja ne može dakle nikako otjecati prema Ljubomiru. Sliv voda ovog polja ima se tražiti u krševitom gorju, što leži između njega, Fatničkog i Dabarskog polja: Ljubomirska planina, Tisac, Oblo brdo i t. d.

Ljubomirsko polje može se smatrati kao nastavak udoline, što se pruža paralelno s Popovim poljem od Ljubinja (Ljubinjsko polje) preko Domaševa, Ljubomira i dalje preko Jasena dô u Trebišnjicu. Ono je oko 1140 *ha* veliko i vrlo plodno (60% oranice, 40% sjenokosa); sije se svako žito, a uspijeva i vinova loza. Ljubomirsko polje tone samo malijem dijelom, i to u dnu. Vrela su na istočnoj strani polja ispod Ljubomirske planine, a svu vodu pождere ponor Poljana u dnu polja. Najglavnija su vrela Londža i Marevičko vrelo. Ova dva vrela čine Ljubomirski potok, koji se vijuga poljem sve do Poljane. Oba ova vrela izbacuju popovsku gaovicu *(P. Ghetaldii),* i tu je ima najviše zimi, a pošto su to živa jaka vrela, potok ne presahne ni uz najveće vrućine, te se i u proljeće nađe po gdjekoja ribica u potoku, a u vrelima se viđa kroz cijelu godinu, kako izlaze na površinu ispod grede. Blizu vrela Londže ima puno zidina i ruševina negdašnjih begovskih čardaka, koje su današnji posjednici (oslobođeni kmetovi) djelomice u svoje svrhe pregradili. I nad samim presvođenim vrelom dizala se nekoć sofa, zidana od kamena. »Londža«. I ova je prepuštena svojoj sudbini, te je još jedino

održan oćemereni svod nad vrelom *(slika 84.)*. Gaovica se ovdje malo hvata, i to običnom krošnjom (vidi ovu sliku, sprijeda). Jedan zapne krošnju na zgodno

Slika 84. Londža vrelo u Ljubomiru.

mjesto u potoku pod travu i žile, a drugi natjera, na što ovaj brzo digne krošnju. Da se riba ne bi brzo obrnula natrag i iz krošnje pobjegla, metne se u krošnju malo drezge te se riba zavuče u travu i ne može se tako brzo vrcnuti natrag.

Blaca[1]).

Na dnu vale (udoljine), što se pruža od Slanog do Neuma usporedo sa Popovim poljem, nalazi se malo polje, okruženo kršovitim, rijetkom šumom

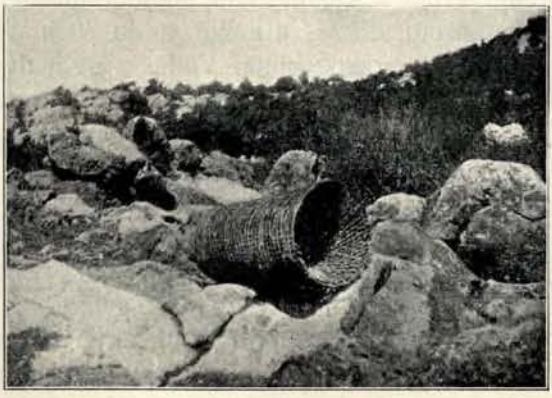

Slika 85. Koš za hvatanje gaovice u Blacima kod Neuma.

obraslim brežuljcima. Gotovo u dnu polja ima veliko živo vrelo »Vir«, ozidano u četvrt (20×20 *m*). Zid je 1·10 *m* visok i 60 *cm* debeo. Pričaju, da su Turci ogradili to vrelo, kad su iskrcavali vojsku u Neumu za Crnu Goru. Voda uvijek teče te i uz najviše vrućine otječe prilično jaki potok. U jeseni potone polje (oko Lučina dana) i kad ima kiša, voda leži čitavu zimu.

[1]) Ima Gornje i Dônje Blace.

Kad udare kiše, voda navali iz mnogobrojnih vrela ispod brda i to velikom snagom, a samo su tri glavna ponora, što žderu vodu, pa kako ne mogu svladati toliku vodu, izade blato i polje potone. Voda dosegne ogromnu visinu; ima vakata, kad se ni malo ne vide vrhovi od onih vrba u polju. Obične vode su također dosta duboke, što se najbolje vidi po konopljiki. Ako kiša ne pada, spane blato za 15 dana.

Ljeti ide voda samo u glavni ponor upravo ispod vrela, može biti 100 *m* daljine, a zove se »Mirina«, zarasla sva u konopljiku. Ime Mirina držim da je došlo od tal. murre, jer je ponor ograđen starim zidom, a u ponoru je bio mlin.

S vodom izade i gaovica i to *Paraploxinus Ghetaldii.* Nje se nalazi u velikim množinama, pa je i hvataju koševima, koje dobavljaju iz Dalmacije, *slika 85.* U 2 koša hvatali su do 40 oka za jednu noć. Hvata se, kad izlazi iz jame i opet kad se vraća u jamu. Krupniju izaberu pa suše. Kad izade riba iz Vira, mršava je, ali se po polju brzo ugoji. Ovdje vele također »brijestiti«, a pošto u njoj ima uvijek butarge (ikre), drže da se mrijesti u virovima pod zemljom. Ja sam boravio ovdje koncem aprila, pa sam opazio u Viru mnoštvo sasvijem sitne ribice, koja se je valjda tekar izlegla. U samom Viru vidi se vazda i po gdjekoja velika gaovica. I vrelo Močila u dnu polja, zatim i nekoliko vrela u ravnici i pri strani, bacaju također ribu, kada udare vode. I ljeti se vidi ribe ispod kamenja (greda) u Podpećini vrelu.

Kažu, da su nalazili i ugora u Blacima.

Polje se počne obrađivati i sijati oko Vidova dana (15. juna), a bere se oko Lučina dana. Više puta potopi voda žito, pa se s velikom mukom spase. Zemlja je vrlo plodna. Siju dakako samo kukuruz i sijerak.

Nijesu to jedina vrela u ovoj vali, koja bacaju ribu. Putujući prema Slanom našao sam još dva tri jaka vrela: Topoštik u Topolovu i Ošlje, zatim Stupu vrelo; sva tri na dalmatinskoj strani. To su također jaka vrela, uhvaćena i ozidana poput malih čatrnja. Vode ima u njima i uz najveće vrućine, uvijek je bistra i hladna. Vrela ne razlijevaju. U sva ta tri vrela ima u svako doba godine gaovice, i to opet *P. Ghetaldii.* Na 12. maja bile su gaovice iz Topoštika butargane (kuljave), t. j. pune ikre.

Poniže Blaca našao sam po kraju morske obale, ali ispod mora, u cijeloj Neumskoj luci puno kao led studenih vrela. Ovo se najbolje opaža kad se ko u moru kupa i plivajući krajem dode čas u vrlo hladnu, vrelsku, čas u mlaku, morsku struju. Mjestimice su te struje tako hladne, da čovjeka mogu lako spopasti grčevi. Kad more spane ljeti, vide se krajem na nekoliko mjesta presahnula vrela, koja za kišna vremena u jesen i zimi opet provru.

Za vrela u Blacima, Topolovu i t. d. veli narod da tu voda odušuje iz Popova.

Mostarsko Blato.

Jedan sat hoda zapadno od Mostara leži Mostarsko Blato u visini 230 *m* nad morem. Ploština ovog Blata iznaša 3150 hektara, a od tog potone od prilike 75%. Najveća dubina Blata u najnižem dijelu polja iznašala je 9·70 *m*, no poprječna dubina može se uzeti od 6—7 *m*. Blato izlazi obično na mjesec dana pred Božić i leži do Vidova dana, po Ballifu počne povodanj u decembru i svrši u aprilu.

Dogodi se da dode i prije, ali opet ode, osim ako nije velikih padanja. Vodu dovode u Blato Ugrovača, koja ljeti presuši, nadalje Ličtica i Crnoštica rijeka.

Voda otječe kroz ponore na jugoistočnoj strani polja. Po Cvijiću ima izmedu Mostarskog Blata i Neretve fluviatilnog konglomerata, koji pokazuje, da je ono u ranijim vremenima i po površini otjecalo.

Često se dogodi i ovdje, da voda potuši ljetinu. Sije se slično kao i po drugim poljima, koja tonu: kukuruz, sijerak i proso.

Mostarsko Blato obiluje veoma ribom. Tu ima izvrsne pastrve, gere, ugora i prikanca. Pastrva se zadržaje najviše u Ličtici i pripada našoj običnoj potočnoj pastrvi; ali ima pastrve i u samom Blatu. Tamošnji lovci htjeli bi kao da razlikuju blatsku pastrvu od one iz Ličtice, a čuo sam joj i ime: »zubara«. Vele, da je ona najfinija pastrva, naraste vrlo velika 4·5—5 oka, obične su od 3 litre i okarice; nije pohlepna na meku. Ličtičku pastrvu naprotiv sravnjuju s pastrvom sa vrela Radobolja i iz Drežnice. Po mojem mišljenju radi se tu o jednoj te istoj vrsti, samo radi lokalnih prilika nastaje neka razlika, kao u veličini, boji i t. d. Na posljetku može biti da se tu radi o dvjema odlikama, kao što smo vidili i u Neretvi: »mekousna« i »potočarka«. U dônjem dijelu Blata vele da pastrva mrijesti oko 25. marta, a traje i dalje. I mekousna ide vrlo kasno na mrijest.

Ovdje hvataju pastrve u redavice mreže, t. j. mrežu širokih okana, tako da mogu kroz okna proći tri prsta. Ove mreže pletu lovci sami sobom drvenom iglom. Redavica je *2 m* široka a duga 8—10 *m*. Mreža je jednostruka.

Čini se, da pastrve ima mnogo više od pô polja pa naviše do vrela Ličtice. Za ličtičku pastrvu vele, da ona mrijesti za studena vremena, kostomrazice, nekako mjesec dana pred Božić; ako je toplije, počnu malo poprije i traje do po novoj godini [1]).

U Ličtici naraste pastrva najviša od 1 *kg*. U staro su je doba hvatali u vršve gonjavice ili tiračice od vrbe i kanave, i mreže, sada samo na udice (muha, skakavac) i kriomice ostvama.

Velika pastrva krene iz Blata o Blagovijesti uz vodu i traži čistih virova, žila i pećina, a manja od Đurdeva do Vidova dana. Kad zagrije blato o Vidov danu, gdje koju zateče voda, tu ona ljetuje s drugom ribom, koja se također povuče u dublja mjesta, kad blato sađe na Maticu.

Gera *(Leuciscus tenellus)*. Gera postoji od prilike 25 godina u Mostarskom Blatu. Nekoji drže da je ona došla Jasenicom i kroz ponore u Blato, ali je to nevjerojatno. Prije će biti, kako u Čulama vele, da nju snese Ugrovača iz Rakitnog polja, a nekoji misle i iz Blidskog jezera, ali je prvo vjerojatnije, jer kad bi Blidinje imalo vezu sa Mostarskijem Blatom, našlo bi se onda u njem i oštrulje, gdje je valjda i ona nekoć unesena sa drugom ribom.

U Mostarskom Blatu ima gere prilično mnogo, a naraste do 1 oke. Gera ostaje u Blatu i ne ide u čistu vodu, i kad blato spane na Maticu, ona se zadržava u mlakama, travi, derezgi i glibu. Tada je hvataju rukama, na mlat i u krošnje. U dônjem dijelu Blata može se samo hvatati u redavicu, koja se od kraja popne. Kažu da ima gera i sa još sitnijim ljuskama, ali da je to jedna te ista vrsta.

---

[1]) Ove bi dvije navodno različite pastrve trebalo tačnije ispitati, jer, kako se vidi, i u mrijestu je velika razlika. Osim toga ličtička je pastrva vrlo pohlepna i leti na udicu, a blatska ne. Ovo pošljednje dolazi odatle, što riba u Blatu ima u izobilju svakovrsne hrane, pa zato slabije hvata mušice i t. d.

Gera jede prikance. Ona je vrlo ukusna mesa, slađa puno i od same pastrve, samo ima ponešto dlaka. Najbolja je kad se ispeče na gradelima.

Ugora ima najviše u glibovini ispod Ljutog Dôca, u Grabači. On može narasti jako velik, 4—5 oka, a mogu biti i od 7 oka. O njegovom mrijestu nagađaju, da se mrijesti, kad snop pane, t. j. kad se žito žanje. Tada se naime ugor kreće i hoda po Blatu. Ovo se dade tumačiti tako, da se bijela jegulja, koja je u to doba prilično zrela za rasplod, kreće na svoj daleki put u more, da se tamo izmrijesti. Mladi ugori, do jedne godine, zadržavaju se u travi (saši, šturi). Ugor ne izlazi u Lišticu.

Ugora hvataju palangarem.

Najviše ima u Mostarskom Blatu prikanca *Paraphoxinus (Phoxinellus) alepidotus* Heck, i to od pô Blata pa dolje, u Kruševačkoj i Kozičkoj jahti, Pologu (Kragači) i ispod Biogradaca. Lovci u gornjem dijelu Blata drže, da on izlazi iz ponora, ali mi nitko nije mogao označiti iz kojih. Oni su mi rekli da ga nestane od Đurđeva pa do mjeseca novembra i da se opet odmah vrcne u jame, čim zastudi.

Bolje poznavaju prikanca lovci u dônjem dijelu Blata, ali i oni vele da prikanci izlaze tek onda iz jama, kad Blato potone. Prikanci su skroz zlatno žute boje, samo se trbuh malo bijeli, ali se i trbuh prelijeva u zlatnu ljubičastu boju. Sprijeda i na repu do pobočne linije, a u sredini malo poviše nje, posuti su prikanci u gusto vrlo finim crnim tačkama, koje po leđima prelaze u ljage. Peraja su blijedo žuta. Na 17. marta 1912. bili su prikanci puni jaja. Inače se oni mrijeste ili kako tamošnji lovci vele »ide na mrist« o Blagovijesti i traje mjesec dana, tako do Đurđeva.

Kad se zimi smrzne blato, nađe se u nekim ponorima dônjeg dijela Blata, iz kojih se voda ocijedi, na hiljade oka prikanaca, koji su valjda bili pobjegli u ta dublja mjesta pred cičom zimom. Ljeti se povuku na dublja mjesta po Matici.

Do Đurđeva su prikanci u dnu Blata, a iza toga krenu uz Blato, i to sve krajem, i tada ga hvataju i druga sela okolo Blata. Prije toga vremena nema ih na više, da daš za jedan, ne znam koliko.

Ribice idu povrh vode u velikim jatima i bacaju se, ali se hrane travom.

Prikance hvataju u malu mrežu »česticu«, 4—5 *m* dugačku i jedan metar široku, a oka su joj 14 do 15 *mm* velika. Ove mreže kupuju u Dalmaciji. Plutna su od čepa. Mreža se penje od kraja. Kad je mrijest, može se za noć u jednoj mreži uhvatiti po 200 komada. I čestica je jednostručna.

Hvataju ih samo za domaću potrebu i rijetko ih suše na dimu. Kad se prikanci peku na ražnju, nanižu se na šipku, i to kroz glavu na oko, jer onda se ne raspadaju. Kad su jako debeli, mogu sami sebe prigati.

Rakitno.

Rakičko polje leži nekih 880 do 920 metara nad morem, a ima u svem oko 1480 hektara, od toga tonu dvije trećine za velikih kiša u mjesecima decembru, januaru i februaru. Unaokolo polja ima što većih što manjih 37 vrela, od kojih 16 ne zasuši nikako. Glavno, Jeličko vrelo, izvire u Vrpolju, od kojeg nastaje potok Jelica, koji nikad ne prekine. Od Markotina dolje zove se Ugrovača. Ovo polje ne spada među ona karakteristična karstna, sa svih strana zatvorena polja, i vode snese većim dijelom Ugrovača u Mostarsko Blato, osobito za velikih

povodnji. Jedan dio vode gubi se i u ponorima. Glavni ponor nalazi se kod Markovića mlina (Vlašani Dônji). Što preostane, i to kad je veća voda, teče dalje i pada u ponor kod Crnča, te izlazi navodno u Lišticu kod Širokog Brijega.

U potoku Jelici ima ribe, ali kako narod priča, nje nije bilo prije, već je ona ovamo unesena. Neki Toma Radoš »Hodža« donio je iz Imotskog prije 30 godina jedne vrste 15 komada. Ondašnji narod niti zna, kako se zove ta riba, ni kada mrijesti. Doduše tu je i nema mnogo, ne hvata je nitko, već ako tko iz potaje, i to košarama ili u ruke, kad voda prekine.

Zanimljivo je, da je riba nasađena iz potoka Jelice i u jezero Blidinje ispod Čvrsnice. Godine 1901. odnio je Mateša Miličević »Selim« 30 komada i pustio u jezero. Po pričanju, nakotilo se u rečenom jezeru za ovo kratko vrijeme toliko ribe, da je često talasi izbace na pijesak, osobito kad udare velike bure. Po pričanju starih ljudi nije bilo prije 40 godina ovo jezero pod vodom, već se to mjesto obrađivalo. Tada je nekakav ponor začepljen i od onda voda stoji. Današnji župnik u Klobuku, kotar Ljubuški, bavio se tom idejom da opet otvori začepljeni ponor i strošio silne novce, ali kako se vidi — bez uspjeha. Naposljetku mu je i vlast zabranila daljnji rad [1]).

Na Blitskom jezeru hvata se riba udicom.

Ovoliko o hvatanju riba u raznim hercegovačkim vodama. Preostaje nam još samo da progovorimo o pripravljanju i konserviranju riba, nadalje o ribi u narodnoj gatki i ljekarstvu i na koncu o neprijateljima riba i njihovom hvatanju.

Pripravljanje i konzerviranje ribe.

O pripravljanju i konzerviranju riba ne može se na ovom mjestu puno govoriti, jer je već o tome ponešto i usput napomenuto. Napokon donosimo i onako kasnije popis svih hercegovačkih riba, pa će gdjegdje i tu kod pojedinih riba biti o tome govora.

Ovdje nas zanimaju samo dvije ribe, koje su i sa gospodarstvenog gledišta od neke važnosti, a to je jegulja iz Hutova Blata i gaovica iz Popova polja.

Sva riba iz Blata tukne (udara) blatom. Da se taj smrad kod jegulje n. pr. odstrani, metne se ona u »bureće« *slika 86.* i drži najmanje jedno 15 dana u Neretvi, da se očisti, i onda ne zaudara više blatom. Što dulje riba stoji u zatvoru, sve je bolja, jer liže jedna s druge onu tuzgu, vele tamošnji ribari.

Kad se dignu u jutru na jazu porade i vršve, sva se riba istrese u trupu i goni do na Krupu *(slika 87.)*, gdje se jegulja pretrese u vršve, koje se natovare na magarad i gone na Neretvu *(slika 88.)*. Tu obično stoje trgovačke barčele, u koje se saspe onda jegulja.

Mimo sve ostale ribe, jegulja se kod nas kolje, i to odozgo, iza vrata, da joj se hrbat prekolje, inače je možeš svuda klati, a ona još dugo živi. Ima i i danas puno naroda, koji ne će na čaršiji kupiti jegulju, ako nije zaklana; po tome se pozna, da je taze (friška). Odozgo se kolje i radi toga, da se lakše dere. U staro doba, vele ribari, ne bi ti nitko pojeo neoderanu ribu; istom od austrijske

[1]) Ja u ovo ne vjerujem, jer se tu radi po svoj prilici o onim svagdanjim našim pričama o takovim vodama. Najposlije ima u Blitskom jezeru još i drugih riba osim *Leuciscus tenellus*, kao n. pr. *Aulopyge Hügelii* i još jedna treća vrsta. O ovom jezeru biće govora u opisu županjačkih i livanjskih voda.

okupacije ne dere više svatko jegulju. Sadrta koža jeguljina zove se ribnjača ili jeguljača; ali nije baš ni za što.

Najobičniji način, kako naši ribari pripravljaju ribu za jelo, jest na ražnju. Očisti se jegulja i izreže na zvona, male komadiće, opere u dvije u tri vode i

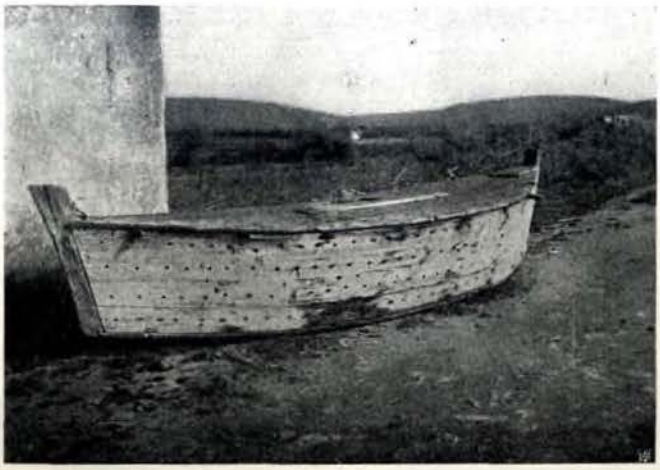

Slika 86. Bureće za ispiranje jegulje u Neretvi.

naniže na ražanj *slika 89.* Na brljak ispeći ribu, ali ne jegulju, veli se, kad se riba po duljini natakne na ražanj, pa se ražanj u zemlju pobije kraj vatre. Ovako se pripeku obično cipoli, kalkan (iver) i t. d.

Slika 87. Ribar dogoni ribu u trupini na Krupu.

Jednostavan je način pripravljanja ribe na gradelima (vidi Glasnik 1910., str. 403., sl. 22.).

Kao neku osobitu delikatesu drže jegulju, zavijenu u orahovom listu i ispečenu pod saćem.

Jegulja a i druge ribe peku se na tepsiji pod saćem ili saksijom.

Jegulju također mnogo prže na masti ili zejtinu.

Vrlo je kusna ovako priredena jegulja: Riba se isiječe na komade, malo luka iskriža i poprži na zejtinu, dok luk ne porumeni, pa sve skupa smiješa u

kotlacu ili broncinu, ulije se kvasine (sirćeta), naspe bibera i malo posoli. Sve se to zajedno kuha nekoliko minuta, skine s vatre i zvona povade u kakav drugi sud, pa se najprije posrče čorba, a onda riba jede.

Slika 88. Ribari dogone jegulju u vršvama natovarene na magarad i predaju trgovcima.

Slično se kuva i košljiva riba. Čim riba pukne iza šije, kada se vari u kotlu, onda je već gotova skuvana.

Kada je vrijeme od lova, onda ima i na pretek jegulje, pa bi je sušili ili bi pravili od nje salamuru, te ostavljali za poslije. Mnogo se odavle izvozila ovako

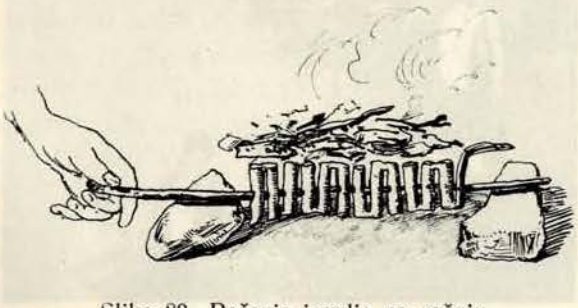

Slika 89. Pečenje jegulje na ražnju.

konzervirana riba. Sušili su jegulju na najjednostavniji način. Najprije se riba očisti, malo nasjecka a onda se naniže kroz repove na ražanj i objesi se više vatre.

Salamura je također vrlo jednostavan način konzerviranja. Živa se riba jednostavno strese u bure i onda dobro nasoli i pritisne kamenom.

I gaovica se sprema i pripravlja na vrlo jednostavan način.

Makar da se toliko uhvati gaovice (ima godina sigurno do 500 kvintala) u Popovu polju, nikad se ne prodaje prijesna, već samo na dimu osušena. Kad ona zimuje u blatu i ostane do Đurdeva, ona je tako debela, da sama sebe priga, pa je najviše i prigaju. Na njezinom salu jaja prigaju, njezinim salom mažu opanke

da omekšaju i t. d. U jame ode katkad debela, a izađe malo mršava: ima godina, da izađe pa ne valja ništa. Naročito kad rano skoči u jame, slaba je i mršava, a kad kasno i kad se dobro uhrani, debela je i u jesen, kad izlazi.

Salamura. Kad ima ribe na pretek, saspu se gaovice u bačvu i žive posole: niti je pore ni stružu. U soli stoji tako dugo, dok se počne raspadati, onda tek valja jesti.

Razvara. Sitna gaovica, što zaostane u rijeci, pohvata se i skuha u soli (1 kila soli, a 2 kile gaovice) pa onda u kacu strpaju i jede se kao sardela.

U Popovaca nema mijehova sira i masla kao u planinštaka, i ako on nije ribom prismočio, i nema ništa. »Jadno mjesto, a žalosno uživanje«, reče mi jedan, kad mi je pričao o razvari.

Sušenje gaovice. Najviše se gaovice osuši. Velika riba se ispori i povadi drob; unutra se metne 2—3 zrna soli, zatim se 2 cijela dana drži u kaci posoljena, a onda naniže na konce i suši više vatre. Kažu, da ima najkrupnijih riba na veljemećkoj mlinici i u Surdupima ispod Velje Međe.

U staro su doba plaćali također dobro suhu gaovicu.

Gatke o jegulji i drugim ribama.

U Hercegovini zabilježio sam ove gatke o ribi:

Kad jegulja zimi krvari, biće ili leda ili vode. Ribari u Blatu vele, da jegulja ne krvari uvijek jednako: kad je mekše vrijeme, tadman je, kad će sjever (bura), onda bolje krvari.

Kad je golema žuč u jegulje, gataju stari ljudi, da će voda doći.

Kad ljeti penju i nema nikakva lova, jer riba leži, po tome lovci znaju, da će kiša, jer jegulja legne pred kišu na 10 dana.

Kad se jegulja posadi na glavu u glib, znak je, da će udariti bura, a kad repom sjedi na zemlji a gore glavu drži, udariće jugovina i kiša.

Kad gaovica počne bježati u vrela, reknu u Fojnici kraj Gacka, da će nastati suša i lijepo vrijeme.

Kad se riba baca, sluti na kišu. (Trebinje.)

Kome se god lovcu napoda lov bolje nego drugim njegovim drugovima, onda mu se nadaj skoroj smrti — 2 najviše 3 godine, pa bio ga mlad ili star[1]).

Kad se kome u noći hlapi (sanja), da jede ribu i da je slatka, onda sigurno kroz najdulje 3—4 dana dopašće ga nešta, od šta se nije nadao.

Kad dobro rodi Blato, polje izdaje, a tako kad rodi polje, Blato izdaje. (Clepci kod Čapljine.)

Kad ima gaovice i zimi, gataju u Čepelici da će biti rodna godina; i u Popovu vele, da će biti slaba godina, ako nema ribe.

Kad prvu ribu uhvati na udicu i ako ona okrvari, biće ribe; ako pak sama ne okrvari, udari ribar sam ribom o kamen, da okrvari. (Ulog.)

Kad lovac sretne zeca ili mačku, ne treba ići u ribu, jer će doći kući praznih ruku; zmiju i žabu sresti, dobro je. (Žitomišljići.)

Uzmi kozju slezinu i krvi pa osuši, i kad pođeš ribu loviti, priveži za sag[2]) i biće ti sretno. (Bratić.)

[1]) Ranije je već spomenuta priča, kako je jedan umro, jer je hvatao bijele jegulje.

[2]) Sag je po Bratiću mreža, namještena na dugačko drvo, kojom se lovi riba. To je valjda naš prigonjač ili vlak (isp. Glasnik 1910., str. 432. sl. 59.).

Riba u narodnom ljekarstvu.

Kad se tko ubije, udara se stučena i cjelicom dobro posoljena pastrva na uboj (Gacko)[1]). U Fojnici privijaju gaovicu.

Kad nekoga zaboli na zdravu »poganac«, dobro je oteti ribu od zmije i samo njome dohvatiti ono bono mjesto[2]). (Gacko.) U Blatu vele da je dobro proti groznice oteti geru zmiji iz usta i pojesti je.

Kad iz čovjeka krv ide (srdobolja) od prozebe, uzme se od suhe jegulje glava, ispeče dobro na žeri, stuče sitno i pospe kvasinom pa to pojede. Ovo rade oko Hutova Blata i vele, da mu bude bolje.

Ako je tko sumnjičav od frenjka (sifilisa), neka mu dadu da se najede sirove gaovice, pa ako bude ta bolest, moraće izbaciti oko tjelesnih šupljina neke sitne ranice. (Fatnica.)

Protiv očne bolesti dobro je zaklati ugora i nakapati njegove krvi u oči. Vele, da je njegova krv žestoka i prži, ali je dobar lijek.

Isto je tako dobar lijek proti pijanosti, ako se uzme krvi od jegulje i smole iz uha, i to se da pjanu da popije.

Na ranu ne smije se jesti kalkan, jegulja i cipo, a keljavac i gera može, svejedno bio zdrav ili bolestan, jer ove posljednje nijesu žestoke. Ovo drže u Hutovu Blatu. Prve tri ribe dolaze iz mora u Blato, pa moguće da je što radi toga, jer neznam za to drugog razloga.

U Gacku vele, da se može oćelaviti, kad se metne živa riba u fes, jer ostane bala na fesu.

I nekoje hajvanske bolesti liječe se ribom. Tako n. pr. kad kašlju goveda, daje im se riba, i to živa se uturi u grlo i goveče proždre ribu. Kašalj odmah prestane. Ovo rade u Fojnici kraj Gacka i u Fatnici.

Kada brav ili goveče promakne (ima pramčicu — proljev), onda se cijelim drobom od gaovice zalaže goveče, i vele, da će prestati.

Kosti od pečene ribe istuku se i posole pa daju kravama, da bolje vode. U Fatnici daju žive gaovice kravama, pa su me uvjeravali, da će odmah voditi. Od ovoga je sasvijem protivno, što daju tri žive gaovice i malo soli krmači kada se oprasi, da ostane jalova, »da ne vica«. Ovo čine u Fojnici, gatački kotar. Da krmača ne vica, daju joj vode, u kojoj se kiselio bakalar. Isto tako daje se krmačama karaboja (crna mast za cipele), da ne vicaju.

Neprijatelji riba i njihovo hvatanje.

Kao i u prvom dijelu, pozabavićemo se i ovdje s neprijateljima riba, kojih ima također u hercegovačkim vodama priličan broj. Gdje ima puno ribe, naći će se odmah i dosta njezinih obožavatelja. Među ove možemo u prvom redu ubrojiti ptice. Hutovo Blato nije samo prikladno za prebivanje raznolikih riba, već je tu također i za ptice pravi raj. Priroda je ovdje stvorila sve uvjete, što su potrebiti za njihov život i razvoj. Na prvom mjestu ima u izobilju raznolike hrane, ponajviše dakako ribe. U Blatu je do sada ustanovljeno u svem

[1]) Ovaj lijek upotrebljava se posvuda.

[2]) Vele, da zmija uhvati ribu najprije za glavu i drži je tako dugo, dok je ne umori i tekar je onda jede.

236 vrsta ptica, od kojih se mnoge gotovo isključivo ili bar djelomično prehranjuju ribom.

Na kraju ove radnje o hercegovačkom ribarstvu, donijeću cijeli popis ptica, što su do sada zapažene na Hutovu Blatu i tom ću prilikom upozoriti na sve one ptice, koje jedu ribu. Ovdje ću primjetiti samo to, da među tim pticama ima i velik broj raznolikih divljih pataka, i koje dakako tamošnji narod hvata.

Po pravu bismo mogli i ovdje očekivati mnogo raznovrsnih primitivnih alata za hvatanje pataka, kao što smo ih vidjeli u Dolini na Savi. Ali je ovdje baš obratno. Osim »plenica« i »granine« nemaju u onom kraju nikakvih drugih primitivnih sprava.

Plenice. To je 10—30 *m* dugački konop, na kojeg su pričvršćena ošca od strune. Na krajevima, a ako je velika i na sredini, pobije se po jedan kočić, pa se zapne na pličini, gdjegod pri kraju, gdje se misli da će patka doći da jede. Plenice se zapinju na taj način da jedno ošce dođe s jedne strane konopa, a drugo s druge.

Plenice se mogu zapeti također i u dubokoj vodi na dnu, ali samo na onim mjestima, gdje patke nore (rone).

Na suhu se ne može baš previše uhvatiti ovom spravom, jer ako se jedna uhvati, onda ona mlati sobom i druge bježe, dok se u dubini od toga ništa ne opaža pa ih puno zaglavi.

Mnogo više nego u Blatu pohvata se plenicama divlje patke u Popovu. Na guvna, gdje se vrše i redi žito, sijerak i proso, pa kad ta guvna potonu, padaju tu patke zimi, rone i beru žito. Zato njima lukavi Popovci na takovim mjestima zapnu zamke, gdje nastrada bezbroj pataka.

Prije nego što potone guvno, metne se jedan kamen na sredinu guvna, a za nj se sveže na dugačkom užetu od divlje loze straž, snopić šaše. Kad voda dođe, straž se digne na vodu i pliva, a Popovci na taj način znaju i pod vodom, gdje im je bilo guvno i gdje mu je sredina. Čim polje potone i voda dosegne visinu preko dva metra, sjedu u lađu i voze prema stražu. Plenice se urede i slože na kanat lađe. Najprije se sveže ukraj plenice kamen, pa se taj kraj spusti u vodu tako, da padne u sredinu guvna, a lovac iza toga obilazi lađom unaokolo straža i za sobom spušta plenicu. Na svako 4—5 ošaca svezan je manji kamenčić na konopu, da bolje tone. Plenica je duga od prilike 8—10 metara sa osamdeset do sto ošaca, dakle oko 10 *cm* razmaka između pojedinih ošaca. Po 40 takovih plenica nadovežu jednu na drugu, tako da može omotati nekoliko puta unaokolo i po cijelom guvnu.

Kada se tako polože plenice, uzme se desetak kila kukuruza i pospe po plenicama. Čim patke dođu u Popovo, ćute one odmah žito i rone dolje u dubinu da zoblju. Zobljući zapane pogdjekoja glavom, a gdjekoja i nogom u ošca i tu ostane. Kad ima dosta patke, može se za kratko vrijeme (3—4 dana) uhvatiti do 100 i više komada.

Popovci ta mjesta često obilaze i čim zapaze da se počela voda na onom mjestu jako mutiti, to je znak da ima pataka u plenici; jer kad se one uhvate u ošca, koprcaju se i zamute vodu.

Patke se dakako nakon nekog vremena poduše u dubini, ali to ne smeta Popovcima i oni ih jedu, a i prodaju.

Mnogo je zanimljivija sprava za bijenje pataka takozvana »granina«. Ovo je običan račvast podugačak prut. Račva se još isprepriječa tankim štapićima i oputom, tako da izgleda poput modernih reketa *slika 90.*

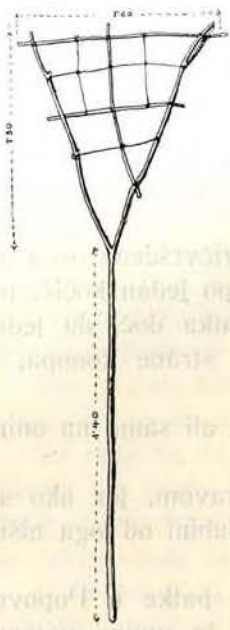

Patke prelijeću iz dalmatinskog u hercegovačko Blato preko Kljenka, oniske vale između Šibovnice i Zvjezdine više Dračeva. Patka prelijeće tuda vrlo nisko, gotovo između drača, naročito kada još sjever bije. Po nekoliko mladića zasjednu ublizu jedan do drugog, ili kako je kome bolja zgoda, i zaklone se za draču ili za kamen i tu čučnu, držeći svaki po jednu graninu u ruci, pripravnu da može svaki čas udariti. Kad patka naleti, dotični se lovac brzo podigne iz zasjede i patku dočeka na graninu. Dogodi se pa je smlati i usmrti sasvijem, ali u najviše slučajeva ostane patka živa te je

Slika 90. Bijenje pataka »graninom« blizu Dračeva.

uhvati i zakolje. Dogodi se i to da je obori, a ona se opet brzo digne i odleti dalje.

Graninama se čeka u večer i rano u jutro. Najprikladnije je vrijeme za ovaj lov, kada snijeg pada i sjever puše. Ima dana i kada je povoljno vrijeme, pa smlati na ovaj način jedan čovjek do 20 komada. Tako se lovi najviše patka krža *(Netium crecca).*

Ovo su jedina dva alata, što se i dandanas upotrebljavaju. U staro doba hvatali su još patke u porade, koje bi popeli između dubova i na takovim mjestima, gdje patka roni da traži ribu.

Liske su opet hvatali u mreže. Kad je naime liska debela, ne može da leti visoko. Lovci popnu mreže na prikladnim mjestima i natjeraju liske u njih. Liska bježi pred lovcima pa čas zarone, čas opet izbije na površinu, dok na koncu ne zabasa u mreže. Ovo sjeća na hvatanje pataka mrežom pačaricom u Dolini na Savi (Glasnik 1910., str. 482, sl. 89.).

Vidri ima puno po svoj Hercegovini i ona potamani mnogo ribe. Najviše ih se viđa dakako po Blatu, i to u Gornjem Blatu. Pričaju lovci, da ona na »bus« izvuče jegulju, i to izabire velike (Mijo Šarac veli, da ona ne jede jegulju ispod oke), a pojede što je najslađe, od repa do pupka, a ono, što ima nečisti, ostavi.

Dok nijesu bila zabranjena »gvožđa«, hvatali su njima mnogo vidre.

Čudnovat način hvatanja vidri vidio sam u Fojnici kod Gacka. U rijeci Zalomci ima mnoštvo gatačke gaovice, koja izlazi iz jama u korito rijeke. Tuda ima i puno vidara. Jedno se vrelo niže Fojnice, blizu Hercegova vrela, i

prozvalo »Vidrenjak«, jer se u nju najviše zavlače vidre. Predprošle zime ubio je u ovoj Jami Obren G . . . na 3 vidre. Kada se naime gaovice povuku za vodom u jame, onda se zavlače i vidre za njima i tu ih pogrde. Seljaci nađu trag vidri, gdje se ona zavukla u vrelo, i začepe otvor kamenjem, da ne može izaći, dok oni donesu »tuljac«. Ovo je vrlo jednostavna i praktična sprava, kojom se u onom kraju osim vidre hvataju još i jazavci, lisice, lasice i kune *slika 91.* Jedino šta se razlikuju u veličini: za vidre treba najveći i najteži, za lisice nešto manji, a za kune dakako najmanji tuljac.

Sprava se sastoji od »krbe«, obične šuplje dubine, kako može stati unutra vidra, odnosno lisica ili kuna. Ako nema šuplje dubine, prokopa se po duljini

Slika 91. Tuljac, kojim se hvataju vidre.

kakvo bilo drvo. Onaj dio krbe, što ide u rupu, može biti po volji dug, ali prednji dio, gdje se podapinje vreteno, određuje se prema duljini dotične zvjerke, te se prema tome udešava, a prema tome se i proreže krba odozgo upoprijeko. U ovaj prosjek metne se oštro zasječeni »mlatac«. Mlatac je obična bilja, koja se zaklisi, a sprijeda pri dnu zareže se mali zarez, u kojeg zakvači vreteno. »Roglja« je malo račvasto drvce, na prednjem otvoru, urezano tako, da može zakvačiti za nj drugi kraj vretena. Pošto je mlatac mnogo teži od krbe, prevagnuo bi na stranu. Zato treba mlatac poduprijeti račvastim štapićima, rogljama. Onaj kraj krbe iza mlaca uvuče se u jamu, a svud unaokolo začepi se dobro kamenjem da ne pobjegne vidra. Ona nema drugog izlaza iz jame već je primorana provlačiti se kroz krbu. Čim dohvati njuškom roglju, iskoči vreteno, a teški mlatac pane svojim oštrim dijelom u krbu i smjeri vidru iza pleća i ubije.

Naspram zareza na mlacu, urezana je malo i krba na prosjeku, upravo toliko, da može vreteno lako uleći kad omakne, jer bi inače zaglavilo mlatac i on ne bi pao unutra, ili bar ne onom svom težom i zvjerka bi izmakla. Rekoše mi u Fojnici, da bi se vidra mogla nekako iskoprcati iz tuljka, kad je ne bi premlatio mlatac po krsima, i za to oni pomiču onaj prosjek za mlatac malo više natrag.

Kad nemaju šupljih dubina, načine tuljke od drugih dasaka, ali se mora i odozdo udariti daska, jer ako se postavlja tuljak na zemljanom i pjeskovitom tlu, mogla bi se vidra izmaknuti kopajući zemlju ispod krbe, naročito kad je ne bi još

mlatac sasvijem smlatio. Dogodi se, da pogdjekoja vidra i umakne, ali ih većina zaglavi u tuljcu.

Usput ću spomenuti još nekoje sprave, kojima se lisice hvataju, i to jednu, što se takoder pravi na jamama. Poznato je da se i lisica zavlači u jame i tu prebiva. Zimi se dignu seljaci i traže po tragu u snijegu, gdje se je lisica zavukla. Kad nađu takovu jamu, pregledaju da nema gdje drugog izlaza i onda se zida takozvana »kamenica« unaokolo otvora. Kamenica mora biti čvrsta i od krupnog kamenja da zvjerka ne provali. Kamenica se uredi tako, da ona okrugla kugla

Slika 92. »Kamenica« za hvatanje lisica u Hercegovini.

od kamena, što će začepiti jamu, nema kuda na drugu stranu pasti, nego baš u rupu, otkle će zvjerka izaći; ali se i rupa na jami mora prema veličini i obliku kugle udesiti. Što više, kada se namjesti kugla na ono račvasto drvo, treba da lohotno stoji, a može se više nje objesiti i meka, ptica mrtva ili komad mesa, što zvijerku namami, pa prije obori kuglu. Obori li kuglu, više joj nema spasa, samo ako je kamenica tvrda. Zvijerka kad nanjuši da je tu čovjek nešta baratao, onda se nećka da izađe iz jame, ali je konačno prisili glad i ona izađe iz rupe na svoju veliku nesreću u kamenicu. Lisica dakako pođe onda prema onoj maloj jami na kamenici i čim se dohvati čime bilo onog račvastog drvceta, ono izmakne a kugla se skotrlja i začepi jamu, da ona ne bi udarila natrag *slika 92.*

Narodno je pravilo, da onaj, koji prvi nađe trag zvjerke, ima i pravo ozidati kamenicu, samo ako hoće i zna, a ako ne zna ili ne će, prepusti drugom i nagode se izmedu sebe.

Sjutra dan dođe onaj, koji je ozidao kamenicu, i ako nađe unutra zvjerku, digne gornji kamen i umlati je, samo mora dobro paziti da mu ne umakne. Ako li ne bude zvjerka izašla, ostavi i dalje tako, samo pregleda, da nije kugla sama pala prije nego je zvjerka izašla, da je onda opet namjesti.

Bratić, koji također slično opisuje kamenicu, spominje još i »lov na zrno«. »Lov zrnom«, veli on, »preduzima se isto tako, samo što se onaj kamen više vrata namjesti tako, da pane zvjerki na vrata pri izlazu iz jame i toliko je težak, da je odmah na mjestu umlati. Onaj kamen što udari zvjerku obao je, te se zove zrno, a prema tome i način lova zove se: lov na zrno.«

Još ima jedna primitivna sprava za hvatanje lisica u tom kraju. Kad smo već kamenicu opisali, neće biti na odmet, ako i ovu drugu opišemo mimogred na ovom mjestu, a zove se »trglo« *slika 93.* Prije nego se popne »trglo« treba zvjerku naviknuti, da dolazi na ono mjesto, gdje će se zapeti, a to se radi tako,

Slika 93. »Trglo« za hvatanje lisica.

da se nekoliko dana na to mjesto bacaju kosti ili meso, dok ne počne zvjerka dolaziti. Kad se ona navadi, onda se zapne trglo ovako:

Račva i klis pobiju se u zemlju ili se nađu u šumi, gdje rastu jedno prema drugom. Zatim se usijeku dvije jake i teške daske i razapnu se račvom. Na rog se natakne komad mesa, ali prije toga treba oko trgla sve kosti i meso, koje smo prvo bacali pokupiti, da zvjerka nema šta jesti. Trglo treba da je povisoko od zemlje odignuto, da ne može zvjerka meku sa zemlje ili sa snijega dohvatiti, već da mora zaskočiti, ako hoće da se dočepa mesa. Kad zaskoči i trgne za meso, ona račva iskoči i gornja je daska pritisne poprijeko. Trglo se pravi jako, a mora gornja daska biti tako teška, da zvjerku prignječi, da se ne iskoprca. Nekoji prislone kakvo drvo na trglo, da se lisica može popeti kao po ljestvama.

Vrlo je dobro smišljen način hvatanja lisica u »kotar«, koji se i dandanas u nekojim krajevima mnogo upotrebljuje. Pošto se u ove kotareve hvataju i vukovi

slika 94.—96., preporučila je nedavno i naša uprava ovaj način lova i izdala tačne upute, kako se imaju kotarevi ili ograde praviti. Ne razumijem samo to, što se nije pridržao starinski način pravljenja od pletera, koji je puno jednostavniji, praktičniji i najjeftiniji, i kojeg može svaki seljak napraviti. Teško da će se naš seljak odlučiti da pravi kotare od 3—4 *m* visokih kolaca, kako se ondje preporučuje,

Slika 94. »Kotar« za hvatanje lisica i vukova u Hercegovini.

Slika 95. Temeljnica gornjeg kotara.

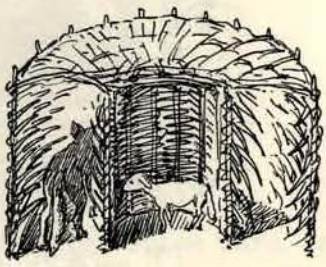

Slika 96. Prosjek kotara za hvatanje vukova.

jer je vrlo dangubno i skopčano s kojekakvim drugim poteškoćama i dakako većim troškovima.

Evo, kako naš seljak plete kotareve. Ponajprije se oplete mali okrugao kotar, kako može u nj stati kokoš (za vuka od prilike jedan ili jedan i pô metra, kako može u nj janje ili jare stati), na kojeg se navali težak kamen (ploča) ili se zaplete. Deblji dio pruća zašilji se oštro i upliće tako, da svi šiljci budu na izvan i u jednom pravcu okrenuti. Iza toga se plete oko malog kotara nešto veći kotar, razmaknut od njega samo toliko, kako može lisica odnosno vuk kroza nj ići. Debeli oštri krajevi pruća okrenu se u ovog kotara unutra i u istom pravcu, kao i kod prvog. Na vanjskom kotaru opletu se vrata, koja se unutar otvaraju. Lija nanjuši brzo kokoš, a ako se janje ili jare zatvori u kotar, stoji ga dreka i i vuk će doći samo ako je gdje u blizini. Zvjerka ne će baš odmah poletjeti unutra, već ona okolo obilazi i oprezno razgleda i njuši, ali na koncu ipak uđe na vrata i pođe unaokolo. Šiljci su od pruća gipki pa se uvijaju, kada zvjerka

ide naprijed. U ovom pravcu može ona ići okolo, dokle hoće, i kad dođe do vrata, ona se priklope i zvjerka prođe dalje, a za njom se vrata opet otvore, da može eventualno uljeći unutra, ako bi još koji vuk ili lisica došli. Kad je jedamput

Slika 97. Temeljnica (nacrt) kotara na Glasincu.

unutra, nema više odanle izlaza, jer ako se malo vrcne natrag, šiljci užasno bodu. Nema druge već opet hodati unaokolo ili se pritajiti, pa čekati na svoju sudbinu, dok ne dođu seljaci i ne umlate. Ovu vrstu kotareva prave najviše oko Zagorja.

Slika 98. Hvatanje lisica tikvom vratačom u Popovu.

Nekoji prave i na zavijutke kao spužalina, samo što je unutrašnja ograda okrug.

Najjednostavniji je način pravljenja kotareva onaj, kako prave na Glasincu *slika 97.*

Još ću i ovo napomenuti o hvatanju lisica. U Popovu sam gledao, kako izrežu tikvu vrataču (u kojoj se voda drži), tako da može lisičija glava uljeći u tikvu. U dnu tikve priveže se sala ili kakva bilo loja, pa se tako baci. Lisica to brzo nanjuši i približi se, kotrlja tamo amo tikvu, dok jedamput ne zamakne glava u tikvu. Ustakne li tako tikvu na glavu, zapnu joj uši i ne može šale skinuti s glave. Lisica počne nogama udarati, ali pošto je tikva glatka, noga se skliže niz nju. Tako se ona muči sate i sate, dok ne izbije odakle lovac i ne umlati je *slika 98.*

Hvatanje pijavica u Hutovu Blatu.

Medu neprijatelje riba ide i pijavica. Po pričanju ribara u Hutovu Blatu, pripije se pijavica na jegulju i ona ugine.

Od najstarijih vremena upotrebljavana je pijavica u medicinske svrhe, a čini se, da je nije ni moderna medicina sasvijem odbacila, pa se i dandanas puno

Slika 99. Hvatanje pijavica u Hutovu Blatu.

hvata. U našim krajevima poznato je do sada nekih 7 glavnih vrsta, ali od tih 7 žive u Hutovu Blatu može biti samo dvije ili 3 vrste: *Hirudo medicinalis* L. (Gemeiner Blutegel), nadalje *Haemopis sanguisuga* L. (Echter Pferdeegel) i Aulostomum gulo Msg.-Fand (Unechter Pferdeegel).

Naš narod oko Blata razlikuje također dvije vrste: pijavicu i prilipaču. Prvu hvataju, a to će biti *H. medicinalis*. Prilipača je malešna, plosnata, kratka, ne čuje se, kad se prilijepi, i ne možeš je pravo spaziti, istom kad se počešeš, onda je oguliš, a krv udari dobro. Prilipaču ne kupe. To će biti po svoj prilici Aulostomum gulo.

Naše »Blato« upravo je stvoreno i za pijavice, jer pijavicama treba mulja i trave, a toga je u Blatu dosta.

Kad voda pomladi u jesen ili kad spane u proljeće, požuri se i veliko i malo u Blato da hvata pijavice između busina, po krovini, mulju i po travi. Na stotine muških zagrnu gaće i zagaze u vodu, a kesu objese o vrat pa udarajući štapom po vodi viču: »Biči šara jundžera«, što se uvijek ponavlja, a štapom jednako mlati *(slika 99.)*. Pijavica leži u zemlji, a onda izade i ide po mutnoj vodi, a djeca ih grabe i bacaju u saket, ćese od krpe. Ako mu koja prione uz nogu, on je odguli i baci u ćesu. »Jundžera« time se misli krupne pijavice od junge, jer preveć sitne ne kupuju trgovci.

Trgovci, škutori ili šperci, tako zovu u onom kraju Dalmatince, dodu u Višiće i kupuju pijavice, a plaćaju od 1—2 fiorina (4 krune) na oku, 16. novembra plaćali su na mjestu 16 groša (3·20 krune), a u Metkovićima 5 kruna na oku. Dogodi se, i vrijedan dječarac može uhvatiti oku za dan, običnije samo oko litre (¼ oke).

U Hutovu Blatu meću pijavice (u Sarajevu vele pustiti pijavice) u mjesecu, kad trava raste; tada ih je najbolje pustiti. Kad pijavica otpane, dotična se mjesta tople, i onda krv ide još više. Ko hoće da pijavice i po drugi put upotrijebi, metne napite pijavice u lug, te one povrate svu krv, zatim se metnu u bocu s čistom vodom. Dan poslije isperu se i opet metnu u čistu vodu, a tada im se metne malo šećera. U hefti se meće dva tri puta šećera.

Kad se tko nauči puštati krv, mora to činiti svake godine u isto vrijeme.

Pušta se samo, kad se čovjeku krv uzbuni, za drugu bolest one ne vrijede.

U Hutovu Blatu trpi mnogo hajvan od tih nesretnih pijavica, jer se njih po 20 i više pripiju i nasišu tako krvi, da strašno nabreknu. Ima govedâ, pa se brane od pijavica i sve ih otkidaju zubima. Mnogo goveče oslabi od toga jako i ne može se samo ni kotarisati iz blata, već ga izvuku ljudi.

(Nastaviće se.)

Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni.

Po vrelima ocrtao

Dr. **Ćiro Truhelka.**

Uvod.

Pravno stanje modernog bosanskog agrarnog pitanja razjasnili su dva vrsna pravnika: Eichler i Posilović, kojima se još pridružio Karszniewicz[1]); ali historičku podlogu bosanskih agrarnih institucija, koje tako duboko zasjecaju u socijalni i privredni život našeg naroda, do danas nije niko na osnovu historičkih vrela prikazao.

Već u prošlom vijeku, pod pritiskom evropskih vlasti, primorana je bila Turska, da svoje stare agrarne ustanove preudešava u »modernom« duhu. Taj pritisak nije proizašao iz objektivne spoznaje, iz pomnog proučavanja i sravnjivanja sa modernim evropskim prilikama, nego pod dojmom pretjeranih vijesti o tradicionalnom »turskom zulumu«, o zulumu, koji napokon ni u najuredenijoj modernoj državi ne fali, iz namrštenosti težačkog naroda, koji na čitavom svijetu voli, da se prikaže nezadovoljnim, i iz često nepromišljenih a koji put i zlobnih izvještaja stranih konzularnih agenta, koji su svoja izvješća o turskim agrarnim prilikama udešavali ne po potrebi naroda, ne po interesu države, nego po političkim tendencijama vlastite vlade. I pošto su te tendencije vazda bile u opreci sa interesima Turske, bilo je *a priori* nužno, nad njenim agrarnim institucijama izreći *anatema* a kraj ove potrebe bilo je donekle i izlišno, baviti se pitanjem, da li su stare turske agrarne institucije zbilja tako hrdave, kako im je zao glas ili su rezultanta historičke evolucije, u kojoj je jednako sudjelovala i država i duh vremena i narodna psiha.

Danas ima to pitanje samo teoretsko, više historičko značenje, ali je ipak vrijedno, da se razbistri te sam s toga već prije dvije-tri godine pokušao, da tema o historijatu bosanskih agrarnih institucija obradim u nekoliko crtica, koje su izašle u maloj brošuri[2]) a od onda bavio sam se u svojoj dokolici osobito tim, da saberem što više starih turskih zakonika i drugih dokumenata, koji se odnose na agrarno zakonodavstvo. U tom poslužila mi je sreća, jer sam sabrao lijepi

[1]) Eduard Eichler: Das Justizwesen in Bosnien und Hercegovina.
Dr. Stefan Posilović: Das Immobilarrecht in Bosnien und Hercegovina. Agram 1894.
Adam Karszniewicz: Das Agrarrecht in Bosnien und der Hercegovina. D. Tuzla 1899.

[2]) Dr. Ćiro Truhelka: Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage. Sarajevo 1911.

niz rukopisnih kodeksa, koji danas predstavljaju već malu biblioteku. To su čitavi nizovi kanunama, berata, tapija i drugih spomenika. Što me je u njima osobito zanimalo, to sam iz njih izvadio a pri tom pomagali su mi, prevadajuć i kolacionirajuć, prijatelj g. Fehim ef. Spaho a osim njega i gg. Behauddin ef. Šehović i Riza ef. Muderizović. Njima se ovdje najsrdačnije zahvaljujem na trudu i ustrpljenju, kojim su me u ovom poslu pomagali!

Za prikaz sredovječnih feudalnih prilika dobro mi je došlo i nekoliko listina dubrovačke arhive, koje sam naknadno našao te sam ono, što sam o tom prije pisao, njima popunio, ali tursko doba posve je iznova obrađeno, jer sam imao na raspolaganje kud i kamo obilnija i autentičnija vrela, nego kada sam napisao onu prvu svoju studiju o ovoj temi.

Prikazujući turske agrarne prilike moram naročito naglasiti, da slika, koju izlažem, ni najmanje nije potpuna. Vrela, što sam ih obreo, tako su bogata i obilna, materija, što ju obuhvataju, tako je opsežna i raznolika, da bi trebalo koji desetak godina, da se pomno do u sitnice prouče. Meni je bilo stalo samo do toga, iznijeti ono, što je mene osobito zanimalo, što ima općenitije značenje a stalo mi je bilo i do toga, da se bar od prilike vidi, kako su bogata pravna i historička vrela ove struke a da je malo koji i slutio o tom bogatstvu.

Ovaj kratki prikaz namijenjen je samo starijoj dobi, to jest onoj, kada su se turske agrarne institucije razvijale još bez ingerencije stranih vlasti, posve autonomno. U doba »reforma«, koje nisu ni reformatore ni reformirane zadovoljili, zašao sam samo u toliko, koliko je potrebno, da se slika upotpuni.

I. Osvrt na srednji vijek.

Plemenski ustav.

Da uzmognemo bolje shvatiti prerogativa sredovječnog bosanskog plemstva i pretenzije njihovih muslimanskih potomaka, potrebno je, bar ukratko, osvrnuti se na glavno načelo našeg sredovječnog ustava.

Hrvati, koji se za svoje seobe naseliše u Bosni, imađahu kao i njihovi suplemenici u Hrvatskoj i Dalmaciji od starine gentilni ustav. Plemena — *generationes* — bila su elementi, iz kojih se sastavljaše državna zajednica a predstavnici im bijahu poglavice plemena — župani. Kao *primus inter pares* isticao se je nad njima vladar, bio on ban ili kralj, koji je do te časti dospio ili izborom ili uslijed sretne političke konstelacije, koja je njega i njegovo pleme uzdigla nad ostalim te je postao prvim predstavnikom države. Suverenstvo, skopčano uz njegovu osobu, nije bilo lično njegovo pravo, nego ga je on uživao tek kao predstavnik i starješina svoga plemena. Zato primjerice u Bosni ban Stefan I. ne izdaje važnije državne listine sam, nego uvijek zajedno sa svojim najbližim surodnikom, s bratom Vladislavom (1322.—1323.), banica Jelisaveta sa sinom si, banom Stjepanom II. a spomenuti Vladislav sa kneginjom Jelenom i njenim sinom banom Tvrtkom i sa bratom knezom Vukom i t. d.[1]). Ta praksa prelazi i u prvo doba kraljevsko. Suverenstvo vladarevo postaje tek onda potpunim, ako njegove odluke ratificiraju plemena, odnosno župe, koje su u svako doba na »slavnom dvoru«

[1]) Kako se zajednica odnosila i na alodijalni posjed pokazuje nam primjer iz godine 1060., što ga malo niže iznosimo.

bana ili kralja imali bar po jednoga zastupnika, koji je prisustvovao kao svjedok kod svih važnijih državnih aktova. Tako se razvila u Bosni praksa, da se na svakom iole važnom državnom aktu na čelu imenovao vladar sa svojom najbližom svojtom a na kraju uvijek po jedan ili dva zastupnika najglavnijih bosanskih župa: Bosne, Usore, Soli, Dônjih Kraja, Podrinja, Zagorja, Rame, Skoplja, Duvna, Humske zemlje i t. d. Kao predstavnik dvora sudjelovao je još posebni »dvorski pristav« a na kraju potpisao bi se još i »dijak« kao pisac povelje.

Plemenskom principu u državi odgovara zajedničarstvo u familijama bosanske vlastele, gdje su isprva muški članovi bili ravnopravni a starješina, bio on otac ili stariji brat, provađao je važnije odluke, osobito one, koje bi se ticale imovnih ili drugih važnijih odnošaja, uvijek u zajednici sa mlađim članovima kuće. Taj princip nalazimo u listinama bosanskih velmoža sve do u XV. vijek. Tako izdaje važnije dokumente »velji knez« humski Andrija zajedno sa sinovima, županom Bogdanom i županom Radosavom (god. 1249.), zetski gospodar Sracimir sa braćom Jurom i Balšom (1368.), župan Bijeljak Sanković sa bratom Radičem (1368.), vojvoda Sandalj Hranić sa braćom Vukcem i Vukom (1419.), vojvoda Radosav Pavlović sa sinom Ivanišem (1427.) i t. d. Ovaj obiteljski kolektivizam ustupa od druge pole XV. vijeka sve više mjesta senioratu a zajedničarstvo pomalo nestaje iz vlasteoskih kuća, ali se to bolje čuva i njeguje u seoskim kućama, gdje je još do nedavna bilo glavnom podlogom svega društvenog i ekonomskog života.

To smo spomenuli samo za to, da istaknemo, kako u srednjem vijeku u Bosni nije ni u državi, ni u familiji pojedinac bio samosvojnim reprezentantom vlasti, nego da je ona bila kolektivno pravo plemena, odnosno obitelji.

Ako to imamo na umu, biti će nam po koja inače nejasna pojava u zamršenoj povijesti Bosne shvatljiva, a prije svega razumijevati ćemo bolje i agrarne prilike, koje su onda vladale, i u glavnom još i danas postoje u Bosni.

Allodium i feudum.

Već u doba samostalnih hrvatskih kraljeva razlikuju se dvije vrsti zemalja: *allodium,* to jest zemlje, koje su neograničeno i osebno vlasništvo posjednika i kraljevska zemlja — *terra regalis*, koja se kao *feudum* davala u *leno* zaslužnim muževima. Kao primjer alodijalnih zemalja navodim dokumenat iz godine 1060., u kom se veli: *Ego Moimir pro eterna gloria dono totam partem allodii, volente et consentiente et collaudante fratre meo Draselo, quod incipit a ualle sanctorum Cosme et Damiani usque ad territorium monachorum sancti Thome*[1]). Alodijalne zemlje spominju se često i u slijedećem deceniju između god. 1070. i 1078.: u Gorici alodija neke udove Barbare u Panjani, što je kralj Krešimir prodao opatu Petru za 40 romanata, davši rođacima Barbare još 15 romanata; dalje alodija u Doljanima, Ljutostrahov u Krstanima, Tješimirov i Dobračin u Gorici, u selu Jasenu i t. d.

Alodij zvahu Nijemci obično »das Erbe«, u latinskim listinama služi za nj riječ *hereditas, patrimonium* a istu nalazimo kroz čitavi srednji vijek u Bosni i Hrvatskoj, gdje se imenom baština, plemenita baština, plemenština ozna-

[1]) Rački: Documenta histor. croatica, pag. 60.

čuje zemljišni posjed jednoga plemena. Taj se pojam sačuvao i u tursko doba pod imenom baštine.

Kao opreka spominje se po koji put u starohrvatskim listinama takozvana kraljevska zemlja — *terra regalis*. Tako je kralj Krešimir darovao manastiru sv. Marije u Zadru zemlju Tochnia, *„que regalis esse dinoscitur vel regalium servorum"* (ib. 67) a među zemljama, što ih je Petar Crni 1080. darovao crkvi sv. Petra u Selu, spominje na Mosoru između Soluna i Biokova zemlju, koja je prije bila vlasništvo Streze, djeda kralja Zvonimirova, a on ju poslije od njega kupio. Pošto je ovu zemlju Zvonimir svojatao za se, *„dicendo, quod esset regalis"*, izveo je Petar pred kralja u Šibenik svjedoke, koji su dokazali, da ju je kupio *„et quod ista terra non esset regalis"* (ib. 132).

Plemenita baština.

Zemlja, u koliko još nije bila u alodijalnom posjedu pojedinaca, bila je najglavniji državni imetak, a njom je raspolagao jedino reprezentant suverenstva, dakle vladar, kako se u bosanskim dokumentima veli, »učinivši svit« (savjet) sa »velmožami rusaga«. I u Bosni, kao i ostaloj srednjoj Evropi, izviralo je pravo vlasništva na nepokretno imanje iz suverenskog prava vladareva, koji bi naročitom donacijom[1]) ustupio ne samo pravo vlasništva nad dotičnim zemljištem, nego i prerogativa, skopčana s time. Zemlja davala bi se samo u iznimnim slučajevima, uz najveće kautele pojedincima i to opet ne kao individuu, nego kao predstavniku plemena, kome je on glava, a davala bi se za vanredne zasluge, što si ih je dotičnik stekao, bilo za državu, bilo za osobu vladarevu. Ni ban ni kralj nisu mogli sami od sebe darivati ni pedlja zemlje, ako na to nisu pristali velmože, to jest predstavnici pojedinih plemena i župa, koji su ili sami ili po svojim zastupnicima morali svaku takovu darovnicu ratificirati i svečanom zakletvom utvrditi.

Kod zakletve prigodom podjeljenja plemenite baštine upotrebljavali su iste formulare kao i kod najvažnijih državnih ugovora. Vladar i njegovi velmože kleli bi se od prilike ovako: »tko će sie naše zapisanije pritvoriti, ili bi naš' poslidni ili bi inoplemenik', da e proklet' i ocem' i sinom' i svetim' duhom' i dumanadeset' apostolma i 77 izabranimi i da e Judi skariotskomu drug' i da e pričesnik' kr'vi božioj i da e proklet' vsim' tvorom' nebeskim«.

Zemljište, što ga je kruna davala pojedincima, zvala se »baštinom« ili »plemenitom baštinom« ili naprosto »plemenitim« a akt donacije označivao se sa rečenicom »dati u plemenito« ili »dati u baštinu«. Vlasnik baštine zvao se baštinikom a značajno je, da u bosanskim listinama za adjektiv *„proprius"* nalazimo riječ »baštinan«.

Baština podjeljivala se, kako rekosmo, za razne zasluge. Tako je 1323. ban Stjepan darovao Grguru Stipančiću pet sela »u víke vikoma njemu i njegovu ostalomu«, jer mu je doveo gospodu od »cara burskoga«; 1331. darovao je knezu Vuku Vukosaliću i bratu mu Pavlu Banice i Peći sa izokolnim selima i nekoliko sela u Vrbanji za to, što je u Raškoj izbavio bana, kada je banov konj

[1]) U listinama: »darovanje«, »zapisanje«.

usmrćen a Vuk mu podmetnuo svoga i što je »caru raškom« oteo grad Novi. Kralj Tvrtko darovao je županu Vukmiru i braći mu, Tvrtku i Stjepanu, Kolo na Duvni, a kada je ovaj zamijenio to selo za selo Jelšenicu, potvrdio je to kralj Dabiša 1395. »za nih' službu i viru ..... što nam' poslužiše vsegda virno i srd'čno, najviše u turač'kih' boih' ne štedeće svoih' glav' za nas'«.

Baština davala se »u vike vikoma« ili kako latinska formula glasi: „*in perpetuum*". Nju niko vlastelinu nije mogao oteti a jedini razlog konfiskacije bijaše veleizdaja, ako ju ustanovi posebni za to kompetentni sud. Tako veli kralj Tomaš 22. augusta 1446. u povelji, kojom dariva sinovima Ivaniša Dragišića zemalja oko Ključa: »da im' se toi ne ima poreći ni potvoriti ni na mane donesti ni za ednu neviru ni zgrihu kralevstvu našemu, što ne bi ogledano gospodinom' didom' i cr'kvom' bosanskom' i dobrim' Bošnjani«, a plemenština mogla se oduzimati, kako Juraj Hrvatinić u jednoj listini od god. 1434. ddo. Kreševo veli, ako »bi se zgodilo, tere bi koi .... toliko sagrišio, da mu se ima glava od'sići onomu, koi e sagrišio«. Ali da tom smrtnom osudom pleme osuđenika ne gubi pravo na baštinu, vidi se po tome, što se u pomenutoj listini nastavlja: »a ostali da živu i prebivaju u vsih' tih' zgora imenovanih' plemen'štinah'«.

Pojam plemenštine tako je usko vezan sa pojmom posjeda, da se kod donacija upotrebljava i onda, kada nadarenik nije fizična osoba nego država. Tako je ban Stefan 1333. dao gradu Dubrovniku Ston i Rat »u baštinu i plemenito« a Dubrovčani darovaše Hrvoji palaču »u plemenito i baštinu«.

Da su vlastela svojom plemenitom baštinom mogla slobodno raspolagati, tome ima u listinama nekoliko dokaza. Osobito karakteristična u tom vidu je darovnica kralja Stefana Tomaša od 14. oktobra 1458. kojom potvrđuje posjede logofeta Stefana Ratkovića »da ih' ima u baštinu i negova deca i mužka i ženska i negovi posledni u vek' vekom' da e volan' pošteni vlastelin logofet' Stefan' i negova deca i negovi posledni vsemi tem' više pisanim' selmi ili mu drago cr'kvi priložiti ili prodati ili založiti ili u pr'ćiu dati ili komu od svoih' ostaviti, u vsem' da e volan' kako suštom' svoom' baštinom' i da im se ništor od' ovogai ne uzme ni za edno sagrešenie, izam'še nevere«.

Dokaz, da su vlastela imala pravo prodavati svoju baštinu, daju nam vojvode Sandalj i Radoslav Pavlović, koji su čitavu župu Konavlje — dakako dozvolom kraljevom — prodali Dubrovniku.

Posjednik baštine i plemenštine i svi njegovi odvjetci bili su ravnopravni knezovi. Svaki se vlastelin zvao knez a knezom se nazivaše i sin vojvode, bana, pa ni sam kraljević ne imađaše drugog naslova nego »knez«[1]). Bosanki vlastela, kao »plemenita gospoda«, smatrahu se ravnopravnim sa kraljevima i carevima, jer ni bosanski kralj ni sam cezar rimski nemaju višeg naslova, nego li je »plemeniti gospodin«, kojim se diči i zadnji bosanski vlastelin.

Kako su sredovječni knezovi bosanski visoko cijenili svoju plemenitu baštinu, vidi se po tome, da su običavali i na onim gorostasnim stećcima, što bi ih navukli na svoje grobnice zabilježiti, da su pokopani na svojoj baštini. Tako veli neka Ivan u Prečkom polju, da je pokopan »na svojoj zemlji«, Hrelja u Presjenic

[1]) U netom spomenutoj darovnici zove kralj Toma svoga sina Stefana knezom.

i braća Dobrilo i Viganj Bobani u Žakovu i Radoje sin vojvode Stipana u Radimnji pokopani su »na svojoj baštini«, braća Radivoj i Radoslav Vukčić sahranjeni su »na svom plemenitom«. Radoslavu Valahoviću piše na nišanu ova fraza, koja upravo odiše štovanjem plemenštine: »me spase sama, jere legoh' na svoj plemenitoj baštini«.

Kmetstvo.

U srednjem vijeku bijaše dakle vlastelin — knez —, kao nosioc lena, vlasnik zemlje, a kmet mu obrađivao je tu zemlju i za to uživao jedan dio roda, dočim je jedan dio, obično trećinu, kao u Romana, gdje se ona zvala *tertia*, a mjestimice i polovinu, davao gospodaru. Za to se kmet i zvao tretjenikom a u krajevima, gdje bi davao polovinu, i polovnikom.

Daću od zemaljskih proizvoda, što ju je kmet bio dužan davati vlastelinu, davao mu je kao nosiocu lena, komu je kruna, odnosno vladar, ustupio pravo na takozvani *terraticum*, koji inače pristoji kruni. Mi to razabiremo iz jedne listine od god. 1151., kojom Deša, knez Duklje i Zahumlja, podjeljuje Benediktincima na brdu Garganu u Apuliji otok Mljet te im ujedno ustupa pravo, da od zemalja, koje bi ko drugi tamo osim njih obrađivao pobiru *„territorium* (!), *quod nobis dari solitum est"*.

Bosanski kmet, za razliku od srpskog mjeropha, bio je kud i kamo na višem socijalnom stepenu a kmetski odnošaj nije njegovu ličnu slobodu ni na koji način ograničavao. On, osim trećine, odnosno polovine, redovno nije bio vlastelinu dužan vršiti niti kake službe, niti mu robotati, dapače ni u socijalnom pogledu nije bio daleko odvojen od vlastelina, jer se spominju u listinama iza vlastelčića, t. j. manjih posjednika, odmah »kmetići«.

Etimologiju imena kmet pokušao je Adam Karszniewicz[1]), koji se u Bosni jedini intenzivno bavio znanstvenim proučavanjem kmetskih odnošaja, da rastumači iz latinskog *comes* »pratioc« odnosno iz grčkog κωμήτης »rutavi«. Je li jedna ili druga, nije li nijedna etimologija valjana, to je teško odlučiti. Ja bi samo na to upozorio, da je čudno, ako je ova riječ klasičnog izvora, zašto ju ne nalazimo ni u sredovječnih Germana ni u Romana, koji su sa latinskim življem dolazili i ranije i bliže u doticaj, nego li Slovjeni, prem su imali slične agrarne institucije kao i Slovjeni. A u drugu ruku upozorio bi i na tu čudnu pojavu, da u Slovjena baš oznake, koje označuju pojedine socijalne kategorije: ban, knez, kmet nisu slovenskog porijekla. Ta činjenica možda upućuje na to, da izvor riječi kmet valja tražiti na istom vrelu, na kome se traži i izvor riječima ban i knez.

Kao ni turska riječ raja, nije ni riječ kmet u srednjem vijeku imala prezirna značenja. U našim listinama zovu se kmeti »dobrim Bošnjanima«; zadnji patarenski gost Radin zove krstjane i krstjanice, dakle članove patarenske hierarhije, kmetima i kmeticama a da je u Srbiji i u Crnoj Gori naziv kmet još u zadnjim vjekovima služio za oznaku seoskog starješine odnosno seoskog sudca, to je opširno razložio već Karszniewicz.

O odnošaju između kmeta i vlastelina u srednjem vijeku nemamo do današnjega dana još nijedne listine iz Bosne, koja bi nam dala pouzdanijih

[1]) Über die Abstammung und Bedeutung des Wortes Kmet. Zagreb. 1895.

podataka. Tek nedavno našao sam u Dubrovniku, u arhivi, među notarijalnim spisima, jednu, koja nam o tome pobliže govori. To je agrarni ugovor, registriran na molbu jedne stranke, Radmila Žargovića, 25. septembra 1480. a glasi:

† ми гдинь херьцегь Стѣпань милостию божиєю Светога Саве господинь хльмьски и приморьски кнезь дриньски и ѡсталѣ, даємо на знань свакомꙋ главаєꙋ прѣдь кога доиди ѡвь нашь листь ѿтворени да с нашоє волє нєхотию вєроваднномь како поиска ꙋ мене радмило жарговань и живань земль на прьтꙋши и ми имь дахь тꙋи землю по ти пꙋть закона и дꙋзьмь тꙋи тєи землє тєжє на поли нимь и нихь ѡстанькомь да дахь тꙋи землю радмилꙋ за негово послꙋжене.

писань ѡви листь ꙋ застрѣзꙋ ꙋ пиза радѣ дѡмрни анив.

Vlasnik, koji ovim »otvorenim listom« ustupa kmetsko pravo, je sam herceg od Sv. Save Stjepan a kmetsko pravo stiče Radmio Žargović i brat mu Živan. Uvjeti, pod kojima se daje to pravo na selište u Prtuši, slični su kao i u drugim selima i na dubrovačkom teritoriju, to jest herceg daje zemljište »na pola« te prema tomu Radmio postaje njegovim polovnikom. To pravo dobiva i potomstvo (»ostanak«) Radmilovo, dakle ono nije kao u Dubrovniku ograničeno na stanoviti niz generacija, niti se Radmio obvezuje na godišnji »dar« ili na kakovu drugu služnost, osim davanja polovine.

Zanimivo je, da herceg podijeljivanje ove kmetske zemlje motivira time, da ju daje »za njegovo posluženje«, dakle za usluge, što mu ih je Radmio prije učinio.

Drugi jedan dokumenat, što se nalazi u 37. knjizi spisa *Diversa Notarie* u dubrovačkoj arhivi, zanimiv je s toga, što iz njega razabiremo, kako je i posjednik jednog selišta privremeno mogao postati na vlastitoj zemlji kmetom. Dapko Milošević iz Trebinja zadužio se je bio dubrovačkom prnjataru Stancu Dobretiću za 8 perpera i 2 groša te mu je 3. aprila 1408. dao u zalog komad zemlje, zvane Sinokose u Trebinju i to pod tim uvjetom, da zemlju ima obrađivati Dapko i davati svome vjerovniku polovicu roda tako dugo, dok dužni novac ne isplati u gotovom. Onda tek da mu zemlja bude opet slobodna *(libera et francha).*

Ni u spomenuta dva, ni u obilnim notarijalnim dokumentima dubrovačke arhive, koji se odnose na kmetske ugovore dubrovačke vlasti, nema spomena, da je kmet pri sklapanju kmetskog ugovora gospodaru plaćao takozvani *laudemium,* t. j. stanovitu svotu novca, kojom se ima izražavati priznanje gospodarevog prava vlasništva (Grundherrlichkeit). Taj *laudemium* ne nalazimo ni u kojem novijem bosanskom kmetskom ugovoru a nije se možda namjerice puštalo, da uđe u običaj, jer se je bilo bojati, ako se vremenom izgube sitne pravne distinkcije, da bi se *laudemium* mogao identificirati sa kupovninom i iz toga izvoditi po vlastelina nepovoljni zaključak.

Da bosanski kmet u srednjem vijeku nije nikako bio vezan uz kmetsku zemlju — *glebae adnexus* — najbolje nam dokazuje to, da su kmeti Radoslava Pavlovića, koji je bio poznat kao nasrtljiv gospodar, kada je prodao svoj dio Konavalja Dubrovniku, jatomice prebjegli na dubrovačko zemljište. Radoslav prijetio je Dubrovčanom, da mu vrate njegove kmetove, ali oni zastupahu stanovište, da kmetovski odnošaj ne ograničuje osobne slobode pojedinaca i to njihovo shvaćanje bilo je jamačno glavnim povodom ratu, koji se iza 1430. rodio između vojvode Radoslava i dubrovačke republike.

Po staroj sredovječnoj instituciji imao je vlastelin u razmiricama svojih kmetova i sudačku vlast prve instancije, ali čini se da on toga prava nije vršio.

Nama bar dosele nije došao u ruke ni jedan dokumenat, koji bi to u praksi potvrdio, dočim ih imade nekoliko, koji dokazuju, da su kmetovi razmirice međusobom rješavali na stanicima posebnim kmetovskim porotnicima. Što više, vremenom postaju radi te narodne sudbene prakse nazivi kmet i porotnik sinonima. Ako je vlastelin imao prema kmetu viši politički autoritet, imao ga je tek kao *„patronus"* naprama klientu, čije bi interese zastupao pred višim instancijama.

Prema rečenom nisu sredovječne agrarne prilike u Bosni bile bogzna kako strašno »sredovječne«, položaj bosanskog kmeta bijaše dapače vrlo povoljan, a sravnimo li ga sa srpskim mjerophom, upravo sjajan. Za to nigdje u bosanskoj historiji ne nalazimo ni najsitnijega traga kakoj kmetskoj buni, za to su se iz vlaških katuna gornje Hercegovine jatomice selili Vlasi u Konavlja, gdje su Dubrovčani do najsitnije sitnice pridržali agrarne institucije bosanske, za to su kroz sve vijekove, počam od srednjega vijeka do najnovije dobe, doseljenici iz Srbije, Macedonije i Crne Gore naseljivali pusta ili opustjela selišta bosanska.

Izor i ispaša.

Mnogo češće nego agrarnim ugovorima, koji se tiču Bosne, nalazimo u dubrovačkoj arhivi spomena ugovorima, koji se tiču posebne vrste poljoprivredne zarade i koju još danas nalazimo vrlo često u Bosni a to je davanje stoke na ispašu i izor. Dubrovčani, koji isprva izvan gradskih zidina nisu imali za pašu stoke zgodna zemljišta, bili su prisiljeni davati svoju stoku na izor i na ispašu susjednim seljacima na bosanskom teritoriju a to je bivalo pod istim uvjetima, kao što se to i danas skoro u svim krajevima Bosne radi.

Kao primjer za izor navesti ću samo po jedan slučaj. 21. septembra 1393. predao je Radmio Bradković Obradu Hlapoviću iz Oboda oraćega vola na ispašu i čuvanje *„ad rectam partem lucri, quod recipiet ex dicto bove secundum consuetudinem contrate"*. Dakle Obrad je imao vola da hrani, čuva i da ga iznajmljuje za poljski rad a od zarade da daje vlasniku *rectam partem* t. j. polovicu te mu je dužan davati o volu i o zaradi »račun na čisto«.

Kao primjer za ispašu neka služi ovaj: 12. maja 1321. predao je Dubrovčanin Radogost Budišević nekom Dobrogostu iz Trebinja 24 krave i 80 komada sitne stoke da ih hrani i čuva *„bona fide sine fraude"*. Pola roda *(fructus, quod deus dederit)* postala je vlasništvo Dobrogostovo a druga ostala je vlasniku stoke, a ako bi koje živinče uginulo ili bi nestalo radi slaba čuvanja, imao je to Dobrogost naplatiti i polagati o tome račun.

Kakve su ustanove bile običajne u slučaju da vlasnik zemljišta daje seljaku i zemljište i oraće volove, razjasniti će nam najbolje ovaj ugovor, registriran u dubrovačkom notarijatu 1. novembra 1417.[1]) Marin Crijeva dao je Radovanu Marinoviću i Radašinu Boljesaliću u selu Dobri u Novim Zemljama dvije zemlje,

[1]) Diversa Notarie vol. XII, str. 193.

osim toga dva vola, plug, ostali halat (*feramenta*) i pola sjemena a oni se obvezaše, davati drugu polu plugova, dva vola i pola sjemena a od svega, što god bi na zemlji rodilo, dužni su kmeti davati gospodaru polovicu. Ako bi koji vô poginuo, dužni su mu donijeti „*signum mortis*" i dokazati, kojom je smrću poginuo te će se u tom slučaju na zajednički trošak nabaviti novi vô. Ali ako se vô s nepažnje izgubi, dužni su kmeti da ga plaćaju sami.

Dubrovački agrar.

Pošto su nam bosanski dokumenti, koji bi nam ocrtavali sredovječne agrarne prilike u Bosni vrlo oskudni, moramo se obazrijeti na dubrovačke [1]), koje su, već radi susjedstva, pružale najbliže analogije i koje su, kako će se razabrati iz slijedećeg razmatranja, u temeljnim načelima istovjetnog porijekla kao i bosanske.

Zemljišni teritorij dubrovački izvan gradskih zidina bijaše do godine 1333. vrlo tijesan: takozvana Astarea od Sv. Jakova do Orahova dola (Val di Noce), jedva pô kvadratne milje velik, za koji su Dubrovčani plaćali isprva humskim knezovima a poslije bosanskim banovima i kraljevima danak, zvan mogoriš (lat. *magarisium, margarisium*). 1333. dobili su Dubrovčani od bosanskog bana Stefana Ston i Stonski Rat (poluotok Pelješac), 1398. od kralja Ostoje Primorje između Stona i Orahova dola, takozvane »Nove Zemlje«, 1419. kupili su od vojvode Sandalja Hranića njegovu polu Konavalja a 1427. od Radosava Pavlovića drugu polu Konavalja i tako su postali suzerenim vlasnicima lijepog dijela bosanskog zemljišta, na komu su pridržali nepromijenjene agrarne prilike, koje su vladale i u ostaloj Bosni.

Oni su to zemljište razdijelili na decenija, kao što se i u Bosni zemlja dijelila na desetke i podijelili je među svoju vlastelu i pučane, koji su imali pravo dubrovačkog civiliteta te su izdali posebne naredbe — takozvane Ordines, kojima se uređuju agrarni odnošaji u ovim krajevima. Da su ovi odnošaji bili isti kao u Bosni, to jest da Dubrovčani nisu mijenjali nikako bitnih agranih ustanova starobosanskih, razabiremo po tome, što se godine 1385. u 8. indikciji 3. juna u naredbi, izdanoj u tu svrhu, da se urede građevni odnošaji izvan grada, o agrarnim doslovce veli: „*et in omnibus aliis ordines antiqui, facientes mentionem de dictis territoriis, observentur et in suo remaneant robore firmitatis*". To će reći: na bosanskom teritoriju, što je došao u vlast dubrovačku, ostadoše starobosanske agrarne institucije u krijeposti.

Naravski vlastelin nije sam svoju zemlju obrađivao, osim malog komadića, na komu bi ljetovao i sadio za vlastitu porabu usjev, voće ili vino. Taj za osobnu obradu rezervirani komad zvao se carinom a identičan je sa onom vrstom zemlje, što se u Bosni u tursko doba prozvalo beglukom.

Ostalu zemlju davao bi kmetu, da ju obradi uz uvjet, da mu od roda daje polovicu te se takav kmet zato zvao polovnikom. Latinski se dubrovačkim kurijalnim jezikom zvao akt podjeljivanja kmetovskog zemljišta »dare ad polovizzam« a kmet »polovnicus«. To je ime ostalo i onim kmetovima, koji su

[1]) O dubrovačkom kolonatu napisao je krasnu studiju Iveglio: Il contadinagio di Ragusa. Osim podataka, što ih je on našao u arhivi, ima ali još mnogo toga, što on nije zapazio pa sam nekoliko, u koliko sam mislio da je potrebno i ovdje upotrebio.

uslijed zaključka velikog vijeća od god. 1446. bili dužni davati od usjeva samo četvrtinu a od vina i voća polovicu[1]).

Dužnost davanja danka izvire iz narodnog običajnog prava Slovjena, koji su naselili ove zemlje a u odnošaj, što njom nastaje između kmeta i vlastelina, nije se državna vlast ni u Bosni ni u Dubrovniku miješala, nego je običaj odlučivao, koji dio prihoda kmet ima da daje vlastelinu. Zato u doba prije »reforma« nemamo u Bosni nigdje ni traga posebnoj zakonskoj ustanovi, koja bi ustanovila kvotu ovoga danka, zato ni Dubrovčani, prem su lijepim nizom zakonskih ustanova uredili svoje agrarne prilike, ne ustanovljuju općim zakonom visinu kmetskog danka a s istoga razloga ni u Sulejmanovoj kanunami pa ni u kasnijim turskim kanunima neima traga zakonskoj ustanovi, koja bi uzakonila kvotu kmetskoga danka.

Iz toga zaključujemo, da je davanje kmetskoga danka privatnopravni odnošaj između vlastelina i kmeta, a ako bi radi njega između stranaka došlo do kontroverze, riješavala bi se na osnovu običajnog prava.

Ali ako se u Dubrovniku državna vlast, reprezentirana u tri vijeća: velikom, malom i u vijeću takozvanih umoljenih, nije u to miješala, ona je cijelim nizom naredaba zaštitila sam agrarni princip, da se on ne bi izopačio ni na štetu vlastelina ni kmeta ili polovnika.

Agrarne prilike bile su po tim ustanovama ove:

Odnošaj između vlastelina i kmeta udešavao bi se u svakom slučaju posebnim kmetovskim ugovorom, koji bi se redovito u notarijatu zabilježio. Kao primjer ovakih ugovora navesti ću samo nekoliko njih. 29. nov. 1415. dao je Pavao Gundulić Radoviću Sredanoviću na polovicu *(ad poloviziam)* šest zlatica *(soldo)* zemlje u Kruševu na Šipanu i to *„usque ad quintam generationem"*.

9. marta 1417. ustupa i iznajmljuje *(cessit et locavit)* na polovicu Bogavcu Djinoviću i sinovima zemlje u Losici *„usque ad sextam generationem"*.

Juluša Ranjina daje 20. jula 1417. Milošu Gostišiću 12 zlatica zemlje u Gružu *„usque ad annos quinquaginta proxime futuros"*.

Kako se iz ovih primjera vidi, kmetsko pravo nije bilo kao vlastelinovo vječno, nego samo podijeljeno na stanoviti niz generacija, odnosno godina, a da se kod sklapanja kmetskoga ugovora u prvom redu imalo obzir na interes zemljevlasnika, ističe se naročito u ugovoru od 20. septembra 1374., kojim biskup trebinjski Franjo neki posjed mrkanjske crkve daje Medošu Radosaliću na polovicu i na šest generacija i to *„pro euidenti vtilitate et augmento eiusdem ecclesie."*

Polovnik preuzimlje, osim davanja polovice od roda, još i obvezu, da zemlju ne samo racionalno ore, dubri, okapa i njeguje, nego, ako je ledina, da ju krčenjem povećava a gdje se loza sadi, da je zasađuje. Ugovorom se u takim slučajevima ustanovljuje, da svake godine ima po jednu ili dvije zlatice iskrčiti i zasaditi a vlastelin u tu svrhu daje stanovitu novčanu pripomoć i to redovito polovicu na poklon a drugu polovicu kao zajam, koji je kmet dužan u gotovom vratiti. Ova pripomoć morala se trostruko vratiti, ako polovnik jedne godine nebi u tom pogledu zadovoljio svojoj dužnosti.

---

[1]) Ancora, che di tutte biave et altro, che nascera sopra i detti deceni et terre, ciascheduno dei villani debba dare al comprator il quarto, eccetto degli orti, come di sopra e detto e non possa il comprator constringer verun villano a seminar alla meta. E del vino et frutti che nascerano debba dar la meta al compratore.

(Pars Consilii Maioris ddto 19. mai 1446.)

Na kmetovštini se polovica rente nije davala gospodaru od bašče *(hortus)*, kojoj je površina bila odmjerena najviše na jednu zlaticu t. j. na prostor od 4000 četvornih koračaja[1]).

Osim ovog besplatnog užitka vrta imao je kmet — ako je na vlastelinovu posjedu bilo šume — takozvani *„jus lignamini"*, to jest pravo na sječu drva za kućnu potrebu ili, ako je bilo hrastove šume, pravo žirovanja *(jus glandulandi)*. Za ove beneficije bio je dužan da vlastelinu daje takozvani poklon, to jest svake godine par kokoši, par pilića, 10 jaja i jedno kozle, koje bi mu donosio u stanovite blage dane. Ako je vlastelin bila koja crkvena korporacija, zamijenio bi se koji od tih poklona duplirom *(doppiero)*, što bi se crkvi u ustanovljene blagdane prinašao.

Kmetsko pravo postalo je vremenom i zastarom baštinskim i s toga se kmetište u potonje vrijeme počelo davati *„in patrimonium"*, ali time nije rečeno, da vlastelin nije smio dizati kmeta sa zemljišta. To pravo imao je uvijek onda, ako mu kmet ne bi davao redovito danka ili, ako zemljište ne bi obrađivao onako, kako treba; ali i tu je interes kmeta bio zaštićen u toliko, što je vlastelin bio dužan naplatiti takozvani amelioramentum, to jest onaj prirast vrijednosti zemlje, što je nastao uslijed popravaka zgrada i racionalnog obrađivanja zemlje, koji se ima pripisati djelovanju kmetovom[2]).

Ako se kmet — naravski uvijek dozvolom vlastelina — naselio na pustoj ledini (latinizovano lidigna), te ju iskrčio i obradio, dakle pretvorio ju u krčevinu, nije ga vlasnik prije tri godine dana nikako s nje mogao dizati[3]). Polovnik imao je i to važno pravo, da je svoje kmetsko pravo — ali samo izričnom privolom vlastelina — mogao prodati kome drugome[4]).

Osim ovih temeljnih agrarnih ustanova izdali su Dubrovčani za svoj posjed na kopnu cijeli niz agrarnih ustanova političke naravi, koji su smjerali za time, da se dubrovački posjed što bolje osigura i očuva od političkih prevrata, koji bi mogli niknuti iz ovih agrarnih ustanova.

Pravo vlasništva vlastele bilo je ograničeno zakonom od god. 1393., izdanim od velikog vijeća, koji brani prodavati posjed stranom državljanu i koji pravo prvokupa u svrhu komasacije daje vlasteli, koji su prvi susjedi zemljišta[5]).

---

[1]) 2. Ancora, che ciascheduno dei villani della detta chiesa (sc. S. Biagio in Canali debba aver a soldo vno per casa, obor et orto, li dov e al presente et tanto meno, quanto se trovasse al presente posseder. Et tutto ćio che nascera in detto orto sia del detto villano, eccetto, che se alcuna vite sara fuori dell obor, debba dar del vino chi nascera di quello la meta al conduttore. (Pars Consilii Maioris ddto 19. mai 1446.)

[2]) Padrone puo cacciare delle vigne li polovnici pagandoli li miglioramenti. (Sentent. ex 1453, fol. 123.)

Padrone volendo scacciar il suo villico di Canali li deve pagar li miglioramenti. (Sentent. ex 1461, fol. 102.)

Polovnico delle gionte di Zaptat puo essere scacciato dal padrone pagandoli prima li miglioramenti. (Sentent. ex 1500, fol. 344.)

[3]) Posve slična ustanova vrijedila je za krčevine i po turskim kanunima.

[4]) Polovnico non puo vendere ne cedere la sua polovizza senza consenso del padrone di quella (Sentent. ex 1491, fol. 180.)

...polovicie secundum consuetudinem non possunt alienari sine licentia in preiudicium patroni. (Liber decretorum ex 1508, 9. novembris, fol. 56.)

[5]) Anno eiusdem (sc. 1393) die penultima Martii in maiori consilio, consiliariorum 72, captum fuit per 53 ipsorum, quod terre Breni, date et divise inter cives rachuseos per commune Rachusii,

Pravo kolonizacije bilo je opet ograničeno slijedećim ustanovama: Pošto su kmetovi bili većinom doseljenici iz Bosne, dakle stranci, brinula se državna vlast za to, da se pod izlikom kmetovske kolonizacije ne uvuku elementi, koji bi danas sutra mogli biti opasni po samu državu. Za to je 3. juna 1385. izdan zakon, da stranac, koji se želi na dubrovačkom teritoriju zakmetiti, mora najmanje godinu dana da stanuje u gradu Dubrovniku. Ovo je bila policajna mjera, jer bi se takovi doseljenici za to vrijeme strogo nadzirali, da se vidi, jesu li pouzdani ili ne, te je država za vremena mogla nepouzdane sa svog teritorija odstraniti. Ali naredba, koja daje pravo kmetskog naselja samo onom, koji je godinu dana bio *„in civitate commorans"*, bila je »preveć okrutna« te ju ublažiše zakonom od 16. februara 1417. u toliko, da se stranac, koji se želio zakmetiti, morao javiti »u kancelariji« a pokusnu godinu mogao je proživjeti i izvan grada[1]), gdje je jamačno bio također pod policajnom paskom.

---

possint vendi, donari, permutari et alienari ad beneplacitum illorum, qui partem habent in dictis terris, non obstante aliquo statuto, ordine seu reformatione hactenus edito, loquente, quod dicte terre vendi et alienari non possint; verumtamen vendi, alienari, transferri non possint nisi ciuibus Rachusii, cum conditionibus, quod in dictis terris non debeat nec possit aliquis plantare facere vites sub pena alias ordinata et debeant laborari pro seminatione quarumcunque seminum, in quibus possint plantare arbores cuiuscunque generis et edificare domus pro rusticis. Et hoc ideo, quod quilibet, habens partem dictarum terrarum et ex ea percipit minimam utilitatem et stando sicut nunc stant circumvicini, interdum, volenti tempore succedente, possint habere causam generationis scandali propter confinia, apparentia et existentia in similitudinem confinium Sclavorum, et vendendo ipsas partes quilibet venditor sentiret vtilitatem ex tali venditione et ementes plures particulas et in vnum reducentes poterunt domos edificare et rusticos ponere pro eorum vtilitate captanda. Et per talem modum, destructa forma confinium, cessabit materia scandali. (Lib. reform. god. 1393.)

[1]) Anno Dominice incarnationis 1385, indictione VIII, die 3 Junii, rectore d. Clemente Marini de Gozze in maiori conscilio, sono campane congregato, captum fuit, quod in territoriis Breni et in aliis territoriis, nobis datis et concessis ab imperatore Orosio, patronus ipsorum terrenorum possit et ei licetum sit, aedificare seu aedificari facere domos et mansiones pro habitatione personarum et quod possint conducere rusticos et colonos forenses et non aliquos, qui stent aut steterint in districtu Racusii quoque tempore; de quibus rusticis forensibus, si aliqui forent Sclavi, volentes illuc venire ad commorandum, debeant primum habitare in civitate Racusii secundum antiquam consuetudiem et inde possint illuc accedere ad permeandum in dictis locis. Qui rustici ita conducti, possint in illis territoriis facere et operare omnia laboreria terrarum, excepto quod non possint plantare seu pastinare vites modo aliquo vel ingenio. Et in omnibus aliis ordines antiqui, facientis mentionem de dictis territoriis, observentur et in suo remaneant robore firmitatis.

Et quicunque fecerit contra praedicta, si patronus fuerit, incidat in penam ipperp. 200, rustici vero in penam iperp. 50 pro quolibet et qualibet vice et, pena soluta, nichilominus predicti ordines debant observari secundum formam prescriptam. Et vnusquisque possit denuntiare et accusare et habeat medietatem pene seu penarum, si per eius accusam veritas reperiretur. (Liber Reformationum pod označenim datumom.)

— Anno domini 1417., die 16. februari in supradicto maiori consilio et consiliariorum 65 captum fuit per 61 dictorum, quod, quoniam ordo de villanis qui venerint ab extra ad habitandum ad Terras Novas videtur esse vltra crudelis et in damnum communis et civium nostrorum et sinistrum et incomodum pauperum omnium et contra humanitatem propter crudeles et magnas penas impositas illis, qui contrafacerent: ideo amodo in antea, presentando se per scripturam in cancellaria Racusii et habitando postea per vnum annum continuum absque aliquo impedimento alicuius domini, quilibet possit libere et franche habitare in dictis Terris Novis et recipi et retinere absque aliqua pena, non obstante aliquo ordine in contrarium loquente. (Lib. viridis, cap. 155.)

Agrarni proletarijat uklanjao se kmetovskim zakonom od 25. februara 1427., koji brani boravak u Konavljima svakome, koji ne bi bio ili vlastelin ili kmet[1]) a smutnje, koje bi nastajale uslijed propagiranja agrarnog nezadovoljstva, uklanjao je zakon, koji brani svakome vlastelinu da naseli kmeta, kojega bi protjerao prvi vlastelin *(patronus)* bez dozvole potonjega a kmet, koji te dozvole ne bi imao, mora se seliti izvan dubrovačkog zemljišta. Naredba od god. 1334. koja veli »unus non recipiat villanum alterius« opet ograničuje konkurenciju vlastele među sobom[2]).

Da su glavna načela agrarnih institucija na ovom dubrovačkom zemljištu ostala nepromijenjena i bila ista kao u ostaloj Bosni, možemo već iz toga zaključiti, što je jezgra dubrovačkih kmetova bila starosjedilačka te je i pod dubrovačkom vlasti ostala na svojem patrimoniju te bi se sigurno bunila proti svakoj promjeni agrarnih prilika na njenu štetu.

Srpska paralela.

Bosanske sredovječne agrarne institucije shvatiti ćemo jasnije, ako ih — kontrasta radi — sravnimo sa sredovječnim srpskim institucijama. Srpski sredovječni ustav ne pozna pojma kmetstva u onoj formi, u kojoj ga nalazimo u srednjem vijeku u Bosni, gdje se je uz neke promjene, do današnjega dana sačuvalo. I baš ova velika različnost u socijalnom položaju mase naroda, težaka, s ovu i onu strane Drine može se smatrati — uz mnoge ostale — jednim od glavnih dokaza za nejednakost etničke strukture Bošnjaka i Srba, koji su produkti raznolike etničke i historičke evolucije.

Kad se je slovjenski ogranak srpskog imena, odvojen za seobe naroda od ostalih Slovjena, nastanio u staroj Srbiji te osvojio zemlje i zagospodovao izokolnom masom autohtonog življa, zatekao je tamo dekadentne socijalne prilike, koje su bile značajne za čitavo rimsko carstvo u oči njegova rasula. Naprotiv nekolicini posjednika latifundija i vojničkih kolonista bijaše masa bespravnih urođenika. Ti su starosjedioci — ne kao kmetovi[3]) nego kao pravi robovi — obradivali tlo svojih gospodara. Oni su bili dijelom potomci tračkih autohtonih plemena, a njihovu

---

[1]) Item, quod nulla persona, cuiuscumque conditionis existat, que non condonaret se pro homine vel villano alicuius, habentis partem in Canali, nullo modo vel ingenio possit habitare vel stare in contrata predicta et quilibet teneatur expellere huiusmodi personas de parte sua. Et si quis illam personam contra dictum ordinem retineret in parte sua vel domo, cadat ad penam ipperp. 30 toties, quoties fuerit contrafactum et nichilominus illam personam expellere teneatur. Et quilibet possit accusare et habeat dimidium dicte pene, si per eius accusam veritas reperiretur et teneatur de credentia. (Ordines Canalis ddto. 25. febr., 1427.)

[2]) In maiori consilio captum fuit, quod nullus, habens partem in Stagno et Puncta, possit nec debeat accipere villanum alterius. Et quamvis patronus suus expelleret eum, nichilominus non possit aliquis accipere aliquem villanum alterius, sed dictus villanus debeat ire extra Punctam et extra Stagnum, salvo quod si patronus villani vellet, quod staret in Puncta vel in Stagno et tunc possit stare: aliter non.

In maiori consilio captum fuit, quod nullus, habens partem in Puncta Stagni vel in Stagno, possit recipere villanum alterius; etiam, qnod nullus villanus possit ire de vna villa ad aliam... (Lib. Reformationum cap. 12., pag. 26.)

[3]) Vrlo je značajno, da se u Dušanovom zakoniku, koji većinom sadržaje agrarne ustanove, riječ kmet ne spominje ni jedan jedini put!

mlitavost napram osvajačima karakteriše najbolje to, da su svoj tračkí prajezik isto tako lahko zamijenili jezikom rimskih osvajača, kao što su poslije zamijenili romanski sa jezikom svojih slovjenskih gospodara. Jedna komponenta ove najniže klase srpskih podanika bili su i potomci rimskih odsudenika *ad metalla,* deportiranih amo sa svih strana golemog rimskog carstva, da obrađuju moezijske rudokope i i poljane u korist svojih gospodara.

Po onome *„post hoc — propter hoc"* izveo je car Konstantin Porfirogenit i onu glasovitu etimologiju srpskoga imena, *„Serbli — quia Romanorum imperatori servirent".*

Mjeroph.

Srbi osvajači prisvojiše posve socijalne prilike, što su ih u novoj domovini zatekli. Došljaci Slovjeni preuzeše ulogu rimskih gospodara, oni zamijeniše tek rimske gospodare zemlje a masa urođenog težačkog naroda ostade roblje. To su eponimni Vlasi, koje Srbi sami, u koliko su bili težaci prozvaše — možda starom tračkom riječi — mjerophi ili mjeropsi[1]).

Zemlja, na kojoj je bio naseljen mjeroph, zvala se mjeropštinom, ali ovaj mjeroph nije bio kmet u bosanskom smislu, nego se vladao po posebnom mjeropškom zakonu.

U Dušanovom zakoniku, u dečanskoj, svetostefanskoj i Milutinovoj hrizovulji nalazimo glavna načela ovoga zakona. Mi tu vidamo mjeropha vezana uz tuđu grudu zemlje. Zakonici nigdje ni ne spominju, ima li on pravo na ikoji dio prihoda te zemlje ili se ima zadovoljiti tek s onom milostinjom, koju mu vlastelin dobaci da se prehrani. Mjeroph dužan je svome gospodaru besplatno robotati stanovitu robotu; svaka glava treba da gospodaru u godini ore 6 mjeti pšenice, po 2 mjeti ovsa i po 2 prosa. On mu mora dva dana okopati vinograd, mora gospodaru sijeno da kosi, mora da trijebi snijet iz žita; on mu siplje triput u godini slàd te ga mora ohmeljiti, on mu nosi ponos, dovozi potrebna drva iz šume a ako se gospodararu prohtije lova, mora dva dana zamanicom da goni hajkom.

Ko god se naseli na mjeropštini, postaje ipso facto mjeroph i ostaje mjeroph, makar se naučio knjigu čitati; mjeroph postaje i onaj, kojí se oženi mjeropkinjom, a i djeca Srbina (vlastelina), koji uzme Vlahinju za ženu, padaju pod mjeropški zakon. Ako mjerophu dodija nesnosni teret, što ga tišti na toj jadnoj mjeropštini, te pobjegne, ima gospodar pravo, kada ga uhvati, rasporiti mu nos i osmuditi ga, te ga opet vratiti u mjeropštinu.

Agrarne prilike srednjega vijeka u Srbiji pokazuju nam dakle seljaka na najnižem stepenu sredovječne socijalne organizacije, na stepenu, na kome bijaše indijski Parija, grčki Helot, ruski Mužik i germanski Grundholde. Mjeroph je bespravni individuum, nerazrješivo vezan uz grudu zemlje i njenog vlasnika, komu obrađuje grudu krvavim znojem, komu rabotuje.

Zar je čudo da su Tračani, u kojih imamo nazirati iskon ovom ropskom stanju, oplakivali rođenje čovjeka a slavili smrt veselicom, da čak i današnji Srbi kod poroda čeda ostaju indiferentni a pogreb pokojnika slave smrtnom daćom, na kojoj teče vino i rakija a stô se savija od slasnih jestvina?

---

[1]) Sravni arn. *mjer* = jadnik i *rob* = čeljade.

Sliku o srpskoj mjeropštini popunjuje još ta činjenica, da su »otroci« ili čeljad, *„što imaju vlastele u baštinu i njih djeca u baštinu vječnu"* i da su ih vlastela, što nam dokazuje niz hrizovulja, mogli poklanjati ili prodavati.

Nešto blaži od mjeropškog čini se da je bio položaj takozvanih sokalnika, koji su caru plaćali *sok* a vlastelinu imali također, ali manje robotati. O njima malo šta znamo, ali čini se, da su se oni rekrutirali iz građanskih staleža, koji su svoj proletarijat relegirali u ovu klasu, jer primjerice Dušanov zakonik nalaže, da od više majstorskih sinova jedan nastavlja očev zanat a ostali da idu u sokalnike.

Ko god dakle bosansko kmetsko pitanje identificira sa srpskim mjeropškim, morao bi zazirati od ovakog barbarskog agrarnog odnošaja; ali, na svu sreću, između bosanskog kmeta i srpskog mjeropha tolika je golema razlika, da jednog drugome ni ne možemo usporediti.

Ta se razlika tumači već samom razlikom u etnografskoj substrukciji Srbije i Bosne. U Srbiji imamo u srednjem vijeku romanizovanu tračku narodnu masu — potonje Vlahe, — zadojene dahom prehistoričkih ropskih institucija, a nad njima samo brojno malenu skupinu slovjenske vlastele — *cath' exochen* Srbe, dočim su u Bosni gospodujuća i seoska klasa iste krvi a možda jedinom tom razlikom, da u potonjoj ima nešto jače primjese autohtonog Ilirstva.

II. Prelaz u Tursko doba.

Za rehabilitaciju Osmanlija.

Turci, osvajači Bosne, nisu bili onaki divljački zatornici, kako nam ih crta školska povijest. Oni nisu u osvojenim zemljama razarali domaćih institucija ni proganjali pojedina vlasteoska plemena, dapače nemamo ni jednoga dokaza, da bi oni za osvojenja ikome na silu narivavali islam. Kao vrli diplomate, poštivali su — a osobito osvajač Bosne, Mehmed Fatih — prije svega narodni osjećaj. Možda je zasluga slavnog njegovog velikog vezira Mahmut paše Angelovića[1]), porijeklom Hrvata, da je porta svu korespondenciju sa Bosnom i Dubrovnikom vodila hrvatskim a ne turskim jezikom. Na porti bijaše posebna slovjenska kancelarija a svi bosanski sandžakbezi od Isabega počam, vojvode, krajišnici, emini i gdjekoji kadije do doba cara Sulejmana Velikoga uredovali su hrvatskim a ne samo turskim, a turski, odnosno arapski, se upotrebljavao redovno u šerijatskom uredovanju.

Turci kao vrsni diplomate znali su poštivati jezik naroda, a poštivali su mu i tradicije i socijalnu organizaciju. Ugled pojedinim plemenima pod turskim gospodstvom, ako se i ograničio, nije uništen, pa i sami poturčenici niti su proganjali niti prezirali svoje kršćanske suplemenike.

[1]) Po dokumentima dubrovačke arhive je ovo pravo prezime ovom velikom veziru i vojskovodi. Bašagić a po njemu i ja, zvali smo ga do sele Opuković po turskom običajnom mu prezimenu Abagzade. Kakovom je etimologijom od hrvatskog Angelović postalo tursko Abagzade, moglo bi se možda tumačiti ovom igrom riječi: abaga u turskom znači stric, njemački Onkel, franceski oncle. Turci, koji su rado poturčivali imena svojih velikih ljudi, nemajući po naravi svog jezika osobita sluha za vokale, zamijenili su angel sa onkel, potonje preveli sa abag i dodavši patronimni sufiks zade postalo je Abagzade. U ostalom zovu ga običnije naprosto Mahmutpaša Hirvat.

Koju su ulogu kršćani prvih četiri decenija iza osvojenja Bosne igrali u javnom životu, razabire se po tom, da su sandžakbezi i vojvode diplomatske misije najrađe povjeravali kršćanima, a tako su i glavne carine u Novom, Gabeli, Slanom i Risnu dugo godina ostale u rukama kršćanskih amaldara.

Kako su se Turci prilagođivali lokalnim prilikama, vidi se i po tome, da su oni — prem osvajači — pridržali i bosansku administrativu te se upravitelji pojedinih sandžaka zvali vojvodama a na granici kršćanskoj krajišnicima.

Odnosi između muslimana i kršćana bijahu već za to srdačni, što ih je često vezala krvna veza, a vrlo su obični bili slučajevi, da je od dva brata jedan ostao kršćanin a drugi se poturčio i došao do velikog ugleda na Porti.

Ako su Osmanlije smatrali oportunim, ne dirati u narodne osjećaje, još su više respektovali socijalne institucije i feudalni sistem bosanski te ne smjedoše ticati u plemensku njihovu organizaciju, za koju islamski svijet nema ni analogije.

To je razlog te su se u Bosni i plemenske i feudalne prilike srednjega vijeka poštivale i usčuvale, tek su naziv kneza promijenili na beg, kao što su dubrovačkog kneza zvali knez begom a dubrovačku vlastelu begovima. U obiteljsku tradiciju niko nije dirao a ni u odnošaj između bega kao zemlje posjednika i njegovih kmetova[1]), koje je baštinio od svojih sredovječnih pređa.

Sredovječne agrarne prilike ne samo da sultani nisu dokidali, nego su nastojali, da s njima u sklad dovedu svoje agrarne zakone. Za pojmove, koji su dotadanjem zakonodavstvu bili tuđi, uveli su dapače hrvatske riječi kao baština za oznaku sredovječnog lenskog posjeda.

Riječ baština[2]) nalazimo čestoputa u Sulejmanovoj, u mlađim kanunama i u starim sidžilima sarajevske mešćeme iz XVI. vijeka a u turskim riječnicima uvrštena je i definovana kao oznaka za posebnu vrstu zemljišnog posjeda, koja u muškoj lozi prelazi automatski od oca na sina a ako bi ova izumrla, trebalo je naročite dozvole sultanove, da može preći na najbližu lateralnu lozu. Prema tome predstavljala je baština starinski zemljišni posjed sredovječne bosanske vlastele, koji je ostao u rukama njihovih na islam prešlih potomaka te je i u tursko doba za njih vrijedilo tradicionalno sredovječno posjedovno i baštinsko pravo pa se zato u kanunamama i razlikuju od ostalih čifluka.

U tursko doba baštinom se zvao obično sredovječni feudalni posjed, ali da se je, kao i u srednjem vijeku, davalo i u tursko doba u baštinu i pravo pobiranja stanovitih prihoda, tome sam našao nedavno dokaza u tri fermana iz god. 1192., 1194. i 1195., gdje se govori možda o najstarijoj tekiji u Bosni, što ju je sagradio Hamzadede u nahiji Sokolu u kotaru fočanskom, koji je za podmirivanje njenih potreba uvakufio svoju *badž-baštinu. Badž* = باج znači carinu pa je prema tome Hamzadede imao baštinsko pravo, pobirati u svom kotaru stanovitu carinu i to je pravo uvakufio svojoj tekiji a uvakufljenje potvrđeno je carskim fermanima.

Osim baštine sredovječnog je porijekla i institucija vojnikluka te se s njom sačuvao u turskom jeziku hrvatski naziv a od raznih vrsta zemljišnog poreza sačuvalo se u uredovnoj terminologiji i ime poljačina. Zanimivo je i to, da se

[1]) I ovdje već moram istaknuti, da je pojam kmetstva starom turskom zakonodavstvu posve nepoznat.

[2]) Aristarchi Bey: Législation ottomane I. op. 192 izvodi riječ baština iz bugarske bašta = otac. Prema tome je baština = očevina, što se posve slaže sa pojmom baštine.

i sama hrvatska riječ porez sačuvala u turskoj terminologiji, jer sam ju našao u jednom fermanu sultana Murata IV. od god. 1044.

Turski agrarni zakoni.

Jedan od najvažnijih argumenata, što bi ga anatematori turskih agrarnih institucija iznašali, bio je u svako doba taj, da su one »nesređene«, samovoljne, a ipak mogu mirno reći, da je u Evropi od rimskog carstva pa do XVIII. vijeka bilo malo država, u kojim su baš agrarne institucije bile zakonom tako pomno do u najtanje sitnice uređene, kao u Turskoj, jer u doba, kada zapadna Evropa osim rimskog i kanonskog prava i njenih sredovječnih derivata nije imala drugih zakonika, nego je sve uređivala zgodimice ediktima i lokalnim urbarima, imamo mi u Turskoj opširne *kanuname* (zakonike), kojima se uređuju agrarnopravni odnošaji velike carevine.

Dok se je islam ograničavao na arapsko tlo, gdje je zemljišni posjed bio *mulk* — alodij, — dovoljne su bile ustanove šerijata za uređenje agrarnih odnošaja, ali čim se on počeo širiti u Siriji i osvajati tuđe zemlje, valjalo je u zakonodavstvo uvesti nove pojmove i prilagoditi se institucijama, koje su bile običajne u osvojenim zemljama. Već na sirijskom tlu uzakonjena je *erazi haradžija* kao posebna vrst zemljišnog posjeda, kada su halifi došli u doticaj sa perzijskim narodima, valjalo se obazrijeti i na tamošnje feudalne institucije. I kada sudbinu islama uzeše Osmanlije u svoje ruke, valjalo je zakonodavstvo prilagoditi i njima, jer sam šerijat nije bio kadar a da udovolji svim pravnim zahtjevima carevine, koja se prostirala tako velikim prostorom kao Turska u doba osnutka kuće Al-Osmanove. Kako šerijat nije mogao da udovolji svim zahtjevima mnogobrojnih naroda turske imperije, bila je država prisiljena, da priznaje običaju *(urf)* zakonsku valjanost u agrarnim pitanjima, za koje u šerijatu nema upute a uz običajno pravo počeli su sultani od slučaja do slučaja izdavati zakone, po kojima bi se imala riješavati prijeporna pravna pitanja. Ovake naredbe poznate su već od samog sultana Osmana pa i od njegovih neposrednih nasljednika a kako turski jezik nije imao riječi za zakon, koji emanira iz suverenske vlasti vladareve, nazvali su ove zakone grčkom riječi »kanun«. Pravo sultanovo izdavati zakone, osniva se na ovoj šerijatskoj ustanovi: Imam (vladar) ima pravo da odredi sve građanske i državne ustanove, koje zahtijevaju mudrost, prilike vremena i javno dobro od državne uprave i vlasti.

I već sultan Murat I., pošto je osvojio i umirio Rumeliju, naredio je rumelijskom beglerbegu Timurtašpaši god. 777. (1375), da sastavi prvi opširni feudalno-agrarni zakonik. Ovaj rad nastavio je osvajač Carigrada i Bosne Mehmed II. Fatih, koji je naložio nišandžiji Mehmedu, sinu Mustafinu da njegove zakone sabere u jednu kanunamu a sultan Sulejman Veliki, usavršio je zakonodavni rad svojih predšasnika, izdavši god. 937. (1530.) glasovitu svoju *Erazikanunamu* (zemljišni zakonik), koja je kroz vijekove bila glavnom podlogom za prosuđivanje agrarnih odnošaja u turskoj carevini. Njega je na njegov zakoondavni rad potakao veliki politički čin: osvojenje Budima. Njime je dopala turskih ruku najplodnija evropska zemlja a Sulejman, koji je bio jednako veliki vojnik kao i upravnik, jamačno je upoznao, kako se ova *kath'exochen* agrarna zemlja može racionalno iskoristiti tek ako se agrarne ustanove jedinstvenim zakonom urede, koji je imao

da vrijedi za čitavo prostrano carstvo. Da ga je baš osvojenje Budima potaklo na ovaj zakon, veli se izrično u uvodu kanuname, koja se za to često zove i »Budimskom kanunamom«.

Pri ovom zakonodavnom radu, koji je Sulejmanu u potomstva pribavio počasni naziv Zakonodavca — *El Kanuni* —, bio mu je na pomoći najglasovitiji pravnik islamski njegove dobe, šejh-ul islam Ebusuud[1]), porijeklom Bošnjak od plemena Sudića kraj Zvornika, koje se po koji puta spominje u našim sredovječnim spomenicima i čiji je grb sačuvan u fojničkom grbovniku. U Sulejmana Velikog ugledao se je i sultan Selim II. koji je izdao novu kanunamu, redigiranu od njegova tefterdara Muhameda Čelebije a za njime se poveo i sultan Ahmed I., čiju je kanunamu, dvije godine iza njegove smrti, uredio Alija Mujezinović god. 1029. (1619.).

Vrela.

Koliko ja znam samo je jedan od ovih zakonika na turskom jeziku štampan[2]), ali svi su rukopisnim prepisima bili u mnogo egzemplara rašireni po čitavoj carevini. Mnogi od tih rukopisa danas su naravski izginuli, ali se još po koji krije zaboravljen u zakutku koje kutubhane. Ovake rukopise sabirao sam velikom pomnjom te sam dobavio slijedeća rukopisna izdanja, koja su mi služila kao vrela kod ove radnje.

I. Kanunama, što ju je početkom ševala 982. (1575.) napisao glasoviti nišandžija Porte Feridun. Ovaj Feridun bio je prijatelj velikog Mehmedpaše Sokolovića i svjedok smrti Sulejmanove pred Sigetom, te je po savjetu Mehmedpašinom tajio sultanovu smrt, dok nije Selim II. proglašen carem. Zato ga je ovaj imenovao 1570. rejsefendijom a na predlog Mehmedpaše Sokolovića i nišandžijom Visoke Porte. Svrgnut je 1575. Na glas izašao je velikom svojom zbirkom državnih dokumenata svoje dobe, među kojima se nalaze i službeni dnevnici Sulejmanovih vojna, koji služe kao najpouzdanija vrela za povijest njegovih ratova. Naš kodeks jamačno je prepis jednog od najstarijih kanuna, pisan rukom Feridunovom a sadržaje osim drugih zakona i četiri odsjeka sa agrarnim ustanovama, koje radi njihovog velikog interesa kao vrelo prvoga reda donosim na kraju u dodatku.

2. Zakon pod naslovom: هذا صورة الحكم الرّفيع الوارد في قوانين پادشاهی خلّد الله ملكه وابد دولته (»Ovo je prepis visoke zapovjedi, koja siđe sa zakonima cara, da mu bog da vječno gospodstvo i neka mu je trajna moć«). Ovaj rukopis, sudeći

---

[1]) Ebusuud s pridjevkom El Amadi bio je navodno sin nekog šejha Muhameda a vršnjak Mehmedpaše Sokolovića. Boravio je iza osvojenja pa do smrti Đulbabine u Budimu. Njega s punim pravom drže za najglasovitijega pravnika islama te je bio isprva rumelijski kaziasker a sultan Sulejman Veliki imenovao ga je 1545. šejhulislamom, koju je čast obnašao i za Selima II. do svoje smrti god. 1574. Selim ga je toliko cijenio, da mu je povisio dnevnu plaću na 700 aspri (t. j. 14 dukata). U neposrednoj blizini Mehmedpašinoj imao je u carigradskom predgradu Südlüdže krasnu palaču na obali morskoj a pokopan je tik do Mehmedpaše Sokolovića u groblju kraj Ejubove džamije pod krasnim turbetom, što ga je sagradio glasoviti neimar Sinan.

[2]) U Revue historique publiée par l'Institut d'Historie Ottomane u Carigradu 1912.—13. izdao je Arifbey kodeks *„Kanunnamei Ali Osmani"*, koji se čuva u c. kr. dvorskoj biblioteci u Beču.

Izvatke i prijevode u njemačkom jeziku izdao je Hammer u svojoj knjizi »Osmanische Staatsverfassung«.

po papiru, pismu a i sadržaju najstariji je među svima, što sam ih dosele mogao naći. Po sadržaju je isti kao i onaj kanun, što ga je Hammer-Purgstall priopćio u prijevodu te ga pripisuje sultanu Sulejmanu. Moj kodeks razlikuje se ali od Hammerova time, što je sadržaj obilniji a raspored raznih poglavlja nešto različniji, nego u Hammerova. Što se autorstva ove kanuname tiče, držim, da je ona starija od dobe Sulejmanove, odnosno Ebusuudove a ako se smije pripisati Sulejmanu, ide u prvo doba njegove vladavine, ali prije u sultan Mehmedovo. Svakako je ova kanunama, koja osim agrarnih zakona ima mnogo kaznenih, policajnih i fiskalnih ustanova, različna od one, koja je poznata pod imenom Sulejmanove *Erazikanuname.*

3. Sulejmanova *Erazikanunama* ili takozvana Budimska kanunnama, katkada i Nova kanunnama *(kanunamei dždedid)*, što ju je sultan Sulejman Veliki izdao iza osvojenja Budima, rasprostranjena je u vrlo mnogo starih prepisa, koji se u glavnom slažu, ali se razlikuju u toliko, što pojedini rukopisi na kraju imadu dodane prepise raznih kasnijih fermana i fetava, koje se tiču agrarnih odnošaja a poneke partije same kanuname obrađene su u tekstu ili na margini dodanim komentarima i dodatcima.

Ja sam dosele sabrao ne manje nego 14 raznolikih kodeksa ove kanuname:

a) pod imenom Kanunamei dždedid iz god. 957. (= 1550.) u prepisu, načinjenom iza 1014.;
b) Erazikanunama od konca džemazulevela god. 973. (= 1565.) pisana od Mustafe, sina Ahmedova, u carskoj tefterihakaniji. Fotografska kopija. Original vlasništvo g. H. Hilmi ef. Muhibića;
c) Kanunama pisana u Edreni god. 973. (= 1565.);
d) Kanunama pisana god. 1102. (= 1691.) prepisivač nepoznat;
e) Kanunama pisana god. 1133. (= 1720./1.);
f) Kanunama prepisana od Ibrahima sina Alije god. 1152. (= 1739.);
g) Ista, prepisana od Mustafe sina Muhamedova god. 1157. (= 1744.);
h) Ista, prepisana od brodskog site-kadije a poslije mostarskog kadije, Mehmeda Balte, sina Fejzulahova god. 1164. (= 1751.);
i) Ista od god. 1179. (= 1765./6.);
j) Ista od god. 1182. (= 1768./9.);
k) Ista, nekoć u posjedu Bekira, sina Hasanova, god. 1185. (= 1771/2.);
l) Ista, pisao ju mostarski muftija Mehmed ef. Gluhić god. 1192. (= 1778.).

Ovaj kodeks ima na kraju vrlo mnogo fetava o agrarnim i drugim pitanjima.

Osim ovih došlo mi je do ruku i dva kodeksa, na kojima nije zabilježena ni godina prepisa ni ime prepisača.

4. Nova kanunama *(Kanunamei dždedid)*, razlikuje se od Sulejmanove konciznijom formom i promijenjenim rasporedom. Pri ruci mi je

1. jedan rukopis, načinjen god. 1132. (= 1720.),
2. jedan nedatiran,
3. jedan prepis, što ga je načinio Aliefendija Luhumić (Mesić) iz kitaba sarajevske mešćeme (godina fali),
4. jedan prepis mostarskog muftije Mehmed ef. Gluhića od god. 1192. (= 1778.).

5. Od zakonika, koji su imali specifičnu vrijednost na bosanskom teritoriju, došli su mi do ruke ovi rukopisni kodeksi:

a) Kanunama za bosanski, hercegovački i zvornički sandžak *(„Bosna ve Hersek ve Izvornik sandžaklerinde vaki olan kanun")* od 1. ramazana 946. (= 1540.);

b) »Novi opširni tefter za bosanski vilajet« t. j. modificirano izdanje Sulejmanove kanuname, napisano po nalogu zaima Bešareta, sina Abdulselamova, od ćatiba defterihakanije, Mustafe, sina Ahmedova, predan Visokoj Porti god. 973. (= 1565.);

c) Sarajevska kanunama *(Kanunamei Saraj-Bosna)* od rebiul-evela 1099. (= 1688.);

d) Hercegovačka kanunama *(Kanuname livai Hersek)*;

e) Jedan kodeks sa prepisima fetava, koje se odnose na davanje salarije *(Salarije hususunde olan fetvaleri suretler).*

Kako se prilagođivalo zakonodavstvo pojedinim lokalnim prilikama, to najbolje dokazuje činjenica, da je osim glavnoga kanuna bilo još lokalnih, koji su vrijedili za pojedina mjesta. Od najbližih nam navesti ću ova mjesta, koja su imala svoje kanune: Nikopolje, Vidin, Oršova, Crna Rijeka, Vučitrn, Prizren, Novi Varoš, Fethislam (Šabac).

Dakako ovi lokalni kanuni ne obuhvataju čitavu materiju o agrarnom pravu, nego obično one ustanove, koje su vrijedile isključivo za dotični kraj.

Kataster.

Uporedo sa agrarno-zakonodavnim radom turskih careva išao je rad na polju katastralnog popisivanja zemalja, bez kojega i najbolji agrarni zakoni nebi imali praktične vrijednosti. U literaturi obično se misli, da je prvi sultan, koji je dao načiniti katastralni popis zemalja carevine, bio sultan Sulejman Veliki, čiji se popis obično zove imenom *defteri atik* t. j. starom gruntovnicom. Ja sam medutim već u svojoj radnji »Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive«, str. 178., iznio nekoliko dokumenata ove arhive, koji dokazuju, da je katastralno popisivanje Bosne počelo već za vlade sultana Mehmeda II. Već god. 1475. spominje se naime jedan »Turčin«, *„qui venit ad faciendum descriptionem Bosne"*, koji je dakle imao da načini, što danas velimo katastralnu kartu Bosne[1]). Kako je taj prvi pokus uspio, nije nam poznato a ovaj elaborat, u koliko se tiče granice dubrovačko-hercegovačke, prerađen je dvadeset godina poslije, jer je hercegovački krajišnik Sulejmanbeg 1496., valjda po želji Dubrovčana, poslao vojvodu trebinjskog Hamzu, da uredi granicu prema Konavljima a poslije i oko Bjelemića.

Ponovni popis Hercegovine proveden je god. 1515. za sultana Selima I., koji je poslao posebnog emina, da načini popis Hercegovačkog sandžaka i koga je u tom poslu podupirao sandžak Mehmedbeg Isabegović, sin glasovitog Isabega. Tog emina zovu dubrovački spomenici po njegovu zanimanju obično i pripisnikom. Taj je pripisnik, koliko se može ustanoviti, bio u Hercegovini dulje od mjesec dana te se bavio osobito u Dônjoj Hercegovini i oko Gacka a zalazio je preko Trebinja i Konavlja do u Novi.

---

[1]) Ovaj kataster imao se jamačno načiniti na osnovu zakona od god. 880. (= 1475.), da se od sele imadu u gruntovnici imenice nabrajati sela, koja pripadaju pojedinom timaru.

Izvadak katastralnog popisa zemalja foèanskog hasa, što ga po jednom dubrovačkom dokumentu donosim u Dodatku, ide jamačno u ovo razdoblje, bilo u doba popisa za Mehmeda II., bilo u doba rada spomenutog anonimnog emina-pripisnika. Zanimivo je u tom dokumentu, da se — kao u Dubrovniku na *decenia* — zemlje računaju na desetke a desetak dijeli se na 10 cijepova. Svakako nam ovo dokazuje, da je već prije Sulejmanove dobe započet rad na polju katastralnog popisivanja zemalja a ako se u tom naročito ističe njegova osoba kao prvi pokretnik katastriranja, biti će to valjda s toga, što je taj rad za njegove vlade po čitavoj carevini dovršen. Po zakonu imao se katastralni popis svake treće godine revidirati i popuniti a to se je redovito i radilo na osnovu izvještaja pojedinih oblasti; ali već za Sulejmanova nasljednika, Selima II. preraden je ovaj rad iznova te je načinjen novi kataster, poznat u kanunamama pod imenom *defteri džedid* — nova gruntovnica. Nju je proveo glasoviti rejsefendija Mehmed-Čelebija, koji je obnašao ovu čast od god. 1566—1570.

Ove gruntovnice čuvale su se osobitom pomnjom u defterihakaniji u Carigradu pod nadzorom defterdara t. j. ministra financija a bila su glavna podloga u rasuđivanju svih parnica, koje su se ticale zemljišnog posjedovnog prava. U svakom vilajetu bio je osim toga po jedan vilajetski defterdar, podčinjen valiji, koji je bdio nad gruntovnim odnošajima dotičnog vilajeta.

III. Vrsti zemalja.

Definicije.

Prije nego li se osvrnemo na razvoj sredovječnih feudalno-agrarnih institucija pod dojmom turskog gospodstva potrebno je, da se upoznamo sa pravnom naravi zemljišnog posjeda u Turskoj carevini, jer tu nailazimo na shvaćanje, koje je u mnogočemu različno od sredovječnog evropskog. Zemljišni posjed u Turskoj nije uvijek jednake pravne naravi, nego su se, prema većem ili manjem opsegu posjedovnog prava vlasnikova, prema većem ili manjem opsegu vrhovnog prava države razlikovale razne vrsti zemalja. U kanunamama, osobito u takozvanoj Budimskoj Kanunami nalazimo nekoliko posve iscrpivih definicija pojedinih kategorija zemljišnog posjeda a mi ćemo iznijeti bar najvažnije: jedno da pokažemo, kako su se stari turski zakonodavci trsili, da raznolike agrarne ustanove dovedu u sklad sa šerijatom i kako su dirali u to važno pitanje tek nakon posve pomnog poznavanja i rasuđivanja temeljnih pojmova a drugo za to, jer su autori ovih definicija, a na čelu im Ebusuud, suradnik i kodifikator Sulejmanove kanunname, najodličniji predstavnici pravne nauke dobe Sulejmanove. Te definicije pisane su u obliku fetava[1]) i spadaju među najbolje fetve, poznate u turskoj literaturi.

U uvodu Sulejmanove »Budimske Kanuname« veli se:

»Sultan Sulejman, sin sultana Selima-hana — da potomstvo njegovom Veličanstvu bude beskrajno, da mu se carstvo produlji do sudnjega dana

[1]) Pod fetvom razumijeva se stručno mnijenje šejhulislama ili muftija o prijepornim pitanjima, za koja u šerijatskom pravu nema dovoljna razjašnjenja. Pisane su obično u obliku pitanja, u komu se razlaže točno, što se želi pisati i pod njim slijedi odgovor. Ovaj obično glasi da ili ne, ali u starije doba običavalo se taj odgovor motivirati citatima, definicijama i drugim razlaganjima. Fetve imadu za kadiju autoritativno značenje kao n. pr. danas univerzitetsko mnijenje.

i da njegova pravda uzasudi na sve četiri strane nastanjena svijeta — kada je, osvojiv božijom pomoći vilajet Budim, počeo da nad rajom i berajom vrši vidljive zapovjedi pravde, izdao je svoju visoku zapovjed, neka u spomenutom vilajetu vas narod ostane na svome mjestu, neka posjeduje pokretno imanje, što ga ima u rukama, kako god hoće a kuće, vinogradi, bašče i zgrade u gradovima i selima neka im budu vlastiti mulk, da ga mogu prodavati, poklanjati i da su kadri davati ih na svakovrsni način *temlik*. Od vinograda i bašča da daju hakove a ako umru, da im baštinicima pripane u obliku temlika i niko neka ih ne smeta i ne napastuje.

»I njive, što ih siju i žanju, neka im ostanu također u rukama; ali pošto im njive nisu mulk kao gore spomenute vrsti mulkovnog imetka, nego su od one vrsti, koja je u čitavoj Turskoj (u izvornicima: *Memalik mahruse)* poznata kao *arzi memleket* pod imenom *arzi mirije* te im rekaba pripada *bejtul-malu* muslomana, dočim su one tek u obliku zajma *(arijet-tarikile)* u rajinom posjedu, neka na njima, kako god hoće, siju i žanju raznovrsna žita, dajući *haradži-mukasemu* pod imenom desetine i ostale hakove i neka se njima koriste, kako hoće, tako dugo, dok zemlju ne zapuste a oruđi, žanjući i uređujući ih, neka daju ustanovljene danke (hakove). Neka ih niko ne smeta i ne napastuje a dokle god ne umru, posjeduju ih, kako god hoće. Kada umru, staju im sinovi na njihovo mjesto i neka ih oni na spomenuti način posjeduju. Ne ostane li sinova, neka se dadu kao i u ostaloj Turskoj kome drugome izvana, koji je sposoban posjedovati ih, uzevši mu nastupninu u gotovom *(idžreti-muadžele)*[1])«.

»I ovi na spomenuti način posjeduju i bašče i vinograde, što bi ih ponapravili a kada im se vinogradi i bašče pokvare, neka ne misle, da su im zemljišta pokvarenih vinograda i bašča postala mulkom kao zgrade...«

Slijedeću definiciju, što sam našao u jednom lijepom rukopisnom kodeksu iz Ustikoline, priopćujem s toga, jer joj je autorom glasoviti muftija sultana Sulejmana Vel. Kemalpašazade, za koga turski pisci vele, da je bio zadnji veliki islamski učenjak i koji je umro god. 941. (1534.).

On razlaže:

»Sultanska zemlja je trovrsna: Jedno je haračka, drugo je desetinska a jedan je dio državna zemlja *(erzi han memleket).* I ovaj treći dio poznat je među ljudima pod nazivom *erzi mirije.*

»Haračka je zemlja ona, koju je za careva osvojenja tamo naseljení narod posjedovao te mu je ostavljena a na nju nametnut harač; ili, ako se odanle raselio, dovedeni su onamo i naseljeni drugi inovjerci te su im zemlje za nešto harača predane.

»Prodavanje, poklanjanje, testiranje i uvakufljenje ove vrsti zemlje je pravovaljano, jer oni joj postadoše gospodari, čim su te zemlje osvojene, da ih nasele.

»I desetinska zemlja je ona, koju je osvajač silom osvojio, narod odanle prognao i muslimanima podijelio a od prihoda zemlje jedan dio

[1]) U Turskoj razlikuje se dvovrsna najamnina: *idžreti muadžele,* obično veća svota, koja se plaća kod sklapanja najamnog ugovora, kada zakupnik nastupa zakup, i *idžreti muedžela,* koja se plaća u ime kirije u obrocima godišnje ili mjesečno.

ostavio njima a drugi obustavio za troškove bejtulmala. Ovakoj se zemlji veli milostinjska zemlja *(erzi sadake)*. Jer se od nje u vrijeme halifa i njihovih nasljednika uzimalo od deset jedno a ostatak se ostavljao vlasniku zemlje *(sahibi-erz)*, poznata je pod imenom *erzi ušrije* (desetinske zemlje). Pošto su oni postali faktični gospodari njeni, dozvoljena im je prodaja, poklanjanje, uvakufljenje i testiranje.

»Državna zemlja *(erzi han memleket)* je ona, o kojoj nije poznato, kako se je u doba osvojenja uzimala i davala ili su joj gospodari *(malik)* izginuli te se ne zna, kakove su i ko im je vlasnik pa su prisvojene u korist *bejtul mala*. Sultanski namjesnici, pišući vilajet, porazdijelili su ih spahijama kao *orar-timare*.

»U ovoj se zemlji ova vrst zove erzi-mirija a vlasnik timara *(sahibi-timar)*, dobivši beratom ili teskerom na nju *haki karar*, prodaje raji i njihovoj svojti posjed i uzimlje im običajne resmove *(rusumi urfijje)* i šerijatske *hakove*.

»Pošto ovom dijelu ni vlasnici timara ni posjednici nisu postali po porijeklu i suštini gospodarem zemlje, nije im dozvoljena prodaja, poklanjanje ni uvakuvljenje. Dozvoljeno je samo iznajmljivanje i pozajmljivanje *(idžare ve iare)*. Tek mimo zakona dozvolila se prodaja, a našljedstvo muškoj djeci...«

Od šejhulislama Ebusuuda poznato je više definicija zemljišnog posjeda. Slijedećom obrazlaže fetvu, izdanu na pitanje, dali po šerijatu kadijski hudžeti o kupoprodajnim i sličnim transakcijama, koje se tiču erazije u Rumeliji, imadu vrijednost ili ne. Njegovo obrazloženje glasi:

»Bog sve zna! Što je desetinska zemlja i haračka zemlja, obrazloženo je na drugom mjestu; oboje odgovara posvema šerijatu; ali zemlja, koja je u rukama raje, nije ni desetinska ni haračka, nego je državna *(erzi memleket)* a povjerena je raji, da ju posjeduje, siju je i žanju, pod imenom čift akče — u neke raje *tasma-akče* — daju *haradži muvezaf* a pod imenom desetine *haradži mukasemu*. Umre li neko i ostane mu sin, neće ovom niko smetati da je posjeduje; inače ju daje spahija pod tapiju. Ostane li kći, daje se njoj s onom tapijom, što bi ko drugi platio.

»Ako jedan drugom uzme *haki-karar* te mu prodade posjed a spahija vidi, da je sposoban posjedovati, može, a inače ne može. Kadijama posve je nevaljano izdavati za ovake kupoprodaje *(bej ve šira)* hudžete. Ako bi se nešta slična desilo te bi se sa dozvolom spahije uzelo nešto novaca i posjed prodao a spahija bi mu dao tapiju, nužno je, da se *haki karar* uknjiži. Davajući u naruč i u zajam, ne treba tome nikako šerijatske odluke. Povjeri li raja — u prilog i korist zemlje — ovu kome drugom, može ju, ako hoće, vremenom opet vratiti.«

Drugom jednom fetvom odgovara šejhulislam Ebusuud na pitanje, što li je desetinska, što li haračka zemlja ovako:

»Ako imam (t. j. vladar) osvoji jednu državu i njenu zemlju podijeli među *ganime*[1]) ili ako bi pri osvojenju žiteljstvo prešlo na islam a imam

[1]) Imovina pobijeđenih naroda već se u prvo doba islama smatrala ratnim plijenom *(ganaim)* te se je dijelila među *ganime* t. j. one, koji imadu pravo na ratni plijen, na pet dijelova: jednu

im ostavi zemlju u rukama: take su zemlje *ušrije* (desetinske), jer namet, koji se nameće na muslomana treba da odgovara *ibadetu* (bogoštovlju), a harač treba samo za *me'unet* (živež)[1]. Dakle muslimanu nije moguće nametnuti harač, nego mu se nameće desetina.

»Ako imam, osvojiv onu državu, narod ne pogubi i ne zarobi, što više, ako mu posjed potvrdi i zemlju sa cijelim imetkom, stokom i kućama dade u vlasništvo, nametnuv na njih same danak *(džiziju)* a na zemlju porez, ta se dužnost zove harač. To ne može biti desetina, jer desetina ima bogoštovno značenje a inovjerac tome nije sposoban. Njemu se nesumnjivo nameće harač.

»Ovaj je opet dvostruk: jedno je *haradži-muvezaf* te se godišnje uzimlje nešto u novcu a drugo je *haradži-mukasema,* koja je desetina ili nešto slična od proizvoda, što bi rađali. Taj se porez ustanovljuje prema prihodu zemlje a šerijatu odgovara, da bude i do polovice. Na kraju i koncu, obje vrsti zemlje su vlasnikov mulk.

»Zemlja, koja pripada ovoj plodnoj i glasovitoj pokrajini (t. j. Rumeliji) nije kao ove. Niti je desetinska, niti haračka, nego je zemlja državna *(erzi memleket),* čija *rekaba* ide *bejtulmalu* a raji je predana u posjed u obliku najma *(idžare tarikile)* sa tapijom. Ko ju posjeduje, daje spahiji *haradži muvezaf* i *haradži-mukasemu;* ne može ju prodavati ni poklanjati a ako umre i ostanu mu sinovi, posjeduju ju samo oni, inače ih spahija daje s tapijom drugome. Ove vrsti zemlje ne postaju ničijim mulkom, dok ih islamski padišah ne pokloni«.

Najopširnije razjasnio je turske temeljne agrarnopravne pojmove tefterdar Mehmed-Čelebija, koji je 973. (1566) sabrao agrarne ustanove svoga vremena u posebnu kanunamu te na sva pitanja, koja se tiču posjedovnog prava na zemljište, daje posve jasan odgovor. Njegove definicije temelje se doduše na osnovnim načelima Ebusuudovih fetava ali su preciznije te s toga donosim, u slijedećem i njegovo razlaganje:

»Islamski sultan — da Bog podijeli trajnost vladanju i carevanju Nj. Veličanstva na tjemenu svijeta, dokle god traju dani i noći! — kada je udostojao voljom i pomoćju božijom zasjesti na uzvišeno uporište sultanskog prijestola i na nepomične stupove propovjedaonice halifata, zapovjedio je, da se u svim pokrajinama, što se nalaze u dalekim granicama turske države na sve sedam strana svijeta, ispitaju potanko, na veliko i na malo popišu u naroda, prosta i odlična plemena, seoskog i gradskog, koji tamo u okolici, na visovima, u dolinama i na obroncima, nalazi svoj život i hranu: kuće, pokretno imanje, milćevi i svojina, zgrade i zemljišni posjed, štale i ležaji, vrtovi i bašče i sve drugo, što posjeduju, bilo gdje bilo,

---

petinu dobivao je bejtulmal *(fiscus),* dvije petine konjanici, jednu pješaci a jednu žene, malodobnici i robovi palih boraca i kršćanski izdajice, koji bi vojsci služili kao provodiči.

Plijen, koji je zapao bejtulmal, dijelio se opet na 5 dijelova: po jedan dobivao je prorok odnosno halif, njegova rodbina, siročad, siromasi i putnici.

U ratni plijen računali su se ratni zarobljenici *(esiri),* drugi robovi *(sebijj),* zarobljeni izvan rata, *emal* i *menkule* ili pokretno imanje podjarmljenika i napokon *erazija* (zemlja).

[1]) Razlikovanje između poreza, koji odgovara *ibadetu* i *me'unetu,* ima se shvatiti tako, da se, kao u kršćana, desetina imala trošiti za vjerske svrhe te je vjerska dužnost a harač za uzdržavanje, dakle za materijalne potrebe države.

po djedovskom i pradjedovskom carskom običaju i navici u tvrdim carskim knjigama i da se u novoj gruntovnici utvrdi; ali da se nikako ne dira u stanje zemalja u turskim pokrajinama, kako je ono zapisano. Ali pošto u starim časnim knjigama nije bilo razloženo ni razjašnjeno, koja li je zemlja desetinska (ušrija), koja li haračka *(haradžija)* ili je *mulk* onih, koji je posjeduju ili nije, dešavalo se je, da je raja smatrala zemlju, što je drži u svojim rukama, desetinskom i ustručavala se, davati osminu te bi ju, smatrajući ju svojim *mulkom,* kao i ostali mulk držala, međusobno prodavala i kupovala a neki bi je po svom krivom shvaćanju i uvakufljivali. Pošto bi i sami valije i kadije, ne poznavajući pravoga stanja stvari, protiv šerijata o tom izdavali hudžete i vakfije, uslijed česa bi u narodnom uredovanju i poslovanju nastala velika zbrka, izašla je visoka zapovjed, da se iz starih knjiga razjasni i ustanovi prava bitnost državne zemlje *(erazi memleket)* i da se posjednicima definira stvarnost njihova posjeda.

»Siromašnom piscu ovoga je zapovijedano, da u vilajetu Rumeliji popiše okružja Uščup i Selanik. Oslanjajući se na Boga, počeo sam i poduzeo popisivati a kako je i prije opisano, razjašnjuje i upopunjuje se i sada.

»U islamskim državama po propisu šerijata zemlja je trovrsna.

»Jedan je dio desetinska zemlja *(erzi ušrije),* koja je u doba osvojenja data u vlasništvo islamskom narodu a postala je pravom svojinom *(mulk).* Rade njom kako god hoće, kao i ostalim imetkom, a pošto načelno ne odgovara šerijatu, nametavati islamskom narodu harač, nametnuta je na nju desetina. Oni je siju i žanju a od prihoda im se, osim desetine, ne uzimlje ni jedno zrno. Oni ju opet daju sirotinji i fukari a ni spahiji, ni ikome drugome nije dozvoljeno, išta pobirati. Takova je zemlja Hidžaz i Basora.

»Jedan je opet dio haračka zemlja *(erzi haradžije).* Ona je u doba osvojenja ostavljena u rukama inovjeraca i data im je u vlasništvo. Od njena prihoda nametnut je *haradži-mukasema* i to desetina, osmina, sedmina, šestina do polovice prihoda, naprama snošljivosti zemlje a godišnje nametnuta je neka svota novca kao *haradži-muvezaf.* Ovaj dio prava je svojina njegovih posjednika i može se kupovati, prodavati i na svaki način iskoristiti. Kupuju je i po šerijatu je siju i žanju i daju *haradži-mukasemu* i *haradži-muvezaf.* Ako ju kupi islamski žitelj od inovjerca, ne gube uslijed kupnje harači svoje obveze, plaćaju se bez popusta, jer, i ako od iskona ne odgovara šerijatu, nametavati islamskom narodu harača, odgovara mu trajno pobiranje. Bili posjednici muslimani, bili inovjerci, dokle god posjeduju i oru ovake zemlje, koje su im u rukama, ne izlazi (uzimanje harača) izvan krijeposti. Posjeduju ih po volji. Kada umru, pripada, kao i ostali imetak, na način mulka miraščijama. Ovaka je zemlja Sevadi Irak.

»Ovaka dvovrsna je zemlja, što se spominje u časnim knjigama[1]).

»Ima još jedna vrst, koja nije ni desetinska, ni haračka. Njoj vele državno zemljište *(arzi memleket).* Porijeklom je ona haračka zemlja,

[1]) Razumije se Kuran.

ali predpostaviv, da su izumrli posjednici, koji su joj bili vlasnici a baštinici su je međutim među se porazdijelili, da je svakoga dopalo komadić zemlje, te je nakon diobe bilo teško a katkada upravo posve nemoguće, svakom prema njegovom dijelu rasporezati procjenu i obrok harača, pridržana joj je rekaba[1]) bejtul-malu muslomanskom[2]) a dana je raji samo na način zajma. Ona ju zirati i obrađuje, pravi vinograde i vrtove a od prihoda naređeno je, da daje *haradži-mukasemu* i *haradži-muvezaf*. Po nekim vjerskim imamima je zemlja Sevadi Iraka ove vrsti[3]).

»Zemlja u ovoj plodnoj pokrajini (t. j. u Uščupu i Selaniku) također je ove vrsti *arzi-memleket* a poznata je pod imenom *erazi-mirije*. Ona nije rajina svojina (mulk); oni je upotrebljavaju kao pozajmljenu, oru je i obrađuju i na druge načine iskorišćenja crpaju iz nje korist. Harač-mukasemu daju pod imenom desetine a pod imenom *čift-akče* harač-muvezaf. Dokle je god ne ojalove, nego je na pomenuti način obrađuju i podmiruju svoje hakove, ne može ih niko smetati ni napastovati. Posjeduju je, dok ne umru, kako hoće, a kada umru, stupaju im sinovi na njihovo mjesto i imadu na opširno spomenuti način posjed. Ne ostanu li sinovi, daje se pod tapiju kojemu drugom, koji je sposoban posjedovati je a uzimlje mu se *udžreti-muadžela*. Ovaj ju opet na opširno spomenuti način posjeduje i to, ako jedan od spomenutih zemlju, koja mu je u posjedu, ostavi tri godine jalovu, uzeti će mu se po šerijatu iz ruku i dati drugom pod tapiju. U protuslovlju sa ovim ustanovama nije niko kadar posjedovati ju. Prodaja, kupovanje, poklanjanje i svaki drugi način davanja i primanja u vlasništvo posve je nevaljan, nevaljani su i na to hudžeti i vakfije izdani od kadija; ali ako kogod ushtjedne da napusti zemlju, koju posjeduje, te sa znanjem spahije za pravo odstupa uzme nešto novaca a spahija dade onom nekom tapiju, to je po šerijatu valjano[4]).

Iz ovo nekoliko definicija razabiremo, da tursko zakonodavstvo u glavnom razlikuje dvije vrsti zemlje: mulkovne i erazimirijske, koje od prilike odgovaraju evropskoj razdiobi u alodijalne i feudalne. Vlasnik *mulka* može njim neograničeno raspolagati kao sa ostalim svojim pokretnim imetkom a u mulk se ubrajaju, osim gradilišta u gradovima i selima, desetinske zemlje *(ušrije)* i haračke. U prve računale su se zemlje u Arabiji, pošto joj je žiteljstvo poprimilo islam, dočim su se zemlje do istočne Sirije i Basora vrstale u haračke. Poslije računale su se u ovu kategoriju i one zemlje, koje su se predale na kapitulaciju te ih je sultan ostavio u rukama starih vlasnika, makar oni ne prešli na islam.

Erazi memleket ili *erazi mirija* zvale su se zemlje u Anadolu i Rumeliji a pravo vlasništva ograničeno im je državnom *rekabom*, uslijed koje su posjednici njihovi mogli samo raspolagati »po običaju«, služiti se njihovim prihodom te su

---

[1]) Hammer prevodi riječ rekabu sa »Stammgut«.

[2]) »Bejtul mal muslumin« je isto, što i državni erar.

[3]) To je u protuslovlju sa gornjom stavkom, gdje se veli, da su zemlje u Sevadi Iraku haračke. Sva je prilika da je ovo ime pometnjom prepisača kodeksa ovdje interpolirano, jer u nekim rukopisima fali.

[4]) Ovu definiciju priopćio je, ispustiv uvod, i Joseph v. Hammer: Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze. Wien 1815. I. str. 342 i sl.

bili dužni, plaćati za nju harač i čiftakče ali u suštinu i pravno stanje njihovo nisu smjeli bez dozvole države dirati. Erzi miriji računale bi se u potonje vrijeme i sve haračke i desetinske zemlje, koje bi, postavši *mahlul*, pripale državi. Rekabu ovih zemalja ustupala bi država spahijama, kojima su dane u leno.

Nosioci feudalnog prava u Turskoj bila su dva različna faktora: spahija i mutesarif t. j. posjednik.

Spahija zvao se je i *sahibi-timar* (vlasnik timara) i *sahibi erz* (gospodar zemlje) a imao je od države podijeljeno pravo, pobirati u svom timaru sve one prihode agrikulturnog rada, što ih je država u ime državnih daća pobirala a kraj toga — osim na *hasa-zemlji,* o kojoj ćemo poslije govoriti — nije smio na svom spahiluku obraditi ni pedlja zemlje za vlastiti račun.

Posjednik zemlje.

Mutesarif bio je faktični posjednik zemlje, kojom je upravljao po volji ili ju sam obrađivao ili ju davao kome drugom na obradu. Riječ mutesarif obično se krivo tumači i drži, da označuje obrađivača a to je skrivilo, te su često zamijenjivali mutesarifa sa kmetom, uslijed česa je baš u shvaćanje bosanskih agrarnih prilika ušla velika zbrka pojmova. Mutesarif znači onoga, koji raspolaže sa svojinom, koji je posve vlastan nečemu, kao substantiv znači absolutna vlasnika, autokrata a poslije i upravitelja veće pokrajine, dakle u našem slučaju vlasnika, posjednika a ne obrađivača zemlje. I riječ *tesaruf,* od koje je prvašnja izvedena, znači sposobnost, raspolagati nečim po slobodnoj volji, posjed, vlasništvo[1]), dakle pojmove, koji su kud i kamo viši od pojma obrađivanja. S ovoga razloga dosljedno upotrebljujem za riječ mutesarif našu posjednik, vlasnik a ne obrađivač.

Pošto je posjedovno pravo mutesarifa bilo ograničeno državnom *rekabom* bilo je njegovo pravo *superficiarno* a on, što se latinskim nazivom zove, *superficiarius.*

Prodaja erazimirije.

Načelo starih komentatora o pojmu erazimirije, da posjednik ovu ne smije prodavati ni zalagati ni testirati ni uvakufiti, imalo je veliku manu, uslijed koje je zemlja gubila svojstvo prometnog objekta te prema tom nije mogla punom svojom vrijednosti sudjelovati u nacionalno-ekonomskom životu. Ona je, da tako reknem, bila krava muzara, koju je posjednik držao u štali i muzao, dokle bi davala mlijeka, ali se inače s njom nije mogao koristiti. Sravniv s tim mulkovnu zemlju, koja je uslijed toga, što se je mogla prodavati i zalagati, bila i važnim faktorom u trgovini i prometu, uvidilo je već staro zakonodavstvo, da se fikcija o inalienaciji erazimirije ne može održati a da privreda ne štetuje.

Ta se fikcija zato pobijala drugom fikcijom, da posjednik erazimirije ovu posjeduje samo u obliku najma *(idžare)* a odustati od najma i ustupati ga drugom, to se držalo dozvoljenim. Zato se u kanunima često, mjesto o posjedu,

---

[1]) I temeljna osnova, od koje se ove riječi izvode صرف *(sirf)* znači »čisto, isključivo« dakle pojam, koji isključuje tuđu ingerenciju. Tako *sirf mahlul*-posvema mahlul.

govori o najamnom posjedu. I pod tim uslovom mogao je posjednik zemlje svoje pravo ustupiti *(firag* činiti) kome drugom i za to uzeti uglavljenu svotu.

Ali pošto se ovaj najamni ugovor ne može jednostrano dokinuti, to i u tom slučaju nije jedna stranka — posjednik zemlje — mogla bez privole druge stranke — države, odnosno njenog zastupnika, spahije — najamni objekt ustupiti novom posjedniku. Zakon zato naročito zahtijeva, da na ovaku prodaju pristane sahibi-erz i obvezuje kupca, da mu plati posebnu pristojbu, *tapiju,* koja se s toga često zove *idžarei-muadžele,* t. j. najamna nastupnina a u novom kanunu *(k. dždid)* zove se tapija na jednom mjestu još zgodnije *izn-akčesi,* t. j. novcem, plaćenim za spahinsku dozvolu. Ovomu shvaćanju stvari posve odgovara, da jedan spahija tapiju, što ju je izdao o nekoj prodaji zemljišta, zove *marifetnamom* — dozvolnicom.

Ako se je na taj način našao put, kojim se je erazi-mirija mogla kupovati i prodavati, ostalo je i nadalje zabranjeno testrirati, zalagati i zaplijeniti ju za dug, dapače nije bilo dozvoljeno, zaplijeniti ju ni za državni dug, jer u kanunami tevkije Dželalzade citira se jedan ferman od god. 1010. (1601.), gdje se izrično veli: میری دینی اولغله ارض میری صاتلق جایز دکلدر *(miri dejni olmagle erzi miri satilamak džaiz dejil dur)* to će reći: za državni dug ne smije se erazi-mirija prodavati.

Rekaba države.

Po navedenim deficinijama bitna se razlika izmedu mulkovne i mirijske zemlje sastojala u tom, da je rekaba erazi-mirije dolikovala državi ili po turskom, *bejtul malu,* državnom fisku. Riječ *rekaba* prevodi Hammer sa *„Stammgut"*, s tim se donekle slaže i ramazanski zakon od god. 1274., koji ju tumači sa arapskom *zati* t. j. bitnost, suština, substancija, ali ovim nije posve iscrpljeno njeno značenje, jer pod rekabom, već po smislu raznih tekstova, nerazumijeva se zemlja kao objekt, nego stanovito pravo na tu zemlju. *„Rekab"* po prvobitnom značenju isto je što i stremen u sedla, a dalje, u prenesenom smislu, označuje se njom stup sultanskog prijestola. Ona dakle u prenesenom smislu označuje vrhovnu vlast ili suverenstvo,

Kako je došlo do toga, da se pojam stremenke i suverenstva ili bilo kake vrhovnosti dovadao u savez, razumijeti ćemo, ako se sjetimo, da bi se u davno doba, dok je viteštvo još bilo u punom jeku i kada se je vladar pokazivao narodu obično na konju, svako, kogod bi od njega šta molio ili bi mu iskazivao znak podložnosti, hvatao njegove stremenke. Taj običaj je bio i u Arapa i drugih orijentalnih naroda, koji su svoj život sprovodili na konju a stremenka postala je tako simbolom vrhovne vlasti i stupa prijestola.

Rekaba je dakle isto, što i vrhovna vlast države, u našem slučaju nad erazimirijom, kojom se ograničuju privatna prava njihovih posjednika.

Po kuranu vrhovni je vlasnik sve zemlje i svega imetka bog. Jedan stih kurana veli: »*El erdh lillahi jereseha limen ješa:* Zemlja je božija, on ju daje, kome hoće« a u drugom: »*el mulk lillahi jereseha limen ješa:* posjed je božji on ga daje kome hoće«. Pošto je sultan kao halif vrhovni reprezentant vjerske institucije, te je on kao zamjenik božji i vrhovni vlasnik sve zemlje i svega imetka.

Jedna arapska nota u 4. svesci Zahrije (zbirka fetava) veli: اراضی میریه معامله‌سنده تدبیر سلطانکدر *(erazimirijje muamelesinde tedbir sultanun dur:* »erazimirijom raspo-

laže car« a ova se rečenica dalje motivira tim, da je car čuvar narodnog imetka.

U Hlasi-kitabu, u odlomku o prodaji, nalazi se još i ovaj aksiom, koji je značajan: kada umre gospodar zemlje, sultan će ju pridržati ili uzeti harač od njene vrijednosti.

Vakufske zemlje.

Uz spomenute tri vrsti zemalja (haračku, desetinsku i mirijsku) imala je u islamskom svijetu osobitu važnost zemlja, koja se zvala *erazi mevkufe,* to će reći vakufska zemlja. Vakuf je zaklada, što bi ju pojedinac za sva vremena opredijelio u dobrotvorne, većinom religiozne svrhe a odnosni dokumenat — *vakufnama* — sastavio bi se pred šerijatskim sudom te bi se imetak, koji je bio objektom vakufa, predao u ruke imenovanom *muteveliji* — staratelju —, koji je njime imao strogo po ustanovama vakufname upravljati.

Po šerijatskim propisima mogao se samo mulkovni imetak uvakufiti, ali već u ranije doba običavalo se uvakufljivati i erazimirijski posjed. To je bilo po državu, odnosno po spahije, dosta znatna šteta, jer su vakufi bili, obzirom na humanitarnu i religioznu namjenu, oprošteni od desetine a fiskus je uvakufljenjem naravski gubio znatan dio prihoda od erazimirije. Da se to što više ograniči, odredio je sultan Osman, da se samo ona erazimirija, za koju bi sultan posjedniku izdao posebnu *mulknamu* te bi ju njom proglasio mulkovnim vlasništvom, može uvakufiti a od onih vakufa, koji nisu uvakufljeni na osnovu mulkname a objekt im je erazimirija, da se ima naplaćivati desetina.

Institucija vakufa poslužila je neki put za to, da se pod izlikom dobrotvorne zaklade obiteljski posjed na način *fideicommissa* očuva od raskomadanja i od alienacije. Ovakove vakufe uvakufljavale su često odličnije bosanske plemićke obitelji, da osiguraju obiteljski posjed svom potomstvu a zvali su se zato *evladijet-vakuf* t. j. dječinji vakuf. Imetak, koji bi se uvakufljavao, sastojao se obično od većeg zemljišnog kompleksa i od nekretnina a u vakufnami određen je — kao puki pretekst — samo koji neznatni dio prihoda u dobrotvorne svrhe a ostalo uživao je *mutevelija,* koji je imao biti direktni potomak *vakifa.* Mutevelija imao je pravo doživotnog užitka, ali uvakufljeni imetak nije smio ni prodavati ni opterećivati niti njime provesti transakciju, koja bi bila u opreci sa vakufnamom ili bi vakuf dovodila u opasnost. I baš ovakim evladijet-vakufima zahvaljuje pogdjekoja plemićka kuća, da se je kroz vijekove i burna vremena održala u nekom blagostanju do današnjega dana.

IV. Društvena struktura u Turskoj.

Turski demokratizam.

Socijalna organizacija Turske bila je u mnogo čemu različna od one u ostalim zemljama evropskim. Prije svega valja istaknuti, da stari turski ustav ne pozna pojma baštinskog plemstva ili uopće razlikovanja društvenih kasta, kojima pojedinac pripada od poroda. Nema na svijetu, niti je ikada bilo države, u koje bi bio demokratski princip onako dalekosežno proveden kao baš u Turskoj. U stotine i stotine prilika dokazala je turska povijest, kako se u njoj sin naj-

nižega porijekla dovinuo najvišeg dostojanstva u državi a baš ovakovim državnicima, koji su svoju karijeru zahvaljivali jedino ličnim vrlinama, zahvaljivala je Turska svoju veličinu i snagu u doba slave a ustrajnost i otpornost u doba svoje dekadence. Kako porijeklo i rodbinske veze tu nisu gotovo nikako ili tek u vrlo ograničenoj mjeri igrali ulogu u državnim poslovima, događalo se obratno vrlo često, da su sinovi ili potomci glasovitih državnika, koji s imetkom od svojih predа nisu baštinili i duševna svojstva, polako propali i vremenom utonuli u more neznatnosti i u dubine onih slojeva, iz kojih im je nekoć proizašao slavni otac ili praotac.

Sejjidi.

Kako rekoh, baštinskog plemstva Turska ne pozna. Tek nešto slična su takozvani šerifi (pl. *ešraf*), to jest potomci prorokovi, koji su se zvali *sejjidi* (plemići). Ali s tim plemstvom nisu bile skopčane kakove izvanredne prerogative. Jedina polakšica, što su je uživali, sastojala se je u tom, da su bili oprošteni od poreza, zvana *resmi bennak*, ali i to samo u onom slučaju, ako su imali u rukama potvrdu i rodoslovlje, kojim bi dokazali, da su doista potomci prorokovi. Ovu potvrdu imao je izdavati carigradski *nekib-ul-ešraf*[1]), koji je bio poglavica i predstojnik ove plemenske organizacije. Da ovi nekib-ul-ešrafi nisu uvijek osobito rigorozno postupali kod izdavanja tih potvrda i rodoslovlja, razumije se po sebi, ako se uvaži, kakav silan arhivalni i genealoški materijal treba, ako se hoće autentički ustanoviti genealogija kroz nekoliko generacija, a kamo li kroz desetak vijekova i ako se ne zaboravi, koju je moć i ulogu u Turskoj carevini u svako doba igrao novac.

Sav narod u Turskoj, osim robova, koji su pripadali svom patronu, dijelio se u dvije grupe: u asker i u raju.

Askeri.

Riječ *asker* označuje zapravo vojnika i razumije se, da su se u ovu klasu računali u prvom redu vojnici, bez razlike, kojoj četi pripadaju, a osim njih kadije, muderizi, mutevelije, nazori, hatibi i drugi činovnici i službenici, koji vrše svoju službu na osnovu carskog berata. Glavni njihov privilegij sastojao se u tome, da im nije sudio civilni, nego vojnički kadija, *kaziasker*, a kako je »noblesse oblige« vrijedilo i u Turskoj, nije odgovaralo stališkom ponosu, da se bave trgovinom i zanatom.

Raja.

Sav ostali narod, koji se bavio poljodjelskom privredom, bijaše raja. Danas ova riječ ima neko podlo značenje, ali isprva označivala je pastira a poslije podanika, koji se bavi poljodjelstvom, bez razlike vjere[2]). Raja mogao je biti

[1]) Čast nekib-ul-ešrafa prvi put je uveo sultan Murat II., koji je imenovao Seida Nata prvim nekib-ul ešrafom. Hammer Gesch. d. osm. Reichs: I. 380.

[2]) I sam Hammer-Purgstall, prem je najbolji poznavač turskih prilika u »Staatsverf. d. osm. Reiches I. 313.« ističe porugljivost naziva raje te veli, da se njime zovu isključivo podjarmljeni

u doba, kada su nastali naši kanuni, isto tako i musliman, kao i kršćanin a u pravnom pogledu nije bilo izmedu jednih i drugih nikakove razlike. Zato je i posve krivo i tek novijom praksom ušlo u običaj, da se imenom raje zove samo kršćanski podanik, jer to ime nije nikako u savezu sa vjerom, nego sa posebnom kategorijom zemljišnom, a kogod je »rajinsku zemlju« posjedovao, pa bio i musliman, plaćao je rajinske *resmove* (daće), kao svaka druga raja.

„*Reijetluk*" nije bila kasta, iz koje pripadanik nije mogao izaći, jer je raja ili sin raje mogao postati imam, kadija, hatib, vojnik ili uopće koji god drugi crkveni ili državni funkcionar, tek kao posjednik erazi-mirije bio je raja i plaćao je dotične poreze, u koliko nije uslijed svoje funkcije od toga oprošten. Raja mogao je dapače postati i spahijom[1]) i tim sâm *sahibi-timarom,* jer u kanunima imade izrično ova ustanova:

> »Ako raja postane timar-spahijom, dok god je zapisan kao raja, ne izlazi iz rajetništva i uzimlje mu se resum, osim ako bi bivši raja, uslijed careve zapovjedi, kao nagradu za vojevanje *(joldašluk)*[2]) dobio timar i to mu je u beratu zapisano te je time izuzet iz rajetništva, onda mu se ne uzimlje rajinski resum«.

Raja, koja bi se naselila u gradovima, postala bi nakon deset godina šeherlijom (građaninom), kako to razabiremo iz carske zapovjedi, izdane bosanskom sandžakbegu i sarajevskom kadiji početkom ševala 973. (1566.), gdje se veli, da ni spahije ni hajmandžije od one raje, koja bi se naselila u Sarajevu te se tamo bavi zanatom i stoji dulje od 10 godina, nemaju pravo, iskati resmove, jer su postali šeherlije i kao takovi kod popisa grada upisani.

Inteligencija.

Tursko zakonodavstvo, koje nije priznavalo porodičnih privilegija, ipak je priznavalo stanovite polakšice u plaćanju poreza nekim najvažnijim staležima, ali samo tako dugo, dok je dotičnik vršio svoje zvanje. Tako je bilo uzakonjeno, da ona raja, koja bi postala imam ili hatib, jer se time uvršćuje u klasu časnih ljudi, tako dugo, dok vrši službu imama ili hatiba, ne plaća rajinske resmove.

---

kršćani i inovjerci. Međutim tomu protuslovi porijeklo riječi a i sami kanuni, koji na mnogo mjesta ističu, da je raja i musliman i kršćanin.

U ostalom nije to jedina riječ u turskom jeziku, kojoj je tijekom vremena značenje palo na niže. Aga, nekoć vrhovni vođa janjičara, danas je seljak musliman; Ceribaša, nekoć poglavica vojnički, danas je ciganski glavar i dr. sl. Najbolji dokaz tome, da se imenom raja označuje podanik seoskog zvanja a ne kršćanin, za koga se u kanunima upotrebljava riječ kjafir i zimmi, jest taj, da je po kanunima i raja mogao postati spahijom i kao spahija smatrao se rajom tako dugo, dok mu u beratu nije izrično zapisano, da je dignut s rajaluka t. j. oprošten od rajinskih resmova.

U spomenicima često se spominju i kršćani kao spahije. Eto samo nekoliko primjera: U god. 1592. spahija Vojin Poblaćanin; 1608. spahija Vuk u Foči; spahija Milisav u Žitomisliću (1609.); spahija Božo u Foči (1625.); spahija Đuro Hrabren u Žitomisliću (1637.) a od iste porodice Hrabrena spominju se još i spahije Miroslav, Radivoj (1609.) i spahija Stefan Avramović Hrabren (1637.); spahije Miloš i Stojko (1647.); spahija Mirko (1685.); spahija Raduo i Sekula (1691.).

Spahije bili su valjda i oni kršćani, koji uz ime imadu pridjevak beg, tako glasoviti Ivanbeg crnogorski i Matejbeg i Basarababeg, koji se spominju u jednom zapisu iz god. 1699.

[1]) Vidi predašnju notu.

[2]) »Jol« zapravo znači put, ali ovdje »polazak na vojsku«.

Ako raja postane mujezin ili kajim (staratelj džamije), uzimlje mu se *resmi benak,* ali ako je na tu službu imenovan carskim beratom, onda je oprošten. Ni od raje, koja bi postala kadija, muderiz ili mulazim, ne uzimlje se ni resmi benak ni resmi mudžered tako dugo, dok je u službi ili dok sa nje ne bude svrgnut. Po kanunu za bosanski vilajet bili su imami, hatibi i mujezini, dok osobno vrše svoju službu, izrično oprošteni od rajinskih daća *(rusumi reijet),* od carskih nameta *(avarizi divanije)* i od običajnih poreza *(tekalifi urfije)* i to »jer su oni prethodnici naroda«.

Ovaj obzir prema duhovnom zvanju nije se ograničavao na islamsko svećenstvo, nego i na kršćansko, jer zakon ustanovljuje, da se od kršćanina *(zimi),* koji je upisan u tefteru kao raja a poslije postane svećenik, doduše uzimlje harač i spendža, dok je svetovnjak, ali kada postane fratar te u manastiru živi od milostinje naroda, ne uzimlje mu se ništa.

Za bolje prosudivanje, kako su Turci kulturnu misiju znanosti kud i kamo bolje ocjenjivali, nego li suvremeni kulturni Evropljani, vrijedno je osobito istaknuti i tu činjenicu, da se ni *resmi-benak* ni *resmi-mudžered*[1]) nije pobirao od učenjaka *(danišmend),* ali samo tako dugo, dok bude znanstveno radio, a ako to zanemari, makar i bio glasovit, uzimlju mu se opet rajinski resmovi.

V. Viteška i vojnička lena.

Prve turske feudalne ustanove.

Semitskom svijetu, a prema tom i islamu bijaše feudalni lenski sistem nešto posve nepoznata. To je bila institucija, sopstvena arijskim narodima, njima karakteristična odlika, koja se je dakako u raznih naroda, u raznim zemljama i vremenima razno razvijala, ali je ideja, da se vojničkom službom stiče pravo na zemljišni posjed i njegov užitak, ostala u glavnom u svih ista. Arapi, nosioci islamske kulture, sve dok nisu došli u doticaj sa arijskim narodima, poznavali su samo čisto alodijalno zemljište, komu je vlasnik bio neograničeni gospodar, a u doba halifa im feudum i lenski posjed nije bio poznat, niti se je tadanje islamsko — šerijatsko — zakonodavstvo moglo obazirati na pravno uređenje ove vrsti zemalja. Tek kada su Arapi svoju vlast protegli i na dio Perzije, koju su nastanjivali arijska plemena, upoznali su se sa lenskim sistemom, koji je tamo bio proveden već od Kobada i koga je Justinijanov suvremenik, mitičkim plaštom zaodjeti Hosroe Nuširvan, još više usavršio, jer je sveo u tijesnu vezu vojničke, agrarne i financijalne institucije a da podloga ovim reformama bude čvršća, proveo je prvi opširni kataster zemalja.

Kada je Osmanbeg, praotac kuće otomanske, koga je posljedni seldžučki sultan Alaeddin imenovao lenskim knezom u Karadžahisaru, osnovao otomansko carstvo, uvidio je veliku važnost feudalnog sistema po narod skroz ratoboran te je poprimio glavnije od tih institucija. Tako je god. 701. (1301./2.), da osigura vlast svojoj dinastiji, porazdijelio kao leno svojim sinovima najvažnije sandžake: bivše svoje leno u Karadžahisaru, koje se zvalo i Sultan-'uni, dao je sinu Orhanu, Eskišeher Kenezalpi, In'uni Joguralpi, Jarhisar Hasanalpi a Inegjöli sinu Torgudalpi.

[1]) O ovim i drugim porezima raje biti će govora dalje.

Njegov sin i nasljednik Orhan usavršio je vojništvo još više u feudalnom duhu a nasljednik ovoga, sultan Murat I., koga turski historici zovu gazijom (junakom), usavršio je taj rad bitno, jer je god. 760. (1359.), po predlogu rumelijskog beglerbega Timurtašpaše, izdao zakon, po kom su spahije postajali silahdari a da ne bude oskudice u viteštvu, mogli su sinovi spahija (spahi-oglani), nakon očeve smrti, naslijediti očev timar a da ne bude oskudice kuloglana, naredeno je istodobno, da se odsele po Bosni pišu *„vojnici"*.

Ovo potonje valja naročito istaknuti, jer turski leksikografi obično tumače, da je riječ i institucija »vojnikluka« bugarskog porijekla, dočim se iz kanunama saznaje, da je bosanskog.

Sultan Murat okrunio je ovaj organizatorni rad god. 777. (1375.) tim, da je izdao posebni lenski zakonik — autori ga zovu *Kanuni-timar,* (timarski zakon) — a i u tom poslu bio mu je glavnim pomoćnikom spomenuti Timurtašpaša i tako po pravu Murata ide počasni naslov Zakonodavca *(El Kanuni),* što ga je potomstvo dalo sultanu Sulejmanu Velikom, koji je dakako ovaj od Murata I. započeti zakonodavni rad u velike usavršio.

Usavršenju ovih institucija doprinio je i osvajač Bosne, sultan Mehmed II., jer je sve do godine 880. (1475.), kada se je vratio sa vojne iz Bogdanske, bilo običaj, da se u gruntovnici zapisuje samo ime spahije i podijeljena mu timara, bez pobliže oznake a od sele imalo se točno bilježiti i ime svakoga sela i svake njive, koja spada timaru, da se tako zapriječi neopravdano protezanje spahinske vlasti na sela, koja nisu bila spahinska.

Spahije.

Erazimirija (državna zemlja) podijeljivala se je u leno od četiri vrste: 1. sultanu, 2. vezirima, 3. zaimima, 4. spahijama.

Vrhovni gospodar lena (Lehensherr) u Turskoj bio je sam sultan a glavni predstavnici lenskog gospodstva bili su spahije. Dužnosti lenskog gospodara, da svoga vazala uzimlje u posebnu zaštitu, nisam dosada našao spomena ni u kojoj kanunami, dočim je vazalitet (lenska dužnost) spahija posve točno određen te se sastoji u glavnom u tome, da kao konjanici, odjeveni pancirom *(jušmanom),* u ratno doba polaze u boj i povedu sobom određeni broj jednako odjevenih oklopnika *(džebelija).* Zato im se podijeljivao stanoviti timar, na kom su vršili funkciju *sahibi-erza*[1]) i pobirali određene dohotke. To im je bio njihov *kilidž-hak*[2]).

Ako je timar nosio najviše 20.000 akči godišnje, zvali su se posjednici spahije a njihovo leno timar, ako je prihod iznosio više od 20.000 akči[3]) do 100.000, zvalo se leno ziamet a posjednici bili su zaimi ili subaše.

[1]) O sahibi-erzu govoriti će se poslije.

[2]) Njemački doslovce: »Schwertlehen«.

[3]) Akča zvao se mali srebrni novac, koji se kovao u velikoj množini u mnogim kovnicama a često i u taborima. U Bosni kovale su se akče za Sulejmana Vel. i Selima I. u Srebrenici i u Čajnici a bližnje kovnice bile su u Novom brdu, Ušćupu, Smederevu, Biogradu, Resini, Kratovi, Kočani, Drinopolju, Filipolju i t. d. Na jednoj strani novca napis je sa tugrom sultana, na drugoj ime kovnice i godina kovanja.

Po Sulejmanovom zakonu od god. 943. imalo se kovati od 100 drama čista srebra 420 akči a po vrijednosti računalo se 83 akči na jedan filuri (dukat), dakle je akča vrijedila 12 helera u zlatu. Faktična vrijednost u srebru, računajući ju 33 puta manju od zlata, bila je ali od prilike 7·2 helera u srebru.

Timari bili su opet trovrsni:

a) iskendži-timari, to će reći »mučenički timari«, a ovakove dobivali su one spahije, koji su polazili u rat na otvorenom polju,

b) mustahfizi-timari, posadni timari, koje su imali oni spahije, koji su bili dužni vršiti službu posadnu u pograničnim gradovima, i

c) hodeme-timari ili poslužnički timari, koji bi se podijeljivali džamijskim i tekijskim poslužnicima u pograničnim gradovima.

Spahijama podjeljivao bi se timar za ratne zasluge posebnim carskim beratom a manje timare izdavali bi i beglerbezi teskerom.

Spahija imao je prema godišnjem prihodu svoga timara vršiti točno odredenu vojničku dužnost. Po jednoj staroj kanunami iz god. 973. sastojala se je ta dužnost u slijedećem:

Spahija sa godišnjim prihodom od 1000 akčeluka imao je polaziti kao *džebelija*[1]) na vojnu, t. j. odjeven sa pancirom; sa prihodom do 2000 akči poveo je sa sobom momka *(gulam)* a sa 3000 akči imao je biti odjeven kao *jerme-džebelija*[2]). Spahija, koji je imao prihod od 8000 akči, polazio je na vojsku sa još jednim džebelijom, momkom i *tunkatarom*[3]) a sa 9000 sa istom pratnjom, odjeven kao *jerme-džebelija* a ako mu je prihod dosegao 10.000 akči, ponio bi još i čador. Od tisuće do tisuće akči povečava se njegova dužnost pomalo a kada bi prihod narasao na 15.000 akči, treba da mu je i pratioc odjeven kao jerme-džebelija a uz to da vodi momka, tunkatara i čador.

Ko ima *hasluk* (prihod) veći od 15.000 akči, šalje od svako 3000 po jednog džebeliju a od svako 1500—2000 po momka *(gulam).*

Sandžakbeg[4]) koji je bio na čelu svim spahijama svoga sandžaka davao je od svako 5000 akči po jednog džebeliju a osim toga na svako 50.000 akči vodio je u rat oklopljenog konja najbolje vrsti, čador, u kome sam stanuje, po jedan *sokaklu-čador,* čador za *haznu* (riznicu), čador za podrum, kuhinju i sarač-hanu, u kojoj bi se spremala sedla i konjska oprema.

---

[1]) *Džebe* znači oklop — pancir. Pravili su ih posebni *džebedžije,* koji su poslije bili organizirani kao posebna trupa. Za Sulejmana Velikog bilo ih je 700 a vremenom im je broj narasao na 6000, razdijeljenih u 54 buljuka. Na čelu im je bio *džebedžibaša.* (Hammer, Staatsverf. II. 224.)

[2]) *Jerme* (برمه) po Zenkeru znači: métier de celui qui fait des *ćegen* ou *ćegman* a potonja riječ označuje jednu vrst čakšira. Jerme-džebelije biti će dakle neka vrst oklopnika, odjevenih kao džebelije, pancir košuljom i pancir-čakširama. Arifbey u izdanju *„Kanunamei Ali-Osman"* čita mjesto jerme *burume* (برمه) i tumači, da je to saruk »smotan na burmu«, što su ga spahije od 3000 akči ovijali oko glave za razliku od onih, koji imaju manji prihod. Ovo tumačenje je dvojbeno, jer su i spahije sa većim prihodom — do 15.000 akči — bili jerme-džebelije, odnosno burume-džebelije; ako dakle nema razloga razlikovati bogatije po stepenu prihoda sarukom, nema ni razloga razlikovanju kod manjih. Arifbey imao je pred sobom valjda rukopis, u kom se ne razlikuju one dvije piknjice pod slovom ب pa je čitao ب = b mjesto ب = j. U mom se rukopisu na nekoliko mjesta jasno čita برمه = *jerme.*

[3]) U rukopisu تكتور = *tenketur,* ali valjda pogrješno mjesto تنقطار = noćni stražar. Arifbey na označenom mjestu drži, da ova riječ znači neku vrst malog čadora i valjda ju izvodi iz latinske *tinctorium.* Međutim i njegovo i moje tumačenje ostaje dvojbeno, jer se riječ inače u literaturi ne nalazi.

[4]) Sandžak znači barjak, zastavu. Boja spahijske zastave bila je crvena kao i u zastave kuće Osmana, a znači krv. Običajne boje zastava u muslimana bile su: u proroka žuta t. j. boja sunca, u njegovih potomaka Fatimida zelena (zemlja), u Abasida crna (noć), u Perzijanaca modra (nebo) a u Osmanovih nasljednika crvena (krv).

Subaše davali su od svako 4000 akči po jednog džebeliju a osim toga od 30.000 akči oklopljena konja, čador i noćnu stražu.

Spahiji, koji se nebi odazvao svojoj dužnosti, kada ga pozovu na boj, oduzimao bi se timar te bi se davao kome drugom a prihod timara, koji bi donosio za vrijeme, odkada bi se prijašnji spahija svrgnuo do imenovanja novoga, pobirao bi *mefkufčija*[1]).

Bilo je i zajedničkih timara *(benobet-timari)*, podijelenih po dvojici spahija, koji su vršili redom naizmjence po jednogodišnju službu a ako jedan takov spahija, kada na njega dođe red da ide na vojnu, nebi polazio, svrgnuo bi se dotičnik a prihod njegovog dijela timara pobirao bi, dok se ne imenuje novi spahija, opet mefkufčija, koji ali u dio onoga zajedničara, na koga nije bio red poći na vojnu, ne smije dirati.

Svrgavati se nije mogao onaj spahija, koji je u ratno doba sa znanjem paše i beglerbega a po nalogu sandžakbegovom ostao da čuva prtljagu.

Spahija, ako bi u bitci dopao rana te bi od njih bolovao, kada bi se ponovno kupila vojska, imao je mjesto sebe slati džebeliju. Ako je potvrdom sandžakbega ili svjedocima mogao dokazati, da je to učinio, nije gubio timara.

Ako bi koji od spahinskih džebelija prije bitke utekao, morao je spahija mjesto njega naći zamjenika.

Spahije, džebelije i oglane nadzire beglerbeg i u tu svrhu bi se održale posebne smotre.

Kao što su vazali u zapadnoj Evropi, kada bi na prijesto zasio novi vladar, u roku od jedne godine u njega zatražili ponovnu potvrdu svojih lenskih prava, tako je i u Turskoj, kada bi zasio novi sultan, svaki spahija u njega zamolio novi berat, kojim mu se njegov timar potvrđuje.

Kako je rečeno, podijeljivali su se timari samo osobno — *ad personam* — a spahija svoj timar nije smio ni prodavati, ni zalagati, ni davati u zakup. O prodaji timara u Bosni nije mi došao do ruke ni iz novije dobe nikoji dokumenat, dočim se u XVIII. vijeku, kada se počelo davati i carske hasove pod *mukatu* i pod *malićanu*, često dešavalo, da bi spahije, koji su stanovali u Carigradu te im je bilo teško, brinuti se za pobiranje svojih timarskih prihoda, ove davali u zakup — *„na mukatu“* — raznim poduzetnicima u Bosni, ali redovito samo na jednu godinu[2]).

Timarski zakon.

Timar se isprva nije podijeljivao s pravom baštinstva a tek sultan Murat I. uveo je instituciju spahioglana i nasljednosti timara od oca na sina. Spahioglani bili su nešto slična kao i adžemi-oglani te se iz prvih rekrutiralo spahinsko konjaništvo a iz potonjih janjičarsko pješaštvo. Ali dočim su adžemi-oglani bila kršćanska djeca, oduzeta roditeljima na silu, da se u Carigradu odgoje za najljuće pobornike islama, bili su spahioglani djeca spahija i drugih odličnika,

[1]) Državni poreznik.

[2]) U Bosni stekla je nekoć glasovita kuća Kolunića velik dio svog golemog imetka baš time, što je uzimala na mukatu po Bosni spahiluke. U našem arhivu ima cijeli niz dokumenata o prometu ove poduzetničke kuće.

poslana u Carigrad, gdje su ih odgojili u vojničkom duhu, da poslije, kada im otac umre te naslijede njegov timar ili kada zasluže samostalni timar, mogu što vrsnije zadovoljiti svojoj spahinskoj dužnosti. Spahioglani predstavljali su prema tom cvijet turske mladeži i budućeg spahinskog naraštaja.

Nasljedno pravo spahinskih sinova nije bilo neograničeno, nego samo djelomično a postupak pri tom posve je točno ustanovio sultan Sulejman Veliki posebnim timarskim zakonom *(kanuni-timar)*, izdanim 3. redžepa 937. (1530.). Prema tom nisu spahioglani naslijeđivali sve prihode očeva timara, nego samo jedan dio, dobivali su dakle u neku ruku apanažu a ni na nju nisu imali pravo svi sinovi, nego samo najviše trojica. Zato su morali kao i otac vršiti vitešku službu, dok se u ratu nebi odlikovali te bi dobili samostalni timar. Takovu apanažu dobivali su i malodobni sinovi, ali su bili dužni mjesto sebe slati džebeliju kao zamjenika na vojnu. Ovaki timari zvali su se zato i *džebeli timari*. Prenašajuć džebelitimar s oca na sinove, izdavao bi im beglerbeg posebnu *teskeru* (otale naziv *teskereli-timar*), dočim se samostalni timar podijeljivao isključivo carskim beratom.

Visina apanaže — u kanunama *„dirlik“* — ovisila je od visine prihoda očeva timara a bila je veća, ako je otac poginuo na bojnom polju a manja, ako je umro na postelji. Najveći dirlik spahinskoga sina iznosio je godišnje 8000 akči a najmanji 2000.

Na spahinskoj instituciji osnivala se i vojnička i administrativna razdioba turske carevine, jer poviše spahija sačinjavahu jedan sandžak (barjak), komu je na čelu bio sandžakbeg, poviše sandžaka sačinjavahu vilajet a nekoliko vilajeta beglerbegluk. Svaki valija i beglerbeg imao je na svojoj kapiji posebnog defterdara, koji je vodio evidenciju nad spahijama i njihovim timarima te je bio načelnik vilajetske gruntovnice.

Za spahinsku instituciju bijaše mjerodavan spomenuti zakon od god. 937.[1]), ali i poslije izdani su pojedini zakoni, koji su se bavili pitanjem timara. Ti su manje organizatorne naravi a više izdani u namjeri, da se uklone zloporabe, koje su napokon moguće i u najbolje institucije i koje su naskoro zaredale i u ovoj. Amo ide kanun, adresiran rumelijskom beglerbegu Lutfipaši i posebne timarske kanuname Selima II. i Ahmeda I.

Timar.

Lenska zemlja spahijina zvala se kao i *„Schwertland“* u starih Germana, *kilidž-zemlja*, zemlja mača, a u kanunami Ajdinovoj iz dobe sultana Ahmeda zove se i *mali mukatela* — bojovna zemlja —, jer se podijeljivala za zasluge, stečene u ratu.

Bitna je osebina kilidž-zemlje ta, da, kako jedan kanun veli, »pati od tapije«, to jest, da je mogla prelaziti u drugu ruku, samo ako se plati tapijska pristojba a tapijom stečeno pravo morao je svaki spahija, koji bi poslije došao, bezuvjetno poštivati. U tom se je razlikovala od takozvane *hasa*-zemlje, današ-

[1]) Prijevod ovog kanuna, izdana 1. redžepa priopćio je Hammer o. c. I. 349. i sl. Tamo su i ovi kanuni priopćeni: »Beglerbezima o podjeli timara (str. 357.), ferman adresiran rumelijskom beglerbegu Lutfipaši (str. 358.), Timarska kanunama Selima III. (str. 369.), Sultana Ahmeda (str. 370.).

njeg begluka, koja je bila odredena za osobnu porabu spahije te ju on nije mogao davati pod tapiju, a ako bi se davala, nije nasljednik u timaru bio dužan, ovaku transakciju poštivati, nego ju je mogao sam obradivati.

Kilidž-zemlja nije bila ni stvarna ni trajna svojina spahijina, što se vidi najbolje po tome, da ni spahija, ni njegov sin, ni iko od njegove rodbine nije smio da ju obraduje ili da na nju tapijom steče pravo posjeda. Ona se davala u posjed raji a spahija pobirao je od njih one poreze, koji su mu u beratu bili zapisani. To je bio spahijin *kilidž-hak* ili *dirlik-akčesi.*

U kilidž-hak spada pobiranje svih poreza, odmjerenih prema raznim stepenovima posjedovnog prava *(hukuki-tesarufije)*, provadanje pravnih poslova *feraga* (alienacije), *tefviza* (predaje) i *intikala* (prenosa) erazije, koja je u timaru postala *mahlul.*

Prema tom objekt lena nije bila substancija zemlje, nego pravo, pobirati stanovite poreze i privoliti na alienaciju zemljišta a spahija vršio je u neku ruku u svom timaru iste funkcije, koje vrši u današnje doba poreznik i gruntovničar, samo što je dohotke, koje je pobirao, pridržao za se kao plaću za vojničku službu, na koju je bio obvezan[1]). U tom se sastoji bitna razlika izmedu turskog i evropskog feudalnog sistema, jer evropski vlastelin nijebio onako ograničen posjednik svoje zemlje, koja mu je bila za sva vremena svojinom te mu je vlasništvo bilo ograničeno jedino tim, da ju nije mogao prodavati bez dozvole krune i da je, kada bi mu nestalo pravnih nasljednika, pripala opet kruni.

Spahija bio je u svom timaru ograničen još i posebnim ustanovama u slučaju, da nije vršio uredno svoju vojničku dužnost. Za vezirovanja Hamzapaše izdan je zakon, kojim se naređuje, da timarlija, koji bi u ratno doba bio bolestan te nebi polazio osobno na vojnu ili nebi poslao džebeliju kao zamjenika, sav timarski prihod one godine ima da vrati državi. Osim polaska na vojnu bila je dužnost spahije, da u mirno doba svake godine pođe ili na Portu ili na beglerbegovu kapiju, da se predstavi i da čini *„mulazemat"*[2]). Ako bi se koji spahija, nadajući se boljemu, zahvalio na svom spahiluku te kroz sedam godina nebi polazio na vojnu, ili bar na beglerbegovu kapiju, da tamo službuje ili ako bi se posvetio trgovini, gubio bi društvene polakšice spahinskog stališa te bi ga u vrijeme popisa upisivali u raju.

Pravo sinova zaima i spahija na očev timar nije se temeljilo na jedinstvenom zakonu, nego na običaju a vremenom uzakonjen je taj običaj u kanunu te su ova pravila mjerodavna:

1. Ako bi sinovi spahija za očeve smrti bili samo 12 godina stari, mogli su do 17. godine zamoliti za očev timar;

2. ako bi im za djedova života umro otac, mogli su djedov timar, kada ovaj umre, u roku od 10 godina zatražiti;

3. ako bi spahija postao veteran i nesposoban za službu, mogli su u roku od 7 godina zaiskati njegov timar ali samo onda, ako bi polazili na vojnu ili na

---

[1]) Iznimka u tom bili su takozvani »zajednički« *(mušterik-)*timari, gdie ie spahiia sudielovao kod obradivanja čifluka u toliko, da bi posjedniku davao pola sjemena i pola volova (izrade) te bi onda dobivao i polovicu prihoda. Ovaki zajednički čifluci spominju se u »Novom kanunu« od god. 1132.

[2]) To jest da mu bude na dvoru njegovu pratioc i dvoranik.

Portu, odnosno na beglerbegovu kapiju. Ako bi to zanemarili i posvetili se trgovini, postali bi običnom rajom [1]).

Sin, nasljedujući očev timar, morao je na nj ishoditi berat, i dobio ga je samo onda, ako je mogao dokazati svoje nasljedno pravo i dostojnost, da dobije timara. Kao svjedoci, koji su imali posvjedočiti njegovo pravo, trebalo je da se u svakom slučaju izjave po dva zaima i po deset spahija, što bi se onda redovito u beratu spominjalo. Ova ustanova mnogo je doprinijela, da se je stališka solidarnost u spahinskoj instituciji učvrstila.

Po fermanima, izdanim u doba vezirovanja Ferhadpaše i Ćuprilića mogao je spahija u svako doba svojevoljno odustati od svoga timara, te je tim naravski bio i lišen svoje vojničke dužnosti [2]).

Među privilegije spahija spadalo je to, da im je u kaznenim stvarima sudio kaziasker a po Sulejmanovom zakoniku, valjalo je prije osude, ako se spahija uhvati na zločinu umorstva, izvjestiti na Portu a dok stigne odanle odluka, držati ga u zatvoru.

Spahija nije u svom timaru imao nikakove sudačke vlasti a samo u takozvanim slobodnim timarima *(serbest-timari)* imao je pravo, od zločinaca, koji su osuđeni na novčanu globu, pobirati globe, na koju je delinkventa osudio kadija. U ove slobodne timare računali su se timari alajbega, miralema, dizdara, subaše, ceribaše i čauša. Na ostalim timarima pobirao je ove globe sandžakbeg.

Svrgnuće (ma'zul).

Pojam felonije, to jest onih prestupaka i zločina, radi kojih se spahija sa timara ima svrgavati *(ma'zul)*, nije u kanunamama definiran, ali po samoj naravi stvari spada pod feloniju, ako se spahija ne odazove svojoj dužnosti, da na poziv polazi na vojsku. Pravo svrgavati spahije imao je nakon ponovne opomene i valija pokrajine. Tako je primjerice bosanski valija Ibrahimpaša za srpskog ustanka izdao 7. ramazana 1224.[3]) (= 17. okt. 1809.) bujrutliju, kojom nalaže, da se spahije Osman Pilavić, drugi Osman Pilavić, Mustafa Maslo, Mustafa Kazazović, Mustafa Mankić i Salih spahija, koji po izvještaju bosanskog alajbega nisu na poziv stigli pod bosanski sandžak (barjak), opomenu, da se s mjesta dignu i pođu na opredijeljeno im mjesto, a ako se nebi odazvali ovom ponovnom pozivu, da se svrgnu i njihov *dirlik* da se dade drugome, koji je sposoban vršiti spahinsku službu. Istoga dana izdao je paša drugu bujrultiju a s njom je poslao svoga mubašira u Sarajevo te se prijeti svrgnućem bosanskom tefterdaru Osmanbegu Dženetiću, koji je bio posjednik ziameta, ali se ustručavao da vrši svoju službu a mubašir imao je zapovjed, da ga povede sobom [4]).

Teži stepen felonije od neposluha bila je buntovnost te se je kažnjavala ne samo svrgnućem, nego i proskripcijom. Kao primjer navodim slučaj, koji se desio god. 1239. (= 1824.), kada su tri krajiška kapetana, Mehmed bihaćki, Murat ostrovički i Hasan pećki digli bunu te je vezir Sirri Selimpaša 23. zilhidžeta

[1]) Kanuni dždid od 15. zilkadeta 1132. (= 19. sept. 1720.).
[2]) Marginalna nota u kodeksu od god. 1182. str. 123.
[3]) Originalna bujrultija u arhivu zem. muzeja br. 918.
[4]) Ibidem. br. 919.

1239.[1]) (= 21. aug. 1824.) izdao bujrultiju, kojom zapovijeda, da se buntovnici pohvataju i njemu predadu, bili živi ili mrtvi a bujrultijom od 5. muharema 1240. (= 31. aug. 1824.) naložio je čak, da se u Bosni digne vojska od 60.000 ljudi, koja će ih pohvatati.

U feloniju računalo se je i to, ako spahija nebi udovoljavao svojoj dužnosti te nebi dolazio, kako se u kanunima veli »na beglerbegovu kapiju« da čini *„mulazemat"* odnosno, ako koji ajan nebi dolazio u valinsku prijestônicu, čim nastupi novi valija službu, da mu se pokloni. Tako je bosanski valija Ibrahim-paša, kada mu bosanski ajani ne dođoše, da mu se poklone, 23. redžepa 1224.[2]) (= 14. sept. 1809.) izdao bujrultiju, kojom se prijeti svakom spahiji, koji u roku od pet dana nebi došao da mu se pokloni, da će se svrgnuti a dirlik njegov dati drugom.

Kako se razabire iz jedne već navedene ustanove starih kanunama, smatralo se felonijom, ako bi se spahija bavio trgovinom ili kojim zanatom.

Bitnosti spahinske institucije odgovara, da je pravo podijeljivanja timara dolikovalo isključivo sultanu kao vrhovnom lenskom gospodaru, ali kada se broj spahija vrlo pomnožao, dobili su stanoviti viši dostojanstvenici pravo od sultana, da i oni mogu podijeljivati manje timare, ishodiv naravski naknadno odobrenje i carski berat. Tako već kanuname ustanovljuju, da anadolski beglerbeg može podijeljivati timare sa prihodom od 3000 do 5000 akči a rumelijski beglerbeg sa prihodom do 6000 akči. Još manje timare, koji su postali bilo s kojeg razloga *mahlul,* mogli su podijeljivati i valije. U tu svrhu imao je kod mustahfizkih[3]) timara staviti predlog kapetan onog grada, u čijem području leži timar a kod spahinskih alajbeg odnosno miralaj, koji je u novije doba preuzeo funkciju sandžakbega, ali je valjalo prije dokazati, da je kandidat za ispražnjeni timar dostojan, da mu se podijeli. Kako se iz jednog dokumenta od 14. zilhidžeta 1230.[4]) razabire, morala su, kao kod nasljedstva timara, uvijek po dva zaima i po deset drugih spahija zajamčiti dostojnost i zasluge timarskog kandidata. Tek nakon toga naložio bi valija, da se timar upiše u tefterhakaniji na nj te bi dotičniku ishodio berat.

Alajbeg, koji bi predlagao, da se smrću ili inače ispražnjeni timar podijeli novom kandidatu, imao je po jednoj marginalnoj noti u kodeksu od god. 1182. (str. 123.) pravo, da od novog spahije, u neku ruku kao nastupnim, pobire od svako 10 akči timarskog prihoda po jednu akču a u ime pisarskih troškova od svako 20 po jednu akču. To pravo ga ali nije išlo u slučaju, ako bi timarnik uslijed starosti slao na vojnu džebeliju pa bi sin, došav do punoljetnosti, preuzeo očev timar ili ako bi dvije spahije međusobno izmijenili svoje timare.

Premda su spahije bili oprošteni od porezne dužnosti, valjalo je i njima u formi »dara« davati beglerbegu makar i nezakonite danke, da si time steku njegovu naklonost, koja im je mogla u svako doba koristiti. Te novce davali bi u zimno doba, kada nije bilo vojevanja a davanje ušlo je tako u običaj, da se za nj upotrebilo značajno hrvatsko ime *porez,* ili *porez-akče.* Ova zloporaba trajala je do godine 1044. (1634.) kada je sredinom muharema sultan Murat IV. poslao bosanskom beglerbegu *hatti-humajun,* kojim oštro zabranjuje ovu zloporabu te se kune dušom

[1]) Ibidem. br. 932.
[2]) Ibidem. br. 916.
[3]) Mustahfiz = čuvar grada.
[4]) Dokumenat u arhivu zem. muzeja br. 600.

svojih djedova, da će beglerbegu, ako mu stigne do ušiju, da uzimlje ovaj porez od spahija, odsjeći glavu i neka stigne božije prokletstvo, kogod bi se usudio ovaj od njega dokinuti porez pobirati[1]).

Hasovi.

Posebna vrsta zemalja u timaru bili su takozvani hasovi *(hâs,* pl. *havâs)* ili hasazemlje. Isprva se pod hasom razumijevao carski *hasi-humajun,* to će reći onaj dio osvojenih zemalja, koji je po starom turskom ratnom pravu pripadao caru kao dio plijena. Te su bile zemlje osobno vlasništvo sultana, na kojima je on pobirao prihode u svoju ličnu a ne u korist državnu, dakle u neku ruku krunska dobra. U Bosni se ovakovi hasovi spominju vrlo rano. Odmah iza osvojenja Bosne zaplijenjena su golema imanja Pavlovićâ, pošto je zadnji vojvoda ove kuće u ratu 1463. poginuo, i pretvorena u has. Tako su kotar Vlasenica postali has, u Olovu bili su glasoviti olovni, u Srebrnici stari srebrni rudnici na carskom hasu i današnja Foča bila je carski has a u Dubrovniku našao sam čak i gruntovni izvadak svih čifluka, koji su pod kraj XV. vijeka spadali fočanskom hasu.

Prihodima ovakovih hasova upravljao je sam car a razumije se, da oni nisu davani spahijama u leno. U starije doba davali su se prihodi carskih i divanskih hasova pojedincima na *mukatu,* t. j. na zakup za stanovitu paušalnu svotu i to, kao i vakufske nekretnine, obično samo na jednu godinu ili bar na određeni rok. Ali financijalne neprilike, u kojima su se carevi, a još više država, našli u poslije doba, ponukali su sultane, da se domognu momentano povećih svota, davati svoje hasove doživotno u zakup za svotu, koja se imala unapred isplatiti. Ovakovi doživotno iznajmljeni hasovi zvali su se i *malikjane,* ako je onaj, komu je bila podijeljena (zvao se *muhasil*), imao pravo pobirati u svoju korist sve poreze dotičnog područja[2]). Takova malikjana bila je, kako saznajem iz dokumenata XVIII. vijeka i župa Birče, nekoć vlasništvo kuće Pavlovića, a malikjana bilo je i u stolačkom kotaru, kako to saznajemo iz jednog pisma[3]) u dubrovačkoj arhivi, Zulfikarkapetana Rizvanbegovića, zapovjednika grada stolačkoga, komu je car podijelio malikjanu a da je od prihoda njenih imao davati *ulefu* (plaću) agama i neferima (vojnicima) stolačkim i počiteljskim. U toj malikjani imao je pravo pobirati i tapijsku pristojbu, jer je pismo pisano baš u namjeri, da poduči Dubrovčane, da su i njihovi podanici, koji bi u njegovoj malikjani posjedovali »carsku zemlju« (t. j. miriju), kao i Turci i ostala raja dužni, ako koji posjednik umre, plaćati tapiju i da je suprot zapovjedi careve, da se zemlja drži na osnovu starih tapija.

Osim carskog i divanskog hasa bilo je spahinskih hasova a takov posebni *has* dobivao je u svom spahiluku svaki spahija. Ove spahinske hasa-zemlje bile su oproštene od poreza i nisu se mogle davati pod tapiju, nego ih je spahija sam obrađivao ili ih dao za se obrađivati te su u neku ruku bile slične zemlje kao i danas u Bosni begluci ili takozvani *„Salland"* u starih Germana. Ni

[1]) Ovaj zanimivi dokumenat našao sam u jednoj staroj zbirci pisama *(medžmua).*

[2]) Ako je imao pravo pobirati samo stanovite poreze — ovčarinu, pčelarinu i sl. — zvao se je zakupljeni posjed *arpalik.*

[3]) Pismo priopćio sam u Glasniku zem. muzeja 1914., sv. 4.

spahinski hasovi nisu bili lična svojina spahijina, nego integralni dio timara te su se imali predati spahiji, koji bi prijašnjeg posjednika u timaru naslijedio. Dapače, ovaj nasljednik nije bio ni dužan neke da izvrši obveze svoga predšasnika.

Ustanove, koje su vrijedile za spahinske hasove, bile su ove:

»Ako bi ko od vlasnika hasa-erazije uzeo nešto zemlje s tapijom a vlasnik bi malo poslije umro, te bi iskao od nasljednika tapiju, nije to dozvoljeno.

»Čifluk, mlin, šuma, livada, žirnjak, bojahana, zapisani u tefteru kao hasa, imaju se na onaj način vladati, na koji ih je sahibi-erz u svoje vrijeme dao te ni on nije vlastan to promijeniti, ali ako na mjesto ovog sahibi-erza postane ko drugi sahibi-erzom, može on to ili sam posjedovati ili može za vrijeme, dok je on u funkciji, dati kome drugom. Da ih je ko dobio od bivšeg sahibi-erza ne uvažava se.

»Bude li u gruntovnici zapisano jedno, dvoje ili više, koliko bilo brojem ili količinom, onoliko će se doznačiti, ali ako bi čifluk bio u tefteru zapisan tobož kao hasa a u istinu bi pod njim bila zapisana desetina i resum prijestolu ili je pod kojim god imenom zapisano drugom, nije postao hasa, neka sahib-erz ne napastuje.

»Ako je sahib-erzu u tefteru zapisana šuma (kao hasa), zabranjeno je sjeći drvo a od stoke, koja bi se u onoj šumi koristila travom, vodom i plandovanjem, plaća se onoliko i postupa se po tefteru onako, kako je po predaji zapisano.

»Kanun je, da se kuća i krovovi, ako se samovoljno sagrade na zemljama, koje su u gruntovnici zapisane kao hasa, obore i netreba da to bude za vrijeme istog sahibi-erza. Ako se u zemljama, koje su u gruntovnici upisane kao hasa s dozvolom sahibierzovom sagrade zgrade i to objestranim ugovorom, njihov je ugovor pravovaljan.

»Ako se bez sahibi-erzove dozvole na hasa-zemljama zasadi vinograd a sahibi-erz to ne smatra dozvoljenim, neka počupa, a ako uzme neku svotu te privoli, uzimlje od tog vinograda i bašče četvrtinu roda.

»Vinograd i bašče, zasađene već na hasa-zemljama bilo protupravno, bilo sa dozvolom, ne može sahibi-erz, koji poslije dođe, iščupati, nego uzimlje četvrtinu. Četvrtina roda uzimlje se samo od vinograda i bašče a od drugoga ne.

»Nije potrebno, da spahinski has bude izrično zapisan u hasa-tefteru, da postane hasom: određeni posjed pripada spahiji po smislu.

»Ako u jednom selu jedan dio bude divanski timar a drugi *malikjana* i ako nešto čifluka bude zapisano kao hasa a nešto kao malikjana, mjerodavan je tefter, postupa se po njemu. Ako je jedna strana zapisana a druga nije, neka ona strana, koja nije zapisana ne smeta zapisanoj strani.

»Ako u jednom hasa-čifluku bude više osoba spahinskih zajednički posjednik, koliko bilo osoba i koliko bi po beratu dijelova na njih zapalo, onoliko zemlje mogu posjedovati, a ako bi posjed dali drugom, uzimlju svoje prihode prema beratu. Ako bi koji od zajedničara na svoj dio dao drugom dozvolu a ostali bi sami posjedovali ili bi dali svojti, to je dozvoljeno. Spahija na dijelove svom je dijelu vlastan.

»Stari je zakon, ako bi raja u čajru, zapisanom u tefteru kao hasa, staru granicu oborila pa uzorala, posijala ili načinila bašču, valja, istražiti i ustanoviti, odakle je bila stara granica pošla i utvrdena i dokle je dospjela te joj uzeti iz ruku i kao čajr predati u posjed sahibi-erzu.

»Ako bi se hasa-zemlje bez sahibi-erzove dozvole obradivale, zapljenjuje on vas plod osim sjemena.«

Vojnikluk.

Osim spahija konjanika bijaše u Turskoj i drugih lenskih vojnika, koji doduše nisu bili sahibi-erzovi te nisu imali nikaka prava pobirati poreze, ali su za svoju službu bili nagrađeni zemljišnim posjedom i bili oslobođeni od svih ili od stanovitih poreza. To su bili pješaci: muselimi, u starije doba jaje i piade i pogranična vojska, koja je vršila službu na krajini turskoj te su se zvali hrvatskim imenom vojnik *(vojnak, vojnuk)*[1]).

Vojnikluk uveo je sultan Murat god. 760. za vrijeme rumelijskog beglerbega Timurtašpaše. Kako kanuname vele, počelo se pisati ove vojnike u Bosni, da se njima popuni oskudica *kul-oglana*. Vojnici imali su osobito u pograničnim provincijama da vrše službu pogranične straže i da u slučaju rata kao pješaci i pljačkači poduprú redovitu vojsku. Kao plaću za svoju vojničku službu dobili su stanoviti komad zemlje, — vojnikluk — koji su obrađivali i na kom su bili oprošteni od stanovitih poreza. Njima nije nikako bio nadležan spahija, već njihov vrhovni poglavar, vojnikbeg a na čelu pojedinih odjela bili su, u neku ruku kao njihovi kapetani, ceribaše.

Po jednoj marginalnoj noti u kodeksu od god. 1182. bili su vojnički ceribaše za svoje službovanje nagrađeni timarom ili zijametom, ali ti nisu bili kao spahinski nasljedni, nego samo doživotni. Dokle god su ceribaše bili u službi, nije im se timar mogao oduzeti i drugom dati a kada bi umrli, ne bi ga dobivao sin, nego bi se ispražnjeni timar i ceribašaluk podijelio kojemu zaslužnom službeniku carske konjušnice *(ahor)*, koji bi s njim preuzeo dužnost vojskovođe vojnika. U spomenicima dubrovačke arhive spominju se ceribaše već vrlo rano. U fermanu sultana Mehmeda II. od god. 1471., pisanom hercegovačkom sandžaku Pašaigitbegu, navode se ceribaše u rangu iza subaša a pred spahijama i timarnicima[2]). Imenice poznat nam je iz ove dobe ceribaša Vlah Svinjarević, koji je bio, kako mu ime kaže, kršćanin[3]). U Husrefbegovoj vakufnami (1531.) spominje se i neki Torsun ceribaša, koji je nekoć bio vlasnikom sela Jablanova.

Po Feridunovoj kanunami vrstali su se timari ceribaša u takozvane slobodne *(serbest)* te je polovica globa i takozvanih *baduhava*-poreza išla ceribaši. Ovaj privileg nisu imali obične spahije, nego samo viši im časnici: alajbezi, subaše, čauši, miralaji i dizdari.

Kako su u Turskoj svi nekoć počasni naslovi vremenom degradirani, tako i ceribašin te se danas ovim imenom zove ciganski poglavica.

Institucija vojnikluka u Turskoj bila je skroz slična krajišničkoj instituciji u Hrvatskoj u zadnjim vijekovima te nema sumnje, da su obje, međusobno

[1]) Perzijskim sufiksom zvali su se i *vojnugan*, krivo čitano i *vinugan*.
[2]) Tursko-slovj. spomenici str. 35.
[3]) Ibid. str. 202.

u temeljnoj ideji slične institucije, s ovu i s onu stranu hrvatsko-turske granice istoga porijekla. Da je institucija bosanskog porijekla, to svedoči hrvatsko ime vojnik[1]), koje je i tursko zakonodavstvo preuzelo i ne kušajući, da ga nadomjesti turskom riječi i činjenica, da je Timurtašpaša prve vojnike popisivao u Bosni. Tu dakako nemamo razumijevati samo današnju Bosnu, nego Bosnu one dobe, koja se je sterala daleko preko sandžaka Novog Pazara, kamo je turski upliv već vrlo rano dospio.

Glavne ustanove o vojnikluku bile su po raznim kanunima, što sam ih imao prilike pribaviti, u kratko ove.

Oni od vinograda i bašča, koje su inače mulkovne zemlje, nisu plaćali desetine, niti su ih smjeli kupovati ni prodavati, niti su ih baštinili po mirazu. Dakle u vojnikluka nije bilo mulkovne zemlje, allodija, nego je čak i vinograd i bašča bilo leno.

Na vojničku »baštinu«[2]) — i ovu riječ recipirali su turski zakonici — nije se kao kod čifluka, računao određeni broj dunuma zemlje, nego je pojedina baština imala onaj obseg, koji je od starine imala.

Zemlje, upisane na vojnika, zabranjeno je davati nevojniku a ako bi kojim slučajem došle do ruku nevojnika vraćale su se opet vojniku, koji nikojom zastarom ne gubi pravo posjeda. Ako bi ju sam vojnik za vremena, dok ju on uživa, komu povjerio, bilo je to dozvoljeno te je odnosni ugovor — dakako samo za vrijeme njegovo — ostao u krijeposti, ali nije teretio nasljednika na vojniklukbaštini.

Sinovi, braća i rodbina onih kršćana *(zimija)*, koji služe u carskoj konjušnici a nisu bili zapisani spahiji, podređeni su vojnikbegu.

Ako se prekobrojni vojnici upišu u harač i drže samostalnu rajinsku baštinu, podvrgnuti su i rajinskom porezu, ali ako nebi posjedovali rajinsku zemlju, makar im se zapisao harač, ne postaju rajom obzirom na to, da su vojnici a ako nastane oskudica vojnika, nadopunjuje se njima.

Ako bi koji od vojničkih sinova i njima sličnih bio zapisan i u vojnički i u rajinski tefter, preči je vojnički, on ostaje vojnik.

Ako je vojnička zemlja pomiješana sa bratovom rajinskom a granica im nije ustanovljena, izvadi se onoliko zemlje, koliko po zakonu, koji vrijedi za onu pokrajinu, odgovara vojnikluku te se od toga ne uzimlju hakovi i resmovi a od ostatka se uzimlju.

Ako ko drugi obrađuje zemlju, upisanu na vojnika, pripada desetina po zakonu dotičnom vojniku.

Ako se prekobrojni vojnik upiše spahiji rajom, uzimlje mu onaj spahija 25 akči spendže a komu je zapisana *baduhava*, onom daje globe i kazne. Kada bude janjadi, daje resmi ganem, komu je zapisan a i porez na mlin. Desetinu i resum daje onom, čiju zemlju obrađuje a od bašče običajne resmove. Od košnica ne uzimlje se na vojničkoj baštini ni desetina ni resum.

Na zemljama, koje su vojničke baštine, ravna se po vilajetskom tefteru i po teskeri u vojnikovoj ruci, kako je zapisano u vrijeme popisa vilajeta i kako je

[1]) Hammer o. c. čita ime krivo: vojnak i veli da je to bio kočijaš (Fuhrknecht)!

[2]) Hammer, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung čita mjesto baština uvijek jaština i nezna značenja riječi. Tako čita i druga, iz hrvatskog preuzeta imena krivo: bulačina mj. poljačina, vojnak mj. vojnik i t. d.

tamo određeno i zapisano a od zemljišta, koja su ovako određena kao vojnikluk, ne uzimlje se ni desetina ni resum. Teskere, što bi ih izdavali sluge, podčinjeni vojničkom begu, nemaju vrijednosti. Od njiva, koje bi vojnikluku poslije pridošle, daje se od žita u ime desetine i salarije od osam jedan.

Za zemlje, koje se iskrče na spahinskom tlu i na kojima se poslije zasadi vinograd i bašća, daje se desetina.

Osim ovih privilegija imali su vojnici još i druge. Tako nisu bili dužni plaćati tako zvani *resmi-fući* (porez na burad) osim od vina, iscijeđena od grožđa, što bi izvana kupovali. Na svojoj zemlji imao je vojnik dapače pravo pobirati i desetinu u slučaju, ako bi ko drugi, bio musliman, bio kršćanin, vojničku zemlju obradivao, plaćao mu je desetinu a ako nije htio, mogao ga je protjerati.

Kanuni džedid, po kodeksu redigovanom 15. zilkadeta 1132. (19. sept. 1726.), ima o vojnikluku ove ustanove, slične gornjima ali preciznije izražene:

»Ako se prekobrojni vojnici spahiji upišu kao raja, daju porez za globe i kazne, onom, kom je zapisana spendža od 25 akči i *baduhava* a desetinu onom, na čijoj zemlji stoje. Ako imadu janjadi, daju ovčarinu onom, kome je zapisana, a ako imadu mlinove, daju i od njih porez i po zakonu sve ostale običajne poreze kao i raja.

»Drugi zakon. Zemlju, koja je zapisana uz vojnikov vojnikluk, nije dozvoljeno davati kome drugom a ako bi na koji način bila uzeta, vraća se natrag vojniku i nije dozvoljeno, protiviti se tomu, jer da je dugo u posjedu i nastala zastara. Ako bi ju on za svoga službovanja kome davao i ako bi ju za svoga službovanja htio opet vratiti, mjerodavan je onaj uvjet i ugovor, koji je ugovoren.

»Od zemalja vojnikovih, koje pripadaju vojnikluku, ne uzimlje se desetina, ali ako bi posjedovao zemlju, koju je izvana iskrčio, daje desetinu onome, na čijem bi zemljištu bila a kada se pobiru porezi zakon je, da za nju daje i poreze.

»Zakon o vojničkom vinogradu. Oni vinogradi i bašče, koji sačinjavaju vojničku baštinu te su zapisani vojniku, ne ulaze u miraz, oni ne pripadaju miraščijama, nego se predaju vojniku, koji bi se poslije zapisao.

»Zakon o vojniku. Pošto su sinovi, braća i ostala rodbina vojnika, koji se nebi upisali u službu u carskoj konjušnici, podvrgnuti haraču te bi se spahija, kada bi se popisivao harač, u njih miješao, nema ih spahija napastovati, zapisujuć im harač, tako dugo, dok mu se ne zapišu kao raja. Spendže ovakovih su sandžakbegove.

»Zakon o odstupu vojnika. Prekobrojni vojnici neka se ne upišu u harač i neka ne drže samostalnu rajinsku baštinu niti je dozvoljeno, nametati im rajinsku služnost; vojnik ne ulazi u rajinski stalež i ako mu se nametne harač. Ako nastane nestašica vojnika, popunjuje se s ovima. Na vojničku djecu ili rodbinu i njima slične, dok god se ne upišu kao raja, ne nameće se ni spendža ni rajinski namet.

»Zakon o vojničkom resmu. Ako sa zemljama jednog vojnika budu pomiješane i zajedničke zemlje njegova brata, koji je raja, a ne bude im ustanovljena granica, odluči se od onih zemalja ona količina, koja po zakonu dotičnog vilajeta odgovara jednoj vojnikluk-baštini te se

od toga ne uzimlje ni resum ni hakovi a od onoga, što je, odijeliv i izlučiv, ostalo bratove zemlje, daje se vlasniku timara desetina, spendža i ostali rajinski porez.

»Zakon o vojniku. Ako u granicama jedne vojničke baštine, zapisane kojem vojniku, dode koji musliman ili kršćanin te obrađuje zemlju a ustručava se davati desetinu, pošto se ustanovilo, da to spada u vojničke zemlje, dosuđuje se po zakonu desetina od ovih obrađenih zemalja vojniku. Ako onaj usparniči te ne htjedne dati, dosuduje se zemlja, pošto je ovakovo obradivanje zabranjeno, vojniku i on je posjeduje, kako hoće.

»Drugi zakon. U vojničku baštinu nije se davala zemlja i *ulće* nego samo *bokluk*[1]) niti se mjeri površina vojničke baštine, nego se predaje po starinskom (običaju).

»Zakon. Ako bi poslije popisa vojnik izvan sela, u granicama spahijina zemljišta, u šumi svojom sjekirom iskrčio zemlju i nešto obrađivao a nešto zasadio vinograda, daje po šerijatu spahiji od grožđa desetinu a od roda, što bi rađao na njivama, uzimlje mu se desetine i salarije od osam jedan (dio) i neka se ne opire veleći, da je vojničkog staleža.

»Drugi zakon. Pošto je vojničkom staležu po knjizi zapisana vojnička baština, neka osim knjigom opredijeljene baštine ne diraju u zemlju drugog spahije; ako bi zahvatili u spahinsko zemljište te bi obradili, uzimlje im se desetina i salarija.

Među marginalnim notama kodeksa od god. 1182. našao sam još ovo nekoliko fetava, koje se bave institucijom vojnikluka:

1. Pitanje:

Ako bi spahija Zejd, koji je musliman, imao radi nekih njiva i livada parnicu sa vojničkim *zabitom* Amrom, koji stanuje u njegovom timarskom selu i ako bi kršćanski vojnici svjedočili u prilog ovom, hoće li se njihovo svjedočanstvo uvažiti?

Odgovor: Bog zna, neće. (Fetva šejha Alije.)

2. Pitanje:

Ako bi neko od vojničkog staleža na timarskoj zemlji spahije Zejda, koju on drži i posjeduje više od 15 godina, uzeo komad zemlje te bi ju svojatao, jer da mu je navodno baština, može li ju oduzeti Zejdu?

Odgovor: Ne može. (Fetva šejha Alije.)

3. Pitanje:

Ako bi na isti način gornji vojnik spomenute zemlje bez dokaza oteo i prisvojio, može li Zejd rečenu zemlju oduzeti rečenoj vojničkoj tajfi? Izvolite to razjasniti.

Odgovor: Može. (Fetva šejha Alije.)

4. Pitanje:

Ako bi zapovjednik vojnugan-raje Zejd, koji ima u rukama prepis popisa tefterihakanije, za kršćanina Amra rekao, da je vojnička raja

[1]) Što u ovom slučaju ove dvije riječi znače nije mi jasno. *Ulće* znači zapravo pokrajina, kraj, *bok*, otale bokluk, dubre, balega. Sva je prilika da su ovo zastarjeli i zaboravljeni tehnički izrazi za razne vrsti zemalja, od kojih jedna označuje sterilnu, druga rodnu, dubrastu zemlju. S tim se slaže, da se u jednom rukopisu mjesto *bokluk* upotrebljava riječ *jumšakluk* = mekotina, dakle rodna zemlja. *Jemiš* znači rod, voće, plod a njegovi derivati izražavaju uvijek pojam plodnosti.

te bi spahiju Bekira tužio i svoj bi zahtjev zakonitim dokazima dokazao a spahija bi Bekir za Amra tužio, da mu je navodno timarska raja te bi i on tome iznio valjane dokaze, koji bi bili dokazi preči?

Odgovor: Pošto je on vojnikom postao poslije a rajom je bio od starine, preči su dokazi za vojnikovanje.

(Fetva Husejna.)

Polakšice, što ih je uživao posjednik vojnikluka, bile su poticalom, da se je kršćanska raja u Bosni jagmila, da dobije takov posjed i da time dospije u višu socijalnu kategoriju. Sudeći po jednoj okružnici, što ju je hercegovački sandžakbeg Ajazpaša 1481./2. razaslao »vojnikom i knezovom i katunarom i kmetovićem«, predstavljali su vojnici u neku ruku seosku aristokraciju, jer se navode prije knezova a da su im se povjeravale i diplomatske misije svjedoči »carev vojnik« Vukoman, koji je 1486. dolazio kao poklisar istog Ajazbega u Dubrovnik. U mlađim spomenicima turskim spominju se vojničke baštine vrlo često. Po jednom fermanu od god. 1208. bilo ih je u selu Gornja Oštrila u kadiluku Taslidži a po fermanu Mahmuta I. od g. 1228. podmirivali su se troškovi posade u Novom u Sutorini (turski Sedi Dždedid) donekle od prihoda hercegovačke *vojnugan-mukate*[1]).

Vojnici bili su u prvo vrijeme isključivo kršćani: dokaz već to, da im zakon dozvoljava bez poreza praviti vino; ali je razumljivo, da su vojnici, po svom zvanju češće u doticaju sa ostalom vojskom islamske vjere i videći, da je muslomanu šire polje napretka u osmanlijskom carstvu, lašnje prelazili na islam, nego ostali kršćani te su se pomalo isturčili svi posjednici vojnikluka a potomstvo ovih nekadanjih vojnika predstavljaju nam oni mnogobrojni slobodni muslomanski seljaci, koji su u doba okupacije bili skoro jedini reprezentanti slobodnog seljaštva. Ovi potomci zabacili su naravski, kada je institucija vojništva dokinuta, naslov vojnika ali su pridržali počasni naslov age, koji je isprva dolikovao samo janjičaragi i drugim najvišim dostojanstvenicima porte, ali su ga vremenom poprimili i niži stepeni u vojničkoj hierarhiji.

Zanimive vijesti saznajemo o tim vojnicima iz knjige Hönigerove: Hoffhaltung des Türkhischen Keysers i t. d., štampane 1596. u Baselu. On ih zove *voinichlar* a porijeklo im izvodi od Vlaha, odnosno od Grka. Svoju službu vrše besplatno, ali su oprošteni od svakog poreza i danka. Njihova je dužnost, da suvišne konje turskoga cara na svojim imanjima o svom trošku hrane a ako nemaju, kradu i robe, što im za to treba, dok ne dođe opet ratno vrijeme. Čim dođe poziv na rat, idu svi u Carigrad i tu dobivaju plaću od 20 aspri na dan. Njihovo je oružje sjekira i kosa te ga nose uza se na ramenu a u Carigradu se javljaju vrhovnom konjušaru, koji s njima raspolaže. Kada vojska krene, idu dan pred njom te svojim kosama kose travu na onim mjestima, gdje će vojska taboriti, tako da konji, kada stignu, nađu gotovu hranu[2]).

[1]) Oba fermana u zbirci b.-h. muzeja u Sarajevu.

[2]) »Weiters ist noch ein andere Kriegsz Schar ausz der Walachey, die von den Griechen jhren Vrsprung haben, vnd werden von den Türcken Voinichlar genennt. Diese haben kein andere Besoldung vō Türcken, wed', das sie allein in allen dingen Zinsz frei seyn, vnd dörffen dem Türckischen Keyser kein Tribut geben. Deren bevelch ist, das sie die ledigen Pferd des Türckischen Keysers, so nicht zum Ackerbaw od' Kriegszrüstung gebraucht werden, von ihrem eigenen Fütter vnnd Gütern, oder ausz Rauben vnnd stelen müssen ernehren vnnd auff sie warten in Kriegszläuffen. Es werden auch ausz diesen gefunden als bald sie hören das der Türck will zu Feld ziehen, verfügen sie sich gen Constantinopel, da empfahen sie Besoldung von den

Filuridžije.

Posebnu vrst vojno-agrarne klase predstavljali su takozvani filuridžije. Etimologiju ovoga imena tumači riječ *filuri, filori,* koja znači dukat a preuzeta je iz novolatinskoga *florenus.* Zvali su se ovim imenom zato, jer su plaćali godišnjega poreza jedan dukat od kuće a inače bili su oslobođeni od većine poreza, koji terete zemlju. Filuridžije nisu bili u vojsci kombatanti, nego su vršili pionirsku i komordžijsku službu a u mirno doba bili su u neku ruku cestari te su se morali brinuti za prohodnost i sigurnost gorskih puteva, osobito u zimsko doba a kod erarskih transporta morali su priskočiti i konjima. Zato u Bosni nalazimo tragova filuridžijama većinom oko visokih gorskih klanaca i uspona a služba im je u zimi naročito ta, da za sniježne mećave, kada bi snijeg zameo trag gorskim prelazima, visokim koljem obilježuju puteve, da strani putnik u mećavi ne zaluta.

Porijeklo ovim filuridžijanima nije bilo kao u »vojnika« bosansko, nego vlaško i to ne moldavsko-vlaško, nego su filuridžije postali obično oni, u velikom broju po balkanskom poluotoku nomadizirajući Vlasi, koji bi se, nastaniv se na jednom mjestu i osnivajući svoje katune, u brzo slavizirali, većinom posrbili te su postajali turske filuridžije.

U srednjem vijeku našao sam porez u iznosu od jednoga dukata već na području hercega Stjepana, koji ga je dao pobirati od posebnih poreznika, zvanih dukatnici, te ga je čak i zahtijevao od onih svojih kmetova, što ih je imao na svojim imanjima u Konavljima, dakle na dubrovačkom teritoriju.

U svojim Tursko-slovjenskim Spomenicima priopćio sam jedan dokumenat od god. 1497., gdje se spominje emin novski, Kasum Čelebija, »koji piše hercegovu zemlju i bere vlaške dukate«, gdje se dakle također napose ističe vlaško porijeklo ovom porezu. Po ovom sudeći plaćali su taj dukat vlaški doseljenici, koji bi se odselili iz svojih vlaških katuna u gornjoj Hercegovini i Crnoj Gori te bi se naselili na pustim prijedjelima u drugim krajevima Bosne i Hercegovine a Turci, osvojiv Bosnu, pridržali su instituciju dukatnih zemalja a samo su im promijenili ime u filuridžije.

Pošto o ovoj zanimivoj klasi dosele nije u literaturi ništa poznato, iznijeti ću sve dokumente, što sam o njima u kanunima i drugim spomenicima nalazio.

Filuridžije spominju se već u vidinskoj kanunami, što ju je priopćio Hammer, I. 313., te je tamo ustanovljeno, da filuridžije plaćaju godišnje dukat (filuri), koji ne pobire spahija, nego mirija (država). Oni se kao *„derbendžije"* *(derbend* — klanac) imadu brinuti za sigurnost puteva, a seoska im se zajednica sastojala od 30 kuća, koje bi se na sastanak sazivale bubnjem.

---

jenigen, die Ampts halben gezwungen werden, das sie in Krieg ziehen solten, Nemlich zwentzig Asper auff ein Tag, damit sie sich mit sampt ihren Pferden desto besser mögen erhalten. So bald sie gen Constantinopel kommen, lassen sie sich bey dem Türckischen Keyser anzeigen, vnnd ziehen in der Statt hin vnd her mit ihren Waffen unnd Rüstungen, Nemlich mit Achsen, Senssen, vnd Sicheln ober die Achsel, das sie jederman sehen kan, darnach gehn sie zu dem Obersten Stallmeister oder Furierer, der losiert sie an die Orth vnd Endt da platz ist. Wann es sich nun begibt das man zu Feldt ligt, ziehen sie des andern tags vorher, vnnd Mähen des Grasz ab an den jenigen Oertern da sich das Kriegs Volck lägern würd, damit sie darauff ruhen, vnnd die Pferdt auch Fütterung oder Etzung haben mögen«.

Höniger: Hoffhaltung des Türckhischen Keysers etc. Basel 1596. I. 15.

Jedna ustanova iz godine 1037. određuje, da vlaška i druga raja u Novom šeheru mjesto hakova i resmova daje godišnje na svaki »kućni dim« 100 akči resmi-filirije a da joj bude lašnje plaćati, da daje u dva obroka, o Đurđev-danu i o Mitrov-danu.

Pobliže o filuridžijama zabilježeno je u jednoj kanunami, gdje se govori u petom odsjeku o Vlasima. Tamo se veli:

»Braničevski[1]) i vidinski Vlasi ne daju ni harača, ni desetine, ni spendže, i oprošteni i oslobođeni su od svega *avariza,* a ne daju ni mladarine *(resmi gerdek);* a kazne i globe za zločine plaćaju sandžakbegu. Desetinu od tih sandžakbegovih globa i kazna dobivaju im knezovi. Spomenuti Vlasi dižu na pet kuća po jedno koplje[2]) i čuvaju stražu na odredenim mjestima. Kada bude neprijatelj, svi Vlasi uzjaše konje i idu na vojnu. Od *„dima* na *dim"* neka daju sandžakbegu na godinu 83 akče.

»I smederevski Vlasi, pošto ne daju ništa harača, ni spendže, ni desetine, ni adeti-agnama ni mladarine (resmi arusan), ni ostalih resmova, daju o rođenju Isusa, koje zovu *„Božić"*, s kuće na kuću u ime filorije 45 akči i za jednog ovna 15 akči. I na Božić daje po 50 filuridžija, koji čine jedan katun[3]), po jedan kolač (dževrek) i po dva ovna, ili njihovu vrijednost te dva hljeba sira i dva konopca a za dva ulara po tri akče, to je svega 63 akče. A u proljeće o Đurđevdanu, daje po jedan filur od svake kuće mjesto jedne ovce s janjetom po 20 akči, svega 83 akče.

»I od pet filurijaca vrši po jedan vojničku službu i redomice čuva stražu na odredenim mjestima a kada bude *„akin"* (plačkanje), ide od svake kuće po jedan na vojnu. Od 50 kuća bude po jedan sandžakbegu »komornica«, koji mu je sluga i služi 6 mjeseci. Po kanunu daju kazne i globe za zločine a od globa što se ubere, uzimaju im knezovi desetinu. Luč i dasaka ne dovlače i ne čuvaju grada. Vlasi u sandžakbega i na drugom mjestu ne bi gradili kuća i ne kose travu niti donose drva. Od njihovih premikjura[4]) ne uzimlje im se premikjurluk za njihove psovke a među njima je uvjet, da su oprošteni od *avarizi divanije* i običajnih resmova. Solarnik ne dolazi među nje.

»I ako vojnik ili Vlah, osim sela, u kom je upisan, u drugom spahinskom timaru zirati, daje pola desetine. I od vina, što je u svom vinogradu ubrao, i tamo prodaje, daje timarskom spahiji od svake fućije (bureta) po 4 akče a ako bi od druguda kupio, onda daje, kao i raja, od svakog bureta 15 akči«.

Opće ustanove o filuridžijama, što se još nalaze u većine kanunama jesu ove:

---

[1]) U jednom rukopisu piše Orač mjesto Braničevo.

[2]) T. j. po jednog kopljanika.

[3]) Ova stavka vrlo je važna, jer proširuje naše dosadanje shvaćanje o vlaškim katunima. Do sada se samo čitalo i pisalo, da *katun* znači *selo,* ovdje prvi put nalazimo, da je to oznaka za stanoviti broj od 50 filuridžija, odnosno filuridžijskih kuća a, sudeći po daljnjem tekstu, bio im je na čelu komornica.

[4]) Premikjur je seoski starješina u Vlaha, koji se spominje i u Dušanovom zakoniku. Ime je romansko: *primicerius.* Po jednom kanunu su knezovi i premikjuri dužni pomagati poreznike, hvatati pobjegle podanike i zato su oslobođeni od harača, spendže i ostalih poreza od svojih baština.

»Ako u knjizi baština i baštinskih zemalja bude upisana resmi-filurija te se bude davala, neće spahija poslije tražiti desetine, makar ona mjesta i bila spahinska i spahije od njih uzimali desetinu od starine, dok njima (t. j. filurdžijama) nije došla u ruke...

»Filuridžijska tajfa, kao i planinski koridžije oprošteni su od desetine, salarije i običajnih resmova a dužni su davati svake godine u gotovu. Imao on žita ili ne imao, uzimlje mu se, koliko je odmjereno. Zato im se veli filuridžije.

»Od zemalja, na koje nametnuta paušalna svota, u granicama čijeg god sela ili čifluka bile, ne plaćaju — osim što se u planini i šumi iskrčilo — desetinu i resum. Ako čifluk, na koga je upisana resmi-filurija, poslije pane u druge ruke, postupa se na osnovu teftera i uzimlje mu se resmi filurija. On ne može da kaže, da nije na njega upisana; koliko bilo resmi-filurije u tefteru određeno i odmjereno, onoliko se i uzimlje.

»Koga bi vremenom zatekao rok kupljenja, kada se od starine kupila filurija, onaj ju i pobire.

»Ako u tefteru nije zapisana spendža i adeti-agnam, od žita desetina a od vinograda resum, nego je zapisana filurija, zabranjeno je spahijama protiva tefteru napastovati ih.

»U resmi-filurijskom selu daje svaka raja, koja je upisana kao posjednik baštine, resmi filuriju na onaj način, na koji se od starine dolazilo da se na osnovu teftera kupi«.

U jednoj medžmui našao sam o filuridžijama i jednu fetvu nekog muftije Saliha, u kojoj se veli, da filuridžija, ako osim svoje filuridžijske zemlje kupi ili prisvoji drugu zemlju, od ove ne plaća *resmi-filuri* nego resmi tapu i ostale resmove.

U jednoj bosanskoj kanunami ima opet ustanova, da neko, koji je u isto vrijeme upisan i kao raja i kao filuridžija te stanuje više od 10 godina na filuridžijskoj zemlji, ne plaća ni od rajinskog posjeda spahiji resmove, nego samo filuriju, a ako stanuje manje od 10 godina, plaća za jednu, po »običaju vlaškom« *(adeti eflakije),* resmi filuri državi (miriji) a za drugu spahiji rajinske resmove. Ova ustanova je s toga zanimiva, jer predstavlja primjer, koji je inače u turskim zakonima nepoznat, kako jedna zemlja kratkom zastarom gubi prvašnji svoj karakter i prelazi iz rajinske u kategoriju slobodnih zemalja.

Jedna stavka, koja se tiče ovih zemalja, u bosanskoj kanunami važna je u etnološkom vidu, jer nam tumači, što se pod Vlasima ima razumijevati, a veli: »ima blizu sela praznih zemljišta, gdje su nastanjeni Vlasi *(Eflak);* ovi daju filuri na filuri po srpskom običaju *(sirf-adet)* na glavu«. Mi tu dakle nalazimo onu istu identifikaciju između pojmova Vlaha i Srbina, koja je narodu u krv prešla.

Stariji spomenici znadu samo za Vlahe na filuridžijskoj zemlji, ali vremenom nalazimo i muslimane i to u potonje doba pretežno, jer je lahkoća službe i velika pogodnost, da im je porez bio umjereno paušaliran, mnoge nukala, da kupe i da se nasele na filuridžijskoj zemlji. Tako nastaju osobito u blizini gorskih klanaca na prometnim putevima čisto muslimanska filuridžijska naselja, koja su sačuvala svoja privilegija i u vrijeme, kada tamo nije bilo nikake ratne opasnosti.

Filuridžijska sela mogla su po bosanskoj kanunami od početka ramazana 946. (= 1540.) nastati i od krčevina u prašumama, jer zadnja stavka ove kanuname

glasi: »Prašuma *(karadag)* nije ničija, ona pripada onom, ko ju oživi, neka ga niko ne smeta, neka on daje filuriju a više neka mu se ne ište; a pošto je platio svoju filuriju, neka u nj niko ne dira i neka je oslobođen od svih nameta«.

Filurijske zemlje mogle su se prodavati i nisu nakon prodaje gubile svoj filuridžijski karakter a dokaz tomu mi je jedna tapija od god. 1178. (= 1764./5.), kojom spahija Sulejman, komu pripadaju spahiluci u Nevesinju i Žabiću odobrava prodaju njive zvane »Gladni čair« u selu Obodskom u kadiluku Lubinju. Kupac, hodža Ebubekir, platio je kupovninu od 1960 akči a spahiji po zakonu ustanovljenu tapijsku pristojbu te mu spahija daje *„marifetnamu"* uz uvjet, da svake godine plaća resmi-filuriju.

Filuridžijskih sela bilo je i na Duvnu te se spominju u jednom fermanu od god. 1228., a od njihovih resmova podmirivali su se troškovi posade Novoga u Sutorini (Sedi Dželid) a bilo ih je i u Drobnjacima u Crnoj Gori, najplodnijem rasadištu vlaških iseljenika u Hercegovinu i Konavlje, koji su plaćali bezima Selmanovićima t. zv. *baduhavai-eflakanije* (vlašku baduhavu[1]).

Zanimive uspomene ovoj filuridžiji našao sam prilikom jednog putovanja u Rami. Tu su od starine sela Varvara i Kopčići bila filuridžijska a dužnost im se sastojala u tom, da uz onaj osobito u zimno doba teški uspon sa vrela Rame na Vukovsko polje na Kupresu do Klapavice obilježavaju put i, ako ustreba, da sprovode putnike i prate državne komore. Ovi filurdžije iz sela Varvare zastupali su načelo, da ih filurija štiti ne samo od starih običajnih poreza, nego i od svih nameta, što bi ih država nametala na ostale podanike. Kada je sultan Bajazid II. god. 1500., da podigne svoju mornaricu, nametnuo na čitavo carstvo novi porez, takozvani *avarizi divanije,* koji se sastojao u tom, da je svaka deseta kuća imala staviti po jednoga mornara ili da se od toga otkupi novčanim prinosom, ustručavali su se Varvarani, avariščijama plaćati avariz te su ponovno prosvjedovali na Porti, a o tom našao sam i ferman, od god. 1067., kojim se njihovo stanovište opravdava te se oslobađaju od avariza. Našao sam još druga dva fermana od godine 1108. (= 1696.) i 1194. (= 1780.), s kojima se seljacima filuridžijama u Varvari potvrđuje ta povlastica, ali već slijedeće godine dođoše opet avariščije, da od njih kupe avariz te su se radi toga potužili valiji.

Kao i Varvarani bili su i bezi Kopčići filuridžije i oprošteni od rajinskih poreza, a dokaz tomu našao sam u dva službena spisa iz god. 1177. (= 1763./4.) i 1257. (= 1841.). Prvi od 1177., odnosi se na 13 čajra b e g l u k a, što ih je prodao Abdul Fetahbeg Kopčić, za koje se svake godine plaćala resmi filurija. Zanimivo je, da se tu filuridžijska zemlja zove b e g l u k o m te se prema tomu smatrala osobnom svojinom. Drugi dokumenat od god. 1257. izdan je od duvanjskog kadije Aliefendije, koji nalaže Džaferbegu u Konjgori, da plati Mustajbegu Kopčiću za šest godina zaostalu filuriju od svojih čifluka. U dodatku veli se, da su tu filuriju naplaćavali na pola beg a na pola njegovi čiftčije[2]).

Privilegij filurdžija ostao je u krijeposti sve do godine 1267. (= 1851.) a onda je, sudeći po jednom valinskom cirkularu, što sam ga također našao u originalu, dokinut. Izdao ga je 9. šabana bosanski valija Ali Rizapaša[3]).

---

[1]) Ferman sultana Mahmuta II. od 3. redžepa 1228. u zbirci zem. muzeja u Sarajevu.
[2]) Originalni dokumenat u zbirci zem. muzeja. Našao sam i njega u Rami.
[3]) Originalna okružnica u zbirci zem. muzeja. Našao sam ju u Varvari kod Rame.

VI. Seoski posjed i njegovi tereti.

Čifluk.

Površina ziratne zemlje mjerila se već u staro doba na dunum. Sve kanuname bez razlike računaju, da je dunum prostor od 40 koračaja u duljinu i u širinu, dakle 1600 četvornih koračaja a računajući korak na 75 *cm* duljine, bio bi dunum 900 m^2 a ne, kako se danas računa, 1000 m^2. U jednom kodeksu iz Ustikoline piše o ovoj mjeri ovo: Mjera, koja se po šerijatu upotrebljava u eraziji, je 60 *zira* (lakata) u duljinu i širinu, u četvorini 3600 zira. Dunum, koji se upotrebljava u ovoj zemlji (Bosni) ima u duljinu i širinu 45 *zira* te je za 25 zira veći od trećine šerijatske mjere.

U jednoj fočanskoj kanunami našao sam zabilježeno, da se na dunum u Bosni računao prostor od 75 terzijskih aršina u duljinu i 75 u širinu a u jednoj kanunami, koja se zove naročito bosanskom, zabilježene su i ove mjere: Jedan milj je duljina od 4000 koračaja a trećina od jednog fersaha; korak računa se na $1^1/_2$ zira (aršin) a svaki aršin na 24 palaca ili prsti.

Imenom čift, danas čifluk, označuje se agrikulturna jedinica, koja je u rukama jednoga seljaka. I on je imao stanovitu veličinu, koja se doduše nije izražavala jedinstvenim opsegom površine ali jedinstvenom ekonomskom vrijednosti. Čift za pravo znači par volova, dakle bi čiftluk bio onaj prostor, što ga jedan seljak može sa jednim parom volova obrađivati. Čifluk se opet dijelio na dva jarma (*okúzlik* od *okúz* = vô) a na jedan okúzlik ili jaram računalo se dvije *ziule*, t. j. čivije, s kojima se jaram sapinje (Cod. Ust. I. 22.) Mjerenje površine zemalja po radnom efektu još je i danas u Bosni u naroda u običaju te se kopače zemlje računaju na motike, livade na kose a pašnjaci računaju se u nekim dijelovima Hercegovine na kobile, t. j. na prostor, što ga kobila sa ždrebetom za godinu dana popase. Pa kako se čift dijeli na jarmove i čivije, tako se i »kobila« dijeli na 4 ploče a ploča na 6 klinaca.

Pošto vrijednost zemlje ovisi o njenoj rodnosti i lahkoći obrađivanja, računalo se u bolje zemlje manje dunuma na čitav čift a u lošije naravski više. Kanuni razlikuju po bonitetu tri klase zemlje: od najbolje, a to je ona, na kojoj rađa pirinač i pamuk, ide na čift 70 do 80 dunuma, od srednje po 100 a od loše do 130 dunuma. Ovu razdiobu pridržao je i ramazanski zakon (§ 131.).

Integralnim dijelom svakog čifluka smatrale su se i zgrade, staje, stoka, ratarsko oruđe te usjevi na njivama, prem je to bilo mulkovno vlasništvo posjednika.

U nacionalno-ekonomskom vidu bilo je važno načelo u turskom agrarnom zakonodavstvu to, da se što više osigura nedjelivost seoskog posjeda i čifluka, koji je bio i veličinom tako odmjeren, da na njemu jedna težačka kuća može posve dobro živiti i lahko podmirivati daće i poreze. Veličina čifluka, ustanovljena prema bonitetu zemlje na 70 do 130 dunuma, dakle po našoj današnjoj mjeri na 6 do 11 hektara, posve je bila dovoljna agrikulturna jedinica, koja je dozvoljavala u dobrim rukama svakako intenzivni i produktivni privredni rad. Ako je tursko zakonodavstvo priznavalo doduše i manjih čifluka, pola i manje, razlog bio je tomu dvojak: jedan, možda glavniji taj, da su Turci u novoosvojenim zemljama jamačno našli manje agrikulturne jedinice i ostavili ih, obzirom na domaće žiteljstvo, na snazi, drugi da je iskrčivanje većih komada šuma bilo

skopčano velikim troškovima, koje nije uvijek pojedinac mogao snositi te se s toga združio sa kojim ortakom a čifluk, koji je tako postao, bio je onda zajednički *(šerik)*. Ali da se i u ovom slučaju zapriječi komadanje čifluka, odredio je stari zakon, da nakon smrti jednog ortaka ima drugi u nasljedstvu prednost pred ostalim baštinicima. Međutim princip »humaniteta«, koji je često veliki neprijatelj općim socijalnim ustanovama, i ovdje je oborio ovu ustanovu te je kasnijim zakonom ustupljeno preče pravo nasljedstva bližoj rodbini umrlog suvlasnika pred njegovim ortakom.

Da se zapriječi komadanje seoskog posjeda, izdana je i druga ustanova: ako naime na zajedničarskom čifluku jedan od suvlasnika bez pomoći drugoga sam svojom mukom iskrči komad šume i pretvori u njivu, postaje i drugi zajedničar suvlasnikom ove njive[1]).

Najveća opasnost po integritet agrarnih jedinica ležala je u šerijatskom nasljednom pravu, koje je po čitavoj svojoj tendenciji išlo baš za tim, da se, priznavajući u stanovitom razmjeru i najdaljoj rodbini nasljedstvo, zapriječi, da se u jednoj ruci nakupi veliki imetak te ga je katkada raskomadalo upravo na minimalne dijelove. Da je ovo pravo vrijedilo i za agrarni posjed, bila bi neizbježiva posljedica, da se čifluci nakon dvije ili tri generacije atomiziraju u sitne dijelove i time nastane ne samo u pravnom vidu velika zbrka, nego bi i agrikulturna eksploatacija zemljišta štetovala. I baš zato je agrarnim kanunima za erazimiriju uveden posve drugi baštinski red, koji pravo baštinstva — *haku intikal* — priznaje samo sinu a ako njega nema ostaloj svojti tek preče pravo, da na ispražnjeni čifluk steče *haki karar*[2]), plativ određenu tapijsku pristojbu.

Da li je osmanlijsko zakonodavstvo pobudu za ovo islamu skroz neobično nasljedno pravo nalazilo u Perziji, kao što je tamo nalazilo i uzor feudalnim spahinskim institucijama ili možda na evropskom tlu, to nećemo istraživati. Sigurno je to, da je tursko zakonodavstvo istom brigom, kojom je branilo spahiji, da u vlastitom spahiluku u svojoj ruci kommassira latifundija, branilo i seoski posjed od raskomadanja, a ta sama činjenica je dovoljna, da obori bajku o nesređenosti pravnih agrarnih prilika u turskom zakonodavstvu.

Kako se je zakon brinuo za sigurnost i trajnost posjeda, vidi se najbolje po toj ustanovi, da posjednik, koji bi uslijed više sile bio lišen svoga posjeda, uvijek može, plativši troškove, zahtijevati da mu se ovaj vrati. Tako ustanovljuje zakon, ako raja, koja bi kao zarobljenik čamila u tamnici te bi od nevolje, da se odkupi sužanjstva, prodala svoj posjed, pa makar to i sam spahija odobrio, da ova prodaja nema krijeposti i prvašnjem vlasniku pridržaje pravo, da može, vrativ kupovninu, zemlju opet preuzeti. (Cod. Ust. II. 3.)

Seoski mulk.

Obično se drži, da je mulkovna zemlja samo ona, koja se nalazi unutar granica grada ili kasabe a što je izvan nje, da je erazi-mirija. Međutim ta je

[1]) Iz kanuname Okčićeve, mektubčije Mehmedefendije u doba šejhulislama Jahjaefendije. Okčizade bio je 1595.—1597. rejsefendija a na glasu kao izvrsni stilista. Jahjaefendija bio je šejhulislam 1622.—1623.

[2]) Pravo nastupa, Bestandsrecht.

definicija neispravna, kao i ona, koja se često čita i čuje, da je erazi-mirija, zemlja, u koju se zalazi plugom ili kosom. Na selu može biti isto tako mulkovnih zemalja, kao što u gradu može biti erazi-mirije, jer za to nije mjerodavan geografski položaj zemlje, nego stepen posjedovnog i baštinskog prava, koje za nju vrijedi.

Erazi-mirija može na dva načina postati mulkom: naročitom carevom dozvolom i promijenjenom uporabom.

Temliknama.

U prvom slučaju izdaje sultan kao *malik rekabe* i *hukuki milkijeta*[1]) posjedniku *mulknamu* ili *temliknamu*, kojom posjednik postaje neograničeni vlasnik zemlje te njom može raspolagati, kako hoće: prodavati je, zalagati, testirati, uvakufiti i t. d. a što je glavno, na takoj zemlji spahija nema prava pobirati poreze, nego se na njoj samo pobiru oni danci, koji pripadaju *malikjani*. Dakle na ovakovim zemljama pobire posjednik, ako ih je povjerio komu drugom, sve dohotke sam. Temliknama se obično u sultana molila, kada je tko htio, da svoju erazi-miriju uvakufi, to jest pokloni kao vječni zavjet u dobrotvorne svrhe. Kao klasični primjer navodim temliknamu, kojom je Gazi-Husrefbegu dozvoljeno, da svoje goleme posjede u tešanjskom, sarajevskom i prnjavorskom kotaru uvakufi za svoju džamiju i medresu u Sarajevu. Priopćio sam ju u svojoj monografiji o Husrefbegu te upućujem na nju radi sadržaja i forme, jer se iz nje može deducirati mnogo, što je važno za bitnost temlik-zemlje.

Turski zakoni međutim nisu samo priznavali muslimanske nego i kršćanske vakufe a o potonjima vrijedila je ova ustanova, što ju nalazim u agrarnim kanunima:

> »Ako je uz manastir bivalo zavjetnih zemalja, koje su od starine manastirska svojina i ako je u doba osvojenja izdana carska *mulknama*, kojom su postale manastirski *has* te je prema tomu uknjiženo, da su oslobodene od desetine, ne mogu se ovakove zemlje davati ni pod tapiju, niti se od nje uzimlju desetina i resmovi. Ali zemlje, kuda su sahibierzovi od starine dolazili pobirati desetinu i resum te su poslije došle u fratarske ruke, nisu postale »mahsuz« manastirske te se po zakonu daju pod tapiju«.

Sultan davao bi i u drugim slučajevima, kako narod veli, zemlju *„temlik"*. Mnoge od starih bosanskih begovskih familija tvrde, da su im zemlje od cara dane temlik, a ako je danas i teško naći tomu arhivalnog dokaza, može se dopustiti, da je to zbilja bivalo. Inače bi bilo teško shvatljivo, kako se je u Bosni moglo održati feudalno plemstvo pojedinih familija kroz punih pet vijekova, kada mi vidimo, kako u Evropi, gdje su sve ustanove prošlih vijekova išle baš za tim, da što više očuvaju plemstvo, to plemstvo ipak brzo izumire i propada. Ovaki timari zovu se u kanunima često i imenom *mulk-timara*.

Mulkiziranje uslijed promijenjene uporabe.

Erazi-mirija postaje mulkom i promijenjenom uporabom, za koju je naravski potrebna spahijina dozvola ili desetgodišnja zastara.

---

[1]) To jest kao gospodar vrhovnosti i prava mulkiziranja.

Ako se na erazi miriji sagradi kuća ili koja druga zgrada, postaje ovo kućište i pô dunuma zemlje oko njega, u koliko je potrebno za uporabu zgrade, mulkom te se baštini kao i ostali mulkovni imetak po šerijatskim propisima. Mulkom se smatra i voće, koje se zasadi i kalemi, vinograd i bašća ili, kako se koji puta definira, ono plodno zemljište, koje se ne obraduje plugom; ali u ovom slučaju karakter mulka ne pripada zemljištu kao takovom, nego raslinama, koje na njemu rastu i zemljište prestaje biti mulkom te postaje opet erazi-mirijom, čim ono ostane tri godine jalovo ili čim u nj ude plug te se uzore. U tom slučaju valja od tog zemljišta davati osim desetine i resmove i za nj vrijedi baštinsko pravo erazi-mirije a ne šerijatsko mulkovno. Tek ako bi se za vinograd ili bašću ishodila carska *mulknama* pa bi se i u tefter zabilježilo, da je mulk, dobivaju ovakovi dijelovi zemlje pravi karakter mulka te se mogu primjerice uvakufiti

Bez sahibi-erzove dozvole nije nikoji posjednik na svom posjedu mogao sagraditi kuću ili bilo kakovu zgradu, a ako mu on dozvoli, imao mu je platiti takozvanu *dam-tapiju*. Razlog tomu je taj, da jedno zemljište, koje je bilo erazi-mirija te se od njega plaćali svi odnosni porezi, onim časom, kada bi se sagradila kuća, postaje mulkovnim vlasništvom a *dam-tapija* u neku ruku predstavlja pristojbu za dozvolu, da se zemlja iz jedne kategorije premještava u drugu. Po kanunu iz dobe Mehmedpaše iznosila je dam-tapija ili *ev-jeri tapusi* prema veličini zarade 20 do 50 akči. Da se spahiji namiri gubitak od godišnjeg prihoda zagrađene zemlje, pronašao bi se jednogodišnji ekvivalent desetine i resmova, koji bi otpao na dotični komad zemlje te bi se ova svota davala godišnje u ime mukate za kućište. Ako kogod bez spahine dozvole sagradi kuću na erazi-miriji, bila ona njiva ili ne, vlastan je spahija, da ju obori ili ako hoće, da uzev tapijsku pristojbu, naknadno dozvoli, da kuća ostane. Sagradi li se kuća na starom kućištu, nema spahija po zakonu prava iskati dam-tapiju.

Vlasnik jedne zgrade ima pravo, da jedno kućište, na komu se oborila kuća, kao i kod bašče ili vinograda, kada se pokvari, i bez naročite dozvole spahijine uzore i posije, ali ono naravski, čim u nj zađe plug, gubi karakter mulka i postaje opet erazi-mirijom, jer karakteristika mulka ne pristoji zemlji, nego samo voćkama, odnosno lozi, a da pri tom samo zemljište ne trpi. Zato zakon izrično brani, posjedniku zemljišta, koje je bilo bašča a poslije se pretvorilo u njivu, usprotiviti se, davati osim desetine i resmove i pozivati se na to, da je bilo prije mulk. Ako se bašča ili vinograd zapusti te ostanu pusti, može ih spahija kao *mahlul* dati iznova pod tapiju, ako hoće, prvašnjem posjedniku a ako hoće — jer ovaj zapuštavanjem gubi i pravo prvokupa — i nekomu drugom. Ako bi se onda desilo, da bi na onom zemljištu iz korijenja uginulih stablika nikle nove voćke, nema prvašnji vlasnik prava, reklamirati na osnovu toga zemljište za se. (Ferman iz dobe Hamzapaše nišandžije iz god. 1011. (= 1602./3.).

Sa načelom, da vinograd, čim se uzore, prestaje biti mulkom u protuslovlju je jedna ustanova, koja se nalazi u istom zakoniku i koja određuje, da se od ovakovih njiva, koje su bile prije vinograd, od koga se plaćala petina, i nadalje ima pobirati petina a ne desetina. Tumačiti može se to jedino tim, da je vinograd produktivniji i vrijedniji i da se ovom naredbom htjelo prisiliti posjednike, da svoje vinograde što pomnije njeguju i pomlađuju.

Što se vina tiče poznato je, da je muslimanu zabranjeno piti vino, ali kanuni im ne brane trgovati ni vinom ni grožđem a osobito trgovina suhim grožđem bila je u Turskoj u vinorodnim krajevima vrlo važan privredni faktor.

Kršćanima dozvoljavaju kanuni izrično, da u vlastitom vinogradu za se, ukućane i obitelj smiju praviti vino.

Mera.

Po turskim agrarnim zakonima imalo je svako selo kao općina posebno zemljište, koje je služilo pašom stoci.

Paša ili ispašište bila je dvostruka: jedno je paša u neposrednoj okolici sela ili gradova, na koju se izgonila stoka dotičnog mjesta svaki dan, da traži hranu. Ta se je paša zvala *mera* ili *meraluk*. Da li je riječ mera u ikakoj etimološkoj svezi sa staroslovjenskom mir, neka odluče filolozi, ali svakako izražuju obje identičan pojam: zemlju, na kojoj imade općina ili skupina ljudi zajedničko nerazdijeljeno pravo užitka. Po staromu kanunu smatralo se merom okolica sela u opsegu od jednog milja, dakle od 4000 koračaja. Kod kasaba i gradova računalo se na meru opseg od podrug milja.

Po starim kanunima nije se mera smjela uzorati niti davati pod tapiju. Općenito vlada nazor, da je mera opće dobro a isti nazor vrijedi i za vrela i lokve, jer već u Feridunovoj kanunami ima ustanova, koja veli, da se mjesta, koja služe za napajanje stoke seoskog i gradskog žiteljstva, na nikoji način ne smiju obrađivati i isušiti, jer je to opća šteta te se ne smiju ni davati pod tapiju. Ovu ustanovu nalazimo u Bosni već u predosmanlijsko doba, jer su Dubrovčani, kada su kupili od Pavlovića Konavlje, posebnom naredbom zaštićivali lokve i zabranili, da se u stanovitoj udaljenosti od njih ne smije podići ni zgrada ni raditi išto, uslijed čega bi se voda ukaljala.

Merom moglo je postati jedno zemljište i zastarom, to jest ako bi stanoviti neprekinuti niz godina služilo kao paša. Ali kod ustanovljivanja ove zastare nije se u prijepornim slučajevima računao rok zastari na 45 godina, nego na ono doba, što ga najstariji seljaci mogu upamtiti. Upotrebljavanje mere bilo je isključivo pravo dotičnog stanovništva te su ovi mjestimice od stranaca za dozvolu, da se njom služi i njihova stoka, mogli uzimati plaću a da se u to spahija nije mogao miješati. Pravo seoskih starosjedioca sticao bi po jednoj fetvi Saliha, muftije u Jajcu međutim i svaki doseljenik, koji bi u dotičnom selu nabavio kuću, bašču ili bostan te bi tamo stanovao najmanje 5 godina. On postaje onda *ehli-karije* i stiče sva prava starosjedilaca, dakle i servitutna prava.

Integritet mere bio je osiguran do u najnovije doba. Kao primjer navesti ću samo jedan slučaj. U selu Dragina Otoka u ljubuškom kotaru iskrčili su neki Dautovići, Beširevići i Mehmedbegovići, iz Ljubuškog meru, pozivljući se na to, da su to kupili od spahije. Hadžialići, stanovnici onoga sela, potužili su se radi toga, da im se seoska mera pretvara u njive, na Portu a sultan Selim III. zapovjedio je fermanom od god. 1212. (= 1797./8.) kadiji ljubuškom i bekijskom, da stvar ispita i da onu zemlju oduzme i vrati opet u prvašnje stanje kao seosku meru.

Jedini slučaj, kada se mera može davati pod tapiju, je po jednoj fetvi šejhulislama Behaje[1]), koji ju ali ne motivira pobliže, onda, ako sultan osvoji nepri-

[1]) Muhamedef. Behaji bio je dvaput šejhulislam: 1649.—51. i 1652. do svoje smrti (1654.).

jateljski grad a spahija tamo na gradskoj meri izdaje zemlje pod tapiju, da se gradani tome ne mogu protiviti, ako im ostane dovoljno mere.

Ispaša.

Osim ove paše bila je i druga paša, tako zvani *jajlak* i *kišlak* (ljetna i zimska paša), kamo su nomadizirajući čobani izgonili često u velikom broju svoju stoku, da ljetuje ili zimuje. Ovi nomadi *(jurek, jurekjan, jurek-tajfe)* nisu bili samo azijski nomadi, nego ih je bilo i na evropskom tlu, takozvani Vlasi, koji su sa svojim čoporima već u srednjem vijeku obilazili svim planinama Balkanskog Poluostrova i vremenom postali važan faktor pri rastvaranju etničkih cjelina naroda i plemena, koji su na njemu živili.

Ovi nomadi, kojim je boravište bilo nestalno, zvali su se u Bosni *„hajmani"* a po bosanskoj kanunami od 946. bili su dužni plaćati resmiduhan od 50 akči, ako bi se na jednom mjestu bavili dulje od godine dana. Spadali su pod jurisdikciju činovnika, koji se zvao *hajmandžija* i komu ima spomena već u jednoj carskoj zapovjedi, izdanoj bosanskom sandžakbegu a datiranoj iz Drinopolja god. 973.

Od ovih čobana uzimalo se za pašu poseban porez i to ne u stanovitoj uknjiženoj visini, nego srazmjerno prema potrošku trave i vode. Zakon ustanovljuje, da čobani, koji izvana dođu da pasu svoju stoku na ljetnoj ili zimskoj paši te da je stane i zatore, od jednog stada *(sure)*, na koje se računalo 300 ovaca daju od najbolje vrste jednog ovna, od srednje po jedno dvogodišnje janje *(šišlik)* a od slabijega stada po jedno janje *(toklu)* za travarinu (t. zv. *otlak-hak*). Ovu travarinu ali nisu mogli pobirati seljaci, u čijem bi selu bila dotična paša, pozivljući se možda na to, da oni plaćaju u svom selu hakove, nego ju je pobirao spahija [1]).

U carskim hasovima uzimalo se u ime takozvanog *adeti-agnama* (ovčarine) za *miriju* (državu) od svake ovce još po jedna akča a na timarima beglerbeškim, sandžačkim, džaminskim i drugim hasovima uzimalo se od dvije ovce po jedna akča.

Osim toga pobirala se posebna pristojba za pravo torenja — *resmi agil* — i to od stada od 300 ovaca 25 akči (Ferman od god. 1001. [=1593.]).

Adeti agnam pobirao se je 1. aprila a slijedeći mjesec, kada su ovce janjile, i to sredinom maja, brojala se je janjad te se od dva janjeta pobiralo po jedna akča.

Sejjidi, dostojanstvenici i svi »carski robovi«, bili oni timarlije ili plaćenici *(ulufelu)*, nisu od 150 ovaca plaćali adeti agnama, nego tek od onih, što bi ih imali preko ovog broja.

Porezi.

Porezi, koji su u Turskoj teretili zemlju i njene produkte, u teoriji odgovaraju dvojakoj razdiobi, koju nalazimo u gore spomenutim definicijama harača. Porezi, koji bi se davali od prihoda, dakle u neku ruku dohodarina, bili su prema većem ili manjem prihodu veći ili manji te predstavljaju *haradži-mukaseme* [2]), a

[1]) Jedna marginalna nota definira to ovako: »U resmi jajlaku, kišlaku i otlaku nema raji udjela, sve je spahino«.

[2]) Riječ *mukaseme* izvodi se od *kism*=dio, dakle je h. m. = porez, koji predstavlja stanoviti dio prihoda.

porezi, koji su se plaćali u redovito ustanovljenoj visini, bez obzira na količinu roda, subsumiraju se pod imenom *haradži-muvezaf*[1]).

Desetina.

Glavni porez, što ga je posjednik erazi-mirije imao da plaća od roda svojih zemalja, bijaše šerijatom ustanovljena desetina *(ušur,* pl. *ašar)* a ta se desetina sve do najnovije doba davala u naravi. Ona nije uvijek odgovarala pravoj desetini, nego je bila negdje i veća a dozvoljeno je bilo u nekim krajevima da dosiže i visinu do polovine.

Što se tiče dostave desetine od prihoda, vrijedilo je za žitarice, da se daju »na rešetu«, to jest pročišćene a kod ustanovljivanja količine, koja pripada spahiji, imao je on po najstarijim kanunima pravo, da od osam snopova na njivi odabere jedan, da ga donese na guvno, tamo ovrše i prema tom proračuna visinu svoga prihoda. Ako spahija u roku od osam dana iza žetve ne bi došao ili poslao koga, da procijeni prihod, imao je posjednik zemlje da sazove imama i starješine sela te da oni procijene a njihovoj procjeni nije spahija u tom slučaju mogao protusloviti.

Spahiji dužan je bio svaki posjednik zemlje da donese hak ili u hambar ili na obljižni pazar[2]), ali od te dužnosti bili su oslobođeni askeri, to jest ljudi, koji pripadahu vojničkoj, činovničkoj ili svećeničkoj klasi. U prijašne doba valjalo je donositi hakove i u tvrđave, ali pošto je to za narod bilo teretno, dokinuli su već stariji kanuni tu ustanovu te ju spominju samo kano reminiscenciju.

Hambar imao je biti po propisu zakona načinjen od dasaka na *čatmu* a dužni su bili i raja i neraja sela, koja u njem obrađuju zemlju, da taj hambar načine o svojoj muci. Međutim spahija nije smio, ako se u jednom selu pokvari hambar, nagoniti seljake drugoga sela, da u tuđem selu grade ili popravljaju hambar.

Salarija.

Zajedno za desetinom plaćali su kršćanski podanici porez, nazvan salarija, koji je svakako predislamskog porijekla. Riječ salar ... znači zapovjednika, *sipehsalar* = vrhovni zapovjednik. Salarija biće porijeklom nešta slična kao sredovječni *descensus*, to jest dužnost podanika, da svoga gospodara, bio on knez ili ko drugi, kada bi doputovao k njima, goste i konje mu hranom opskrbljuju. U jednom sam kodeksu našao izričnu potvrdu u tom, jer se veli, da se salarija daje u ime

---

[1]) *Muvezaf* izvodi se od *vaz'* = dužnost. Ovaj harač ne valja zamijeniti sa onim haračem, što su ga plaćali u Turskoj kršćanski podanici u ime otkupa od vojničke dužnosti. Za vlade sultana Muhameda III. i vezirovanja glasovitog Sinanpaše, god. 1004. (= 1596.) ustanovljeno je, da se u ime potonjeg harača uzimlje od muške glave godišnje 150 akči. Od toga ide 140 akči u carsku blagajnu (dakle ne spahiji) a 10 akči u ime troška i plaće haračniku, koji taj porez pobire.

[2]) Sarajevska kanunama definira pazar ovako: Pod pazarom razumijeva se mjesto, gdje se prodaju zemaljski proizvodi i to takav pazar, na komu je dozvoljeno prodavati proizvode bilo na veliko ili na malo.

U jednom kodeksu iz god. 982. (1575.) ograničuje se dužnost, da se hakovi donose na pazar, u toliko, da ovaj ne bude udaljen više od dana hoda.

agaluka *(agaluk ičun),* u drugom iz god. 982. (1574.) potvrđuje se to još jasnije, jer se tu veli, ako sahibi erz uzme salariju, neka od raje u ime *jemluka* (= hrane) ne traži ništa, jer da je mjesto jemluka određena salarija. Ustanove, koje su za salariju vrijedile, su ove:

»Ona se pobire zajedno sa desetinom. Od zemalja, od kojih se pobire desetina, pobire se i salarija i to od pšenice, ječma, krupnika i od prohe. Da se salarija uzimlje od karišika *(mahlud),* zapisano je u opširnim knjigama i fermanima a da se uzimlje od prohe zapisano je u zakonima u knjigama sandžaka Bige, Hodavendikjara (Bruse) i Hercegovine. Salarija je po značenju nadopuna desetine. Neki je daju kao ekvivalent za slamu a neki u ime agaluka...

»Od nohuta, leće, pamuka, sezama, lana i konoplje ne uzimlje se salarija. Kada se pobire šerijatska desetina od žitarica, bili oni, koji njive obrađuju, asker ili uknjižena raja, daju od roda ukupno sa desetinom i salarijom od osam dijelova jedan na guvnu.«

Značenje salarije tumači jednom fetvom i sarajevski muftija Hajrudin dosta razumljivo:

Pitanje:

»Ako su spahije od starine uzimale od Zejdova čifluka svaki deseti snop a sadanji spahija htjedne da uzme svaki osmi, može li on po šerijatu uzeti osmi snop a ako bi uzeo, može li ga ovrijeći, makar Zejd bio i asker?

Odgovor: Salarija je ekvivalent hrane a ako bi spomenuti spahija ječmom nahranio konja te bi i sam jeo rajinu hranu, bilo bi proti zakonu, da uzimlje salariju, a ako u raje ne bi ništa pojeo, nego bi htio uzeti salariju, može uzeti osmi snop. Ako bi sam spahija ovrho a raja ne bi htjela da vrše, nije joj to doduše dužnost, ali spahija, kada bi uzeo desetinu u snopovima, uzeo bi time i desetinu od slame, a od slame ne uzimlje se desetina.«

Pčelarina.

Desetina davala se je i od sijena, van ako je — kao u nekim dijelovima Bosne — bilo umjesto toga određen paušalni porez u novcu a davala se i od pčela. U većem dijelu carevine naplaćivala se doduše pčelarina u novcu i to po pola ili po jedna akča za košnicu *(resmi-kovan),* ali u Bosni bila je ustanovljena desetina, to jest svaka deseta košnica imala se davati spahiji a samo ako je bilo u koga manje od 10 košnica, davao je od svake košnice po 1 i $^1/_2$ akče. Pravo pobirati tu pčelarinu imao je, bez obzira na pripadnost vlasnika košnica, onaj spahija, na čijem su mjestu bile namještene košnice, dakle, čija je bila paša.

Zemljarina.

U drugu vrst poreza *(haradži muvezaf)* ide prije svega zemljarina, *resmi zemin,* koja se pod imenom *dunum-akče* plaćala prema veličini čifluka i prema bonitetu zemlje i to po jedna akča za dva dunuma zemlje najbolje vrsti, ili za tri dunuma srednje a loše za pet dunuma.

Cift-hak, čift-akče ili kako se mjestimice zvalo *kuluk-akče, tasma-akče* ili *bujunduruk-akče* (jarmovina) bijaše opet porez, koji se je plaćao od svakoga čifluka kao agrikulturne jedinice a zvao se je zato i *resmi-čift*. Taj se porez plaćao redovito 1. marta, dakle prije nego bi se zemlja uzorala a iznosio je za čitavi čift 36 akči, za pola čifta polovicu. Ovaj porez nije bio svuda jednak te se je u vilajetu Hamidu plaćalo 42, a u vilajetima Kermijanu, Ajdinu i Munteši samo 33 akče.

Ko je posjedovao manje od pola čifta zvao se je *benak*[1]) i plaćao je mjesto čift-akče *resmi benak* od 12 akči, a ko nije imao nikako zemlje zvao se je *džaba-benak*, u jednom kodeksu i *kara reijet* (crna raja) te je plaćao 9 akči.

Osim čifthaka, koji se je plaćao po glavi kućnog starješine oženjena, dakle, što se veli, po dimu, moralo se za svako muško muslimansko odraslo čeljade zdrava razuma i sposobno zaradi plaćati *resmi mudžered*[2]), porez za neženju, u iznosu od 6 akči.

Kršćani[3]) nisu plaćali ovaj resmi mudžered nego mjesto njega porez od 25 akči, koji se je zvao spendža a dužni su bili plaćati ga, čim su punoljetni, bez obzira, da li su oženjeni ili ne. Po rumelijskim i bosanskim kanunima bili su i muslimani dužni davati ovu spendžu ali s tom razlikom, da su davali samo 22 akče. Po kanunu iz vremena Hamzapaše Dželalzade je to identičan porez sa čifthakom i pravi *haradži-muvezaf*[4]) te mu se veli u *bujunduruk-hak* a »jezikom inovjeraca« zove se *ispendže*. Riječ ovu izvodi Hammer o. c. I. 213. iz perzijskog *pendžik* — petina — a tumači, da je to porez od roblja ili ratnog plijena, od koga je petina pripadala državi. Tomu međutim nema potvrde u kanunima, dapače se tu izrično veli, da je riječ *„kjafirska"*. Ja držim, da je riječ romanskog porijetla, preuzeta iz talijanskog *spenza*, kojom se označuju životne potrebe a osobito svakidanja hrana i ona danas još živi u dubrovačkom dijalektu, gdje vele »idem u spenzu«, kada idu na trg kupovati dnevnu hranu[5]). Hammer došao je do svog tumačenja možda za to, jer je sultan Murat 764. god. cijenu ratnog roblja ustanovio na 125 akči a petina toga iznaša upravo 25 akči.

Razni drugi porezi.

Osim navedenih bila je raja dužna plaćati još i neke druge poreze, koji su se zvali općim imenom *baduhava*[6]) i od kojih ćemo samo navesti glavnije. Osobni

[1]) Hammer o. c. čita redovito *nebak*.

[2]) Hammer o. c. I. 187. prevodi riječ *mudžered* sa »befreiter Gewerbsmann«. To nikako nema smisla, nego ona označuje neoženjena, inokosna čovjeka, vulgarno »bećara« a prema tome bi se resmi-mudžered imalo prevesti sa »Junggesellensteuer«.

[3]) *Zimmi*, zimija zvao se kršćanin turski podanik za razliku od *harbije*, kršćanina stranog podanika.

[4]) Ovaj harač poslije znatno povišen jer se u harač subsumirao osim prvobitne glavarine i porez, što su ga kršćani plaćali u ime vojnog oprosta. Taj harač ustanovljen je za velikog vezira Sinanpaše god. 1004. na 150 akči godišnje od muške glave a nisu ga pobirali spahije nego posebni haračkí poreznici, koji su 140 akči imali predati carskoj blagajni a 10 zadržati za trud i trošak (kan. džed. 1132. str. 27.)

[5]) Porijeklom potječe riječ od latinske *expensa* a u našim sredovječnim spomenicima se počesto nalazi: »da mu imaju davati spenzu za 12 glav' (u Miklošića, Mon. 258.); — »na nih' trakjen'e i spenzu« (ib. 339.422.) »na našoj spenzi« (= o našem trošku) (ib. 345.); — »da im' daemo u pomok' za spen'zu šes't' per'per'.« (ib. 455.) — »da ga pomaagamo spenzom'.« (ib. 473.)

[6]) Riječ *bad-u-hava* prevodi Hammer o. c. II. 474 sa »ungewisse, zufällige Taxen«, ali ovaj prijevod nije iscrpiv. Doslovno znači riječi »vjetar i zrak« i to kao opreka prema zemlji,

porezi bili su *resmi arusane* i *resmi duhan*. *Resmi arusan* ili *gerdek-hak* isto je, što mladarina ili svadbarina, što je bio dužan otac da plaća, kad bi udao kćer. Taj porez općenito je rasprostranjen a osobito u starih Slovjena, gdje se je zvao i imenom *knjažeje*. Po turskim kanunima plaćao je muslimanski otac mlade svomu spahiji, ako bi udao kćer djevojku, 60 akči a za udovicu 40 akči. Siromašniji plaćali su polovicu a kršćani 30, odnosno 25 akči. Resmi arusan raje davao se je spahiji, spahije plaćali su ga za svoje kćeri subaši ili sandžakbegu a tako i *piade* i *muselimi*; sandžakbezi plaćali su arusan beglerbegu a beglerbeg caru.

Tendencija ovoga poreza bila je ta, da se dokumentira pravo dotičnog starješine, čija se privola hoće, kada se koji podloženik ženi, a zloporabom se iz toga — ali ne u Turskoj — razvio zloglasni *jus primae noctis*.

Sličan ovom porezu bijaše *resmi duhan* ili *tutunhak*. Duhan, odnosno *tutun* danas znači obično duhan te su mnogi autori tumačili, da je to porez na duhan. Ali to tumačenje već je s toga neispravno, jer mi taj porez nalazimo i u najstarijim kanunima, gdje u Evropi još nije ni traga bilo duhanu i pušenju a jer obje riječi isprvice znače »dim«, bijaše to za pravo dimarina. A kako se dim obično identificira sa pojmom ognjišta, kuće, bio je to porez, koji se uzimao u ime stanarine. Tomu je tumačenju u prilog to, da se resmi duhan plaćao također kod udaje i to za kćeri iz boljih kuća 9 a iz siromašnijih 6 akči. Muselimi i piade plaćali su po 5 akči. Istom nas tumačenju vodi i »Sarajevska kanunama«, str. 63., gdje se veli, da je raja, koji ne stanuje na svom čifluku, nego na teritoriju drugog spahije, dužna spahiji onog mjesta (toprag-spahi) plaćati 6 akči resmi-duhana.

U *baduhavu* računale su se i tapijske pristojbe a osim toga i novčane globe i kazne ali je potonje samo u slobodnim timarima kupio spahija.

Važan porez, koji se odnosio na poljoprivredni rad, bijaše mlinarina *(resmi asiab)*. Obično se plaćalo od mlina, koji bi svu godinu mljeo 60 akči, ako bi samo pola godine radio 30 akči a ako bi manje radio za svaki mjesec po 3 akče.

U najstarije vrijeme se ovaj porez ali nije plaćao u gotovom, nego u žitu. U Anadolu se uzimalo primjerice od mlina, koji čitavu godinu radi 1 *meda* (20 turskih kila) žita.

Po bosanskom kanunu davalo se od mlina, koji radi čitavu godinu 30, za pola godine 15 a za četvrt godine 9 akči a rok plaćanju bijaše, kada dospije novo žito.

Posebna vrst poreza, koji se plaćao samo u Bosni te je valjda, sudeći po imenu, sredovječnog porijekla, bila je takozvana poljačina[1]) te se za nju plaćalo od kućnog dima svake godine po 2 akče. Da li je ta poljačina identična sa onim porezom od 2 akče, što se po bosanskim kanunima bez pobliže oznake kupio na Ilinj-dan, to nisam mogao ustanoviti.

Osim drugih manjih poreza i danaka, što ih je spahija tu i tamo pobirao i na koje se nećemo osvrnuti, nije raja — dakle posjednik seoskog imanja —

---

dakle će se u baduhavu vrstati oni porezi, koji nisu neposredno u svezi sa materijalnom substancijom zemlje i njene obrade, porezi, koji se plaćaju za stanovita idealna prava, kao pravo ženidbe, osnivanja kućne zajednice, nasljedivosti posjeda i konačno otkup tjelesnih kazna novčanim globama. U današnjem običnom govoru označuje riječ isto, što i naše »badava«.

[1]) Poljačinu od 2 akče plaćali su i martolozi u Banji u Srbiji. U Sarajevskoj kanunami veli se, da se poljačina plaća za *deštibana* — poljara, dakle za osiguranje protiv poljskog kvara.

bio dužan spahiji nikoju službost a gdje ju je davao, bio je to jamačno sredovječni relikt a ne sa zakonom utvrdena dužnost. Tako je bila po kanunami od 973. u Bosni samo kršćanska raja dužna, da tamo, gdje ima beglučkih vinograda, od svake kuće po tri dana radi a gdje nema vinograda, nije bila dužna na spahinoj zemlji nikako raditi. Ista kanunama zabranjuje spahijama, da raju nagone na rad konjima i kolima a novi kanun za vilajet Bosnu od god. 1047. (1637.) dokida i spomenutu, od starine običajnu trodnevnu službost posvema.

Iznimaka i polakšica u davanju poreza bilo je u Bosni kao pograničnoj zemlji dosta. Veliki dio naroda, koji je na granici ili na opasnim klancima čuvao stražu i brinuo se za sigurnost zemlje i prometa, bio je oprošten od većine rajinskih poreza te je uživao svoje zemlje ili posve besplatno ili je bio dužan davati u novcu stanoviti godišnji porez. Ovi predstavljali su posebnu klasu agrarnog žiteljstva. Amo idu prije svega takozvani vojnici i filuridžije, o kojima smo se potanje zabavili a osim njih i drugi, većinom kršćanski žitelji.

Već u prvoj četvrti XVI. vijeka posagradili su bosanski sandžakbezi, Skenderpaša, Junuzpaša i Firuzbeg[1]) nekoliko gradova, medu kojima se u jednoj kanunami imenice spominje Priboj, jedino u tu svrhu, da se osigura sigurnost prometa. U tim gradovima sagradeno je po 20 kuća, koje su dobili besplatno vojnici uz uvjet, da se brinu za sigurnost puteva a ako bi se desilo gdje kakovo razbojstvo, imali su najbliži vojnici dati za nj odštetu. Slična straža smještala se na opasnim klancima, derbendima, a stražari zvali su se derbendžije, koji su bili razmješteni po svoj Bosni a osim 10 akči spendže, te po jedne kile pšenice i ječma i desetine od vinograda, nisu davali nikako drugog poreza i bili su oprošteni i od divanskih i običajnih nameta. I ove derbendžije imali su jamčiti svojim imetkom za svaku štetu, koja bi zadesila putnika na njihovom putu.

VII. Pravo baštinstva, tapije i alienacije.

Stariji zakoni a i definicije Ebusuuda priznavaju u erazi-miriji pravo neposrednog nasljedstva — *haku intikal* — bez plaćanja tapijske pristojbe, samo direktnoj muškoj lozi iza oca, dakle sinovima[2]), a ako njih nema, postaje zemljište *mahlul*[3]) te ga je spahija mogao davati komu god hoće, ako mu plati tapiju. Ovo ograničeno shvaćanje imalo je mnogo nepodobština, jer je u jednu ruku spahija mogao svoj položaj na štetu bližnje rodbine bivšeg posjednika ili na štetu suseljana zlo upotrebiti a u drugu ruku u jedno selo, bez pitanja suseljana, naseljivati elemente, koji ovim možda nisu bili po ćudi. I zato su ustanove o nasljedstvu pojedinim fermanima i mlađim kanunima u toliko proširene, što se bližoj rodbini posjednika a poslije nje i bliže zainteresovanim ličnostima osiguralo pravo prvokupa ili bolje »preče pravo na tapiju« ovakih mahlul zemljišta i što su se posjednicima tapijskog prava *(haki-tapu ashab)* prema stepenu njihova interesa

[1]) Skenderpaša Mihajlović bio triput bosanski sandžakbeg: 1478.—1480., 1485.—1491., 1499.—1504.; Firuzbeg (Ferizbeg) 1505.—1512. a Junuzpaša dvaput: 1512.—1513. i 1514.—1515.

[2]) Fermanom od 15. ševala 1012. (= 1604.) priznato je sinu pravo nasljedstva i iza matere, ali je morao plaćati tapiju po procjeni nepristranih muslimana.

[3]) To će reći, pripada opet državi.

točno ustanovljivali rokovi, u kojima mogu to svoje pravo reklamirati. U svakoj kanunami ima manje ili više točno zabilježeno, kako te ustanove glase i kada je koja fermanom odredena. Zašao bi predaleko a da sve varijante u raznim kodeksima iznesem, ali jedan dokumenat, što sam ga našao u jednom kodeksu iznijeti ću doslovce, jer u preglednoj formi iznosi sve eventualne slučajeve, kako i kojim se redom pravo na mahlul zemljište može reklamirati.

»Tumačenje zakona, kome se daje tapija a kome ne i rok prava potraživanja.

»Ako bude u nekoga, koji je umro, sin, pripada (zemlja) sinu bezplatno i bez tapije; on ju drži upravo kao i mulk. Ne bude li sina postaje *tapuje-mustehak*[1]). Pravo na tapiju ide onda najprije kćeri iza umrloga; ona ima pravo do deset godina zahtijevati ju.

»Ako nema kćeri, a otac ima brata, ima ovaj pravo (tapije) do deset godina. Ako otac nema brata, do pet godina ima to pravo sestra njegova uz uvjet, da stanuje u onom jurdu (selu).

»Ako nema sestre, do deset godina njegova je oca a ako nema oca, do deset godina je majčino.

»Ako nema majke a posjedovao je (zemlju) u zajednici, zajedničarevo je (pravo), može ga do pet godina potraživati.

»Ako nema zajedničara a na onoj zemlji bude rodnih voćaka, koje su po šerijatu mulk, onda uzimlje s tapijom onaj, komu pripadaju, ima do deset godina pravo zahtijevati. Po starom kanunu imao je suvlasnik (zajedničar) u nasljedstvu preče pravo, ali su baštinici prometnuti. Neka se to ne zanemari!

»Ako ne bude (suvlasnika), uzimlje do godinu dana onaj od suseljana, koji je potreban zemlje.

»Ako neko umre a nema sina, nego ostane kći, nuđa joj se s tapijom. Ako uzme, dobro je, ako ne uzme i odustane, ne može sestra onog, koji je umro, pod izlikom, da njoj ide pravo tapije, uzimati, nego sahibi erz može raspolagati, kako on hoće a ako hoće, dati joj pod onu cijenu, koju bi ko drugi davao.

»I majčinu sinu[2]) ne pripada zemlja bez pristojbe. Njegovo pravo na tapiju, do deset godina, najzadnje je. Uzimlje ju uz resmi-tapu.

»I materina zemlja ne pripada kćeri s tapijom: sahibi-erzu je na raspolaganje, daje ju, komu hoće.

»I zemlja sestrina ne pripada s tapijom bratu, na raspolaganje je sahibi-erzu; ali bratova zemlja pripada s tapijom sestri, ako bude stanovala u jurtu, uzimlje ju do deset godina.

»Sinovljeva zemlja pripada do deset godina s tapijom materi njegovoj, ona može sinovljevu zemlju uzimati s tapijom, to je zakon.

»I ako neko umre i ne ostane sin, nego ostane kći, bila ona malodobna ili odrasla, uzimlje ona do deset godina iza očeve smrti s tapijom očevu zemlju. U istom pogledu uzimlje zajedničar na osnovu zajednice do pet godina po vrijednosti.

---

[1]) *Tapuje mustehak* ili *mustehiki tapu* moglo bi se prevesti »potrebno tapije«, »podpadati tapiji«. *Mustehak* znači »što zaslužuje«, što ima dobiti« i t. d.

[2]) To jest pastorku.

»Ako u jednom selu sahibi-erz zemlju, koja je postala *mustehiki-tapu*, dade stanovnicima drugoga sela sa tapijom, može onaj (iz prvog sela), koji je potreban zemlje do godine dana uzeti onu zemlju a ako prođe godina, ne može uzimati.

»Kći je preča od očeva brata.

»Za amidžu i amidžića nije se ishodio tapijski ferman.

»Brat očev po materi i očev (pravi) brat u tom su pogledu ravnopravni, ali ako otac ima pravog brata, ne može uzimati drugi brat po po materi. Bratu po materi nema tapijskog prava«. — — — — —

To što je u ovom dukumentu sumarno izraženo, nije plod jedinstvenog zakonodavstva nego reformâ i novelâ, kojima se stari zakon, koji je tek od god. 975. isključivo priznavao besplatno baštinsko pravo sina, dakle direktne muške loze, prema potrebama vremena u toliko proširivao, da se je bar pravo prvokupa na mahlul zemljišta priznavalo najbliže interesiranim osobama.

Sinovljevo[1]) baštinsko pravo moglo je doći direkte u opreku sa interesima sahibierzovim u onom slučaju, ako bi iza oca ostao malodobni sin, koji nije sposoban obrađivati čifluk i prema tomu davati u punoj mjeri hakove. I za taj slučaj štiti zakon sina, jer ga ne tereti niti dužnošću, da se brine za nekoga, koji će zemlju mjesto njega obrađivati, nego je na volju spahiji, da za vrijeme malodobnosti baštinika zemljišta ovo dade po drugom obraditi a sinu pridržano je pravo, da 10 godina iza nastupa punoljetnosti može zaiskati od spahije čifluk te mu ga mora vratiti besplatno. Pače, ako bi ko isplatio očev dug i na temelju toga tražio pravo na zemljište, nije mu bilo od koristi, jer je za dug jamčio samo ostali imetak a ne erazimirija. (Kanun tevkije Dželalzade od 1010. (1601./2.)

Sinovljevo pravo zaštićeno je i u toliko, da zemlja nebi postala ni u onom slučaju *tapuje mustehak*, ako bi sin za vrijeme očeve smrti bio u sužanjstvu te se nebi obrađivala ili ako bi bio u tuđini a drugi bi ju prisvojio, jer je sin mogao očevu zemlju zahtijevati, čim bi se vratio i to u prvom slučaju deset godina iza svog povratka. Ako je spahija međutim bio izdao zemlju pod tapiju, nije bio dužan sin vratiti kupovninu, jer se drži, da je u tom slučaju svota za tapijsku pristojbu ekvivalent za pogodnosti uživanja.

Jedini slučaj, kada sin gubi pravo na očevu zemlju jest, ako postane ocoubojica. U tom slučaju daje se zemlja kćeri, ali je potrebno, da ubojstvo bude dokazano a ubojica osuđen.

Sinovljevo pravo na očinje zemljište ostalo mu je i u tom slučaju, ako bi mu otac bio radi ubojstva (magzuben katl = مغضوباً قتل) bio osuđen na konfiskaciju imetka, jer se ono moglo samo onda davati drugomu, ako nije imao sina.

Ako je posjednica čifluka bila žena, imao je samo sin pravo nasljedstva, ali je u tom slučaju po fermanu sultana Ahmeda od 15. ševala 1014. (= 1607.) morao platiti tapijsku pristojbu.

Sinovljevo pravo nasljedstva mijenja se i u onom slučaju, ako je otac bio kršćanin a sin se poturčio. Pravni odnošaj, koji bi tu nastao, nisu ni kanuni a ni muftije uvijek jednako ocijenjivali. Tako je šejhulislam Muhamed Behajia jednom fetvom ustanovio, da od oca kršćanina na sina muslimana ne može zemlja

---

[1]) Do god. 975. morao je i muški direktni nasljednik preuzimljući očevu zemlju plaćati *bedelimisl*, a tek ove godine oprošten je od toga.

prelaziti, ali kasniji kanuni su to promijenili u toliko, da u slučaju, ako bi otac i sin bili razne vjere, sinu ide pravo nasljedstva uz tapijsku pristojbu. Ovaku ustanovu ima i sarajevska kanunama.

Kćeri ne priznaje Sulejmanov zakon pravo baštinstva na očev čifluk, jer žensko čeljade po starim nazorima ne može čifluka ni kupovati, ali je kćerino preče pravo na očev čifluk, naravski, ako nije bilo sina, statuirano već fermanom od početka zilkadeta god. 985. (= 1577.) i to s razloga, što se uvažavalo, da bi u njive, što bi ih pokojnik iz šume i divljačine iskrčio, uložio ne samo svoj trud, nego i svoj novac te bi bilo nepravedno, da se plodom njegova rada koristi ko drugi a kći da iziđe praznih ruku. Zato je kćeri priznato pravo, da može zahtijevati, da se očev čifluk predade njoj, ali uz uvjet, da plati spahiji onu tapijsku pristojbu, što bi ju procijenili »nepristrani muslomani«, dakle kako narod veli: dobri ljudi. Ali pošto se je događalo, da bi spahije u slučaju, kada kći nebi odmah najavila svoje pravo, izdavali ovaka mahlul zemljišta drugima, to je početkom ramazana 1014. (= 1605.) izašao ferman, kojim se ustanovljuje, da kći, ako je malodobna, ima pravo u roku od 10 godina zahtijevati pravo a zemljište, ako se medutim dalo drugomu, da joj se ima vratiti.

Da se ukloni zloporaba, koja bi mogla otale nastati, da bi »nepristrani« u prilog spahiji tapijsku pristojbu previsoko procijenili, izdan je god. 1042. ferman, koji određuje, da tapijska pristojba, što bi se uzimala od kćeri ili od brata pokojnog posjednika zemljišta, ne smije prelaziti vrijednost jednogodišnjeg prihoda dotičnog zemljišta.

Brat, ako nije bilo prećih nasljednika, imao je pravo na mahlul zemljište plativ tapiju, a po bosanskoj kanunami, ispisanoj po nalogu zaima Bešareta od pisara defterihakanije Mustafe godine 973., nisu se, kao u mirazu, razlikovala braća od polubraće. I ako su braća kao baštinici zajednički posjedovali očev čifluk te bi jedan umro, valjalo je drugomu po istoj kanunami za bratov dio platiti tapiju.

Sestrino pravo na čifluk statuirano je godine 1010. (= 1601./2.) i to pod uvjetom, da stanuje »na *jurtu*«, to će reći na istom selištu i da bude neudata ili razvjenčana a i njoj su imali ustanoviti tapijsku pristojbu nepristrani muslomani. Fermanom od 20. ševala 1012. (= 1604.) ukinut je uvjet, da sestra stanuje na selištu te se od nje samo zahtijeva, da stanuje u onom kraju (»mahali«).

15. zilkadeta 1017. (= 1608.) izdao je sultan Ahmed ferman, kojim se određuje, da zemljište, koje je postalo *tapuje mustehak,* ako pokojnik nema ni sina ni kćeri ni brata ni sestre, daje njegovu ocu ili ako njega nema, majci a tapijsku pristojbu imadu i u tom slučaju procijeniti nepristrani ljudi. 11. zilkadeta 1010. (= 1602.) priznat je majci rok od 10 godina iza sinovljeve smrti, da ište svoje pravo na njegov posjed.

Takozvani *Kanuni dždid* (novi zakon) od godine 1018. (= 1609.) proteže ovo pravo u natrag i na treće koljeno te priznaje, ako nema prečih pravnih nasljednika, i djedu umrlog zemljevlasnika pravo reklamacije čifluka, koji bi smrću postao mahlul. To pravo mogao je on u roku od 10 godina iza smrti reklamirati a tapiju imali su procijeniti opet nepristrani muslomani.

1033., sredinom muharema, izdan je napokon ferman, kojim se zajamčuje pravo kooptacije na ispražnjeni čifluk i suseljanima, ako nema prečih nasljednika, naravski i njima uz tapiju.

Pravo miraščija, to jest onih baštinika, koji imaju udjela u mulkovnoj ostavštini, koja se, kako je poznato, posve drugačije i skroz na osnovu šerijatskih ustanova baštini i dijeli — ovo potonje je u erazimiriji nemoguće — osniva se po motivacijama u raznim kanunama na tom, da se voćnjak, zgrade, bašče, vinograd i bostan smatraju, tako dugo dok postoje, mulkovnim imetkom a ne erazimirijom. Ako sam čifluk pređe u druge ruke a ovaj mulk ostane u rukama miraščija, razumije se, da bi se time stvorila situacija, koja bi mogla biti na štetu vlasnicima ovog seoskog mulka a i na štetu čitavoj onoj grani poljoprivrede, koja se ne osniva na oranju, nego na vrtljarstvu, voćarstvu i vinogradarstvu, jer vlasnik mulkovnog voća i vinograda nebi mogao svoje nadgledavati. Zato je u novom kanunu *(kanuni dždid)* i miraščijama zajamčeno pravo prvokupa ili, ako ćemo točnije, preče pravo na čifluk, u slučaju da nema nasljednika, koji bi bili po erazimirijskim ustanovama ovlašteni na baštinstvo. (Uredeno fermanom god. 1014. [= 1605.] i u kanunami sultana Ahmeda I.).

Pravo miraščija zajamčeno je već i prije, jer u kanunu, što ga je napisao Feridun, nišandžija Visoke Porte, nalazi se na kraju bilješka, koja veli, ako neko umre a iza njega ne ostane ni sin, ni kći, ni brat te mu zemlje, što ih je posjedovao, potpanu pod tapiju, da mogu oni baštinici, kojima po šerijatu pripada baštinstvo mulkovnog imetka, i to prema stepenu nasljedstva, reklamirati i dotičnu erazimiriju. To je određeno fermanom od početka muharema 988. (=1580.). Par godina poslije, 995. (1587.) određeno je novim fermanom, da se od ovakovih miraščija, koji bi dobili erazimiriju, u ime resmi-tapije uzimlje za čitavi čifluk 1500 akči, za srednji 1000 a za slabiji 500 akči.

Vrlo je važna ustanova, koja nam najbolje dokazuje, da spahija nije vlasnik zemljišta kao takova, nego samo onih prihoda, koji proizlaze iz njegovog obradivanja i korišćenja, da on nije na nikoji način kadar da zemljišta, koja bi u njegovom spahiluku postala *tapuje mustehak*, obrađuje sâm ili da ih daje makar i uz tapiju svomu sinu ili bratu. U ovom smislu izdan je sredinom mjeseca muharema 1033. i sredinom džemazul evela 1037. ferman, koji to izrično brani a time i uklanja mogućnost, da si spahija, služeći se svojim položajem, u svojoj ili u ruci svoje kuće na lahki način kumulira veliki zemljišni posjed. Spahija je jedino smio davati mahlul zemljište, na koje niko nebi najavio prava, kojemu od svojih sluga pod tapiju. (Co. Ust. II. 2.[1]) i Kanunama sultana Ahmeda.)

Baštinstvo i nasljedstvo erazimirije bilo je jednako u muslimana i u kršćana, jedino, ako je otac bio kršćanin a sin mu se poturčio, gubio je ovaj pravo nasljedstva iza oca. Razumije se da je i obratno bivalo ali taj slučaj se u kanunama ne navodi posebice, jer se držalo *a priori* nevjerojatnim, da bi se u Turskoj musloman pokrstio.

Sa baštinskim i nasljednim pravom, koje je vrijedilo za erazimiriju, mogao je dolaziti u koliziju interes spahije u slučaju, ako bi baštinik bio malodoban te nebi bio kadar obradivati zemljište i prema tomu u punoj mjeri plaćati *hakove*. I za taj se slučaj pobrinulo staro tursko zakonodavstvo, jer u kanunu, što ga je sastavio carski mektubdžija *Okčizade*[2]) (Okčić) za vrijeme šejhulislama *Jahjaefendije*[3]), uvrštena je ustanova, koja veli, da u slučaju, ako se zemlja malodobnika za

[1]) § 88. ramazanskog zakona ima slične ustanove za tapu-memure.

[2]) Okčizade bio je god. (1595.) rejsefendija.

[3]) Jahjaefendija bio je dvaputa šejh-ul islam i to 1592.—1595. i 1597.

vrijeme njihove malodobnosti dade komu drugom, koji je vještiji obradivati ju, malodobnici do 10 godina nakon punoljetnosti *(badehu-l balig)* mogu zemlju vratiti.

Tapija, koja bi se davala za ovaku sirotinjsku zemlju zvala se je *uksuz-tapija* a bila je zabranjena. Bosanska kanunama od 973. veli o tom slijedeće: »Uksuz-tapija je novotarija i zabranjena; zemlja oca siročeta njemu ide kao nasljedeni mulk. Događa se, da ju spahije i njihovi činovnici daju pod tapiju i zato uzimlju nešto novaca a vilajetske kadije izdavaju o tom hudžete te tako siroče svrgavaju sa očinje zemlje. Ako bi se šta ovakova desilo, ne postupa se po kadinu hudžetu, nego, ako siroče zatraži, ima mu se očinja zemlja dosuditi i predati a ljudi, koji su uzeli zemlju pod tapiju, neka novce, što su ih dali, zatraže od onoga, komu su dali. Ako bi se ovaj iza punoljetnosti sirote pozvao i na desetgodišnje odsustvo, zakon je ovo: tužba ne vrijedi a ako tuži, neka se ne sasluša«.

Osim smrću mogla je zemlja postati *mahlul* i na drugi način. Najobičajnije je bivalo, da je vlasnik izgubio na nju pravo, ako bi je zanemario te bi bila jalova *(ta'til)*. To je bivalo, ako ju posjednik tri godine uzastopce nebi, kako treba, obradivao i orao. U tom slučaju mogao mu je spahija oduzeti zemlju i dati je drugom, ali bilo je u njegovoj volji i vratiti mu je, ako mu plati tapiju.

U slučaju da zemlja postane uslijed trogodišnjeg neobradivanja mahlul, gubi na nju pravo ne samo posjednik, nego i njegova rodbina a sahibi-erz može ju, ako hoće, bez obzira na nju, dati kome hoće. U kanunu se naime izrično kaže, da ovakav slučaj ne odgovara smrti.

U zanemarivanje nije se brojalo, ako bi se zemlja pustila jednu godinu da bude ugar *(kelempe)* i da se odmori. U tom slučaju nije spahija — van da je to bilo izrično u tefteru zapisano — uzimao ni desetine. Oranica, koja bi se uslijed navale vode pretvorila u livadu, imala se opet pretvoriti u oranicu, čim bi to voda dopustila, osim ako bi spahija vidio, da mu je korist veća te bi dozvolio da ostane nadalje čair.

Posebni slučaj, kojim bi zemlje mogle postati *mahlul* bijaše još i taj, da bi se vlasnik zemljišta izgubio te bi mu nestalo traga ili bi, kako Turci vele, postao *nabedid*. To je bivalo osobito, ako bi se izselio *(dželai-vatan)*. Kako se u tom slučaju imalo sa zemljom postupati, kaže nam jedan agrarni kodeks iz god. 1183.:

> »U predašnje vrijeme nisu se u Turskoj *(memalik mahruse)* zemlje, kojima bi posjednik otišao u drugi kraj, te mu nije poznato, da li je živ ili mrtav, tako dugo, dok mu smrt nije bila ovjerovljena ili dok mu zemlje ne ostaše tri godine jalove i puste, davale pod tapiju; ali pošto je posve nepravedno, da se o spahinskom trošku ustanovi, da li je iščezli iseljenik zbilja umro, izašao je godine 1013., početkom džemazulahara uslijed zapovjedi uzvišenog prijestolja od visoke porte ferman, da se zemlje ovakog iseljenika, od koga kroz tri godine nema pouzdana glasa, mogu izdavati s tapijom.«

A da se uredi, kako će se postupati u slučaju, da je pravnom nasljedniku na mahlul zemljište iza smrti njegova vlasnika nestao trag, izdan je početkom džemazulahara 1033. (1623.) ferman, kojim se ustanovljuje, da njegovo pravo nestaje, ako iza smrti prođe jedna godina dana.

Tapija.

Ako jednom zemljištu nestane posjednika, odnosno direktnog pravnog nasljednika muškog, to će reći, ako ono po evropskoj terminologiji pripane kruni ili državi, postaje ono, kako rekosmo, po terminologiji turskih agrarnih kanuna *mahlul* (ispražnjeno) i uslijed toga *tapuje mustehak* ili *mustehiki-tapu*, to jest »potrebno tapije«.

Jedno od najvažnijih prava spahije, po komu se vidi, da on u agrarnim stvarima u prenesenom djelokrugu zastupa državu, je to, da on ovakova mahlul zemljišta kao i nove krčevine može izdavati pod tapiju.

Pod tapijom[1]) danas se obično razumijeva onaj dokumenat, kojim se dokazuje posjedovno pravo na jednu agrarnu nekretninu, ali to nije točno, jer *tapu* je ona pristojba, što je spahija pobire, ako komu podijeli pravo posjeda. Ova se pristojba zato zove i *resmi-tapu* ili *tapu-resum* a u kanunima definira se: طاپو رسمی یرك تصرّفی مقابلهسنده ویریلور = *tapuresmi jerin tesarufi mukabelesinde virilur:* »tapijska pristojba daje se kao ekvivalenat za zemišnlji posjed«. Obično se ova pristojba tumači kao اجاره مجله = *idžare muadžele* ili najamnom nastupninom a obrazlaže se to tim, da je erazimirija carsko vlasništvo, koje se ne može prodavati. Da se u ime *idžare muadžele* kod prenosa agrarnih nekretnina plaća tapijska pristojba, to je već sultan Murat u svojoj kanunami ustanovio.

Dokumenat, koji se stranci, kojoj se podijeli posjed jednoga zemljišta, izdaje, zove se tapunama a nju je izdavao spahija a ne, kao kod ostalih kupoprodajnih ugovora, kadija. Doduše u prvo doba iza osvojenja Bosne imamo u najstarija dva sidžila sarajevske mešćeme počesto zabilježeno ovakih hudžeta, ali je ta praksa nezakonita te su o tom izdane već prije navedene fetve šejhulislama, na osnovu kojih se valijama i kadijama brani, da izdaju dokumente o ovakim prodajama. Na osnovu ovih fetava ukinuta je ta praksa i u Bosni te su samo spahije izdavali strankama tapuname i naplaćivali od njih pristojbu.

Tapijskom pristojbom stiče se ne samo pravo posjeda, nego i pravo nasljedstva u onom obsegu, u kojem je to dozvoljeno ustanovama zakona te ova pristojba u neku ruku predstavlja ono isto, što i njemački »Erbbestandsgebühr«.

Visina tapijske pristojbe nije uvijek jednoliko zakonom ustanovljena. U slučajevima, kada zemlja ima da pređe na žensko čeljade, kćer, sestru ili majku, ustanovljuje se tapija po procjeni nepristranih muslomana ili u onoj visini, kako bi ju ko drugi ponudio. Ovo potonje je dakle pravo prvokupa a pod istim uvjetom mogli su dobivati čifluk i drugi posjednici tapijskog prava, koji sa pokojnikom nisu u srodstvu. Miraščijama, to jest posjednicima mulkovnog imetka na dotičnom čifluku, paušalirana je tapijska pristojba prema vrijednosti u visini od 500, 1000 i 1500 akči, a kada bi spahija davao čifluk komu, ko nema nikakova prava nasljedstva ni prečega prava, odmjerena je pristojba u visini jednogodišnjeg prihoda.

U slučaju svojevoljne prodaje čifluka ili točnije, po smislu kanuna, u slučaju cesije *(firaga)* posjeda, bijaše kupac dužan — kako sam to našao u mnogo starih tapunama i kako to Tefkija u jednoj svojoj fetvi razlaže — davati spahiji desetinu od uglavljene kupovnine.

[1]) *Tapu* izvodi Hammer Purgstall od grčkog τοπος = zemlja. Zenker opisuje značenje sa »die amtliche Bescheinigung zu Recht bestehenden Grundbesitzes«. Po njemu *tapu* prvotno znači štovanje, poklonstvo.

Ali bilo je i slučajeva, da se tapija nije plaćala u gotovom. Na jedan takav slučaj odnosi se tapunama od početka šabana 959. (= 1552.), što ju je Torgut, prozorski naib sarajevskog i neretavskog kadije Alaudina u sidžil zabilježio. Po tom je zaim Muratbeg izdao tapiju za njive Daste, Dvorište, Kamenicu i Crnilac u Kovačevom polju nekom Muratbegu, pošto je suvlasnik mu Mehmed umro, a u ime tapije uzeo je zajim jednu srebrnu čašu.

Primjera radi, kako se postupalo kod ovakovih prodaja, navesti ću izvatke iz nekih najstarijih poznatih mi tapija.

1. God. 973. (= 1566.), u mijeni zilhidžeta, očitovao je na šerijatskom sudu u Sarajevu Malkoč, sin Ferhatov, stanovnik sela Dobrinje kod Visokog, da u selu Dônja Ravan prodaje svoj posjed, zvan »Bakulića baština«, poznat svakom sa svim, što mu pripada, šumom, šikarom, livadama i bašćama[1]) i zemlju vojvode Ferhata, t. zv. »Milutinovu baštinu«, Gaziji, sinu Turhanovu, za 2500 akči i to sa znanjem spahije Pervana, sina Abdulahova a pod uvjetom, da prodaja postane pravomoćnom, ako prodavač ne vrati za 6 mjeseci novce. To je potvrdio spahija Pervan[2]).

2. God. 972. 4. zilhidžeta (= 1565.) izjavljuje pred šerijatskim sudom u Sarajevu Hasan, sin Alijin, iz sela Bukovice, da svoje pravo stalnosti *(haki-karar)* i pravo posjeda *(haki tesaruf)* na čifluku Gojakovići i to na njivama Opanak, Dolmenik, Valivode, Gonjenik, Breze, Kodihoje, Nadgaj, Duge njive, Mačji grm, Krčevine i Ornosov krč prodaje i to njive, odžak, pod njim lugastik i sve, što tomu pripada, sa znanjem zajima toga sela, Mustajbega, Mahmudu, sinu Hasana i Timuru, sinu Husejna, za svotu od 1960 akči a to odobrava zastupnik zaimov, Osman, sin Hasanov, uzevši 180 akči u ime resmi-tapije[3]).

3. God. 972., 28. zilkadeta (= 1565.) izjavljuje pred sarajevskim šerijatskim sudom Mustafa, sin Ilijasov, iz Ćatića u nahiji visočkoj, da prodaje svoj posjed, to jest trećinu u 12 njiva u selu Ravnjeniku i to u njivama Ravne njive, Kaoče, Zalazje, Poljeva, Rujišta, Lozmanić, Bukovica, Dugi dô, Bogatiće, Ikibad i Bukovi gaj sa svim pripadnostima, šikarama, šumama a sa znanjem spahije Alije, sina Mustajbegova, Kurtaliji, sinu Nesuhovu i Šahmanu, sinu Hasanovu za 1000 akči.

Ove tapije su zapravo *hudžeti,* notarijalne uknjižbe a tapija, što ju spahija po smislu agrarnih zakona izdaje, ima od prilike ovaj formular:

> 1. »Uzrok ovom pismu jest ovaj: U mom timaru, u selu zvanom Brankovići, prodaje neki Sulejman Čerkes njive, što ih posjeduje sa urijom, šumom i rodnim voćkama, stanovniku grada Maglaja, nekom Muhamedbegu a ja, obnašav prodaju dozvoljenom i uzev resmi-tapiju, izdadoh ovu tapunamu, da mu, doklegod od godine do godine plaća šerijatske desetine, ne bude smetnje od nikoga drugoga.
>
> 20. rebiulahara g. 1114.« (= 1702.)
>
> 2. »Uzrok pisanju ovoga spisa je ovo: Eto god. 1203. (= 1789.) u carskom hasu, u malikjani Birču, u selu Vasiljevići stanovnici, kršćani po imenu Vitići Stanoje i braća mu Petko i Juriš prodadoše i ustupiše za 200 groša zemlju, što je posjeduju sa urijom i šumom, slugi žene Halilage, stanovnika ove kasabe Vlasenice a ja, videći to po mom znanju

[1]) *Orusile ve korusile ve bildžumle tevabii ve tevahikile.*

[2]) U kadijskom sidžilu sarajevske mešćeme br. II. str. 42.

[3]) Ibidem br. II. 141.

dozvoljenim, dok god plaća šerijatsku desetinu, koju valja od godine do godine davati, zapovijedam s moje strane svakoj drugoj strani, da mu ne smeta i ne buni.«

Dolje: otisci prstiju prodavača sa ispisanim imenima; sa strane svjedoci: »Iz sela Nedeljišta Jašar baša, i brat Mustafabaša i Sulejman, sin Ibrahimbaše i ciganin Islam i pisar Jagub.«

Kod predaje jednoga zemljišta u posjed dva su momenta od važnosti: privola spahije i plaćanje tapije a osim toga se radi veće sigurnosti — osobito u 10. vijeku p. h. o predaji pred kadijom sklapao posebni *temesuć* (predajni ugovor) i izdavao *hudžet*. Od svih ovih formalnosti ima esencijalnu važnost samo spahina privola, jer zakon izrično veli, ako bi spahija pred muslimanima predao zemljište, koje je postalo mahlul, makar i ne uzeo od njega resmi-tapu, ne može se više dirati u pravo posjeda, jer kako zakon veli »dosta je, da je kazao, da je predao«.

U timarima, gdje su bila po dva spahije, dovoljna je bila privola jednoga a da se transankcija smatra pravovaljanom.

Naprotiv, ako je spahija uzeo tapijsku pristojbu a zemljišta nije dao formalno u posjed (t. j. nije izdao temesuć), nije kadar, u slučaju, da bi mu ko nudao makar i višu tapijsku pristojbu, prenos zemljišta anulirati.

Ako spahija u slučaju, te od zemalja, koje se ne obrađuju njegovom izričnom privolom i za koje nije primio tapijske pristojbe, nekoliko godina i pobire desetinu i ostale poreze, ne stiče onaj, koji ju obrađuje, tim nikakova prava posjeda, nego je spahiji na volju, dići ga sa one zemlje. Jedino desetgodišnjom zastarom stiče uzurpant pravo posjeda. Ferman od 11. zilkadeta 1017. (= 17. febr. 1609.) naime statuira: Ako bi zemlju, koja bi uslijed toga, što bi se ostavila 3 godine jalova ili bi uslijed kojeg drugog uzroka postala mahlul i prema tom tapuje mustehik, neko drugi samovoljno osvojio i od nje sahibi-erzu nebi plaćao resmi-tapu, makar i inače redovito plaćao ostale resmove i desetine te bi spahijama i ostalim erbab-timarima, hasovima i vakufima, nastala gubitkom tapijske pristojbe velika šteta, vlastan je sahibi-erz ovakovih zemalja, davati ih uz resmi-tapu, komu god hoće. Ako hoće, može ih dati onom pridržniku *(zul-jed)*, ako mu plati tapiju, a ako hoće, može, i komu drugom. Tendencija ovoga zakona je ta, da se plaćanjem poreza ne stiče nikakovo posjedovno pravo na uzurpiranom zemljištu.

Osim gornjim načinima moglo se steći bar preče pravo na posjed jednog zemljišta krčenjem, dakle kolonizacijom.

Pravo kolonizacije po turskim agrarnim zakonima nije bilo nikako ograničeno. Svako je imao pravo, da si u šumi ili pustinji — dakako ne vrijedajući eventualna tuda prava — svojom sjekirom i trnokopom iskrči njivu a da mu to nije niko branio, dapače po Sulejmanovom zakoniku nije ga spahija, i ako bi to bilo bez njegove dozvole, kroz tri godine mogao nikako sa onoga mjesta dignuti niti od njega tražiti resmove. Ovaj obzir prema agrarnom pioniru ima svoj razlog u tom, što se htjelo, da se ovomu, i ako nebi mogao pridržati zemljište, u prve tri i najrodnije godine dade prilike, da prihodom zemlje bar donekle naplati trud, što ga je utrošio u krčenje. Nakon tri godine mogao je spahija tek da zahtijeva, da mu kolonista plati tapiju i to bar u onoj visini, što bi ju ponudio ko drugi, a ako ovaj nebi dao tapijske pristojbe, mogao je spahija zemljom raspolagati i davati je drugomu s tapijom. Ali i u tom slučaju vrijedila je deset-

godišnja zastara, jer ako bi spahija kroz deset godina zanemario da išče tapijsku pristojbu, stekao bi kolonista i bez nje pravo posjeda.

Prema tom može i zastara *(mururi zeman)* postati naslovom, pod kojim si pojedinac naprama državi može sticati posjedovno pravo na erazimiriju. Ovo načelo proteglo se je god. 857. još dalje, jer je onda ustanovljeno, da se nakon petnaestgodišnje zastare ne prima nijedna tužba, koja bi se ticala erazimirije, dakle ako bi ko bez prigovora posjedovao 15 godina i privatnu zemlju, postaje i ona njegovim vlasništvom a prvašnji posjednik, odnosno njegovi pravni nasljednici, gube na njoj pravo tužbe. Ova zastara ne vrijedi za one nepokretnine, koje spadaju vakufu ili mirazu, jer se tu nikojom zastarom ne može sticati pravni naslov.

VIII. Reforme.

Zloporabe.

Spahinska institucija, kolikogod je u početku bila korisna po razvoj turske carevine, počela je s vremenom opadati te je napokon postala upravo štetnom. Već glasoviti Ajni, za sultana Ahmeda I. intendat državnih financija, tuži se u jednom memorandumu na razne zloporabe u spahiluku te s ironijom ističe, da od deset spahija, koji se u doba žetve biju i svađaju sa seljakom, da mu otmu što više poreza, na vojnu smotru ili na vojsku dolazi jedva jedan i da bi prolazilo po trideset godina a da se vojne smotre uopće i nebi održale. Zloporabe, koje su u spahinstvu prevladale, sastojale su se u glavnom u tom, da su spahije nastojale na sve moguće načine, da dobiju što bogatije spahiluke i to ne zaslugom u ratu, nego prevarom. Čim bi se dosjetili, da je na raspolaganje veći spahiluk, zahvalili bi se za svoj, te bi mitom dobivali veći. Beglerbezi opet, koji su imali pravo podijeljivati manje timare, dopuštali su, da se veći raskomadaju na manje, koje bi onda oni teskerom a ne carskim beratom davali svojim štićenicima a kada bi kod zajedničarskih timara postao koji dio *mahlul,* izdavali bi ga kao samostalni timar. Uslijed ovog komadanja timara i podijeljivanja novih narasao je vremenom neizmjerno broj spahija a fatalno je bilo po ovu instituciju, da se je baš njen porast uvijek smatrao velikom manom.

Predamnom je prepis jednog fermana, doduše nedatiran, ali po sadržaju ide pod konac XVI. vijeka. U tom se fermanu sultan tuži na zloporabe, koje su nastale tim, da se broj spahija vanredno povećao. Iz prvine bio je broj spahija ograničen na svega 300, ali je vremenom narasao na 10.000. Da se ova zloporaba dokine, sazvao je sultan veliko državno vijeće u Sinanpašinu palaču[1]), gdje se je o tome pitanju vijećalo te je zaključeno, da se broj spahija ograniči opet na 300, kako je bilo u prvom početku. Medutim i taj ferman nije puno hasnio, jer je godine 1790. nabrojeno u samoj Evropskoj Turskoj 914 zijameta i 8356 timara a u Aziji računalo se, da ih je bilo bar toliko. Uvaži li se, da je samo vrlo maleni dio timara bio samostalan a većina zajednički te su im prihodi na *hiseta* (dijelove) bili porazdijeljeni po nekolicini spahija, onda nije čudo, ako se u početku XIX. vijeka u Bosni kao pograničnom beglerbegluku računao broj

[1]) Ova palača sagrađena je god. 990. (1582.) a Sinanpaša umro je 1596., dakle ferman ide u ovo razdoblje.

spahija na 20.000. I što je broj spahija postajao veći, to ih je manje dolazilo na vojsku a ugleda među njima nisu sticali oni, koji bi se odlikovali u ratu, već oni, koji su znali prihode svojih timara raznim lukavštinama što više povećavati.

Uzalud pročitan je god. 1191. (1777.) po svoj Bosni carski ferman, naperen protiv zloporaba kod podjeljivanja timara i protiv toga, da se u jednoj ruci pod fingiranim imenima osoba, koje uopće ne postoje, kumuliraju cijele hrpe timara. Spahije nisu se ni onda, kada su im vezirske bujrultije kod svakog poziva prijetile svrgnućem, ako nebi polazili na vojnu, odazivali marljivije svojoj vojničkoj dužnosti i tako je ova nekoč sjajna institucija postala glavnim uzrokom rasulu Turske te je upravo vapila za reorganizacijom ili reformom.

Kada je za sultana Selima III. glasoviti Mahmud Čelebiefendija radio oko toga, da se u Turskoj uvedu prve reforme, koje bi ju imale preobraziti u evropsku državu, bijaše jedna točka u njegovom dalekosežnom programu i reformiranje spahinske institucije. Dakako, u ono doba niko u Turskoj nebi smio ni pomisliti na to, da dokine spahinstvo ili janjičarstvo, ali se bar išlo za tim, da se uklone najočitije zloporabe i da se broj spahija snizi. Za to je 1790. odredeno, da se od sele svi timari i ziameti, koji bi postali mahlul, imadu zaplijeniti za državu a prihodi ovih zaplijenjenih timara da se predadu blagajni, iz koje su se imali naplatiti troškovi novoosnovane trupe *nizamidžedida.*

Prve reforme.

Kako su sredovječne feudalno-agrarne institucije bile u tijesnoj vezi sa vojničkom organizacijom, naravski je svaka reforma vojništva imala dojma i na feudalizam. Prvi energični — i vanredno krvavi — pokus reforma učinio je sultan Mahmud II. 1826. dokinućem janjičarskog odžaka, jer kada se u Carigradu janjičari pobuniše radi toga, ugušena je ta buna gvozdenom rukom i potocima krvi. Mnogo tisuća janjičara smaknuto je a mnogo otjerano u progonstvo i sultan javio je narodu jednim velikim državnim aktom, u kom se živim bojama crtaju zlodjela janjičara i nesavremenost te institucije, ukinuće janjičarstva te je i samo ime njihovo za sva vremena prokleo (sredinom zilkadeta 1241.). Provincija, osobito Bosna, gdje je sve bilo u tijesnoj vezi sa janjičarima i koja se znala radi neznatnijih uzroka buniti, oprla se je ovoj naredbi. Otpor trajao je sve do godine 1832. kada je Husejnkapetan Gradaščević, staviv se na čelo ovom pokretu, uzdrmao čitavom sjevernom polom Balkana. Godinu dana je taj »Zmaj od Bosne« bio krvav boj protiv carskih vojska, dok nije, poražen na Zlom stupu više Sarajeva, 24. maja 1832., pobjegao iz Bosne, da traži utočišta u Slavoniji. Faze ovoga ustanka Husejnkapetanova ima potanko opisati historija, a ja bi ovdje samo spomenuo, da znači ponizivati uspomenu ovog velikog čovjeka, ako se poticalom njegovog pokreta drži opozicija protiv moderne uniforme novoga nizama, gdje kajiševi, što se križaju na prsima vojnika, slute, da »đaur-sultan« kani »pokauriti« Turke. Ovake neznatne sitnice bile su dobri argumenti, kojima se agitiralo u masi naroda, ali nisu mogle biti idejom vodilicom historičke ličnosti, kakova je bio Huseinkapetan. On kao stari feudalac potegao je mač protiv sultana, da brani prerogative spahiluka i plemstva, jer je znao, da kraj novoga nizama skoro neće biti mjesta ni spahijama, kako nije bilo ni janjičarima.

I doista, nije potrajalo dugo, te je 1835. došao u Bosnu Ahmed Bahribeg, čehaja Mehmed Vedžihipaše, koji je imao da dokine kapetanluke i tako da svrgne veliki dio bosanskih spahija. Istina, on je uporedo imao da razdijeli zemlju u *muselimluke* i da *muselimima* imenuje većinu dosadanjih kapetana, ostavljajući im njihovu funkciju, makar pod promijenjenim imenom, ali pošto je valija imao pravo imenovati i svrgavati muselime, dokinuto je tim baštinstvo kapetanluka bar u principu. Premda tadanja generacija kapetana uslijed ove reforme nije materijalno štetovala, nije ni ona prošla bez bune. Ovaj puta stavili su se na čelo buntovnicima krajiški kapetani: krupski Mehmedbeg, ostrožački Muratbeg Beširević, ključki Jašarbeg i petrovački Mustajbeg Šinekčić i samo provala karlovačkog generala Waldstättena u Krajinu a ne Vedžihipašina vojska zapriječila je, da se buna razmahne u onoj mjeri kao ustanak Husejnkapetanov.

Doskora došao je red i na ostale spahije, da se i oni podvrgnu reformi. Nakon što se donekle utišala u Bosni buna, počeo je Mehmed Vedžihipaša, da od bosanskih spahija, koji su od starine bili konjanici, ustroji pod imenom *suvari redife* konjaničku rezervu u četiri *alaja*, od kojih su po dva sačinjavali jednu *livu* (diviziju). Na čelu ovim odjelima bili su *miralaji*, odnosno *mirilive*. Da se pomalo uklone sve uspomene, koje bi sjećale starije organizacije, uklonjeni su u ovoj redifi svi stari nazivi za pojedine šarže i nadomješteni novim [1]). Ovi suvarije imali su se u određeno vrijeme naći na određenom mjestu, da se kao i ostali vojnici vježbaju, a koji se nebi odazvao ovoj dužnosti, onomu bi se kao i prije, kada spahija nebi dohodio na *mulazemat*, oduzimao timar (1836.).

Prem se ovim reformama nije nikako diralo u supstanciju spahinskih timara i u njihovo staro pravo pobiranja dohodaka, nisu se bosanski spahije mogli snaći s tim, te zemlja ni slijedećih godina nije mogla da izide iz trzavica i nemira.

Tanzimat.

Reforme, što ih je započeo Mahmud II., nastavio je sultan Abdul Medžid, koji je naumio, da čitavu upravu svoje carevine reorganizira u modernijem duhu. 26. šabana god. 1255. (1840.) u nedjelju izašao je njegov glasoviti *hatti-humajun*, pročitan narodu na trgu Đulhane, u kom su označena temeljna načela naumljenih reforma: sigurnost savjesti, poštenja i imetka; reorganizacija poreza i vojništva; preustrojstvo sudstva na osnovu općega zakonika i jednakost građana bez obzira na vjeru.

Tanzimati hajrije (reforme), što ih je Abdulmedžid ovim *hattom* [2]) inaugurirao, ticale su se, i ako se u dokumentu ne spominje imenice, bitno i agrarnih ustanova, jer se obećaje obzirom na poreze pravednije rasporezivanje, dalje dokinuće zakupa poreza i napokon uvedenje opće vojničke dužnosti a tim se za pravo obaraju temelji spahinske institucije. I u ovom potonjem valja nazrijevati glavno poticalo silnom pokretu protiv tanzimata, koji je domala uzvitlao čitavom Bosnom.

Štogod je u Bosni bilo spahija nazrijevalo je u reformama, što ih Abdulmedžid obećaje, svoju propast, jer ako se uvede opća vojna dužnost i redovita

[1]) Safvetbeg Bašagić: Kratka uputa u povijest Bosne i Hercegovine, str. 151.

[2]) *Hatt* znači za pravo potez perom a označuju se ovom riječi pisma, odnosno dokumenti, s dodatkom »humajun« carski edikti.

vojska, otpada potreba spahija, pravni naslov za razne privilegije i pobiranje spahinskih hakova i resmova nestaje a visoki socijalni položaj mnogih spahija, koji ga ne biše mogli podržati velikim privatnim imetkom, spadao bi na ništa. Bosanske spahije uzrujalo je još više i to, što hatihumajun od Dulhane ne iznosi konkretnih odluka, hoće li se kod provađanja reforma ikako obazirati na stare institucije i privilegije spahija; službeni tekst veli samo, da je vojska jedna od najvažnijih ustanova, da je dužnost državljana u obrani domovine davati vojsku, i da se ona od sele neće kupiti kao do sele bez obzira na broj žitelja jedne pokrajine, od neke preveć a od druge premalo, uslijed česa je došlo do nereda te je trpilo ratarstvo i trgovina a neki vojnici su služili i doživotno, nego će se u svakoj pokrajini po stanovitom pravilu unovačiti svake godine vojnici, koji će služiti 4 do 5 godina. Ovo bi bio *nizam* — regularna vojska — na kojoj je Abdulmedžid mislio osnovati budućnost Osmanlijske carevine a što je imalo biti sa starim spahijama, koju li će rekompenzaciju dobiti kao *sahibi-erzovi* za gubitak svojih stoljetnih prava i prerogativa, o tom se u hatti-humajunu ne spominje ni riječ.

Jasno je u onom lijepimi frazami iskićenom državnom dokumentu bilo samo to, da spahiji kraj nizama više nema mjesta, da prestajanjem spahijine vojničke funkcije prestaju i njegova privilegija. I doista je iste godine spahijama oduzeta funkcija sahibi-erza. Štogod je bilo u Bosni spahija oprlo se zato ili javno ili tajno protiv provedenja tanzimata. Nemiri trajali su sve do godine 1851., kada je zloglasni serdar-ekrem Omerpaša Latas potocima krvi ugušio i zadnji trag ustanku, pokoriv i krajiške spahije, koji su se još najdulje opirali. Uporedo s tim proveo je iste godine vezir Hajrudinpaša u Bosni naredbu, kojom se sekulariziraju konjanički spahinski timari i to tako, da su svi timari zaplijenjeni, spahijama oduzeto je pravo pobiranja timarskih prihoda i funkcija sahibi erza a da se spahije donekle otštete, prodavali su se prihodi pojedinih timara poduzetnicima na javnoj dražbi a od svote, koju je na taj način dobivala država, imao se je spahijama u gotovu novcu na državnoj blagajni isplaćivati ekvivalenat za njihove nekadanje timarske prihode. Taj se relutum isplaćivao u dva obroka, u junu i u septembru svake godine. U savezu s tom odredbom imali su spahije svoje stare berate zamijeniti za nove.

Da se ova reforma provede, trebalo je naravski pregledati svu gruntovnicu a razumije se, da se je kod odmjerivanja paušalne svote relutuma u svakom slučaju gledalo više na korist države, nego li na onu bivših spahija.

Berati, izdani ovom prilikom — u arhivu zem. muzeja ima ih čitava serija — nisu pisani rukom, nego litografirani a rukom uvršteno je samo ime spahije i timarskog sela te godišnja svota prihoda, koja se spahiji odsele imala na državnoj blagajni isplatiti.

Ramazanski zakon.

Spomenutim odredbama dakako feudalno-agrarno pitanje u Bosni još nije bilo konačno riješeno, jer su još bili na snazi stari agrarni zakonici, koji se u cijelosti osnivaju upravo na feudalnom principu. Trebalo je prije svega novim zakonom dovesti u sklad pravni odnošaj u zemljišnom posjedu sa provedenim reformama. Pa i taj je posao učinjen, kada su presahnuli potoci krvi, koji su za Omerpašina

vremena protekli Bosnom. 7. ramazana 1274. (2. maja 1858.) izdan je pod imenom *Arazinizamnama*[1]) opširni agrarni zakonik takozvani ramazanski zakon, kojim se ovo pitanje definitivno i dosta opširno riješava. Taj zakon postao je temeljem za buduće prosudivanje agrarnih prilika u turskoj carevini a ima i danas još u Bosni zakonitu vrijednost.

Funkciju spahije kao sahibi erza, to će reći kao predstavnika države u pitanjima agrarnopravnim, preuzimlje od sele *tapumemur* ili *malmemur* — gruntovničar. U ramazanskom zakonu njegov djelokrug doduše još nije potanko odreden, ali je označen u posebnoj tapunizamnami od 8. džemazuevela 1275. (15. dec. 1858.) *Tapumemur* ili *malmemur* za vilajet bio je *tefterdar*, u okružju i kotaru okružni, odnosno kotarski malmemur, koji su odsele intervenirali kao državni organi kod kupoprodajnih, baštinskih i drugih transakcija, kojima je objektom bilo kakovo zemljište[2]). Ti memuri dakako nisu kao ni spahije mogli samovoljno raspolagati državnim zemljištem a da se predusretne svakoj zloporabi u njihovom zvanju, zabranjuje § 88. ramazanskog zakona naročito, da tapumemur u svom uredovnom području ne smije kupovati mahlul-zemlju ni za se, ni za svoju djecu, braću, sestre, oca, majku, ženu, dapače ni za roba svoga a ako bi njemu ili komu od svojte pravo tapije pripalo po baštinstvu, imao mu je tapunamu izdavati i pristojbu odmjeriti koji drugi tapu-memur.

Spahije, lišeni funkcije sahibierza, izmirili su se vremenom već radi toga, što vojnička dužnost više nije teretila njihova ramena sama a pogotovo, kada im je § 129. ramazanskog zakona kao privatno vlasništvo zajamčio one »*hasa*-zemlje« i baštine, koje su prije tanzimata posjedovali po svom svojstvu kao spahije i koje su zajedno sa službom prelazile na drugog spahiju. Isti paragraf zajamčuje i bivšim vojnicima vojnikluke i zemlje, što su im u prijašnje vrijeme izdavali šumske age *(koru-agalar)*[3]) sa tapijom pa je tako zadovoljeno i zahtjevima manjih lenskih posjednika.

Ramazanski zakon osniva se u glavnom na temeljnim načelima, na kojima se osnivaju i stari turski agrarni kanuni, ali što je tamo dosta nepregledno pobacano u raznim, većinom rukopisnim kodeksima, svedeno je tu u preglednu formu, koja odgovara naravi čitave materije. Tako se u prvim paragrafima dijeli zemlja na pet vrsti: *erazi memluke, e. emirije, e. mevkufe, e. metruke* i *e. mevat,* a značenje svake se točno definira.

1. *Erazi memluke* su mulkovne zemlje starijih kanuna; u nje se računaju kućišta u gradovima, kasabama i selima i pola dunuma oko njih za avliju ili vrt; dalje onaj dio bivše erazi mirije, koji je od nje, dozvolom šerijata, odcijepljen te se može kao mulk upotrebiti, poklanjati, prodati, uvakufiti i t. d. i napokon *erazi ušrija* i *erazi haradžija* starih kanuna, koje ali u ovo doba imadu samo teoretsko znamenovanje.

[1]) Štampana u »Dusturu« str. 16. i dalje. Opširni komentar ovom zakonu napisao je H. M. Zijauddin Turkzade a taj komentar je preveo na hrvatski Asim ef. Škaljić te je taj prijevod litografski štampan kao rukopis u Sarajevu 1903.

[2]) U arhivu zem. muzeja u Sarajevu ima originalni otpis ministra katastra (tefterihakanije) od 14. rebiulevela 1291. (2. juna 1874.), u kojemu se odreduje, da u Bosni kod otudivanja zemljišta vrše funkciju *sahibi-erza* u glavnom gradu zemaljski ravnatelj financija, u okružju financijalni direktor a u kotaru poreznik. Oni imadu prisustvovati kod upravnog vijeća, gdje se otudivanje zemalja obavlja.

[3]) To su stari vojnikluci i filuridžijske zemlje.

2. *Erazi emirija*, kojoj je prije bio sahibierzom spahija ili timarnik te je davao dozvolu za *firag* (cesiju) i prodaju a kada je dokinuta funkcija spahija, daje tu dozvolu država po naročitim činovnicima, koji bi za to pobirali ustanovljenu pristojbu i izdavali tapiju sa carskom *tugrom*, t. zv. *tapusenet*.

3. *Erazi mevkufe* su vakufske zemlje.

4. *Erazi metruke* (odpuštena zemlja) t. j. zemlje, koje su odijeljene od ostalih i opredijeljene općoj upotrebi svega naroda, kao javni putevi ili stanovništva sela ili gradova, kao mere.

5. *Erazi mevat* (pusta zemlja) su planine, krševi, šikare, hrastici, travnjaci i druga mjesta, koja se ne nalaze u tapijskom posjedu te nisu ni od starine zajednička svojina seoskog ili varoškog žiteljstva a udaljena su od središta sela ili gradova tako daleko, da do njih ne dosiže glasna vika. Ako bi kogod ovake zemlje, ostavivši rekabu bejtulmalu, besplatno prisvojio i iskrčio te otvorio njivu, vrijedi i za ove zemlje isti zakon, ustanovljen i za ostale ziratne zemlje. One postaju vlasništvo krčioca, ako plati za nje *tapui-misl*, t. j. ekvivalenat za tapiju te mu memur izdaje *tapu-senet*.

Osobitom pomnjom obrađeno je poglavlje o *erazi miriji* a prema ustanovama, koje se tu ustanovljuju, razlikuje se ona od ostalih vrsti zemalja tim, što je pravo vlasništva posjednika ograničeno *rekabom* države a posjednik ima samo superficiarno pravo užitka zemaljskog prihoda a to pravo može prodati i drugomu, ali opet samo dozvolom države, koju zastupa u ovakovim transakcijama *tapu-memur* (gruntovničar) i koja uzimlje za to tapijsku, odnosno prenosnu pristojbu. Istu pristojbu pobire država i u onom slučaju, ako erazimirija uslijed smrti ili s koga drugoga uzroka prede, osim na djecu ili roditelje, na kojega drugog člana rodbine ili svojte.

Naprotiv neograničenom pravu uživanja naravnog prihoda erazimirije tereti njenog posjednika cijeli niz tereta i ograničenja. On je dužan da racionalno svake godine obrađuje ziratnu zemlju (§ 9.), osim ako je po potrebi ostavi jednu godinu, da se odmori *(kelempe*, § 11.). Ostavi li je tri godine uzastopce jalovu, postaje *mustehiki tapu* i država može s njom dalje raspolagati[1]).

Da posjednik mirije nije vlasnik čitave substancije zemlje vidi se najbolje po tom, što u slučaju te se na njoj naide na majdan bilo koje rude, ovaj majdan pripada državi, koja mu za zemlju ima dati samo doličnu odštetu (§ 107.); a da on, osim ako je u interesu agrikulture (n. pr. kopanje jaraka za odvodnju (§ 14.), ne smije dirati u substanciju zemlje, vidi se i po tom, da iz njive ne smije bez naročite dozvole države, odnosno memura, vaditi ni ilovaču, da od nje peče ciglu (§ 12.). Isto tako mu treba dozvola, ako hoće na njoj zasaditi vinograd ili voćnjak (§ 25.) ili sagraditi kuću ili koju zgradu (§ 31.), jer i tim zemljište mijenja svoj prvotni karakter mirije i postaje mulkom; dapače ne smije se na miriji ni dozvolom vlasnika načiniti groblje (§ 33.), jer bi u tom slučaju dotični komad postao mevkufom. Mirija ne može se za dug plijeniti (§ 115.), niti proda-

[1]) Ako zemlja ostaje jalova uslijed povodnje (§ 69.) ili uslijed rata ili političkih nemira (§ 72.), postaje tapuje mustehak tek 3 godine, nakon što je prestalo djelovanje dotične više sile. Zemlja vojnika, koji se nalazi na vojni, ne postaje, ako je neobrađena, za vremena vojne mustehiki tapu (§ 73.). Ako je vlasnik malodoban, može tapu-memur prisiliti skrbnika, da se brine za obradivanje ili ju do vlasnikove punoljetnosti dati komu pod kiriju (§ 76).

vati za doživotnu rentu (§ 114.)[1]), a pravo zaloga na njoj je vrlo ograničeno (§§ 116., 117.).

I pravo diobe erazi mirije ograničeno je u toliko, što se dioba smije provesti samo dozvolom države i to samo onda, ako su dijelovi dosta veliki a da od njihova prihoda pojedinac može da živi (§ 15.).

Zanimiva je i ustanova § 20., koja veli, da neko, koji sjedi na nečijoj zemlji 10 godina bez zabrane vlasnika, postaje vlasnikom, ako ne prizna, da ju je uzurpirao. Nasuprot tomu ne stiče kmet, makar sjedio 10 ili 25 godina na aginoj zemlji, time nikakovo pravo posjeda (§ 23.).

Pravo posjednika tapijske zemlje zaštićeno je nizom posebnih ustanova. Tako nema na tuđoj njivi niko pravo paše (§ 24.), ne smije na tude drvo nasaditi kalem (§ 27.), u privatnoj šumi nema osim vlasnika niko prava sječe. Na zemlju, obraslu šumom, plaća se samo zemljarina *(idžarei-zemin)* a od drvljadi desetina (§§ 28.—30.). Na tuđoj zemlji sagradene zgrade može vlasnik zemlje privolom memura oboriti, osim ako je sagraditelj *bona fide* od države kupio tu zemlju. U ovom slučaju, ako je vrijednost zgrada veća od vrijednosti zemlje, mora vlasnik zgrade da prekupi zemlju a u protivnom slučaju može vlasnik zemlje otkupiti zgrade (§ 35.).

II. odsjek određuje pravo raspolaganja sa erazimirijom, koju vlasnik samo sa privolom memura može prodavati, poklanjati, zamijenjivati i dijeliti, a dostalac dužan je da plati tapijsku pristojbu (§§ 36.—41.). Kod prodaje erazimirije imadu osim rodbine tapijsko pravo zajedničari (§ 41.), ortak (§ 43.), posjednik mulkovnog imetka na onoj zemlji (§ 44.) i suseljani (§ 45.). Pravo *šufe* (prvokupa), što ga po šerijatu imade prvi susjed na mulkovnoj zemlji, na miriji nema valjanosti (§ 52.) a susjed može na nju samo onda imati pravo, ako nema prečih kompetenta i ako sam nema dosta zemlje, da od nje živi.

U III. odsjeku ustanovljuje se pravo nasljedstva — *haku intikal* — na erazi miriju a posjednici ovoga prava: djeca i eventualno roditelji, nasljeduju bez obveze plaćanja tapijske pristojbe (§§ 54.—58.).

IV. odsjek radi o miriji, koja je postala mahlul te je pripala državi, koja ju može davati drugom u posjed. Ponajprije se, analogno kao i u starim kanunamama, razlaže, kojim redom daljna rodbina umrlog vlasnika i ostali interesenti imadu pravo prvokupa ili kako se u zakonu veli, pravo na tapiju — *haki tapu,* koje je prema tome različno od prava nasljedstva *(haki intikal).* Posjednici tapijskog prava zovu se *haki tapu ashab* a po redu prešnosti razlikuje ramazanski zakon devet stepenova: 1. brat ili polubrat po ocu, 2. sestra ili polusestra po ocu, 3. unuk ili unuka po sinu, 4. suprug, odnosno supruga, 5. brat ili sestra po materi, 6. unuče po kćeri, 7. onaj, koji na dotičnoj mahlul zemlji ima kakovo mulkovno vlasništvo; 8. onaj, koji joj je bio suvlasnikom[2]), naravski samo odnosno na dio, koji je postao mahlul i napokon 9. kogod drugi, koji je potreban zemlje.

Mahlul zemlja mogla se samo dobivati, *„tapui mislile"*, to jest kupac imao je državi da plati ekvivalenat za tapiju, koji bi se ustanovljivao prema površini i rodnosti njenoj (§ 59.).

---

[1]) Ovaj paragraf anuliran je 18. safera 1306., te se od onda dozvoljava cesija zemlje kao naplata za doživotnu rentu.

[2]) Pravo suvlasnikovo statuirano je već u Sultan Ahmedovoj kanunami. U kanunami, što su je napisali Okčizade i mektubdžija Mehmed za dobe šejhulislama Jahjaefendije suvlasnik u čifluku postaje i suvlasnikom u njivama, što bi ih njegov ortak makar i bez njegove pomoći iskrčio.

Zemlja, na kojoj nije niko imao prava nasljedstva ili tapije, posve je mahlul *(sirf mahlul)* te ju država prodaje na javnoj dražbi najboljem nudiocu (§ 60.).

Paragraf 78. statuira — u prilog agrikulturnoj kolonizaciji — i neku vrst prava uzurpacije, jer veli, ako neko bez prigovora sjedi na mahlul miriji ili mevkufi 10 godina, stiče na njoj *haki karar* (pravo stalnosti) i dobiva ju bezplatno, ali ako prizna, da ju je uzurpirao, mora za onu zemlju platiti *tapuimisl* ili se inače prodaje na dražbi.

Drugi dio ramazanskog zakona raspravlja potanje o dvjema vrstima zemalja, koje se u starim kanunima spominju samo mimogred: o *metruki* i *mevatu*.

U *erazi metruke* (§§ 91.—102.) računaju se one zemlje, koje služe općoj koristi seljana ili gradana, dakle šume, opredijeljene za sječe *(baltaluk)* pojedinim selima ili gradovima, seoske ili gradske paše *(mere)*, seoska guvna *(harmani)*, ceste, putevi, sokaci, trgovi i *musale* (javna mjesta za klanjanje): sve to ostaje zajedničko vlasništvo dotične općine i ne smije se privatnoj osobi prodavati. Na seoskoj meri i u seoskoj šumi imadu samo dotični seljaci pravo uživanja a ne stranci, van ako bi u dotičnom selu stekli posjed. Zemlje, koje spadaju u kategoriju metruke, ne mogu se ni orati ni sijati niti se upotrebiti u drugu svrhu, osim kojoj su namijenjene; na njima ne može niko sticati prava bilo kakom zastarom.

Erazi mevat po § 103. su sva ostala mjesta, planine, krševi, šikare, gajevi, travnjaci i druga neobrađena mjesta, koja se ne nalaze u ničijem tapijskom posjedu, niti su od starine svojina seoske ili gradske općine a udaljena su od sela ili varoši tako daleko, da do njih ne dosiže glasni povik ljudskog grla. Radij udaljenosti od sjedišta civilizacije do periferije, na kojoj započinje erazi mevat, izjednačuje se u ramazanskom zakonu (§ 6.), i sa jednim miljem ili pola sata hoda. Prema tom je sva nekultivirana zemlja, koja nije u ničijem posjedu, udaljena od sela ili grada najmanje pola sata hoda, *erazi mevat*. Na ovakovoj zemlji mogu se dozvolom države, odnosno memura, krčenjem napraviti njive, koje, ako se za tri godine urede, postaju besplatnim vlasništvom krčioca, a ako se ne urede u tom roku, mogu se davati drugomu. Ako ih ko iskrči bez dozvole, može ih posjedovati samo ako plati *tapui-misl*. Ovakove krčevine naravski postaju mirijom te za njih vrijede sve ostale ustanove, koje vrijede za miriju.

Pojam erazi mevata izgubio se je u modernoj praksi u Bosni na štetu prava vrhovnosti države, jer se kod prodaje i izdavanja ovakog zemljišta interesentima pitaju stanovnici bližnje općine, pristaju li na to, da se ona zemlja komu proda ili da se kolonizira. Seljaci, kojima se ustupa odlučna riječ u tom pitanju, redovito, a osobito ako je reflektant na ono zemljište pripadnik monarhije, protive se, da se zemljište proda i tako se lišavaju po njih opasne konkurencije agrarnih doseljenika. Svoj votum motiviraju redovito tim, da je odnosno zemljište njihovo ispašište, makar ono bilo i udaljeno 10 kilometara od sjedišta općine. Da je ova motivacija posve neopravdana, slijedi već otale, što svi turski zakoni bez razlike ustanovljuju, da mera (ispaša) jedne seoske općine ne obuhvata veći prostor od jednog milja (kod gradova od pôdrug milja) a definicija mevata ramazanskog zakona izrično veli, da je sve neobrađeno zemljište izvan ove zone erazi mevat. Odričući se zakonske povlastice, štetovao je ugled države a kolonizacija i poljodjelstvo u Bosni do danas su samo zato tako zaostali, jer je država svoju kolonijalnu politiku učinila ovisnom od privole ili bolje od negodovanja seljaka.

III. dio ramazanskog zakona sadržaje razne druge ustanove: o majdanima (§ 107.), o tom, da posjednik prava tapije to pravo gubi, ako je druge vjere, ili drugoga državljanstva, nego li je prvašnji vlasnik ili ako ga je ubio (§§ 108. do 110.); § 114. brani, da se zemlja daje za doživotnu rentu ili uz uvjet, da preuzimač doživotno hrani njena vlasnika[1]); § 115. ponavlja staru ustanovu, da se erazi-mirija ne može za dug zaplijeniti a §§ 116.—118. dokidaju donekle ovu ustanovu, po kojoj erazi-mirija ne jamči za dugove, jer dozvoljavaju posebni način zalaganja putem vlasti pod imenom *feragi bil vefa*. Po § 116. ima se založena zemlja nakon isplate duga vratiti, po § 117. može se založena zemlja nakon izminuća platežnog roka prodati, ali to ima učiniti posebni od dužnika ovlašteni punomoćnik; dužniku ima se, pošto se isplati dug, dati suvišak od kupovnine a prava i dužnosti, koje uslijed ovakog zaloga pristoje kontrahentima, pristoje i njihovoj djeci, ali ne eventualnim njihovim vjerovnicima (§ 118.)[2]).

Posve u duhu starih kanunama dozvoljava § 121. uvakufljenje erazimirije samo na osnovu naročite carske mulkname; § 122. brani prodaju i davanje pod tapiju crkvenih zemalja; § 126. ustanovljuje, da kod uspostavljanja starih razorenih granica treba da prisustvuje šerijatski sud a granicu da opredijele stari ljudi i t. d.

Tapunizamnama.

Kao dopuna ovom zakonu izdan je 8. džemazulevela 1275. (= 1858.) pod imenom »Tapunizamnama«[3]) novi zakon, kojim se pobliže ustanovljuje postupak kod prenosa agrarnih nekretnina.

Kod prenosnih rasprava zastupaju državu posebni financijalni činovnici — *mal-memuri* — i to za vilajet tefterdar, za okružje okružni malmudiri, za kotar kotarski malmudiri, koji vrše funkciju tapu-memura (§ 1.). Ko hoće da proda ili odstupi zemlju, mora da je pravi njen posjednik i da joj označi točno kotar, selo granice i površinu u dunumima, što ima da potvrdi imam i muktar sela. Kod prodaje treba da su prisutne obje stranke ili njeni zastupnici. O svakom prenosu treba sastaviti zapisnik, koji se putem uredovnih instancija šalje u defteri-hakaniju (gruntovnicu) (§ 1.). I u slučaju baštinstva potrebno je, da imam ili muktar potvrdi nasljedno pravo (§ 4.). U ime prenosne pristojbe plaća kupac, baštinik ili onaj, komu se zemlja pokloni 5% od kupovnine, odnosno od procijenjene vrijednosti (§§ 6. i 8.) a u slučaju, da se dvije zemlje promijene, 5% od polovine ukupne vrijednosti obih zemalja (§ 7.). Osim toga plaća se 3 groša za tapijski spis, i u onom slučaju, kada se stara tapija zamijenjuje za novu (§ 11.). Tapija ima na čelu carsku tugru, u njoj treba da se označi kotar, selo, granice i površina zemlje a na nju treba da se udari muhur *tefter emaneta* (tapijske uprave (§ 14.).

Zemlja, koja je po § 50. erazi-kanuname postala mustehiki-tapu, daje se najprečem posjedniku tapijskog prava i to tako, da nepristrani vještaci dotičnog sela

---

[1]) Naredbom od 18. safera 1306. promijenjena je ova ustanova te se dozvoljavaju ovake doživotne rente, ali dužnost hraniti jednog kontrahenta tereti u slučaju smrti drugog i njegove pravne nasljednike.

[2]) §§ 116.—118. promijenjeni i upopunjeni su cijelim nizom naredaba i mazbata i to: 6. jula 1305. m., 6. safera 1306., 1. džemazulahara 1307., 14. rebiulevela 1308., 6. i 7. safera 1308.

[3]) Štampana 1279. u »Dusturu« str. 53. i dalje.

procijene njezinu vrijednost. Pristane li posjednik tapijskog prava na tu procjenu i plati li cijenu, predaje mu se zemlja, inače se prodaje javnom dražbom. Ako zemlja nema više nego 100 dunuma, vodi izvide kotarsko upravno vijeće *(kaza-medžlis)*, a ako je više, okružno vijeće (§ 16.). Ako na mahlul zemlju nema niko pravo tapije ili se dotičnici odreknu toga prava, postaje ona posve mahlul *(sirf-mahlul)* te se javnom dražbom prodaje i to do površine od 100 dununa pred kaza-medžlisem, od 100—500 pred okružnim vijećem a ako je više od 500 dunuma, valja rezultat dražbe javiti ministarstvu financija, koje može, ako ne odobri, odrediti novu dražbu (§ 18.).

Prodaja postaje pravomoćnom, čim kupac plati pristojbu i kupovninu te mu se to potvrdi muhurom medžlisa pa i ne treba čekati, da mu se izda tapija.

U posebnom odsjeku radi se u §§ 25.—30. o tom, kako se erazi mirija može zalagati te se proširuju odnosne ustanove ramazanskog zakona (§§ 116., 117.).

Postupak, koji se kod *„firagi bil vefa"* založene zemlje ima slijediti, jest taj, da vjerovnik i dužnik zajedno, odnosno njihovi zastupnici u kotaru, okružju ili vilajetu pred mal-memurom označe uzajmljenu svotu, uglavljeni kamatnjak i površinu te granice zemlje, koja se daje u zalog, o čemu se izdaje državna isprava a dužnik predaje vjerovniku i svoj *tapu-senet*. Kad dužnik plati dug, mora mu vjerovnik povratiti tapusenet, zadužnicu i zemlju (§ 26.). Ovakovu založenu zemlju ne smije posjednik zaloga ma ni dozvolom njenog vlasnika prodati, van ako je u ispravi izrično uglavljeno, da, ako se dug ne isplati do ustanovljena roka, vjerovnik ima pravo prodati zemlju i to sa znanjem memura i na javnoj dražbi (§ 27.). Umre li vlasnik založene zemlje prije otplate duga, prelazi dug na baštinike a zemlja im se predaje tek nakon isplate. Nema li baštinika, nego samo posjednika tapijskog prava, prodaje se zemlja na dražbi a oni imadu pravo uzeti je za postignutu cijenu, od koje država u ime *tapu-misla* zadrži svotu, koja odgovara jednogodišnjem prihodu zemlje a od ostatka se podmiruje vjerovnikova tražbina (§ 28.). Ne može li se od utrška podmiriti vjerovnik, nema prava od druge strane naplaćivati dug (§ 30.).

Zaglavak reformatornog rada Porte u agrarnom zakonodavnom radu je zakon o tapijskim ispravama izdan 7. ševala 1276. (29. apr. 1860.)[1]. U 16 paragrafa ustanovljuje se postupak, koji vrijedi kod izdavanja tapijskih dokumenata sa carskom tugrom, koji imadu da zamijene stare spahinske i zakupničke tapije i koje se u buduće kod prenosa agrarnih nekretnina imadu izdavati strankama kao posjedovnice. Taj zakon sadržaje osim naredaba, koje se tiču postupka, i nekoja potanja tumačenja ustanova prvašnjih zakona te je bitno popunjenje ramazanskog zakona i tapunizamname.

Stroga recenzija ovih zakona možda će iznijeti po gdjekoju nestašicu, možda će se naći i gdjekoja eventualnost, na koju zakonodavac nije pomislio i za koju se nije pobrinuo, ali je ovo zakonodavstvo, sravniv ga sa starim, kud i kamo naprednije a svakako najbolji argumenat protiv običajne u širokoj masi naroda namjerice raširene tvrdnje, da turske agrarnopravne ustanove radi nesredenosti ne pružaju dovoljnog jamstva za pravnu sigurnost.

---

[1]) Štampan u *„Dusturu"* (1279.) str. 63.—69.

IX. Kmetstvo.

Kmetstvo.

Osvrnuv se u gornjem prikazu, ako ne na sve, a ono bar na najvažnije zakonske ustanove turskih agrarnih kanunama, pada nam u oči, da tu nema nigdje spomena onom pojmu, koji se smatra točkom, oko koje se kreće današnje bosansko agrarno pitanje a to je pojam kmeta i takozvanog kmetovskog prava. U turskim zakonicima, koji su poprimili po koji hrvatski naziv za ustanove, koje im fale, baš ćemo ovu riječ, bez koje si moderno agrarno pitanje ni pomisliti ne možemo, zaludu tražiti a zaludu tursku ili arapsku, koja bi joj odgovarala.

Kmetstvo, kako ga nalazimo u Bosni, institucija je, koja je u čitavom orijentu nepoznata pa se turski agrarni kanuni njim zato i ne bave niti donose ikake ustanove, kojom bi se odnošaj između kmeta i age određivao. Ako je u Bosni, usprkos tomu, da ta institucija za pravo nema zakonske podloge u turskim kanunima, ostalo kmetstvo kroz pet vijekova do današnjeg dana sačuvano, dokaz je to, kako je ova institucija tijesno srasla sa narodom.

Neuka masa doduše indentificira pojmove kmeta i raje, ali to je, kako smo već spomenuli, posve krivo, jer »*raja*« znači podanika bez razlike vjere u njegovom odnošaju prama državi kao sahibi-erzu a u ovom smislu, u agrarnim kanunima, posjednika seoskog imanja a nipošto kmeta ili zakupnika. I baš ovo zamijenjivanje raznorodnih pojmova glavni je uzrok, da je kmetsko pitanje u nas tako zbrkano.

Crtajući odnošaje srednjega vijeka, razložili smo postanje kmetstva a ovdje bi nam valjalo još na osnovu kanuna rekonstruirati pravnu podlogu, na kojoj se ono moglo i u tursko doba sačuvati sve do današnjega dana.

Da dodemo do rezultata, neka nam je ishodištem slijedeće razmatranje, koje na prvi pogled nije u nikakoj svezi sa našim pitanjem.

Nepromjenljivost karaktera zemlje.

Kako je država pravo posjeda na erazimiriji ograničavala svojim vrhovnim pravom »rekabom«, vidi se po tom, da su zakoni dozvoljavali doduše promjenu substancije zemlje *in melius,* ali su branili svaku promjenu *in peius.* To će reći, posjednik mogao je na svom zemljištu slobodno provesti melioracije, ne tražeći za to posebne dozvole, a kažnjavao bi se, ako bi zemlju deteriorirao. Vidili smo već, kako zakon, jamačno jedino iz fiskalnih razloga, nalaže, da se od haračkih zemalja, makar i one prešle u ruke muslimana i nadalje uzimlje harač, dakle porezni karakter zemlje ne može se promijeniti na gore, ali ni materijalna supstancija njena, jer zakon brani, da se n. pr. oranica pretvori u livadu, jer se tim deteriorira. Zemlja doduše ne postaje sterilnom, ali joj prihod, a naravski i porezna kvota, postaje znatno manjom.

U kanunima ima dapače i ustanova, da se njiva, koja bi uslijed navale vode postala čajrom, čim to voda dozvoli mora pretvoriti opet u njivu a na pitanje, smije li raja kao posjednik jedne njive namjerice pretvoriti ju u livadu, odgovara Ebusuud ovom fetvom: »Njive nisu mulk, nego državna zemlja (erzi-memleket), dana raji u posjed a oni daju harač, desetinu i čiftakče. Ostanu li kroz tri godine jalove, mogu se oduzimati i davati drugom. Trava ne daje onoga prihoda, što ga daje žito a raja nema prava ni na što, na što ne ulaže svoju muku«.

Drugom prilikom to obrazlaže isti Ebusuud tim, da *mukata*, koja se daje za livade, nije jednaka desetini, što bi ju davala ziratna zemlja. Raji, odbiv desetinu, pripada ostatak a nije pravo uzimati samo desetinu od onoga, što rada bez rajina rada a ostalo da ona dobiva.

Slični razlozi ponukali su zakonodavca, da zabrani u spekulativne svrhe utraviti njive, na kojima bi se dozvoljavalo strancima da pasu svoju stoku te bi se za to uzimala travarina u gotovom. Muftija Abdul-Aziz izdao je dapače fetvu, kojom se to brani i u slučaju, ako bi bivalo sa dozvolom spahijinom.

Dezertiranje zemlje.

Jednakom brigom nastojali su zakonici, da zapriječe dezertiranje seoskog posjeda, ako nije bilo uzrokovano višom silom a samo ako je posjednika zemlje natjerala *vis maior*, da ostavi svoj posjed, nije gubio pravo posjeda. Karakterističan precedens desio se je 1018. u fočanskom kadiluku, kada se je uslijed razbojničkog zuluma eškije razbjegao narod te su njive ostale puste i neobrađene, niti su plaćale poreza dulje od tri godine. Sahibi erzi (spahije) izdali su ove zemlje uz tapijsku pristojbu ljudima od položaja te su ih ovi uzeli u posjed, ali prvašnji posjednici potužili su se radi toga na Portu te je sultan fermanom od 1. muharema 1018. (= 6. aprila 1609.) zapovjedio, da se razbjegla raja vrati na svoje mjesto i da joj se vrate njihove njive, livade i mulkovi, što su ih prije posjedovali a kupci ovih zemalja neka od spahija zaišću novce, što su dali u ime tapije.

Opasnije po poljodjelstveni razvoj bijaše svojevoljno dezertiranje čifluka a kao nekoć u rimsko doba, tako je i u Turskoj, kada je bila na vrhuncu svoje moći, prevladala u naroda tendencija, ostavljati sela i seliti u gradove i kasabe. Razlog tom bio je raznolik: jednim je gradski društveni život pružao više pogodnosti, nego li seosko samovanje a drugi, vezani uza svoje zemlje nisu se mogli osim ratarstva baviti drugom granom privrede, trgovinom ili obrtom, koji su baš u to doba u većim gradovima, a u Bosni osobito u Sarajevu, silno uznapredovali i procvali. Neke opet mamila je u grad nada, da će u državnoj ili vakufskoj službi naći boljega napretka, nego li na selu, sijući i orući djedovsku baštinu a ratno doba nukalo je mnoge na krajini, da sprovode veći dio života u tvrdavama i palankama.

Sve to prijetilo je agrikulturi velikom opasnošću, jer po strogom smislu zakona, ovakove napuštene zemlje imale bi se vrstati u rubriku dezertiranih *(dželai vatan)* te bi njihovi posjednici imali gubiti pravo posjeda na njima.

Već u starih Osmanlija uzimalo bi se od svakoga posjednika, koji jedne godine nebi obradio svoje zemljište, jer bi otišao drugamo, i nadalje čiftakče po 22 a negdje po 25 akči godišnje; ali pošto je gubitak poreza bio kud i kamo veći, uvela se za ovake slučajeve globa, zvana *čift-bozan resum*, koju bi svaki posjednik imao plaćati, ako bi mu zemlja koju godinu ostala neobrađena. Početkom muharema 1017. (17. aprila 1608.) izdan je zakon, kojim se naređuje, da se raji, upisanoj u tefter kao raja, ako zapusti zemlje, što ih posjeduje te ih ne ore i ne žanje, nego odilazi u koje drugo mjesto, da svoju skrb i snagu posveti zanatu, trgovini ili kojem drugom zvanju, dočim zemlje ostavlja puste i prazne, u ime *čift-bozan-resma* uzimlje svake godine globa od 300 akči za pola čifta

150 akči a 75 akči za četvrt. Ovoj globi nema odgode i ona vrijedi jednako i za muslimane i za inovjerce.

Razumije se, da se po strogom smislu zakona ova globa može uzimati samo tri godine uzastopce a ne više, jer na zemlju, koja ostane dulje vremena neobrađena, gubi posjednik pravo posjeda a lišen je naravski i porezne dužnosti. I držeći se strogo toga, u brzo bi opustila većina sela. Tomu ima da doskoči dodatak gornjoj ustanovi, što sam ga našao u jednoj bosanskoj kanunami, po kom dužnost davanja čift-bozana prestaje onda, kada spahija ostavljeni čifluk dade drugom ili kada se posjednik, pošav drugamo, pobrine za to, da se njegove zemlje uredno obraduju.

Osim toga ima u jednoj kanunami još i slična ustanova, da raja, koja posjeduje čifluk a nije kadra da ga sobom obrađuje, može privolom spahije *(timar-eri)* dati ga drugomu uz uvjet, da ga sije žanje i obrađuje[1]).

Ove stavke važne su s dvojega razloga, jer je posjednik erazimirije mogao mirno odseliti u grad ili kuda mu volja, a da se ne smatra uskokom, komu bi valjalo oduzeti zemlje, ako od njega ne dođe bar svake treće godine pouzdani glas, da je na životu, i jer je mogao davati svoje zemlje na obrađivanje, ne gubeći time prava vlasništva. Ona je osobito za Bosnu od vanredno velike važnosti, jer je to jedina donekle pravna formula, koja instituciju kmetstva dovodi u sklad sa starim turskim agrarnim kanunima, te netom citirana stavka iz bosanske kanuname dozvoljava posjednicima, koji bi ostavili svoje čifluke i preselili u grad, da ih dadu komu drugom, koji će ih ispred njih obrađivati i davati dužne poreze a taj drugi bio je kmet. Ovo pravo obrađivanja zemljišta po kom drugom, dakle i po kmetu, opravdavao je već Ebusuud u jednoj fetvi, gdje veli doslovno: »Raja može svoju zemlju dati komugod na upotrebljavanje i čuvanje i kada hoće, opet ju vratiti«; a da o ovakovom odnošaju nije imao voditi brigu ni spahija a ni sud, može se izvoditi iz ustanove istog Ebusuuda, da ostavljanje na amanet i u naruč (arijet) nije nešto, za što treba šerijatske odluke *(hukmi šeri.)*

Muslimanski zemljeposjednik, slijedeći dakle običaj svojih sredovječnih pradjedova, davao je svoje zemlje, kako narod veli »u naruč« ili na amanet a ugovor, pod kojim je to bivalo, smatrao je turski zakon privatnopravnim odnošajem, u koji se država nije miješala. Zato se kanuni ne osvrću na kmetske ugovore, sankcionirane jedino predajom i starinom a u kanunami tevkije Dželalzade odnosi se na amanet samo ova ustanova:

> »Ako neko dade zemlje, koje se nalaze u njegovom posjedu nekomu drugom u naruč *(siparis)* i zatim ode u drugi kraj te ih onaj, koji je uzeo te zemlje na amanet, ore i žanje a od više spomenutog dođe svake tri godine pouzdani glas ili pismo, ne može sahibi erz praviti smutnje i dati zemlju drugome, jer da je onaj pošao u tuđinu. Ali ako od onog, koji je odselio drugamo, ne dođe sigurni glas i pismo, nego je iščeznuo *(nabedid)*, zakon je, da sahibi erz daje one zemlje drugom.«

Kanuname dalje ustanovljuju, da je svako, ko na amanet predane zemlje obrađuje, dužan davati spahiji desetinu i resmove a samo ako zemlje — bile ostavljene na amanet ili ne — ostanu tri godine uzastopce bez razlike puste, može ih davati spahija pod tapiju.

---

[1]) Rukopis u posjedu pok. Hilmief. Muhibića, str. 14.

Vrlo važna je zakonska ustanova, koja preuzimaču amaneta poriče pravo, da uslijed desetogodišnje zastare sebi svojata vlasništvo na »*amaneten*« predanu zemlju, što se motivira aksiomom »u amaneta nema zastare«. Ovo pravno načelo isključuje mogućnost, da si kmet uslijed toga, što obrađuje koji čifluk, deducira bilo kakovo pravo, koje bi se ticalo posjedovnog odnošaja na čifluk a eventualne parnice u tom pogledu isključene su uslijed spomenute ustanove kanunama, koja izrično veli, da je amanet nešto, za što ne treba šerijatske odluke, dakle ne potpada pod sudačku jurisdikciju.

Fetve o kmetovima.

Odnošaj između age i kmeta smatrao se prema tom u tursko doba posve privatnopravnim kao i odnošaj svakog drugog zakupa i s toga razloga se kanuname njim potanje i ne bave. Kolikogod sam ih prolistao, nigdje nisam našao ustanove, koja bi se toga odnošaja ticala a samo u jednom zborniku, koji osim kanuname sadržaje niz fetava, našao sam neke mlade fetve, gdje se kmet označuje i danas još običajnim imenom *čiftčije*. Sama činjenica, da su se u pojedinim prijepornim kmetskim pitanjima iskale takove fetve, dokazuje najbolje, da zakoni za kmetstvo nemaju dovoljnih ustanova.

Ove fetve glase:

1. Pitanje: Ako bi na Zejdovu čifluku njegovi čiftčije sagradili kuće, mogu li se ove uvrstiti u nepokretnine *(akarat)*?

Odgovor: Bog zna! Kuće, zgrade i staje različni su od nepokretnina, ali u mirazu smatraju se kao nepokretne.

(Fetva mostarskog muftije Hasana.)

2. Pitanje: Ako Zejd, koji je Amrov čiftčija te mu čifluk sije i žanje, na spomenutom čifluku sagradi ili donekle popravi zgrade, da tamo svojtom i svojim hajvanom stanuje ili ako učini ovom slične usluge te se poslije odseli na koji drugi čifluk, ima li za to dobiti od Amra odštete?

Odgovor: Bog zna, nema[1]). Što čiftčije učine usluge vlasniku čifluka ili zgrade ili drugo ponaprave, to je ekvivalenat najamnine za stanovanje i oni to po carskom kanunu ne smiju ni oboriti ni ponijeti.

(Fetva mostarskog muftije Hasana.)

3. Pitanje: Vlasnik čifluka daje pola sjemena i pola volova a čiftčija pola sjemena i pola volova pa ugovore, da im je prihod na pola; kako će po šerijatu dijeliti slamu?

Odgovor: Takovo obrađivanje nije valjano. Ako za slamu ne budu ništa ugovorili, dijeliti će po sjemenu.

(Fetva mostarskog muftije Hasana.)

4. Pitanje: Kada aga[2]) pošalje svoga čiftčiju trgovcu, da mu donese robe i pošalje pismo a trgovac postupa po pismu i dade robu a ostane duga, može li taj ostatak trgovac po šerijatu tražiti i naplatiti od čiftčije, koji je poslan?

---

[1]) Ovo je načelo posve protivno sredovječnom, običajnom na dubrovačkom teritoriju, jer je vlastelin tamo bio dužan kmetu, ako ode sa čifluka, nadoknaditi takozvani „*amelioramentum*“, to jest one investicije kmetove, uslijed kojih bi naselje dobivalo veću vrijednost.

[2]) Ovo je prvi puta što nalazim u jednom starijem spisu riječ aga za vlasnika čifluka.

Odgovor: Ne može, jer je čiftčija samo poslanik.

(Fetva muftije akhisarskog Hasana.)

5. Pitanje: Ako bi Zejd trećinu, što mu ima davati čiftčija njegov Amru, prodao za neku svotu novaca Bekiru i ovlastio ga, da ju on pobire, a Amru bi sahibierzu dokazao, koliko je bilo prihoda te bi prema tom prihodu plaćao desetinu, može li Bekir, pozivajući se, da je platio toliko desetine, zahtijevati, da mu prema njoj daje trećinu?

Odgovor: Može.

(Fetva sarajevskog muftije Ahmeda. Original.)

Reforme.

Osim ovo malo slučajeva nije mi poznat ni jedan drugi, gdje bi se spominjao kmet ili čiftčija a tek u ramazanskom zakonu nalazimo mu spomena pod imenom *mustedžira* ili zakupnika i to u § 23., koji potvrđuje staru ustanovu, da zakupnik, koji je od posjednika jedne erazi mirije dobio ovu u zakup, da je obrađuje, tim ne stiče na nju nikakova *hakikarara* i da toga prava, makar na njoj sjedio kolikogod vremena, nemože steći. Ova ustanova uvršćena je u zakon, jer već stari turski zakoni a i ramazanski ustanovljuju, da svako, makar i neopravdano sjedio bez prigovora na nekoj zemlji kroz 10 godina, na nju uslijed zastare stiče pravo posjeda, pa se je bilo bojati, da će i zakupnici na osnovu toga deducirati to pravo i za se.

Velika mana kmetske institucije u Bosni sastojala se je u tom, što odnošaj između kmeta nije bio posvuda jedinstveno i jednako uređen. U nekim krajevima kmet je bio dužan davati od poljskog prihoda u ime haka trećinu, u nekim polovinu a opet u nekim samo četvrtinu ili čak petinu. Mjerodavan je bio za to samo običaj a raznolikost, koja je tim nastala, postajala je vremenom sve veća. I glede služnosti[1]) što ju je kmet imao davati agi, bijaše prema raznim krajevima velika razlika: u sjevernim dijelovima Bosne nije bilo nikakove služnosti u običaju a u južnim, osobito u Hercegovini, bio je kmet sa svojom čeljadi dužan agi robotati stanovitu robotu, koja se opet prema kotaru a i prema mjestu razlikovala. Ova nejednakost bila je više nego li »zulum« aga razlog neprestanom nezadovoljstvu kmetovskom, jer kmet, koji je od starine davao više haka, čim je vidio, da drugi kmet daje manje, bio je nezadovoljan i naravski smatrao je nepravdom, da i on ne daje manje od polovine ili trećine. Da se bar nekako stane na kraj ovim razmiricama i da se bilo kako uredi odnošaj između kmeta i age, sazvala je Porta u Carigrad posebnu anketu, na koju su bili pozvani kao zastupnici kmetskih interesa iz svakoga okružja posebni izaslanici, koji su imali pred reformatorskim vijećem, t. zv. tanzimatom, iznijeti svoje želje, odnosno žaobe, u koliko se tiču odnošaja između kmeta i age. Na osnovu ove ankete izrađena je zakonska osnova, koja je 14. safera 1276. (12. septembra 1859.) stupila na snagu te je poznata pod imenom saferske naredbe.

---

[1]) Služnost u običaju je u onim krajevima, gdje je kmet davao haka manje od trećine ili polovine te je ovaj manjak nadomještao svojim radom. Običajna je služnost osobito u pograničnim dalmatinskim kotarima, jer je tamo robota od starine bila u običaju, kako to vidimo primjerice u kninskom urbaru i u dubrovačkim agrarnim ustanovama.

Saferska naredba.

U saferskoj naredbi valja nam prije svega istaknuti dvije principijelne činjenice: 1. da ni u njoj ne nalazimo naziva »kmet« ili nešto, što bi tomu po smislu potpuno odgovaralo, nego se obradivač kmetskog selišta zove *mustedžir* t. j. zakupnik, njem. Mieter, a vlasnik zemljišta zove se ukratko *sahib* (vlasnik); 2. odnošaj izmedu mustedžira i sahibije označuje se u 12. članku sa riječi *müzare'a* a u službenom prijevodu saferske naredbe u Glasniku zakona i naredaba od 1880. str. 511, prevedena je ova riječ sa *„Agrarverhältnis"* — »agrarni odnošaj«. Ovaj prijevod nikako ne iscrpljuje značenje originalne riječi, jer imenom *müzare'a* označuje se u islamskom zakonodavstvu posebni ugovor, uslijed koga posjednik zemljišta na stanovito odredeno vrijeme ovo predaje drugomu, da ga obraduje i da mu u ime najamnine daje *in natura* stanoviti dio od žita, što bi na njemu rađalo. Bitan uvjet za valjanost ovoga ugovora jest taj, da se u njemu točno označi vrijeme, dokle će taj zakup trajati, dakle je vrijednost njegova na neograničeno vrijeme zakonito isključena. Često daje zemljevlasnik i neki dio sjemena.

Kolika se važnost kod ovakih ugovora polaže na to, da se u njemu točno označi rok valjanosti, vidi se najbolje po tom, da obveza ne prestaje smrću jedne stranke, nego tereti, sve dok rok ne izmine, i njene pravne nasljednike [1]). Sve to sadržano je u samoj riječi *müzare'a* ali ni sublizu u riječi *Agrarverhältnis*, a inkongruencija u nomenklaturi bila je dosele uzrokom čestom nerazumijevanju pravog stanja stvari u bosanskom agraru.

Ovaj prigovor pada ne samo na praksu iza okupacije, nego i na samu safersku naredbu, koja kmeta za pravo nebi smjela zvati imenom *mustedžir*, nego *zarî*, ili *müzarî*, kao onoga kontrahenta, koji *müzare'a*-ugovorom preuzimlje tuđe zemljište na obradivanje.

Čitajući safersku naredbu, pada u oči, da ni ona nije jedinstvena, da joj nije namjera jedinstveno urediti odnošaj izmedu age i kmeta, nego da i ona priznaje tradicionalnom običaju odlučnu važnost pa mu se opire samo u toliko, u koliko je na evidentnu štetu kmeta a inače ga ostavlja na snazi.

U prvih šest članaka bavi se napose sa pojedinim bosanskim okružjima: sarajevskim, travničkim, banjalučko-bihaćkim, zvorničkim, novopazarskim i hercegovačkim. Jednolike su u svim okružjima samo ustanove, koje se odnose na zgrade, jer svuda jednako određuju, da kuće na čiflucima, koje su si kmetovi sagradili, imadu oni sami popravljati a koje su im sagradili vlasnici zemlje, imadu ovi popravljati, ali u buduće je dužnost zemljevlasnika, graditi kmetovima kuće. Isto tako uvađa se u svim okružjima. da se hàk od voća odsele uzimlje u iznosu od trećine a ne, kako je u nekim krajevima bilo, i od polovine. Što se tiče haka od žitnica i ostalih plodova ostaje stari običaj svuda na snazi tako, da se u sarajevskom okružju davala trećina a mjestimice i polovina, u banjalučko-bihaćkom i zvorničkom trećina, u travničkom trećina, četvrtina ili petina a u Hercegovini hak je još raznoličniji, jer se ima davati, prema mjestu i običaju, trećina, četvrtina, petina a negdje i polovina.

Kako se iz ovoga vidi, baš u haku, koji je i za agu i za kmeta od najveće važnosti, saferska naredba ne donosi ni reforme, ni jedinstvenosti, nego potkrijepljuje stari običaj.

[1]) Sravni o tom Tornaw: Das moslemische Recht, str. 122. i sl.

Služnost, t. j. dužnost, da kmet svom agi radi stanovitu robotu, priznaje saferska naredba također, u koliko je običajem ustanovljena, a gdje nije, brani ju. Tako zabranjuje služnost u okružjima sarajevskom, banjalučko-bihaćkom i zvorničkom; u travničkom je ograničuje na dužnost, da kmet dogoni agi hak u kuću, odnosno na pazar a u Hercegovini ostaje stara služnost na snazi u onim krajevima, gdje daje kmet četvrtinu ili petinu, uvijek dakako samo u onom opsegu, u kom je ustanovljena običajem

Članak 7. određuje, da u buduće ima aga dužnost, da kmetu za stanovanje sagradi zgrade a kmet, da se brine za popravak, a ako bi se zakupnik od jednog čifluka odselio a ostale bi na njem zgrade, koje je on načinio, ima ga aga za njih odštetiti i platiti onu svotu, što će ustanoviti dobri ljudi, od kojih svaka strana izabire po dva a ovi, ako se ne mogu složiti, odabiru petoga člana, koji će svojim glasom odlučiti.

Članak 8. daje agi pravo, da kmeta može dizati sa čifluka u slijedećim slučajevima:

1. ako zemlju bez zakonite isprike ne obrađuje te zemljeposjednik tim gubi od prihoda,
2. ako kmet zemlje gospodaru čini štetu,
3. ako mu uskrati plaćati hak i
4. ako šta učini, što se protivi zakupnom ugovoru.

Kmet može bez naročitog razloga ostaviti čifluk, ali ne prije, nego li je ovrhao žito a ako bi to učinio prije, dužan je davati agi odštetu za štetu, što bi je tim pretrpio.

Članak 9. ustanovljuje, da aga trećinu, što ga od čifluka ide, ne smije davati nikom u zakup[1]).

Članak 10. zabranjuje agama, kako je to uslijed zloporabe bivalo, kada bi izašli ljeti na svoj čifluk ljetovati, kmeta istjeraju iz kuće te da oni u njoj stanuju a kmeta da sile, da im daje hranu.

Članak 11. određuje, da se trećina od šljiva daje u svježim ili sušenim šljivama, ali ne u pečenoj rakiji.

Najvažnija ustanova u čitavoj naredbi je članak 12., jer naređuje, da se u buduće ugovori o kmetskom odnošaju[2]) imadu sastaviti pismeno te u njima točno označiti dužnost zakupnikova, da se tim u slučaju razmirica ima pouzdana osnova, po kojoj će se prosuđivati. Ugovor ima se napisati u dva egzemplara a potpisuju ga obje stranke: zemljevlasnik i čiftčija i to starješina kmetske kuće. Svaka stranka dobiva po jedan egzemplar. Ovaj kmetski ugovor vrijedi tako dugo, dok je živ onaj zakupnik, koji ju je potpisao ili dok u osobi zakupnika ne nastane promjena.

Važnost ove ustanove sastoji se u tom, što statuira, da ugovor ne sklapa kmetska zadruga kao juristička osoba, nego starješina kuće kao fizička osoba, jer inače njegovom smrti ugovor nebi gubio valjanosti. I baš ova se ustanova u novije doba u mnogo slučajeva zanemarivala, jer se protiv izričnе ustanove, da nakon smrti podpisivača ugovora valja načiniti novi, zakupni ugovor smatrao

[1]) Ovomu protuslovi jedna fetva, što sam ju malo više priopćio.

[2]) U turskom originalu saferske naredbe upotrebljava se za agrarni odnošaj kmeta prema agi riječ *miizare'a. Müzâry'* po Zenkeru znači obrađivača tuđe zemlje, komu vlasnik daje zemlju i sjeme a on daje vlasniku stanoviti dio roda. Sravni o tom, što je gore rečeno.

vječnim te se i nakon smrti kmetove priznalo pravo zakupa njegovim nasljednicima i to ne samo muškim, nego često i protiv stogodišnjeg juristićkog shvaćanja turskog, dapače i ženama. I tako je novija praksa uvela u bosansko agrarno pitanje poticalo razmiricama, koje je bilo kud i kamo veće, nego li su bila sva ostala poticala, koja su prije okupacije uzrokovala agrarne nemire.

Formulari za agrarne ugovore imali su se po naredbi štampati u Carigradu a ustupati besplatno strankama.

Ustanova, koja zahtijeva, da pismeni ugovor bude temeljem kmetskom odnošaju, nije se baš sa strane kmetova poštivala u onoj mjeri, u kojoj to zahtijeva naredba. Mnogi kmetovi sastavili su doduše sa svojim agama zakupne ugovore, ali daleko više njih je bilo, koji se za ovu ustanovu nisu brinuli te nisu pravili nikakova ugovora, prem su se, strogo uzevši, svoje volje time odricali jedinog neoborivog dokaza za svoje kmetsko pravo.

Kmetski ugovori.

Formular za ove agrarne ugovore, litografiran u Carigradu, je papir u velikom formatu, raspolovljen vertikalnom linijom na pola a na desnoj mu je strani turski naslov na lijevoj hrvatski, pisan vrlo hrđavim pismom, gdje je teško odgonetnuti, da li je to ćirilica, šta li je a i sam tekst vrlo je nečitljiv. Nakon duge muke, koju sam potrošio u čitanje ovog zagonetnog natpisa, mislim da ima glasiti: »Osobitni list po nahodku sastavljeni načini medju čifluk sahibijama i čifčijama zaradi pisanja ugovorni seneta izdajući se bez plaće. U istom ima se složno popisati skupa obadvi strani i gospodarski načini u budućnosti ništa ne odlučeno«.

Ispod natpisa, na desnoj je strani turski tekst ugovora, na lijevoj hrvatski, pisan bilo ćirilicom, bilo latinicom, prema konfesiji kmeta ili prema tom, da li je bio pri ruci pisar, vješt jednom ili drugom pismu.

U ugovoru obvezuje se kmet, da će »na dodanašnji tekući običaj« davati sjeme, volove, izradu, koja se oko njiva i čajreva odraduje »i što čifčiji prinadleži, kao komljenje, sijanje i sa svojim volovima oranje i na njive tor i džubre iznošenje i vršidbu kao i bašči podizanje«. To sve se obvezuje po glasu ovog »kontrata« a što će zemlja davati roda, da će u vrijeme izvrijeći, da ne bude štete, da neće nikada škodu ni zijana prinositi i što bude »hasulata« da će u vrijeme žetve, pošto se od tog istoga izvadi desetina, »bez da bi se sjeme vadilo«, od svega »treći tal« davati gospodaru a »dva tala« sa slamom da ostaju njemu. Isto vrijedi i za voće a sijeno da se dijeli na pola. I da ne bi »ove pomenute hakove išta sakrio u svom vremenu izdavati, i bezvremeno čifluk ne ostavljati«, u slučaju pak, ako bi htio ostaviti, to onda u vremenu vršidbe da mora javiti i dragovoljno izići.

Gospodar čifluka opet izjavljuje, da čifluk daje pod gornjim uvjetima »na izradivanje«, da će zgrade popravljati o svom trošku i da od čifčije neće tražiti ni hrane ni zobi niti ikakova besplatna posla. Na koncu je formula, da strana, koja postupa protiv ugovora »treba da trpi, što ju od strane suda postigne«.

Saferska naredba ne iscrpljuje ni iz daleka svu veliku množinu najraznoličnijih prijepornih pitanja, koja bi nastala između age i kmeta a radi toga morala je nova uprava izdavati cijeli niz naredaba, kojima se pojedine stavke saferske

naredbe tumače ili upotpunjuju. Kako nam nije namjera, zalaziti u bosansko agrarno pitanje, kako se predstavlja u sadašnjosti, ostavićemo ta pitanja na stranu a osvrnućemo se samo na jedno, koje u novije doba ima aktuelniju važnost.

To pitanje glasi, imade li kmet pravo prvokupa na čifluk, što ga on obrađuje?

Ramazanski zakon, u komu su posjedovna prava na razne vrsti zemalja do u sitnice odredena, poznaje kod prelaza zemalja iz jedne ruke u drugu dvojako pravo: *haku intikal* ili baštinsko pravo, što ga u erazi-miriji ima muško, odnosno žensko dijete iza oca te mu očeva zemlja pripada bez tapije i *haku tapu* ili pravo na tapiju, uslijed koga se zemlja, koja je smrću ili inače postala mahlul, plativši *tapui-misl,* može *„tapui-mislile"* kupiti. Ovo je tapijsko pravo u ramazanskom zakonu u glavnom isto kao i u starijim kanunama a pravo prednosti se tu razlikuje na devet stepenova (§ 59.). Osobe, kojima pripada pravo na tapiju zovu se *haki tapu ashab* (vlasnici tapijskog prava). Na sedmom mjestu ove stepenice stoji posjednik mulkovnog posjeda na erazi-miriji (zgrada, voćnjaka, bašće i t. d.), koji u slučaju, te nema pravoužitnika prvih šest stepenova, ima pravo zahtjeva, da mu se *tapui-mislile* proda zemlja, koja je postala mahlul. Pošto skoro svaki kmet ima na kmetskoj zemlji ili kuću ili šljivik ili drugi mulkovni objekt, što ga je on sagradio ili zasadio, moglo bi se iz ove ustanove izvoditi, da kmet ima pravo prvokupa na mahlul čifluk, dakako ako nema prečih šest stepenova haki-tapu-ashaba. Međutim svi stari kanuni bez iznimke, jedna već citirana fetva i ramazanski zakon smatraju zgrade, drvljad i sl. integralnim dijelom čifluka, vlasnik im nije kmet, makar ih on i posadio, nego aga a kmet ima, u slučaju te se kmetski ugovor dokine, za ove amelioracije samo pravo na odštetu, kao u srednjem vijeku na *amelioramentum.* Ali da i nije tomu tako, bilo bi kmetsko pravo prvokupa, konstruirano na ovoj osnovi, vanredno ograničeno, jer § 159. ramazanskog zakona doslovno veli: »Na muslimanskoj zemlji nema nemuslimanu nikakova prava tapije a na nemuslimanskoj nema musliman prava tapije«. Iz toga bi se dakle pravo prvokupa na 7. stepenu moglo izvoditi kmetu samo u onim vrlo rijetkim slučajevima, gdje su kmet i aga iste vjere.

I tu je tursko zakonodavstvo priskočilo kmetu u pomoć te mu je zakonom od 7. muharema 1293. (1876.) priznalo pravo prvokupa u roku od godine dana u slučaju, da bi se čifluk, bilo svojevoljno, bilo javnom dražbom prodavao.

Ovaj zakon ujedno je zaglavak turskog zakonodavnog rada u agrarnim stvarima prije okupacije i glavna podloga današnjoj akciji za otkup kmetova.

Kako se iz ovog kratkog prikaza razabire, današnji bosanski kmet ne može i ne smije se prispodobiti ni sa onim kmetom, koji je bio, što Nijemac veli, »leibeigen«, ni sa njemačkim *„Grundholde"*. Potonjeg teretila je osim dužnosti podavanja haka i služnosti, ograničeno baštinsko pravo obzirom na osobinu uz dužnost davanja baštinskog udijela a uza to nije bio pred sudom samosvojan, nego ga je morao zastupati gospodar i konačno bio je *glebae adscriptus,* t. j. gospodar prodavao ga je zajedno s grudom, uz koju je bio vezan. Kmetstvo, što se označivalo imenom »Leibeigenschaft«, bilo je kud i kamo još teže, jer je suviše ograničavalo osobnu slobodu, baštinsko i posjedovno pravo, te oduzimlje kmetu svako pravo tužbe protiv gospodara, koji ga je mogao prodavati čak i bez obzira na bračne i rodbinske veze.

Bosanskog kmeta osim dužnosti davanja haka i služnosti, koja postoji samo u nekim kotarevima u nekoj mjeri, nije tištio ni jedan od navedenih tereta i

ograničenja a i sama služnost, koja se kao sredovječni relikt mjestimice sačuvala, ublažena je u toliko, što je svuda, gdje ona postoji, visina podavanja znatno snižena.

Bosanski kmet uživa u punoj mjeri sva građanska prava, kao i ostali građani, ne tereti ga nijedna izvanredna dužnost a u svom odnošaju prema zemlje gospodaru u istinu je tek zakupnik — *mustedžir* , koji zakupninu plaća u naravi, donekle i radom, a ne u gotovu novcu. Pred zakupnikom ima dapače tu prednost, da je novija praksa, protiv izrične ustanove saferske naredbe, po kojoj kmetski ugovor vrijedi samo za osobu starješine kmetske kuće, koji ga je sklopio, taj ugovor eternizirala, priznavajuć mu naslijedivost na štetu posjednika zemlje, čija zemlja, opterećena ovim teškim teretom, gubi skoro svu prometnu i velik dio ekonomske vrijednosti.

X. Dodatak.

Izvadci iz starih kanunama.

I.

Iz kanuname nišandžije Feriduna.

Ako je jedan raja u knjizi zapisan kao težak i taj raja imade unuka po sinu i vlastitog sina a sin umre prije oca a ostane rajin unuk a raja opet poslije umre, zakon je, da zemlja pripane unuku, kako bi pripala sinu; neka ga spahija ne napastuje, jer da je zemlja djedova a ne očeva, neka mu je ne uzimlje iz ruku niti mu zahtijeva tapijski porez.

8. Odsjek.

Od raje uzimlje se resmi čift u martu. I resmi čift je u nekim vilajetima 36 (akči) a pola čifta polovica toga; ali u vilajetu Hamidu je 42, u vilajetu Munteša 33 akče a u vilajetu Germejanu (Kastamuni) uzimlje se opet po potonjem načinu.

Ako neko posjeduje manje od jednog čifluka, uzimlju mu 12 akči *resmi benaka* a *džababenaku* je 9 akči; zasije li zemlju, što je ima, uzimlje mu se 12 akči.

I još, ako je potomak raje neožen'en a sposoban radu i zaradi, uzimlje mu se prema zaradi.

Ko je upisan kao neoženjen, neka daje *resmi-benak.*

I još ko posjeduje zemlju veću od dva čifluka, neka od pola daje (čift-) akče a od viška po jednu akču na dunum u ime resma.

I šteta je uzimati od nekog resmi-čift, na komu je bio zapisan čifluk ali mu je nestao.

I od nekoga, ko nije zapisan u knjizi da je raja, ne uzimlje se resmi čift, neka ne uzimlju!

I još od nekoga, koji nije raja[1]) a posjeduje zemlju na spahinom tlu, neka mu ne uzimlju zemlju iz ruku, jer da nije raja.

---

[1]) haridži raja = izvan raje, to jest neraja.

I još, ako bi koji od rajinskog staleža postao posjednikom te bi otišao, može ga spahija opet vratiti na njegovu zemlju, ali ako bi prošlo više od 10 godina, neka ga ne dira.

Resmi čift neka se ne uzimlje od imama, koji posjeduje džamijski vakuf, ovaj prihod nije zapisan u knjizi a sa imama dignut je svaki avariz[1]); neka im se za vrijeme, dok budu imami, ne nameće.

I još, ako jedan raja umre i dopane vječnosti, baštini mu zemlju sin; nema li sina, ne baštini ju brat, nego ju uzimlje s tapijom, koju drugi ponudi, neka mu je daju. Desi li se, te on ne uzme, neka spahija daje, komu hoće.

9. Odsjek.

Ako nekoliko braće posjeduje očinu zemlju u zajednici a jedan od njih umre i spahija zaište od njih tapijsku pristojbu, zakon je i dozvoljeno, da ju daju za bratov dio.

I ako iza umrlog raje ostane malodobni sin, nesposoban posjedu. neka od njega ne išće tapijsku pristojbu, neka dade (zemlju) drugom a kada siroče odraste, neka mu je opet vrati. Sirotinjska tapija[2]) zabranjena je, očeva zemlja mu je baštinstvo.

I ako koja raja umre, sinovi mu ne ostanu a ostane kći te zaište zemlju, pošto je očinja a ona kadra njom upravljati, neka spahija daje zemlju kćeri, neka joj ne brani.

I još se protivi zakonu, ako bi žena htjela uzimati zemlju, koja je postala mahlul ma i pod tapiju, neka se neda!

Zakon je, ako neko zemlju, koja se obrađuje, ostavi pustu tri godine uzastopce, da mu je spahija, pošto je to za nj šteta, uzme iz ruku i dade drugom s tapijom; ali neka je daje njemu (t. j. prvašnjem posjedniku), ako bi ju uzimao s onom tapijom, što bi ko drugi davao.

Planine, brda, livade i zemlje, koje se uslijed povodnje ne mogu orati, ako ostanu puste, ne postaju time *tapuje mustehik.*

I još, mjesta, koja su opredijeljena za pašu stoke građana i seljana, protivno je zakonu obrađivati i zabranjeno zagraditi. Pošto je to opća šteta, neka se ne daju pod tapiju.

I ako bi jedan raja umro ili bi se iz domovine iselio a zemlja bi mu ostala mahlul pa bi je sam spahija zaposjeo, ne postaje ona *has,* potrebno je da ju daje drugome.

I od zemalja, koje su uknjižene u tefteru, po zakonu je, da spahija uzimlje četvrtinu a na onakim zemljama, gdje rađa rod od vinograda i bašče opet je zakon, da se uzimlje četvrtina.

I još ako bi beglerbeg nekim spahijama davao knjigu i poslao ju kadijama. da spahijin prihod i resum za stanovito vrijeme utjeraju, protivno je zakonu, izdavati ovakove naloge kadijama. Kadijama neće biti prikora ako nalog ne izvrše.

---

[1]) Namet.

[2]) *Uksuz tapusi.*

10. Odsjek.

O desetini.

Od pšenice, ječma, žita, prohe, zobi i krupnika uzimlje se desetine sa *salarijom* od 8 kila 1 kila, od svake *mudde*[1]) 2½ kile. Pošto je spahija naplatio salariju, neka u ime hrane ne ište ništa, jer je umjesto hrane kao relutum ustanovljena salarija. Od ostalog zrnata žita, nohuta, borčaka, pamuka, lana, suhog grožđa i smokava uzimlje se desetina a salarije nema. Zakonu odgovara, uzimati od vinograda i vrtova desetinu, ali da raji ne bude teško, upisan je mjesto toga resum.

I još, ako spahija izdade vakufsku ili emirsku zemlju s tapijom a ne bude bašča ili vinograd te se ne može ni sijati ni obrađivati, neka ne traži kao od bašče.

I orasi, koji bi od starine bili na rajinom čifluku daju desetinu, ali koji bi u planini i po brdima bili, spahijini su, neka ih on uzimlje.

I još od raje može se ponovno desetina uzeti, ako nebi obrađivao zemlju svoga sahibierza, nego bi obrađivao u drugom timaru, onda neka mu se silom uzimlje dvostruka desetina.

I još dužnost je rajina, da spahijino žito dobavi do hambara, ali da ne bude dalje od dana hoda; u tom slučaju neka se zahtjev ne izvršava.

14. Odsjek.

O slobodnom timaru.

Zakon je da su alajbegluk, subašluk, ceribašluk, miralemluk, dizdarluk i čaušluk slobodni timari; osim ovih drugi nije slobodan. I običajni rok za robove i robinje je tri mjeseca a za životinju jedan mjesec[2]). I u takovom timaru nije zapisana krvarina *(beva)*[3]) uzimlje ga sandžakbeg a inače vlasnik timara.

Ako se na jednoj zemlji uhvati ris ili tigar, koža je sandžakbegova.

Svekolike globe i kazne na slobodnom timaru su sahibierzove i sandžakbegove. I ako bi došla potreba, da se ko objesi te se od strane šerijata stavi zahtjev, neka se u ime zamjene za kaznu *(bedeli sijaset)* ne uzimlje ni jedna akča a na zemljama, na kojima se pomiluje, nema bedeli-sijaseta.

Rajinske zemlje kupovati i prodavati protivno je zakonu, osim ako to bude sa znanjem spahijinim; ali ako se proda posjed, neka spahija uzme desetinu od novaca. I ne bivši spahijine privole nije prodaja i kupnja pravovaljana.

I još neka spahinska i činovnička klasa vrijeme, kada se mjeri harman, dulje od jednog tjedna ne odgađa, ako bi ga odgodili i nebi izmjerili, neka seoski imam i ćehaja i ostali starješine, sastav se, izmjere žito i pošalju do hambara i predadu a poslije neka mu (spahiji) ne koristi prigovarati, da su bez njegova znanja protupravno izmjerili.

Ovako znajte!

Pisano početkom ševala god. 982. (sredinom januara 1575.).

Izvadio iz kanuna najslabiji rob, pobožni siromah Feridun, nišandžija Visoke Porte.

---

[1]) *Kila* je turska mjera za žito = 36 litara, *mudde* = 20 kila = 720 l.

[2]) Ovo je nerazumljivo.

[3]) Hammer o. c. čita *juva* = gnijezdo. Vidi u popisu imena *beva*.

II.

Tumačenje zakona, koji vrijedi za sandžake Bosnu, Hercegovinu i Zvornik.

U gradu Sarajevu prodaje se pšenica, ječam i drugo žito, kakvo bilo, na *kilu* od 66 oka a na kilu ječma po 10 a na kilu karišika po 5 akči; a na vino od kile, kojoj vele *medra* te ih ide 8 na tovar, uzimlje se 7 akči a od kola sijena po 20 akči.

A pošto je u spomenutim sandžacima zabranjeno nositi u neprijateljsku zemlju sukno, ćebeta, sablje, konje, željezo i onakove stvari, od kojih bi se moglo strahovati, neka ih niko ne nosi a ko bi to učinio, neka se strogo kazni.

I na putovima neka se u ničijim rukama, bio ko bio, ne ostavlja oružje.

I desetinu od raje neka procijene sandžakbezi, subaše, erbabtimari, gradski ljudi i drugi u određeno vrijeme, neka ne vele, da nije vrijeme i neka raju ne tlače. Čim zaišće raja, neka tim ne oklijevaju ni sat a ako bi učinili, biti će im to uzrok svrgnuću.

I za potrebnu opskrbu gradova kupi se od kuće na kuću po 5 akči a više neka se ne zahtijeva ni jedna akča.

I kada bi ljudi sandžakbegovi i subaše i činovnici im ili ko drugi naplatili po zakonu kakovu globu, neka pod imenom *siaseti-džerime* (namet na globu) ne uzimlju ništa više.

I neka ne pasu na rajinskim livadama. I drvo, hranu, pšenicu i drugo neka im ne otimlju i neka ne uzimlju ništa. I sa raje dignute su sve novotarije.

I kositi im čajrove i raju siliti, da im čuva konje, brane po spomenutom zakonu kadije zemaljske; ako li nebi mogli spriječiti, neka prijave Visokoj Porti, a ako nebi pisali prijavu, neka im to bude razlog svrgnuću.

I neka se ne uzimlje ništa od onih, koji su obješeni i kojima je ruka odsječena, koji su batinani ili ukoreni, nego neka se uzimlje samo onoliko, koliko je određeno u kanunami.

I od razbojnika, koji je zaslužio vješala, zabranjeno je uzimati novaca pod izlikom, da je iz tamnice utekao, provalio ili ju sasjekao a ako bi razbojnik krivnjom vojvode pobjegao, neka se od vojvode traži, a ako se ne nađe, neka se vojvoda objesi.

I poreznici običavali bi od ribe iskati od 7, 8, 10 akči po 2 akče: kada se ovakove stvari prodaju, neka od 40 akči uzimlju po jednu a više je zabranjeno.

I u ime *poljačine*[1]) određeno je da sahibitimari uzimlju po 2 akče a drugomu nema (u to ime) ništa, neka se ne uzimlje.

I na nekim je mjestima ustanovljeno od sijena s kuće na kuću po 5 akči a na drugim upisana je od sijena desetina, neka je uzimlju.

I ako bi se na mjestima, gdje od starine nije bilo crkve, poslije sagradile, neka se ovake crkve poruše i obore a ako to kadije u jednom kadiluku nebi zabranili, uzrok je to da se svrgnu.

I ako bi se u klancima i na opasnim mjestima, gdje je za čuvanje ustanovljen namet na one, koji dolaze i prolaze, da im se osigura imetak i osobe, ovim desila šteta, treba da (čuvari) odgovaraju sa svojim imetkom i glavom. I u spomenutim klancima zapisano je od kuće na kuću po 10 akči spendže a od kuće na kuću

[1]) Ovako i u turskom tekstu!

pô kila pšenice i pô kila ječma a ako imadu vinograda, zapisana je desetina od vina i *resmi-bostan* te sitnarije i konji, kao i u ostale raje. A na mjestima, gdje bude sijena, daju za sijeno desetinu a na kojim nema te nije ništa zapisano, neka im se ne uzimlje ništa. I neka su oprošteni od svih običajnih daća *(tekjalifi urfije)*.

I po dvije akče, što se uzimlje u bosanskom vilajetu i na drugim mjestima, uzimlje se o Ilin-danu.

I na mjestima, gdje je upisan porez od sijena i pčela, rok mu je ravno na početku augusta. I porez od pčela uzimlje se tamo, gdje ima 10 košnica, po jedna košnica, a tamo, gdje nema 10 nego 8 ili 9, uzimlje se od svake košnice po jedna akča i pô, više neka se ne uzimlje. A porez za bostan, po 2 akče, uzimlje se na Mitrov-dan *(kasum)*, a osim njega neka se uzimlje od zelja, luka i sličnoga desetina.

Od inovjeraca se još uzimlje spendže 25 akči a od poturčenika oženjenih po 22, od neoženjenih, ako nisu punoljetni po 12 akči. A ako musliman ili inovjerac umre te je prije smrti pokupio svoj prihod prvašnje godine, daje spendžu u cijelosti, jer je to zaostatak od odmjerene *džizije:* neka se prema tom postupa! I rok spendže ustanovljen je na 2. ili 3. marta.

I pošto su mukate od čifluka dokinute, upisana je desetina i salarija. I salarija je od sto snopova tri snopa a od sto kila tri kile. Više neka se ne uzimlje.

A hajmani, koji se nalaze na čiflucima, neka se pišu kao raja na svojim prvobitnim mjestima i spahiji svežu a vlasnik onoga čifluka, gdje bi zemlju prihvatili da ju obrade, neka im ne smeta.

I ako bi koji raja svoje volje otišao sa svoje zemlje a neko drugi bi se na njegovu zemlju upisao, a onaj raja bi se poslije vratio na svoje mjesto, povratiti će mu kadije njegovu zemlju, a ako bi onaj (drugi) uzeo ju makar i s tapijom, efendije će po šerijatu uzeti trošak a baštinu povratiti; to neka ne priječe.

I raji, koja je na hasovima i sličnim zemljama, neka niko ne čini i ne dopušta nepravde.

I za bašče, njive, livade, voćnjake i mlinove, koji su kod prvašnjeg popisa rečenog vilajeta upisani kao *hasa* i nisu prodani tapijom te neki nisu imali posjednika, nego su se pokvarili i zagubili a neki su dospjeli u posjed spahija, predloženo je, da se izvade iz *hasaluka* i zapovjedano, da se na dražbi dadu onim, koji bi ih iskali tapijom i kogod bi više ponudio te na njemu ostanu, onomu se daju i zapisuju. I uzimlje mu se resmi tapu i šalje u državnu blagajnu i tako zapisuje. A kada se siju i žanju, uzimlje im se desetina i salarija.

I daju mlinarinu *(resmi-asijab)*.

I onaki mlinovi, koji rade vrijeme od 6 mjeseci, neka daju 15 akči a od onih mlinova, koji rade ravno 12 mjeseci, uzimlje se 30 akči resma a od onih mlinova, koji rade 3 mjeseca, uzimlje se 9 akči mlinarine. I ta se mlinarina uzimlje, kada dospije novo žito.

I onaki *hajmani*[1]), koji dolaze u jedno selo te stanuju a nisu zapisani u onom selu, gdje stanuju kao raja, nego su zapisani rajom kojemu drugom spahiji,

---

[1]) Riječ *hajman* nisam mogao naći u riječniku, ali valjda je načinjena od *hajma* = čador sa perzijskim sufiksom — *an*. I po smislu ove i jedne gore navedene ustanove biti će to neka vrst nomada, koji dolaze i prolaze, te bi, ako se na jednom mjestu dulje zadrže i orali. Slično nešta ima u nekim planinskim krajevima Hercegovine, gdje čobani iz daleka dogone stoku na ljetovanje i često oru tudu zemlju. Ovake njive upotrebljavaju samo jednu godinu a slijedeću uzorati će ju onaj čobanin, koji prvi dođe. Hakovi daju se naravski vlasniku zemlje.

od njih može spahija sela, u kom stanuju, uzimati po 50 akči *resmi-duhan*, ali tek pošto se ravna godina popuni a dok se ne izvrši, ne uzimlje. Ako bi onaj, koji bi se nastanio u jednom selu, sijao i žeo te bi spahiji davao desetinu, ne uzimlje se od njega resmi duhan.

I ako bi koji raja u kom drugom selu sijao i žeo a svoju bi vlastitu zemlju ostavio pustu, treba ga opomenuti i ako bi nakon opomene posijao, treba da daje dvije desetine, jednu sahibi erzu a jednu vlasniku one zemlje, na kojoj je upisan kao raja.

Sahibi erzi uzimlju od sedam ili od osam (jedno).

I pčelarinu daje onom, na čijoj zemlji sjede, ona pripada njemu.

I ako ima na jednoj zemlji petorica braće ili više a jedan umre, postaje mu dio *tapuje mustehik*. Nema koristi prigovarati, da je zemlja zajednička, ona je tapuje mustehik.

I ako se jedna planina, koja je šumovita te je između nekoliko sela a granica joj nije odmjerena, isiječe i iskrči, postavlja se granica na onom mjestu gdje se sjekire (onih koji krče) sastaju.

Prašuma (karadag) nije ničija, ona pripada onom, ko ju oživi, neka ga niko ne smeta, neka on daje *filuriju* i neka mu se ne traži više; pošto je platio svoju filuriju, neka u nj niko ne dira i neka je oslobođen od svih nameta.

Tako da znate i da vjerujete mojem uzvišenom znamenju.

S početka sretnoga ramazana mjeseca godine 946. (= 10. januara 1540.) u Carigradu.

III.

Zakon o srebrničkim ugljarima.

Hudžet umrlog nazora Hasana.

Uzrok ovom pismu je ovaj; kada se je sada uslijed carskog fermana ponovno popisalo zvorničko okružje, došla je raja, što je u srebreničkim i drugim majdanima u carskom hasu određena kao ćumurdžije (ugljari), te se potužila govoreći: Kada smo prije pravili čumurske odžake za majdane, davali smo, ako je odžak bio na zemljama carinskog hasa, upravitelju hasa-zemalja po starom zakonu po 2 akče resmi-odžaka a kada smo pravili odžake na spahinskim zemljama, davali smo po starom zakonu 2 akče spahijama u ime resmi-odžaka i tako hoćemo i sada po starom zakonu davati spahijama; ali odkako je sadanji emin Hajrudin, postao eminom, uveo je novotariju te zahtijeva od ćumurdžinskih hasa od svake kuće mjesečno po 2 akče to jest 24 akče na godinu, i to imao ko odžaka ili ne imao, premda mnogo sirotinje i nezgodnih ljudi u godini ne može ni dva odžaka načiniti. Ovo se protivi starom zakonu i nama se time nanosi šteta i nasilje, koje mi ne možemo podnijeti te smo odlučili pobjeći.

Ovako su se potužili.

Kada bi se pravio odžak, uzimlje se po starom zakonu i po carskom tefteru resmi-odžaka po dvije akče a uzimati po kesimu protivi se tefterihakaniji i starom zakonu: zato se to zabranjuje te je riješeno, da se postupa po starom zakonu. I pošto je raja zaiskala o tom ispravu, izdaje joj se ova teskera u ruke a ako bi se odsele postupalo protiv starog zakona i raja tištila, neka sudci to zabrane, a koji ne bi zabranjivali, neka se prijave Visokoj Porti.

U početku rebiulevela 956. (= 30. marta 1549.)
Iz kanuname drinopoljske od godine 973.

IV.

II. Odsjek. Tumač naročitih odnošaja kršćana.

Neka na čitavu kuću, gdje ima upisan beglučki vinograd, rade po tri dana na godinu a gdje nema beglučkog vinograda, neka zemlju ne obrađuju i kada se od kršćana prema carskom tefteru uzimlje hàk, neka im se ne uzimlju konj i kola na silu i neka se ne gone na težak posao *(juklu iš)*. I oni kršćani, koji nisu na timaru raja, nego dolaze iz vana da siju timarsku zemlju, dužni su, donositi sahibi timaru desetinu do seoskog hambara.

I ako jedan od kršćana, koji je došao iz inozemstva, umre u Turskoj, te bi, nakon što se isplate dugovi, ostala kakova ostavština, neka ju kadija popiše i uzme u ruku. Ako bi iza umrloga neko podnio tužbu radi našljedstva ili oporuke te bi trebalo muslimanskih svjedoka a svjedok bi bio kršćanin te bi posvjedočio za oporuku i našljedstvo, pošto je to po šerijatu dopušteno, neka se onako prizna, kako on posvjedoči, i neka nema zapreke.

Ako radi oporuke i našljedstva nebi bilo parnice, neka se ona ostavština, koliko god je bilo, sa znanjem kadije popiše i sačuva na sigurnom mjestu i neka u tu ostavštinu ne dira ni bejtulmaldžija niti ko drugi. Ako poslije iz domovine onog umrloga dođe kogod po ostavštinu, treba izvještaj i inventar ostavštine dostaviti Visokoj Porti a kada Visoka Porta zapovjedi, da se razvidi, je li onaj čovjek doista iz zemlje pokojnikove a pismo, što ga je donio, tamošnjeg bega i da li je došao za taj posao, i kada se to uspostavi, neka se dade visoka zapovjed, da se ostavština preda čovjeku, koji je po nju došao a za ostavštinu neka se brinu sudci pomenutog kršćanina i neka ju razdijele. I od ovakih kršćana, koji su došli iz inozemstva, neka se ne uzimlje pristojba za ostavštinu.

(Iz kanuname od godine 973.)

V.

Nekoliko agrarnih mesela[1]).

1. Desetina — harač.

Pitanje: Ako je u jednom selu vrtova i bašča, na koje je u tefterhani zapisana desetina, može li spahija zahtijevati harač, jer je harač korisniji od desetine?

Odgovor: U ovom vilajetu nema nikako desetinske zemlje; pod imenom desetine uzimlje se harač mukaseme. Samo jer se je na mnogim mjestima uzimalo u ime harač-mukaseme deseti dio muvezafa, smatra se općenito desetinom a ako harač mukasema zemlje ne podnosi više od desetine, nije nikako

---

[1]) *Mesele* znači pitanje a katehetička forma pitanja i odgovora, koju nalazimo i u *fetava*, bijaše u islamskoj sholastici vanredno oblubljena za vulgariziranje pojedinih znanosti. Broj ovakih katekizama, gdje se pitanja izmjenjuju odgovorima, bijaše vanredno velik a oblik mesele, kojim se osobito za učenje teoloških struka služilo, upotrebljavao se je i za propagiranje agrarno-pravnih načela kao i drugih juridičkih pitanja. Da se čitaoc bar donekle upozna sa formom i sadržajem ovakih mesela, izvadio sam iz jednog lijepog kodeksa, pisana god. 1182. gornju seriju te ju priopćujem.

moguće povisiti ga, a ako i podnosi, opet je potrebna carska naredba, da se starinski običaj uzmogne promijeniti.

2. Je li spahiji resum halal?

Pitanje: Je li prihod, što ga spahije uzimlju od erazimirije: osmina, i novci, što ih uzimlju u ime resmi čifta, i resmi-mudžered i ovčarina i resmi tapija spahijama »halal«? [1])

Odgovor: Ovčarina je zekjat[2]) za ovce; ona nije *haram* onom, ko ne posjeduje 200 drama. Takozvani resum za pčele nije također haram, ako je siromah te mu predstavlja deseti dio imetka a nije ni haram onim nemuslomanima, koji ne posjeduju zemalja. Ebusuud.

3. Dunum-hak, ako nema roda.

Pitanje: Ako u bašči, koja pripada Zejdovu vakufu, ne bude roda, je li dozvoljeno uzimati dunum-hak?

Odgovor: Treba samo ekvivalent za najamninu. Ebusuud.

4. Ako se prihod neopravdano prisvoji.

Pitanje: Ako sandžakbeg Zejdov has poslije vremena žetve podijeli Amru a Amru bi si poslije u raje prisvojio prihod one žetve, može li onda Zejd od Amra oduzeti taj prihod?

Odgovor: Može.

5. Podjela timara drugom.

Pitanje: Ako bi Zejd u doba žetve umro, ne pobrav prihoda a prihodi spomenutog timara podijelili bi se Amru, hoće li Amru ili bejt-ul-mal pobirati desetinu od roda?

Odgovor: Činovnik bejtulmala.

6. Ako se timar oduzme, pošto se pobrao timarski prihod?

Pitanje: Ako bi na timar, što ga carskim beratom drži Zejd, dobio Amru na koji bilo način zapovjed te bi od raje pobrao prihod, može li sada Zejd, koji na osnovu berata drži timar, od Amra ili od raje zatražiti prihod?

Odgovor: Uzimlje od Amra. Ebu Said...

7. Ako car pokloni selo.

Pitanje: Ako car Zejd osvoji jedan vilajet i naredi, da posjed, što ga posjeduje raja kao mulk, ostane potvrđen u njihovim rukama a poslije u spomenutom vilajetu pokloni Amru jedno selo, je li ono selo Amrov mulk?

Odgovor: Ako je zemlje poklonio raji, nije darovanje Amru pravovaljano, a ako zemlje nije poklonio raji, nego su im ostavljene u rukama kao na zajam, posve je prema običaju, da Amru darivano postaje mulkom.

8. Desetina uzimlje se od onog, koji daje njivu u zakup.

Pitanje: Ako Zejd zaište u Amra u zakup i obrađuje njive, što ih posjeduje, hoće li sahibi-erz desetinu od roda iskati od Zejda ili od Amra?

Odgovor: Od Amra?

---

[1]) *Halal* za razliku od *haram*, označuje, što je po šerijatu dozvoljeno.

[2]) Zekjat je zakonom dozvoljeni prihod, koji odgovara četrdesetom dijelu imetka.

9. Ako sahibi-erz **preda zemlju sinu.**

Pitanje: Ako sahibi erz mahlul zemlju za više nego tapui-misl predade sinu Amru, može li njegov nasljednik, veleći, da će ju dati drugom, uzeti od Amra?

Odgovor: Ne može. Jahjaefendija.

10. Ako je zapisana vojnička baština.

Pitanje: Ako nekolicina od vojnika, koji stanuju u timarskom selu spahije Zejda, od zemalja što ih posjeduju, uskrate davati Zejdu desetinu od roda, što bi radao, veleći, da im je ona zemlja upisana kao baština a oni nemaju u rukama autentični spis, da su im one zemlje postale baštinom: mogu li Zejdu uskratiti desetinu samo obzirom na to, da su vojnici.

Odgovor: Ne mogu.

11. Ako vojnička zemlja ostane tri godine pusta.

Pitanje: Ako Zejd pripada vojničkom staležu te, pošav na vojnu, zemlje, koje bi mu ostale, nebi dao komu u naruč pa bi ostale tri godine puste i prazne, može li ih spahija, jer se nisu obrađivale, dati pod tapiju?

Odgovor: Može. Ebu Said.

12. Zemlje uz čifluk ne daju se strancu.

Pitanje: Ako bi Zejd umro a sin mu Amru bi se poturčio a Zejdov bi se čifluk radi Amrove vjere prodao i predao Bekiru pa ako bi Amru, koji je bio starinom posjednik njiva, koje pripadaju čifluku, umro bez poroda i spomenuti Bekir bi one njive zaiskao da uzme uz *tapui-misl* a sahibi-erz ne bi mu ih dao, nego bi dao kojemu strancu: je li sada Bekir kadar da zahtijeva, da se njemu dade, što je ovomu dano?

Odgovor: Jest.

13. Njive, koje pripadaju čifluku.

Pitanje: Ako je Zejd na jednom čifluku posjednik nekih njiva, koje od starine pripadaju tom čifluku te ih privolom sabihi-erza za toliko i toliko novaca proda i preda Amru a poslije onaj čifluk prodade i predade Bekiru, može li Bekir, pozivljući se na to, da su one njive nekoć spadale čifluku a čifluk je sada njegov, od Amra zahtijevati one njive, koje su mu prodane?

Odgovor: To ovisi o visokoj (carevoj) odluci.

14. Ako ko umre, ne uzev cijenu za prodaju.

Pitanje: Ako je Zejd dozvolom sahibi erza svoju zemlju prodao i ustupio Amru ali, ne dobiv cijenu joj, nakon izminuća od pet godina umro te bi onu zemlju baštinio sin Bekir: može li sada Bekir spomenutu cijenu u punoj mjeri zahtjevati od Amra?

Odgovor: Može.

15. Ako zemlja potpane pod tapiju, dok je u sjemenu.

Pitanje: Ako sahibi-erz jednu zemlju bez djece umrloga, koja je postala mustehaki-tapu izdade a miraščije ju drže, dok ne sazrije sjeme i ako Amru

nakon žetve nebi dozvolio, da pridrže, može li miraščija korenje onoga sjemenja počupati?

Odgovor: Ne može.

16. Dioba dijelova njive.

Pitanje: Ako bi Hind, koji je sa Zejdom suvlasnik njive, htio sa dozvolom sahibi-erza da odijeli svoj dio, može li to Zejd zabraniti?

Odgovor: Može. Jahjaefendija.

17. Ako zemlja ostane tri godine pusta i prazna.

Pitanje: Ako Zejd njivu, što ju posjeduje, ne ostavi bez uzroka tri godine pustu i praznu, može li ju spahija dati drugomu s tapijom?

Odgovor: Ne može.

18. Pitanje: Ako bi na ovaj način ovaku njivu spahija dao drugomu a Zejd bi onu njivu kupio od onog drugog, može li ju besplatno držati?

Odgovor: Može.

19. Pitanje: Ako bi Zejd zemlju, što je posjeduje, neprekidno deset godina bez uzroka ostavio jalovu te ju ne bi obrađivao, može li spahija ove njive dati komu drugom pod tapiju?

Odgovor: Može. Ebusuud.

20. Pitanje: Ako bi Zejdu, koji se odseli u drugu zemlju, njive, za koje mu Amru plaća 30 kila pšenice zakupnine, silom prisvojio Bekir te ju obradivao i Zejd se za neko vrijeme povrati, može li on spomenutu zakupninu od Bekira iskati?

Odgovor: Može. Neka daje zakupninu po potrebi.

21. Može li prvašnji posjednik oprovrći, ako mu je zemlja radi ojalovljenja izdana?

Pitanje: Ako Zejd odseli u drugu zemlju a zemlja mu osta tri godine pusta te ju sahibi-erz tapijom dadne Bekiru a poslije se povrati Zejd, može li ju od Bekira povratiti?

Odgovor: Ne može. Jahjaefendija.

22. Ni sin ne uzimlje.

Pitanje: Ako sahibi-erz Zejdovu zemlju, jer ju je ojalovio, predade Bekiru, može li ju Zejdov sin povratiti?

Odgovor: Ne može.

23. Ni sestra ne uzimlje.

Pitanje: Ako zemlja, kojoj je posjednikom Zejd, koji ju je tri godine opustio, postala *tapuje mustehak,* može li ju uzeti sestra Zejdova, koja stanuje u onoj mahali?

Odgovor: Ne može. Jahjaefendija.

24. Predaja njive supruzi.

Pitanje: Ako bi Zejd od spahitimarskih zemalja, koje bi postale mahlul, za više nego tapui-misl dao svojoj ženi a poslije nekog vremena bi Zejd umro, a zemlji

bi postao Bešir spahijom: može li Bešir onu zemlju od Hinde oduzeti i povjeriti (drugom)?

Odgovor: Ne može.

25. Ako ostane tri godine pusto i prazno.

Pitanje: Ako Zejd odseli u drugi kraj a svoje zemlje ne dade u naruč nekomu, da ih obrađuje te one zemlje ostanu neopravdano uslijed neobrađivanja zanemarene, može li sahib-erz one Zejdove zemlje radi zapuštanja dati nekomu, koji bi ih zaiskao?

Odgovor: Može.

26. Ako neko pođe u drugi kraj a zemlju dade drugomu u naruč.

Pitanje: Ako su Zejd i Amru braća te su zajednički posjednici svoje zemlje a Zejd, pošto bi odselio u drugi kraj, dade vlastiti dio one zemlje svomu bratu Amru u naruč a Amru obrađuje svu i daje desetinu i resum spahiji a od Zejda dolazi redovito vijest: može li spahija Zejdov dio, jer ga nije on obradio i navodno uskočio, dati pod tapiju.

Odgovor: Ne može. Ebu Suud.

27. Ako se pročuje glas smrti.

Pitanje: Ako bi se pročulo, da je Zejd umro u tuđini a Amru, bivši spahija, bi dao zemlje, što ih je on posjedovao, pod tapiju Bekiru i poslije bi se svrgnuo Amru a na njegovo bi mjesto postao spahijom Bešir te bi se za Beširovo vrijeme smrt Zejdova dokazala: može li on pod izlikom, da je dokaz smrti Zejdove za njegova vremena dobavljen, njegove njive oduzeti Bekiru i dati ih pod tapiju komu drugomu?

Odgovor: Ne može.

28. Njive zarobljenika.

Pitanje: Može li sahibi-erz zemlje Zejdove, koji se nalazi zarobljen u tamnici, za to jer se ne obrađuju, izdavati pod tapiju?

Odgovor: Ne može.

29. Zemlje zarobljenika.

Pitanje: Ako bi Zejd pao u ropstvo nevjernika a zemlje bi mu spahija dao s tapijom komu drugom a sada bi se Zejd izbavio, može li onu svoju zemlju od onog drugog besplatno uzeti?

Odgovor: Može.

30. Ne uzimlje se zemlja pod izlikom, da ju je otac obrađivao.

Pitanje: Može li za komad zemlje, koji se 20, 30 godina nije obrađivao te je ostao prazan i pust pa ju je Zejd uzeo pod tapiju od sahibi-erza i obrađivao te bi se pojavio Amru, ovaj smetati pod izlikom, da ju je njegov otac prije spomenutih godina obrađivao?

Odgovor: Ne može.

31. Spahija neka ne daje u najam sirotinjsku zemlju.

Pitanje: Može li spahija zemlje, koje su malodobniku pripale od oca Amra, jedino zato, jer je malodoban, izdati tapijom?

Odgovor: Ne može. Menkari-zade.

32. **Preuzimanje zemlje testatora u zastupstvu siročeta.**

Pitanje: Ako bi posjednik erazije Zejd umro a žena bi mu Hinda ostala trudna i poslije bi sahibi-erz spomenutu zemlju dao Amru a sada bi Hinda porodila kćer i pravo tapije bi imala kći: može li žena, koju je testator postavio skrbnikom siročetu, da u zastupstvu siročeta posjeduje, što je dano Amru.

Odgovor: Može.

33. Predaja njive pod uvjetom služnosti.

Pitanje: Ako Zejd jednu svoju njivu sa znanjem sahibi-erza preda (tefviz učini) nekomu, da mu za to služi, može li sada zaiskati, da mu se vrati?

Odgovor: Ne može.

34. Odstup pod uvjetom vlastitog nadzora.

Pitanje: Ako Zejd sa privolom spahije polovicu svojih zemalja predade Amru pod uvjetom, da će ju on sam nadzirati: može li, jer se ona polovica ne uređuje, sada od Amra oduzeti?

Odgovor: Može.

35. Cair se ne ore.

Pitanje: Ako bi Zejd nešto od svoga čajra, za koji plaća ustanovljenu mukatu, htio da povrati, može li sahibi-erz Zejdu zabraniti oranje, jer je ona zemlja ustanovljena kao čairluk?

Odgovor: Može.

36. Paša ovaca na meri.

Pitanje: Ako Zejd u jednom selu ima mulka, komu je od starine mulkovni gospodar te bi Zejd, da na meri onog sela pase ovce, kupio nekoliko hiljada ovaca a stoci stanovnika onoga sela bi radi te paše nastala velika oskudica, mogu li seljaci to Zejdu braniti?

Odgovor: Mogu.

37. Ako na meri strana stoka pase.

Pitanje: Ako seljaci jednoga sela od starinske mere onoga sela od nekolicine uzmu svotu novca te dozvole, da im stoka pase, može li to mutevelija onoga sela zabraniti?

Odgovor: Ne može.

38. Od trave, koja na meri naravno raste, ne uzimlje se desetina.

Pitanje: Ako se na jednoj meri, koja je naročito opredijeljena žiteljstvu jednog sela, sa privolom nekolicine zagradi, da se poslije narasla trava pokosi, može li Bešir, spahija spomenutog sela, od one trave iskati desetinu?

Odgovor: Ne može.

39. Ako se mera obrađuje, uzimlje se desetina.

Pitanje: Ako nekolicina od stanovnika jednog sela na meri, koja im naročito pripada, nekoliko obradi, može li spahija od roda, što bi rodio, uzeti desetinu?

Odgovor: Može.

40. Sječa drvljadi na meri.

Pitanje: Ako od prirode izraste drvljad na starinskoj mjeri, koja pripada žiteljstvu jednoga sela, a nekolicina stranaca htjeli bi ih posjeći, može li spomenuto žiteljstvo to zabraniti?

Odgovor: Može.

41. Ako se iz zemlje izvadi kamen.

Pitanje: Ako se iz zemlje Zejdova čifluka izvadi veliki kamen, može li Zejd kamen prodati ili je kamen sahibi-erzov?

Odgovor: Ako je isklesan, bejtul-malov je.

VI.

Stari popis zemalja carskoga hasa u Foči.

Ждсь хоча да се зна колико рудзничелско земле има на книшке одь зноле прван десетдинь дасково вукеле отелоордзе

и уз вукелу вукосдву пдранку	а десетдинь
и уз вукосдва рдзорне петоеванку	а десетдик
и уз рдзорну рдзину пдуевьордзе	а десетик
и (у)зь рдзина степадшину рдзишнку	а десетик
и уздпь рдзихне веседоковнку	а десетьк
и уздпь вадну рдзосиковнку	а детик
и уз вадна рдзивоко мездоевнку	а десетикь
и узд рдзивою вадпишу чепнку	а десетдинь
и узь вадпиша дзотидзиу ккотуудрнку	а десетик
и узь дзотидзва вукмниу уаукоанку	а десетик
и зь вукмна рдзиши пузадвчу	а десетьк
и уздпь вадзою пдчемнанку	а десетьк
и уз вадзоа вукдшину ковдру	а десетьк

а ово се пише одь пдздника Стꙋпь митрополитовь пред хоче мдприе

отрдтутоу весеичнку	а десетдк
и у отрдтутка рдзоке толу	а десетьк
и узь толва рдзою хорсване	а десетикь
и узь хорсвану рдздшину вртико	а десетик
и узь вртину вукдсу рдзикковнку	а десетик
и уздпь кудрку кадчнку	а десетик
и уздпь рдзичку мхдловнку	а десетик
и уздпь вукдшину рдздшину	а десетик

2. strana	и узь вукдшина првотине вопедзику	а десетикь
	и уздпь рдзину рдзишнку	а десетикь
	и уздпь минотрдту првотинку и рдзиванку	а десетик
	и преко петорд десетика минотрдту вадзнку	а десетикь
	и уздпь вукнку перковеванку	а десетикь
	и зь вукнка минавою вадсованку	а десетьк
	и уз минавоа рдзивою вдрдд вадхд и вукнку ккотуудрнку	а десетик

и уза нь пристину милкованићу	а десетинь
и зь пристина милку мокутовићу	а десетин
и зь милка радоне вуковићу	а десетин
и зь радону тодаадру радаићу	а десетин
и узь тодаадра радово хатеневићу	а десетин
и зь радона радину припуићу	а десетин
и узь радина ћурћу лутадраићу	а десетин
и узь ћрћа раадшину весеоковићу	а десетин
и узь раадшина радоне тосие	а десетин
и узь тосиу вукићу радиневићу	а десетин
и милуаше пети десетина одь даора воевоже сјадина радово стригићу	а десетин
и узь радово тодина радоевићу	а десетин
и зь тодина радиаово вукоевићу и хретеладиу и дотровику миотошевићу	г десет..
и више цркна даорише митрополитово г десетин адско кадукеровь	
и ниже црквае подь путемь вукас(у) косићу	а десетинь

3. strana	и оше више цркве отитевь доо одь непа ирадина радину радонићу	а десетинь
	а узаль вукосаду стеданоаићу до кркевание	а десетинь
	и оаои луоавићь одь гориеда хела од мошића вене радину миладоаићу	а десетинь
	и ниже непа вукасу хададићу	а десетинь
	и ниже непа радоадиу радиходићу	а десетинь
	и ниже непа радину радосадићу	а десетинь
	и ниже непа вукосаду кадиоаићу	а десетина
	и ниже непа миле припковићу	а десетина
	и више цркве мошића одшие десетинь и поо адсмо остое мошићу	
	и узаль ададрићу придние	а десетинь
	и тодада тодаошевића селише прико потока(а) адсмо миушту весеићу	а десетина
	и оае прикоо техотиие прева цркве сеноко си приан десетинь раадшину лаинићу	
	и уз раадшина вадавае хутриловице	а десетин
	и узд ну ратину вукотићу	а десетинь
	и узь ратина радиаово пиеву	а десетинь
	и узь пиева раадшину одшешићу	а десетина
	и узи раадшина вукше кадарићу узь потопь	а десетинь
	и узаль вукшину мацевиловићу	а десетин
	и узаль радиену мудаићу	а десетинь
	и више мацевиловића и радиена арноиииоо селише а десетина адсмо их адотидиау пупеле и ћурћу радеовићу	
	и ниже пристиниа селиша узь радиена ... цавтиу радиаоевићу	а десетинь

4. strana	а узь цавтина тодиау срдадоаићу	и цие ...
	и узь тодина рададу лаинићу	и циеоавь
	и узи раадда тодаадру степадоаићу	а десетина
	и узи непа степаду голошићу	а десетин
	и прикоо потока асеово е селише адсмо одь потока вукете тогадаоаићу	а десетина
	и узь вукету радово шуадзе	а десетина
	и узи туадру вуку хрисеадоау	а десетина
	и узь вука петоева селиша радиаово тодадковићу	а десетинь

и дъгъ ждрнкъ жджоанкъ ѕ ѯєєєm..
и дъгъ рдждшнкъ ждштроанкъ є цнєлоад
и дъги рдждшнкъ нєтоєає лдже ждъ пдть жо крдд жнгдтъ пддтнкнкъ ѕ цнєлоад
и пок пдтєкъ дєєлоад лдид ждъ жолєсд уєид адкъ рдждиєанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъб адкд Стєндъ ѕ ѯєєєmдк
даон адкоає лдже цто є лдид рдждид злокъждд ждъ жолєсд крдд ждєжоо адкнкъ
ждбнкъ ѕ ѯєдтвк
и дъб нєсд жнидтъ шєсдлоанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъб жнидтъ рдждєъ спдлоанкъ ѕ ѯєєєm..
и дъб рдждєъ рдждлаоо шдлоанкъ ѕ ѯєєєm..
и дъдъ рдждшнкъ комлєлоад ѕ ѯєєєmдк
и коль тєи лдже лдунд спиоинсдад тадвтлоанкъ а ѯєєєmд ждєжоо гонкъ лдолоанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъ гонкъ рдждоад онєдункъ ѕ ѯєєє...

5. strana и даон адкоає лдже цто є покрдчд лдид ждєжо ждъ жолєсд крдд рдждоо рдждшнкъ ѕ ѯєєєmдкв
и дъдъ рдждид потрдъ ѕ ѯєєєmдк
и д рдждид рдждоєдъ Сєаєроанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъдъ рдждоад Сєаєроанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъдъ адкд Стєндлоанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъб адкд рдждоє гдроєанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъб гдроєанкъ рдждлаоо адкоєанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъдъ хрєпєлдъ рдждохнкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъдъ жоспоєдкъ мнодтошєанкъ ѕ ѯєєєmдк
и дъдъ рдждоє споСнє ѕ ѯєєєmдк
нидє анпоздждждъ рдждоєанкъ лдунд єждн ѯєєєmдкв жо одждшнкъ и жо лнєСнє ждєжо
гд адукъ кнєзоад ѕ ѯєєєmдкв
нише анпоздждждъ попоанкъ одждцн жо адкд є цнєлоав ждєжоо кдпдрнкъ
и аніше анпоздждждъ адкнкъ адкоанкъ лнад ждєжоо рдждоєдъ одпдзнкъ ѕ ѯєєєmдкв
рдждид злокъждд зємлє
и аніше одпдзнкъ лнад злокъждоанєхъ лдди ѕ ѯєєєmдкв ждєжо гд рдждоо кнєнкъ
жо мєждніце и жо анпоздждждъ
и аніше кнєнкъ лнад ѕ ѯєєєmдкв жо мєждніце и жо гдданіце ждєжо гд адкєлє
адквшнкъ
и аніше адкєлє лнад злокъждоад жо мєждніце и жо гдданіце а ѯєєєmкд ждєжо нгъ
рдждкоо одздждоанкъ
и нд мдхознєхъ рдждод мдгорд Селицд рдждоє спдждданіце ѕ ѯєєєmдкв

6. strana и даон нд онєдоанєхъ лнад одждше мєкъ потоди ждъ жолєсд крдд ждъ даждє
рдждоо жилоСдлнкъ ѕ ѯєєєmдкв
и дъдъ ждждди ждъ даждє и ждєжо гд адкоСдъ ноадъд ѕ ѯєєєmдкв
и дъдъ по Срнєжъ тдєтн ждєжо гд рдждоо кдрєанкъ ѕ ѯєєєmдкв
и аніше нєрд ѯс потоки ждъ даждє ждъ ждодницд ѕ ѯєєєmдкв и ждєжо гд
лдніше гонСдлнкъ
и дъб лдніъ ждъ даждє подъ рдждилоав арвтъ рдждоє адкоанкъ ѕ ѯєєєmдкв

(Original ovoga katastralnog popisa nalazi se u Dubrovniku u gradskoj biblioteci. Po dobi ide pod konac XV. ili možda u početak XVI. vijeka.)

POPIS I TUMAČ RIJEČI.

Abdul Aziz, muftija 81.
Abdul Medžid 72.
adeti agnam = ovčarina 48. 49. 56.
adeti eflakije = vlaški običaj 49.
adžemi-oglan 35.
aga 31. 46. 83.
agaluk 58.
Ahmed I. sultan 18. 36. 63. 65. 70. 75.
Ahmed Bahribeg, ćehaja 72.
ahor = (carska) konjušnica 42.
ajan = dostojanstvenik 39.
Ajaz paša 46.
Ajdin, vilajet 59.
Ajni, intendant financija 70.
akarat = nepokretnine 83.
akča = mali srebrni novac 33.
akin = plačka 48.
alaj = barjak = sandžak 72.
alajbeg = sandžakbeg 38. 39. 42.
Alaudin, kadija sarajevski 68.
Aliefend. kadija duvanjski 50.
Alija Mujezinović 18.
Alija spahija 68.
Alija šejh 46.
Ali Rizapaša bos. vezir 50.
allodium 3. 17. 32. 43.
amanet, amaneten 83.
amaldar = carinar 16.
amelioramentum... 83. 88.
Andrija, knez humski 3.
antiqua consuetudo 12.
arazi... v. erazi...
arazinizamnama = ramazanski zakon 74.
arijet = zajam 82.
arijet tarikile = u formi zajma 22.
arpalik = ječmovina, lenski prihod nekih viših civilnih dostojanstvenika 40.
aršin 51.
arzi memleket 22. 26.
arzi emirije v. i erzi mirije, arzi mirije 22.
asker 30. 57.
Astarea, okolica Dubrovnika 9
ašar pl. od ušur = desetina 57.
avariz = izvanredni porez, namet 48.
avarizi divanije = divanski namet 32. 48. 50.
averd-timar = ratni timar. Mjesto toga je u tekstu krivo pisano orar-timar. Ispravi! 23.

Baduhava, vrst poreza 42.—44. 59.
baduhavai eflakanije = vlaška baduhava 50. 59.
badž-baština = baštinska carina 16.
Bajazid II. 50.
Bakulića baština 68.
Balta Mehmed. kadija mostarski 19.
baltaluk = servitut sječe 77.
Banice, selo 4.
Banja, varoš 60.
Basaraba beg 31.
Basora 25.
bašča 41. 43. 54. i č.
baština 3. 4. 16. 43.—45, 49. 74. 97.
baština Miošića 102.
baštinan, adj. = proprius 4.
baštinsko pravo 76.
Batev dô.
bedeli-misl = ekvivalent 63.
bedeli sijaset = zamjena za kaznu 91.
beglerbeg 50. 60.
beglerbegluk 36
begluk = zemljište rezervirano za sopstvenu uporabu age ili bega 40.
Behaja Muhamedef. šejhulislam 55. 63.
bejtul mal = državni fiskus 22. do 24. 26.
benak = posjednik malog čifluka 59.
Benediktinci 6.
benobet timar = izmjenički timar 35.
berat = listina, kojom car podjeljuje timar ili koji drugi s funkcijom skopčani prihod 34. 41. 73.
Bešaret, zaim 64.
Bešireviči 55.
beva = krvarina, vražda str. 91. Hammer čita ovu riječ *juva* (يوه) mj. *beva* (بوه). Juva znači gnijezdo a on prevodi sa „Gebühr für Findlinge", što ni u našem slučaju a ni u kanunima, koje je on upotrebljavao, nema pravog smisla. Zamijeniti obje riječi vrlo je lahko, ako punktacija pod prvim konzonantom krivnjom prepisača nije jasna.
Birče, župa 40. 68.
Bogatica njiva 68.
bokluk = dubrište 45.
Boljesalić Radašin 8.
bosanska kanunama 20. 66. 82. 92.
božić 48.
Božo spahija 31.
Bradković Radmio 8.
Brankovići, timar 68.
Breze, njiva 68.
budimska kanunama 18. 21.
Budišević Radogost 8.
bujunduruk-akče = jarmovina 59.
Bukovica, selo 68.
Bukovi gaj, njiva 68.

Carigrad 36. 46. 71.
carina, vrst zemlje 9.
carski has v. i has 68.
ceribaša, poglavar vojnika 31. 38. 42.
colonus forensis 12.
comes = knez 6.
Crijeva Marin 8.
Crnilac, njiva 68.

Ćatići, selo 68.
ćumurdžije = ugljari 94.

Čauš 38. 42.
Čerkes Sulejman 68.
čift-akče 23. 26. 59.
čift-bozan-resum 81.
čift-hak 59.
čiftluk 51. i dalje 97.
čifčija 83.

Dam = kuća, zapravo u orijentu ravni krov na kućama — dam-

tapija = tapijska pristojba za gradnju kuća 54.
danišmend = učenjak 32.
dare ad polovizzam = davati zemljište na polovinu 9.
darovanje = donatio 4.
Daste, njiva 68.
Dautovići 55.
decenium = desetak, vrst mjere za zemljišta u Dubrovniku 9. 21.
defterdar = upravitelj računarske komore 21. 36.
defteri atik = stara gruntovnica 20.
defteri hakanija = gruntovnica 21. 78.
derbendžije = stražari na klancima 47. 61.
descensus = dužnost pogostiti poglavare 57.
desetak, v. decenium 9. 21.
desetina 22.—25. 41. 57 i d. 91. 95.
Deša, knez Duklje 6.
deštiban = poljar 60. op.
dezertiranje zemlje 81.
dijak = pisar 3.
dimarina 60.
dioba 65.
dirlik, dirlik-akče = prihod za uzdržavanje, dohodak 36.—38.
dizdar, zapovjednik manjih gradova 38. 42.
Dobra, selo 8.
Dobretić Stanac 7.
dobri Bošnjani 6.
Dobrilo Boban 6.
Dobrinje selo 68.
Dobrogost 8.
Dolmenik, njiva 68.
Dônja Ravan, selo 68.
Dragina otoka 55.
Drinopolje 33.
Drobnjaci 50.
Dubrovnik, Dubrovčani 5. i sl.
Duge njive 68.
Dugi dô 68.
dukatnik = poreznik koji kupi dukate 47.
Duklja 6.
dunum 51. i češće
dunum akče, porez odmjeren po dunumu 58.
dunum hak 96.
Dušanov zakonik 14. 15. 48.
Dvorište, njiva 68.
dvorski pristav 3.
džaba-benak = najsiromašnija vrst seoskog žiteljstva 59. 89.
Džaferbeg Kopčić 50.
džebelija = oklopnik, koji prati ili zamjenjuje spahiju 33. 34.
džebeli timar = timar, čiji posjednik šalje oklopljena zamjenika u rat 36.
dželai-vatan = dezertiranje izseljenje 66. 81.
Dželalzade, tevkija 28. 63.
Dženetić Osmanbeg, tefterdar 38.
džizija = porez osobito glavarina 24. 93.

Đino Begavac 10.
Đulbaba 18.
Đulhane, trg u Carigradu 72.
Đuro Hrabren spahija 31.
Đurđevdan 48.

Ebubekir, hodža 50.
Ebusaid, muftija 97. 96.
Ebusuud. šejhulislam 18. 19. 21. do 24. 80. i č. 96. 98. 99. 81.—82.
Edrena = Drinopolje 19.
Eflak = Vlah 49.
El kanuni = zakonodavac, pridjevak sultana Sulejmana 33.
erazi emirije = erzi mirije 74. 75.
erazi haradžije 17. 74.
Erazi kanunama = zemljišni zakonik 17. 19.
erazi memleket 23. 24. 25. 80.
erazi memluke 74.
erazi metruke 74. 75. 77.
erazi mevat 74. 75. 77.
erazi mevkufe 29. 74. 75.
»Erbbestandsgebühr« 67.
erzi mirije 22. 31.
erzi ušrije 23. 74. i č.
erzi sadake 23.
esir = zarobljenik 24.
Eski šeher 32.
erbab-timar = gospoda timara, erbab je pl. od a. rebb = gospodar 69. 92.
ešraf pl. od šerif 30.
ev-jeri tapusi = tapijska pristojba za kućište 54.
evladijet vakuf = dječinji vakuf 29.

Felonija 38.
ferag, firag = predaja, odstup, alienacija 28. 37. 67.
Ferhadpaša Ćuprilić 38.
Ferhad vojvoda 68.
Feridun nišandžija 18. 42. 55. 65. 89. i d.
ferramentum = plug 9.
fersah = 1/2 milja 51.
fetva 21. i č.
Fethislam = Šabac 20.
feudalni sistem 32.
feudum 3. 32.
fidei commis 29.
Filipolje 33.
filurija, filorija, porez u iznosu od jednog dukata 33. 47. 48. 94.
filuridžije, filurdžije, filuridžijska tajfa 47. 48. 61.
firag v. ferag = alienacija 78. i češće.
firagi bil vefa = prenos uz uvjet povratka 78. 79.
Firuzbeg bos. sandžakbeg 61.
florenus = dukat 47.
Franjo, biskup trebinjski 10.
fućija = bure 48.

Gabela 16.
ganim = plijen 23.
Gazija sin Turhanov 68.
gentilni ustav 2.
gerdek-hak = mladarina 60.
Germejam (Kastumuni) 89.
glebae adscriptus 88.
Gluhić Mehmed ef. kadija mostarski 19.
Gojaković, čifluk 68.
Gonjenik, njiva 68.
Gostišić Miloš 10.
Gradaščević Husejnkapetan 71.
granica, uspostava gr. 42.
Grk 46.
groblje 75.
Grundholde 88.
gulam = momak 34.
Gundulić Pavao 10.

Hadžialići 55.
hajman = žitelj nestalna boravišta 56. 93.
hajmandžija = naglednik hajmana 56.
Hajrudin, emin 94.
Hajrudin, muftija sarajevski 58.
Hajrudinpaša, vezir bosanski 73.
hak = pravo, dužnost davanja, daća 22. 23. 45. 65.
haku intikal = pravo baštinstva, nasljedstva 52. 61. 76. 88.

haku karar = pravo stalnosti 23. 52. 68. 77. 84.
haku-tapu = pravo na tapiju 76. 88.
haku-tapu ashab = posjednici tapijskog prava 61. 76. 88.
haku tesaruf = pravo posjeda.
halal = što je po šerijatu dozvoljeno 96.
Halilaga 68.
Hamid vilajet 89.
Hamza dede, šejh 16.
Hamzapaša Dželalzade 59.
Hamzapaša nišandžija 54.
Hamzapaša vezir 37.
Hamza, vojvoda trebinjski 20.
harač 57.
haradžija = haračka zemlja 25.
haradži-mukaseme 23.—26. 56. 95.
haradži-muvezaf 23.—26. 57. 95.
haram = što je po šerijatu zabranjeno 96.
harbija, kršćanin, koji nije turski podanik 59.
harman = guvno 77. 91.
has, hasa-zemlja 27. 36. 40. 74. 90. 93.
has Foča 101.
has manastirski 53.
has spahinski 40. 41.
hasaluk = prihod od hasa 93.
Hasanalpa 32.
Hasan, kapetan pećski 38.
Hasan, muftija mostarski 83.
Hasan, muftija akhisarski 84.
Hasan, sin Alijin 68.
Hasan nazor 94.
hasi-humajun = carski has 40.
hasluk = dohodak od hasa 34.
hatt = potez pera, edikt 72.
hatib = propovjedač 31.
havaz pl. od has 40.
hazna = blagajna 34.
Hercegovina 58.
Hercegovina, gornja 8.
hercegovačka kanunama 20.
Hidžas 25.
hise timara = dio timara 70.
Hlapović Obrad 8.
Hlasi-kitab 29.
Hodavendikjar = Brusa 58.
hodeme-timar = poslužnički t. 34.
hortus = vrt 11.
Hosroe Nuširvan 32.
Hrelja 5.
hrizovulje 14.
Hrvatinić Juraj 5.
Hrvoja vel. vojvoda 5.
hudžet = kadijska odluka 68. 69.
hukuki milkijjet = prava gospodstva 53.
hukuki tesarufijje = prava posjeda 37.
Husejn kapetan Gradaščević 71.
Husejn šejh 46.

Ibadet = bogoštovlje 24.
Ibrahimpaša, bosanski vezir 38.
Ibrahim, pisar jedne kanuname 19.
idžare = najamni zakup 27.
idžarei (idžreti) muadžele = najamna nastupnina 22. 28. 67.
idžarei zemin = najamnina za zemlju 76.
idžare ve iare = najam i naruč 23.
Ikibad, njiva 68.
Ilinj dan 60.
imam = svećenik, vladar 23. 31.
intikal = našljedstvo 37.
Inegjöli 32.
In'uni 32.
iskendži-timar = timar, što su ga imali spahije, koji su polazili u otvoreni boj. Riječ iskendži (perz.) znači mučenika, iskendžijan junaka, koji je spreman žrtvovati se na jurišu 34.
Islam, ciganin 69.
ispaša 8. 56.
ispendže = spendža 59.
Ivan 5.
Ivanbeg 31.
izn akčesi = pristojba za dozvolu 28.
izor 8.

Jagub, pisar 69.
Jahjaefend-šejhulislam 52. 65. 76 97. 98.
jajlak = ljetna paša 56.
Jarhisar 32.
jarmovina 59.
Jašarbeg, kapetan ključki 72.
Jelisaveta banica 2.
jemluk = hrana 58.
jerme = pancir-čakšire 34.
Joguralpa 32.
joldašluk = polazak na vojnu 31.
jurek = nomadizirajući čobanin 56.
jurekjan = jurek.
jurt = selište 64.
jušman = pancir 33.
jus glandulandi = pravo žirovanja 11.
jus lignamini = pravo drvarenja 11.

Kadija 32.
kajim = staratelj džamije 32.
Kamenica, njiva 68.
kanunama = zakonik 16. 17.
kanunama Feridunova 42.
kanunama drinopoljska 95.
Kanunamei Ali Osman 18. 34.
kanunamei dždid = novi zakonik 19. 28. 44. 64. 65.
kanunamei Saraj Bosna 20.
kanuni timar = timarski zakon 9. 33. 36. 37.
Kaoče, selo 68.
kapetan 39.
karadag = prašuma 50.
kara reijet = »crna raja« 59.
Karadžahisar 32.
kasum = Mitrov dan 93.
Kasum Čelebija 47.
kataster 20.
katun = seoska općina vlaška 46.—48.
katunar = seoski starješina vlaški 46.
kaza-medžlis = kotarsko vijeće 79.
Kazazović Mustafa, spahija 38.
kaziasker = vojnički vrhovni sudac 30.
kelempe = ugar 66. 75.
Kemalpaša zade, muftija 22.
Kenezalpa 32.
Kermejan (Kastamuni), vilajet 59.
kesim = zakup, u koga je zakupnina ustanovljena stalnom svotom novca ili prirodnina 94.
kila = 36 litara 91.
kilidž hak 33. 37.
kilidž-zemlja = lenska zemlja 36. 37.
kišlak = zimska paša 56.
kjafir = nevjernik, inovjerac 31.
Klapavica 50.
kmet 6. 80. i d.
kmetica 6.
kmetović 46.
kmetstvo 6. 80. i d.
kmetski ugovor 86. 87.

knez 5. 6. 46. 48.
knjaženje 60.
Kobad 32.
Kočana 33.
kodeks iz Ustikoline 22. i češće.
Kodihoje, njiva 68.
Kolo na Duvnu 5.
kolonizacija 12. 69.
Koluniči 35.
komasacija 11.
komornica, filuridžija, koji služi u sandžakbega 48.
κωμήτης 6.
Konavlje, župa 5. 7. 8. 9.
Kongora 50.
Kopčić Abdulfetahbeg 50.
koridžija = lugar; dag-korudži tumači Zenker, da je veteran, koji stanuje u glavnom gradu u kasarnama. Po smislu tekstova biti će ali koridžije filuridžije, koji su iskrčili prašume 49.
kotarsko vijeće 79.
Kovačevo polje 68.
krajišnik 16.
kraljevska zemlja 3.
Kratova 33.
krčevina 49.
Krčevina, njiva 68.
Krešimir, kralj.
kršćani 95.
kuća 41. 54. 83.
kul-oglan = pješak janjičar 42.
kuluk-akče = čift-akče 59.
Kupres 50.
Kurtalija, sin Nesuhov 68.
kuru-aga = šumski aga 74.

Ladanik 101.
laudemium 7.
ledina 10.
leno 32. i češće.
lenski sistem 32.
lidigna = ledina 10.
liva 72.
Losica 10.
Lozmanić, njiva 68.
Lubinje 50.
lučica Ruhojevića 103.
Luhumić Alief. 19.
luka Petojeva, Jasenova 103.
Lutfipaša, rumelijski beglerbeg 36.

Mačji grm, njiva 68.
Maglaj grad 68.
mahala = dio općine, okolica 64.
mahlud = karišik 58.
mahlul = izraz, kojim se izražava, da je kontinuitet posjedovnog prava dokinut te posjed pripada opet državi 27. 37. 39. 54. 61. 66. 67. 70.
Mahmut I. 46.
Mahmut II. 71. 72.
Mahmut, sin Hasanov 68.
Mahmut Čelebiefendija 71.
Mahmutpaša Angelović Hrvat 15.
malik = gospodar 23.
malik rekabe = gospodar rekabe 53.
malikjana = carski has, izdan trajno u zakup 35. 40. 41.
malikjana Birče 68.
mali-mukatele = bojovna zemlja, b. imetak 36.
Malkoč, sin Ferhatov 68.
malmemur = financ. činovnik 74. 78.
malmudir = manji financ. činovnik 78.
malodobnik 66.
Mankić Mustafa, spahija 38.
margarisium = mogoriš 9.
marifetnama = dozvolnica 28. 50.
Marinović Radovan 8.
martoloz = pljačkač, koji prati vojsku 60.
Maslo Mustafa, spahija 38.
Matejbeg spahija 31.
ma'zul = svrgnut 38.
meda = mjera za žito = 20 turskih kila 60.
Mednica 103.
medra = bos. mjera za vino 92.
mefkufdžija = vakufski poreznik 35.
Mehmed II. Fatih 15. 17. 20. 33. 42.
Mehmed Balta, kadija mostarski 19.
Mehmedbeg, kapetan krupski 72.
Mehmedbegović 55.
Mehmed Čelebija, tefterdar 18. 24.
Mehmed ef. Gluhić, muftija mostarski 19.
Mehmed ef. mektubdžija 76.
Mehmed Isabegović, hercegovački sandžakbeg 20.
Mehmed, kapetan bihaćki 38.
Mehmedpaša 54.
Mehmedpaša Sokolović 18.
Memalik mahruse = Otomansko carstvo, Turska 22.
Menkari zade, muft. 99.
mera, meraluk = općinska paša 55. 77. 100. 101. i d.
mesele = pitanje, pitalica 95. i d.
Metohija 102.
me'unet = što je potrebno za život 24.
Milisav, spahija 31.
milj = 4000 koraka 51.
Miloš, spahija 31.
Milošević Dapko 7.
Milutinova baština 68.
mir (sl.) = zemljište u zajedničkom posjedu općine 55.
miralaj = pukovnik 39. 42. 72.
miralem = barjaktar 38.
miraščija = koji ima udjela u mulkovnoj baštini 25. 65. 67.
mirija = država 47. 49.
miriliva = brigadir 72.
Miroslav Hrabren spahija 31.
Mitrov dan 48.
mjeroph = u Srbiji najniža klasa žiteljstva 8. 14.
mjeropski zakon, mjeropština 14.
mlin 44. 60. 93.
Mljet, otok 6.
mogoriš 9.
mudde = 2½ kile 91.
muderiz = profesor 32.
Muhamed III. 57.
Muhamedbeg 68.
Muhamed šejh 18.
muhasil = poreznik 40.
Muhori 103.
mujezin 32.
mukata = zakup. Riječ znači doslovno isto, što i hrvatsko porez (kat' = rezati), dakle stanovitu odrezanu svotu, koja se ima davati vlasniku za užitak njegova vlasništva. To je dakle zakup, za koji se plaća uglavljena zakupnina bez obzita na sumu prihoda. Na mukatu izdavala bi se obično vakufska zemljišta 35. 40. 81.
mulazemat 39. 72.
mulazim = kandidat, koji ima pravo na izvjesno zvanje 32.
mulk = allodium, osebina 17. 25. 26. i češće.
mulk seoski 52. i češće, 100.
mulk-timar 53.

mulknama = dokument, kojim se crazimirija pretvara u mulk 29. 53. 54.
mulkovni imetak 65.
Munteša, vilajet 59, 89.
mururi zeman = zastara 70.
Murat I. 17. 33. 35. 42.
Murat IV. 39.
Muratbeg 68.
Muratbeg Beširević, kapetan ostrožački 72.
Muratbeg, zaim 68.
Murat, kapetan ostrovički 38.
musala = trg za klanjanje 77.
muselim = vrst vojnika 60. 72.
muslomani, nepristrani 64. i češće.
Mustafa, sin Ahmetov, prepisivač kanuname 19.
Mustafa, sin Iljasov 68.
Mustafabaša 69.
Mustafa, pisar 64.
Mustajbeg Šinekčić, kapetan petrovački 72.
Mustajbeg Zaim 68.
mustahfizi-timar = posadni timar 34.
mustehaki-tapu = 62. 63. 75. i č.
mustedžir 84. i d., 89.
mušterik = zajednički 37.
mutesarif = posjednik 27. i češće.
mutevelija = staratelj vakufa 29.

Nabedid = nestali 66. 82.
naruč u n. 82.
nastup 52.
Nedjelište, selo 69.
nedjelivost posjeda 51.
nekibul-ešraf = poglavica sejjida 30.
Nevesinje 50.
nizam = regularna vojska 73.
nizami dždid = novi nizam 71.
Novi u Sutorini = Kastel Novi 16. 46.
Novi šeher 48.
Nove Zemlje = dubrovačko Primorje 8. 9.
Novo brdo 33.

Obod 8.
Obodsko 50.
obor = avlija 11.
Okčić, Okčizade Mehmedefendija, mektubdžija i rejsefendija 52. 65. 76.
okružno vijeće 79.
oküzlik = ½ čifta 51.
Omerpaša Latas 73.
Opanak, njiva 68.
Opuković-Abagzade, krivo prezime za Mahmutpašu Angelovića 15.
Orahov-dô = Val di Noce 9.
orar-timar[1]) 23.
ordines = naredbe u Dubrovniku 9.
Orhan, sultan 32, 33.
Ornosov krč 68.
orto = vrt 11.
Osman I. 17. 29. 32.
Osman, sin Hasanov 68.
Ostoja, kralj bosanski 9.
Oštrila gornja 46.
otlak-hak = travarina 56.
ovčarina 40. 44. 56.

Pavlovići 40. 55.
Pavlović Radoslav, vojvoda 3. 5. 7. 9.
pazar 57.
pčelarina 40. 58. 94.
Peći 4.
pendžik = petina 59.
Pervan, spahija 68.
piade = pješak 60.
Pilavić Osman, spahija 38.
plemenita baština 3. 6.
plemenito, dati u p. 4.
plemenski ustav 2.
plemenština 3. 5.
plemići 30.
poljačina 16. 43. 60. 92.
Poljeva, njiva 68.
polovicia = polovica 11.
polovnik (polovnico) 6.—11.
porez 24. 39. 56.
porez-akče 39.
porotnik 8.
prašuma 49. 94.
pravo odstupa 26.
prćija 5.
Prečko polje 5.
premikjur = primicerius, poglavica, filuridžija 48.
Presjenica 5.
Priboj 61.
Primorje 9.
pripisnik 20.
Prtuša, selište 7.

Radimnja 6.
Radivoj Hrabren, spahija 31.
Radoje, sin vojvode Stipana. 6.
Radosalić Medoš 10.
Raduo spahija 31.
Racusium = Dubrovnik 12.
raja = podanik 30. 80. 82.
Rama 50.
ramazanski zakon 73. 74. 84. 88. i češće.
Ranjina Juluša 10.
Raška 4.
Ratković Stefan, logofet 5.
Ravne njive 68.
Ravnjenik, selo 68.
recta pars = polovina 8.
reforme 70. i d. 84.
reijetluk = podaništvo 31.
rekaba = vrhovnost 24.—28. 75. 80.
Resina 33.
resmi agil = porez za torenje 56.
resmi arusan = mladarina 48. 60.
resmi asiab = mlinarina 60. 93.
resmi benak = porez za manje posjednike 30. 32. 59. 89.
resmi bostan = porez na vrt 93.
resmi čift = porez za čifluk 59. i češće.
resmi duhan = dimarina 60. 94.
resmi filuri = porez od 1 dukata 49. 50. i č.
resmi fući = porez na bure 44.
resmi ganem = ovčarina, stočarina 43.
resmi gerdek = mladarina 48.
resmi kovan = pčelarina 58.
resmi mudžered = porez za neženje 32. 59. 96.
resmi odžak = porez za ugljanike 94.
resmi tapu = tapijska pristojba 49. 62. 67.

[1]) Ispravak. U tekstu piše اورر = *orar*, čemu nisam mogao naći značenja. Možda je to pogrješno prepisano mjesto perz. آورد = *averd* = bitka, rat, pa bi valjalo čitati *averd-timar* = ratni timar, što posve odgovara smislu. Neka se prema tom ispravi!

resmi zemin = zemljarina 58.
resum pl. rusumi = porez 31. 43. 96.
resum vojnički 44.
Risan 16.
Ruišta njiva 68.
Rumelija 17. 25.
rusticus = kmet 12.
rusumi urfije = običajni porezi 23.

saferska naredba 84.
Sahibi erz = vlasnik erazimirije 23. 33. 41. 66. 73.
sahibi timar = posjednik timara 23. 27. 31.
salar = zapovjednik 57.
salarija = vrst poreza od slamnatica 57. 58. 91.
Salih, muftija u Jajcu 49. 55.
Salih, spahija 38.
Salland njem. = begluk 40.
Sandalj vel. vojv. 3. 5. 9.
sandžak = barjak, okružje 34. 36.
sandžakbeg 36. 44. 48. 60.
sarajevska kanunama 20. 60.
Sclavi = Slovjeni 12.
sebij = zarobljenik 24.
Sedi Dželid = Novi u Sutorini 50.
Seid Nat, nekibulešraf 30.
Sekula spahija 31.
Selanik = Solun 25.
Selim I. 25.
Selim II. 18. 20. 21. 33. 36.
Selim III. 55. 71.
selište Jasenovo, Petojevo, Pribinino 102.
Selmanovići bezi 50.
seniorat = starješinstvo 3.
serbest timar = slobodan timar 38. 42.
Sevadi Izak 25. 26.
sijaseti džerime = namet na globu 92.
signum mortis = dokaz smrti 9.
Sinanpaša vel. vezir 57. 59. 70.
Sinokose k. Trebinja 7.
siparis = u naruč 82.
sipeh salar = vrhovni zapovjednik 57.
sirf adeti = srpski običaj 49.
sirf mahlul = posve mahlul 27. 77. 79.
Sirri Selimpaša bos. vezir 38.
Skenderpaša bos. sandžakbeg 61.
Slano 16.
slobodni timar 38. 91.
služnost 61. 84. 86. 100.
Smail, vojvoda 102.
Smederevo 33.
sok = vrst poreza u Srbiji 15.
sokaklu čador 34.
sokalnik = koji plaća sok 15.
Sokol k. Foče 16.
soldo = mjera zemlje u Dubrovniku = 1 zlatica 11.
spahija 27. 31. 33,—35. itd.
Riječ je perzijska a označuje konjanika i lenskog viteza. U tekstu iznio sam mnijenje, da je spahinska institucija valjda perzijskog porijekla a dokazom tomu može poslužiti i to, da je temeljna terminologija ove institucije perzijskog porijekla: spahi-sipahian = spahija džebelu = oklopnik, timar = leno, averd-timar = ratno leno, iskendžijan = vrst spahija, šahindži = sokolar it.d. Po tomu su Turci temelje ove institucije s nazivljem preuzeli od Perzijanaca, ali je daljna reorganizacija i usavršenje tursko, jer su nazivi viših stepenova u spahinskoj instituciji opet turskog porijekla i to imenice: subaša, sandžak, beg, beglerbeg. Jedina arapska riječ, koja je u savezu sa spahinstvom je *zaim* pl. *zu'ama* = posjednik *ziameta;* ali riječ *ziamet* po Zenkeru znači prvobitno »dio plijena, koji pripada poglavici«, dakle nije u neposrednom savezu sa spahinstvom, nego se tek poslije uvela za oznaku većih lena.
spahioglan 35.
spendža = vrst poreza 44. 45. 48. 49. 59.
Sracimir knez zetski 3.
Srbi 13.
srebrničke akče 33.
srebrnički ugljari 94.
Sredanović Radović 10.
Stefan, ban bosanski 2. 4. 5. 9.
Stefan Avramović, spahija 31.
Stjepan herceg. od sv. Save 7. 47.
Stipan vojvoda 6.
Stipančić Grgur 4.
Stojko spahija 31.
Ston i Rat 5. 9.
Stolac 40.
Streza, djed kralja Zvonimira 4.
Stup mitropolitov 101.
subaša = zapovjednik nad nekolicinom spahija 33. 35. 38. 42. 60.
Sudići selo 10. 18.
Sulejman Veliki 15. 17. 18. 33. 36. 64.
Sulejmanov zakonik 69.
Sulejmanbeg hercegov. krajišnik 20.
Sulejman sin Ibrahimbaše 69.
Sultan'uni, sandžak 32.
superficiarius = koji ima superficiarno pravo 27.
suru = stado 56.
suseljani 62. 64.
suvari redife = konjanička rezerva 72.
suverenstvo 28.
suvlasnik 52. 62.
Sv. Jakov = San Giacomo 9.
Svinjarević Vlah, ceribaša 42.
svrgnuće 38.

Šahman, sin Hasanov 68.
šeherlija = varošanin 31.
šerif, pl. ešraf = potomak prorokov 30.
šerik = zajednički 52.
šišlik = dvogodišnje janje 56.
šufa = pravo prvokupa na mulku 76.
šuma 41.

Tajfa = stalež 49.
tanzimat, tanzimati hajrije = reforme 72. 84.
tapija, tapu 23. 26. 28. 36. 67. 97.
tapijsko pravo 76.
tapui misl = ekvivalent za tapiju 75.—77. 79. 88. 97. 98.
tapui resum = tapijski porez 67.
tapuje mustehak = što potpada pod tapiju 62. 64. 65. 90. 98.
tapunama = tapijska isprava 67. 68.
Tapunizamnama = zakon o tapijama 78.
tapumemur = tapijski činovnik 75.

tapusenet = tapijska potvrda 75. 79.
Taslidža = Plevlje 46.
tasma-akče = isto što i čift-akče 23. 59.
tatil = ojalovljenje njiva 66.
tefter (= gruntovnica) bosanskog vilajeta 20.
tefter rajinski 43.
tefter vilajetski 43.
tefter vojnički 43.
tefterdar = gruntovničar 74. 78.
tefter emanet = gruntovna oblast 78.
tefterihakanija = glavna gruntovnica carstva 45.
tefviz = predaja 37.
tekjalifi urfije = obični danci 32. 93.
temlik = poklon
temliknama = dokument, kojim se erazija proglašuje mulkom 53.
terra regalis = kraljevska zemlja 3. 4.
terraticum = zemljarina 6.
tesaruf = posjed 27. i dalje.
teskera = cedulja 23. 36.
teskereli timar = timar podijeljen beglerbegovom teskerom 36.
timar = spahinsko leno 33. 36. i češće 96.
timar eri = timarlija, posjednik timara 82.
timari u Evropi i Aziji 70.
timarski zakoni 35.
Timur sin Husejna 68.
Timurtašpaša 17. 33. 42.
tinctorium (lat.) = čador 34.
toklu = janje, koje nije navršilo jednu godinu 56.
Toma, bos. kralj 5.
torenje 56.
Torgudalpa 32.
Torgud, prozorski naib 68.
Torsun ceribaša 42.
Tračani 14.
travarina 56.
Trebinje 7. 8.
tretjenik = kmet, koji daje trećinu 6.
tugra = carski monogram na fermanima, beratima i t. d. 78.
tunkatar (p.) = stražar 34.
tutunhak = dimarina 60.
Tvrtko bos. ban i kralj 2. 5.

Ubojstvo 63.
udžreti muadžela = nastupnina kod zakupa 26.
uksuz-tapija = sirotinjska tapija 66. 90.
ulće = kraj, zemlja 45.
ulefa = plaća 40.
ulufelu = plaćenik 56.
urf = običaj 17.
Ušćup = 25. 33.
ušrija = desetinska zemlja 24. 25. i češće.
ušur, pl. ašar = desetina 57. i češće.

Vakuf (pl. evkaf) = zadužbina 29.
vakufnama = dokument, kojim se osniva vakuf 29.
Valahović Radosav 6.
Val di Noce (Orahov dô) 9.
Valivode, njiva 68.
Varvara, selo u Rami 50.
Vasiljevići, selo 68.
vazifa = dužnost 57.
vazalitet 33.
Vedžihipaša, bos. vezir 72.
veziri 33.
vidinska kanunama 47.
Viganj Boban 6.
vilajet 36. i češće.
villico (talj.) = kmet, seljak 11.
villicus = kmet, seljak 12. 13.
vinograd 41. 43. 44. 54.
Vitići, Stanoje, Petko i Juriš 68.
Vlasenica, kasaba 68.
Vlasi 8. 14. 46. 48. 49. 50.
Vlasi braničevski 48.
Vlasi smederevski 48.
Vlasi vidinski 48.
vlaški katuni (sela) 48.
vlaška raja 48.
vlaški dukati 47.
vlaški običaj 49.
vlastelin 6. 9.
voće 54.
voda 41.
Vojin Poblaćanin, spahija 31.
vojnik (vojnak, vojnik, vojnugan vinugan) 42. 44. 46. 48. 61.
vojnikbeg = zapovjednik vojnika 42.
vojnikluk = vojnička zemlja 16. 33. 42. 44. 74. 97.
vojnik kršćanin 45.
vojnugan-mukata 46.
vojnugan-raja = vojnička raja 45.
vojvoda 16. i češće.
Vrbanja 4.
Vuk, knez 2.
Vuk, spahija 31.
Vukmir, župan 5.
Vukosalić Pavao i Vuk, knezovi 4.
Vukovsko polje 50.
Waldstätten austr. general 2.

Zabit = oficir 45.
Zahrija, zbirka fetava 28.
zaim, posjednik ziameta 33.
zajedničarstvo 3.
Zalazje, njiva 68.
zapisanje = donatio 4.
zari = zakupnik zemlje po müzarea ugovoru 85.
zastara 69. 70.
zemlja milostinjska 23.
zemljarina 58.
ziamet = leno zaima 33.
ziameti u Evropi 70.
zimi, zimija = kršćanin, koji je turski podanik 31. 43. 59.
zira = mjera dužine = 1 aršin 51.
ziula = 1/4 čifta 51.
zlatica = mjera zemlje u Dubrovniku = 1 soldo 10. 11.
Zulfikarkapetan Rizvanbegović 40.
zul-jed = pridržnik 69.

Žabići, selo 50.
Žakovo, selo u Popovu 6.
Žargović Živan i Radmio 7.

Fauna insectorum balcanica.

Revizija vrsta Phyllobius (Col.).

Napisao

Viktor Apfelbeck,

Kustos bos.-herc. zemaljskog muzeja.

Nova.

pseudonothus n. sp. Penins. balc. occ. (Graec. except.).
— v. ***hypsibatus*** n. v. Bosn. merid. reg. alp.
— v. ***merditanus*** n. v. Alban. occ.
oblongus v. ***aceris*** n. v. Montenegro.
— v. ***scutarensis*** n. v. Alban. occ.
(pomonae v. ***aspromontis*** n. v. Ital.)
versipellis n. sp. Graecia.
— ab. ***brachylepis*** n. Graecia.
— ab. ***pubipennis*** n. Graecia.
valonensis n. sp. Alban. merid.
bulgaricus n. sp. Bulgar. merid.
— v. ***rumelicus*** n. v. Rumel. or.
albanicus n. sp. Alban. occ.
Haberhaueri n. sp. Rumel. or.
betulae v. ***hellenicus*** n. v. Graecia.
— v. ***kiorensis*** n. v. Alban. merid. reg. alp.
— ab. ***nigrinus*** Helvet., Transsylv.
pilicornis ab. ***aureolus*** n. Serb., Graecia.
Ganglbaueri n. sp. Serb., Macedon. reg. alp.
Noesskei n. sp. Bosn. merid. or.

Subgenera nova:

Platycnemidius (Typus: *pseudonothus).*
Hoplophyllobius (Typus: *pilicornis).*
Ectomogaster (Typus: *fulvago).*

Synonymia.

sulcirostris Boh. = *brevis* Gyllh.
breviatus Desbr. = *seladonius* Brullé.
Stierlini Desbr. } = *lateralis* Reiche
Stierlinensis Desbr. } (immaturus).
brachicornis Desbr. = *betulae* F.
cupreoaureus Stierl. = *canus* Gyllh. var.
insulanus Schils. } = *montanus* var.
vagus Schils. } = *insulanus* Schils.
Emgei Strl. = spec. dist.
lateralis Reiche = spec. dist.

Literatura.

Apfelbeck V.: »Bericht über die im Jahre 1892 ausgeführte entomologische Expedition nach Bulgarien und Ostrumelien.« Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosn.-Herceg. II. Bd. 1894.

Apfelbeck V.: Fauna insectorum balcanica. II. (»Coleopterologische Forschungsergebnisse aus der alpinen Region der südbosnischen Hochgebirge«). ibid. IV. Bd. 1896, p. 549—559.

— »Zur Kenntnis der palaearktischen Curculioniden. Synonymische und zoogeographische Beiträge nebst Beschreibungen neuer Arten von der Balkanhalbinsel (I. Otiorhynchini et Brachyderini).« Ibid. VI. Bd. 1899.

— »Bericht über eine entomologische Forschungsreise nach der Türkei und Griechenland im Jahre 1900.« Ibid. VIII. Bd. 1901.

— »Koleopterologische Ergebnisse der mit Subvention der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien im Frühjahr 1905 ausgeführten Forschungsreise nach Montenegro und Albanien.« Sitz.-Ber. der kais. Akad. d. Wissensch. Wien, mathem.-naturw. Klasse; Bd. CXVI. p. 493—506.

— »Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines.« Bullet. Société zoolog. de France 1895, p. 79, 80.

Bedel L.: »Faune des Coléoptères du Bassin de la Seine. Rhynchot (1888).

Bodemeyer E. v.: »Quer durch Kleinasien in den Bulghar Dagh.« 1900.

Brenske & Reitter: »Neuer Beitrag zur Käferfauna von Griechenland.« Deutsche ent. Ztschr. 1884, p. 17—100.

Brullé M.: »Expédition scientifique de Morée.« Tom. III (1832) Paris.

Desbrochers des Loges: »Monographie des Phyllobiides d'Europe et des confins de la Méditerranée en Afrique et en Asie.« Abeille, tom. XI. 1873, p. 559—748.

Fleck Dr. Ed.: »Die Coleopteren Rumäniens.« Bull. Soc. Sciences de Bucarest, XIII (1904)—XV (1906). Sep. otisak 336 p. p.

Ganglbauer L.: »Sammelreisen nach Südungarn und Siebenbürgen. Coleopterologische Ergebnisse derselben.« (Annal. des k. k. naturhistor. Hofmuseums, Bd. XI. 1896, p. 164—187.)

Holdhaus & Deubel: »Untersuchungen über die Zoogeographie der Karpathen (unter besonderer Berücksichtigung der Coleopteren).« Abhandl. der k. k. Zoolog.-botan. Gesellschaft Wien. Bd. VI, Heft 1; 202. str. sa 1 kartom.

Kiesenwetter H. v.: »Beitrag zur Käferfauna Griechenlands.« (Curculionidae.) Berl. ent. Ztschr. VIII. 1864, p. 239—294.

Kuthy D.: Fauna regni Hungariae III. (Coleoptera.)

Miller L.: »Ergebnisse einer entomologischen Reise nach Cephalonia.« Wien. ent. Monatsschr. VI. Bd., 1862, Nr. 9, 10 und 11.

Oertzen E. v.: »Verzeichnis der Coleopteren Griechenlands und Kretas (mit Bemerkungen über ihre geographische Verbreitung und Sammelberichten). Berl. ent. Ztschr. Bd. XXX. 1886, Heft II, p. 189—293.

Olivier E.: Faune de L'Allier (Catal. raisonné) vol. II. 1890.

Poppius B. R.: Förteckning öfver Ryska Carelens Coleoptera. (Acta societ. pro Fauna et Flora fennica XVIII. 1. 1899.)

Redtenbacher: Fauna austriaca. edit. II.

Reiche & Saulcy: »Coléoptères d'Orient nouveaux ou peu connus.« Extrait des Annales de la Société entomol. de France. 1855 à 1858. 338 p. i 4 table.

Reitter Edm.: Catalogus coleopterorum Europae, Caucasi et Armeniae rossicae. Ed. 1906.

Reitter Edm.: »Neue und seltene Coleopteren im Jahre 1880 in Süddalmatien und Montenegro gesammelt.« Deutsche ent. Ztschr. 1881, p. 177—230.

— »Coleopterologische Ergebnisse einer Exkursion nach Bosnien im Mai 1884.« ibid. 1885, p. 193—216.

Sahlberg John: Catalogus coleopterorum Faunae fennicae geographicus. (Acta Soc. pro Fauna et Flora fennica XIX. 4.)

— »Entomologiska forskningresor i Medelhafs-strakterna och Centralasien företagna åren 1895—96 samt 1898—1899.« (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societatens Förhandlingar. XLVI, 1903—1904.)

Schilsky J.: Gattung Phyllobius in Küster & Kraatz: »Die Käfer Europas.« Heft 45 (1908) und 47 (1911).

Schneider & Leder: »Beiträge zur Kenntnis der kaukasischen Käferfauna.« (Verh. naturforsch. Ges. Brünn, 1878, XVII. Bd.)

Schönherr: Synonymia insectorum. Genera et species Curculionidum. Tom. II. (1834) i tom. VII. (1843).

Seidlitz G.: Fauna transsylvanica.

Stierlin G.: Bestimmungstabellen der europäischen Coleopteren. IX. Curculionidae. (Mitt. Schweiz. ent. Ges. 1883, vol. VI. p. 403—645.)

— »Beitrag zur Insektenfauna von Epirus.« (Wien. ent. Monatsschr. 1861, V. Bd.)

Pošljednji je bio Schilsky, koji je obradio rod *Phyllobius* u Küster & Kraatz: »Die Käfer Europas« u sv. 45. (1908.) i 47. (1911.). Uzevši za osnovu ovu radnju, ja sam preduzeo ponovnu reviziju ovog djelomično teškog roda *Coleoptera*. Susretljivost direkcije kr. zoološkog muzeja u Berlinu, koja mi je s najvećom pripravnošću priposlala u svrhu proučavanja tipove iz Schilsky-eve zbirke, koja je sada vlasništvo ovog muzeja, a isto tako ljubeznim priposlanjem mnogobrojnih tipova gosp. O. Leonharda u Drezdenu iz zbirke, koju je on nabavio iz Stierlinove zbirke, moguće mi je temeljito i kritički revidirati ovaj rod pogledom na kompleks faune Balkanskog Poluostrva. Osim opsežnog, na hiljade egzemplara brojećeg materijala b.-h. zemaljskog muzeja, kojeg sam najvećim dijelom ja sobom u 27 godina prikupio u raznim dijelovima Balkanskog Poluostrva, upotrijebio sam za ovu radnju i vrlo bogati materijal c. kr. prirodoslovnog dvorskog muzeja u Beču, kr. ugarskog narodnog muzeja u Budimpešti kao i materijal raznih privatnih zbirka.

Na temelju ispitivanja velikog broja individua, bilo s istih, bilo sa različnih, daleko udaljenih lokaliteta, dobio sam nekoja sigurna spoznanja o nekojim karakterima vrsta, pa bih htio o tom u kratko da koju rečem, pošto se nadam, da ću time olakšati determinaciju vrsta *Phyllobius*.

a) Ljuskavost krilnih kapaka.

Mogu se razvrstati 3 skupine i to:

1. Ljuske su okrugle[1]) (n. pr. *argentatus*).
2. Ljuske su duguljaste (lancetaste ili poput okliska) n. pr. *pyri* L.
3. Ljuske su vrlo tanke, poput dlaka (često s debljim izmiješane). Typus: *glaucus*.

[1]) U *Ph. Brenskei* Schils. su ljuske kratko-ovalne i ova vrsta čini prelaz k *2. [Ph. Brenskei* se odlikuje drugim znamenjima (cf. p. 242.)].

Sve vrste, o kojima je govor, mogu se za sigurno uvrstiti u jednu od ovo tri skupine. Donekle pravi izuzetak *Ph. versipellis* m., koji ima redovito duguljaste ljuske, ali se nalaze i pojedini eksemplari s okruglastim ljuskama *(ab. brachylepis* m.) i takovih s ljuskama poput dlaka (ab. *pubipennis* m.). Osim toga konstatovao sam jednu formu od *Ph. betulae* F. s duguljastim ljuskama (v. *kiorensis* m.) iz alpinskog područja južne Albanije, koja u nižim položajima istoga gorja (Kiora kod Valone) prelazi u glavnu formu (okrugle ljuske).

Što se tiče gustoće i rasprostranjenja ljusaka po gornjoj i dônjoj strani tijela valja ovo uzeti u obzir.

1. Nekoliko vrsta *(pinicola, Apollinis, betulae, lateralis, calcaratus, urticae* i *pilicornis)* nalazi se s ljuskavim krilnim kapcima[1]) i bez ljusaka.

Mjesto ljusaka opaža se onda obilata pubescencija (prilegla dlakavost) i čini se, da je tvorenje ljusaka zapriječeno time, što se pojavila pubescencija.

2. Ljuske pojavljuju se na krilnim kapcima samo na stranama (s gornje strane) *(lateralis)* ili konstantno manjka i ovdje (v. *episternalis).* (Naprotiv su u ove vrste episterne i prednja prsa vrlo gusto zeleno ljuskave).

3. Ljuske nisu guste i ne pokrivaju šav sredine vratnog štila ni zatioka *(betulae* i *versipellis* m.).

4. Ljuskavost (gusta) zaprema na gornjoj strani krilnih kapaka raznoliko protezanje, ali ne pokriva šav i onaj dio krilnih kapaka, što leži na dônjoj strani *(euchromus* i v. *Leonisi).*

5. Ljuskavost je gusta (zatvorena) i zaprema cijelu gornju stranu i najveći dio dônje strane[2]) (n. pr. *maculicornis, breviatus, argentatus* i t. d.).

b) Pubescencija krilnih kapaka.

1. Dlakavost nejasna, t. j. vanredno subtilna: kratka, prilegla i vrlo fina, između ljusaka pogdješto razdijeljena, i zamjećuje se samo jakim povečalom n. pr. *incanus (pallidus* Oliv.).

2. Dlakavost kratka i prilegnuta, ali obilna, i na ljuskavim mjestima dobro vidljiva *(montanus).*

3. Dlakavost prilično duga, malo odignuta (pod kutem nešto oko 30°) n. pr. *argentatus, oblongus, versipellis.*

4. Dlakavost dugačka, jako odignuta (pod kutem od 60—70°) n. pr. *lateralis, breviatus (seladonius).*

5. Dlakavost dugačka, okomito nadignuta (djelomično naprijed ukrivljena), više manje pahuljasta *(betulae, fulvipilis, parviceps).*

U svih ovih 5 skupina sastoji se pubescencija od finih dlaka i raštrkana je nejednako po ploštini krilnih kapaka. Ovim pubescentnim vrstama nasuprot stoji nekoliko vrsta, koje su umjesto nejednako razdijeljene dlakavosti providene pravilnim redovima četina (na svakom razmaku [intervalu] po jedan red *(maculicornis, Brenskei).*

c) Pubescencija na nogama i ticalima.

Valja paziti, da li je njihova dlakavost kao u većine vrsta — prilegla i normalna, ili je dugo nadignuta, pahuljasta, kao što je n. pr. vrlo karakteristično za *Ph. betulae* i *fulvipilis.*

---

[1]) Nasuprot suviše konstantno nepoljušteni krilni kapci, kao u *oblongus* i *viridicollis.*

[2]) Ljuskavost trbuha, na što nekoji autori polažu važnost, vrlo je promjenljiva.

d) Ticala.

Duljina i debljina je ticala od osobite važnosti za odijeljivanje mnogih vrsta. Istina ima u gdjekoje vrste različnosti, ali se ova ograničuje na sporednu odebljalost ili skraćenje članaka, naročito onih na vrhu, kadikad i drška, koje se imaju svesti na više (alpinsko) prebivanje i nema nikakve specifične vrijednosti [1]).

Jače ili slabije ukrivljenje drška ticala može tek poslužiti s rezervom. Jedan jedini put sam našao, da se to može upotrijebiti kao sekundarno obilježje (n. pr. u *Ph. lateralis* Reiche).

Isto tako je od manje važnosti diferencija u duljini prvog i drugog članka vanjskih ticala. Stariji autori, pa i Schilsky, polagali su na ovo veliku važnost i na tom su osnovane mnoge vrste, koje se ne mogu održati.

e) Bojadisanje nogu.

Vrlo je karakteristična boja nogu za pojedine vrste. Kod većine vrsta sa žutim nogama opaža se naginjanje k nigrescenciji stegana, u nekojih također i goljenica. Stanovite vrste imaju samo crne noge, n. pr. *lateralis,* za razliku *betulae,* u kojeg su goljenice konstantno [2]) (u najmanju ruku prednje) svjetlo bojadisane. — Isto tako ima vrsta, koje imaju uvijek jednobojno žute (ili crvenkasto-žute) noge n. pr. *seladonius* Brullé *(breviatus* Desbr.).

f) Glava.

Prominencija je očiju samo kod malo vrsta od specifične vrijednosti; *Ph. argentatus* i *sutorinensis* Apf. odlikuju se plosnatim očima. Rilo je u svih vrsta — izuzevši ove dvije pošljednje — jasno odmaknuto od glave, te u svojem obličju i skulpturi rijetko štogod pruža, što bi moglo poslužiti kao neko pravilo za određivanje inače blizu srodnih vrsta. Naročito je proširenje rila prema vrhu podvrgnuto raznim i znatnijim individualnim kolebanjima. To je zavelo mnoge autore, pa su bez potrebe pomnožali sinonimiju.

Zoogeografički pregled.

Od 46 na Balkanskom Poluostrvu ustanovljenih vrsta su:

a) Endemiti Balkanskog Poluostrva: 20 i to

Balkansko Poluostrvo (4): *pinicola, pilicornis, montanus* i *pseudonothus* (Graec. excl.).

Bosna (1): *Noesskei.*

Hercegovina (1): *sutorinensis.*

Albanija (2): *albanicus, valonensis.*

Srbija (1): *Ganglbaueri.*

Bugarska (3): *rhodopensis, bulgaricus, Haberhaueri.*

Grčka (8): *Apollinis, Emgei, versipellis, Holtzi, Brenskei, aetolicus* [3]), *euchromus* i *Seidlitzi;* od ovih su 3 *(Holtzi, Brenskei* i *euchromus)* ograničeni na Moreju.

---

[1]) Conf. Apfelbeck V.: »Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines«. Bull. Soc. zool. France 1895, p. 79.

[2]) Ja sam našao među stotinama *Ph. betulae* iz najraznijih krajeva samo *2* eksemplara (Schaffhausen, Kronstadt) s posvema crnim nogama (ab. *nigrinus* m.).

[3]) Također i u pograničnim dijelovima Macedonije.

b) pontičke vrste (8): *pictus, parviceps, contemptus, canus, Achardi, seladonius (breviatus), lateralis, incanus*[1]) *(pallidus),*

c) mediteranske vrste (1): *longipilis,*

d) subtropičke (sirijske) (3): *monstruosus, fulvago, serripes,*

e) adrijatičko-jonske (ist. i zap. obala):[2]) *albidus* i *albanicus* (po svoj prilici kao rasa *romanus*-a),

f) sibirske vrste (13): *cinerascens, sinuatus, oblongus, viridicollis, pomonae, pyri, maculicornis, argentatus, betulae, scutellaris, arborator (psittacinus), calcaratus, urticae.*

Prema tome prevladavaju u cijelom kompleksu vrsta (46) daleko endemiti sa 20 vrsta, od kojih su samo 4 rasprostranjene gotovo po cijelom arealu Balkanskog Poluostrva, uključivo otoka, dočim se ostali ograničavaju na manja područja.

Od ovih 16 posjeduje Grčka sa 8 vrsta, najveći procenat endemita.

Po endemitima daju sibirske vrste[3]) (13), zatim pontičke[4]) (8) najveći kontingenat. Upada u oči siromaštvo izrazitih mediteranih vrsta. Isto su tako neznatne subtropičke umetice.

Subg. *Parascythropus* Germ.

1. ***Ph. pinicola*** Kiesw.

Od južne Bosne do Grčke, u sjevernijim područjima na jelikama, na jugu na Apollo-jelikama; čest. Bosna (gore oko Sarajeva i Gacka, Metalka), Crna Gora (Durmitor), Srbija i Bugarska (Stara planina), Macedonija (Golešnica planina kod Velesa, Salakova rijeka-Apfelb. 1908.), Albanija (Velegorje kod Oroši [Zebia, Munela, Mal i Sheît-Apfelb., Winneg.] i kod Valone [Logora-klanac, Kiore]), Grčka (Veluchigorje kod Karpenision-a-Apfelb. 1900; Krüper, Kiesenw.; Peloponesus: Tajgetos ex coll. Krüper).

ab. *Desbrochersi* Stierl. *(elytrorum squamis deletis,* cf. Schilsky, Käf. Eur. 45. sv., 1908., 3) u tipičnoj formi (Bosna, Albanija, Grčka) radi toga ne rasa (var.), nego aberacija (ab.)

ab. *Holtzi* Schils. l. c. *(elytris aequaliter griseosquamulatis)* Tajgetos (Holtz).

Schilsky (Käf. Eur. l. c. 3 *a*) i Reitter (Cat. Col. Eur. 1906) navode samo Grčku kao područje rasprostranjenja *Ph. pinicola*-e.

2. ***Ph. Apollinis*** Mill.

Grčka: Kephalonia (Monte Nero-Miller, Typus!), Krf, Parnes kod Atene-Krüper, Pentelikon-Apflb., Peloponez (Chelmos, Tajgetos-Krüper), Euboeja-Krüper, Leonis.

---

[1]) Na sjev. ist. do Moravske. Analogija k prostranjenju *Melancarabus*-a.

[2]) Dokaz k Adriatis-problemu.

[3]) Od sibirskih vrsta dosiže samo nekoliko helensko područje, *sinuatus, oblongus, betulae,* dočim su pontičke gotovo sve tuda rasprostranjene. Njihovo područje ide od 35°—60°.

[4]) Zona rasprostranjenja između 35°—45° sjev. širine (prema zapadu samo do adrijatičko-jonske obale).

Na Apollo-jelikama.

Od *Ph. pinicola*-e Kiesw. specifično diferencira plosnatijim i spruženijim trupom, naročito kod ♀ spruženijim i splosnatijim kapcima krila, nejednako podijeljenim i finijim ljuskama po njima, nadalje užjim i po stranama slabo zaokruženim vratnim štitom, koji je redovito bez hrbtice [1]), zatim kraćim, širim rilom i tanjim ticalima i nogama.

Ph. Apollinis varira jako pogledom na ljuskavost krilnih kapaka. Znatnije aberacije opisane su (djelomično kao vrste):

a) forma typica: od 4. do 7. razmaka (intervala) krilnih kapaka zeleno ljuskav.

Atika, Euboeja, Peloponez.

b) ab. *taygetanus* Rttr. (*lateobscurus* Pic, Echange, 1902, p. 65): samo 6. razmak po cijeloj duljini (katkad takoder i 7. sprijeda i unutrašnji na vrhu) zeleno ljuskav. Tajgetos.

c) ab. *squamosus* Schils. Käf. Eur., 1908., 45. sr. 4.: cijeli krilni kapci podjednako zeleno ljuskavi.

d) ab. *Kiesenwetteri* Schils. l. c.

Trup nije ljuskav, češće smeđast. *Ph. Apollinis*-u stoji blizu jedna treća *Parascythropus*-vrsta, maloazijatski *Ph. mirandus* Desbr. Ovaj je još spruženiji, krilni su kapci dulji, otraga još ravniji, zašiljeni, podjednako i gusto metalno zeleno ljuskavi, kraće i manje nadignuto dlakavi, vratni štit ima široku glatku jako sjajnu srednju liniju.

Ph. mirandus nalazi se u jednoliko sivo ljuskavom obliku a i bez ljusaka.

Subg. *Pseudomyllocerus* Desbr.

3. ***Ph. cinerascens*** Fabr. (syn.: *ophthalmicus* Strl., ex *typo* cf. Apfelb. (Wiss. Mitt. aus Bosn.-Herc. VI. sv. 1899., str. 794.).

Meni je nepoznat s Balkanskog Poluostrva. Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908.) u Dalmaciji (coll. Leonhard). Inače u srednjoj Evropi. Ja sam ga sam češće puta sakupljao u Hrvatskoj kod Ludbrega god. 1885.

Ph. ophthalmicus Strl. je jako deflorirani ♂ ove vrste iz Ludbrega.

4. ***Ph. sinuatus*** Fabr.

Bosna, Hercegovina, Crna Gora (Njeguš-Apflb.) Srbija (Požarevac), Grčka (Saloniki-Emge).

5. ***Ph. albidus*** Mill. Verh. zoolog.-bot. Ges. Wien, 1883, XXXIII. 265.; *fallax* Strl.[2]) Mitth. Schweiz. Ent. Ges. sv. VIII., str. 13.

Ph. sinuatus-u vrlo sličan, lako se prepoznaje crnom temeljnom bojom i crnim stegnima i sexualnom odlikom u ♂.

♂ Pošljednji sternit na vrhu širok i duboko urezan na rubu a uglovi izrezotine proviruju poput zubova.

Grčka: Karpenisi (Apflb.), Parnas (Miller [Typus!], v. Oertzen), Chelmos (Leonis), Vracuni na Moreji (Holtz), Dalmacija (t. Schilsky).

---

[1]) Ona u *Ph. pinicola* većinom jako izražena glatka, srednja hrbtica na vratnom štitu manjka redovito u *Ph. Apollinis*, katkad se opet više ili manje jasno raspoznaje.

[2]) U Šilskijevoj (Schilsky) svesci 45. (Käf. Eur. 1908, 11.) stoji krivo „*fugax*" Stierl.

Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908) također u Kalabriji [1]) (Sta. Eufemia d' Aspromonte-Paganetti, coll. Leonhard).

Subg. *Phyllerastes* Steven.

Mus. Mosc. II. (1829) p. 25; Schilsky, Käf. Eur. 47. sv. 1911., 47. B, g.

Prednje i srednje stegno jednostavno, nenazubljeno, zadnje stegno umjereno odebljano i jako nazubljeno.

6. ***Ph. pictus*** Stev. Samo na jugu i istoku Balkanskog Poluostrva; ima ga dosta na hrastovima.

Bugarska (Slivno-Haberhauer); Srbija (Skoplje-Apflb.); Turska (Carigrad-Apflb.); Grčka (Pentelikon-Apflb.); Saloniki. — Također u Dobrudži, Tauriji i Maloj Aziji.

Pontička vrst.

var. ***rhodosicus*** Faust (Ticala i noge crveno-smeđe, pojasi i mrlje na krilnim kapcima izlizani), također na Pentelikonu kod Atene sred tipične forme.

Subg. *Oedecnemidius* K. Daniel.

Münch. Kol. Z. I (1902—1903), p. 242.; Schilsky: Käf. Eur. 1911, 47. sv. list 47. B. H.

Razlikuje se od subg. *Phyllerastes*-a veoma odebljalim s jako velikim zubom providenim zadnjim stegnom.

7. ***Ph. monstruosus*** Tourn. Annr. belg. 1859, Compte rendu p. 7; *gloriosus* K. Dan. l. c. (t. Schilsky, l. c.).

Grčka, Cipar, Mala Azija, Kalabrija. Meni također i iz Male Azije poznat Biledžik-v. Bodemeyer).

Ovoj podvrsti spada još *Ph. saltuarius* Heyden iz Male Azije, koji se ima da razlikuje od ♂ *Ph. monstruosus*-a prävim zadnjim goljenicama.

Subg. *Platycnemidius* Apflb. (nov.).

Vrste ove podvrste odlikuju se tibijama upadnog oblika.

Ove su sploštene, široke, njihov je vanjski rub izrezan, na bazi naglo, više manje uglasto proširen, na vrhu zaklišen.

Typus: *Ph. pseudonothus* Apflb.

8. ***Ph. brevis*** Gyllh. Schönh. Syn. ins. II. 461 (♀), typ. *Tauria; sulcirostris* Boh. Schönh. l. c. p. 462 (♀), typ. *Volhynia; planirostris* Gyllh. Schönh. l. c. 462 (♀) typ. *Tauria; suratus* Gyllh. Schönh. l. c. 463 (♂), typ. *Caucasus; seriehispidus* Gyllh. Schönh. l. c. 464 (♂), typ. *Tauria.*

Ova u srednjoj i sjeveroistočnoj Evropi rasprostranjena, do u srednju Aziju dopiruća vrst, nije mi poznata s Balkanskog Poluostrva; ali mogla bi se naći u sjeveroistočnom dijelu.

---

[1]) Zanimljiv prinos k problemu Adrije.

Na zapadnom dijelu nadomješta je iduća vrst. Svi s Balkanskog Poluostrva u literaturi navedeni *Ph. brevis* imaju se odnositi na *Ph. pseudonothus* Apflb., izuzevši one iz Grčke spomenute, koja čini treću vrstu — *Ph. Emgei* Stierl. (spec. dist.).

Ph. cinereus Gyllh. Schönh. l. c. p. 455, typ. Silesia (Sahlberg) i Tauria (Besser, coll. Schönh.), kojeg Schilsky (Käf. Eur. 1908, H. 45) kao aberaciju dodaje k' *Ph. sulcirostris*-u *(brevis)*, ima po opisu nazubljena stegna, ne može dakle ovamo spadati.

9. ***Ph. pseudonothus*** nov. spec. *(brevis* aut. post., nec Gyllh.).

Ph. brevi Gyllh. *(sulcirostri* Boh.) similis et valde affinis, corpore paulo longiore, elytris longius erectiusque pilosis, femoribus dente parvo evidenter instructis tibiisque omnibus in ♂ dilatatis distinguendus.

var. ***hypsibatus:*** elytris fere aequaliter cinereo- squamulatis, antennarum funiculi articulis exterioribus brevioribus, transversis corporeque minore differt. Bosn. mrd. or., in regione alpina.

var. ***merditanus:*** corpore nigerrimo, elytris squamulis viridibus maculatim vestitis, pedibus nigrescentibus divergens. Albaniae occ. montes.

Od *Ph. brevis* Gyllh. *(sulcirostris* Boh.) razlikuje se nešto spruženijom gradom trupa, duljom i uspravnijom dlakavošću krilnih kapaka, nazubljenim stegnima i gradom goljenica u ♂.

Uspravne su dlake krilnih kapaka dulje, manje četinjaste, nejasno poredane, sva stegna imaju malen, vrlo jasan, šiljast zub, koji manjka *Ph. brevis*-u. — U ♂ imaju sve goljenice (u *brevis*-a samo prednje) odliku subgenusa, osim toga su na bazi jače i više manje uglasto proširene.

U zapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva ima ga dosta na grmlju, rasprostranjen je od morske obale pa daleko do u nutrašnjost zemlje i penje se do u alpinsko područje, gdje živi na travi.

Hrvatsko Primorje (Perušić-Reitter), južna Bosna, Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora (Njeguš), zap. Albanija (Maranaj i Cukali-gorje kod Skadra, Mal i Shéît kod Oroša-Apflb.).

Forma, što sam je našao na travi i u žilama trave u alpinskom području južnobosanskog velegorja (Bjelašnica i Ljubična planina) zaslužuje pažnju, jer su joj krilni kapci prilično podjednako sivo dlakavi i pogdješto bijelosivo ljuskavi, vanjski članci[1]) su ticala stisnutiji, više manje poprječni, nadalje neznatni veličinom ***(hypsibatus*** n. v.).

Forma (v. ***merditanus*** Apf. i. l.) arnautskog velegorja (Mal i Sheît u Merditima), koju sam tamo u velikom broju sabrao, odlikuje se tamnocrnom temeljnom bojom, rijetkim, oštro ograničenim, zelenometalnim ljuskama — mrljama krilnih kapaka. Stegna su crna, goljenice, držak ticala na vrhu i batići ticala crnosmeđi, kadikad također i goljenice crnkaste.

---

[1]) Ja sam konstatirao u *Otiorhynchini*-a *(Ot. consentaneus, dalmatinus* etc.) neku promjenu (komprimiranje, dilatation) pojedinih dijelova tijela, naročito stopala (Tarsen) i ticala (vanjski članci spruženi [ravnica] stisnutiji [srednji i viši gorski položaji], do kruglasto ili poprijeko [visokoalpinski region] — pošto sam ja slijedio rečenu vrstu s morske obale do u alpinsko područje (cf. Bull. Soc. Zool. France, 1895, 79).

Ph. pseudonothus vidi daljnji prilog k' tomu.

10. ***Ph. Emgei*** Strl. Mitth. Schweiz. ent. Ges. VII., 10, 393.

Stoji vrlo blizu *Ph. pseudonothus*-u Apflb. *(brevis* aut. post., nec Gyllh.), ali sva je prilika, da je specifično različan. On je spruženiji, naročito su krilni kapci u ♂ dulji i plosnatiji, šinje su u ♂ još jače, na bazi gotovo pravokutne, i više manje proširene na način kvrga. Specifičnom odvajanju je u prilog osobito ona vrlo diferentna odjeća krilnih kapaka. Ovi su prilično gusto i podjednako presvučeni [1]) bodljikastim, sivim ili smedim, slabo metaličkim ljuskama.

Prilično dugi (u profilu) jako odignuti redovi četina, što su u *Ph. pseudonothus*-a raštrkani po cijelim krilnim kapcima, manjkaju, pa su nadomješteni na mjestima, gdje se krilni kapci obaraju, kratkim, malo odignutim četinicama. Stegna kao kod prispodobljene vrste, ali nešto slabije, fino nazubljena.

Grčka. Ja sam ga nakupio na Parnasu (Krüper), u Veluchi — i Oxyá — gorju (Etolija). Živi subalpino na grmlju, alpino na travi. Osim toga sabrao je g. O. Leonhard na Kefaloniji kod Argostoli. Ova otočna forma odvaja slabije podjednako ljuskastim krilnim kapcima i nešto spruženijim vanjskim člancima ticala.

Reitter je (Wien. Ent. Ztg. XI. 1892, p. 239) na osnovu po Stierlinu (l. c.) opisane građe goljenica u *Ph. Emgei* ovog jednostavno opredijelio kao ♂ od *Ph. brevis* (aut. p.), a da se nije ni obazirao na razlike naspram *Ph. brevis*, koje je Stierlin eksaktno naglasio. U građi goljenica u ♂ podudaraju se doduše obje vrste i Stierlin napominje njihovu sličnost kao karakteristično znamenje *Ph. Emgei* naspram *Ph. brevis*. Stierlin navodi izričito pomanjkanje uzdignutih dlaka na krilnim kapcima i što su zaodjenuti dlakastim ljuskama (umjesto prileżećih dlaka).

Subg. *Nemoicus* Stephens.

Ill. brit. IV. p. 146; Schilsky, Käf. Eur. 1911, 47. sv.

11. ***Ph. oblongus*** Linné.

U cijelom području običan. Također u Grčkoj (Karpension-Apflb).

v. ***aceris*** Apflb. i. l. treba da se odnosi na jednu formu *Ph, oblongus,* koju sam u velikoj množini nahvatao kod Njeguša (Crna Gora) na Acer *pseudoplatanus*-u i u Albaniji kod Oroša, i koja se odlikuje vitkom formom, jakim sjajem, rijetkom dlakavošću gornje strane i pretežno crnom bojom krilnih kapaka u oba spola.

Schilsky (Käf. Eur. 1908) nema pravo, što identificira ovu formu s *floricola* Gyllh.

Za razliku od melanističke forme *(aceris)* našao sam na brijestovima kod Skadra (Albanija) u okolici grada obilnu izrazito ksantohromnu formu, u koje je — također i u sasvijem izbojenih egzemplara [2]) — vratni štit

---

[1]) Kod *pseudonothus*-a gusto dlakavo, ali je dlaka prilegla i providena s pogdješto bjelkastim, slabo metaličkim ljuskama poput mrlja.

[2]) Prepoznaje se koli na djelomično ostruganoj dlakavosti kao i na otvrdnutim krilnim kapcima.

i rilo žutosmede boje. U rjedim je slučajevima vratni štit i cijela glava crnosmeđa i crna. Svi egzemplari imaju žutosmede krilne kapke (v. *scutarensis* m.).

Subg. *Paranemoicus* Schilsky.

Käf. Eur. 1911. sv. list 47. B.

Krilni kapci nijesu dlakavi niti ljuskavi ili samo posuti bjelkastim ljuščanim dlačicama. Stegna su jednostavna, ili providena s malenim nejasnim zubićima. Typus: ***viridicollis***.

12. ***Ph. viridicollis*** Fabr.

U gorama Bosne i Hercegovine. U alpinskom području (Ljubična planina) izrešetao sam ga i iz busova trave.

Subg. *Subphyllobius* Schilsky.

Käf. Eur. 1911., 47. sv. list 47. K.

Krilni kapci ljuskavi, s dlakom ili bez nje. Stegna nikako ili slabo nazubljena.

Typus: ***viridiaeris***.

13. ***Ph. serripes*** Desbr. *(eibesensis* Reitt. W. E. Z. 1902, 195.).

Hercegovina, Dalmacija, Albanija (Oroši), Macedonija (Skoplje), Grčka (Atika, Tajgetos, Naksos).

v. ***Tieffenbachi*** Schilsky, Käf. Eur. 1908., 45. sv. 21. je sivo (mjesto zeleno) ljuskava forma iz Grčke.

14. ***Ph. viridiaeris*** Laich (nec Desbr.) = *pomonae* Oliv.

Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908, 45. sv. *23a)* u cijeloj Evropi, Sibiriji, sjever. Mongolskoj i Alžiru. Meni nije poznat s Balkanskog Poluostrva i čini se, da ga tu i nema. U Hrvatskoj se još nalazi kod Varaždina i Fužina (A. Kuthy). Južnije poznata mi je ova vrst samo iz Italije, i to u upadno velikoj, robustnoj i prekrasno smaragdno zeleno ljuskavoj formi, koja jako odvaja od sitne, tamne, srednjoevropske forme (v. ***aspromontis*** m.).

Subg. *Phyllobius* s. str.

I. odjelenje drugi sternit u ♂ s jednom popriječnom priječkom pred stražnjim rubom.

α) Ljuske krilnih kapaka duguljaste, više manje poput dlaka.

15. ***Ph. pyri*** Linné; *artemisiae* Desbr.[1]); *Leonhardi* Schils. Käf. Eur. 1908, 45. sv., 56).

Na Balkanskom Poluostrvu rasprostranjen. Po Schilsky-u Käf. Eur. 1908, 45 sv. 576, po cijeloj Evropi, Sibiriji i Perziji.

[1]) Ovu sam ja sinonimiju opširno obrazložio već god. 1889. u Wiss. Mitth. aus Bosn.-Herceg. VI. sv., str. 790. Schilsky to potvrđuje iz svojeg sopstvenog motrenja. (Käf. Eur. 1908, 45 sv. 57*b*) a da i ne spominje moju radnju. U »Catalog. Coleopt. Europae« nije još provedena.

Iz Grčke nije mi više poznata ova vrsta. Najjužniji eksemplari predleže mi iz zapadne Albanije (Maranaj-gorje, velegorje kod Oroša: Zebia, Mal i Sheît) i iz velegorja kod Valone (Kjore).

Ph. Leonhardi Schils. uzpostavljen je po egzemplarima s Veleža planine kod Mostara i s Metalke. Ono 5 tipova, što ih imam pred sobom iz zbirke Leonhardove, jesu deflorirani ♂♂, među njima i jedan manji nedozrio komad sa Veleža. Oni ne odvajaju od tipičnog *Ph. piri* L. Schilsky ga je prispodobio s *Ph. italicus Solari* i opravdano odvaja *Ph. Leonhardi* od ovog specifično uslijed pomanjkanja odignute dlakavosti, ali je pri tom zaboravio na *Ph. pyri*, na kojeg se on začudo nikako ne obazire.

16. ***Ph. parviceps*** Desbr., koji je *Ph. betulae* F. vrlo sličan i blizu srodan, podudarajući se s njim u formi trupa, u veličini i pubescenciji a također i u gradi glave, odvajajući od njeg samo bodkastim (kao kod *Ph. pyri* L. načinjenih) ljuskama, slabije nazubljenim srednjim stegnom i puno slabije nazubljenim stražnjim stegnima.

Imao sam pred sobom tipičan egzemplar (ex coll. Stierl.) iz Male Azije.

Po Schilsky-u u Turskoj, Maloj Aziji i u Kavkazu.

17. ***Ph. versipellis*** nov. spec.

Ph. seladonio Brullé (*breviato* Desbr.) affinis et subsimilis, rostro angustiore; oculis magis prominentibus; elytris planioribus, squamulis metallescentibus plus minusve elongatis pilisque sub-erectis instructis; capite posteriore, prothoracis dorso ventreque haud squamulato femoribusque nigris divergit. Variat:

a) ab. ***brachylepis:*** elytrorum squamulis latioribus, plus minusve rotundatis.

b) ab. ***pubipennis:*** elytris pilis suberectis pubeque brevi haud erecta instructis, vix squamulatis.

Stoji *Ph. seladonius*-u Brullé *(breviatus* Desbr.) vrlo blizu te mu je naličan a razlikuje se plosnatijom građom trupa, od glave jasnije rastavljenim (relativno užim) rilom, svedenijim očima, slabije nadignutom dlakavošću, naročito u ♀ plosnatijim krilnim kapcima, više manje rijetkom ljuskavošću, kao i oblikom ljusaka i crnim stegnima.

Zatiok, ploha vratnog štita i trbuh (također i po stranama) nijesu ljuskavi. Prednja prsa, strane srednjih i stražnjih prsiju, većinom također sredina stegana, prednji dio glave, strune vratnog štita i krilni kapci provideni su bakrenastim, zlatosjajećim ili zelenim, duguljastim (tipična forma), rjeđe (više-manje) okruglastim (ab. *brachylepis* m.) ljuskama. Ljuskavost krilnih kapaka nadomješta obilno i prilično podjednako, ali ne gusto (radi toga nema redova plešivih tačaka), kod ab. *pubipennis* m. vrlo slabo ili nikako i više manje gusta, kadikad ponešto vunasta prilegla dlakavost. (Ova prilegla dlakavost manjka u obilnije ljuskavih formi).

Ticala i noge crvenosmeđe, stegna crna (u nedozrelih egzemplara su cijele noge svjetlo bojadisane. — ♂: drugi sternit s jakom poprječnom prečkom ispred stražnjeg ruba.

U gradi glave podudara se sa *Ph. euchromus* Rttr. te je vrlo sličan odozgo egalno ljuskavoj formi istoga (v. *Leonisi* Pic), od ovog se može

lako razlikovati kraćim, manje nadignutim četinastim dlakama i duguljastim, više manje dlakastim ljuskama krilnih kapaka, koji su također na dônjoj strani podjednako ljuskavi, nadalje svjetlim goljenicama[1]) i t. d.

Također je sličan i *Ph. betulae,* odvajajući od ove vrste u glavnom mnogo kraćom, na koso nadignutom dlakavošću gornje strane, pomanjkanjem duge paluljaste dlakavosti na goljenicama i na držku ticala, nadalje spruženijim, bitno plosnatijim tijelom, ponešto užim, finije naboranim istačkanim vratnim štitom; dakle nije s njime u rodu.

Čini se, da *Ph. versipellis* stoji najbliže *Ph. lateralis*-u Reiche (spec. pr.)[2]). On se podudara s *lateralis*-om u gradi tijela, formi naoružanja nogu i u skulpturi, ali je od njega sigurno specifično različan i vrlo se lako razlikuje svjetlije obojenim goljenicama, stopalima i ticalima, slabije ukrivljenim držkom vitkih ticala, duguljastim ljuskama, manje nadignutim četinastim dlakama krilnih kapaka i t. d.

Od ovog također u Peloponezu (Hagios Vlassis) — nalazećeg se *Ph. Brenskei* Schilsky razlikuje se slabo odebljalim, normalno nazubljenim stegnima, dugom dlakavošću i ljuskavošću i t. d.; te se s ovim ne može dovesti u relaciju.

Pred sobom sam imao 17 egzemplara iz Grčke i to tipične forme (9 egz.) s Euboeje i iz Atike; ab. *brachylepis* (5 egz.) s Euboeje i iz Peloponeza (Hagion Vlassis-Brenske, Tripolica-Krüper); ab. *pubipennis* (3 egz.) iz Atene i Peloponeza (Hagion Vlassis-Brenske).

18. ***Ph. contemptus*** Steven.

Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908) nadena je ova ruskoazijatska vrsta kod Biograda. Ona se može lako razlikovati od sličnoga *Ph. canus* Gyllh. *(faeculentus* Gyllh.) bitno manjom veličinom, kraćim ticalima, puno stisnutijim vanjskim člancima i nadalje samo po strani gusto ljuskavim vratnim štitom i t. d.

19. ***Ph. canus*** Gyllh. Schönk. Sin. Ins. II. str. 439, Typ. Tauria; ab. *faeculentus* Gyllh. ibid. str. 440, typ. Tauria; var. *cupreoaureus* Stierl, Mitt. Schweiz. ent. Ges. 1883, sv. VI., str. 613, typ. Janina (Epirus).

Srbija (teste Merkl), Ist. Rumelija (Parreyss?) Grčka, (v. Oertzen, Verz. str. 267., Janina).

Ph. canus varira znatno u načinu ljuskavosti.

a) forma typica: Toment (Ljuskavost krilnih kapaka) siv ili smed, kadikad po strani bjelkast, nikako ili slabo metaličan. Taurija, Turska.

b) ab. ***faeculentus:*** Temeljni toment živahno metaličan, pomiješan s nešto mrlja, načinjenih od ponešto debljih ljuskastih dlaka. Taurija, Srbija, Mala Azija (Eski Šeher).

c) var. ***cupreoaureus*** Stierl: Toment skroz podjednak, dlakast, bakrenasto-zlatan (ex typis in coll. Stierlin [Leonhard]). Janina (Epirus). (Druge nadignute četinaste dlake krilnih kapaka u sve tri su forme rđastosmeđe).

Ova je pontička vrst dosta slična *Ph. pilicornis*-u Desbr. — naročito tamno ljuskavim ♂♂, od ovog se razlikuje u glavnom širom glavom,

[1]) U *Ph. euchromus*-a su srednje i stražnje šinje tamne, crnosmeđe do crne.

[2]) cf. pg. 238, Nr. 33.

gore sploštenim, prema vrhu strmo odpadajućim, nešto kraćim krilnim kapcima, duljim, strmenitije nadignutim četinastim dlakama istih, debljim ticalicama, bijelo dlakavim skutelom, u ♂ spola osim toga više manje jasnom poprječnom hrbticom na drugom sternitu i jednostavnim stražnjim goljenicama.

20. ***Ph. Holtzi*** Schils., Käf. Eur. 1911. 47. sv., 19.

Po Schilsky-u l. c. vrlo sličan *Ph. cupreoaureus*-u Strl., od njega diferirajući u ♂ ravnim, gusto naborasto istačkanim rilom, mnogo plosnatijim, po stranama slabije zaokruženim vratnim štitom, skroz dlakastom ljuskavošću, samo u ♂ su jasne gole tačke po krilnim kapcima, nadalje kraćim, nenatamnjelim drškom ticala, kraćim 6. člankom ticala (nešto kraći i uži od susjednih članaka), kraćim batićem (nije dulji nego šesti i sedmi članak ticala zajedno) i ne gusto bijelo, nego podjednako dlakavim skutelom.

♂ drugi sternit sa subtilnom poprječnom hrbticom pred stražnjim rubom.

Duljina 6·5 (♂)—7·5 (♂) *mm.*

Peloponez (Veliá Vuna-Holtz).

21. ***Ph. valonensis*** nov. spec.

Ph. cano Gyllh. affinis, corpore angustiore, magis elongato (♂), supra squamulis crassioribus, lanceolatis (haud piliformibus), viridi-aureis aequaliter confertimque instructo, pedibus rufis, concoloribus, antennis longioribus, elongatis, in mare tibiis posterioribus ante apicem incurvis, intus emarginatis distinctus.

♂ segmento ventrali secundo ante marginem posteriorem transversim sub-carinato.

Albania mrd. in montis »Kiore« regione alpina.

Srodan sa *Ph. canus*, od ovog diferirajući mnogo debljim, lancetastim, zelenim ljuskama, spruženijom građom trupa, vitkijim ticalima, konformno ljuskavim skutelom, jednobojenim crvenožutim nogama i ticalima, nešto znatnijom veličinom i građom stražnjih goljenica u ♂. Oči jako izbuljene, ticala vitka, prvi i drugi članak vanjskih ticala teško da se duljinom razlikuju, vanjski članci spruženi, puno dulji nego širi, crvenkastožuti, samo batić više manje smeđast. Krilni kapci dugi, u ♂ skoro jednako široki, prema otraga malo suženi, u ♀ umjereno prošireni i više svedeni, dlakastim, zlatnozelenim ljuskama podjednako, ali ne gusto presvučenim i providenim dugačkim, jako (ali ne okomito) nadignutim smeđastim četinastim dlakama, piknjaste prutice fine i podjednake, prostori između prutica imaju pravilan red vrlo jasnih plešivih piknjica. Glava i vratni štit kao krilni kapci ljuskavi, ali samo kratko nadignuto dlakavi. Noge u ♂, osobito na unutrašnjoj strani, dugačko paluljasto, u ♀ kraće i manje nadignuto dlakave, sva stegna jako nazubljena.

♂: drugi sternit sa substilnom poprječnom priječkom pred stražnjim rubom. Stražnje goljenice pred vrhom ukrivljene prema unutra i izrubljene.

Duljina 7·5—8·0 *mm.*

Albanija: U Kjore-gorju, južno od Valone, u alpinskom području, navodno na klekovini[1]) sakupio ga je zajedno s *Ph. (Parascythropus)*

[1]) Po svoj prilici na zakržljalom *Pinus haleppensis.*

pinicola Kiesw. preparator Winneguth, kojeg sam goddine 1908. tamo poslao.

b) Krilni kapci s okruglim ljuskama presvučeni:

a) Krilni kapci prividno nijesu dlakavi[1]) ili su posuti kratkim, pravilno porednim ćetinicama[2]).

22. ***Ph. Achardi*** Desbr.

Ph. maculicornis-u blizak ali se od ovog bitno razlikuje spruženijom gradom trupa, imenito duljim, manje plošćenim, s vrha ne komprimiranim — dakle ne krovasto uzdignutim — krilnim kapcima, znatno užim, po strani slabije i jednačije zaokruženim vratnim štitom, bitno duljim i tanjim ticalima, mnogo spruženijim člancima vanjskih ticala (drugi je osobito vrlo dug) i poprijeko znatnijom duljinom trupa.

Duljina 6·5—8·0 *mm.*

Turska (Carigrad-Merkl), Mala Azija.

23. ***Ph. bulgaricus*** nov. spec.

Ph. pomonae Oliv. *simillimus* (♀), femoribus dentatis atque elytris apice productis distinguendus.

Ph. Achardi Desbr. subsimilis et affinis, rostro latiore, pterygiis majoribus, evidenter canaliculato, elytris apice longe productis, bicuspidatis, pedibus rufis, concoloribus corporeque multo minore divergit.

Bulgaria mrd.

var. ***rumelicus:*** minor, rostro latiore, vix canaliculato; oculis magis prominentibus; elytris apice brevius productis; antennarum funiculi articulo secundo magis elongato, primo duplo fere longiore, femoribus nigris. Rumelia or.

Vrlo je sličan *Ph. pomonae* Oliv., s kojim se podudara u boji i načinu ljuskavosti i u orisu trupa (♀), ali se i na prvi pogled može razlikovati nazubljenim stegnima i krilnim kapcima, koji se na vrhu protežu horizontalno u paralelne roglje. Sličan je i malim *Ph. Achardi*, osobito u ♀ spola, ali se lako razlikuje formom i odlikom krilnih kapaka, širim rilom, jače razvijenim pterigijama istoga, bojom ticala i nogu i t. d. Odjeven je crno s okruglim, svijetlo zelenim, metaličkim ljuskama, trbuh je slabo, noge djelomično (po stegnima) ljuskave Ticala i noge jednobojne crvenkasto žute, glava relativno široka, oči plosnate, u ♀ svedenije. Rilo široko, u ♂ kao glava dugo, u ♀ kraće, jasno odmaknuto, paralelno, s jako razvijenim pterigijama, gotovo ravno, sa širokom ravnom brazdom pred vrhom. Vratin štit u ♂ umjereno, u ♀ jače upoprijeko, po stranama slabo i prilično podjednako zaokružen. Krilni kapci valjkasto, prema otraga jedva (♂) ili malo (♀) prošireni, u ♂ gore malo, u ♀ jasnije sploštен, s jednostavnim švom, koji se na strmini ne izdiže poput krova, prema šiljku strmo opadajući, šavni je kut protegnut horizontalno u rogljast, tup

---

[1]) T. j. dlačice se tek raspoznaju oštrom lećom, vrlo su kratke, prilegle *(Achardi).*

[2]) *(maculicornis).* Ove su čestice često jasne samo u apikalnom dijelu, gdje se oduljuju. U one u juž. Tirolu (Varsa) i u Italiji (Valle Lucano) domaće rase: ***lucanus, Solari*** ove su četinice mnogo dulje, strmo nadignute i ima ih na čitavoj gornjoj strani krilnih kapaka — na svakom razmaku jedan pravilan red. U opreci k ovim redovima četinica ili dlaka stoji gušća i nepravilnija dlakavost krilnih kapaka nekolicine srodnih vrsta *(albanicus, aetolicus).*

nastavak. Dlake krilnih kapaka su vrlo kratko prilegle i raspoznaju se samo, kada se motre direktno (odozgo) oštrom lećom. Piknjaste prutice na krilnim kapcima su fine, razmaci između njih plosnato, gusto ljuskavi, bez plešivih tačaka. Ticala nešto deblja i bitno kraća nego u *Ph. Achardi*, svi članci vanjskih ticala mnogo zdepnastiji, vanjski okrugljasti, jedva dulji nego širi, drugi samo malo dulji od prvog. Noge kraće nego u *Ph. Achardi*, stegna umjereno odebljala, jaka, ali slabije nego u ovog nazubljena. Goljenice jednostavne.

Duljina: 4·5—5·0 *mm.*

Bugarska. Kod Samakova i Camkorija sabrao ga je M. Hilf u velikom broju (polovicom maja do polovice juna). Ja sam imao pred sobom 100 egzemplara ex coll. Leonhard u Dresdenu, osim toga 5 od E. Merkl-a, navodno u južnoj Ugarskoj i u Dobrudži sakupljenih komada. Moguće da i ovi potječu iz Bugarske, po svoj prilici također iz okolice Samakova, koju je Merkl obilazio nekoliko puta.

Jedan parić ove vrste iz Slivna (Sliven) znatno odvaja od tipične forme i čini se, da je to pontička rasa:

var. ***rumelicus:*** manji, rilo kraće i šire i u ♂ kraće nego glava, slabo izbrazdan; oči nešto svedenije; krilni kapci produžuju se na vrhu u kraće roglje; drugi članak vanjskih ticala gotovo dvostruko tako dug kao prvi; stegna crna. Ljuskavost jače metalična, zlatno sjajeća.

24. ***Ph. maculicornis*** Germ.

Rasprostranjen po Balkanskom Poluostrvu, imenito po višim gorskim položajima na crvenoj bukvi, ali također i u alpinskom području na klekovini *(Pinus montana)* i na zakržljalom smrču *(Pinus leucodermis* Ant.).

Bosna-Hercegovina, Crna Gora (Lovčen), Srbija, Šar-dagh (Apflb.), Macedonija (Mokra planina, gornja dolina Salakove rijeke kod Skoplja Apflb.), Albanija: velegorje kod Skadra (Maranaj, Cukali gorje), i Oroši (Mal i Sheît, Zebia, Munela).

U Grčkoj ga nadomješta *Ph. aetolicus* Apflb.

β) Krilni kapci više manje gusto, nepravilno ± dugačko i ± nadignuto dlakavi.

25. ***Ph. aetolicus*** Apflb. Wiss. Mitt. Bosn.-Herc. VIII. sv. 1901., str. 467.; Schilsky, Käf. Eur. 1911., 47 sv., *29.*

Najbliže mu stoji *Ph. maculicornis* Germ., od koga se razlikuje spruženijom gradom trupa imenito puno duljim, malo sploštenim, krilnim kapcima, koji su razgovjetno nadignuto i nepravilno dlakavi, a na njihovoj strmini imaju šav, koji se jedva poput krova izdiže, puno spruženijim ticalima, osobito duljim člancima vanjskih ticala, pretežno dugoljastim, više manje lancetastim ljuskama krilnih kapaka i znatnijom veličinom.

Duljina: 6·0—7·0 *mm.*

U Grčkoj sam ga ja god. 1900. sakupio u velikom broju na česmini kod Karpenisa (Aetolia), kasnije sam ga (1905.) također našao u Macedôniji u Golešnici planini, južno od Skoplja; Emge, Brenske i Krüper su ga također sabrali na Euboeji.

U Bugarskoj ga je našao M. Hilf. (Samakov, Rilo manastir, Čamkorija).

Po Schilsky-u (l. c.) također i u Peloponesu (Hagios Vlassis, Kumani-Brenske i u Albaniji (Merdita, Bulšari). Posljednji navod ima da se odnosi na *Ph. albanicus* m.[1]).

Schilsky nije poznavao tipičnog *Ph. aetolicus* m. iz Karpenisi-a — on također ne spominje niti klasično nalazište. — Njegov navodni *Ph. aetolicus* iz Peloponeza mogla bi biti koja druga vrst — moguće *Ph. versipellis* m.

26. ***Ph. albanicus*** nov. spec.

Ph. romano Faust valde affinis et simillimus, prothorace latiore, lateribus magis rotundato-ampliato, elytris minus elongatis, planioribus, postice suturam versus sub-compressis, brevius rariusque pilosis densiusque squamulatis distinguendus. A *Ph. aetolico* Apflb. elytris brevioribus, magis deplanatis, postice suturam versus evidenter compressis, pilis brevioribus squamulisque rotundatis (haud longiusculis) differt.

Albania occ.

Vrlo srodan s *Ph. romanus* Faust[2]) ali se razlikuje zdepnastijom gradom trupa, osobito u ♂ širim, po stranama jače zaokruženim vratnim štitom, manje spruženim i jače sploštenim krilnim kapcima, po strmini istih više manje jasno na način krova nadignutim švom, kraćom i manje nadignutom dlakavošću i gustom ljuskavošću (piknjice po glavi nejasne, rijetke ili manjkaju).

Duljina: 4·0—5·0 *mm.*

Moguće samo rasa *Ph. romanus-a.*

Zapadna Albanija: U području Merdita kod Bulšari ima ga dosta po hrastovom šikarju.

Od *Ph. aetolicus* Apflb. diferira *Ph. albanicus* kraćim, jače sploštenijim krilnim kapcima, i na njima jasnije poput krova uzdignutim švom, kraćom i rjedom dlakavošću, puno manjom veličinom i okruglim ljuskama krilnih kapaka. *Ph. albanicus* je u ♂ spolu[3]) habituelno sličniji *maculicornis*-u nego *romanus*-u, ali od ovog može se sigurno razlikovati vitkijim ticalima (puno spruženiji članci vanjskih ticala), tanjim nogama, osobito užim i duljim goljenicama i drugom dlakavošću krilnih kapaka (cf. *maculicornis* i v. *lucanus* str. 233.).

27. ***Haberhaueri*** nov. spec.

♀: *Ph. aetolico* Apflb. simillimus, antennis multo tenuioribus, longissimis, elytris convexioribus, ventricosis, postice valde dilatatis, pilis longis erectis instructis, capite prothoraceque erecte-piloso divergit. Corpus supra squamulis rotundatis viridibus submetallescentibus confertim instructum, elytrorum interstitia punctis denudatis sub-biseriatim illustrata. ♂ ignotus.

Rumelia or.

---

[1]) Ova vrst bila je onda još confundirana s *Ph. aetolicus* i odnosi se navod ove vrste za Albaniju (cf. Apflb. Sitz. Ber. d. kais. Akadem. Wien. sv. CXVI., str. 498.) na slijedeću vrstu.

[2]) Ovaj u južnoj Italiji domaći *Ph. romanus* Faust vrlo je blizu srodan s *Ph. argentatus* i njemu također habituelno vrlo sličan, ali se od ovog lako razlikuje svedenim očima i od glave jasno odvojenim rilom i jednobojnim crnim nogama i t. d.

[3]) *Ph. albanicus* ♀ izgleda *argentatus*-u ♀ vanredno sličan, ali se raspoznaje odmah naspram *argentatus*-a svedenijim očima, od glave jasno odvojenim rilom, manje nadignutom dlakavošću.

♀: vrlo sličan *Ph. aetolicus*-u, odvajajući od njega još duljim i tanjim ticalima, trbušastijim krilnim kapcima i drugom dlakavošću.

Crn, gornja i dônja strana gusto i podjednako presvučena zlatnozelenim kratko lancetastim ljuskama. Svedeniji i zbijeniji nego *Ph. aetolicus* (♀), krilni kapci otraga jače trbušasto prošireni, izuzevši mnogobrojne plešive tačke, koje se nalaze u nepravilnim dvoredima u medutcima, gust zlatnozeleno ljuskav i osim toga presvučen dugačkim, strmo odignutim dlakama, — ali kraće i finije — dlakav.

U *Ph. aetolicus*-a su dlake krilnih kapaka mnogo kraće i položitije, odignuta dlakavost na glavi i vratnom štitu manjka. Ticala su još puno vitkija nego u *Ph. aetolicus*-a, članci vanjskih ticala i batić puno spruženiji. U gradi glave i vratnog štita, u boji ticala i nogu, kao i u formi i naoružanju stegana jedva da odvaja od prispodobljene vrste.

Po dlakavosti gornje strane podudara se s *Ph. psittacinus* Germ. *(arborator* Herbst), a diferira od ovog već onim mnogo duljim i tanjim ticalima, kraćim, više svedenim, otraga trbušasto proširenim krilnim kapcima, inače obličenim (poprječnim) vratnim štitom, jednobojnim crnim stegnima i t. d. i ne stoji mu srodno nimalo blizu.

Duljina: 7·0—8·0 *mm.*

♂ nepoznat.

Haberhauer ga je navodno prikupio kod Slivna (Ist. Rumelija). Ja sam imao pred sobom dva jednaka egzemplara (ex coll. Noenke), od kojih se jedan nalazi u bos.-herc. zem. muzeju.

28. ***Ph. argentatus*** L.

Odlikuje se i odmah raspoznaje od svih drugih *Phyllobius*-vrsta koničnom glavom, plosnatim očima i rilom, koje nije odmaknuto. Gotovo po čitavom Balkanskom Poluostrvu — izuzevši Grčku [1]) — od obala do u alpinsko područje (ovdje na klekovini). Varira jako u veličini i u boji nogu. Jednobojna žutonoga forma prevladuje, stegna često nacrnjena do tamnocrna, rjede također i goljenice natamnjene. Poznajem i egzemplare sa jednobojnim crnim nogama (samo su stopala crnosmeđa) iz velegorja u južnoj Albaniji (Kjore, alpinsko područje, na zakržljalom *Pinus*-u).

Kao najjužnija nalazišta poznata su mi: Salonik (Emge, 2 egzemplara u ovdašnjoj muzejskoj zbirci) i okolica Janine (Epirus, Chani Driskos-Apflb. 1900.). U gorama Etolije nema već više ove vrste. Sve što je u literaturi navedeno iz Grčke, odnosi se na *Ph. seladonius* Brullé *(breviatus* Desbr.). Oertzen navodi *Ph. argentatus* (Verz. d. Col. Griechenlands str. 268.) iz Atike (on ga je sam sabrao). Imam pred sobom nekoliko takovih egzemplara ex coll. v. Oertzen. Oni svi pripadaju k *Ph. seladonius.*

29. ***Ph. sutorinensis*** Apflb.[2]). Wiss. Mitt. Bosn.-Herc. VI. sv. 1899., str. 791.

---

[1]) Da li ova vrst siže do Carigrada, nije mi poznato. Ja sam sakupio tamo među ostalijem i vrlo mnogobrojno *Ph. seladonius* Br. *(breviatus* Desbr.), ali ni jednog jedincatog *Ph. argentatus.*

[2]) Reitter je bez razloga i bez ikakvog ovlaštenja promijenio ovo ime u »*sutomorensis*-Apflb.« jednostavno misleći, da se tu radi o štamparskoj pogrešci i jer mu je valjada poznatije bilo mjesto Sutomore u južnoj Dalmaciji od onog pod imenom »Sutorina« poznatog najjužnijeg dijela Hercegovine (između Dalmacije i Crne Gore). U opisu ove vrste (l. c.) stoji doslovce: »U Sutorini kod Graba (Hercegovina) sakupio sam ga mnogobrojno na hrastovom grmlju«.

Od *Ph. argentatus* diferira mnogo duljom i gotovo okomitom — slično kao u *Ph. betulae* — nadignutom dlakavošću. Pošto se u onim velikim serijama *argentatus*-a, koje imam pred sobom sa Balkanskog Poluostrva, naročito iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Albanije, ne nalazi nikakvih prelaza k *sutorinensis*-u, mora se ipak ovaj, usprkos njegovog ostalog bližeg srodstva s prvašnjim, uzeti kao vrsta, to više, što po mojem iskustvu i na temelju potanjih študija vrlo bogatog materijala, način dlakavosti pruža izvrsno obilježje za ograničenje *Phyllobius*-vrsta.

(Za pravo prosuđivanje dlakavosti nužno je osim direktnog pogleda osobito promatranje u profilu).

30. ***Ph. seladonius*** *(celadonius)*[1]) Brullé Expèd. scient. de Morée[2]) Tom. III. 1832, p. 238; Atlas 3e Série, Zoolog. 1831—1835, pl. XLII, fig, 3.; *breviatus* Desbr., Abeille, tom. XI., 1873, p. 705.

Ovu je vrstu Brullé (l. c.) opisao vrlo razgovjetno a i po koloriranoj slici u atlasu pl. XLII. je bez svake sumnje, da je sa ovom nestalom vrsti, koju je Desbrochers opisao kao *breviatus*, identičan *Phyllobius*, koji je rasprostranjen u jugoistočnoj Evropi i koji se nalazi mnogo po hrašću. Brullé veli o *Ph. seladonius*-u u tekstu medu ostalijem: »Dessous du corps revêtu d'écailles comme le dessus. Tout l'insecte et couvert de petites écailles d'un vert très brillant et même un peu doré et revêtu d'un duvet jaunâtre peu serré et raide, plus long sur les élytres que sur le reste du corps. Elytres alongées, cylindriques«.

Sva su stegna na slici providena sitnim zubićima.

Vrlo gusta, svjetlozelena ljuskavost, žutkasta, napola nadignuta dlakavost, jednobojne žute noge i ticala, dimenzije trupa i oboružanje stegana, koje se iz slike raspoznaje, najbolja su obilježja, da se može prepoznati sa sigurnošću ova vrsta.

Ph. seladonius Brullé je uspostavljen po grčkim egzemplarima, *Ph. breviatus* Desbr. po takovim iz Grčke, Turske, Anadola i Austrije.

Ove vrste imam pred sobom iz: Dônje Austrije (Brühl kod Beča-Ganglb.), Ugarske (Oršova, Herkules-banja-Ganglb.), Hrvatske (Pakrac-Apflb.), Srbije (Merkl), Bosne (Travnik), Hercegovine (Stolac, Jablanica), Dalmacije (Spljet), Macedonije (Skoplje-Apflb.), Turske (Carigrad, često po hrastovom grmu), Albanije (Skadar, Oroši, Valona), Epirusa (Chani Driskos kod Janine, Apflb. 1900.), Grčke (Atika-»v. Oertzen, 1882., XV., 1.«), Faleron kod Atene, Karpension, Krf-Apflb., Parnas, Euboeja-Krüper.

Ova vrst ne varira po boji nogu. Nijesam naišao niti na jedan komad izmedu tolikih serija gornjih nalazišta (također i grčkih), u kojeg bi noge bile natamnjene. Tim više zaslužuje pažnju jedan, kako se čini k *Ph.*

---

[1]) Brullé je *celadonius* p. 238. korigirao pod »Errata« p. 4. u *seladonius.*

[2]) Ovo skupocjeno i rijetko, teško pristupačno djelo (4 sv. vel. kvart, od tog u tom. III Coléoptères p. 114—274 i 1 folio-atlas sa 114 tabli) manjka također i mnogoj velikoj biblioteci. Ja ću radi toga reproducirati Brullé-ov opis (in extenso) iz egzemplara u biblioteci bos.-herc. zem. muzeja. Diagnoza glasi:

»Squamulis numerosissimis viridi-nitidissimis vestitus, pube flavescenti subrigida hirtus; antennis pedibusque flavis; thorace subgloboso, antice emarginato; elytris ad apicem attenuatis Long. 5 *mm*, lat $1^1/_2$«.

seladonius-u pripadajući veliki egzemplar (♀) iz Atike sa crnim stegnima. On odvaja još jače sploštenim očima (? v. *nigrofemoratus* m.) i mogao bi biti spec. propr.

31. ***Ph. longipilis*** Boh. Schönh. Genera et Spec. Curcul. 1843, Tom. VII. 15.

Stoji vrlo blizu *Ph. seladonius*-u Brullé, ali od njeg diferira samo nešto duljim krilnim kapcima i u ♂ više manje na način S iskrivljenim goljenicama, pa je po svoj prilici samo južnotalijanska rasa *Ph. seladonius*-a. Ova su obilježja već dosta promjenljiva i na *longipilis*-materijalu, što ga imam pred sobom iz: Gubbia (Umbria), M^te^ Comera (Prov. Ancona) Rima, M^te^ San Angelo (Gargano), a još se više gube u egzemplara iz Dalmacije (Spljet), zap. Albanije (Skadar, Oroši, Valona).

32. ***Ph. euchromus*** Reitt. Deutsch. ent. Ztschr. XXIX, 1885, str. 392.

Sa *Ph. seladonius*-om Br. je blizu srodan, no u glavnom diferira od ovog rilom, jače rastavljenim od glave, prominentnijim očima, posebnom razdjelom ljusaka po krilnim kapcima, pomanjkanjem ljusaka na zatioku, zdepnastijim ticalima i t. d.

Krilni su kapci samo djelomično gusto zlatnozeleno ljuskavi, zavraćeni dio i šav (ab. *Leonisi* Pic[1]) ili također još 2 mrlje na istom i jedna mrlja na postranom rubu iza sredine nijesu ljuskavi (tipična forma). Peloponez (Tajgetos).

Po Reitteru (l. c.) je *Ph. euchromus* srodan sa *Ph. betulae* i od njeg odvaja »lijepim crtežom krilnih kapaka«. Ali ima s ovim malo relacija. On diferira od *Ph. betulae* poglavito spruženijom građom trupa i sasvim drugačijom dlakavošću, od grčke rase istoga (v. *hellenicus* m.) još i ljuskavošću krilnih kapaka i puno manjom veličinom.

33. ***Ph. lateralis*** Reiche Ann. Soc. ent. France 1857, str. 682; *smaragdifer* Kiesenw. Berl. ent. Ztsch. VIII. 1864, 262; *betulae* var. i u k Schilsky Käf. Eur. 1908. 45 sv. 45.; *Stierlinensis (Stierlini)* Desbr. Abeille, sv. XI, 1873, str. 714; var. *episternalis* Apflb. i. l.

Ova se po Reiche-u i Kiesenwetter-u potanko i vrlo zgodno opisana od onda izgubljena i neopažena vrst može vrlo lako i sigurno raspoznati od svih sličnih vrsta, što dolaze u obzir, već po jednobojnim crnim nogama (konstantno tamnocrnim goljenicama).

Ph. lateralis stoji sa *Ph. euchromus* Reitt. u najbližem srodstvu i od njega odvaja samo kraćim i širim rilom (osobito u ♂), kraćim ticalima, na vrhu jače odebljalim i nacrnjenim drškom, zdepnastijim (globoznim ili subtransverznim) vanjskim člancima ticala, nešto jačom i odignutom dlakavošću krilnih kapaka, golom ili samo gdješto ljuskavom gornjom stranom i crnim goljenicama (u *euchromus*-a su prednje goljenice žute, samo srednje i prednje goljenice više manje pocrnjele.

Ph. lateralis je do sada općenito konfundiran sa *Ph. betulae*, osobito s grčkom formom istoga[2]), što s gornje strane nema ljusaka ili je samo pogdješto ljuskava.

---

[1]) Schilski promijenio je ime u *„Leonisi"*, po taljanskom koleopterologu Leoni (Käf. Eur. 1908, sv. 44. 44.*b*.

Pic prozvao ga je po poznatom sabiraču Leonis-u u Ateni. Ima dakle da ostane ovo ime.

[2]) *betulae* v. *hellenicus* m. cf. o. m. str. 240.

On se može lako razlikovati od *Ph. betulae* crnim goljenicama, vitkijom gradom trupa, imenito užim vratnim štitom i spruženijim krilnim kapcima, manje odignutom (ne okomito odstojećom pahuljastom dlakavošću i redovima krupnijih tačaka po istima, mnogo kraćom dlakavošću po glavi i vratnom štitu, jednostavnom (ne dugo odstojećom, pahuljastom) dlakavošću nogu i drška ticala.

Cijeli je trup u *Ph. lateralis*-a tamno crn, na nogama su samo stopala a djelomično i nokti crvenkasti, ticala su crvenkasto smeđa, držak prema vrhu i batčić crnosmeđi. Odozgo su samo pogdjegdje, po stranama u formi duguljastog pojasa (koji također često manjka na grčkim egzemplarima ili je samo naznačen), rjeđe također i strane vratnog štita i prednja glava presvučeni, ali ne gusto, smaragdnozelenim, okruglim ljuskama; s donje strane su stráne srednjih i stražnjih prsa i prednji bokovi gusto, stegna pogdješto zeleno ljuskavi.

Poprečno nešto manji nego *betulae*, ali puno manji od *betulae* v. *hellenicus* m.

Na Balkanskom Poluostrvu rasprostranjen je: Srbija (Skoplje-Apflb. 1905; Negotin-Merkl, in coll. Leonhard); Bugarska (Vitoša planina kod Sofije-Apflb. 1892); Grčka (Etolija, u velegorju na *Crataegus*-u *[Ph. smaragdifer* Kiesenw. l. c.); Veluchi-gorje, subalpin, — Apflb. 1900; Parnas-Krüper; Peloponez-Reiche *[typus]*; Euboeja-Krüper.

Osim toga su ga sakupili u Banatu u velikoj množini L. Miller i Ganglbauer (Herkules-banja).

Ph. Stierlinensis Desbr. je postavljen po jednom jedincatom neizbojenom (odatle smeđast) egzemplaru *Ph. lateralis*-a iz Banata[1]). Ovaj *Ph. lateralis*, što ga imam pred sobom u velikim serijama iz Banata, u pojedinim egzemplarima iz Bugarske i Srbije, razlikuje se od tipične (grčke) forme samo neznatno tim, što mu gornja strana konstantno nema ljusaka i nešto spruženijim vanjskim člancima ticala u ♂; potonja razlika trebala bi se svakako pripisati nižem položaju nalazišta. Ja sam banatsku formu prije determinirao nego *Ph. episternalis*.

34. ***Ph. betulae*** Fabr.; *aurifer* Boh. typ. Ugarska; *brachicornis* Desbr.[2]) typ. Austrija, Abeille, sv. XI. str. 700.

Ova u srednjoj i jugoistočnoj Evropi raširena vrst, nalazi se na cijelom Balkanskom Poluostrvu, ali sporadično, imenito na raznom mekom drveću,

---

[1]) Gosp. O. Leonhard imao je dobrotu, te mi poslao tipus iz Stierlinijeve zbirke, koju je on nabavio. Karakteristične su svjetlo-zelene ljuske u skupine *betulae* na episternama i prednjim bokovima usprkos njihovog rđavog stanja, u kojem se ovaj egzemplar nalazi, djelomično dobro vidljive. *Ph. Stierlinensis* ne odvaja osim immaturne boje od ostalih banatskih *Ph. lateralis*. Ovo je manji, prividno zakržljali ♀. I Desbrochers i Schilsky previdili su osobito na prednjim bokovima još vrlo vidljive zelene ljuske.

[2]) Da je *Ph. brachicornis* Desbr. = *betulae* Fabr., kao što sam ranije pretresao (Wiss. Mitt. Bosn.-Herceg. VI. sv. 1899, str. 792) izvan svake je dvojbe, kao što proizlazi iz prispodobljenog opisa s *Ph. betulae* (l. c.). (»Très voisine du *Ph. betulae* ... tibias ferrugineux, ... pubescence dressée blanche, plus fine — dakle još pahuljastije nego u *Ph. betulae*, ... — prothorax largement dénudé au milieu ... en dessous, des squamules argentées couvrent les côtés du mesothorax et forment une tache sur les cuisses avant leur sommet«. Opis građe ticala podudara se također s *Ph. betulae*. Oni kraći članci vanjskih ticala i nešto kraći držak ticala nemaju nikakve specifične valencije. (cf. »Ticala«) na str. 223.

osobito na brezi i lješnjaku. Brullé je našao pod konac maja na cvjetovima. Expèdit scientifique de Morèe sv. III. str. 238.).

a) tipična forma: S gornje strane poređe ljuskava, noge jednobojne crvenosmeđe ili s crnkastim stegnima, veoma rijetko također i goljenice pocrnjele (ab. *nigrinus)*. Ovamo spada i *Ph. aurifer* Boh. postavljen po primjercima iz Ugarske s ponešto zeleno-ljuskavim krilnim kapcima i zlatno-zelenim stranama vratnog štita.

U Bosni rijedak (Travnik, Bugojno, Pazarić kod Sarajeva), Hercegovina (Drežnica, Trebinje), Dalmacija (Spljet, Krivošije), Srbija (Požarevac, Skoplje-Apflb.), Bugarska (Sofia-Apflb. 1900), Crna Gora (Njeguš), Albanija (Valona, Pašaliman, Dukati, Šen Tanas), Epir (Chani Driskos kod Janine-Apflb. 1900),

b) var. ***etruscus*** Desbr.

Gornja strana prilično gusto i podjednako zlatnozeleno ljuskava (šav krilnih kapaka i plojka vratnog štita redovito bez ljusaka); noge jednobojene žute ili crvenkastosmeđe.

Hercegovina (Drežnica, Domanović, Bileća); Albanija (Valona).

Čini se da je južna rasa.

c) var. ***hellenicus*** nov.

Upada u oči znatnijom veličinom, nezgrapanom, jačom građom trupa i vrlo reduciranom ljuskavošću. Krilni su kapci sasvim bez ljusaka, strane su vratnog štita, srednja i stražnja prsa i prednji bokovi zlatnozeleno ljuskavi, kadikad također djelomično i stegna i rilo. — Goljenice žutosmeđe, stegna crnkasta.

Grčka (Parnas-v. Oertzen, Chelmos-Leonis, Tajgetos).

Duljina 5·5—6·0 *mm* (s rilom).

U zbirkama raširen kao *betulae* v. *aurifer.*

d) var. ***kiorensis*** nov.

upadno malena velegorska forma, ali vrijedan pažnje radi duguljastih, više manje dlakastih zelenih ljusaka i što ima više manje obilatije priležeće dlake (osim onih dugih odstojećih) na stranama. Ljuskavost je gornje strane vrlo mršava, ali po krilnim kapcima prilično podjednako razdijeljena i kako se čini potisnuta je priležećom dlakavošću [1]).

Vratni štit nema ljusaka ili je samo po stranama proviđen s pogdješto ljusaka. Također i oskudna ljuskavost dônje strane sastoji se iz duguljastih ljusaka. Ova forma naginje melanizmu nogu i ticala. Prednje goljenice konstantno žutosmeđe, srednje i stražnje goljenice više manje nacrnjele.

Držak ticala prema vrhu i batić crnkasti.

Duljina 4—4·5 *mm* (s rilom).

Južna Albanija. Preparator Winneguth sakupio ga u velikom broju na Kiori, južno od Valone, u alpinskom području na zakržljalim borovima.

Egzemplari s niže ležećeg Lugora-klanca (Šen Thanas) vode k tipičnom *Ph. betulae.*

Ph. betulae se može vrlo lako i sigurno razlikovati od svih drugih u obzir dolazećih *Phyllobius*-vrsta. On je karakterisan dugom, više manje

[1]) Analogija k *Ph. versipellis* var. *pubipennis* m. (f. h. o. str. 230.).

vunastom, na plojki krilnih kapaka okomito odstojećom, djelomično naprijed okrenutom dlakavošću, pahuljastim goljenicama držkom ticala, šiljasto istegnutim, više manje na vrhu otvorenim krilnim kapcima, čiji je šav redovito bez ljusaka i golom (bez ljusaka) plojkom vratnog štita, kao konstantno smeđastim goljenicama (samo u v. *kiorensis*-a su srednje i stražnje goljenice više manje pocrnjele.

Ph. betulae mogao bi se zamijeniti samo sa v. *etruscus* s *Ph. fulvipilis* Desbr. Ali ovaj specifično diferencira naspram *Ph. betulae etruscus* nimalo ili jedva nešto šiljasto izvučenim šavnim kutem krilnih kapaka, finom, gustom punktacijom vratnog štita i jedinstvenom zlatnozelenom ljuskavošću, koja uvijek pokriva i šav i cijeli vratni štit.

35. ***Ph. fulvipilis*** Desbr. Abeille, sv. XI., 1873., str. 702.; Typus: Italija.

Ph. betulae F. je vrlo blizu srodan i njegovoj v. *etruscus* vanredno sličan, ali specifično različan tamo navedenim razlikama.

Meni je ova vrst do sada poznata samo iz Italije (Prov. Emilia, ex coll. Fiori), južnog Tirola (Monte Baldo-coll. Breit), Kranjske (Dr. Krauss), Istre (Trijest-Dr. Sturany; Pirano) i Hrvatske (Ludbreg, Zagreb). U Zagrebu sam je našao god. 1887. u Savskoj ulici u velikoj množini u jednom voćnjaku.

Po gornjem rasprostranjenju mogla bi se moguće naći ova vrst i u hrvatskom Primorju ili Dalmaciji, a moguće i u sjevernoj Bosni.

Tabela za opredijeljenje rodaka *Phyllobius argentatus*-a L.

Zajednički karakteri:

Sva stegna (više manje jako) nazubljena. Trup (bar djelomično) presvučen okruglim zagasitozelenim ili metaličkim ljuskama.

♂: drugi sternit s poprječnom hrbticom pred stražnjim rubom.

1	Krilni kapci jasno odstojeći dlakavi	2
	— Krilni kapci nejasno (kratko prileženi) dlakavi	22. ***Achardi***, 23. ***bulgaricus***
	— Krilni kapci s pravilnim redovima kratkih (bijelih) četinica	24. ***maculicornis***
2	Rilo od glave jasno odmaknuto oči svedene	3
	— Rilo od glave nije odmaknuto, oči plosnate, glava konična	28. ***argentatus***, 29. ***sutorinensis***
3	Dlakavost krilnih kapaka umjereno duga, koso odstojeća; ticala i noge normalno dlakave	4
	— Dlakavost krilnih kapaka vrlo duga, okomito odstojeća[1]); držak ticala i noge dugačke odstojeće (odignuto) pahuljaste	34. ***betulae***, 35. ***fulvipilis***

[1]) i djelomično naprijed ukrivljene.

4 Noge crne ili bar stegna crna 5
— Noge jednobojene žute . . . . . 30. *seladonius*, 31. *longipilis*
5 Vratni štit i krilni kapci sa zatvorenom zelenom ljuskavošću *(maculicornis-habitus)*. . . . . 25. *aetolicus*, 26. *albanicus*, 27. *Haberhaueri*
— Vratni štit bar na plojki bez ljusaka, krilni kapci bar po švu i na dônjoj strani bez ljusaka *(betulae-habitus)* . 32. *lateralis*, 33. *euchromus*

36. ***Ph. Brenskei*** Schilsky Käf. Eur. 47, 1911, 33.

Od svih vrsta ove skupine odlikuje se ovaj upadno jako proširenim stegnom, s jednim velikim, širokim, u pravom kutu odstojećim zubom (osobito upadno na prvom stegnu u ♂), vrlo jasnim jednoredno poredanim plešivastim piknjicama krilnih kapaka, poredanom, prilično dugom, jako odstojećom smeđastom dlakavošću istih, nadalje što su krilni kapci presvučeni kratko ovalnim, zelenkastim ljuskama, te nije blizu srodan ni s jednom vrsti ove skupine. Ticala, goljenice i stopala crvenkasto žuta, stegna crna.

Duljina 5·0—5·5 *mm.*

♂ stražnje tibije lake poput S ukrivljene.

Peleponez (»Hagios Vlassis-Brenske, Reitter, 1883, III«).

Reitter ga je razaslao kao „*Ph. seladonius*" Brullé).

II. dio (subgenusa *Phyllobius* s. str.).

♂: drugi sternit jednostavan (bez poprječne hrbtice).

a) Ljuske krilnih kapaka okrugle.

37. ***Ph. arborator*** Herbst *(psittacinus* Germ.; *Apfelbecki* Stierl. [1]).

Ova u srednjoj i sjevernoj Evropi domaća vrst nije mi poznata s Balkanskog Poluostrva. Jedva da i dosiže donle. Po Reitteru (Deutsche Entom. Ztsch. XXIX, 1885., str. 211.) nalazi se ova vrst ù Bosni (Nemila?).

v. Oertzen navodi. *Ph. psittacinus*-a za Grčku (!) (Verzeichn. str. 267). Ovaj je navod dakako kriv. Treba da se odnosi na *Ph. aetolicus* Apflb.

38. ***Ph. rhodopensis*** Apflb. Wiss. Mitt. Bosn.-Herc. VI. sv., 1899., str. 793.

Upada u oči već svojom znatnom veličinom naspram *Phyllobius*-vrsta presvučenih okruglim ljuskama.

On je većinom još veći od *Ph. calcaratus*-a i od rođaka, ali im nije niti sličan ni srodan. Prividno stoji najbliže *Ph. psittacinus*-u Germ. i podudara se gotovo s istim u ljuskavosti, u gradi glave i rila i u jako nazubljenim stegnima, ali se od njeg razlikuje kratkom, prileglom, subtilnom dlakavošću gornje strane (koja je u *psittacinus*-a dugačka i odstojna),

[1]) Ovaj meni pod *Ph. Apfelbecki* nov. spec. ranije iz Tatre po Stierlinu priposlati *Phyllobius* je = *Ph. argentatus* L. s crnkastim nogama (Wiss. Mitt. Bosn.-Herc. VI. sv. — 1899). — Po Schilsky-u je onaj u Stierlinovoj zbirci se nalazeći tip. *Ph. Apfelbecki* Stri. = *psittacinus* Germ.

kraćom, mršavijom i mnogo manje pahuljastom dlakavošću konstantno jednobojnih, crvenkasto-žutih nogu (u *psittacinus*-a su stegna uvijek na većem ili manjem prostoru crna.)

Bugarska, Macedonija.

Ja sam ga otkrio (1892) u gornjoj dolini Iskara i na klancu »Demirkapu« (u Macedoniji) u zapadnim Rodopama, a kasnije sam ga takoder našao i u Golešnici planini kod Velesa u gornjoj dolini Salokove rijeke na jelikama i u društvu s *Ph. pinicola* Kiesw.

Ova je vrst po svoj prilici vrlo rijetka.

Ja sam je uvijek pojedine nalazio.

Duljina 10—11·5 *mm* [1]).

39. ***Ph. scutellaris*** Rdtb. *(mutabilis* Desbr.).

Srbija (Požarevac; ušće Timoka). M. Hilf ga je mnogobrojno prikupio. U većim serijama prevlađuju svjetlozeleno ljuskavi egzemplari, sivoljuskavi su naprotiv rijetki.

b) Ljuske duguljaste.

40. ***Ph. pallidus*** Fabr. Ent. syst. I. 2., str. 488. 394; id. Syst. eleut. II. str 542. 214; *incanus* Gyllh. Schönh. II., str. 455. 27 (cf. Schilsky, Käf. Eur. 1908., 45 sv. 33).

Hercegovina (Mostar, Bileća, Trebinje), Dalmacija (Stenz), Crna Gora (Njeguš, Cetinje), Albanija (Cukali gorje kod Skadra, gorje kod Oroši-Apflb.), Srbija (Skoplje-Apflb.), Grčka (Karapension-Apflb.).

Ova je vrsta često vrlo slična *Ph. montanus*-u Mill. imenito gušće i podjednačuje ljuskavim formama istoga.

Ona se od ovog razlikuje nejasnom dlakavošću krilnih kapaka, gušćom ljuskavošću, slabije nazubljenim stegnima i debljim ticalima.

41. ***Ph. montanus*** Mill. Typ. Dalmacija; var. *Krüperi* Strl. Typ. Peleponez; var. *insulanus* Schils. Typ. Kefalonija, *vagus* Schils. typ. Krf, Zante, Samos.

Ova je varijaciji vrlo sklona vrsta, čije najekstremnije forme čine utisak vrsta te su bile i povodom postavljanju istih, na Balkanskom Poluostrvu vrlo rasprostranjena i dosiže do u Malu Aziju (Samos).

Ona se nalazi počevši od morske obale pa visoko do u gorje i živi osobito po hrastovima [2]). Nje ima osobito mnogo u primorju.

Rase:

a) forma typica: Ljuskavost siva, slabo metalička, mjestimice (imenito na 3., 4. i 5. razmaku krilnih kapaka) s većim, bjelkastim mrljama; sredina vratnog štita mršavo ljuskava; stegna crna. ♂ prednje su koljenice umjereno vitke, na vrhu više manje unutar ukrivljene, po nutrašnjem rubu u apikalnom dijelu napokon odstojno dlakave.

Dalmacija, Hercegovina, Crna Gora (Rjeka, Sutorman), Albanija (Oroši, Valona), Grčka (Chani Driskos kod Janine, Pentelikon-Apflb.; Parnas-Krüper).

---

[1]) Schilsky (Käf. Eur. 1911., 47. sv., 20) navodi veličinu od 6·0 *mm*. Njemu je bio poznat samo jedan od Merkla potječući egzemplar (ex coll. v. Heyden) i vrlo je dvojbeno, da li ovaj pripada ovoj vrsti.

[2]) Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908 sv. 45. 39 *b)* živi *Ph. montanus* na jelikama. Ja sam ovu vrstu našao uvijek samo na bjelogorici, pretežno na hrastovima, u krajevima, gdje uopće nema crnogorice.

b) var. ***Krüperi*** Stierl.

Od tipične forme odvaja bakrenastom, ili zlatastom, po cijeloj gornjoj strani više manje podjednako razdijeljenom ljuskavošću i manjom poprečnom veličinom.

Noge jednobojene crvenkasto smeđe (typus) ili su stegna više manje nacrnjena. *Pelopones* ex typ. in coll. Krüper).

c) var. ***insulanus*** Schils. Käf. Eur. 1911. sv. 47., *22*).

Uopće od v. *Krüperi* Strl. odvajajući samo nešto vitkijim goljenicama (♂), nešto duljim vratnim štitom i spruženijom gradom trupa u ♂. Svakako ga treba odvojiti kao insularnu formu. Jače ili slabije savijanje i dlakavost goljenica na apikalnom dijelu sasvijem je individualno, kao što sam to mogao konstatirati na velikim serijama ove forme s jonskih otoka (ex coll. Leonhard). *Ph. vagus* Schils. l. c. *23* je postavljen na eksemplarima s jednobojnim crvenim nogama i gotovo pravim prednjim goljenicama (♂) (ex typis in coll. Leonhard).

Jonski otoci (Krf, Kefalonija, Zante) i Samos (teste Schilsky l. c.).

42. ***Ph. Seidlitzi*** Schilsky Käf. Eur. 1911, 47. sv. 24.

S *Ph. montanus*-om Mill. ublizu srodan i sličan njegovoj var. *Krüperi*, odvajajući spruženijom građom trupa, imenito bitno duljim ticalima. Držak ticala nadvisuje prednji rub vratnog štita, svi su članci spruženi, prvi i drugi članak vanjskih ticala vrlo dugačak, duljinom jedva različni, slijedeći obratno čunjasti, svi su dulji, nego li širi (u *Ph. montanus*-a su vanjski isto tako dugi kao što su i široki ili upoprijeko). Stegna i batić crni, ticala, tibije i stopala crvenkasto žuta. Duljina 6·3—6·5 *mm*.

Grčka.

Ja imam pred sobom jedan jako oštećen, prividno ovoj vrsti pripadajući egzemplar (ex coll. Krüper) s Euboeje. Krilni su kapci mnogo spruženiji, ticala bitno dulja, nego u *Ph. montanus*-a. Krilni su kapci podjednako i prilično gusto živo zlatasto-bakrenasto, po stranama bjelkasto ljuskavi, i mršavo, fino prileglo dlakavi.

Po ovom je egzemplaru *Ph. Seidlitzi* bez sumnje specifično različan od *Ph. montanus*-a.

43. ***Ph. calcaratus*** Fabr. *(nudus* Westh.; *Schilskyi* Faust. Stett. ent. Ztg. 51. godište. 1890., str. 110.; *fuscofumosus* Rttr. Wien, ent. Ztg. 1906, str. 243.).

Po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908.) po cijeloj Evropi, Siriji i Alžiru.

U Bosni ima ga dosta na johama; tipična forma (trup nije ljuskav) još nije zapažena, ali zato sve druge aberacije, također i ab. *densatus* Schilsky (Deutsch. ent. Ztschr. 1886, str. 95.; l. c. 64 *a*).

U Bugarskoj ga je ubrao M. Hilf kod Samakova i Čamkorije.

Druga mi nalazišta s Balkanskog Poluostrva nijesu poznata, a ne mogu se niti u literaturi dokazati.

Ph. calcaratus varira veoma znatno u načinu ljuskavosti i u boji nogu.

U glavnom mogu se 4 aberacije više manje ograničiti:

a) forma typica (nudus Westh.; *Schilskyi* Faust; *fuscofumosus* Rttr.): Trup nije ljuskav, noge crvenkaste, stegna ili također i goljenice više manje nacrnjene.

b) ab. ***pyri*** Fabr. *(atrovirens* Gyllh., *tibialis* Schils., *glaucus* Stierl. nec Scop.[1]): Krilni kapci mrljasto presvučeni metaličkim ljuskama. Noge kao u tipične forme.

c) ab. ***nigrofemoratus*** Gabr. *(nigriceps* Gerh.): Ljuskavost kao u *pyri* F.; Noge crne, goljenice često tamno-smeđe.

d) ab. *densatus* Schils.: Krilni kapci vrlo gusto i podjednako ljuskavi.

44. ***Ph. urticae*** Deg. *(alneti* F.; *calcaratus* Desbr. et Stierl. ex parte).

Po Schilsky-u (Käf. Eur. sv. 45.) po cijeloj Evropi i Sibiriji.

U Srbiji (kod Požarevca-Hilf i na ušću Timoka). Druga nalazišta s Balkanskog Poluostrva nijesu poznata.

Na egzemplarima bez ljusaka iz Holandije i Njemačke postavljena je v. *Fussi* Schils. (l. c.).

Ova vrst diferira od onog često vrlo sličnog *Ph. calcaratus*-a Fabr. kraćom, zdepnatijom građom trupa, imenito kraćim, redovito podjednako gusto ljuskavim krilnim kapcima, kraćim ticalima, osobito u ♂, bitno zdepnastijim vanjskim člancima ticala i nepahuljastim stegnima kao i manjom poprečnom veličinom.

forma typica: Gornja strana gusto i podjednako plavkasto ili zeleno ljuskava.

var. ***Fussi*** Schils. Käf. Eur. l. c.: Trup nije ljuskav (Holandija, Njemačka).

var. ***serbicus*** Apflb. (nov.): Krilni kapci na sivo ili smeđe tomentiranom osnovu sa zlatastim ili bakrenastim mrljama ljusaka. Požarevac.

Ova varijetet odnosi se samo na ženske egzemplare. ♂♂ istog lokaliteta jedva da su različni od tipične forme.

Subg. *Hoplophyllobius* (nov.).

♂ unutarnja ploština stražnjih goljenica u apikalnom dijelu duboko izdubena i na unutarnjem bridu zubasto i gutasto proširena *(Ph. Ganglbaueri* i *pilicornis)* ili samo zubasto proširena *(Noesskei)*. Krilni kapci presvučeni su dlakastim ljuskama i dugačkim ili vrlo dugačkim, strmenito odstojećim dlakama. Trup krilast *(pilicornis)*, rudimentarno krilast *(Ganglbaueri)* ili je bez krila.

♂♂:

a) Pleća normalna, s više manje plećnom gutom. Dlakavost mnogo kraća i prilegla, stegna i goljenice kraće i samo na unutarnjoj strani pahuljaste; unutarnja ploština stražnjih goljenica ispred vrha izdubena, zadnji sternit jednostavan . . . . . *b.*

— Pleća vrlo uska, plećna guta manjka (trup nije krilast). Dlakavost vanredno dugačka i gotovo okomito odstojna. Stegna i goljenice unaokolo dugačko pahuljasti. Unutrašnja ploština stražnjih goljenica nije izdubena, (i unutrašnji) brid zubasto proširen. Zadnji sternit na vrhu duboko polukružno izrezan . . . . . 47. ***Noesskei*** n. sp.

b) Ticala vitka, vanjski članci ticala mnogo duži, nego što su široki; stražnje goljenice na unutrašnjem bridu (kad se direktno gleda) nijesu zubasto

[1]) *glaucus* Scop. se po Schilsky-u (l. c. 64*b*) odnosi na jednu malu vrst od *Ph. argentatus*.

proširene, unutrašnja ploština ispred vrha izdubena i providena malom pustenasto dlakastom (unutrašnji brid malo nadvisivajućom) gutom, unutrašnji rub vrha trnasto produžen. Trup krilast . . . . 45. ***pilicornis.***

— ticala zdepnasta, držak je prama vrhu jače odebljao, vanjski članci ticala bitno deblji i kraći; stražnje goljenice na unutarnjem bridu sa širokom, zubastom izbočinom, unutrašnja ploština iza istoga duboko udubena i ugladena, unutrašnji vrha rub široko zaokrugljen. Trup rudimentarno krilast . . . . . 46. ***Ganglbaueri*** n. spec.

♀♀:

a) Pleća normalna, s više manje izrazitom gutom. Dlakavost mnogo kraća i manje strmenito odstojeća, goljenice može biti na unutarnjoj strani pahuljaste. Krilni kapci su najširi prama sredini, prama vrhu se naglo suzuju *b.*

— Pleća uska, bez gute. Dlakavost puno dulja i strmenitije odstojeća, pahuljasta, goljenice unaokolo obrasle pahuljama; krilni kapci su najširi prama sredini a prama vrhu se postepeno sužuju. Trup nije krilat . . 47. ***Noesskei.***

b) Krilni kapci spruženiji i plosnatiji; više jednako široki, šavni kut (prama dolje) više manje jasno zubasto produljen; ticala puno spruženija, vanjski članci puno dulji, nego što su široki; trup normalno krilast 45. ***pilicornis.***

— Krilni kapci kraći, obarajući se strmenitije prama vrhu, otraga puno trbušatiji i sužuju se jače prama plećima, s jednostavnim šavnim kutom; ticala bitno deblja, osobito držak i vanjski članci jače odebljali, pošljednji su nešto dulji, nego su širi; trup rudimentarno krilast 46. ***Ganglbaueri.***

45. ***Ph. pilicornis*** Desbr. (***hungaricus*** Stierl. teste Schilsky, Käf Eur. 1908. 45. sv. 59 *b).*

Rasprostranjen po cijelom Balkanskom Poluostrvu: Bosna (Pazarić kod Sarajeva, Čajniče, Nemila; Hercegovina (Jablanica, Plaza-in coll. Leonhard); Srbija (Niš, Kutlovica, Bela Palanka, Stara Planina, Prizren, Orhanié kod Skoplja-Apflb. 1909.); Crna Gora (Rjeka-Apflb. 1905.); zap. Albanija (Gorje kod Oroši-a-Apflb. 1905.); Epir (Janina); Grčka (Parnes kod Atene, Parnas-Krüper; Veluchi-Apflb. 1900.); Carigrad.

Ova vrsta varira veoma znatno u ljuskavosti krilnih kapaka i mogu se razlikovati u glavnome 3 forme, koje mogu vrijediti samo kao aberacije.

1. typična forma: Krilni kapci su presvučeni prilično gusto sivim, prileglim dlakama, izmiješanim ponešto debljim, slabo metaličkim ljuskama.

2. ab. ***parnasius***[1]) Schilsky (Käf. Eur. 1908. 45. sv. 59.): Krilni su kapci prikriveni gotovo podjednako zelenkastim ljuskastim dlakama, plešive su tačke izlizane. Typ. s Parnesa kod Atene.

Ova forma prevladuje u južnoj Bosni.

3. ab. ***aureolus*** Apflb. (nov.).

Krilni kapci obilno presvučeni debljim, živahno zlatastim — ili bakrasto sjajećim, više manje ljuskastim dlakama; ove su ljuske često zbijene u mnogobrojne veće i manje mrlje, ušljed čega krilni kapci izgledaju mrljasti.

[1]) Treba valjda da se zove *parnesius,* po egzemplaru, što ga Schilsky (l. c.) citira s Parnesa kod Atene.

Kod Orhanić s tipičnom formom nije rijedak; također i u Grčkoj (Veluchi).

4. var. ***ater*** Stierl. (Mitt. Schweiz. Ent. Ges. 1883, vol. VI str. 610) teste Schilsky l. c. 59 *b*.

Krilni kapci sasvijem bez ljusaka, samo posvuda presvučeni sivosmeđim, napola prileglim tomentom i dugo odstojeće dlakavi. Grčka.

Ova mi forma nije poznata.

46. ***Ph. Ganglbaueri*** nov. spec.

Ph. pilicorni Desbr. affinis et valde similis, corpore sub-alato, antennis incrassatis, funiculi articulis multo crassioribus et brevioribus, tibiis posticis in mare dente magno et lato instructis, ante apicem emarginatis intusque excavalis, elytris in ♀ brevioribus, declivioribus, postice magis dilatatis, ad humeros magis angustatis, eorum angulo suturali simplice distinctus. Corpus supra squamulis piliformibus virescentibus confertim et aequaliter instructum.

Variat in ♀: elytris squamulis fuscis, haud metallescentibus, submaculatim convensatis, saepius squamulis evanescentibus.

Serbia merd., in montium »Shar-Dag« et »Golešnica« regione alpina.

Gornja strana prilično gusto i podjednako presvučena sivim ili zelenkastim, većinom slabo metaličkim dlakama (kao *Ph. pilicornis* ab. *parnasius* Schils.) i po tome ovom vrlo sličan, ali opet vrlo odvaja od *Ph. pilicornis*-a drugom odlikom stražnjih tibija (♂), drugačije pravljenim krilnim kapcima, koji nijesu na šavnom kutu zubasto protegnuti (♀), debljim ticalima, rudimentarno krilastim trupom i t. d.

Južna Srbija. Ja sam ga mnogobrojno otkrio na Šar-dagu kod Skoplja i u Golešnici planini kod Velesa u regionu bez šume na *Scirpus*-busenju.

♀ se pojavljuje u *2* forme i to:

a) ljuskav kao ♂ (tipična forma, vrlo rijedak).

b) krilni kapci slabo sivo, mrljavo ljuskavi ili gotovo bez ljusaka (daleko pretežnije).

47. ***Ph. Noesskei*** nov. spec.

Ph. pilicorni Desbr. affinis, major, corpore haud alato, elytris convexis, ovalibus, humeros parvos versus magis angustatis, pilis longissimis, valde erectis instructis, prothorace capiteque erecte piloso, pedibus ubique longe villosis, tibiis posticis in ♂ intus haud excavatis segmentoque ventrali ultimo apice profunde emarginato, elytrorum humeris in ♀ evanescentibus anguloque suturali simplice divergit. Bosn. mrd. or.

Odlikuje se u velikom stupnju upadno dugom, gotovo okomito odstojećom dlakavošću gornje strane i obilatom, dugom pahuljavošću nogu, formom krilnih kapaka, seksuelnom odlikom u ♂, beskrilastim trupom i t. d.

Ph. pilicornis-u Desbr. sličan, veći, ali odvaja jako od njeg svedenim, puno jače jajolikim, prama uskim plećima suzujućim, ostraga polagano i uže zaokrugljenim krilnim kapcima, upadno dugom i obilatom dlakavošću gornje strane i nogu, seksuelnom odlikom u ♂ i trupom bez krila.

Dlakavost krilnih kapaka dulje i jače uspravljena nego u *Ph. pilicornis*, također su i vratni štit i glava presvučeni dugo odstojećim dlakama, stegna i goljenice unaokolo pahuljasto obrasle (u *pilicornis*-a samo na unutrašnjoj strani).

Ljuskavost slična kao u njegove var. *parnasius*, ali su rjede metaličke (redovito zelene, rjede zlataste) ljuskaste dlake, i često u finijem (djelomično nešto vunastom), sivom, slabo metaličkom tomentu zbijene u mrlje. Dônja strana slična ali finije i mršavije presvučena.

♂ stražnje su goljenice u apikalnom dijelu jako zubasto proširene, iza zuba jako izrezane. Zadnji sternit na vrhu duboko polukružno izrezan.

♀ Šavni kut krilnih kapaka jednostavno okrugljen.

Duljina 8·0—10·0 *mm* (s rilom).

Jugoistočna Bosna. U brdskim šumama na grmlju i biljkama, vrlo rijedak.

Višegrad (Dr. Penther, Apflb.), Zvijezda planina kod Vareša (Dr. Noesske, Apflb.).

Posvetio sam ga svojem visokocijenjenom prijatelju i dragom suputniku gospodinu Dr. Kurtu Noesske-u, primarnom liječniku u Dresdenu.

Ušljed uskih pleća, pomanjkanja plećne gute i s time u vezi stojećim trupom bez krila, trebalo bi ovu vrstu uvrstiti u subgen. *Paraphyllobius* Schilsky (Käf. Eur. 1911, 47. sv., str. 47 F.). Ali je ista postavljena po dvjema sibirskim vrstama *(giratus* Gyllh. i *corpulentus* Schilsky), koje već svojim golim trupom bez dlaka i jednostavnim goljenicama (♂) i t. d. tako odgovaraju, da je bolje, ako se *Ph. Noesskei* smjesti u subgen. *Hoplophyllobius.*

Subg. *Ectomogaster* (nov.).

♂: Zadnja 3 sternita (ili bar pošljedni *Ph. profanus* Faust) široki i duboko izdubeni. Ticala vrlo duga i tanka, članci su ticala od trećeg do sedmog članka puno dulji, nego što su široki.

Typ. *fulvago* [1]).

48. ***Ph. fulvago*** Stev. *(Polydrosus)* Mus. Mosq. II. (1829.) str. 95.; *Phyllobius fulvago* Gyll. Schönh. II. str. 442; *akbesianus* Desbr. Frelon IV. str. 96.

Spružen; ljuske krilnih kapaka duguljaste, više manje dlakaste, redovito crvenkastosmeđe ili sivosmeđe, sjaje se poput svile ili slabo metalički. Dlakavost kratka, prilegla, samo na mjestima, gdje se krilni kapci obaraju, jasno odstojeća. Noge jednobojne žutosmeđe, stegna vrlo rijetko natamnjena. Sva stegna s jakim, širokim zubom.

Duljina 5·0—8·5 *mm.*

♂: Trbuh (treći do petog sternita) u sredini široko utisnut; utisak prema vrhu trbuha postaje dublji i širi i omeđen je s obje strane oštrim, sivotrepavičastim bridom, zadnji sternit koritasto udubljen, kao i zadnji tergit svjetlocrven.

Ova u južnoj Rusiji, Maloj Aziji i Siriji udomaćena vrst nalazi se po Schilsky-u (Käf. Eur. 1908, 45 sv. str. 60 *b*) također i na Balkanskom Poluostrvu i to u Dobrudži (Montandon) i kod Mostara (Reitter).

Meni nije poznata ova vrsta iz Male Azije i Sirije.

---

[1]) U ovaj subg. spadaju osim toga: *Ph. prolongatus* Motsch (Japan), *undatus* Schilsky (Libanon), *profanus* Faust (Sibirija) i *fulvagoides* Rttr. (Kreta).

Sistematički i zoogeografički pregled Phyllobius-a vrsta na Balkanskom Poluostrvu.

Vrsta	Dosada poznato rasprostranjenje na	
	Balkanskom Poluostrvu	općenito
Subg. ***Parascythropus*** Germ.		
1. ***pinicola*** Kiesw.	Bosna, Srbija, Bugarska, Crna Gora, Macedonija, Albanija, Grčka (uključiv Moreju).	
ab. ***Desbrochersi*** Strl.	Bosna, Albanija, Grčka.	
ab. ***Holtzi*** Schils.	Tajgetos.	
2. ***Apollinis*** Mill.	Grčka, Jon. otoci, Atika, Moreja, Euboeja).	
ab. ***taygetanus*** Rttr. *lateobscurus* Pic.	Tajgetos.	
ab. ***squamosus*** Schils.	Grčka.	
ab. ***Kiesenwetteri*** Schils.	Grčka.	
Subg. ***Pseudomyllocerus*** Desbr.		
3. ***cinerascens*** Fabr.	? Dalmacija.	Srednja Evropa, Sjeverna Hrvatska.
ophthalmicus Stierl.		
4. ***sinuatus*** Fabr.	Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Grčka.	Evropa.
5. ***albidus*** Mill.	Dalmacija, Grčka (uključivo Moreja).	Kalabrija.
fallax Stierl.		
Subg. ***Phyllerastes*** Steven.		
6. ***pictus*** Stev.	Dobrudža, Bugarska, Macedonija, Turska, Grčka.	Taurija, Mala Azija
var. ***rhodosicus*** Faust	. . . . .	Rhodus.
Subg. ***Oedecnemidius*** Dan.		
7. ***monstruosus*** Tourn. *gloriosus* K. Dan.	Grčka.	Kalabrija, Cipar, Mala Azija.
Subg. ***Platycnemidius*** Apflb.		
8. ***brevis*** Gyllh. (♀)	Dobrudža (?)	Sjeveroistočna Evropa, Kavkaz, Sibirija.
sulcirostris Boh. (♀).		
planirostris Gyllh. (♀).		
suratus Gyllh. (♂).		
seriehispidus Gyllh. (♂).		
9. ***pseudonothus*** Apflb.	Primorje Hrvatsko, Bosna, Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora.	
var. ***hypsibatus*** Apflb.	Južna Bosna (alpinski region).	

Vrsta	Dosada poznato rasprostranjenje na	
	Balkanskom Poluostrvu	općenito
var. ***merditanus*** Apflb.	Zapadna Albanija.	
10. ***Emgei*** Strl.	Grčka.	
Subg. ***Nemoicus*** Steph.		
11. ***oblongus*** L.	Balkansko Poluostrvo.	Evropa, Sibirija.
var. ***aceris*** Apflb.	Crna Gora.	
var. ***scutarensis*** Apflb.	Zapadna Albanija.	
Subg. ***Paranemoicus*** Schils.		
12. ***viridicollis*** Fabr.	Bosna, Hercegovina (Gorje).	Sjeverna i srednja Evropa.
Subg. ***Subphyllobius*** Schils.		
13. ***serripes*** Desbr.	Hercegovina, Dalmacija, Albanija, Macedonija, Grčka.	Sirija.
eibesensis Rttr.		
var. ***Tiefenbachi*** Schils.	. . . . .	Grčka.
14. ***viridiaeris*** Laich. (nec. Desbr.) *pomonae* Oliv.	Južna Hrvatska, Župna Rijeka.	Evropa, Sibirija, Mongolija, Alžir.
(var. *aspromontis* Apflb.)	. . . . .	Italija.
Subg. ***Phyllobius*** s. str.		
15. ***pyri*** L.	Balkansko Poluostrvo. (? Grčka.)	Evropa, Sibirija, Perzija.
artemisiae Desbr.		
Leonhardi Schils.	Hercegovina.	
16. ***parviceps*** Desbr.	Turska.	Mala Azija, Kavkaz.
17. ***versipellis*** Apflb.	Grčka (Atika, Eeboeja, Morea).	
ab. ***brachylepis*** Apflb.		
ab. ***pubipennis*** Apflb.		
18. ***contemptus*** Stev.	? Srbija.	Ugarska, Južno-zapadna Rusija, Perzija, Buchara.
19. ***canus*** Gyllh.		
ab. ***faeculentus*** Gyllh.	Srbija, Istočna Rumelija, Grčka.	Mala Azija, Kavkaz.
var. ***cupreoaureus*** Stierl.	Južna Albanija.	
20. ***Holtzi*** Schils.	Peloponez.	
21. ***valonensis*** Apflb.	Južna Albanija.	
22. ***Achardi*** Desbr.	Turska.	Mala Azija.
23. ***bulgaricus*** Apflb.	Bugarska, Dobrudža?	
var. ***rumelicus*** Apflb.	Istočna Rumelija.	
24. ***maculicornis*** Germ. *Heydeni* Strl. *griseolus* Schils.	Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Srbija; Macedonija, Albanija.	Evropa (uključivo Grčka), Sibirija.
25. ***aetolicus*** Apflb.	Macedonija, južna Bugarska, Grčka (Etolija [Typus!], Euboeja).	

Vrsta	Dosada poznato rasprostranjenje na	
	Balkanskom Poluostrvu	općenito
26. ***albanicus*** Apflb.	Zapadna Albanija.	
27. ***Haberhaueri*** Apflb.	Istočna Rumelija.	
28. ***argentatus*** L.	Balkansko Poluostrvo (uključivo Grčka).	Evropa, Sibirija, Japan.
croaticus Strl.		
pineti Rdtb.		
tephreus Schils.		
29. ***sutorinensis*** Apflb.	Hercegovina (Sutorina).	
30. ***seladonius*** Brullé.	Bosna, Hercegovina, Srbija, Dalmacija, Makedonija, Turska, Albanija, Grčka.	Dônja Austrija, Ugarska, Hrvatska.
breviatus Desbr.		
31. ***longipilis*** Boh.	Zapadna Albanija.	Srednja i južna Italija.
32. ***euchromus*** Rttr.	Peloponez.	
ab. ***Leonisi*** Pic.	Peloponez.	
33. ***lateralis*** Reiche	Srbija, Bugarska, Grčka, uključivo (Morea).	
smaragdifer Kiesw.		
var. ***Stierlini*** Desbr..	. . . . .	Južna Ugarska (Banat).
Stierlinensis Desbr.		
episternalis Apflb. i. l.		
34. ***betulae*** Fabr.	Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Dalmacija, Srbija, Makedonija, Bugarska, Albanija, Grčka.	Srednja i južna Evropa.
aurifer Boh.		
brachicornis Desbr.		
ab. ***nudus*** Stierl.		
Stierlini Faust.		
var. ***etruscus*** Desbr.	Hercegovina, Albanija.	Južna Tirolska, Italija.
var. ***hellenicus*** Apflb.	Grčka.	
var. ***kiorensis*** Apflb.	Južna Albanija (alpinska).	
35. ***fulvipilis*** Desbr.	Istra.	Ugarska, Sjeverna Hrvatska, Kranjska, Južna Tirolska, Italija.
36. ***Brenskei*** Schils.	Peloponez.	
37. ***arborator*** Ibbst.	? Bosna.	Sjeverna i srednja Evropa.
psittacinus Germ.		
Apfelbecki Stierl.		
38. ***rhodopensis*** Apflb.	Bugarska (Rodope), Makedonija (Golešnica).	
39. ***scutellaris*** Rdtb.	Srbija.	Dônja Austrija, Ugarska, Rusija.
mutabilis Desbr.		
40. ***pallidus*** Fabr.	Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora, Srbija, Albanija, Grčka.	Moravska, Štajerska, Ugarska i Sedmogradska.
incanus Gyllh.		
41. ***montanus*** Mill.	Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora, Albanija, Grčka.	Ugarska (t. Kuthy, Verz.)

Vrsta	Dosada poznato rasprostranjenje na	
	Balkanskom Poluostrvu	općenito
var. ***Krüperi*** Stierl.	Peloponez.	
var. ***insulanus*** Schils.	Jonski otoci.	Mala Azija (Samos).
vagus Schils.		
42. ***Seidlitzi*** Schils.	Grčka.	
43. ***calcaratus*** Fabr.	Bosna.	Evropa (? Grčka), Sirija, Alžir.
nudus Westh.		
fuscofumosus Rttr.		
Schilskyi Faust.		
ab. ***pyri*** Fabr. (nec. L.).		
atrovirens Gyllh.		
ab. ***nigrofemoratus*** Gabr.		
nigripes Gerh.		
tibialis Schils.		
ab. ***densatus*** Schils.		
44. ***urticae*** Deg.	Srbija.	Evropa (Sjeverna i srednja Sibirija).
alneti F.		
calcaratus Desbr. (ex parte).		
calcaratus Stierl. (ex parte).		
var. ***Fussi*** Schils.	. . . . .	Holandija, Njemačka.
var. *serbicus* Apflb.	Srbija.	
Subg. ***Hoplophyllobius*** Apflb.		
45. ***pilicornis*** Desbr.	Balkansko Poluostrvo (isključivo Moreja).	Južna Ugarska (Herkulova banja).
hungaricus Stierl.		
ab. ***parnasius*** Schils.	Bosna, Grčka.	
ab. ***aureolus*** Apflb.	Južna Srbija, Grčka.	
var. ***ater*** Stierl.	Grčka.	
46. ***Ganglbaueri*** Apflb.	Južna Srbija, Macedonija (alpinska).	
47. ***Noesskei*** Apflb.	Južno-istočna Bosna	
Subg. ***Ectomogaster*** Apflb.		
48. ***fulvago*** Stev.		
akbesianus Desbr.	Hercegovina, Dobrudža.	Južna Rusija, Mala Azija, Sirija.

Narav tla i hidrografske prilike Nevesinjskoga polja u Hercegovini.

Priopćio

Dr. **Fridrik Katzer.**

(Sa kartom i 6 slika u tekstu.)

Nevesinjsko polje, jugoistočno od Mostara u Hercegovini, najniži je odsjek depresije terena, koja rastavlja Velež planinu (1996 *m*) od Crvanj planine (Zimomor 1921 *m*). Visina mu je nad morem između 826 *m* i 900 *m*. U srednjem dijelu svojem opkoljeno je ono visokim obalama nižih ogranaka, što prate spomenute planine. Naproti tomu sjeverni je odsjek polja ograničen kršnim stepenom visokim samo nekoliko metara, koji zarubljuje blago se dižuću kršnu ravnicu, prateći i sa zapadne i sa istočne strane šumovitu Crnu goru (Lisac 1497 *m*). I na istočnoj te jugoistočnoj strani najdublji je odsjek polja opkoljen sličnim, ponešto visokim, poravnanim kršnim pločevinama, dočim na jugu prelazi bez oštrog ograničenja u nepravilne brežuljke.

Pogledom na prije rečeno moramo razlikovati u Nevesinjskom polju dvije partije, i to srednju, koja je najdublje potisnuta, te drugu, koja, tvoreći malko višu ravnicu, opkoljuje ovaj najdublji odsjek poglavito na sjeveru i istoku. Prva je od ovih dviju partija ponajvećim dijelom pokrivena kvarternim naslagama, koje se rasprostiru na geološki veoma različnom podlogom. Druga je partija gola kršna pločevina, koja je naročito na sjeveru izrovana skrapnjama i nebrojenim vrtačama. Obje partije zajedno tvore dosta ravno dno velike, koritaste, potisnute nizine, koju ćemo u širem smislu nazvati poljem kod Nevesinja, za razliku od srednje, najdublje partije, koja neka se zove, kako je to uobičajeno, Nevesinjsko polje u užem smislu.

Ovo je polje u pravcu svojeg jugoistočno-sjeverozapadnog protezanja od Grahovice (jugoistočno od Nevesinja) do Kljuna (sjeveroistočno od Nevesinja) odnosno Babina bunara kraj Kljuna dugačko 26 *km*. Najveća mu je širina među Čitlukom i Postoljanima sjeverno od Nevesinja 8·5 kilometara, tako da površina cijelog polja iznosi nekih 200 četvornih kilometara. Od ove plohe otpada na Nevesinjsko polje u užem smislu, t. j. na najdublju partiju među Odžakom na jugu i Humčanima na sjeveru, od prilike 100 km^2.

Sa morfološkog gledišta pripadaju Nevesinjskom polju u širem smislu također dva ogranka na sjeveru, koja tvore dva mala posebna polja, i to na istoku

Kljunsko polje, 6 *km* dugo i 1 *km* široko, a na zapadu Lakatsko polje, 4 *km* dugo i 3 *km* široko.

Na dosta zamršene geološke odnošaje obruba Nevesinjskog polja, koje je spuštena tektonska potolina, nećemo se ovdje dalje upuštati, spomenućemo samo, da se obrub polja isto kao i naslage temeljnog gorja dna njegova poglavito sastoji iz vapnenaca krede i eocena. Jedino na jugozapadnoj strani kod c. i kr. tabora Bojišta izgrađen je obrub i dno polja od dônjih konglomerata kopnenog oligomiocena. Istim formacijama pripada i viši obrub Nevesinjskog polja u užem smislu. Spomenuti vapnenci sačinjavaju u sjevernom dijelu kršnu pločevinu, koja je mjestimice pokrivena malo moćnom eluvijalnom zemljom, u kojoj bilje može samo slabo da zahvati.

Naproti tomu u južnom je okrajnjem pojasu ova kršna pločevina pokrivena moćnijim slojem zemlje, tako da se ovdje može da razvije bujno bilinstvo. No na ove se odnošaje nećemo dalje obazirati, jer namjeravamo ograničiti slijedeće razlaganje poglavito na Nevesinjsko polje u užem smislu.

U tom se polju rasprostiru po vapnenoj podlozi krede i eocena mlađe tercijarne ugljenonosne naslage ili kvarterne tvorevine. Prve prevlađuju ponajviše u južnoj polovini polja, poimenice na jugozapadnom obrubu njegovom a čini se, da se ispod kvarternog pokrova protežu još i dosta daleko prema sjeveru. U suvislosti se to ali dešava svakako samo uzduž zapadnog i istočnog okrajka polja, ali ne u sredini polja, kako to dokazuju mnogobrojni, izravno iz kvartera se uzdižući, otoci krede kod Žiljeva i Šurića. (Vidi kartu.) Na zapadnoj strani polja prevladuju konglomerati, koji tvore zajedno sa šarenim glinama, što no se mjestimice pomaljaju ispod njih, neproduktivnu dônju skupinu slojeva kopnenog tercijara. U jugoistočnom odjelu polja naprotiv razvila se je poviše samo ugljenonosna (produktivna) laporasto-sivičasta gornja slojna skupina. I ova bi se mogla protezati ispod malo moćnog aluvijalnog pokrova prema istoku i zapadu, no po svim znacima jedva dalje od ceste, koja vodi iz Nevesinja u Gacko (preko Kifinog sela). U srednjem ovom dijelu Nevesinjskog polja svakako izgleda, da svagdje pod kvarternim tvorevinama leže u ilovaču rastrošeni slojevi sivice, no naravni otvori nikako ne objašnjuju odlučno, koje je vrste i kojeg porijekla nedvojbeno daleko raširena nepropusna ilovita zdràvica dijelom veoma rahlog aluvijalnog pokrova.

U blizini Nevesinja i tabora Bojišta nije sigurno ova zdràvica izgrađena od rastrošenog lapora i sivice gornje ugljenonosne slojne skupine, već od šarenih glina dônjih slojeva a čini se, da će isto biti i dalje sjevernije i istočnije, tako da bi se prije s pravom moglo uzeti, da šarene gline u podini oligomiocena ispunjuju velike daljine Nevesinjskog polja, nego li da se ugljenonosna slojna skupina rasprostranjuje daleko ispod kvarternog pokrova. Znatna je u ostalom i treća mogućnost, naime, da su ilovače zdràvice u sjevernom Nevesinjskom polju diluvialne i leže neposredno na vapnencima temeljnog gorja. To su kako u geološkom tako i u pedološkom pogledu sigurno važna pitanja, koja se ali dadu konačno riješiti istom onda, kada se slijed slojeva u dostatnoj širini umjetno otkrije.

Kvarterni pokrov Nevesinjskog polja u glavnome je trojake naravi: 1. Kremenito-šljunkovit; 2. vapnovito-šljunkovit; 3. ilovast.

Najviše su raširene kremenito-šljunkovite i pjeskovite naslage, koje zauzimaju ponajveći dio srednjeg i južnog odsjeka dna polja a pokrivaju također

znatne plohe na sjevernom okrajku polja i u uvali prema Kljunima. (Vidi kartu.) Njihovoj veoma značajnoj naravi, koja se neposredno nameće oku, odgovara još ponajbolje oznaka: kremenito-šljunkovit; jer u cijelom području, kuda se ove površne tvorbe šire, nalazimo svagdje, sad više, sad manje obilno, sad moćno nagomilano, sad samo u plitkim, razderanim ili posamce odlučenim vrstama grumenâ polujaspisa i dresve, koji su ponajviše tako malo izbrušeni, da tome ne odgovara potpuno oznaka »zemlja prožeta oblućem«. Kremeniti su grumeni ponajvećim dijelom radiolariti[1]) ružičaste, žućkasto-smeđe do mesnato crvene, rjeđe sive ili zelene boje, tu i tamo se ali nađu i neorganolitske željezite jašme te grumeni karneola, koji potječe iz žilica u prisutnim kremenim slojevima.

Drugo se kremeno kamenje veoma rijetko pojavljuje, osim u zapadnom okrajnjem pojasu dna polja na podnožju strmenitih pristranaka Veleža među taborom Bojištem i Sopiljem. Ovdje nalazimo u velikoj množini oblutke nekog kvarcitnog, sitnozrnog, nježno tinjavog, obično ružičastog ili žutog, tvrdog ili čvrstog, rijetko više krupnozrnog, željezitog, smeđeg, drobljivog kremenog pješčenika, koji bez sumnje potječe posvema iz verfenskih slojeva te dokazuje, da je naplovina u Nevesinjsko polje svakako ili donesena iz sjeveroistočno od njega ležećeg triaskog područja, ili da se na ovom rubu polja nalazi možda dapače u dubljini triasko kamenje. Za razliku od jedrog kremenog kamenja, čiji grumeni samo posve lokalno nadmašuju veličinu šake, te su inače obično manji od jajeta i tvore velikim dijelom samo zemlju izmješanu osrednje krupnim pijeskom, komadi su pješčenika često znatna opsega i posvema iznimno manji od šake, pri tome obično i više izbrušeni od kremenih i radiolaritnih grumena.

Nejednaka moćnost kremenito-šljunkovite zemlje, nejednoliko porazdjeljenje kremenog grumenja u njoj, veoma različita veličina grumenâ i s tim djelomično suvisla, jako se mijenjajuća sadržina na finoj zemlji ovih kremenih naslaga ne uvjetuju samo veoma raznoliku plodovitost već i posebne terenske oblike.

Gdje je naime kremeni šljunak krupan i moćan, ondje on djeluje poput zaštitna pokrova proti otplovljenju i poravnanju te nastaju brežuljci, što nadvisuju okolicu, većinom ovalna ocrta i plosnata, stogu slična oblika, koji se sad pojedince, sad sjedinjeni u hrpama dižu iznad okolice i daju predjelu mjestimice gotovo izgled Drumlin—krajine. Površina ovih brežuljaka obično je jako neplodna radi šljunkovite kamenite naravi njihove te s tim spojene velike propustljivosti, koja prouzrokuje odveć brzo isušenje. Ali gdje je kremenito, šljunkovito tlo plosnato te mu je već plitka zdràvica glinovita, za vodu dakle nepropusna, što je velikim dijelom slučaj u srednjem odjelu Nevesinjskog polja, ondje su kremenite naslage na neku duljinu, osobito pri sitnogrušastom do pjeskovitog svojstva i većem udjelu fine zemlje, dosta plodne te omogućuju, ako se shodno obraduju, svaku vrstu poljoprivrednog iskorišćenja, uvjetovano klimom i običajem. Kremenita, grušna zemlja ove vrste zaprema daleke duljine, naročito u srednjem dijelu polja od Bojišta do Čitluka prema istoku do drugog ruba polja kod Kifina sela. Ona je pokrivena ponajviše rijetkim šikarjem i travom a služi sada poglavito za pašu, jer je samo jedan dio privatnog zemljišta pravilno obrađen.

Porijeklo ogromne mase kremenitog šljunka, gruha i pijeska u kremenoj zemlji, štono zauzima ponajmanje 50 *km*² u Nevesinjskom polju, očito je dvovrsno.

---

[1]) Radiolarit je kamen sastojeći se poglavito iz kremenih kućica radiolarija.

Ponajveći dio potječe nedvojbeno iz radiolaritnih slojeva sjeveroistočnog mladeg mezozojskog obruba polja i naplovljen je odatle izravno u polje. Bridovito se svojstvo grumena tumači iz tanko uslojenog, pločastog odvajanja radiolaritâ i dalekosežnog prizmatičkog raspucanja njihovog a neznatno isbrušenje upućuje na to, da kremeno kamenje nije doneseno iz velikih daljina. To vrijedi za cijeli sjeverni i srednji dio polja.

Ali u jugoistočnom odjelu polja, osobito uzduž konglomeratnog obruba, potječe ponajmanje jedan dio kremenih grumena od ovih mladih tercijarnih konglomerata, čiji su kremeni oblutci, što se mjestimice u njima nalaze, kad bi se raspadali, postali rahavim grušjem, te su pri daljnjem otplovljenju, uslijed svoje tvrdoće i otpornosti spram vapnenim oblutcima, koji se lako raspadaju i troše, izlučeni, te su se mogli lokalno nagomilati. Ovo podrijeklo tumači, zašto je u južnom dijelu Nevesinjskog polja kremeni šljunak, prem je u glavnom petrografski istovjetan sa onim u srednjem i sjevernom odsjeku, mnogo više izbrušen i zašto nadalje nije nikada jednako čist kao ondje, već uvijek sadržaje primjesa raznog drugog kamenja, koje je baš zastupano u konglomeratu, o naročito obilno vapnenog obluća. I činjenica što kremenita, grušasta te šljunkovita zemlja u južnom dijelu polja sadžraje veoma mnogo više fine zemlje, nego li u sjevernom dijelu, tumači se odatle, što je pri prenašanju sastojinâ raspalih konglomerata bilo manje odoljivo obluće kamenja lakše razdrobljeno i rastvoreno u finu zemlju, nego li tvrdo kremeno obluće, koje je ili ostalo neokrnjeno ili samo djelomice raspuklo u bridovite komade ili radi krhkosti svoje u krupan gruh.

Obilni udio vapnenog obluća mjestimice u kvarternom pokrovu južnog Nevesinjskog polja, koji pretežno sadržaje kremenog gruha, prouzrokuje ondje prelaze u tlo vapnenog obluća, koje se ali u čistom postanju svojem, što no se dade prilično oštro odijeliti od ostalih aluvija polja, nahodi samo u najsjevernijem dijelu njegovom.

Ovaj se čisti vapneni šljunak slaže ili poput nasipnog čunja na zidove vapnenca u polju, kao n. pr, u tako zvanom Mačima polju, jugozapadno od Rušte ili kod Postojana i Bijonja (Bjelina na specijalnoj karti), ili se on plosno i ravno rasprostire po dnu polja, kao u najvećem dijelu polja od Rušte—Lakta, ili kod Kovačića i Kljunâ, ili u Kruševljanskom polju. (Vidi našu kartu.)

U prvom je slučaju nagomilanje šljunka i oblućâ ponajviše moćno te se ono sastoji obično iz malo izgrušenih grumena vapnenca veoma različite veličine, ali samo sa neznatnom količinom grušastog i pjeskovitog udjela, pa mjestimice samo i nešto fine zemlje. Radi toga propuštaju moćne mase vapnenog kršja odveć vodu te daju jedva dosta hranive zemlje za uloge pašnjaka

Drukčije se ponaša zemlja, koja se sastoji iz vapnenog obluća, što se rasprostire po ravnom polju. Gdje je ona malo moćna, tako da glave slojeva vapnenca u podlozi njegovoj proviruju iz tla, tu ona doduše isto tako obično oskudjeva finom zemljom te je tako propusna, da joj je plodovitost slaba a na nekim mjestima uopće nije podesna za poljoprivredne svrhe. Ali gdje je zemlja sa vapnenim oblućem moćnija i bogatija glinovitim primjesama, kako to obično mnogo puta biva na dnu polja poravnanim naplavama, tu ne može duboko ležeća vapnena podloga, i ako je po sebi dosta odvodna, neposredno jako uplivati na isušenje površne zemlje. Ova ostaje usljed toga drobljivom i daje pored mjestimične prividno odveć kamenite naravi svoje posve dobro, dapače gdje

gdje izvrsno kulturno tlo, kako to dokazuju lijepe, rodne oranice u svim ravnim dijelovima sjevernog odsjeka Nevesinjskog polja.

Što se konačno tiče ilovastih kvarternih tvorevina, koje zapremaju u velikim suvislim plohama samo najdublja mjesta sjevernog i sjeveroistočnog odsjeka Nevesinjskog polja te u srednjem dijelu njegovom tvore znatne otoke (vidi kartu), bilo je već gore na to upućeno, da će ona biti ponajmanje dijelom prije eluvijalnog nego li naplovljenog porijekla. To vrijedi poglavito za ilovinu Luga (na specijalnoj karti Dubljanica, koje se ime odnosi samo na izvjesne čestice Luga) na Zalomskoj, zapadno od Bratća, koju tvore jamačno ponajvećim dijelom eluvijalne, t. j. na licu mjesta nastale rastvorbe lapora i slojeva sivice gornjeg odjela ugljenonosnog kopnenog tercijara, čemu se na rubu polja pridružuju teške ilovače od rastvorenog vapnenca, dakako također ponešto narahlene primjesama vapnenog kršja.

Otoci su ilovine u zapadnom srednjem području Nevesinjskog polja, kako se je već gore bilo primjetilo, ponajmanje djelomice površne rastvorbe šarene gline, koja proviruje iz podine kopnenog tercijara, te nije nikako isključeno, da to vrijedi i za južnu partiju daleko raširene ilovite zemlje u sjevernoj poli polja. U najdubljim položajima glavnog ovog prostiranja, osobito ali u predjelima Mokroj poljani (na specijalnoj karti Meko polje), Batuši, Karaču i t. d. radi se svakako o splavljenim ilovačama, djelomice lučnoj glini slične naravi, koje se neprestano za svake kiše obnavljaju priplakivanjem finog mulja i greza sa višeg obruba. Ove prave aluvijalne ilovače mogu da se rasprostiru kako povrh podležećih rastvorenih tercijarnih glina, od kojih se onda ne mogu odlučiti, tako da ih skupa s njima moramo smatrati tlo tvorećom jedinicom tako i povrh drugih vrsta zemlje na dnu polja ili neposredno povrh vapnene zdràvice. U tome se one razlikuju od eluvijalnih ilovača, koje ne mogu nikada da leže na drugim aluvijalnim tvorevinama dna polja, već uvijek samo pod njima i svagda izravno na temeljnom gorju, kojem zahvaljuju svoj postanak.

Sva rasprostiranja ilovine u Nevesinjskom polju ne ponašaju se nikako jednako u pogledu sposobnosti njihove za poljoprivredno iskorišćivanje. U prije spomenutom Lugu djeluje očito povoljno blizina Zalomske, koja od vremena do vremena nasipava riječni grez na nj te vapnovita ili konglomeratna zdràvica, koja je u prilog drenaži, tako da je zemlja ovdje više drobljiva, lakša i toplija, ostaje uslijed toga sačuvana od preveć brzog isušenja te jako isušenjem ne otvrdne.

Isto vrijedi za sve one ilovite plohe, što su barem u površnom sloju svojem bile narahlićene naplovljenjem kremenog grumenja i pijeska sa susjednih kremenito-šljunkovitih brežuljaka. Takovo bi zemljište bilo, ako se primjereno gnoji i obradi, zgodno za svaku vrstu kulture, koja je prema okolnostima klimatičkim moguća.

Opreku tome predstavlja teška, malo drobljiva ilovita zemlja, kako se ona podalje rasprostire, imenice u nizinama sjevernog Nevesinjskog polja, i tu svojom nepropustljivošću prouzrokuje, da se pri svakoj kiši nakupe stajaće vode, koje mjestimice tvore trajne močvare. Ova se zemljišta isušenjem veoma zgrče, tako da su za ljetne suše ispresjecana otvorenim rasjelinama a bivaju pri tome veoma jedra i kao kamen tvrda. Pošto su se posve isušila, mogu samo teško da se opet raskvase, tako da kišnica i sa umjereno nagnutih ploha gotovo potpuno otječe.

Pored ovih svojstava, koja veoma krnje njezinu vrsnoću, nije takova ilovita zemlja zapravo ni u kojem dijelu Nevesinjskog polja posve neplodna, obrasla je dapače ponajviše šikarjem ili busenjem, što je po svoj prilici u savezu s tim, što ne tvori moćnih naslaga, tako da se svakad mogu lakše da nadvladaju po raslinstvo škodljiva djelovanja njihove naravi.

U svemu ima samo malo i prostorom ograničenih dijelova aluvijalne zemlje u Nevesinjskom polju i njegovim obadvjema ograncima neplodnih i potpuno nevaljanih za obradivanje. Šta više, ponajveći dio dna polja imade sve osobine, koje ga čine za gospodarenje, prilagodeno različitom porijeklu njegovom i s tim uvjetovanom posve raznolikom svojstvu njegovom, dovoljno, dapače na nekim daljinama sasvim dobro prikladnim, što bi došlo u još većoj mjeri do izražaja, kad bi odnošaji oborina odnosno uopće vodeni odnošaji bili pravilniji.

Nevesinjsko polje oskudjeva ljeti isto tako kišom kao ponajveći dio Hercegovine, ali ipak ne na tako oštar način, kao dublje ležeći krajevi. Radi toga pregone iz ovih, imenice iz predjela oko Stôca, Ljubinja i Gabele sitnu stoku, koja ondje ne nalazi za ljetne suše ni paše ni vode, u područje Nevesinjskog polja. Ova vrsta stočarstva i inače je uobičajena u Bosni i Hercegovini, ali se ograničuje poglavito na visoke pašnjake, u koje se n. pr. i na planinama kraj Nevesinja od godine do godine sele tudi stanari, koji su već za otomanske vlade stekli pravo paše na određenim dijelovima gorskih pašnjaka. U dubljoj stupnjevini i u polju kraj Nevesinja ne radi se ali pri doganjanju stoke, kao na gorskim pašnjacima, samo o tom, da se omogući pojedincima uzdržavati svoja stada preko veoma žarkih ljetnih mjeseci, nego stanovnici polja i užeg obruba njegovog rado uzimaju stoku na odgajanje radi toga, što s tim dobivaju gnoja za poboljšicu svojih oranica. Činjenica, da se stoka dogoni u Nevesinjsko polje, svakako dokazuje, da u njemu i za najveće ljetne suše ipak još uvijek imade dosta paše i potrebnih napojišta, što žalibože ne vrijedi jednako za cijelo polje nego samo za pojedine dijelove njegove.

Kako meteorološka opažanja zadnjih 15 godina uče, mijenja se množina oborina u nevesinjskom području izvanredno. Ni mokre godine kao 1900. ni suhe, kao godina 1907., sa 2309, odnosno 974 *mm* prosječne množine oborina, nijesu svakako u pravilu, ali se sveudilj kreću pravilne promjene visine oborinâ u Nevesinjskom polju između nekih 1200 i 2000 *mm*. Jasno je, da ova velika kolebanja moraju veoma znatno da uplivišu na izdašnost izvora. Izvori, koji su kroz nekoliko godina davali dovoljne množine vode, presuše jednog ljeta, što prouzrokuje zamašne promjene u običajnom redu paše i napoja, pa može dapače da bude kobno po držanje stoke i cijelo gospodarstvo dotične općine. Slično, akoprem u posljedicama ograničenije djelovanje ide na račun velikih kolebanja u mjesečnim prosjecima. Mjeseci juni do septembra, u kojima visina oborina može također da spadne na 10 *mm*, spram katkada više od 300 *mm* u novembru i decembru, su najsuši, pri čemu je osobito od važnosti, što se njihova neznatna množina oborina obično porazdijeli na malo dana a međutim često po više nedjela ne pane ni kap kiše. Onda nestaje potokâ, presuše se izvori i usahnu zdenci, na koje su velike skupine pašnjaka ili čitave općine upućene te nastanu osjetljive poteškoće oko pribavljanja vode, koje, ustraju li nekoliko sedmica, mogu da spriječe cijeli gospodarstveni život i prouzrokuju nenaknadive štete.

Odatle se vidi, od koje je neocjenjive važnosti okolnost, što se na sreću u Nevesinjskom polju nalazi na nekoliko mjesta uvijek vode. Ima izvora,

zdenaca i površne vode, kojima broj žalibože nije velik te su osim toga i veoma nejednoliko porazdijeljeni po polju. Pojedince ih nabrajati, nije ovdje naumljeno, nego ćemo najglavnije primjere sabrati u slijedećem hidrografskom pregledu.

Posebna hidrologija Nevesinjskog polja očito je u svakom pogledu posve ovisna od geoloških odnošaja.

Vapneno gorje kako na obrubu tako i u unutrašnjosti polja ima obilježje kraške zemlje te daje primjere za sve osobine vodenja vode u kraškom terenu, naročito za značajnu podzemnu odvodnju. Sve dotle, dok ovo vrše pećinski ponori, kojih u pravom Nevesinjskom polju osim nekoliko malih ima tri velika te jedan u Kruševljanskom polju, dade se ono lako pregledati i tako rekuć nadzirati, dočim se odvodnjenje kroz pukotinske ponore i rasjeline doduše ne vidi, ali u pojedinosti može da bude osobito djelatno. To je u glavnom ono, čemu se imade da pripiše odveć žestoka drenaža, t. j. prebrzo isušenje velikih površina pokrova zemlje poljskog dna, što ponajviše oštećuje sposobnost ovih površina za poljoprivredno iskorišćenje.

Slično kao vapnenci vladaju se djelomice mlađi tercijarni konglomerati, ali samo onda, kad se pretežno sastoje iz vapnenog obluća te su slijepljeni vapnovitim vezivom, kako to biva medu Nevesinjem, Odžakom i Šurićima, pa nadalje kad su dosta moćno razvijeni i raspucani slično kao vapnenci. U ovom su slučaju isto tako kao rasjelinama ispresjecani vapnenci, veoma propusni i prouzrokuju svojom jakom odvodnjavajućom sposobnošću, da se preveć brzo isuše slojevi zemlje, što na njima leže. I vanjski oblici konglomerata, koji izilaze na površinu, naliče onim vapnenca; jer su isto tako kao ovaj raskidani u škrapna polja i imadu, prem dakako rjede, dolina i ponora, kao n. pr. medu Miljevcem i Žiljevom, jugoistočno od Nevesinja.

Velika propusnost konglomerata ove vrste ondje, gdje pod njima leže nepropusne gline, od osobite je važnosti po tvorenje izvora, jer se meteorna voda, koju su konglomerati u se primili i brzo odveli u dubljinu, sakuplja na nepropusnoj podlozi te na mjestima, gdje terenski usjeci otkrivaju ovu podlogu, izlaze na površje u obliku izvora. Veoma je krasan primjer za ovakav postanak veliki izvor Ljeskovik, na cesti prema Stocu jugoistočno od Nevesinja, koji nikada ne presahne te za najveće ljetne suše može da snabdjeva širok okoliš vodom.

Geološke odnošaje ovog izvora predočuje profil na slici 1., koji također vrijedi za cio niz stalnih vrela u konglomeratnom području Bablje glave, a naročito okolice Rasta. I ovi izvori (Lisičina, Grdoman, Šumići, Bukovik i t. d. vidi kartu) nikada ne presuše, i ako im izdašnost njihova ljeti postaje tako neznatna, da ne dostaje za napajanje mnogobrojne stoke, tako da se mora na stotine i hiljade komada krupne i sitne stoke otjerati Ljeskoviku na vodu, gdje stada moraju da čekaju često nekoliko sati, dok prispiju k vodi.

Osniva li se u spomenutim slučajevima tvorenje izvora na propusnosti raspucanih i djelomice razrušenih konglomerata, to s druge strane debeli slojevi konglomerata bez pukotina mogu također da ustavljaju vodu, kad neposredno na njima leže jako propusni slojevi, naročito gore spomenuti kremeni šljunak. To n. pr. više puta biva u području žuljevske i odžačke općine, ali su dotični izvori slabo izdašni te ne igraju, poglavito za ljetne suše, nikakve uloge u gospodarstvu.

Od velikog su zamašaja po hidrologiju Nevesinjskog polja glinovite i ilovite tvorevine dna polja, jer su za vodu nepropusne. Gdje ove sačinjavaju podlogu propusnih naslaga, kao u cijelom srednjem dijelu polja, prouzrokuju postanak izvora na analogan način, kako to objašnjuje profil na slici 1., samo što si valja predstaviti, da je konglomerat nadomješten šljunkovitim nasipom dna. Osobito ondje, gdje slojevi sipkog kremenog šljunka leže na iloviČastoj zdràvici, nalazi se svagdje pretečni uvjet za tvorenje takovih izvora, kojih u istinu imade u srednjem odsjeku polja u znatnom broju, a moralo bi ih biti još više, kad bi terenski usjeci sizali do nepropusne podloge rahlih taložina, što pri blago valovitoj površini dna polja biva naravno samo na malo mjesta. Voda podzemnica,

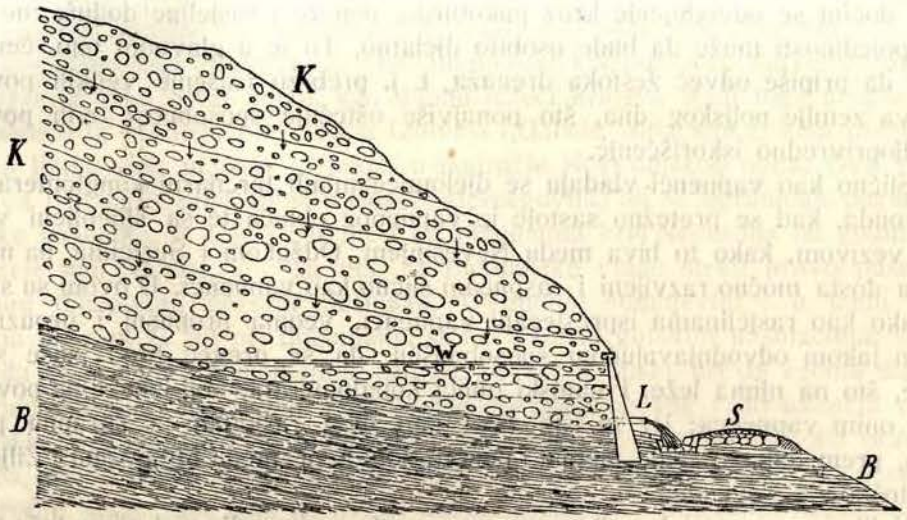

Slika 1.

Profil kod izvora Ljeskovika.

B = Nepropusne šarene gline.
K = Propusni konglomerat.
W = Površina vode, koja je prokapala kroz propusni konglomerat i nakupila se na nepropusnoj glinenoj podlogi.
L = Izvor Ljeskovik.
S = Cesta (iz Nevesinja u Stolac).

što no se prostire po glinovitoj ili ilovitoj podlozi, dala bi se ali na bezbrojnim mjestima otvoriti, tako da u srednjem odsjeku Nevesinjskog polja nema doista jednostavnijeg načina pribavljanja vode do pomoću zgodno smještenih zdenaca. Ova važna okolnost može da bude upravo u gospodarstvenom pogledu od vrijednosti n. pr. po izgradnju pojata za stoku.

Najviše trajnih izvora srednjeg dijela Nevesinjskog polja jesu izvori vode podzemnice obrazložene vrste te svi zdenci crpe iz iste zalihe vode podzemnice. To vrijedi naročito o svim izvorima i zdencima kod tabora Bojišta, poimenice o izvoru Stupinama, nadalje o izvoru Trstenici i o izvoru Stubini kod Čitluka, koji svi leže sjeverno od Nevesinja; zatim o izvoru Kuseljači i Kovačici kod Batkovića, o zdencu Živalju u bari Ribnici uz cestu prema Gacku, i izvoru Graboviku i Teržića, kao i o Čarkunovoj vodi kod Šurića, koji se svi nalaze na istoku od

Nevesinja, te o dvima izvorima kod Odžaka, koji nemaju posebnog imena već ih zovu Malo vrelo ili jednostavno »Voda«.

Izdašnost je svih ovih izvora veoma različita i to tim neznatnija čim su manje moćni propusni slojevi, što leže na nepropusnoj glinovitoj podlozi i čim je manje lokalno područje, u koje voda prodire odnosno u kojem se ona nakuplja. Potonja je okolnost osobito važna, jer bi ona pri eventualnim gradnjama zdenaca,

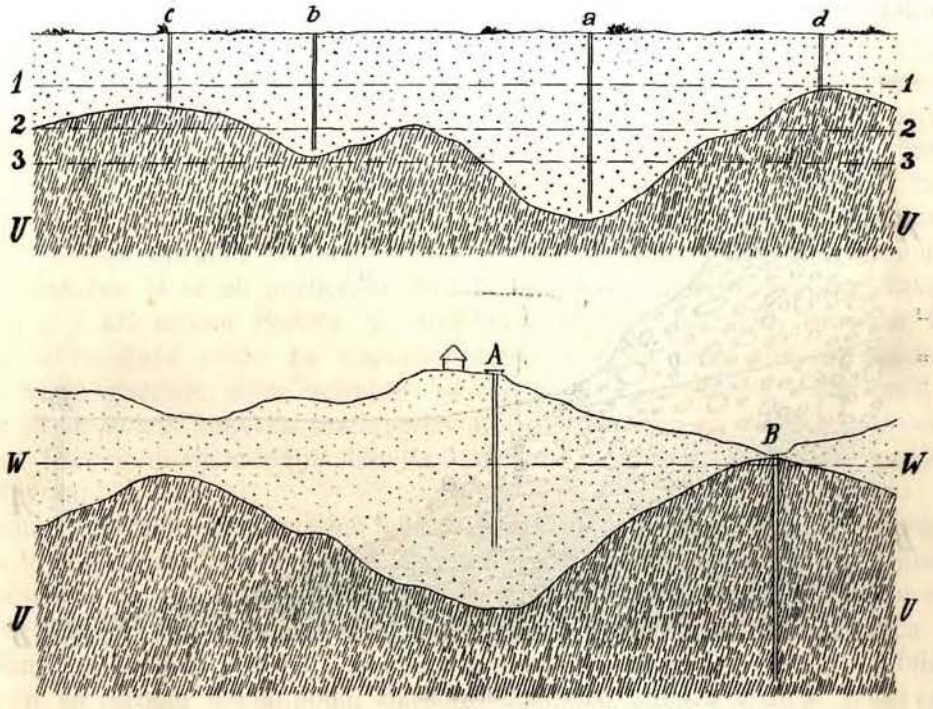

Slika 2. i 3.

Profili, koji predočuju, kako su veoma različito izdašni zdenci u polju kod Nevesinja radi toga, što se mijenja obličje nepropusne zdràvice.

Na objema slikama je *U* nepropusna, n. pr. glinovita zdràvica, povrh koje se rasprostranjuje (točkama označena) propusna naslaga.

Na *slici 2.* (gore) odgovaraju crte 1, 2 i 3 različitim visinama vode podzemnice. Kada je voda podzemnica veoma visoka (1), davaće zdenac *d* kratko vrijeme a zdenac *c* mnogo dulje vode. Padne li voda podzemnica na *2*, presahnuće osim *d* i *c*, te će još samo oba zdenca *a* i *b* davati vode. Pri niskom stanju vode podzemnice 3 presuši već i *b* pa može jedino zdenac *a* sam da ima vode.

Na *slici 3.* (dolje) odgovara crta *W* površini vode podzemnice. Zdenac *A*, izdubljen na uzvisini, davaće obilno vode, jer crpi iz velike nakupine; zdenac *B* naprotiv, prem je smješten u dolu i mnogo dublje od *A*, ostaće bez vode.

koji su uopće svagdje mogući, mogla dovesti do neočekivanog neuspjeha. Lako je to pojmljivo, kad se uvaži, da je glinovita podloga propusnog pokrova, naročito ako je eluvijalnog porijekla, morala već sama po sebi imati neravnu površinu, jer je radi nejednolikog ispiranja sigurno bila isprepletena koritima i sedlima, povrh kojih se sada rasprostire šljunkoviti kvaterni pokrov. Tvori li ovaj ravnicu, kako je to predočeno na *slici 2.*, to neće obličje površine nikako uplivisati na

izbor eventualnog smještenja zdenca, već će valjati ovo odrediti po kakvom mu drago drugom motivu. Jasno je dakle, da će zdenac izdubljen kod *a* ili *b*, koji može da crpi iz kotline napunjene sa znatnom količinom ustavljene vode podzemnice, davati više i duže vode, nego li zdenac, smješten kod *c* ili *d*, koji će moći da iskoristi samo onaj dio vode podzemnice, koji se prelijeva iz jedne podzemne kotline u drugu.

Nije li ali kvarterni pokrov na samoj površini ravan, već raščlanjen u brežuljke, kako te pokazuje *slika 3.*, onda može zdenac, iskopan iz kakvog mu

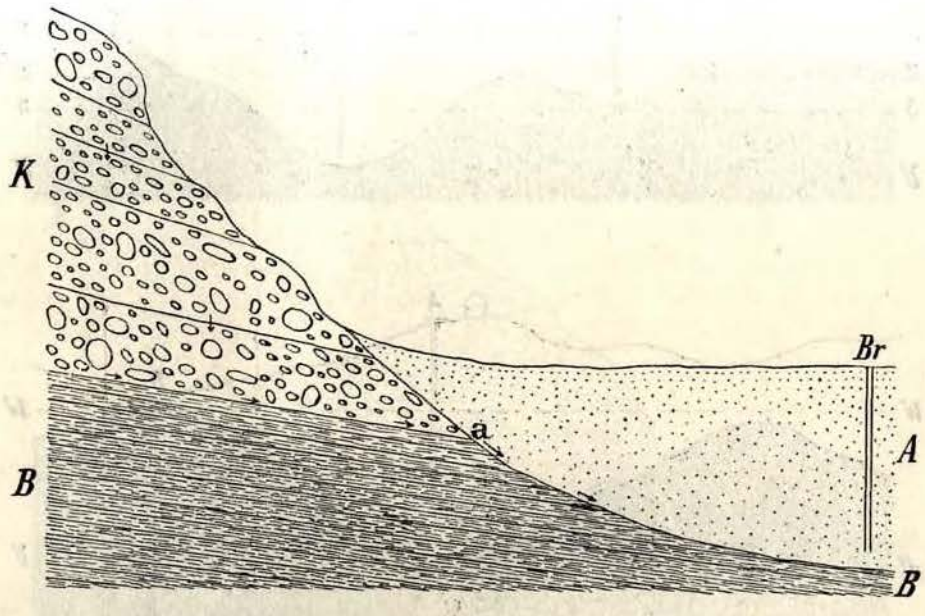

Slika 4.

Profil kod c. i kr. tabora Bojište blizu Nevesinja. K objašnjenju, da je veća izdašnost zdenca, kad se voda sakuplja iz dviju vodonosnih slojeva.

B = Nepropusne šarene gline } Tercijar.
K = Propusni konglomerat }
A = Lako propusne kvarterne tvorevine.
Br = Zdenac.

U *A* nakupljenoj vodi podzemnici pridolazi stalno voda, koja je prokapala kroz konglomerat pa na kontaktu između gline i konglomerata kod *a* utječe u rahle kvarterne tvorevine. Zdenac *Br* zato neće nikada posve presahnuti, ni kad bi se iz njega veoma mnogo vode uvijek uzimalo.

drago razloga, n. pr. da bude blizu kuće, na pristranku kod *A* da otvori velike i trajne množine vode, dok zdenac izdubljen po narodnom mnijenju, da se može u terenskim udubinama najprije naći vode, nedaleko od ovoga kod *B* neće naići na nikakvu vodu, jer je nepropusni iloviti greben uzvinut gotovo do površja.

Trajno izdašan može da bude izvor ili zdenac pored neznatne moćnosti i rasprostranjenosti propusnih aluvija, ako ih hrani stalna struja vode podzemnice drugog porijekla nego li iz aluvijalnog kršja. Ovaj slučaj objašnjuje profil na *slici 4.*, koji ujedno predočuje odnošaje, što no vladaju kod izdašnog zdenca c. i kr. tabora Bojišta. Zdenac *Br* ne crpi naime samo iz prave vode podzemnice, koju sadržavaju rahli aluviji *A* što leže povrh nepropusnih šarenih glina *B*, već u

glavnome iz vodene struje, koja se sabire na dodirnoj plohi raspucanih konglomerata *K* i šarenih glina te kod *a* utječe u uže korito vode podzemnice. U ovoj struji može da bude mnogostruko više vode, nego li što prokaplje kroz aluvijalno kršje. Iz takove vode, što prokaplje u konglomerat, dobiva u ostalom i Jezovski potok kod spomenutog tabora lijep dio svoje vode.

Nije od potrebe isticati, da svagdje ondje, gdje se podloga, što ustavlja vodu prokapanu kroz gornje propusne slojeve, nalazi u plitkoj dubini, voda podzemnica nije sasvim bez prigovora u higijenskom pogledu, ako ju otvore zdenci ili ako otječe prirodnim izvorima; jer tanki propusni pokrov ne može, pogotovo kad oborine odveć brzo produ, dosta da procjedi vodu, radi čega može biti, da je mjestimice nakupina temeljne vode raznoliko okužena te se i struja vode podzemnice, što s druge strane pridolazi i ima sasvim dobru vodu, može miješanjem u kakvoći svojoj pokvariti. Kad bi se htjelo u tom pogledu izabrati od onog, što je moguće, najbolje, to bi se trebalo prije svake gradnje zdenca — kako to takav slučaj iziskuje — potanko i uz velik trošak istražiti kretanje i suvislost struje vode podzemnice i uplive na nju. Jamačno bi se ali pretjeralo, kad bi se takovi zahtjevi, koji su svakako n. pr. u c. i kr. taboru Bojištu iz shvatljivih razloga potrebiti, stavljali kod svakog otvorenja vode za potrebu uopće u polju, nota bene: u predjelu, gdje se sušne godišnje dobe ocjenjuje svaka voda kao okrepa i dar božji. U ostalom bi se mogla kakvoća vode podzemnice, ustavljene na ilovitoj zdravici u području kremenito-šljunkovitih aluvija, smatrati barem u kemičkom pogledu neškodljivom.

Gline i ilovače, što otvoreno leže na površini, prouzrokuju nepropustljivošću svojom brzo otjecanje oborinskih voda sa terenskih uzvisina te nakupljanje njihovo u depresijama terena, radi čega mogu da nastanu od vremena do vremena poplave. To je slučaj u jednom dijelu Luga kraj Zalomske kod Bratača i u predjelima Lokvi, Medenjoj bari, Kostjerovu, Mokroj poljani, Karaču kao i u blizini ponora u sjevernom dijelu polja, naročito unaokolo zdenca Zlatca. Iza svake obilne kiše nastanu na ovim dubokim mjestima više manje velike plohe vode, čiji su dovodni žlijebovi, ako takovih imade, isto tako napunjeni vodom, koja naročito iza naglih pljusaka pored ponajviše neznatnog slaza ipak otkida zemlju u svojem toku i donosi jezerima, što napunjaju udubine terena, obnavljajući na taj način ondje neprestano aluvijalnu zemlju. Ljeti traju poplave samo kratko vrijeme, čim prestane kiša, jer ponori brzo odvedu vodu, kojoj nikakva druga ne pritječe, pa i isparivanje jako djeluje. No u proljeću i jeseni, za vrijeme topljenja snijega i trajnih kiša, zaostane odvodna sposobnost ponora sve više i više za izdašnošću dotječuće vode, osobito kad kraški izvori na obrubu polja jako započnu da teku i znatne količine vode teku sa obronaka na dno polja. Poglavito se pripisuje potoku Opršnici u Humčanima, koji izlaze iz spilje, velika uloga u tom pogledu. Ove proljetne i jesenske poplave traju dugo, ali ne zapremaju usljed neravnog obličja dna Nevesinjskog polja veoma velikih suvislih ploha. Kad iza toga nastupi doba suše, suze se ubrzo vodene kotline a samo najdublje struge ostanu duže vremena napunjene pomalo opadajućim množinama vode, što je u glavnom uvjetovano tim, što žlijebovi izvlače vodu podzemnicu iz susjednih partija prhlih kvarternih taložina, u koje su usječeni.

Na isti ovaj povod imade se dijelom također svesti to, što Zalomska uvijek ima vode u srednjem svojem toku te sačinjava jedan od ponajvažnijih ljetnih

rezervoara vode[1]). Od Kifina sela, gdje Zalomska ulazi u Nevesinjsko polje, do niže crkve dolinsko joj je korito duboko usječeno u vapnence krede i eocena, koji tvore okrajni zaravanak polja kod Kifina sela i Brataća. Na dnu polja, koje se zapadno nadovezuje, kreće se rječica u daleko prema zapadu zakruženom luku u plitkoj struzi na izvanjskom rubu erozivne ravnice, nazvane Lugom[2]), koja leži za okruglo 30 *m* niže od razine Brataća. Ona se sastoji iz nepropusnih laporâ i sivicâ ugljenonosnog mladeg tercijara, koji je na zapadnoj strani pokriven moćnim pokrovom kremenito-šljunkovitih kvarternih tvorevina, u kojima se nakupilo mnogo vode podzemnice, odakle ona stalno pritječe ovom odsjeku korita Zalomske.

Predio, kojeg luk Zalomske na jugozapadu plâče, zove se Ogorjelica. Ovdje izilaze na površinu znatni slojevi ugljena i tvore na neku daljinu desnu rječnu

Korito Zalomske.

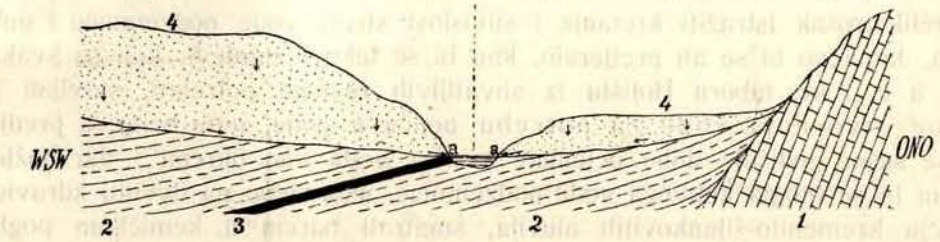

Slika 5.

Profil kod Ogorjelice istočno od Nevesinja, poveden gotovo istočno-zapadno poprijeko preko Zalomske. (ONO = istok, WSW = zapad.)

1 = Eocenski vapnenac.
2 = Lapor i sivica produktivnog oligomiocena.
3 = Ugljeni sloj.
4 = Propusne kvarterne tvorevine.

Voda oborina, koja je u ove prokapala, sabire se na laporastoj i sivičastoj podlozi pa pritječe koritu Zalomske, u koje kod *a—a* izlazi.

obalu. (Vidi *sliku 5.*) Prije nekoliko godina se tu za pokus kopao ugljen. To je ono mjesto, gdje u plitkom koritu potoka uvijek teče voda, koja ljeti naravno oslabi te se za trajne suše nekoliko stotina metara više i niže broda (gâza), prije nego se u šljunku posve zgubi, razluči u rukave i mläke, ali od pamtivijeka nije nikada prestala da teče. To je od velike važnosti, kako u teoretskom pogledu

---

[1]) Značajno je, da A. Grund, koji u svojim »Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges« (u Penckovim Geograph. Abhandl. IX, 3, 1910) u više odsjeka razlaže cijelu povijest razvoja Zalomske, posve ništa ne zna o ovoj činjenici, koja je sigurno važna po tvorenje doline i po hidrografiju ovog potoka. I u drugom se pogledu očituje u opširnim izvodenjima Grundovim o Nevesinjskom polju nedovoljno poznavanje postojećih istinskih odnošaja, odakle se tumače mnoge neosnovane tvrdnje, koje on iznosi. Čudnovato je, da kvarterni pokrov dna polja smatra tercijarom te da se ne obazire na istinitu vodu podzemnicu, koja je u njemu nakupljena za to ali u smislu svoje, na tako mnogo strana odbačene hipoteze o kraškoj vodi jednostavno pretpostavlja, da duboko pod dnom polja u vapnencu postoji površina vode podzemnice (p. 45.), pa na ovoj čisto hipotetičnoj pretpostavci onda temelji svoja razlaganja na takov način, kao da je to dokazana činjenica.

[2]) Naziv Dubljanica na specijalnoj karti odnosi se samo na malen dio Luga, koji spada pod Bratač. U našoj karti je ovo ime, kao i više drugih varavih označenja, popravljeno.

po hidrografiju, tako i po praktično vodeno gospodarstvo Nevesinjskog polja. Za cijeli jugozapadni odsjek polja tvori ovi dio Zalomske rezervoar vode, koji nikad ne presahne i za vremena, kada su svi zdenci i izvori već odavno suhi, daje širokom okolišu dosta vode za porabu te onamo dogone izdaleka stada stoke na vodu.

Više i niže pruge, gdje nepropusni tercijarni slojevi sačinjavaju korito stalno tekuće Zalomske, šljunkoviti je riječni žlijeb ljeti suh. (Vidi *sliku 6.)* Rijeka, koja je sa površine nestala, teče ali u cijelom luku oko Luga, gdje ju zakriljuju kvarterne tvorevine i gdje imade malen slaz, u svojem šljunkovitom koritu, u kojemu se onda mogu kopanjem jama umjetno stvoriti mläke.

I u drugim se potočnim strugama održe dugo u sušno doba osamljeno mala jezera vode podzemnice i mläke, kao primjerice u Jezovskom potoku kod c. i kr.

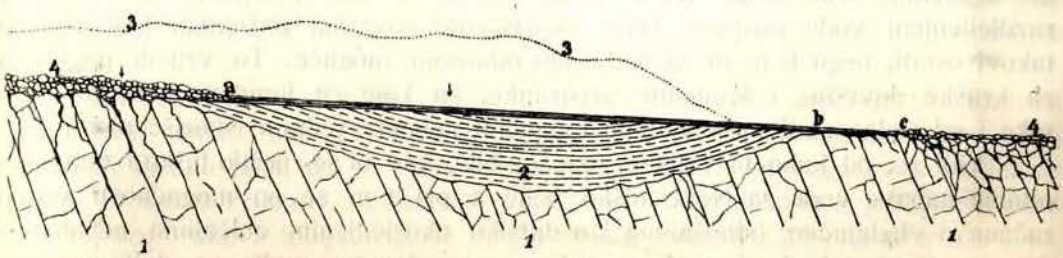

Slika 6.

Šematizirani uzdužni prorez kroz ovaj dio doline Zalomske u predjelu Ogorjelici Nevesinjskog polja, koji imade uvijek tekuće vode.

1 = Vapnenac krede.
2 = Ugljenonosni kopneni tercijar, razvijen poglavito laporasto.
3 = Na plohu profila projicirani površni obris kvarternih tvorevina, koji leže s obje strane doline.
4 = Riječni šljunak.

U gornjem dijelu doline je riječno korito ljeti suho, jer voda, u koliko ju ne progutaju rasjeline vapnenca pod njim, teče dalje sakriveno samo u dubljim naslagama šljunka. Stalnim prikapljivanjem iz *3* umnožana, izlazi voda na nepropusnim slojevima lapora i sivice *2* kod *a* na površje i teče sada otvoreno ne samo do *b*, gdje švršava nepropusno podnožje doline, već još i kratku duljinu preko slojeva vapnenca dalje do *c*, gdje opet počinje da se nagomilava šljunak, u kojem voda naskoro opet nestane.

tabora Bojišta sjeverno od Nevesinja; ili u plitkim potočnim žlijebovima više ponora u sjevernom dijelu polja. No za trajne suše presahnu ovi potpuno te preostaju onda pored Zalomske kod gâza Ogorelice samo nakupine ustavljene vode pred ponorima pa malo izvora, zdenaca i spiljske vode, odakle valja donositi svu vodu za kućnu potrebu te onamo, često nekoliko sati daleko, dogoniti svu stoku na vodu. To je naravski spojeno sa velikom dangubom i drugim nezgodama te daje često povoda prepirkama radi toga, što bliži susjedi misle, da imadu preče pravo na vodu od onih, što dolaze izdaleka. Takove su svade dovele do pravih bitaka, teških rana, dapače i do ubojstava.

Već bi s toga razloga bilo od velike koristi, kad bi se odgovarajućim tehničkim napravama razmjernije porazdijelila voda i umnožila mjesta za uzimanje vode u Nevesinjskom polju, no u mnogo većoj mjeri

ali naravski, kad bi se pri tome obazrijelo na važna pitanja i to s jedne strane, kako bi se bolje upotrijebile prostrane površine zemljišta, koje sada služi [1]) samo za pašu, a s druge strane, kako bi se jedan dio ovih udesio za agrikulturne svrhe.

Oba su pitanja u svezi, jer se u glavnome radi o tome, da se ograničenjem površine pašnjaka, privadajući prikladan dio njihov agrikulturnom gospodarenju ne krnji stočarstvo, ili dapače ne izvrgne propasti. Nema sumnje, da bi se veoma velik dio prostranih pašnjaka mogao uredno i unosno obradivati — raž, ječam, pšenica, zob i krtole glavne su vrste plodova, koje u polju uspijevaju — a da ne bi trebala da nastane depekoracija. Nasuprot: kako domaća stoka tako i u Nevesinjskom polju uobičajeni, gore spomenuti sistem pretjerivanja stoke, mogli bi se podići brižnim teženjem izdašnih bilina za krmljenje. Bilo bi ali potrebno, da se držanje stoke prikladno promijeni te da se pribavljenjem i primjerenim razdjeljenjem vode postigne bolje iskorišćenje površinâ pašnjakâ, koji će kao takovi ostati, nego li je to za sadašnjih odnošaja moguće. To vrijedi poglavito za kraške površine i kamenite pristranke, za koje će jamačno kako do sada tako i od sada ostati paša jedinim mogućim poljoprivrednim iskorišćenjem.

Vidi se, od kako bi velikog značaja bilo, kad bi se riješilo teško i zamršeno pitanje nabave vode za Nevesinjsko polje a pri tom se po mogućnosti vodilo računa o vladajućim odnošajima i o duboko ukorjenjenim običajima pučanstva. Ovo je pitanje također potanko proučeno, no nećemo se ovdje u to dalje upuštati. Spomenućemo samo, da se prema postojećim prilikama ne bi mogla jedinstveno provesti dalekosežna opskrba vodom u Nevesinjskom polju, već da bi se jamačno morali k tome upotrijebiti svi izvori, zdenci, nadzemno i podzemno tekuće vode, što ih imade, pri čemu bi se trebalo obazrijeti prije svega na sjeverni odsjek polja i na ogranke kod Lakta i Kljuna kao i na krašku visoravan kod Presjeke, jer je ondje ljeti najveća nestašica vode.

Što se tiče izvora, to smo one, koji su najizdašniji i uvijek imadu vode u pravom Nevesinjskom polju, prije već spomenuli. I na višem obrubu nalazimo međutim stalnih izvora, koji su od važnosti za pojedine odsjeke polja, kao n. pr. na zapadnoj strani polja: izvori, koji snabdijevaju Nevesinje vodom, izvori kod Selišta i izvor Bukovik; dalje na istočnoj strani: izvori kod Bijenje, izvor Drenovnik na lijevoj obali Zalomske niže Kifina sela te izvor Crvenik kod Brataća, koji izvori dijelom potječu iz konglomerata a dijelom su kraški izvori. Udaljeniji izvori neće više doći u obzir za vodoprivredne svrhe pravog Nevesinjskog polja, i ako su nekoji vrlo izdašni, kao n. pr. oni kod Bijelih pijesaka (Močilâ) ispod Zimomora, istočno od Kljunâ, na koji bi se možda moglo pomišljati, da se dovede u Presjeku i u polje kod Kljunâ i Kovačića. U ostalom su i neki od najboljih, uvijek vodom bogatih zdenaca tek zahvaćeni, poput čatrnja prekriveni izvori, kao n. pr. odveć cijenjeni zdenac Zlatac, koji je dostojan svog imena i zdenac Pokrevnik u polju zapadno od Humčana, ili čatrnje Vitića i Kadijača u Žiljevu, ili su to pak izvori, na koje se naišlo kopanjem jama (Quellenschächte), kao glavni zdenac kod tabora Bojišta ili veoma izdašni zdenac Živalj. U zadnjim se slučajevima radi o izvorima

[1]) Bos.-herc. zemaljski erar posjeduje sam u Nevesinjskom polju okruglo 22.000 dunuma pašnjaka, koji bi se dali dijelom posve dobro drukčije gospodarstveno izrabiti. Površine pašnjaka slične naravi, koje općine i privatni posjeduju, čini se prema blagohotnom saopćenju gospodina nadgeometra Stieglitz-a u Nevesinju, da su još veće.

vode podzemnice, kakovi se ono mogu u području šljunkovitog pokrova dna polja, kako je to gore već bilo obrazloženo, umjetno da otvore na mnogobrojnim mjestima.

U tome nam je pruženo sredstvo, da — kako je već gore bilo primjećeno — na raznim mjestima, koje možemo izabrati prema svrsi, što ju želimo postići, pribavimo vode za odredeni okoliš. Svakako se ali pri tome ne smije zaboraviti na riziko, da se gdjekoje kopanje zdenca može izjaloviti te da može i kod uspjele izgradnje zdenca baš u najsušim godišnjim tjednima da presahne struja vode podzemnice, koja ga hrani. Dakako neće obično struja vode podzemnice potpuno presušiti, kako to n. pr. vidimo kod Živalja te bi se onda trebalo, isto kao kod ovoga, da se potroši preko dana ona voda, što se svaki put preko noći nakupi. Zgodno porazdijeljeni mnogobrojni zdenci bi bar u srednjem dijelu Nevesinjskog polja, gdje se u ponajviše slučajeva može računati, da će uspjeti, olakšali snažnije stočarstvo i bolje iskorišćenje pašnjaka, a možda i druga poljoprivredna poduzeća.

Za natapanje u većem mjerilu morali bi se ali upotrijebiti nadzemni i podzemni potoci, koji u nekim vremenima, naročito u proljeću, veoma obiluju vodom, možda tako, da se višak njihove vode sabere u zagaćenim kotlinama i štedi za sušno vrijeme. Na Zalomskoj neće biti odveć teško naći prikladnog mjesta za takovu branu a moguće bi se moglo možda pomisliti još i na ustavu pri kojoj od bujica, koje silaze sa Crvanj planine na istočnoj strani Nevesinjskog polja, i to na takoj relativnoj visini, da bi se odatle mogli natapati i najviši odsjeci polja. Dakako ne smije se ali previdjeti, da bi svrha takovih, možda tehnički i u pogledu potroška ne odveć teško izvedivih otvorenih vodosprema mogla biti okrnjenja ili dapače osjećena radi odveć velikog gubitka vode usljed isparivanja upravo u vrućim ljetnim mjesecima.

Ova bojazan otpada kod nakupina vode, koje nijesu na površini. Tako nam podzemni potok, koji protječe spiljom Opršnicom u Humčanima daje primjer za to, da se i u kraškim spiljama, ako su zgodne mjesne prilike, nakupljaju velike množine vode. Tako se nalazi u spilji Opršnici nekoliko stotina koraka daleko od ulaza veliko jezero, za koje se, kao i za mnoge druge slične podzemne vodene kotline kraša, priča, da je nedosežno duboko, te iz kojeg za sušne dobe cijela okolica namiruje svoju potrebu vode. Na ponorima na zapadnom i sjevernom rubu Nevesinjskog polja ima uvijek malih nakupina vode, kojima stalno voda pritječe te bi se mogle umjetno posve znatno povećati. Potoci naime, koje ponori odvode, usjekli su si duboke žlijebove i neposredno pred ponorom izdubli neku vrstu sabirne kotline. Od obadviju zapadnih ponora imadu južni, na podnožju Veleža, a sjeverni kod Sopila, svaki po četiri otvora u raznim visinama. Dok dakle za dobe kiša pri jakom dotjecanju vode djeluju svi ovi otvori, i primaju u se velike množine vode, to su više ležeći otvori u ljetnoj dobi suhi te samo najniži djelomice guta pritječuću vodu. Okolnosti, da ovaj jedan najniže ležeći otvor može samo da odvede manje vode, nego li što je najmanje ljeti dotječe, ima se zahvaliti, da i u najsušoj godišnjoj dobi nalazimo ponajmanje nekoliko metara naviše od ponora tekuće vode. Jasno je, da bi smo, kad bi se ponori zgodno zagradili, bili u stanju, da prema potrebi pustimo da se voda nakupi u jezera, iz kojih bi se onda mogla tlakom odvadati na kojagod mjesta u polju.

Prema gornjim razjašnjenjima nedvojbeno je moguće u Nevesinjskom polju naročito one dijelove umjetno natapati, koji toga najviše trebaju, ili na kojima bi se u istinu dale postići znatne i trajne poljoprivredne prednosti zgodnim dovadanjem vode. Tehničko izvađanje, trošak te pravi razmjer izmedu potrošnje i koristi, koja bi se u najboljem slučaju postigla, su dakako druga pitanja, prema kojima nećemo ovdje zauzeti stanovišta, jer bi smo prešli okvir ovog razlaganja.

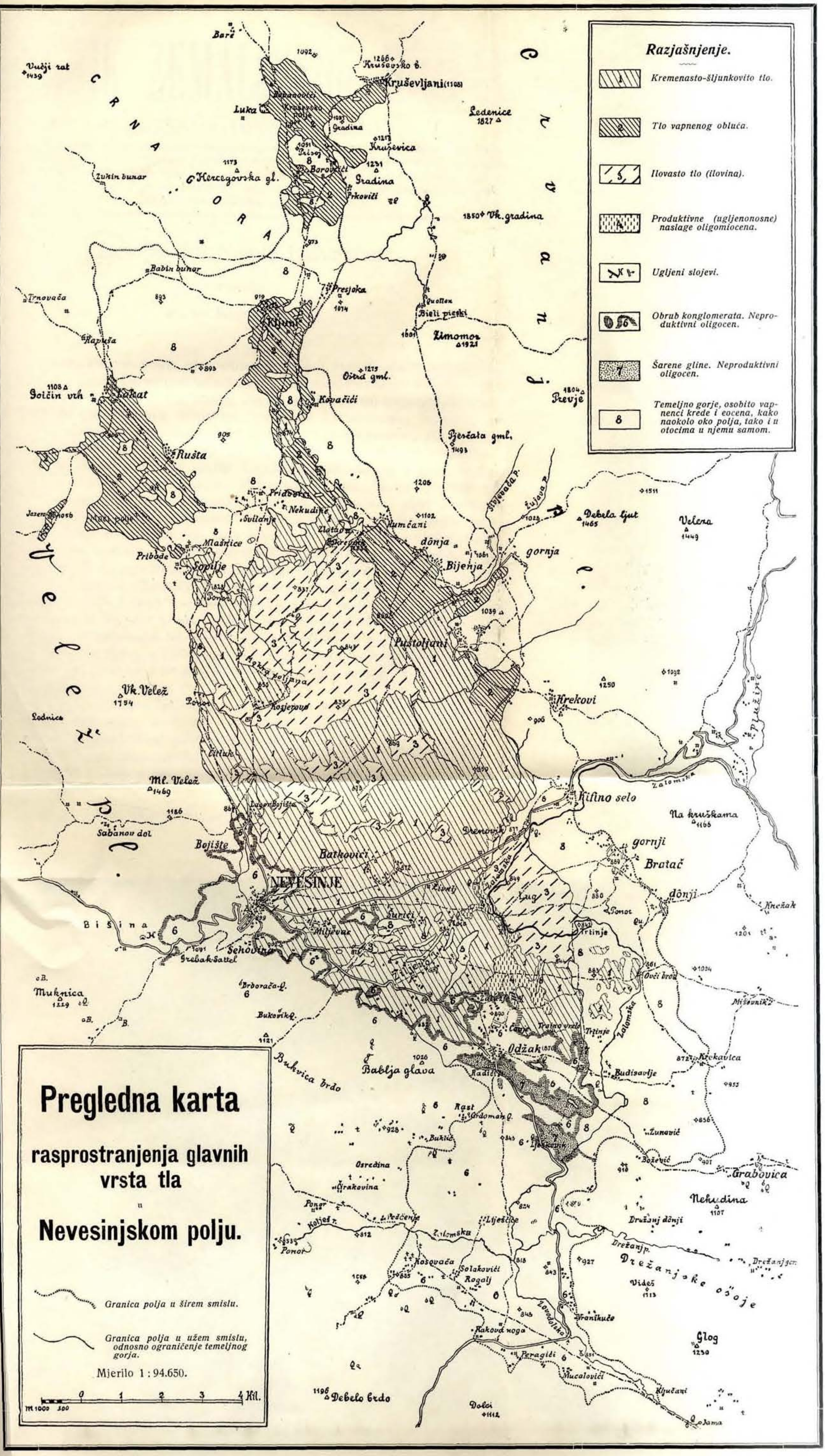
Razjašnjenje.
1 Kremenasto-šljunkovito tlo.
2 Tlo vapnenog obluča.
3 Ilovasto tlo (ilovina).
4 Produktivne (ugljenonosne) naslage oligomiocena.
Ugljeni slojevi.
6 Obrub konglomerata. Neproduktivni oligocen.
7 Šarene gline. Neproduktivni oligocen.
8 Temeljno gorje, osobito vapnenci krede i eocena, kako naokolo oko polja, tako i u otocima u njemu samom.
Pregledna karta
rasprostranjenja glavnih vrsta tla
u
Nevesinjskom polju.
Granica polja u širem smislu.
Granica polja u užem smislu, odnosno ograničenje temeljnog gorja.
Mjerilo 1 : 94.650.
0 1 2 3 4 Kil.
Crna gora
Crvanj
Velež
Velež pl.
Vk. Velež
Ml. Velež
NEVESINJE
Kruševljani
Luka
Kljuni
Lakat
Rušta
Kovačići
Bijenja
Pustoljani
Hrekovi
Kifino selo
Bratač
Batkovići
Zalomska
Drežanjske osoje
Glog
Grabovica
Nekudina
Ledenice
Vk. gradina
Presjoka
Bieli pieski
Zimomor
Prevje
Debela ljut
Bišina
Mukinica
Bukvica brdo
Bablja glava
Odžak
Debelo brdo

God. 1915. SARAJEVO, JULI—DECEMBAR. Svezak 3. i 4.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA

U BOSNI I HERCEGOVINI.

Uredništvo: Sarajevo, b.-h. zemaljski muzej. — Administracija: Sarajevo, zemaljski ekonomat. Godišnja cijena Glasnika poštarinom 4 K. — Pojedine sveske stoje s poštarinom 1 K 60 h. Dopisi i novčane pošiljke u stvari pretplate i oglasa neka se uprave na Zemaljski ekonomat kao administraciju Glasnika zemaljskog muzeja.

Ljetopis fra Nikole Lašvanina.

Priopćuje

dr. fra **Julijan Jelenić.**

Arcem item Popouo, muris, et moenibus denudauit, opus Vxoris Heruojae Sparajovich Zelena Kosza. Durantibus induciis occidit Joannem Pavlovich dinastam Trebignii Sanconem Kouacsih, et Buchionem Dionik, familiis eorum Ragusam profugis, multis aliis Bosnae Serbiaeq. Nobilibus. Stephanus Kuduergorum, seú Herczegouinae, dux, sultano, quem prius temeré inuitabat, á sterili miséraq. illa Regione secessuro ueteris tributi auctionem offerebat. Qua Turcis haud contentis, Stephanum filium obsidém Portae dédit: qui postea Turcizauit. Taliterq. per Santich, Krajaçinovich, et Pauli Dukaginovich uiror. Principum ditiones, Victor tÿrannus ad propriam reuersus est: tanta muncipior. abducta multitudine, quod Europae, Asiaequé loca, Bellis prioribus Desolata excoluerit. = Ita Bosna Procerum ignominia, nullo eorum hosti resistente, quin ultró se se dedentibus, ueluti procella quadam conscissa, corruit. Talis finis novello Regno, ante Coronae consecutionem erat. Tÿrnaviis, Typis Academicis, Per Joannem Henricum Geich Anno 1712 &. (Excerpta ex Tuberonis Rhacusini Historia suorum temporum)[1]).

[illegible] 1406. [illegible]

[illegible] 1541.

[1]) Zagrađene su riječi drugom rukom napisane.

D.

како се раздили провинција босанска од далмације, и од кроације прошло је десет годинах. да ние било капитула: парви пак би капитуо на.

1523. и би провинцијал ω. м. п. ф.[1]) Стипан Кујић, ово је село код задварја. и ови од куге приминӯ, и поринӯ у олову на Корјевачи. од овога до 1568. не зна се кои су били министри, ако ли несу ли били зараде тешких ратах.

1568. ω. м. п. фр. мартин косовић од заострога.

1570. ω. м. п. ф. гргo думкадини ови приминӯ у риму.

1575. ω. м. п. фр. гргo кујић.

1581. ω. м. п. фра мартине кохаинчани.

1584. ω. м. п. фра марија хакланић из сутиске.

1587. ω. м. п. фра франчешко бокинчевић од сутиске. село се зове ричице, ови би бискупо, и зададе много жалости фратром прияћи се, и хотијући дигнути област министром, и гвардијаном саборӯ главних; ови лежи у фоиници.

1590. ω. м. п. фра петар сокалини.

1593. ω. м. п. фра марија хакланић други пут.

1596. ω. м. п. фра гргур масловић, од фоинице.

1599. ω. м. п. фра матиа миладиновић од фоинице. ови би дифинитур ђенерали.

1602. ω. м. п. фр. стипан загтарић од сутиске.

1605. ω. м. п. ф. ивкоа сламицa од сутиске.

1608. ω. м. п. ф. илиа чавалович од фоинице, ови е био чудан, колико нечек, толико вино триба му је бива носит здвора од секулачах, ако би, и горе било него манастирско оно би вино, и пиво, а манастирскому би задавало.

1611. ω. м. п. ф. мартин билавић од сутиске, за овога се потури гвардиана у сребрници, биаше се загушио за блом.

1614. ω. м. п. ф. гргур масловић други пут.

1617. ω. м. п. ф. томаз ивковић ники веле да је из велике, а ники из бабине луке, ови би бискупом, и био је узео имаће, и мотике од фратарах силом себи.

1620. ω. м. п. ф. лука кајић од макарске.

1623. ω. м. п. ф. марија оловчић.

1626. ω. м. п. ф. томаз ивковић други пут.

1629. ω. м. п. ф. андриа каменградани, ови у зласту (sic!) двора фратре.

1632. ω. м. п. ф. мартин бургулдани изнад вареша, овому се догоди истурише, и дохолдио би му брат турчин у сутиску, а он би га пограбио, и ружно.

1635. ф. никола бранковић, за овога се догоди у фоиници зло догађи, тако да су ишли турци мимо обоирит, и фратре сиећат, а тада се догоди у сутисци гвардијаном ф. марин марјанић из олова, веле се притекла, а ишло се, и рођаше с' хари синдроанћем у сарајеву, кои не било чарева силахтар, и бада веле могуће у босни. и озгор речени мир и ωци фоиничани, послаше марјанића хари синдроанкӯ да би ти догађи смирио, и обећаше учинит га министром, и даше му позлисе с великим шиклом, кои оде, и смири за мало, а шта се чинидах, у кршевӯ капито, доће ники ф. влаҗ чарчи, и други ф. блаж, из бабине луке из брода три дни приe дриме у фоиницӯ, иђућ на капито, ђди су би погрбили, и отирали, а они дошда у сутискӯ кућӯ. како у фоиници сприклиӯ часті да носе хари синдроанкӯ, що чуа марјанић доиде парво ћаи, и тако им рич не проће, него и отпира, опосла харзур чеаша,

[1]) ω. м. п. ф. = otac mnogo poštovani fra(ter).

кои дошао у Крешево распе чадор прид царквом. док не учинише миром реченога Маравића, а бияше комесаром ф. Никола Куленовић из Соле.

1638. ѡ. м. п. ф. Мариан Маравић из Олова. кои имаде дости противштине да му ништа не могоше, и бияши у нескладу с' фоиничкими фратри чии доћи комесаром ф. Павла из Ровћиа, прове Далмације, и би мирно.

1641. ѡ. м. п. ф. Мартин Рамљанин.

1644. ѡ. м. п. ф. Петар Гашпаровић, алити Липановић, од Фоинице.

1647. ѡ. м. п. ф. Мио Боретић од Висоца.

1650. ѡ. м. п. ф. Мартине Бенић из Бање Луке, ови би бискуп биоградски, и доста провинцијали учини добра Садком Струком.

1653. ѡ. м. п. ф. Филип Тарновчанин, ови бише учинио провинцион за капитуо у великои, пак нити итише фратри ићи, нити дадоше господа. за овога се утече муселиму Сараевскому ф. Андриа Мићлаковић из Фоинице (веле да га не наговорио Липановић) да га учини министром, и да му сто арсланиах, и доидоше у Сутиску на капитуо од муселима три чауша, и би дости смутње, пак даше фратри даиста арсланиах, и учинише кога они итише; а бише комесар фра Стипан Диаковлиа.

1656. ѡ. м. п. ф. Иуро Дуљеровић из Соли; онда чињаше комесаре провинциа, и учини ф. Павла Дарнишлиу, а нису били каниа фра Стипан Галушић, и фр. Никола Хаџић из Бање Луке difinituri, него су отишли из капитула, алити конгрегациона, кои бе био у Модричои, а он слиди и доиде у Фоиницу на Духове, не ити му речени ф. Никола отворити, пак му отвори ф. Пави Каменграђанин, кои бише гвардианом, зашто му бише дошло из Рима confirmation, и ови учини капитуо у Градоварху, и док бише на капитолу изгори Сутиски манастир.

1659. ѡ. м. п. фра Франческо Ограмић из Пожеге. што се згодило тада гледаи на карти 4. и 6. ове књиге слиједећи [1]).

1662. капитуо у Фоиници, учињен министар ф. Франческо Милетић из Бање Луке варски редованик, кои иде у Рим с' фр. Павлом Деравентаном шекретаром, прити се с' фратри прикосавским, и у то га веома помогоше фра Мариа Лишћић, и Деравентана. зашто не бише партии у пару, и да не буде ки мирно би остао у официу, и ови за три године не дохођи, ни у Соле у Модричу, ни прико Саве, и бно не роле co(nfusion) зашто фратри присидаху кад под онога прико Саве кад под овога налалсти кои би што скриали, како но ти у некои несклонои провинцијиби. имала не провинциа вазда по себи чинити комесаре, оласт, кои би удиљле чинили своио со, само би давали ђенерала, а од овога министра шамотуна ђенерала уже то оласт, и ови се у капитолу ђенералому одрече Савани Херцека, а тиха не ово кушоди ове провинције, како и Липановић Bulgariae.

1666. би у Крешеву капитуо комесар ф. Пави Каменграђанин учини министром фра Иуру Шатића из Раме, кои исте године умри у Рами, иза ћлега.

1667. би фра Томо Иурчић од Сутиске, ови в. добро влада провину.

1669. би капитуо у Сутиском, комесаром ѡ. м. п. фр. Франческо Милетић, и би обрана за министра ѡ. м. п. ф. Гаргур Ковачевић из Имоте, и ови веома добро влада. за овога идоше на капитуо ђенерални кустос ѡ. п. ф. Андриа Дубочанин, и про министар ѡ. п. ф. Стипан Мамић, у Шпању, и бияху прокурали да прова чини комесаре како, и досада, коиа се осталст свуге у Фоиници. зашто не бише тому каика милетић.

1672. би капитуо у Фоиници комесар ф. Петар Гуграновић из Имоте; министар ѡ. м. п. ф. Анту Тарновчанин, по вољи Милетића, пакер га много прогони, и злоби, и у провинцисту, и после.

[1]) T. j. u E. pod godinom 1659.

у овому капитолу стави бис: scomunicu. на мнра. ф. Гргура Имоћанина, кущода ф. Андрију Дуоторанина. и дифинитура ф. Павла Каменградјанина; али се не ктише подложит под scomunicu, нити е држаше; и поће у рим минр нови, и кущод. и шекретар. и даваше шкомунику, и диже му минр Agnus Paschali што узимаше од фапника по цекин. у ово врие бише ини ф. матие фоиничани у фратрх фоиничкие, тер би; навистно мису на мисти бтичаних, али би построво с пуком у шиму за не дати Турком властит: тако. и изниже на зло говорећи. да против ћнима брога колико. а ини веле да не за бискупа; зашто у то (до)ба чини кризму по фратрх, што не истина. наметаше Турци учае на мисе. — за овога се потури о. ф. петар бугарш у соле пиући с беканчари у менџани. за овога се учини комесаром ф. филип раиовић из имоте по допущењу капитула генералога што бише прокурато ф. Стипан минић, и ф. Андриа Дуоторанина, а бише тада у риму ф. лука карувић, кои прокураваше бискупат. и не изиде, зашто му провинциа биаше против. и даде му генерало комесара ф. Павла Каменградјанина с припоруком да би га учино минпром; и оцове се опет униде ова власт од комесара; и би пригати ф. филип раиовић, кога бише учинила провд. премда каменградјани не ктише примит комесарства, али за не прити се з генералом, и не продуљити капитола скоиншеншом од отачах Санеди.

1675. капитуо у фоиници; комесар речени каменградјани. минр ф. марко из висилеса повла од Сутиске. за овога се оумету карлић у судиму, и стано мало апощатом, и учини мало щете министру Турком изѕидући, и ови га degrada. за овога бискуп хотиаше промићнавати фратре по фратрх, и даваше им Patentae, да му не проће, него како не, и досада било.

за овога би скутиња велика меку фратри имотским радит фратрх, и изгубише мого старо приклти се на Турцие, и бише велма castigani, и exiliani. ови минр диже бискупа да не узима на карићену по шест бастрих од мушка, а од женска по четири бастре.

1678. капитуо у крешеву комесар ф. Андриа Дуоторанина. минр Драгн пат ф. Гргур Имоћанин. ови с кущодом идоше у рим на Congregation Generali.

1684. капитуо у фоиници комесар ф. Атуа Гвоздеканин. минр. ф. Андриа Дуоторанина. кущод ф. мио радић Хумац. за овога узеше Турци малу у Сараву, и доће тежак капичиа, и николико изсиче тураха, и три Старовирца. однесе тешко старо од све босне, и од манастира. за овога 1682. 15. 8bra изгори вас манастир у рими, и царкаи, и sacristia, и опет се до капитула вас изнова огради липши, и већи. за овога истога убиташе Турци нигесове кћиере о. п. ф. луке иотришиковића из подкрге, и убиташе guardiana велиналскога, и би у Будуак аше у апсту по године он, и ф. марти Селадковић куду из фоинице, и щетоваше речени фратри пет товара пастрих, и то се све у три године напалти, а габра како изаће из апста Турих, зашто су га Турци мало били, и мучили.

1684. капитуо у крешеву. минр ф. Атуа Гвоздеканин, од крешева ови умри прве године, и би уучнен.

1685. о. м. п. ф. мио радић из гдуче, од манастира олоаскога. ови уз велики радћи бечкога рата оставан провинцију, и учини се свеган, и расутаве провинције, с тога и учини сва по Brevu Capituo.

1690. о. м. п. ф. гаваро Стипанић из Ддиче минр по вреву.

1693. о. м. п. фр. наво карић из заострога.

1696. о. м. п. ф. францешко бублић из ворбола од макарске.

1699. о. м. п. ф. францешко трговчанин од фоинице манастира.[1]

1702. о. м. п. гагго гаворић.

---

[1]) Dalnji je dio kataloga redodržavnika nastavljen drugom rukom.

1705. ω. к. п. марко Bulaich.
1708. ω. к. п. ф. андриа Imota.
1711. ω. к. п. ф. петар пастировић.
1714. ω. к. п. ф. петар Lasva.
1717. ω. к. ф. филип Surkovich.
1720. ω. к. п. ф. Andria Kuttieva.
1723. ω. к. п. ф. агустин Сокланин.
1726. ω. к. п. ф. павао Nicolich.
1727. (sic!) ω. к. п. ф. Simun Thomassevich.
1732. ω. к. п. ф. Antun Markovich Divisio Prove á Dalmatia.
1729. (sic!) ω. к. п. ф. иван Straxeman.
1735. ω. к. п. ф. лука Caraghich.
1738. ω. к. п. иван Sirmio.
1741. ω. к. п. ф. филип Ochievia.
1745. ω. к. п. fra Frano Ivanovich.
1748. ω. к. п. ф. петар á Baia.
1751. ω. к. п. фр. јозип á Vukovar.
1754. ω. к. п. ф. Antun Baçich.
Divisio Provae á Prova S. Joannis á Capistrano 1768. (sic!)
1758. ω. к. п. ф. Marco Dobretich per Breve.
1762. ω. к. п. ф: Frano Bogdanovich.
1765. ω. к. п. ф. Bon^ra Benich.
1768. ω. к. п. ф. Marco Dobretich други пут.
1771. ω. к. п. ф. Petar Allovich.

E.

николико стари од старе успомене (што и) (поа)бли из разлики стари рукописа

1300. адинбран цар турски от отмана. оаи адран поче царовати, и од оаога не колико отманлиоаниħа
1375. узе цар адинзет дрианополе што сад зоау турци едреноу; Hadrianopoli.
1378. донде на поСлу бадабесет никлаллда турске аонске, и прид кнеза нурниша аонаода, и убрише на кни пошкадуни, и прид кнеза аладино коадник, и турке разорише.
1380. изадшасто пи пушка, и лумбарда.
1453. мехмед цар узе царигради на 29. Свибња првао на двоае, и по пор доаустии за покарати градие, кои не апруну да бух саети изходи од оца, и од сина, и аиди се оцитио гди из цариградда дуде се бедна пиаа головица, и одлети у анСиие пепесне.
1455. поиде цар на пиоградд с аеликом аонском, и пи га да га не може узети.
1459. мартида син дандлоа, алптин што режено, аонеаоде идид, пи убиен краљем ондакискиш, пиаши у тданни у прагу, у краља адиаСадад дапеграоаниа.
1459. пи оријкиен краља томаш за краља поСдаСкога, и узеше му турци Смедерево исте године.
1461. зададаше у пиаду стинда, адстипти син, и радиаои прат рокени томаша краља поСдаСкога, и пи покопда у Слтиаском у цркаи Саетога иадиа; из тога краљеаа му син стинда за мало, и даде стриџу радиаону земље, и градове, кои се у оаому писму зададе.
ад име оца, и сина, и духа господина. амен. = сабра пожиби на господина краља [1])

[1]) Ova i sve ostale podvučene riječi i slova u ovome dokumentu pojačana su u izvorniku drugom rukom i tintom radi izbljedjelosti.

томашевић Србљем краљ, и Босни, и приморју, у Српској земљи, Далмацији, Хрватом Доњим крајем западњим Странам, и Усори Соли подрињу, и к тому, у почетак, и к свему. — а сада рекени краљ Стипан томашевић свау даже непристаному роду нашему властели хрисстусу, кои прије с небеса ходише благословено исходи од гриха, и принесе с дому изравелскому, и изиде на небеса господу отцу узадрштитељу. такоер на Стипан томашевић рато отоживи краља озгор рекени Спородиљен ти краља ваш. ти. урекени земља родитеља, и прародитеља моиие Створитеља права, и милости и дарих. и записања нашим вирним слугам Савкому по вири, и достоинаству његови (SIC!), по вољи краљевства, по отину господства Сади тадри, и добри одраз вазнати и творити нашим вирним слугам за њих вирна послужења дах и ва Створи милост нашу господску много поштованому нашему вирному слузи нашему Стипану кнезу рагузиону за његова, и прва послужења, која послужи крали краљевства нашега, наприги Ру, и родитељу нашему доброга споменутиа Ру краљу томашу, и мени Ру краљу Стипу: и за његова вирна, и права послужења, зато му отвориСмо милост нашу господску, и даСмо му, и даровасмо нашим добрим, и доброволним даром, и за писмо тим нашим отворениим писмом под наше велике висуће отиСтране закониите печате.

У луци града котони, и поља њега гору тоуа, и гору Удрниху, и забљеваћ до Сеоуда, и цавтовите, и поклонадуне с оти Стране авутасу, сва та села и благовиа права мебаши, и котари, и у иђићу, и у незеру. куће његове, млине валтие, и винограде, и и љиние града тешаћи са свим што год му не служило до смрти краља томаша, и града градча са свим сели које му не тио даро рос: краља томаш, кошер шорон не узео посли свентодрнике, и одарне удне, сва та села с права, мебаши, и котари, и село рабљу горњу, и доњу што не купио од иурина лоаренића, и од његове стрине, и село иданадницу, и тимењевацу што не купио од вратка влаушића, и на купрису село просик са сели, која се њему пристове с права мебаши, и котари, и у оупљани шест кметах, и винограде, расти, и натуа вадха, кои му су сада у даровам, и кои ти посли принашао што не ти изпод наше служење тило, и дуду мити у мору поља стона, то све више писано дасмо, и даровасмо нашега Стипана доброволним даром, више рекему (SIC!), и тому нашему, и нашем вирному, и драгому слузи, и Стипану ки кнезу рагузиону, и његову послидњему на кои њега у вике виком, и с тим за са свим више писаним прадасмо у руке много поштому у исукорсту бретру филипу вичару од викарие тосаиске у руке цуркавене, да му се да то, да не има никада порећи, ни потворити, ни надакле донести ни за нега неару, ни за нешто изадиство, којега не ти орлеадо викар тосански, и његове стрине реда светога франчешка, и властељи краљевства нашега по закону краљевскому, и ако ти имао кои год листи, дан записања у кому ти града, или та села уписана, да та листи сваада урира. и да се не прима што смо ми дали Стипану рагузиону кнезу. и ако ти приминуо с овога свита право господе кметарине не имадући порода од њега; а остала господа кметарина не имадући сина, да града котони и његова порадиени, и сели која су у тому листу именована, и дан горе с отесом, и з забљевом до Сеоуда, и на Усору село рабљу горњу, доњу, и село лупљеницу, и тимениену, и у оупљани виноград, и кметах шест, да се не има из руках његове господе кметарине докле је, и не да од ње рода. и на све на то више писано, вримамо, и примисмо виром нашом господском, и душом нашом краљевском, даруњему на свему тому више писаному, тадрдо, и цило, и непорекено, стати, и вршити Стипану ки кнезу рагузиону, и ако му тор да њему послидњему, за нашега живота, и за њих живота; а к тому су свидоци властели краљевства нашега рос: херцег Стипан синовми своими, и з братиом своиом; и воивода петар павловић, и з братиом своиом; и воивода иваo влешић, и з братиом своиом; и воивода павли вадтковић, и з братиом своиом; и воивода вукић минновић, и з братиом своиом; и воивода

пдао у̓торегник. и з тратином Саоном: и воиводд надмши штатик (sic!) з тратином Саоном: и вона; вадвиСада вукнк з тратином Саоном; а и тому присида од двоад идшерд двогими кнез радмвон вадвмироаик з тратином Саоном: и вилним кнез Стипада вадтиковик, и з тратином Саоном. писано у адшему Стонному мисту тотовцу годищах христусова 1461. године 18.

1463. Узе цар Мехмед Босну месеца маја. и уфати Стипана краља, и липог му Стрицу радмвона. и много босанску господу. и воиводу Петра Ковачића. и надмиша Павловића, и згуби их цар; исте године дође Матиаш краљ угарски месеца Стјепанова на Јајце. и узе га на Сами тођик.

1464.* Дође с војском цар Мехмед на Јајце, и не узе га. =

1480. попали, и порови вук деспот Сараево.

1481.* Умри цар Мехмед.

1498. принесу тадјени ѡц фра Анђео Звиздовић у Фоиницу у манастир Свете госпе, а сад се зове Дух Свети исти манастир, зашто ондје гди е прво тио не море се дарждати ради пута, а тио не на пазарицу више Фоинице гди ти турци дохођахи преко пристанка на врата и на конак, зашто га принесоше редовници, и достроинивоци на оно мисто гди се, и данас налази, и зове се Свети Дух.

1512. године на 21. ти тои Султан Селим с паиазетом Своим ѡцем, и изагна га из цариграда, и умри Султан паиазет од отрова, а син му Селим сиђе на тахт, и узе царство.

1516. Узе цар Селим мерџолим, и дамашак велики град, кога зову турци шам.

1517. Узе цар Селим мисир. и уби цара мисирскога. и изгуби велику војску, и то ти на 29. сиећња.

1518.* Узе исти цар Селим алеп.

1520. Умри цар Селим, а сиђе Сулеиман.

1521.* цар Сулеиман узе биоград, изгубивши много војске.

1522.* исти узе родос, и ту много војску изгуби.

1524. разорише турци босанске манастире, кошницу, високи, Сутиски, крешевски, и фоинички. у високом тиаше гардиан ф. филип, у Сутисци ф. мато Скоровић, у фоиници ф. иакоа воћиик, у крешеву отар фоиничанин, и кад разорише цркве повеђоше манастира, и ш њима 12. братаца, мир утече а братре мучише, и тише, да манастира не изадоше, и то учини ерир иаѓиа кошнички здада неѓнога копуна. а други говоре, неѓне рите що му не даѓоше.

1526. разори цар краља лудовика на мухачу, остало глеђди на карти 62. страна 62.[1])

1532. личем на све свете покаше харамие у рами братре, кое дошло даиах турци пораташе.

1533.* узеше турци клис на светога грегура. =

1538. узеше турци цркву. и манастир заворинки.

1541. Умри у Сараеву усрем тег. ове исте године узеше турци тудиме. остало глеђди на карти 64. прошастому писму гдје лише вређено.[2])

1566. — — на 5. иула месеца удрише харамие на фоиницу у дне пред — вечерњу, и убише братиа мадјристика, и лудиу мићаковић, и много раниише, и запуповића много отаго одниише, из странице фоиничке свеколико сребро однише, и не прође осам дана све би порота одвеђоше у Сараево. = а цркве босанске иза оворена, то исти крешевска, фоиничка, и Сутиска оградише се плотом, пак до николико врмена озидом камином, а оздор ћерпичем[3]).

1594. оградише ѡ. п. ф. матиа иурошић цркву Духа Светога у фоиници по начин како не оздор речено, и тако се, и сада налази.

[1]) Citira stranu svoga ljetopisa u II., A., pod god. 1526.

[2]) Citira stranu svoga ljetopisa u II., A., pod godinom 1541.

[3]) Crte, koje se nalaze pod ovom godinom stavio je sam ljetopisac i to s toga, što mu je na njihovu mjestu papir dijelom poderan, a dijelom tako tanak, da nije mogao po njemu pisati.

1635. Сулеиман паша тешко оглоби манастир фоинички заради потворице да су фратри потурчено дите Сарановића опет привели у виру, и много жалости поднише фратри; у то вриме биаше министар од провинције ф. никола браиковић, а гвари у фоиници фра мато накшић.

1652. би капитуло у Сутиску; и би минир ф. филип тарновчанин, Custod ф. франо банић; дефинитури ф. мато вуковић, ф. грго воиковић, ф. стипан данковалић, ф. иуро вуић, шекретар ф. пава каменграђанин, у фоиници гвари фра франчешко дотретић.

1653. ради велике одурне некандурске бише посиечени фратри код манастира рамскога, и фратри потекоше, а турци що начаше по манасту покупише.

1655. би капитуло у Сутиску; и би министром ф. иуро Сокаланин; кущод фра петар пожежанин. дифини ф. пава троћанин, ф. пава жачић из таћле луке, ф. стипан галушић, и ф. петар гугановић; шекретар ф. франо огра[1]); у фоиници гвари фра пава каменграђанин.

1659. би капитуло у градову вароши с великом тугом и немиром. би учињен министром ф. франчешко ограмић из пожеге, кущод ф. пава каменграђанин; диф. ф. андрија Совићанин, ф. стипан градишчанину, ф. петар рађићлевчанин, ф. мартин броћанин, ф. иозип виталовић, шекретар ф. иероним варжокланин, у фоиници гвари ф. франко милетић. = исте године рујна на 7. док фратри бише на капитулу изгори Сутишки манастир вас изван цркве. = исте године кад се фратри вратише с капитола начаше учуше сећина паше у фоиници, и пакти шест манастира [то јест фоиницу, раму, крешево, сутиску, високи, имошки, сто и педесет иљада наспри заради що фратри имошки[2]) табро копаше, а они много изгубише, и с тога се много села расуше и паша удари фра филипу рубовићу иљаду щапа[3])].

1661. дође владика с великом одравом, да подложи све крстјанство од босне на свои рит. латини под своим нарадба грчки, и наипрао дође у ливно, гди що одрван видићемо у верши који слиже:

на иљаду, и шест стотина,
шесдесет и једна више,
на тринаест иула бише,
кад се ова сва згодише.
бише владика једна лиа,
једним оком мало слиа.
драгутика по племену,
тко не наиже добро ћнему.
роди сина станислава.
тер просећи одурани га.
тринест година кад му бише,
а седам ноћ одаише.
учини се влашки светац,
що му не бино отац.
пајара[4]) се он учини,
а противан нашои вири.
из царграда се он подиже,
с одредом що век може.
собом донесе он повеље,
нер ће му веће бити воздрже.
вошти влада шекретара,
како у нурца бише трада.
кад дођоше они у ливно,
да бим не би оште мирно.
оште начи он словену,
али мало не погину.
нападаше жидрадћан, и ћилове каје жене,
с палицами, и с камењем
сви једино навалише
пуно камча говорџу.
пуно тратно неине свиће,
да он нас у вир' урине.
то гледати не могоше,
нег једино навалише,

---

[1]) T. j. Ogramić

[2]) U fojničkome ljetopisu »Olovo«.

[3]) Riječi zagrađene drugom su rukom radi isplavljelosti pojačane.

[4]) Patrijarha. Tako još Laštrić (Comentariollum super bosnensi Provincia, u Kr. Sutjesci) tumači veleći: »1661. Vladika, seu Paciara i. e. Patriarcha Constantinopolitanus venit in Bosnam Graecus, cum facultate etc. ut xtianos Catholicos subjugaret, graecique ritus efficeret, sed fuit propulsus«.

Сву мешћему разорише.
и надиви тисно бише.
нош карстиани вапиаху.
Сви овако говораху:
а наане арамоташа.
неће зато ниџа паша,
знаа да га не пустимо,
да га овде уморимо.
у Ливну он спомену,
мало не би тешко њему.
к' бакнон луци пак он поиде,
и дружину сву поведе.
тер дружину разговара,
а у срцу мре од страха.
промишљауће паре згоди,
коне бише у погиги.

нош су шокци недног убили,
на њему санћаку надинили.
паћара ни говораше; а на срцу наде ниаше.
хаха дружино и иуниуци,
да идемо к' бакнон луци.
ако онде оправимо,
авс аниает подлодимо.
кад доидоше бакнон луци,
у толикон тешкон буци.
нитко изаћ не смидоше; колик санћаки тадраше
на мешћему изидоше; ђерваше пригледаше.
да се мало поморише агиши и приходише.
би кадии досто насри, а пакри учени ада.
С' мешћеме га изнагаше
толи однио опсоваше.

1662. на 14. јануара би капитуо у Фоиници President Capitula би фра шерафин бугарар послан од Светога Скупа, на кои не кћише доћи фратри приносаски ни заорници, него доиде министар фра франо ограђић, пак посиђе з дружином, а кои осташе, учинише министром фра фрањиевића милетића из бакне луке. исте годи: фео. на 24. учинише посави други капитуо у великои комесди ф. мартина поређдана, кои бидише изабрано од Vicara Gnaloga комесарит, и да чини капитуо преко знака од Светога Скупа, кои бидише забрањено да се не чини; у овому капитолу учинише министром ф. павла дараишану; Custoda, и пет дифинитура, и шест њиху connumerali, и поће министар босански милетић у рим, а посави посла ф. козина антилоанћа свога лиџодзд, и ф. ивру скоптрића дифинитора, и ф. стипана величанина; ста мира у риму више од 4. мисеца, и преко личвае садере арата се у провинцију, и вадише мандстире ћнему посаушне, а ћнегови непријатељи осташе у риму, кои бијући се помоћ бразни незиком дарге озлоглашијући, скоптрић утече, а ф. козина авргоше у тамницу у липуљи ево сад шесто годиџе, а ф. стипан нер много говори прид прелатим дадаиест дадах већ не ста у тамници. у то време ниђоћаше се у риму фра ино нелдаић, и фра нада даничић, кои се чињаху неутрали, а бидиху веома противни министру босанскому, и стару посаску дарћаху. одреди с. чврка да пошаље Commissara, да узме силиле од провинције од свију министараху, зашто посаски нидидише старе силиле, а босански бише изнова учинио; и ћенера ф. ино шдматић, зидијући ф. ину нелдаића с коне не старане, поравре га за комесара з двостручним власти, неђне коне ће удазат над доиде, а друге над учини конгрегацион, кои над доће би липо примљен од бошћаниху, и министар му даде одмах силиле, и мисто, а посави све дугоиано, дан зашто хотидише лад ровни прико разлога од нарадоти, коне носише, или да посаве помоће, или да он министром остане, тако и покриваше, и узе све силиле од босна: министра, а посаскому оставин мали; и за анђиме прићићи се Capituo Generali би босански на Capituo, хотидише за друго комесар проћуканити, дан учинише њуи Instantiu за силиле, и да наде, ако су нош коне нареддоте, немогући нелдаић учинити нико, учини конгрегацион, на кои не кћише доћи посави, и прочи се Decret у кому се потварди капитуо босански, даше се силиле, и дећара се нелдаић пети дифинитор. = на капитулу ћенералому хотише посави нош disputat, да се учини alternativa, то јест да се чини министар од манастира до манастира, нлкои; ниџа дадоће редом субадрину, и коди реда бидиху оправани, дан с овиме се изметнуху бивши що не противна canonom; зато чврка не даде него да остиради кога гладу да вакна

а кад капитуо разуми да не невалаѣ то parcial. и хити га у тєснице не само изгуби бискупат да що га се потєзаше нєго ти privat од дифинитурства. и истираше из рима погрдно.

1662 изгори у фоиници, и манастир дуxа светога. и само руxо црквено отеше; и то се згоди на 10. травња. исте године врати се владика опет из цариграда носећи опет оправе. да пожложи крстиане, и редовниче. и доиде у темишвар али паша, кои тада биаше серашћер, и паша босански, и од ћнегра узе оправе. и поће у ердиљску. и поче кушко. и женско пладат, и викат, и опет се потеже на дивака дан пашина. и нејаи ердиљуками покоше у темишвар. а друга у цариграда, они у темишварду тише, и тешко им глада оста, изгубише многе крстре, али своиу слободу добише. и у вири се укрипише.

1663.[1] на 16. сиаћна ти велика трешња земље по босни, у сарајеву дад уоаика падоше с' мунаром, три се тезистада ћемери пукоше

1664. мисеца ручна изиће заизда рендатица, и иђаше од снига к југу, и ти много дана; друга изиде на почетку листопада, и иђаше од истока к западу носећи прид собом реп како но нејда тавора.

1665. по мандалору тођињу изиде трећа рендатица, и иђаше од истока к западу за собом реп носећи, и тада паде вели снег по свои босни, поче падат на 2. Aprila; и пада пет дана, и пет ноћи, и паде око три аршина не могаше се проваркити од села до села; исте год: дан друге се рендатице укадаше.

1666. помарча сунце, и тише велике врућине, и гладь по босни, и ерцеговини. исте године поврдан се цркваа дуxа светога у фоиници, дигоше се зидови, и покри се вас манастир, и то у дад мисеца, и по. исте год: ти капито у крешеву, и ти учинен министар ω. ф. мудро шдоиѣ. исти примину у риму на 30. юна год: 1667. велма липо, и реxовничи; у то врием изиће дудоогадански дуг, и не хти мупити диче турске, него крстианску. и велма се крстиани покушаше темеќлити у вири, литко сам не оде, нити даде по волии своуга дитета, и лики у воду изидуше. исте године аргуша на 22. у сутисци на мисто покоинога ф. мкре шдоиѣ ти отрда вира од прове ф. томас мардиѣ. Praesident ти ф. фране млетиѣ. исте год: доиде на босну али паша хермелида, почини много зла, поваи матара кипити, орлови скромаш, сурсати, пишкирнова, и разними мусевеђа, на ти начин да сиромаси истрођадаше, гдигод що имаше.

1668. доиде цркав капича и задаи дубтару ћеди великога истога паше, и пашина хаздадра, и одведе у цариграда тиќадиеговиќа ћеди сарајевскога.
 исте године, а пете по изгорићу цркве дуxа светога од фоинице, другога мисеца, и девтинадести да стаи се опет прис: самрамедат у ќлон. исте год: студенога на 15. мириш цркву фоиничку, и ница не надоше вишу, него не у ухету, са сами тим запечатише не истога мисеца на 27. и тому ти узрок риздаи ќатиѣ фоиничии Calumniator и бдибд кдфиѣ висоčни Malignator, и ти отвореда истога мисеца на 30. по вечерном.

1669. марча на 17. доиде опет наќара, и учин дава у сараеву и с фратри, и с' [крстиани, да и пожложи под свои посуду, изгуби се сеђани товара крстри; наќари паде осдамд][2]), и одниш га самата, у сарајеву неђи вади, кои се при осми да цркве прико, ќневоаву друга задеђи другога узрока удрише тури тристо цекада. и узеше шесет иќадада крстри.

1669. коловоза на 31. посвети цркву дуxа у фоиници гос: прис: ф. марина лишќанић маћаурски бискуп по особитому доприщу свете цркве, не имаши у босни вастипога бискупа, и стаи у велики отар посвеќени Reliquiae s. Bonifatii, Aurelii, et Sabini Martyrum.

---

[1]) Ova godina sa svojom činjenicom stoji povrh opjevane činjenice pod 1661.

[2]) Zagrađene su riječi radi isplavljelosti kašnjom rukom pojačane.

исти мисеца исте године мисеца 7bra на 7. посвети отац од Conceptiona. и стави Reliquiae С. мученика, Mercuria, Felicia, и Seuera, и друге многе кости које се имена не знаду; исти посвети на 10. 7bra отац пркана: то јест давинциату, и стави Reliquiae Светих, Aulica, Almaseja, и других мученика. исти посвети отац С. фране на 11. 7bra и стави Reliquiae Srum Martyrum, Seuerij, Sabini, et Bonifatii.

1697. опет доће пашара у Сараево да подложи латине у свои рит, пак што му се згоди у ови верши што слиде, како ког да хоћемо видит.

Сами нам свето писмо правдан,
пак знадемо по нарадан.
како од вика тог учињаше,
и праведне све кушаше.
ното тадго изрутити,
и рана га напунити.
дарма шару кад ћлутоћаше,
Сина здинат пак оћаше.
Даниела меју лави,
Страшна не стаде по нарадан.
а кознао у тавницу,
како но чисту голубицу.
три године ту стадише,
нигди судца не видише.
нош многи сарца прадад,
које напасти надојдад.
кан прогонство све кушаше,
тер би вири тежећаше.
тако и нам сада чинише,
напасти нам те доносише.
дари тогни и то чинише,
нер у вири нас кушаше.
тер нас вазси поразнише,
и пашару довезоше.
ово треки век пут чинише,
да невирни то учињаше.
латини се пристрашише,
тер по фратре сазд послаше.
ћаима драго не чиндише,
нер опрае он ниндише.
трез нас ари тит не могаше,
а варо би мало чинише.
и кад се сви састадише,
тере вијће учинише.
сви једно ту рекоше,
рази вире да то чинише.
ту се тадро сви зкалеше,
и у сраμ одлучише.
пароо фиаот сви свои дати,
нег у вири поклекнати.

ми за тадго не маримо,
виру праву да тражимо.
нер су вазси шизматици,
и од цара одметници.
пашара не гдрие вире,
и од сваи лутор горе.
калвиери и попови,
аријани су сви готови.
од цара се одметнуше,
а апостоле прогонише.
проклети су они колиц,
и книхови насилници.
многе рици нош рекоше,
и у вири таргри чинише.
одвале се порастише,
и тогу се утекоше.
свиму пуку нарешише,
на молитви неча стаде.
ту у тога сви удеше,
пашара се не тонише.
пак латини наредише,
по господу сазд послаше.
тер бизи пишу отекаше,
што се суда рећ не итише.
к мехмеду паши отидоше,
прид ћаиа сиано сви рекоше:
мехмед паша мојико наша.
сад не доша сварх наша.
не пусти нас господине,
нер сва твоиа рада гине.
мехмед паша се разгова.
и карстиане огова.
да по суду то не чинише,
нит од тога виме чинише.
ноћер се здиниташе,
учинит виме кад' искаше.
тре у задану мехмед паше,
кнаа суда не чиндише.
карстиани се тад одраше,
на мешћему сви понојоше.

по пдќдрꙋ тꙋ поСндше.
д он жоќн нЕ Смндше.
нЕр ндрСтнднн млоги бнꙋ
н нЕжнно Сан нќдꙋ.
н кон поСнд нЕ нмдше.
нд мЕшќЕмꙋ Садн нќдше.
чꙋжд глЕждт Сан нќдхꙋ.
Садрхꙋ анжнт Сан фЕќндхꙋ.
н чнфꙋтн тꙋ жонжоше,
нЕж (sic!) ож анрЕ ждад бнше.
н тꙋрцн тꙋ нСнжоше,
тЕр пдќдрн хдСꙋм бнше¹).
по пдќдрꙋ пдн поСндше,
тЕр гд Снлом жоаЕжоше.
нд мЕшќЕмꙋ ндж нќдше,
млоги ндрож то глЕждше.
пдќдрд СЕ отзнрдше,
нЕр ндрСтндид много бнше.
он СЕ Смдртн тꙋ бондше,
тЕр фнаотом промншќндше.
ндж ндрСтнднн то зглЕждше,
Сан нЕанно тꙋ рЕкоше.
тко оСтдтн пдран бꙋжЕ,
прнж ндрСтнднн лꙋтор бꙋжЕ.
ꙋдрнꙋ брджꙋ он нмдше,
жд ьЕ бонн Сан рЕкоше.
бнлЕ коСЕ бндьꙋ,
ꙋдрнн мꙋ ардт покрнадхꙋ.
жд ьЕ грнадСт Сан рЕкоше,
нЕр нСтннд тдко бнше.
ꙋдрн мꙋ отрдз адС бндше,
дн СЕ андхом лнп чнќндше,
гќнилЕ зꙋбЕ СаЕ нмдше,
кꙋж хоќдше СаЕ Смдрќдше.
СаЕ то андхом лнпо бнше,
нЕрЕ ќлноа СаЕтдꙋ бнше.
ндж нд Сꙋжꙋ Сан Стдиꙋше.
тꙋ ндрСтндиом мꙋчно бнше.
нЕрЕ фнлнп бнлдн бнше,
тЕр гд тꙋтЕ нЕ бндше.
нЕр по Сꙋжꙋ млого зндше,
ꙋ ќлЕгд СЕ Сан ꙋзждше.
тꙋ ндкоад ндрЕжнше,
н он ꙋ то жотро бнше.

иЕк СЕ он прнвЕ Сан рЕкоше.
н опрдаЕ ќиЕмꙋ ждше.
н зꙋижрдкд нош Стданше.
дин хдмдн он пидн бише.
говорнт мꙋ иЕ жджоше
нЕр жд мꙋчн Сан рЕкоше.
жон пдќдрнн фЕрмдн цнше,
иЕн Садн мꙋчн Сан рЕкоше.
ꙋз пдќдрꙋ ндкоа Стдше,
нрнао нд ќиЕг погиЕждше.
нд ќн пдќдрд погиЕжꙋнЕ,
тЕрЕ чЕСто порЕгꙋнЕ.
чнм опрдаЕ идшЕ цнше,
иЕнд мꙋчЕ Сан рЕкоше.
тꙋ пдќдрд ꙋпрда Стдше,
нЕр мꙋ СнСтн иЕ жджоше.
нд жꙋадр СЕ идСндќндше,
тЕр гд адрно нЕнд Стдше.
кобн нЕнꙋ тꙋ чꙋндхꙋ,
оин ꙋ СЕбн говордхꙋ.
иЕнн аЕлн мдхмꙋрдн нЕ,
иЕнн аЕлн болЕСтди нЕ,
иЕнн аЕлн Срдт хоќдше,
д прнгожЕ иЕ нмдше.
ноцЕр много злд мншќндхꙋ,
кобн нЕнꙋ тꙋ чꙋндхꙋ.
тꙋ фрд Стнпди бинзꙋ Стдше,
дн говорнт иЕ Смндше.
нЕрЕ идип иЕ жджнше,
иЕг' Садно мꙋчн Сан рЕкоше.
иЕг' ꙋ Срцꙋ Сдм моќндше,
богꙋ оин ꙋзжнздше.
(пр)даЕжинном²) то нм божЕ.
таонд нрнпоСт аЕлЕ можЕ.
тн ндќлꙋЕш нд иЕбЕСн,
мнлоСрждн здим жд нЕСн.
иЕмон глЕждт грнхЕ монЕ,
иЕг Сдж пꙋСтн зрднЕ таонЕ.
оним кон тЕбЕ цꙋнꙋ,
иЕмон жд нн адСн пСꙋнꙋ.
млого Срцем нош мншќндше,
прЕм гндС жд СЕ иЕ чꙋндше.
згожн мꙋ СЕ ндко молн,
нЕр бог ќиЕгд иЕ ботолн.

¹) Slova ovoga i gornjega retka neko je modrom tintom pojačao.
²) Zagrađena su slova u izvorniku poderana.

иер паћару изагнаше.
а карстианом присудише.
ту се власи сви смутише,
а карстиани веселише.
варло богу прославише,
иер на помоћ њима бише.
да паћару опсоваше,
како кои горе знаше.
ни недном га виром зваше,
ни то криво не рекоше.
иер карстиане прогоњаше;
тер би влашит хотиаше
пасиом га виром зваше
ни то криво не рекоше
иер карстиане прогоњаше
да су гарчи хотиаше.
старовирчем влахом зваше,
иер истина то бише.
гарком, харком њега зваше.
ни то ружно не рекоше.
лутор, калвин да он бише,
и од сву гори бише.
кош из ноад то надидоше,
тер му муртат име даше.
то ће влашко име бити,
догод буду живи бити.
многе стадри кош рекоше,
коие се писат сад не ктише.
и турчи му противна бише,
много ружни њем рекоше.

паћадором њега зваше.
то судопер реч окаше.
ту ш њима мало влаха бише.
сам свиња поп сићаше.
ш њима се неки дишпуташе,
да се мало помогоше.
иер поп ника свиња бише,
тер разбора не хотише.
све паћари настоиаше.
и карстиане прогоњаше.
уз вдињу сву ноћ спада,
пак напору влахом дада.
а тко женски еспап тиче.
свете стадри нек не тиче.
овому доста реч бише,
да шижматик пас биаше.
[кад сви ш њиме] отидоше,
[карстиани се] сви састаше.
[кад у виће] улизоше[1]),
многе стадри ту рекоше.
ту се мало не садише,
доуим харач порезаше.
так се мало понавише,
све то мирно учинише.
паћаре се избавише,
и сви бога прославише.
да наши људи бише,
иер паћаре не убише.
пак турком наспри мало ви.е.

F.

Stephani Thomae Regis Decretum.

Nos Stephanus Thomas Dei gratia Rasciae, Serviae, Bosnensium, siue Illiricorum, Primordiae partium, Dalmatiae et Corbaviae Rex & memoriae mandamus Vigore praesentium significantes omnibus quibus expedit &.

Convenientibus in Pago nr̃o Cogniz in Generali nr̃a Congregatione fidelibus nr̃is universis Praelatis, Baronibus, Vaijvodis, ac Proceribus electisque omnium Comitatum Regni Nostri Nobilibus quibusq. tractantibus de iis, quae ad utilitatem, et tranquilitatem sunt Regni, et Nostri Status, quibus diutius laborantibus, et conservationem Regni respicientibus, idem antedicti Proceres inter alias eorum laudabiles ordinationes exhibuérunt, et praesentavérunt cértos Articulos, némpe infra scriptos humilitér supplicantes, ut eosdem Articulos confirmare dignaremur, quor. quidem Art̃. talis ẽ.

[1]) Ovaj i dva gornja retka iz početka su malo ne sasvim izbjeljeli, te smo srećni, ako smo ih nakon velikoga napora pravilno pročitali. Izbjeljene smo riječi zagradili.

P̃mus. Ne Manichaei nova Templa construerẽnt, nec vetera collabentia restavrarent.

2̃dus. Quod bona data Ecclesiis auferantur.

3̃us. Si quis extracto gladio occiderit hominem Regali iudicio tradatur in Carcerem, et omnia sua bona dividantur in duas partes, una regali Fisco vindicetur, et alia Filiis, seu Cognatis, vel Parentibus iugulati.

4̃us. Quod consiliarii, Secretarii, Vaijvodae et Comites Sedis Regiae post adhibitionem solemniter Regi praestent iuramentum.

5̃us. Quod Herczeg S. Sabbae sit illegitimus, nisi per Regem Rasciae, Bosnae, seu Illiriae eligatur, et post electionem prestet iuramentum Regiae maiestati. Si autem non praestito iuramento officium exercere praesumeret eum maiestas Regia p̃uniat.

6̃us. Quod incestuosi, et corruptores consanguinearum suarum poena capitali puniantur.

7̃mus. Traditores Castror: vel morum dominorum poena infidelitatis, pari modo Cusores falsarij monetarum. In eius rei memoriam, firmitatemq. perpetuam constitutiones ipsas in presentem libellum conscriptas, et positas de dominor. Praelator: Vaijvodarum, et Nobilium communiri facimus.

Datum Cognitij per manus R̃endi Patris in Christo domini Vellemiri Episcopi Cresseviensis, et Narentanarum Ecclesiarum Grecanici ritus, Aulae nostrae Secretarij, Graecan̂icarum litterarum ac legum[1]) doctoris, dilecti, et fidelis Nostri; Anno salutaris 1446. In Festo S. Joannis Bap̃tae Regni Nostri Tertio.

Presentibus Venerabilibus in Christo Patribus dominis Thoma Episcopo Farensi Apostolicae Sedis Legato. Theophano Diocleae, seu Pechinae Patriarca nostri Regni Rasciae Grecanici Ritus; maximo Serviae Metropolitano Grecani ritus. Joanne Mazuae metropolitano Grecanici Ritus. Thodoro Pounga Metropolitano, caeterisq. dominis, ac Vladicis Nostri Regni de ritu Grecor. Item R̃dis in Christo, ac charissimis Pribus ordinis s. Francisci Eugenio Summa partium Nostri Regni Rasciae Nuntio, Commr̃io Ap̃lico, ac Generali Inquisitore. Michaele Jadrense Vicario Bosnae Frum praedicti ordinis. Item spectantibus, ac magnificis Stephano Herczeg S. Sabbae cum filiis suis. Radivoi charissimo n̄ro fratre uterino, et Bano Jaiczae. Radivoio Vladimirovich Comite, et Judice Curiae n̄rae. Stephano Vlatcovich Consiliario nostro, ac Vsorae Bano. Joanne Kovacsich Vaijvoda partium n̄rar. Croatiae Tuardco partium n̄rar. Dalmatiae. Petro Paulovich Vaijvoda Glasinci, et Dapiferar. nostrar. Magistro. Paulo Cubretich Vaivoda Zvorniki, magistro Pincernarum. Nicolao Altomanovich Vaijvoda Vaglevi et Praefecto partium Regni Nostri Serviae. Vellemiro Jamomesovich Vaijvoda, et Praefecto Regni Nostri Rasciae, et aliis quampluribus Regni Nostri Vaijvodis, Vaijvodatus tenentibus et Notares.

Litterae convocatoriae Stephani Thomae Regis ultimi Bosnae.

In nomine Sanctae, et individuae Trinitatis Stephanus Thomassevich Dei gratia Rasciae, Serviae, Bosnensium seu Illiricorum, Primordiae, seu maritimae partiumq. Dalmatiae, et Corbatiae Rex.

---

[1]) Istaknute su riječi i slova kašnjom rukom i drugom tintom pojačana.

Vniuersis Nris fidelibus Dominis Praelatis, Baronibus, Ascessoribus, Magnatibus, Comitibus, Vaijvodis, Vice Comitibus, Generalibus Tribunis, Centurionibus, Nobilibus, Iuratis Civibus, et alterius cuiuscumq. Status et conditionis hominibus posessionariis sub nra ditione constitutis, et existentibus salutem, et gratiam nostram. = Notum indicamus unicuiq. pio Christiano, quo uulnere sauciata sit Christianitas hac nra tempestate a perfidis illis mahometanis, quapropter meditatio cordis nri assidua ad id summopore inuigilat, et intendit, ut hostes Christiani Nominis, quibus tot insidiis atq. damnis lacessita est fides nostra, et iam vicinum Mahumetum eorum Imperatorem, qui infidelium, et paganorum coadunatione multiplicata ruinam et exterminium firma intentione minatur, procul a nostrae Re(gionis) finibus, ut arceamus, ne pedes pagani ad nra limina ponant, neue hoc Regnum ex improvisa paganorum invasione, et Regnicolarum inadvertentia in lacrymabilem involuatur, penitusq. dirimatur, quemadmodum superioribus temporibus, et in proximis diebus evolutis intuitu exemplari alijs nationibus per eumdem Iperatorem Turcarum illatum fore iam experti sumus, et quis Christi fidelis, et fervidus orthodoxq. fidei amator lacrymas continere poterit considerando Vrbis Constantinopolitanae direptionem? ea propter praenominati fideles nri, Barones, Praelati, Nobiles, Vaijvodae, et Proceres Regni in primis, et nominati Stephanus Cossarich (sic!) noster fidelis Herczeg S. Sabbae cum filijs, et uexillis, Radiuoi Jablanovich charissimus Patruus noster Banus Jaiczae. Stephanus Stanich Vaivoda Primordiae, seu Maritimae cum Vexillo. Momcillus Thomanovich Vsorae Banus cum Vexillo. Petrus Covacsich Banus Pounga. Vuk Greblanovich Comes Livno, et Vaijvoda Prustij cum Vexillis Radivoi Vladimirovich Comes, et Iudex Curiae Nostrae cum Vexillo. Vaijvoda Vuchich Micinovich cum Vexillo. Paulus Cubretich Vaijvoda Zvo(rni)chi, et Mazuae cum filijs, et Vexillo. Stephanus Vlatcovich Comes (et) (Con)siliarus noster cum fratribus suis, et Vexillo. Vladislaus Vukich Vaijvóda, et Praefectus . . . ciae cum filijs. et Vexillo. Deijan Altomanovich Praefectus Seruiae, et Super Mineralia referendarior. nostror. Magister cum Vexillis. Vuxa Veselicsich Vaijvoda Novi Castri prope Ragusium, et Praefectus partium nostrar. Dalmatiae cum vexillo. Marcomir Brancovich Vaijvoda Podrinia, ac Tribunor. nror. supremus magister cum Tribunis, et Centurionibus electis nobis hominibus singulor. Comitatum eiusdem Regni Nostri in Campo Cossovino, hoc mense Junio congregati supér eo, qualiter huic draconi occurrere debemus, ne Venenum suum super nos evomet &. Datis Pristinae die 3.ª Junij Anno Dni 1459.

G.

Успомена од николико бискупах босанских.

Када бише бискуп ф. Блаж Ковачик¹) из Крешева бижеки од провинциала турскога утопи се у Дрини, и рекоше исти Турци, да не бно из(вно) одржаже адине, да му босну изадне. зато проаиа босанска турком даде много н[illegible], и мало фратри (sic!) радаа не посвоише, зато турци и обметнуше да су у [illegible] били уровории босну изадат.

Када други бискуп би ф. Тома Скоробаик²) зврди кору фратри много провинциала [illegible]

¹) Ovaj je svoje ime latinizirao u Fabritius. Biskupom je smederevskim postao 4. lipnja 1544. Fermendžin. Acta Bosnae, str. 309.

²) 27. travnja 1551. Julij II. učini ga smederevskim biskupom. Fermendžin, Acta Bosnae, str. 310.

[illegible]

[illegible][1]) [illegible]

1500. [illegible][2]) [illegible] 15 car.[3])

1565. [illegible][4]) [illegible]

. . . [illegible][5]) [illegible]

1590. [illegible][6])

1605. [illegible][7]) (sic!), [illegible]

1607. [illegible]

1615. [illegible]

1624. [illegible]

[1]) 26. kolovoza 1573. učinjen biskupom.

[2]) God. 1565. postao smederevskim biskupom. Fermendžin, Acta Bosnae, str. 310. U izvorniku prije dolazi god. 1565. sa svojim tekstom. Mi smo pazili na hronologiju.

[3]) T. j. u G. pod god. 1590.

[4]) 11. prosinca 1551. postao duvanjskim biskupom. Fermendžin, Acta Bosnae, str. 310.

[5]) Dne 10. rujna 1601. postao biskupom. Schematismus Almae Missionariae provinciae Bosnae Augentinae, Sarajevii, 1895., str. 29.

[6]) Godina 1590. sa svom svojom činjenicom u izvorniku dolazi između 1624. i 1626.

[7]) Polag Lendvaya postao biskupom 1588. Dr. Hodinka Tanulmányok a Bosnyák-Djakovári püspökség történetéböl, Budapest, 1898., str. 94. Ostali ga izvori zovu Baličević.

1626. приминуо ф. Матиа из Пожеге у Фојници, и би покопан у цркви Духа Светога пред олтаром од зачетиа б. Д. Марие.

1627. би посвећен ф. Тома Ивковић из Фојнице за бискупа Скрадинскога, и administratura Bosanskoga. бише други пут министром. у Сплиту, и

1634. приминуо у Риму мисеца Maia у петак вечер у octau Ascensiona. примив све Sacramente, и згоди му се на смрти шест фратара з гардианом фојничким, рекав на сврси приповидке од Душе. амен. пак неиус, цела се потресе. а он издахну, би покопан у Помилиану у цркви С. Ивана.

1637. Consecra se у Дубровнику за бискупа од Даранциа ф. Јероним, и би за њиме прие Administratur Босански.

1639. би учињен Босански бискуп ф. Томас Никаш фојничанин, небудто умри бискуп ф. Јероним у Сутисци, и би покопан у Милу С. Ивана Крститеља.

1646. приминуо госп. ф. Томас Никаш у Велико(м), и би покопан у цркви С. Агустина. исте године з бискупата Дуванскога би помакнут на Босански госп. ф. Марин Маравић.

1648. би учињен бискуп Београдски госп. ф. Марин Ибришимовић. исти приминуо у Великом на 1650. и би покопан у цркви С. Агустина.

1651. би учињен бискуп Београдски госп. ф. Матие Бенлић из Бање Луке на 25. Јула у Олову бише тада министар од прове, и Consecra ga госп. ф. Марин Маравић, и госп. ф. Павао Кошућанин, за трећега бискупа по dispensi папино (sic!) у лице викар прове ф. Андриа Ницчанин; ови Бенлић бискуп би рођен у Бањој Луци од оца Бенлића колина Бардиновића, и матере мате из Соле колина Куленовића с оци старие рода племенита, би кршћен од О. ф. Томе Гавочевића, у Бањој Луци мајаша. уи иканру кои О. ф. Томе Иковића тада капелана Бањолучкога, а посли бискупа Скрадинскога, и ови гледајући у дитету своје добре прилике, рече, ово дите има бити велики човик, поче поучавати родитеље, да га дадну у рек, што би учињено, кои га (д)а(ше) (у) манастир С. Духа у Фојници оде учи, обуче се, и здави учиња оде у Италиу, гди учи, обрати се, и приповида, врати се у провинцију, и би учињен штиоц, и приповидалац, изнаде велик приповидалац, зашто колико га sciencia слушаше толико глас, и остала, која се изискиуе. бише стражаца у карану, ћутак у поучавању, особити за смирити несклад; би у Сребрену капеланом пет година, у Фојници гардианом, у провинц. дифинитуром, и министром у Своиому официу велико име носише. парвога годишта свога министарства би учињен бискупом Београдским од Александра Седмога; на велику пристојну сињећи дакле се ћетове згдне прођиње, прећнке динлом, и рину обуците, у устарђенћи велику у прогонсташу, у болести никад се не потужи, нидадећи сам непоиде никад никакога не писа у рим, рече, и прави чудниме начином ћуоти, гдигод може Свакому мању добро учини, у прогонству колико имаде уструпћене тешкове, и срие Санћоти, у темишару у кули нејтатаркон тамници у гвоздију стаја, и шесет иклада изгуби. у срцу у обудрија, и у гвоздију, и то све поднесе добровољно, и то зарађи кризме како да не пари човик изнова издашо земљу ухоћити у ову пуста опрошен Санћорским како не човик ваћишћки, али с великим насрдом, у други пут оде му око четрест иклада; у то никти ца узе од манастирах ни од крстианах нити проси ни порезнаа истому вор дадаше. кризма у своие вриме око шесет, пет иклада оршини мисника сто, и четрест, и пет. гросницу свои искона пара године у кои се честто оплећаше, за ђиаота цо наданише цркава, и утори све рђзаин, у ђиаоту велике болести подносаше, никад свога официа не оставиаше од свога бискупата година 22. а од ђиаота 65. примив с. Сакраменте заснациуки име исусово поиде с овога свита у Великом на 30. Jan.[ra] 1674. и би укопан у цркви С. Агустина у гробници кои бише за ђиаота учино исколат.

1664. би коншекрана за бискупа макарскога и за Administratura Дуваћнскога госп. фра мариана лишћнић, кога коншекра у риму у дрдуели приузанишени госп. гардена пиколхомини.

1686. марта на 4. премину у макарскои госп. ф. мариана лишћнић бискуп и би покопан у цркви С. госпе од истога мјста мале обратне.

би учињен бискуп босански прис. ф. никола оловчић из пожеге будући лектором ћене- рални у калоћани, кои будући бискупом около тридесет годиних у коиу узазу сабки доспри мирис од доспри приликах, и свете дана, и он исти будући пророковао да ће иза пролити од зли и опаки пустимир, кои сам злом смрћу с крменом покрше, и за веће оправдање мене ово писмо, од ћнегове све(тињице)(що) учинише (имо)ч(и):

Ego infrascriptus una cum adictis Militibus horum uigore fateor, et attestor quod 14. Aug: Anni 1701. a Praedonibus decolati, decimaq. sexta sepulti Reumi Eppi Bosn: Diacouae Fris Nicolai Plumbensis (piae memoriae) corpus sepulcro 12. decemb. eiusdem Anni reaperto, adhuc incoruptum, et sine foetore, quasi dormiens inuentum, post ab hinc Nassiczam ad Monasterium P. P. Franc:rum ductum, et ab infrascriptis Germanis Militibus eo comitatum, ibidemq. ab omnibus aditantibus rursus in tali forma visum, ac peractis solitis funeralibus caeremonijs a Germanis in sepulcrum positum sit, qd simul cum subscriptis Militibus cum juramento, ac in conscientia affirmo, et sigillo meo roboro. Datum Diacouae 12 xbris 1751.

Libertinus Caporalis Fridericus Kleinsteiler.

L † S.

Çaporalis Thomas Kollgrueber.

L. † S.

Libertinus Stegel Loschinschij. Gregorius Lucas Hebginschij. Martinus Schivabadi. Paulus Zischeler. Albertus Secbig. Joannes Sellaf. Adamus Paijr. Joannes Orast, Sac: Caes: Regiaeq: Mai: Genris Campi:, Vigiliar: Praefs Reingraff salmens Legionis pedestris constitutus Locum tenens, et ibidem pro tempore Commendans. Gabriel Sant Leute. L. † S.

1736. на дда прис: преминстав би коншекрана прис: гос: фр: матио деланић из крешева за бискупа од болнне, и за викара апостолскога у босни, и у славу господарну, у задру од прис: госп. виче зведевнћа другонбискупа задарскога. ови премину у крешеву своиои отачвини у манастиру свете марте на 1740. на 22. мисеца ниана на 22. хуре[1]), и би покопан у истои цркви свете марте прид отаром господиним.

1741. на 29. мисеца ниана на петрова дна коншекра исти прис. госп: зведевић другобискуп задарски, у задру, прис: госп: фра павла драгичевића из фоинице, оца дефенитора, и детуалога дефи- нитура провинције босанске, за бискупа дувменскога, (кое мисто и бискупати нест под дру- гобискупом, од тебалонике, дати сеналника и викара апостолскога у краиестви босанском под турским владаћнем, а особито у дуваћнском стараму бискупату.

прако сказање од пошасти с овог свиета ш. м. п. фра петра лашванина иљ мирра прова, и кожеслова ћенералога провинцие босне даћентиниe, кое се дододи у време велике куге на 1732. 7бра на 8. на пастилоу у фани лашванскои. будући се куга узвана у лашванскои фани вела вечер изнебада поче говорити ш. ф. петру мартиновићу, тада гвардиану фоиницкому, ш. п. с лашвем добросовом ступра ку пок у лашву, зашо не од потргоне да поидем, и преида сва милоси устапасаше, да не би моћће, сди отишла, по отиску своиу иастовише болесне похоњати, учиниле утишити, сироте [помоћи изкуониене иаћ свишиние одбранити] [2]);

[1]) A la turca.

[2]) Zagradene su riječi radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačane.

напосли похођаши нађку [нашту на изоваги ћурића стипана]¹) сестру, оће у оршине ловрину, кога синић од пет година прво смрти покоинога на пет дана. поче чинит како гостинцу мадашну од каменка, пита га покоини што то радиш ђадро? рао, рече, учиже тети сућу натућаме; а покоини, да не могу у кау учић мадашна не; а ђите могеш учић учиже. сутрада ђаи исто чини гроб од ђашичах; пита га покоини, што радиш ндро? одг. рао учиже тети сућу натућаме; даи е мадашна не могу учић: а ђит (SIC!) учиже мођеш учић; по том тога оће покоини на путучерао, гди се разболи до четири дни, гди га не сусхно дадрда иаиашииоаић (изаади останх) коиу не покоини ђдо ли прићу колитом, ли око колиме адтре лоћит, и како исти дадрда из ђуше поћнесе, ђа не ангно око ћнегра ђан сличе гоуђе; и то лие у сну него очито на иан. тако ћер тога иеле рамћакоаа из ђуше рече, ђа не анђиаа око колите гди леђи покоини велику сантлост у прае пиаце, и то на иаи, и ова тана нест тиаа авдло ђоогра кдрстинана. ω. ђ. мартин гдорић кавелди ашадсни рече метнуа руке на парси мисниче, ђа му не покоини наређно на мисец ђанах прво смрти, и то веће путах на изоваукому гребну садршна у вечер с пуком госпине летание, и остале молитве, тилиђеђи щапом мисто, и говорећи, оаће ме прић отдром укопаите кај ариме тиће мога пошастина с оаога санета; заучећи капелади говорно му не, ω. м. п. тог с адма што то говорите? коиу он тако не одређило провићење тоће, и тако адћаа ђа тиће. исти капелан из ђуше рече, ђа у по ноћи прао ћнегоаа пошастина с оаог санта анђно не ђан санће око ћнегоае гадае, и то адрло разгледа, ђа лие у сну, ии ђа лие сантлост адраиа, и мало посли зоаиуо га не, тер се испоаиђно (исто не чиино садии ђаи од млого аримена прво смрти) и ту му не капелан ђдо Absolution generali. исти капелан, и дадрда рекоше ђа не покоини ђиго сае хдћлине с постекле саоном руком, и примиаио на гоаи ђасиа. исти дадрда из ђуше рече, ђа га не матад примадртио, и глеђдо отилиђда лиишерга, и рамелнерга, него кађ не тио ђна, и ас пуук кои га не пратио, и они кои су га носили чули су чуђа мирис. и ту се мало лие пуук покарано, итиући га носит они у саоне, а они у саоне гребне; пак како не исти кош ђна наређно одиесоше га на гребне изоваучко, и оаће га укопаше гди е река, и ту млоги млого путах анђише санће горит, око гроба трез руке чоаика умарлог' уђеђене.

H.

Aliquot Turcica Proverbia.

1. Muft sirke balden tattlu. мукатна сирће од меда не слађе.
2. Lenden biukiee bazar itme. од тебе сабћим не тражи . . .²)
3. El elüur: iki el iuzi iur. рука руку пере, а обидве образ.
4. Elden csikan ele kirmez. што из руке изиђе у руку се не враћа.
5. Muhhabet gormekten doghar. љубав од виђења се рађа.
6. Eski duscman dost olmaz olursa durust olmaz. стари непријатеља не може бити пријатељ, ако ли буде неће бити како ваља.
7. Bismilla hir-rahaman ir-rahijm. In nôi Dei misericordis, miseratoris.
8. A-uzu billahi nines-seitan ir-regim. Confugio ad Deum, ut me defendat, aut liberet á satana, seu cacodoemone execrabili.
9. Her aghlamanum gulmeri vardur. сваки плачу има веселље, они плачу свиђи веселље.
10. Allaha ismarlanduk. Vel. Allahe ismarladum. á Dio.

¹) Zagradene su riječi radi nečitljivosti drugom rukom i tintom pojačane.

²) Nečitljivo.

11. Allah bilenge olsun. Dio vi accompagni.
12. Allah seni muhamet eileie. [illegible]
13. Allah size iardumgi oda. [illegible]
14. Pescin viren i ki virur. Qui cito dat bis dat.
15. Dostlar arasinde teklif ioktur. [illegible]
16. Vakimidur, tekilmidur. sará, ó non sará.
17. Ihtiar elde dehil. Non é in mio arbitrio.
18. Sefa ghieldin. [illegible] Sefa buldum. [illegible]
19. Salam aaleikoum. Salutatio super nos, id est saluete.
20. Aalękoum essalam. Vos quoq. saluete. [illegible]

Carmen Budensis Reginae.

Mira visa, et plane divina; quae cernebat Budensis Regina.
Haec Regina somnium habebat; in somnio haec visa videbat.
Solem ferri de Coelis ad ima; totum mundum amictum ruina.
Certam' stellam Lucifer vocatam; iam cruore totam purpuratam.
Vidit Lunam splendore carentem; et maxima elipsi polentem.
Coelum fractum Budam operire; hominesq. vivos interire.
Hoc somnium multis narrabatur; á nemine tamen solvebatur.
Cum hoc Regi ad aures pervenit; sine mora dicere incoepit.
Heú tibi Budensis Regina; quae vidisti somnia divina.
Haec somnia clare indicabo; sed dolorem, cordi tuo dabo.
Quod vidisti solem decadentem; et splendorem eius decrescentem.
Hoc indicat mare lacrymarum; quod lavabit uultum tuum praeclarum.
Quod est Luna splendore exuta; et nimio pallore induta.
Haec est tua facies Regina: iam privata specie Divina.
Dum somnium interpretabatur; Epistola Regi portabatur.
A Turcarum tunc imperatore; mundi huius pacis extinctore.
Regi Budae minas ingerebat; ad duellum ipsum compellebat.
Muhaç Campum nomine vocatum; et taliter modo appellatum.
Illúc Regem advocabat; Exercitum eius invitabat.
Perlegente Rege Epistolam; Vocat ad se Praeconem incolam.
Jussit eum Budam cursitare; Et sonora voce exclamare.
Quis quis valet portare sclopetum; sive sablam siue pistoletum.
Currat statim ad Aulam Regiam; et vidisset expositam Legem.
Impavido corde remanebant; Versus Muhaç Campum incedebant.
Ad praefatum Campum cum venissent; et cum plenum Turcis invenissent.
Contra illos cursum ingerebant; Muhaç campum cruore implebant.
Crudeliter sic decertabatur; Pre pulvere nihil vidébatur.
Pre Bumbardis nihil audiebatur; Pre Ensibus non soluebatur.
Sed felicem sequitur fortuna; infelicem mala coniectura.
Brevi hora simul pugnabantur; Christiani terga vertebantur.
Eos Turcae saeviter caedebant; sic pauci vivi remanebant.
Omnes ibi perierunt ense; superstite nec Rege Budense.
Dempto solo seruo Michaele; fugiebat jam relicto Rege.
Currit miser versús Budam Almam; Non habendo plus honoris palmam.
Ad se vocat Budensem Reginam; Narrat ei Mariti ruinam.

Similiter eam éxorabat; Suum conceptum ei explanabat.
Curre statim ad Turcas fatales; Portans eis almae Budae claves.
Haec Regina minime credebat; sed irata ad ipsum dicebat.
Cur me nequam tam dire insultas; Non vidisti, nec Regem nec Turcas.
Sed bibisti vinum per Tauernas; Opprimendo Budenses puellas.
At Michael jure perjurabat: Et Reginam pronus adorabat.
Verum signum ei ostendebat; Quod Reginam certam relinquebat.
Penniculos fractos porrigebat; Quos Michael in fronte gerebat.
Hoc est fractum cum Turcis pugnando; Et non vinum Budense potando.
  nec cum tuis puellis jocando.
Cum hoc illa novit esse verum; Tunc posuit super caput Velum;
  ne videret solem neq. coelum.
Secum ipsa gemens loquébatur; Et lacrymis tota plorabatur.
Heu tibi misera Regina; Quae vidisti somnia divina.
Ecce omnia de facto completa; Quasi unus dixissét propheta.
Et accepit Almae Budae claves; Portans eas ad Turcas Fatales.
Crede mihi Pobratime care; Illyricum carmen sic sonare.

[illegible]

[illegible]

Tabla.

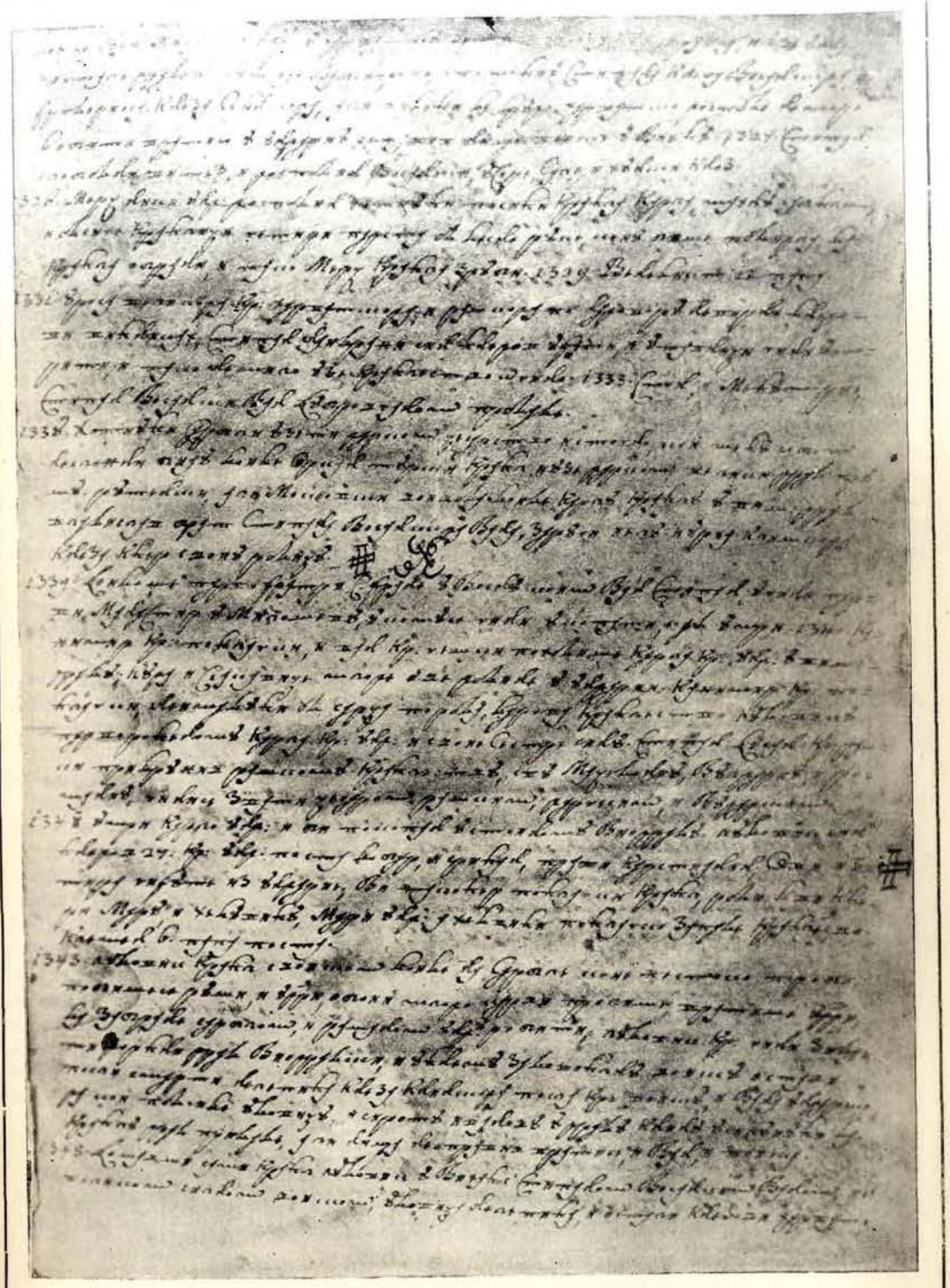

Faksimil iz Ljetopisa fra Nikole Lašvanina.

KAZALO IMENA.

A.

Aarna, aliti Atarna, voda 24.[1]).
A Baia fra Petar 99.
Abakuk, prorok 8.
Aba, mađ. kr. 29.
Abari, Avari, abarski 16., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 27.
Abdalah, Muhamedov otac 21.
Abdia, prorok 7., 8.
Abel 4.
Abežam 6.
Abiatar 7.
Abia, žid. kr. 7.
Abib, saraev. kadia 84.
Abid 38.
Abimelek: turski kr. 23.; židov. sudac 6.
Abiron 6.
Abram 5., 105.
Abric, rieka 57.
Abšalon 7.
A Capistrano Joannes, Kapistran Ivan 44., 99.
Adam 4., 67.
Adon, židov. sudac 6.
Adonia 7.
Adrian: papa 24., 32., 35., 48.; rim. cesar 15.
Adriatiko more 41., 54.
Ađeo, prorok 8.
Ađillo, longobardski kr. 21.
Ađiluč, kr. 21.
Afrika 7., 19., 20., 23., 27., 49., 53.; Afrikanin Šabel 17.
Agapit, papa 20.
Agar 5.
Agareni, Saraceni 5., 21.
Agata Sveta 16.
Agatić Nikola 78.
Aglar, Akvilea 6., 11., 14., 16., 18., 19.; Akvileiac Pio, papa 15.; Akvileiski: patriark, iliti Staroča 39.; Rufin 18.
Agriđenski Fallar 8.
Agripa 14.
Agripina, žena Klaudia Druža 14.
Agron, slov. kr. 10.
Ahmet-beg: (Bonavalle) 73.; turski car 58., 59; vezir 57.
Aidulf, engl. kr. 26.
Aio, voivoda 22.
Aiot, židov. sudac 6.
Akab, Akap, izrael. kr. 7.
Akaron 31., 34., 36.
Akaz, židov. kr. 8.
Akimelek 7.
Akitoh 7.
Akšacio 29.
Akvila, španjol. naučitelj 15.
Akvisgran 24.
Aladula, kapadoc. kr. 48.
Alagova kula 67.
Alapi: Gašpar, kapetan 53.; Ianko 51.
Alarik, got. kr. 18.
Alaupović 101.
Albania, Arbania 42., 44, 45., 52,, 59.; Albanus Georgius 90.; Arbanasi 53., 67., 68.; Arbanasi mletački 59.; Arnauče 78.; Arnauti 75., 76., 77.; Arnautka 102.; arnautski paša 72., 77.
Alberik, markež 27.
Albert, voivoda, rim. cesar 36., 38., 42., 43.
Albertović Ladislav, češ. kr. 99.
Albin 59.
Albričić, kliški glavar 55.
Albuin kr. 20.
Alcim 11.
Aldamarišk, napulj. voivoda 41.
Aldebert, Got, aliti Slovinac 28.
Aleksa, Aležia, Izačev brat, garč. cesar 33., 34.
Alekšander, Alekšandro, Alešander: ieruzalem. biskup 16.; papa 15., 30., 32., 35, 41., 46., 47., 61.[2]), sin Antiokov 11.; sin Priama, troianskoga kr. 6.; 62., 111.; Šever, rim. cesar 16.; Veliki 9., 10.; Alekšandria 9., 10., 22., 48.: Alekšandrin Apion 14.
Alekšio, Alež, garč. cesar 30., 31.
Alep 101.
Alfonš: kaštel. kr. 36.; knez od Hašie 36.; nim. cesar 35.
Alibeg: paša 65.; voiskovoda 42., 45.
Alićatić, foinički kadia 80.
Ali, Alli-paša: budim. paša 50., 51.; Hermenia 104.; robitelj Kandie 52.; Alipašić Ahmet, Amet 72., 73.; Derviš-paša 82.; Ibraim-paša 77., 79.; Malkoč Alaibeg 83.; Osmanbeg 75.; Sulejman Alaibeg 83.
Alikarmeate, Nikostratova žena, izumiteljica lat. slova 6.
Alkair 48.
Alkala 36.
Allovich fra Petar 99.
Almaseus 105.
Alma, sin Bele II., ugar. kr. 31.
Almerik, ieruzalem. kr. 32.
Almo, Almuš, sin Đeize, ugar. kr. 30., 31.
Altomanovich, Altomanović 39.; Deijan 109.; Nicolaus 108.
Alvar Petar 47.
Aljinić, Haljinić: fra Marian 96.; fra Mio 81.
Amaconi, amacenski, amaconski 4., 6.
Amalte, šibila 8.
Amat 8.
Amašia, židov. kr. 7.
Ambri, izrael. kr. 7.
Ambrož Sveti 18.
Amerik Vešpucio 47.
Aminta, maced. kr. 9.
Amon: Davidov sin 7.: židov. kr. 8.
Amorea 26.
Amoš, prorok 18.

---

[1]) Brojevi označuju stranicu tiskanoga Ljetopisa. Na spomenutoj stranici može se naći i po više puta navedeno ime u istome ili raznome obliku.

[2]) U tekstu ušljed tiskarske pogreške [illegible] 8., mj. 7.

Anababtište 49.
Anakšimandro 9.
Anaštaž, Anaštažio, garč. cesar 23.; papa 19., 32.
Andlia, Anglia 26., 32., 33., 49., 61., 66., 67.
Ančić fra Ivan 103.
Andariš, Pipinov sin, franc. voivoda 22.
Andeo, mletač. voivoda 49.
Andevavenski voivoda 39.
Andre, Andria, Andriaš, ugar. kr. 29., 34., 36.
Andromak: otac Timea, pripovisnika 9.; vrač 15.
Andronik, garč. cesar 33., 35., 37.
Anibal 9.
Anicet, rim. papa 15.
Ankiž 6.
Ankuš Mario, rim. kr. 8.
Anšelm Sveti 30.
Anter, papa 16.
Antibar, Antivar, Bar 26., 28., 29., 52., 63.
Antigon, macedon. kr. 10.
Antioken Ivan 21., 23.
Antiok Eupater 11.
Antiokia 14., 17., 22., 30., 33., 35.
Antipa Irud 14.; Antišiodorenski Petar, garč. ces. 34.
Anton, Antun: 12., 13.; Heliogabal, rim. cesar 16.; opat 17.; Paduauski 35., 69., 70., 71.; Pio, rim. cesar 15.; Severov sin, rim. cesar 16.
Apolia, voivoda 11.
Apollo, Apolon 5., 10.
Apolonia Sveta 16.
Apoštata Iulian, rim. cesar 18.
Araceli, Ara Coeli 91., 112.
Arakno, parva tkalja 6.
Arambaša Ivan 103
Aran 5.
Arđentina 64.
Arapi 4.; Arapska 21.; Arapin Filip 16.
Arnjaković, Harnjak 85.
Ardarik, đepidski kr. 19.
Ardiei 12.
Aretinski Gvidon 28.
Arež 54.
Arfakšad, praotac Arapa i Haldeica 4., 5.
Ario 17., 18.
Arišt, slov. voivoda 20.
Arištobul, židov. kr. 12.
Arištodem, mudrac 12.
Arištotel 9.
Arka, Arkadio, rim. cesar 18.
Arkelao, židov. kr. 13.
Armenia 13., 18., 32., 33.; Armenio Leon, carigrad. cesar 25.
Arnulf, cesar 27.
Arodilo 6.
Aron: 6.; tur. poglavar 25.
Arpad: bos. paša 57.; sin Deize, ugar. kr. 32.
Arridei 10.
Artašerše ili Ašuer, babil. kr. 9.
Arvatski, vidi pod: Harvati!
Asia, Ažia, ažianski 7., 15., 24., 26., 30., 35., 41., 43., 56., 67., 91., 95.
Asiž, Ašiž 34., 47.
Astaken, tuneški kr. 49.
Aša, židov. kr. 7.
Ašelon 30.
Aširi, Aširianci, aširianski, aširski 4., 5., 7., 8., 11.
Aširij, iznašalac pluga 5.
Aškalon 31., 32.
Ašur, praotac Asiraca 4.
Atalia 7.
Atanaž Sveti 18.
Atelete, parvi korint. kr. 7.
Atena 6., 9., 11., 66.
Ateo, scitski kr. 9.
Atila, hunski kr. 18., 19.
Atreo 6.
August Oktavian 12.
Augušta, grad 6., 28., 29.
Auguštin Sveti 18., 19., 111.
Aulicus S. 115.
Aurelius S. 105.
Ausperg Aušpergar, Avešperg: 51.; Andro 54., Herbard, Herbar 53., 61.; Vaikard 54.
Auštražia 26.
Auštria 35., 38., 51., 53., 59., 79.
Autarski kr. 21.
Avdion 20.
Avdulah, paša 73., 74., 79., 80., 85., 86., 87.
Avinion 36., 40., 67.
Avrelian od Srima, rim. cesar 17.
Avrelio: Karo Marko 17.; Marko 15., 17.
A Vukovar fra Jozip 99.
Azael, sirski kr. 7.
Azaria, židov. kr. 8.
Ažaf 7.

B.

Babila, antiokenski bisk. 16.
Babilonia 4., 8., 9., 10., 30.; Babiloni 32.
Babine Gore 22.
Babočai, zagrebački kan., dubički poglavar 68.
Babonig, Babonik: harv. ban 37.; knez od Voinike 35.;
Banja Luka, Banjaluka 68., 70., 71., 74., 75., 76., 79., 81., 96., 97., 103., 104., 111.; Banjalučani 104.
Baçich fra Antun 99.
Bačka 13., 20., 98.
Badainković 60.
Badnjević, Badnjović, delibaša 61.
Baden 64., 65.
Baeša, izrael. kr. 7.
Bagdadski vezir 77.
Bakić: Ivan 49.; Petar 50.
Bakida 11.
Bakoč Toma, kard. 48.
Bakšibeg, ienjičarski aga 62.
Balan, prorok 6.
Balbo Lauš, sin Karla Plišivoga, rim. cesar 26.
Balderik, furl. i istar. voivoda 25.
Balduin: carigrad. cesar 34.; garč. knez 34.; ieruz. kr. 30., 31., 32., 33.
Baleani otoci 35.
Balenović Iuriša 63.
Baltašar 8.
Banat 79.
Banić: 38.; fra Frano 102.
Banovina 77.
Baožić 47.
Baptista S. Joannes, Karstitelj Ivan 13., 14., 88., 108., 111.
Barbania 49.
Barbaroša: Friderik, nim. cesar 32., 33.; Koradin 49.
Bardežanin Filip, garč. cesar 23.
Barguljanin fra Martin 96.
Baria Stipan 52.
Barić 48.
Barlog 61., 62.
Barmabra 14.
Barnjaković 79.
Bartol, Bartul, apoštol 34., 60.
Bartučić 55.
Baruk 8.
Bašta, ces. poglavar 58.
Baštarni prikodunavci 10.

Batian, Batiani: 59., 67., Šidišmund 48.
Batona, slov. voivoda 13.
Bator, Batori: 51.; Gabriel 58., 59.; Stipan 53.; Šidišmund 57.
Bavaria 22., 27.; Bavari 23., 27., 31.
Beaufort, francuski voivoda 62.
Beat, mletač. voivoda 25.
Beatrica, zaručnica kr. Matiaša 45.
Bebek: Friderik, dalm. i harv. ban 39.; Iurai 52.
Bećir, paša 86.
Beč, bečki 36., 38., 39., 43., 44., 45., 46., 49., 54., 55., 56., 57., 58., 60., 62., 63., 64., 65., 68., 79., 98.; Bečani 31.; Beč od Francie 36.
Beda Časni 23.
Begović fra Stipan 73., 81.
Bela, ugar. kr. 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35.
Bellones, veliki voivoda 9.
Benad 7.
Benedicto, Benedikt, Benedikto, papa 20., 23., 28., 36., 37., 73., 79.
Benevenat 27., 67.
Beniamin 5., 7.
Benich, Benić fra Bonaventura, fra Bono 76., 83., 99.
Benko, harv. ban 34.
Benlaia 36.
Benlić fra Matie 97., 111.; Benlić-Braiković Iuro 111.
Berengario: ital. kr. 27.; krivoviernik 29.
Berislav fra Petar, harv. ban, vesprim. bisk. 47., 48.
Berislavić 49.
Berit 31., 36.
Berta, sestra Karla Velikoga 21.
Beširagić Muamed-beg 61.
Bešprim 46., 50., 51.
Betlem 5., 19.
Betlen Gabriel 59., 60.
Betžabee 7.
Biać, Bihać, Bihće, Bišće, biački 35., 37., 38., 41., 45., 48., 55., 56., 67., 68., 73.; Bišćani 48., 58.; Bišćani Turci 60.
Biaš 8.
Bila Carkva 63.
Bilai 67., 88., 99.; Bilajsko Polje 44.
Bilan Filip 106.
Bila Stina 50., 53.
Bilavić fra Martin 96.
Bildenštain, štaier. general 50.
Bilo More 38.
Biograd, Sigidun, Tavran, biogradski 9., 19., 20., 38., 42., 44., 48., 56., 57., 64., 66, 67., 68., 70., 72., 77., 79., 80., 97., 99., 101., 111.
Biston Pavo, harv. ban 41.
Bitini 43.
Bizanc, vidi pod: Carigrad!
Blagai 35., 47., 94.; Blagaiski Stipan 57.
Blagaić Iurai, blagaiski knez 47.
Blaznivac Demetri 11.
Blaž: Sveti 71.; pakšćuski biskup 48.
Blažui 71.
Bobio, rim. vlastelin 12.
Bobovac, Bobovacz 42., 52., 57., 62., 65, 92., 101.
Bobovište 50., 51., 57.
Boeci, pisac 19.
Boemund, ugar. kr. 30.
Bočac 100.
Bodegar, azatski gosp. 35.
Bodski 49.
Bogdanovich fra Frano 99.
Bogetić fra Mio 97.
Boleslav: harv. poglavar 27.; polj. kr. 28.
Bolg, slov. voivoda 10.
Boličević, Boljićević fra Franceško, bisk. 96., 110.
Bolina 112.
Bolonvak 57.
Bolonja 19., 49., 79.
Bonavalle, deneral 73.
Bonić Frano 62.
Bonifacio Bonifatius: papa 19., 20., 21., 36., 40.; Sanctus 104.
Boristen, rieka 53.
Borna, harv. kr. 25.
Borut, slov. kr. 23.
Bosna, Bosnia, bosanski, bosnensis 29., 31., 35., 36., 37., 38., 39., 40., 41., 42., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 54., 68., 70., 71., 72., 73., 74., 75., 76., 77., 79., 80., 82., 85., 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92, 93., 94., 95., 96., 98., 99., 100., 101., 102., 103., 104., 109., 110., 111., 112.; Bosnia seu Illiria 108.; Bosna Ardentina, Bosna Srebarnička 47., 112.; Bošnjaci, Bosnenses 29., 42., 76., 77., 89., 90., 91., 92., 93., 95., 99., 103.; Bosnenses siue Illirici 107., 108.
Bosiljevo 54.
Bošanjie, grad 19.
Bošfor 32.
Boškai 58.
Bot Andria 47.; ban 46.
Božiakovina 55.
Brač 33.
Bradila, slov. kr. 9.
Braiković fra Nikola 96., 102.
Branimir, harv. kr. 26.
Branislav, kr. medu Savom i Dravom 26.
Branković: Iuraj 41., 42.; Markomir 109.; Vuk 40., 41., 42.
Bražil 47.
Breber 35.; Breberičani, Bribirani 16., 40.
Brem, slov. voivoda 10.
Brini, Brinjani, brinski 46., 63.
Brisnica, Brižnica 62., 65.
Britani 7.
Brod 67., 96.; Brođanin fra Martin 102.
Brunči 13.
Bruno Sveti 30.
Bruša 43.
Brut 7.
Buda: Atilin brat 18.; grad, Budim, budimski, budensis 18., 20., 36., 40., 46., 47., 49., 50., 56., 57., 58., 62., 65., 66., 73., 98., 99., 101., 114., 115.; Budimlie 68.
Budački: grad 57.; Iurai 57.
Budalić fra Franceško 98.
Budimir, harv. kr. 24.
Bugarska, Bulgaria 24., 28., 37., 41., 67., 97.; Bugari, Bulgari 20., 21., 22, 25., 26., 27., 30., 36.; Bugarin Gabrilo 28.; Totko, bugar. kr. 24.; Bulgar fra Šerafin 103.; Bulga rieka 20.
Bukaraš fra Petar 98,
Buk Marod, morav. kr. 13.
Bukovoi, voivoda 59.
Bulaich fra Marko 99.
Buljina 100.
Bunić 50.
Busovača 76., 80.
Buturović Mehmed-aga 85.

Bužim 53., 54.
Bzenica 80.

C.

Carigrad, Bizanc, Bysantium, Constantinopolitana urbs 8., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24., 25., 27., 30., 33., 34., 35., 36., 38., 41., 44., 45., 46., 49., 52., 53., 54., 55., 56., 58., 62., 66., 67., 71., 72., 73., 74., 75., 82., 83., 84., 85., 86., 91., 92., 94., 99., 101., 102., 104., 109.; Carigradlie 23.
Caraghich fra Luka 99.
Carljeno More 6.
Carna Rika 95.
Carni fra Blaž 96.
Carni Varh 80.
Carnola, maced. kr. 10.
Carno More 19., 24., 41., 53.
Carnotina, selo 71.
Carvivica 47.
Catharina, Stephani Cossacsich filia, bos. regina, Kate 44., 45., 87., 88., 91. — Dalje vidi pod: Kata!
Cecilli Metello, rim. sudac 12.
Cefalonia 52.
Cekel Iurai 47.
Cekl Iakov, kapetan 46.
Cekrin 63.
Celeiski knez 44.
Celeštin, papa 19., 32., 33., 35., 36.; Celeštini 36.
Cerić Džafer-beg, kapetan 84.
Cerkop, Dalmatin 17.
Cernički beg 57.
Cetin 49., 60.
Cetina 42., 69.
Cežarea 35.
Christus, Hristus, Isukarst, Isukarstov, Isus, Iesus 13.; 14., 15., 17., 18., 19., 20., 34., 68., 71., 78., 79., 87., 101., 109., 110., 111.
Ciceron 12.
Ciganjin 86.
Cilea 43.
Cilicia 9., 43.
Cimbri 12.
Cinic, varoš 30.
Cinjo, vladar u Lumbardiji 6.
Ciriak Sveti 33.
Cirillo, cark. naučitelj 18.
Cirin 13.
Ciro, perz. kr. 9.
Cipar, ciparski 10., 18., 22., 33., 45., 46., 52., 54., 62.
Ciprian od Kartađine 16.
Cisterciењski red 30.
Clavia, Kglues 92., 93.
Cognitium, Cogniz, Cognizz 91., 107., 108.
Corbavia, Karbava 45., 46., 50., 58., 61., 66., 67., 107., 108.; Karbavljani 67.; Karbavski Karlo 46.
Cossacsich Stephanus, dux s. Sabbae, dux Kuduergorum Seu Herczegovinae, Herceg Stipan 87., 89., 91., 93., 94., 95., 100., 108., 109.
Cossovinus Campus, Kosovo Polje 39., 40., 109.
Covacsich Petrus 109.
Cresseviensis, vidi pod: Kreševo!
Croatia, Croati, vidi pod: Harvaćani!
Cubretich Paulus, Čubretić Pavo 108., 109.
Cvitoviće 100, 101.

Ć.

Ćuprilić Osman-paša 72.
Ćurić: fra Antun 81.; Stipan 113.; Kata 113.

Č.

Čainica 82.
Čakalović fra Ilia 96.
Čakovac 50.
Čakova kula 59., 62.
Čanad 35., 50,, 57.
Čardak 55.
Čatić: fra Andria 81.; Rizvan 104.
Čeh, Čehi, češki, češki 22., 27., 36., 38., 44., 45.; Češka 45., 53., 55., 59.
Čelebić Mubamed 86.
Čengić Alipaša 61.
Čerik Citera 52.
Četreg 58.
Čifuti 38., 46., 62., 106. — Dalje vidi pod: Židovi!
Čikola-paša 57.
Čulin (Kulin) ban 34.
Čupor Pavo, ban 42.
Čurnička Gora 100.

D.

Dabiša, bos. kr. 41.
Dacia 89.; Daci 13., 27.
Dadić fra Tomo 76.
Dagobert, franc. kr. 22.
Dalmacia, Dalmacija, Dalmatia, Dalmatinska zemlja, dalmatinski 10., 11., 12., 13., 14., 16., 19., 20., 21., 22., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 35., 36., 37., 38., 39., 40., 41., 42., 45., 46., 50., 52., 53., 66., 96., 97., 99., 100., 107., 108., 109.; Dalmatinci, Dalmatini, Dalmatae 10., 12., 17., 22., 24., 25., 26., 27., 31., 37., 56., 62., 90.; Dalmatinsko Primorie 38.
Damašak, Šam 5., 22., 32., 48., 101.
Damaž, papa 5., 18.
Damiata 35.
Dania 9., 25.
Daniel, prorok 8., 105.
Dan, osnovatelj danskoga kr. 9.
Darda 66.
Dardana, Dardania 6., 11.
Dardan, Dardanuš 6.
Dardanelle Lepontske 38., 66.
Dario, perš. kr. 8., 9.
Darnišli fra Ivan 97., 103.
Darvište 111.
Datan 6.
Dautaga, ćeaia 104.
David: sin Andrie, mad. kr. 29.; židov. kr. 7.;
Decebal 15.
Decio, rim. cesar 16.
Dedalo, maistor 5.
Dedesa 52.
Delfički otok 10.
Delfika, šibila 6.
Delfin, franc. kr. 67.
Delišmanović Krištof 63.
Delivić fra Mato, bisk. 76., 112.
Demetri, ilirički ili slov. kr. 10.
Demogoi, harv. kr. 26.
Demošten 9.
Derbani ili Derventani, Slovinci 12.
Derbent 54.
Derdžislav, harv. kr. 28.
Derenčin, kapetan, ban 46.
Derventa 82.; Derventlia fra Ivan 97.
Derviš-aga, bišćanski glavar 60.

Desa, harv. kr. 32.
Despot: Iurai 42., 43., 44.; Stipan 42.; Vuk 46., 101.; Despotović Pavo 72.
Dešiderio, longobardski kr. 24.
Deušdedit, Bogdan 21.
Diadum 16.
Diacouo, Diakovo 40., 112.; Diakovlia fra Stipan 97., 102.
Dianeš, rim. cesar 17.
Didio Iulian, rim. cesar 16.
Didon 7.
Dimal 10.
Dinčizić, Atilin sin 19.
Dio 9.
Dioclia 108.
Dioden: mudrac 9., 11.; garč. poklisar 29.
Dobir, tur. vladar 29.
Dobretich, Dobretić: fra Barno 69., 81.; fra Franceško 102.; fra Iako 81.; fra Marko 99.
Dobronac, Dobronač 55., 58.
Dokmanović, gomirski knez 60.
Domician, rim. cesar 15.
Domicio 14.
Dominik: mletač. voivoda 31.; Sveti 33., 36., 73.
Dombo 57.
Donat: Alekšander 52.; odmetnik 17.; zadarski bisk. 25.
Dônji Kraj 100.
Dori (babinac) 69.
Dorotea Sveta 14.
Dračevo 10., 20.
Draga, kći Ludovika, ugar. kr. 39.
Dragfin Ivan 48.
Dragić, arambaša 63.
Dragićević fra Pavo, biskup 81., 112.
Dragilna (Dragihna), harv. kr. 31.
Dragoman, Ljutovidov punac 25.
Drah, maced. glavar 13.
Drakula, vlaški voivoda 44.
Drašković: 57, 58.; Gašpar 61.; Ivan 60.
Drava 25., 26., 49., 58., 64., 67.
Dreget 50.
Drežnik 53.
Drin 70.
Drina 92., 109.
Drinopolje, Edrena, Hadrianopoli, Hadrianopolis 17., 18., 25., 91., 99.; Drinopoljska zemlia 20., 21.; Drinopoliac Makšim, rim. cesar 16.; Drinopoljci 13.
Druž 13., 14.
Dubica 50., 53., 61., 67., 68., 77.; Dubičko Polje 47.; Dubičani 77.
Dubočac 50., 62.
Dubočanin fra Andria 97., 98.
Dubrovnik, Ragusa, Ragusium 26., 42., 62., 89., 91., 93., 95., 109., 111.; Dubrovčani, Ragusani, Ragusini 29., 37., 41., 89., 90., 93.; Rachusinus Tubero 95.
Ducinj[1]), Dulcin 52., 62.
Dudić Andria, pečuv. bisk. 52.
Dukaginovich Paulus 95.
Dulderović fra Iuro 97.
Dumnjanin fra Gargo 96.
Dunav 46., 48., 53., 64., 65., 67., 79.
Durak-beg 62.
Duralia 60.
Duran Ciganin 78.
Duvno, duvanjski 74., 85., 86., 110., 111., 112.

Đ.

Đarmat 50.
Đec Andriaš, Andria 59.
Đeiza 28., 30., 31., 32.
Đelažio, papa 31.
Đelić Mustai-paša 72.
Đelil Buljuk-baša 68.
Đeltruda, Đetruda, žena Andrie II., ugar. kr. 34.
Đenčić 11.
Đenserik 19.
Đenua, đenueški 6., 27., 38., 66.; Đenueži 36., 38., 39., 50.
Đepidi 20.
Đereb, ban 46.
Đerman, voiv. 20.
Đermania, vidi pod: Nimačka!
Đermanik 13., 14.
Đešten 55.
Đervažio Sveti 15.
Đeti 9.
Đilan Ivan, senj. glavar 47.
Đižulf, frulski voiv. 21.
Đorđiani, Iuriani 53., 56.
Đumruk Mehmed-paša 80., 81.

Dž.

Dženetić 85.
Džepić 55.
Džodžo Nikole Agatića 78.

E.

Ebion 15.
Ecio 19.
Ećimović, Hećimović Ali-paša 74., 75., 81., 82., 83., 84., 85.
Edesa 33.
Edomite 7.
Edrena, vidi pod: Drinopolje!
Edvard od Anglie 38.
Edeisko More 51.
Edervar Ladislav, harv. ban 46.
Edilao, parvi kr. u Morei 5.
Edipat 4., 5., 6., 9., 10., 22., 32., 47., 48.; Edipciaka Maria 18.
Ediptomi 4.
Efež 7., 15., 19.
Efra 6.
Efrat 31.
Egra, leđer, ieđerski 31., 45., 50., 52., 54., 57., 67.
Ela, israel. kr. 7.
Elak, Atilin sin 19.
Elamie, praotac Elamita 4.; Elamite 4.
Eleazar 6., 10., 11.
Elegović fra Frano 81.
Eleonora, polj. kr. 62.
Eleuter, papa 15.
Elio, rim. cesar 16.
Elizabeta, Jelisaveta: Sveta 34.; ugar. kr. 39., 40., 43.
Eližeo 7.
Elom, židov. sudac 6.
Emanuel: Anđeo, garč. cesar 32.; bavarski voivoda 64.
Emerik Sveti 28., 29.
Emilian, rim. cesar 16.
Emilio: Marko, rim. sudac 12.; rim. voiskovoda 11.
Emo Petar, mletač. kapetan 54.
Enđelbert 53.
Enea, Ankižev sin, osnovatelj Kolonie 6.
Enima (pravilno Emina) Muhamedova mati 21.
Enok, Enoš, Enoh 4.
Enrik Henrik: carigrad. cesar 34.; IV. 29.; V. 31.; (Raspe) 35.; VI. 33.;
Eperieš 62., 66.
Epifanio, cark. naučitelj 18.
Epikur 9.
Epirsko More 50.
Epul, istar. kr. 11.

[1]) U tekstu tiskarskom pogreškom [illegible].

Ercegovina, Hercegovina, 42., 45., 71., 94., 95., 104.; Ercegovačko, Hercegovačko Primorje 39., 50.; Hercegovci gornji 82.; Hercegovački beg 56.
Erdek, grof 56.
Erdelj, Herdelj, Herdeljska 24., 39., 42., 49., 50., 57., 58., 61., 66., 67., 97.; Erdeljci, Herdelici, Tranšilvani 28., 51.
Erdeud, Erdeudi, Herdedi: 51., 57., 60.: Iurai 54.; Petar 50., 51., 56.; Šidišmund 59., 60.; Toma 56., 59.
Eritrea, šibila 6.
Erlia, paša 57.
Ermeni 35.
Erodiada, žena Iruda Antipe 14.
Eršekvivar, Ieršekvivar 61., 62., 63., 64., 66.
Ešter 9.
Etolî 10.
Eudeni, Eudenio, Eugenius papa 22., 25., 90.; princip 71., 72.; tiran 18.
Eufemia Sveta 14.
Eulalio, papa 19.
Europa, 91., 92., 94., 95.; Europaei 92.
Eutikian, papa 17.
Eutikio 19.
Eužebio: otac sv. Jeronima 18.; papa 17.
Eva 4.
Evanđelist Ivan 15.
Evarišt, papa 15.
Evin, tridentski voivoda 21.
Ezekiel: prorok 8.; židov. kr. 8.
Ežaun 5.
Eždra, prorok 9.
Ežop 9.

F.

Fabian, papa 16.
Fabrio 56.
Face, izrael. kr. 8.
Falek 4.
Famoruš 52.
Faramia 35.
Farez 5.
Farnežova kuća 49.
Feliak 50.
Felic, Felix, papa 17., 18., 19., 20.; Sanctus 105.; židov. poglavar 14.; Felicitah Sveta 15.
Fenici 10.
Ferara 42.
Ferat-paša 53., 57.
Ferdinand: franc. kr. 19.; rim. cesar, ugar. kr. 49., 50., 51., 58., 59., 60., 61.; španjol. kr. 35.
Feremberger Ivan 53.
Ferenc, harv. ban 47.
Filek 56, 63.
Filene 14.
Filiba 38., 40.
Filip: II. nim. cesar 33.; franc. kr. 33; pečuv. bisk. 48.; španjol. kr. 48.
Filišburg 60., 67.
Fineš, sin Eleazarov 6.
Finiše, izumitelj garč. pisma 6.
Fiorenca, Firenca, Florenca 11., 29., 42., 49., 66., 79.; Florentini 89.
Firštemberg, kard. 67.
Flako, pop 34.
Flandria 32, 62.
Flavio: Klaudio, rim. cesar 17.; Melfi 36.
Fočanin Smail-aga 79.
Foinica, Foinicza, foinički 68., 69., 70., 73., 74., 75., 78., 79., 80., 81, 82., 83., 85, 86., 91., 96., 97., 98., 101., 102., 103., 104., 110., 111.; Foiničani 83.; Foiničanin: fra Baro 101.; fra Matie 98.
Fokaš, garč. cesar 21.
Forgač: ban 40.; Adam, vivarski general 61.
Formož, papa 27.
Foronei 5.
Fra: Antun iz Požege 110., 111.; Barno meštar 81.; Daniel, duvanj. bisk. 110.; Filip 67.; Filip iz Teševa 83.; Filip, kuhač 74.; Filip, vikar 100.; Filip visočki gvardian 101.; Iero iz Kotora 73.; Ierolim 111.; Iurai, varad. bisk. 50.; Marian 81.; Martin 73., 74.; Marko iz Vasiljeva Polja 98.; Momčinović 73.; Pavo iz Rovinja 97.; Stipan 81., 106.
Frakšeti 27.
Frakšineti 27.
Franca, Franceška, Francežka, Francia, francežki 7., 19., 27., 33., 34., 36., 44., 63., 67.; Franceži 7., 16., 17., 22., 23., 26., 27., 35., 42., 48., 57., 60., 62., 64., 66.
Franceško, Franciscus, Frane, Frano Sveti 34., 35., 36., 37., 44., 47., 49., 67., 70., 100., 105., 108., 110.; čanadski bisk. 48.; harv. ban 49.; varad. bisk. 48.; Franciscani 12.
Frandepan, Frandipan, Frankopan, Frankopani: 34.; Anisio, papa Inocencio XIII. 73.; Bernardin 46.; Cetinski Matia 48.; Dujan 36.; Ivo 46.; Iurai 48.; Krištof 48., 49.; Leonard 36.; Martin 44.; Nikola 42.; Stipan 44.; Vuk 61.
Frank 7.
Frankol Daniel 57., 58,
Fratri Maslinske Gore 41.
Frautmanfor, general 58.
Friderik: aglarski poglavar 27.; bečki herceg 37.; rim. cesar 34., 35., 43., 44., 45.; saksonski voivoda 50.; senjski knez 37.
Fridia 6., 23.
Fridibeg 43., 44.
Frikton, atenski kr. 6.
Friul 21., 24., 26., 27., 45., 57.; Friulci 18.
Fritedilla, moravska kr. 18.
Fruktuož, tarakonski bisk. 16.
Fulda 27.
Fulko, ieruzalem. kr. 31.
Funduk paša 66., 98.
Furlanska 23.; Furlani 23.

G.

Gabello 8.
Gabeljanin fra Antun 98.
Gabrić: fra Gargo 98.; fra Ivo 76., 78.; fra Martin 73., 113.
Gabriel, anđeo 13.
Gad 6., 7.
Gagula: Božo 86.; Marian 86.
Gal Sveti 21.
Galeno, vrač 15.
Galerio Mašim, rim. cesar 17.
Galilea 35., 36.
Garci, garčki, grecanicus, grecanus 4., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 26., 27., 32., 35., 37., 39., 42., 66., 99., 107., 108.; Garčka Gorica 34.; Garčka, Graecia 20., 29., 38., 56., 61., 91.; Grecus Michael 92.
Gargano, planina 28.

Gargur: papa 21., 30., 33., 34., 35., 53., 59.; Sveti 101.
Gark Tiberio 11.
Gašparović (Lipanović) fra Petar 97.
Gaviat, tur. poglavar 35.
Gaza 32., 34.
Geich Joannes Henricus 95.
Germani, vidi pod: Nimci!
Glamoč 78.
Glasinci 108.
Glaučia, slov. kr. 9.
Glavadanović Marko 81.
Glavinich Franciscus 95.
Glavočević fra Tomo 111.
Gluščić fra Stipan 97.
Gmići 70.
Godemir, harv. ban 39.
Gordia 11.
Gojakus 87.
Gomirie 58.
Gomora, praotac Latina 4.
Gomorah 5.
Gorica, gorički 12., 19., 82., 86.; daržava 56.; manastir 49.;
Gostumil, slov. kr. 26.
Gotfrid, lotaring. voivoda 30.
Goti, gotski 16., 17., 18., 19., 20., 23., 24.
Govurn 58.
Grabšanin Iakov 58.
Grac 62.
Gracian, rim. cesar 18.
Gračac 100.
Gradac 20.
Gradiški 50., 67.; Gradiščanac fra Stipan 72.
Gradovarh 97.
Grahovo 78.
Granata, kraljestvo 33.
Grandia Gašpar 56.
Gravelinga 60.
Greben, grad 59.
Greblanovich, Grebljanović: Lazar, raš. knez 39., 40.; Vuk 109.
Grit Ludovik 49.
Grobničko[1]) Polje 34., 58.
Grubiša, dalm. kr. 31.
Gudušani 25.
Guganović fra Petar 97.
Guleta 53.
Gulieš 71.
Guštav, svečki kr. 60.
Gvalbert sv. Ivan 30.
Gvidon, voivoda 21.
Gvozdan: 53.: Gvozdanski Toma 51.; Gvozden fra Stipan 72.

H.

Hadrović Hadži-Mehmed 74.
Hadun-beg 50.
Hadžić fra Nikola 97.
Hadži-Sinanović 96.
Haisler, obarstar 66.
Halil, budim. paša 50.
Hamburg 46.
Haraklidić Iakov, despot. 51.
Harka 107.
Harković, nefer 85.
Harševo 77.
Harvaćani, Harvati, Hervati, Horvati, Croati, arvatski, harvatski 18., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 30., 32., 34., 35., 37., 38., 39., 40., 42., 45., 46., 47., 48., 49., 50., 52., 53., 54., 56., 57., 60., 63., 64., 65., 66., 67., 68., 72., 88., 89., 100., 102.; Harvat: Gargo, senjski glavar 48.; Šimun 48.; vođa Harvata 22.; Harvatska, Croatia, Kroacia 20., 22., 23., 26., 30., 31., 36., 45., 48., 49., 51., 95., 96.; Harvatska Bosna 47.; Harvatska Kraina 66.; Harvatsko Primorie 12., 20., 41., 65.
Hasan: paša 57., 59.; seretski glavar 57.; vezir 58.
Hašianska 60.
Hatvan 57., 58.
Heber 4., 5.
Hebginschij Gregorius Lucas 112.
Heduviđa, polj. kr. 38.
Helcia, Helkia 8.
Helena: Lazari vidua 88.; Stephani, ducis s. Sabbae 91.
Helezovići 80.
Helešpontka 8
Heli 7.
Heliodor 11.
Heliprand, milanski voivoda 29.
Helvecio, heretik 18.
Hemona, Jamina, Ljubljana 16., 61., 112.; Ljubljančan Pankrac 51.
Heneti, vidi pod: Slovinci.
Henrik, Eurik: engl. kr. 49.; franc. kr. 55.; friul. voivoda 24.; nimač. cesar 28.; rim. cesar 36., 37.
Heraklea, Heraklia 21., 30.
Heraklio, Heraklion, garč. cesar 21., 22.
Heraklion Pavo, mletač. voivoda 23.
Herbeštainar, Herbestein 57., 63., 66.
Heruli 19.
Hešiod, garčki piesnik 7.
Hibernia, Ibernia 18., 61., 68.
Hidrunt 40.
Hidin, papa 15.
Hilar, Hilarion: papa 19.; Sveti 18.
Hipođani 25.
Hipokrat 9.
Hira, pošljednji tirski kr. 7.
Hirkan Ivan Šimunov, sveć. poglavar 11., 12.
Hišpal, varoš u Španji 6.
Hočevia 51.
Holandia 67.
Homerus, praefectus Thessaliae 93.
Honor, Honorio: papa 22., 31., 34., 35.; rim. cesar 18.
Hornižda, papa 20.
Hranić Sandalii, bos. kapetan 41.
Hrastovica, Hrastovice 51., 56.
Hrim 65.
Hugon, lat. kr. 27.
Humia 94.; Humska Draga 43.; Humske Gore 17.
Hoštilio Tullo, rim. kr. 8.
Huni, Hunni, Unni, hunski 18., 19., 24., 37.
Hvar, farensis 33., 108.

I.

Iablanac, grad 35.
Iablanica 100.
Iablanović, v. pod: Jablanovich!
Iafet 4.
Iaice, Jajcza, Jajcze, Ouia 44., 46., 47., 48., 49., 68., 69., 71., 73., 75., 81., 84., 92., 96., 100., 101., 108., 109., 111.; Jajczenses 92.; Iaičanić Frano 55.; Iaičanin fra Andria 111.
Iair, židov. sudac 6.
Iakić fra Pavo 110.

[1]) U tekstu tiskarskom pogreškom: ςροπнно.

Iakin 26., 39., 49.
Iakov: 5., 106.; apoštol 14.; ciparski biskup 44.—45.; engl. kr. 66., 67.; Markijski 43; patriarha 6.
Iakšić fra Mato 102.
Iakšinović Andria 113.
Iakup, paša 46.
Ianković: 67.; Iuro 53.
Ianuš, parvi lat. vladar 6.
Iapodi, Iapodovci, vidi pod: Maidaci!
Iarak 50.
Iasenovac 50.
Iavan, praotac Garka 4.
Ibrahim, Ibraim: ćeaia 79.; paša 61., 73., 77.; tur. car 60.; vezir 58.
Ibrišimović: fra Luka 98; fra Marian, biograd. biskup 111.
Ibul 4.
Iekonia, židov. kr. 8.
Iektan 4.
Iela Iuria Kliškoga 37.
Ielavić fra Mio 103., 104.
Ieleč 69, 73.
Ielica, udovica Harvoieva 42.
Ielina: cesarica 17.; Garkinja 6., Sveta 55., 59.
Iembri, ugar. kr. 33., 34.
Ieremia, prorok 8.
Ierik 32.
Ieroboam, izrael. kr. 7.
Ierolim Sveti 18., 19.; Ierolima Svetoga carkva 55.
Ierosolim, Ierozolim, Ieruzolim, Šalem, ierozolimski 4., 5., 7., 8., 9., 11., 12., 14., 15., 28., 29., 30., 32., 33., 34., 35., 36., 101.
Ieršek Bernardo 45.
Iesus: Ošelekov sin 9.; Širakov sin 10.
Ieu, Ieuh, izrael. kr. 7.
Ievte 6.
Iezabela, kr. 7.
Iezero 84., 100.
Iezersko 67.
Ježuite 59.
Ignjacio Sveti, biskup 15.
Ikonia 32.
Ildpurdcauz, princip 99.
Iliria, Illyricum, ilirički, illyricus 10., 20., 21., 26., 38., 45., 55., 91., 95., 115.
Ilovača 113.; Ilovčani 74.; Ilovačko grebie 73., 113.
Imelnički Bogoslav, kozački vojvoda 60
Imota, imoski, imotski 72., 97., 98., 102; Imoćanin fra Gargur 98.; Imota fra Andria 99.
India 10.; Indiani 4.
Inocenc Inocencio, Inocenco, Inocentio, papa 18., 31., 33., 35., 38., 60., 63., 68., 73.
Ioak, izrael. kr. 7.
Ioakim, burgund. vojvoda 50.; muž sv. Ane 13.; sveć. poglavar 9.; židov. kr. 8.
Ioatan, židov. kr. 8.
Ioaš, židov. kr. 7.
Iodok, moravski knez 41.
Ioel, prorok 8.
Ioiada 7.
Iona, prorok 7.
Ionata, židov. vojvoda 11.
Iopen 31., 34.
Ioram: izrael. kr. 7.; židov. kr. 7.
Iordan 11.
Iosip, Iozip: carigrad. patriarka 42.; (Misirski) 5., 105.; sin cesara Leopolda 63., 66., 68.
Iovian, rim. cesar 18.
Iozue 6.
Ložafat, židov. kr. 7.
Ložia, židov. kr. 8.
Irena, garč. cesarica 24., 25.
Irud, židov. kr. 12.
Isaacus, Isak, Isakus: copiarum praefectus 88.; travanjski kadia 82.
Istra, Istria, Istrija 11., 12., 16., 18., 20., 21., 24., 27., 28., 30., 34., 50., 57., 59.; Istrianci, Istriani 11., 18., 20., 26., 27.
Išakar 7.
Išidor, španjol. naučitelj 21.
Italia 7., 10., 11., 13., 19., 20., 21., 22., 25., 26., 27., 28., 38., 47., 53, 60., 61., 67., 90., 111.
Iubal, osnovatelj španjol. kr. 5.
Iuda 5., 6., 7., 9.
Iudei, vidi pod: Židovi!
Iudit 9.
Iukund, pop 19.
Iulian, kard. 43.
Iulio, papa 17., 47.
Iura, grad 56., 57., 64.
Iuračić: fra Tomo, fra Toma 97., 104.
Iurai: berberski knez 36.; bos. biskup 48.; dalm. kr. 31.; od Kaniže 47.; palotski glavar 51.; sin Pavla, kneza 38.; šepuški knez 48.
Iurčić Nikola 49.
Iurievac 56.
Iurieve Stine 61.
Iurievica 96.
Iuriša, voivoda 99.
Iurišić fra Antun 101.
Iurković Iurai 59.
Iuro 113.
Iurovo Polje 62.
Iustinian, carigrad. cesar 20., 23.
Iuštin: carigrad. cesar 20., 23.; mučenik 15.
Iuvenko 17.
Iusufbegović, Iusupbegović, muselim 84., 85.
Ivan: Anđeo, garč. cesar 31.; bugarski kr. 35.; češki kr. 37.; erdelj., herdelj. voivoda 47., 51.; harv. ban 49.; harv. kr. 31.; garč. cesar 42., 43.[1]); izrael. kr. 49.; Kažimir, polj. kr, 61., 62.; moskovski car 45.; moskovski carević 63; od Burgundie 40.; od Čakovaca 47.; od Laga, slov. ban 45.; od Laterana 22.; od Palicne, harv. ban 40.; papa 20., 22., 28., 35., 37.; poljački kr. 64.; sin Ljudevita IX. franc. kr. 35.; sin Ivana Zapolje 50.; sarpski knez 34.; Sveti 99., 111.; trogir. biskup 29.; veližki knez 44.; šakšonski voivoda 64.; zagrebački biskup 40.; Zud, harv. ban 38.
Ivanovich fra Frano 99.
Ivar, Ivarski varoš 10., 52.; Ivaranin Demetrio 10.
Ivić fra Ivo 81.
Ivković fra Toma, fra Tomaz 96., 111.
Ivonia, vlaški despot 53.
Izačić, grad 56., 61.
Izrael, izraelski 5., 6., 7.; Izraelitici 49.
Izmael, Ižmael 5.; Izmaelićani 5.

[1]) U tekstu ušljed tiskarske pogreške 3., mj. 8.

Izabela, kć. Sigismunda poli. kr. 50.
Izacio, garč. cesar 33.
Izai 7.
Izaia, prorok 8.
Izak 5.

J.

Jablanovich, Jablanović: Radivoia, Radivoi, Radivoius Radivoja, 87., 88., 91., 92., 93., 99., 100., 101., 108., 109.; Stipan, bos. kr. 42.
Jadrensis Michaïl, vic. bos. Franciscanorum 108.
Jaksich, Narentor. regulus 92.
Jamomessovich Vellemirus 108.
Jurjevich Lazarus 87., 88.

K.

Kačić: fra Luka 96.; fra Pavo 98.; voivoda 39.
Kadmo, izumitelj garč. pisma 6.
Kafić Jaija 104.
Kaian, abarski, dalm., slov. kr. 21., 22., 23., 32.
Kai, Kaio: Dalmatin, papa 17.; Iulio, rimski cesar 12.; Kaligula 14.; rimski poklisar 10.; rimski sudac 12.
Kain 4.
Kainan 4.
Kair 5.
Kalabria 27., 28.
Kalcedonski 19.
Kaldei, kaldeiski 4., 10., 21.
Kaleb 6.
Kalifa: carigr. cesar 29.; grad 35.
Kalist, papa 16., 44.
Kalvin, kalvinski 64., 107.
Kalvo aliti Plišivi Karlo 26.
Kam 4.
Kamađio Kam, tatarski poglavar 34.
Kamalduležki red 28.
Kamengrad 50.; Kamengradanin: fra Andria 96.; fra Ivan 97., 98., 102.
Kamenianin Toma 48.
Kamenica 62.; 66.
Kamičak 47.
Kamilo 9.
Kampšon, misirski poglavar 48.
Kana Galileiska 34.
Kananeiski 5., 6.
Kandia, Kandianski otok, Kreta, Krita 14., 25., 28., 36., 52., 60., 62.; Kandian Petar 26.
Kanea 60.
Kaniža, kanižki 53., 55., 57., 58., 59., 61., 62.; Kanižanci, Kanižani 54., 59.; Kanižki Ladislav, harv. ban 47.
Kanli Bunar 71.
Kanonički red 31.
Kapadocia 47.
Kaprara, deneral 65.
Kapua 28.
Kapušvar 50., 57., 66.
Karafa Pavo, papa 50.
Kara-Ivan 69.
Karamania 43., 58.
Kara-Mustafa 64.
Karara, guletski glavar 53.
Karavlaška Turska 75.
Karbava, Karbavljani, vidi pod: Corbavia!
Kariman-aga 61.
Karka 54.
Karlo: bečki cesar 38., 39.; bečki voivoda 54.; dračevski voivoda, dalm. i harv. ban i t. d. 39.; Debeli Krašo 26.; engleski kr. 66.; engl. i škot. 61.; franc. kr. 35.; Napuljski 40.; od Lotarindie voivoda 65., 66.; od Sicilie kr. 35.; rim. cesar 48., 49., 50., 51., 79.; sin Leopolda, rim. ces. 66.; šved. kr. 61.; ugar. kr. 36., 37., 38., 40.; Veliki 19., 24., 25.
Karlovac 54., 58., 60.; karlovački deneral 64., 65., 67., 68.; Karlovačka Kraina 58., 66., 67., 68; Karlovački Nimci 57.; Karlovčani 62., 64.
Karneade, akademik 11.
Kartađina. Kartago 7., 11., 16., 19., 35.
Katužianski red 30.
Karvaiala, kard. 43.
Kasan, beg 50.
Kastriotić Iurai (Skenderbeg) 43.
Kaša, kašovski 36, 52., 62., 64., 66.
Kašander 10.
Kašian 18.
Kašio, Rimljanin, osvojitelj židov. kr. 12.
Kaštela, kraljestvo 33.; Kaštelovci 55.
Kaštello Dominik 74.
Kaštel sv. Andela 48.
Kata, Katarina: engl. kr. 49.; kužna 113.; Radivojeva žena 100.; Sveta 112. — Dalje vidi pod: Catharina!
Katalonia 19.; Katolonci 37.
Katulo, mudrac 12.
Kavalieri sv. Križa 37.
Kavga, tatar. sultan 72.
Kažimir, polj. kr. 37., 45.
Kea Iurai 51.
Kean, harv. ban 29.
Keglević: Iuro 58.; Petar, harv. ban 50., 60.
Keminić 48.
Kerčki otok, Kerk 28., 46.
Kereš 35.
Kerint 15.
Kerment 58.
Kilon 8.
Kina 54.
Kiniž Pavo 46.
Kio, Šio 32., 51.
Kirenika 48.
Kirin, sisački biskup 15.
Kiron 5.
Kišeg 58.
Kladanj 85.
Kladuša 53.; Kladušani Turci 60.
Klara Sveta 34.
Klaro Konstancio, rim. cesar 17.
Klašani, harv. priestolnica 26.
Klaudio, rim. cesar: 13.; Družo 14.; Tacit 17.; Tiberio 14.
Kle, papa 15.
Kleinsteiler Fridericus 112.
Kleković Vid 53.
Klemen, Klement, papa 15., 33., 35., 36., 38., 40., 48., 49., 56., 62., (Koršin) 79.
Kleobulo 8.
Kleomen, kr. 10.
Kleopatra 9., 13.
Klešić Pavo 100.
Klis 38., 40, 49., 55., 60., 61., 62., 72., 101., 110.; Klišani 49.; Kliški Iurai 37.
Klisevac 41.
Klito 9.
Klobei, voda Harvata 22.
Klodoveo, franc. kr. 20.
Kluka, voda Harvata 22.
Kmetović fra Mato 81.
Kneževo Polje 77.
Knin 37., 38., 48., 67.
Kobarčani, Koparčani 28.

Kobilić Miloš 40.
Kobog Martin 47.
Kocin 62., 63.
Kočian Ivan, general 49.
Kodom, grad 55.
Koklin, franc. voivoda 23.
Kollgrueber Thomas 112.
Koloman: sin Deize, ugar. kr. 30., 31.; sin Andrie II., ugar. kr. 34.
Kolomni 48.
Kolonia 6., 30.
Kolonići 34.; Kolunić Nikola 47.
Kološ 22.
Kolumna Oton 42.
Komar 51.
Komodo, rim. cesar 15.
Komoran 62.
Komotin 100.
Konkordia 11.
Konrad: od Svevie voivoda 31.; rim. cesar 29., 32., 35.
Konšenca 28.
Konštacian, slov. kr. 20.
Konštanš, rim. cesar 22.
Konštantin, rim. cesar 17., 18., 22., 24., 29., 30., 35.
Konjic, konjički 85., 101.; Konjičanin fra Matie 96.
Kopain, grad 55., 57.
Kopanički beg 55.
Kopar u Istri 20.
Kopčić, Kovčić: beg 86.; Arslan-beg 70.
Kopnik 48.
Koprivčani 64.
Korana 53., 54.
Korcira 52., 53.
Korculari, Ekinadaš 52.
Korča 76.
Korčula, Korlula 10., 29., 52., 110.
Kordić fra Gargo 74.
Korenica, Korenice 58., 61.
Korfa 49.
Korint 11., 66.
Korlat Petar 48.
Kornaiburg 46.
Kornelio, papa 16.
Koron 66.
Korontana, Korontanska, Koruška 22., 25., 27.; Korusi 25.
Korotno 50.
Koršika 25., 36., 50.
Korvin Ivan 46., 47.
Kosoević fra Martin 96.
Kostainica 50., 51., 56., 57., 60., 61., 66., 67.; Kostainičani 57., 59.
Košaci, Košaći, košački 53., 55., 59., 60., 62., 65.
Koša Ivan XXIII., papa 41.
Kotar, kotarski 62., 66., 72.; Kotarci, Kotarani 63.
Kotor 39., 40., 42., 73., 78.
Kotromanić Ivan (sic!), bos. ban 29.
Kovačević fra Gargur 97.
Kouacsich, Kovacsich, Kovačić: fra Blaž, biskup 109.; Joannes 108.; Petar 101.; Sanco 95.; Vlatko 99.
Kozo 91.
Kožočes, vođa Harvata 22.
Krah 52.
Kraina: 57., 61., 84., 86.; Banovska 84.; Harvatska, vidi pod: Harvaćani!; Turska 51, 75.; Kraišnici 76.
Krajačinovich 95.
Krak, osnovatelj Krakova 23.
Krakovia 23.
Kraljevica 20.
Kranjska, Carnorum regio 16., 45., 46., 54., 56., 63., 90.; Kranjci, Kranci 25., 55., 72
Krašo: (Debeli) Karlo 26.; Marko 12.
Kraž 57.
Kremen, grad 60.
Kremnic 63.
Kremona 15., 21.
Kresoević 83.
Kreševo, kreševski, cresseviensis 75., 76., 79., 80., 81., 95., 96., 97., 98., 101., 102., 104., 108., 109., 112.
Krešimir, harv. kr. 28., 29., 30.
Kreš, otok 28.
Kret, parvi kandij. kr. 5.
Kristich, Kristić: Ostoia, bos. kr. 41., 42.; Thomas, Toma, Tomaš, Stipan Tomaš, bos. kr. 43., 44., 45., 87., 88., 89.
Kristolao, peripatetik 11.
Kriština, kći Gustava, šved. kr. 61., 68.
Krivić Bećir-beg, foi. kadia 74., 82.; Krivići 86.
Križanić: Iurai 53.; kula 59., 61.
Križenik, grad 43.
Križevci 47.; Križevčani 64.
Križnić Vuk 59.; Križnići 50.
Križogon Sveti 40.
Križostom (Zlatousti) Ivan 18.
Kroba, baša 85.
Krupa 40., 48., 51.
Krušepolje 46.
Kruševac 42.
Kružić Petar 49.
Kučić: fra Gargo 96.; fra Stipan 96.
Kuduergi, vidi pod: Hercegovina!
Kuiundžia, Kuiundžija: Iuro 68., 69., 71.; Marko 71.
Kulenović: 77.; fra Nikola 97; Kata 111.; Mahmut-paša 86.; Salih-paša 73.
Kumana, kumanska šibila 6., 9.
Kuni, kunižki 35., 65.
Kunić fra Mio 81., 82.
Kunimund, harv. kr. 19., 20.
Kupa 12., 15., 25., 54., 56.
Kupris 72., 79., 85., 100.; Kuprišani 85.
Kuttieva fra Andria 99.
Kuzma, veliki tur. voivoda 52.
Kuž, praotac Egipćana 4.
Kvirin Marko, mlet. general 52.

Qu.

Quietistae 68.

L.

Lacedemon, Lacedemoni 50., 10.
Lačković Nikola, harv. i slov. ban 38.
Ladislav: češki kr. 45.; erdelj. voivoda 36.; harv. kr. 25.; ostrogonski biskup 48.; sin Bele II., ugar. kr. 31.; sin Ianka Hunjada 44.; sin Iembrinov, ugar. kr. 34.; Sveti, ugar. kr. 30., 34.; IV., ugar. kr. 32., 35.; ugar. kr. 43., 44.
Lak 49., 57.; Laković Stipan, harv. ban 39.
Lakat, palanka 77.
Lakši Albert 51.
Lambertini Benedicto, papa 79.
Lamek 4.
Lampred, zadar. biskup 32.
Lateran 33.
Latini, latinski, latinus 4., 6., 19., 24., 26., 27., 28., 35., 37., 42., 50., 91., 105.

Latron Ludovik, talij. i španjol. vojskovoda 49.
Lašva, lašvanski 69., 73., 74., 81., 83., 99., 112., 113.: Lašvanin: fra Mato 81., 82.: fra Nikola 74., 81., 82.; fra Petar 73., 99., 112.
Lauš, Arnulfov sin, nim. cesar 27.; II., nim. cesar 25.: napulj. kr. 41.
Leh, Lešci, leški 22., 58.
Lenković: 36., 55., 56., 57., 58.: Ivan 51.
Leo, Leon: carigrad. cesar 19., 24., 25., 27.; papa 19., 47
Leonard Sveti 20.
Leoncin, carigrad. cesar 23.
Leopold, cesar 60., 61., 62., 63., 64.; Leopoldina (Vara voda) 62.
Lešla, Lešle, deneral 66.
Levenc, Levenca 61., 62., 64.
Levi 5., 6.
Lia 5.
Liberi, papa 18.
Libia, Libika 6., 23.
Liburnia 12., 14., 19., 20., 24., 36., 95.; Liburni 12.
Licinio: Galien, rim. cesar 17.; Valerian, rim. cesar 16.
Licon 60.
Lika 50., 58., 61., 63., 66., 67., 77., 79.; Ličani 67., 78., 79.
Lin, papa 15.
Linceo, iznašalac studenaca 6.
Lindemiš 25.
Lipa, Lippa 50., 57., 59., 67.
Lipoglava 47.
Liskovice 69.
Lišimak 10.
Lišnjanin Gvidon, kr. Sv. Zemlje 33.
Lišnjić fra Marian 97., 104., 112.
Litvana, litvanski 38., 40.; Litvanci 39.
Livonia 45.
Livno 74., 102., 103., 109., 110.; Livanjsko Polje 78.
Loda, grad 29.
Lollia M. 13.
Lomberg Krištof, bihaćki poglavar 56.
Longobardi 21., 23.; Longobardia 26.
Loret 36.
Loschinschij Stegel 112.
Lot 5.
Lotarindia, lotarinski 26., 32., 64., 66.
Lotario, nim. cesar 26., 31.
Lovrić (Bolo) Antun 74.
Lovrin 113.
Lovro Sveti 16.
Lozić fra Pavo 81., 85.
Luci, rim. poklisar 10.
Lucin: britanski kr. 15.; rim. suvladalac 15.
Lucretia 9.
Ludovik: bavar. herceg, bečki cesar 37., 38.; franc. kr. 34., 35.; od Badena markez 65., 67., 68.; ugar. kr. 37., 38., 39., 40., 41., 47., 48., 101.
Lugdun 13., 14., 18., 35.
Luka 100.
Lukania 27.
Luka Sveti 14.
Lukrecio, mudrac 12.
Lumbardia 6.
Lušania 45.
Luščić 82.
Lušitani, aliti Portugali 60.
Luplenica 100.
Luter Martin 48.; Luterani, luteranski 60., 64.; Lutor 105., 106., 107.
Lužki imam 80.

Lj.

Ljubljana, vidi pod: Hemona!
Ljubuški manastir 110.
Ljutevid, Ljutovid (Posavski) 25.

M.

Macedonci 9.; Macedonia 10., 11., 13., 20., 37., 38., 50., 59., 62.; Macedonik 10.; Macedonski Filip 10., 11.
Madier Blaž, harv. ban 45., 46.
Madikuš, tatar. kr. 35.
Madžari, madžarski 55., 57., 73. — Dalje vidi pod: Ugri!
Magog, praotac Scita i Ugara 4.
Mahalel 4.
Mahmud, Mahmut, Mahomet, Mahumetes, Mahumetus: dux Turc. 92., 93., 94.; imperator, sultan 73., 74., 109.
Maidaci ili Iapodi, Iapodoci 12., 46.; Maidačka 45.
Maina, grad 52.
Makar, voiskovoda 66., 67.
Makarani 13.; Makarska, makarski 96., 98., 104., 112.
Makario, pustinjak 18.
Makrin, dalm. voivoda 18.
Makšencio, rim. cesar 17.
Makšim: 18.; Sveti 16.
Makšimilian, rim. cesar: 46., 51., 52., 53.; Rudolfa, cesara brat 57.
Mali Komar 61.
Malkoč-beg, bos. paša 50.
Malta 7., 49., 50., 51., 62.; Malteži 51., 66.
Mamerto, biskup 19.
Manahem, izrael. kr. 8.
Manakei 19.
Manašeš: židov. kr. 8.; židov. sudac 6.
Manda, Mande: kći franc. kr. Karla 44.; sestra fra Petra Lašvanina 74.; žena Miata Verljakovića 78.
Mandić Ivan 78.
Maneš, praotac maniheja 17.
Manichaei haeretici 90, 108.
Manšfeld Karlo 56.
Mantua 12., 26.
Manuel, bavar. voivoda 66., 67.
Mara, Maria, Marica, Marija: Bl. Dj. 13., 14., 27., 36., 69., 72, 81., 95., 111.; engl. kr. 38., 39., 40.; filia Lazari Jurjevich 87.; kći Jurja Despota 42.; Teresia 84.; uxor Stephani Tomašević 93.
Marani 48.
Maravić fra Marian 96., 97., 111.
Marcelin, Marcellin: brat Makšimov 18.; papa 17.
Marcel, papa 17.
Marcian, rim. cesar 19.
Marčinković 69.
Margarita Sveta 34.
Margaritan 52.
Margitić fra Stipan 68., 70., 71.
Marica, rieka 39.
Marko: branitelj Sereta 51.; papa 17.; Sveti 47.
M. Anton: bragadin 52.; rim. cesar 17.
Markovich, Marković: fra Antun 99.; Petar 53.
Marnjavić Vuk 59., 60.
Maroški paša 66., 72.
Marotović Ivan 42.
Martel Karlo 24., 30.
Martin: opat 22.; papa 22., 42.;

Sveti 17., 18., 42., 48.; zagreb. biskup 60.
Martinović: 112., fra Petar 74.
Maruničić fra Luka 88.
Masnović fra Gargo 96.
Matatia 11.
Matiaš, Matthias: bečki herceg 56., 57.; rim. cesar 59.; sin Ianka Hunjada 43., 44.; ugar. kr. 45., 46., 58., 87., 88., 89., 91., 101.
Mat, trečinski knez 36.
Matković fra Antun 110.
Matuzalem 4.
Maur, mučenik 105.
Mavricio, Mavric, rim. cesar 21.; saks. voivoda 50.
Mazua 109.; Mazuae Ioannes 108.
Medešić Pavo 48.
Medi 6.; Media, medski 8., 54.; Meduš, parvi vladar Međana 6.
Medina, grad 21.
Medo, frigijski kr. 6.
Medvid, mletač. voivoda 26.
Medviški grad 49.
Međumorie 37., 54., 58.
Mehmed: aga 67.; paša 59.; tur. car 60., 67., 73.; 87., 88., 89., 90., 91., 92., 99., 101.; vezir 57., 58.
Mehter Osman, veliki tevtedar 80.
Mehumoč aliti Rohumoč 24.
Meilan, voivoda 49.
Melampo, vrač 6.
Meleda, otok 32.
Melkiad, papa 17.
Melkišedek 5.
Memibegović Alibeg 58.
Mehmed, tur. car 43., 44, 46.
Meilan voivoda 49.
Menelai: sveć. poglavar 11.; špart. kr. 6.
Merc, agar. gospodar 37.
Mercurius Sanctus 105.
Merkurian, franc. voivoda 57., 58.
Mesopotamia, Mešopotamia 5., 16., 32.
Mešalia 14.
Metlika 12.
Metod, moravski apoštol 26.
Mezefović 70.
Mialo: bugar. poglavar 26.; carigradski cesar: 25., Teofilov sin 26., Kalofatić 29., 30., Paleolog 35.; harv. ban 27.; sarp. voivoda, slov. kr. 30.; ujac kr. Matiaša 45.
Michael, servus budensis regis 114., 115.
Micinovich, Mičinović Vuchich, Vukić 100., 109.
Micsaz arx 95.
Mihač, harv. ban 37.
Mikačić Nikola, pop, sisački glavar 56.
Mikea, prorok 7., 8.
Mikloš Nikola, palatin od Gare 40., 41.
Milan, grad 9., 15.
Milanković fra Antun 96.
Mile 69.
Miletić: fra Franceško, fra Frane 97., 102., 103., 104.; fra Ludovik 74.
Milica, Milieva, žena Lazara Grebljanovića 40.
Milić fra Stipan 97., 98.
Miloševo 37.
Miljaković fra Andria 97.
Miroslav, harv. kr. 27.
Misir 5., 48., 101.; Misirlie 28., 32.
Mislav, vidi pod: Tamislav!
Mišia, Mišija 16., 17.
Mišljenović Marko 47.
Mišna 36.
Mitridat, mudrac 12.
Mitrovica 48.
Mysia 87.
Mladin: harv. i bos. ban 36., 37.; skradin. i kliški knez 38.
Mleci, mletački 19., 23., 32., 33., 34., 37., 47., 53, 57., 58.. 59., 60., 56., 59., 72.; Mlečani, Mletčani 26., 27., 28., 30., 32., 33., 34., 36., 37., 38., 39., 41., 42., 43., 44., 45, 46., 47., 50., 61., 62., 66., 67.; Mlečanin Moro 56.
Mlit 100.
Mocenigo Frano, mletački voiskovoda 66.
Moden, grad 49.; Modon 66.
Modriča 97.
Modruša, Modruža, Modruže, modrusiensis, modružki 10., 34., 46., 47., 48., 92.
Moguncia 6.
Moisie 6.
Moislavia, grad 50.
Moldavci Turci 53.; Moldavia 51., 53.
Molinoš 68.
Monagar Dominik, mletač. voivoda 24.
Monasterinski grad 49.
Monepšut 50.
Monferrati, markež 33.
Monomak Konštantin 29.
Morača 55.
Morava, Moravia, Moravska 27., 45, 53., 60.; Moravci ili Markomanni 13., 15., 27.
Morogić Martin[1]), ogulinski kapetan 60.
Morović 20.
Moskovci, Moskovi, Moskoviti, Moškovite, moskovski 4., 12., 37., 45., 52., 61., 63., 75., 77.
Mostar, mostarski 48., 71., 72., 74., 84., 85, 86.; Mostarani 84.; Mostaranin 79.
Mošo, praotac Slavena 4.
Mošunjanin fra Pavo 111.
Motat, beg 42.
Motike 96.
Mrižna, Mrižnica 54., 57.
Mucimir, harv. kr. 27.
Muhačko Polje, Muhaç Campus, Muaç, muački 48., 55., 67., 101., 114.
Muhamed 21., 22., 35.; muhamedanci, mahometani 22., 109. beg 77.
Muharemia 87.
Muiamat, slov. poglavar 23.
Muiat, abarski voivoda 23.
Mukl'o, voda Harvata 22.
Mundo, slov. kr. 20.
Munkač 67.
Mura 53., 61., 64.
Muran 62.
Murat, Muratus: bos. beg 50., dux Turcar. 92., 94.; kriški beg 50.; tur. kr., car 24., 38., 40., 42, 53., 54., 56., 88.
Mustai-beg, bih. kapetan 61., 63.
Mustai-paša 52., 53.
Mutnica 50., 53.
Muzruf, garč. cesar 34.
Mužeo, pievač. 6.

[1]) U tekstu pometnjom dodana opaska.

N.

Nabukodonosor, babil. kr. 8.
Nadažd: Frano 57., 62.; Toma, harv. ban 50.
Nadin, grad 49.
Naglak 57.
Nakor 5.
Napuglia, Napulja 6., 15., 27., 42., 46., 50., 60., 66, 67., 103.; Napuljsko Primorie 50.
Nared 4.
Narenta, Neretva 84., 85., 91., 95.; Narentani, Narentini, Neretvani 26., 28., 108.
Nassicza 112.
Našika Šipion 9., 11., 12.
Natan 7.
Natolia 41., 62.
Naum, prorok 8.
Naz. Gargur 18.
Negropont 67.
Nehemia, prorok 9.
Nehter, foinički emin 78.
Neilemović fra Antun, sarai. kapelan 88.
Nelipić, knin. knez 38.
Nemanja, praotac Nemanjića 32.
Nemeti, Boškaiev poglavar 58.
Nemrot, parvi babil. kr. 4.
Neocežaranin Gargur 16.
Neptun 5.
Nero, Neron 12., 14.
Nerva, rim. cesar 15.
Neštorio 19.
Nicefor: carigrad. cesar 25., 28.; patriar. 21.
Nice, grad 30.
Nicena, nicenski 18., 24.
Nicetić, voivoda 27.
Nicolaus, Nikola, Ninoslav: bos., dalm., harv. ban 35., 37., 47., 51.; modrusiensis episcopus 88.; papa 26., 29.—30., 35., 43.; prekodunavski kr. 15.
Nikolaite 15.
Nikolich fra Pavo 99.
Nikomedia 46.
Nikopol 41.
Nikožia 52.
Nil 7., 9., 48.
Nimac Petar, mad. kr. 29.
Nimci, Germani, nimački 12., 13., 17., 18., 24., 25., 26., 27., 31., 38., 40., 42., 56., 60., 62., 63., 64., 67., 68., 72., 73., 75., 76., 77., 79., 80., 112.; Nimačka, Nimačka 4., 5., 9., 19., 24., 27., 32., 45., 60., 63.; Nimački: red 33., 35.; Kavalieri 38.; Nimačko More 13.
Nin: grad 40., 41., 60.; parvi asirski vladar i početnik idolopoklonstva 5.
Ninive 4.; Ninivićani 8.
Niiš, Niš, Nissa 19., 67., 68., 76, 77.
Nitra, nitrinski 26., 45., 60., 61., 62.
Noe, Noie 4., 5.
Nomea, izumiteljica predenja vune 4.
Norimberški sabor 38.
Norodin, zapoviednik dacenske voiske 32.
Nortmani 30.
Novacian, heretik 16., 18.
Nova Petrinja 56.
Novi: 40., 41., 50., 53., 63., 66., 72., 77., 84.; Castrum, grad, Novigrad 50., 51., 61., 62., 66, 109.; Čol 63.; Ieruzolim 49.; Novljani 63.; Novo: Bardo 42., 44.; Misto 46., 54; Misto Bečko 62.
Nuarani Dalmatini 9.
Numancia 12.
Numa Pompilio, rim. kr. 8.

O.

Obed, prorok 8.
Obrovac 50., 65.
Ochievia fra Filip 99.
Oćim 50.
Odokat, slov. kr. 19.
Odorik, talij. kr. 19.
Oglinci 60.
Ogmožd 58.
Ogramić fra Franceško, fra Frano 97., 102., 103.
Ogulinska Kraina 61.
Ohmućevići, knezovi 95.
Oiak, kr. 19.
Oidamić fra Lovro 82.
Okič, grad 46.
Okorni Alekšandar, mold. poglavar 51.
Okozia: izrael. kr. 7.; židov. kr. 7.
Olba, proročica 8.
Olimpia 9., 10.
Oloferne 9.
Olovo, olovski 96., 97., 98., 111.; Olovčić, Plumbensis: fra Marian 96.; fra Nicolaus, fra Nikola, bos. biskup 112.
Omer, garč. piesnik 7.
Omiš 37, 72.; Omišani 39., 43.
Onia, židov. poglavar 10., 11.
Orahovica 66.
Oranješ Uvilelmo, engl. kr. 67., 68.
Orast Joannes 112.
Orašić 113.
Ordelef, mletač. voivoda 31.
Orfej, pievač 6.
Oriden 16.
Orišković Nikola 63.
Orkan, tur. kr. 36., 37.
Orlovčić Iurai 48.
Orlović Iurai, senj. kapetan 48.
Oroslan, požeški beg 51.
Orozović Šain-beg 61.
Orsag Frano 48.
Oršula Sveta 19.
Osalsko vladanje 48.
Osik, osički 49., 62., 66., 67.
Osman, paša 54.
Ostarie 48.
Ostarvica 20., 38., 40., 41., 42., 75.
Ostrogon, Strigon 35., 50, 56., 58., 64., 65., 66.
Ostrožac 53., 54., 61., 67.
Oštriovci 20.
Ošuald, zagrebački biskup 47.
Otman, Otoman: tur. kr., car 36., 99.; Otmanovići 99.
Otočani 61., 65.; Otok: 77.; sv. Andrie 65.; sv. Marie 66.; u Sinjskome Polju 72.
Otoniel 6.
Oton, Otton: bavar. voivoda, ugar. kr. 36.; mletač. voivoda 28.; rim. cesar 15., 27., 28.
Ovačka župa 100.
Ozia, grad 77.; pošljed. izrael. kr. 8.
Ožea, prorok 7., 8.

P.

Padua, paduanski 7., 21., 39., 41., 69., 70.; Paduani 39.
Pafnutio 18.
Pag, otok 28., 41.
Paiazet, tur. car 40., 41., 99., 101.
Paleolog: Emanuel, garčki car 40., 42., 43.; Eudocia Miailova kći 35.; Ivan, garčki car 38., 42.; Konstantin, garčki car 43., 44.; Miailo, garčki car 35.

Paleština 25., 31.
Palfa, Palfi Nikola 56., 57.
Palma 56.
Paloči Antun 48.
Palota 51., 56.
Payr Adamus 112
Pannonia, Panonia 13., 18, 24, 53., 91.
Panović Ivan, ivanički kapetan 53.
Pantašilea, Amaconka 6.
Papirio Karpo 12.
Paradaizar Iurai 57.
Parella, markež 66.
Parenca, Parenc 19., 38.
Parid 7., 24.
Parkan 64.
Parti 12.
Pastirović fra Petar 99.
Pašić Mehmed 76.
Paškal: antipapa 23.; papa 25., 30.
Patačić Stipan 67.
Patareni, Manikei 37., 39., 44.
Paužania, Paužaniaš 8, 9.
Pavia 48.
Pavloča 63.
Pavlovich, Pavlović: fra Nikola 82.; Ioannes, Ivaniš 95., 101.; Petar 42., 100.
Paulus, Pavo: apoštol 14.; ban 36.; de Far, banus 92., 93.; kaločki biskup 48.; knez 38.; papa 24., 44, 45., 49, 50.; pustinjak 17.
Pazarica 101.
Pechina 108.
Peć, Pečui, pečuiski 48., 50., 53., 55., 58., 62., 66.
Pečanin 20.
Pedalj 77.
Pelađio: heretik 18.; papa 20., 21.
Perašt 12.; Peraštani 12.[1])
Pereni Emerik 47.
Perhat, paša 52.
Periandro 8.
Periastik 60.
Peril 8.
Pernag Vuk 59.
Perneš Stipan 52.
Persa, magister Mehmedis II. 94.
Peršeo: parvi perš. kr. 6.; pošljednji maced. kr. 11.
Peršepol 9.
Peršia, peršianski 6., 9., 11., 22., 31., 59., 73.; Peršiani, Perziani 17., 21., 47., 54., 56., 73.
Peršika 6
Perušić 50., 52., 60.
Pešt 35., 50., 58. 65.
Petar: apoštol 14.; harv. ban, kr. 30., 31.; mletač. voivoda 27.; moldav. voivoda 53.; moskovski carević 63. — Petrova kuća 70.
Petelenik Ierolim, senj. glavar 48.
Petraš voiskovođa 72.
Petričnica 56.
Petrinja 56., 57.
Peurat, slov. kr. 11.
Pial, paša 52.
Pigmalion 7.
Pikolhomini Garden 112.
Pilaš fra Tomas, bos. biskup 111.
Pilat Ponci 14.
Pilešević Pavo 78., 79.
Pina, slov. kr. 10.
Pinet, slov. voivoda 13.
Pio, Pius, papa 15., 47., 51., 52., 88., 89., 91.
Pipil, lat. kr. 25.
Pirot 68.
Pirro ili Uros Skenderski 10.
Pitako 8.
Piukoka Osman-beg 83.
Pižan, voivoda 39.
Plarii 12.
Platon 9.
Plavetan 55.
Plešivica 50.
Plinio, pisac 15.
Plomin 59.
Plutarko, mudrac 15.
Pluto 5.
Pobro 74.
Podgorie 62.
Podibrod: Iurai, češki kr. 44., 45.; Kata 44.
Podmilačie 71., 100., 111.
Podola Podolia, 62., 63.
Podražnica 75.
Podrinia, Podrinje 100., 109.
Pokupci 64.
Polužian 16.
Poljaci 45., 52., 53., 55., 58., 60., 61., 62., 63., 64., 65., 66.; Poljačka, poljački 23., 28., 34., 40., 45., 51., 52., 55., 65., 66.
Pompeo 12.
Poncian, papa 16.
Popilio Makrin, rim. cesar 16.
Popouo, arx 95.
Popović 61.
Porin, harv. kr. 23.
Por, kr. 10.
Portnag Iakov, otočki glavar 61.
Portugalska 47.; Portugali, vidi pod: Lusitani!
Posavie 46.; Posavci 12., 103.
Posedarski: Petar 57.; knez 58.
Potokova, poljački plemić 54.
Pounga 108., 109.
Pozvezd 53.
Požega 48., 49., 57., 58., 61, 97., 98., 102., 110., 111., 112.; Požeško Polje 47.; Požežani 68.; Požežanin fra Martin 103.
Požun 31., 53., 58., 62., 65., 66.
Prag, Praga 44., 58., 99.
Predoević, Pridoević Hasan, paša 55, 56.
Premonštratenski red 31.
Prestočić Iurai 57.
Prezrien, Prezrin, Prizren 19., 20., 44.
Priam: pošljed. troianski kr. 6.; praotac Francuza 7.
Pribance 54.
Pribina, harv. ban 27.
Pridavci 58.
Prikosavski fratri 97., 103.
Primislav, harv. poglavar 27.
Primordia, Primorie, Partes Maritimae 41., 100., 107., 108., 109.
Pristina, Priština 40., 109.
Pritinska Turska 60.
Proklit 6.
Prometeo, parvi kipar i iznašalac vatre 5.
Promin 12.
Prosik 100.
Protažio, mučenik 15.
Prozor, prozorski 70., 82., 85.
Pruda 69.
Pruk 46.
Pruša, varoš 37.
Ptolomeo Filadelf, egipat. kr. 10.
Puhaim 60., 61
Pul, Pulja 13, 19., 27., 49.
Putačevo 74., 112., 113.

[1]) U tekstu ušljed tiskarske pogreške: [illegible], [illegible].

R.

Rab 28., 39., 53.
Raba, rieka 62.
Rabata Josip 58.
Rachusinus Tubero, vidi pod: Dubrovnik!
Rača, palanka 77.
Radich, Radić: 92.; Hušum fra Mio 98.; Senković 40.
Radienović Pavo 42.
Radigost 18.
Radimir, galic. kr. 27.
Radinjevčanin fra Petar 102.
Radivoi, brat bos. kr. Tomaša 44.
Radnja: Donja 100.; Gornja 100.
Radonja 53.
Radoslav, harv. kr. 31.
Raičević fra Frano 83.
Raimund, antiok. kr. 32.
Rakel 5.
Rama, ramski 31.. 69., 70., 72., 81., 97., 98., 101., 102. — Ramljakova Iele 103. — Ramljanin fra Martin 97.
Ramadan, tripol. paša 54.
Rakitno 85.
Rakoci, Rakocia: Iurai 60.; Šidismund, erdelj. voivoda 58.
Rakovac, Rakovci, rakovački 47., 51., 55., 61.
Rascia, Raša, Raška, raški 20., 32., 36., 37., 39., 42., 43., 44., 53., 67., 107., 108.; Rašani 38., 39., 53. — Dalje vidi pod: Sarbli!
Rasinja 58.
Ratišbona 6.
Razmetna 31.
Ražimond, kr. 17.
Rebeka 5.
Recia 19.
Reder 57.
Relja 39.
Reljevo 71.
Remetak, drinopolj. kr. 13.
Remidio Sveti, biskup 20.
Remo, osnovatelj Rima i parvi rimski kr. 8.
Rem, rieka 12., 16.
Repić 55.
Retino 60.
Ren 4.
Ribnik 51.
Ričice 96.
Rika 59.
Rikardo, engl. kr. 33.
Rim, Roma, rimski 8.. 9., 10., 11., 12., 14.. 17., 18., 22., 25., 28.. 30., 32., 35.. 36.. 38., 42., 44., 45., 48., 51., 55., 66., 67., 68., 79., 90., 91., 96., 97., 98., 103., 104., 110., 111.; Rimljani 9., 10., 11., 12., 13., 15., 16., 23., 24.: Rimljanin Gabin 12.
Rizan 10, 50.
Robert: carigrad. cesar 34.; rim. cesar 41.
Roboam, treći židov. kr. 7.
Rod, Rodos, Roduš 22.. 36., 41., 48., 101.; Rodinski kavalieri, vitezovi 34., 49.
Rodolf, Rodulfo, Rudolf: austrij. voivoda 38.; rim. cesar 35., 36., 53., 54., 56., 58.. 59; Rudolfov Brig 54.
Rođeri: sicilij. kr. 32.; Slavon 32.
Rok Sveti 70.
Roland, vitez 24.
Roman Mladi, cesar 28.
Romania 23., 38., 43., 66.
Romel 8.
Romilda, Đizulfova udovica 21.
Rominđer Iakov 52.
Romulo, osnovatelj Rima, parvi rimski kr. 8.
Rovinje 14., 97.
Roža 10.
Rožnica 42.
Rufo Mucio: Rimlj., maced. voivoda 13.
Ruknovac 81., 82., 86.
Rumenski, voivoda 37.
Runović fra Filip 98., 102.
Ruš, Ruši, ruški 22., 38.
Rušić Andro, otočki glavar 61.
Rut 7.

S.

Sabaria 25.
Sabbas S. 87., 89., 91., 93, 108., 109.
Sabinus, martyr 104.
Sadimir, dalm. i slov. kr. 24.
Sagarčić, travanj. kadia 73.
Sailenik, Solonik, Težalonika 19., 23., 42., 112.
Sale, Sola, Soli 37., 97., 98., 100., 111. — Soljanin: fra Augustin 99.; fra Petar 96., 110.
Samandria, Semendra, Semendria, Smederevo, Smiderovo 42., 43., 44., 46., 51., 67., 87., 88., 89., 99. 110.
Samaria, varoš 7.
Samobor 47.
Samoiedi 42.
Sam, slov. kr. 21.
Samosatenski, Šamošaten Pavo 17.
Santich 95.
Sant Leute Gabriel 112.
Saraceni 5.
Saraevo 46., 68., 70., 71., 72., 74., 75., 76.. 78., 79., 80., 81., 82., 83., 84., 85., 86., 87. 95., 96., 98., 101., 104., 105.. 111.; Sarailie 83., 84., 85., 87.; Sarailia Iovo 81.
Sarapović 102.
Sarbli, Sarbljani, Sarblji, Syrbli, Škordiši, sarbski 13., 25., 30., 36., 37., 38., 44.. 87., 100.; Sarbska, Sarbska Zemlja, Serbia, Servia, Serbia, Smiderska ili Sarbska 29., 32., 41., 42, 43., 67., 95., 100., 107, 108., 109.
Sardenja 72.
Saroč, paša 66.
Saroš Mehmed, paša 80.
Sasina 45.
Sastebarsko vladanje 48.
Satmar 51.
Sava 12., 19., 26., 29., 40., 44., 47., 48., 49., 51., 52., 53., 56., 61., 66., 67., 70., 79., 80., 97.
Sazin 53., 54., 67.
Schivabadi Martinus 112.
Scopie, Skopie 88., 72., 75., 77., 95.
Sebeslav, harv. kr. 26.
Secbig Albertus 112.
Sedić fra Antun 81.
Segedin 66.
Selaković fra Martin 98.; Selakovići 81.
Selef, rieka 33.
Selimir, Želimir, harv. kr. 20.
Selim, tur. car 47., 48., 52., 53., 101.
Sellaf Joannes 112.
Seluma 8.
Senđeovar 50.
Senj, senjski 9., 19.. 28., 36., 39., 40., 47., 49., 58., 59., 63., 72.; Senjska Kraina 58., 61., 63., 66., 67., 68.; Senjani 10., 26., 34., 45., 46., 47., 48., 51., 52., 53., 55., 57., 58., 59., 62., 63., 67.

Scoci 100.
Seonica 85.
Serdar-baša 57.
Serdilaida, Šardilaida, slov. kr. 10., 11.
Serenec 51.
Seret 12., 49, 51., 52., 53., 56., 58, 59., 66., 67.: Seretlie 54.
Servar 50.
Sesen 50.
Severus S. 105.
Sič, grad 55.
Sigečica 12.
Sigidun, vidi: Biograd!
Siladi: Ladislav 44.; Miailo 44.
Silai Petar 49.
Simontornja 66.
Sinan: beg, kliš. glavar 56.; paša 50., 53., 55.; vezir 54., 57.
Sinigalia 10.
Sinj 66.; Sinjsko Polje 72.
Sirče Osman, paša 73.
Sirkanin Martinian Sv. 21.
Sirmio fra Ivan 99.
Sisak, Sisački varoš 13., 15., 18., 25., 56., 60.
Sixtus IV., papa 91.
Skadar 11., 42., 45.
Skender-beg 45.; Skenderci 10.; Skenderski Uros 10.; Skenderska Zemlja 9.
Skontrić fra Iuro 103.
Skoroević: fra Mato 101.; fra Toma biskup 109.
Skradin, skradinski 37., 38., 48., 111.; Skradinjani 40.; Skradinjanin Andro 60., 62., 68.
Slankamen 48.
Slapnica fra Iakov 96.
Slatina 57.
Slavić, harv. ban 30.
Slavonia, Slovinje, Slovinsko kraljestvo, Slovinska Zemlja 4., 11., 12, 13., 14., 15., 16, 17., 18., 20., 21., 22., 24., 26., 27., 44., 45., 50., 51., 52., 55., 60., 62., 63., 64.; Heneti, Slaui, Slovinci, slovinski 9., 10., 11., 12., 13., 15., 16., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 25., 26., 27., 30, 50., 94.
Slovaci ili Toti 13.
Slunj 54.
Smail, paša 82.
Smoliensko 58.
Smoljaci 60.
Smuska 95.
Sobieski Ivan, polj. kr. 63.
Sobota, grad 64.
Sodoma 5.
Sofia: 110.; ruska carica 63.
Sokolović Mustafa, bos. beg 51.
Solin 12., 20., 22., 62.
Solnok 66.
Solomun: madar. kr. 29.; židov. kr. 7.; Solomunova carkva 9., 11.
Solon 8.
Solonok, vidi pod: Sailenik!
Sombor 17.
Sombotel 58.
Sopron 64.
Sovićanin fra Andria 102.
Sparajovich Heruoja 95.
Splićani 32., 38., 40.; Splićanin fra Marin 95.; Split 30., 31., 56., 78., 111.
Srebarnica, srebarnički 41., 42., 45., 96., 100.; Srebarničani 42.
Sredički 60.
Srim, srimski 16., 17., 18., 20., 24., 29., 32., 40., 48., 111.; Srim, poglavar 29.
Stagnum, Ston 37., 91., 100.
Stanich, Stanić: fra Gabro 98.; fra Stipan 109.
Stanislav, garč. paćara 102.
Stari Čol 63.
Stari Dubrovnik 22.
Staržnica 44.
Stephanus, Stevo, Stipa, Stipan: 113.; bos. kr. 37., 38., 44.; IV., ugar. kr. 32., 35.; Čičin sin 74.; dalm. voivoda 30.; Dušan, raški kr. 37., 38.; Nemanja, Nemanjić. raški kr. 33., 36.; papa 16., 24, 27., 29.; V., ugar. kr. 35.; raški kr. 37.; sin Bele II., ugar. kr. 31.; sin Đeize, ugar. kr. 32.; sin Kolomanov 31.; slov. ban 35.; Sveti, parvi mučenik 14., 34.; 55.; Sveti, ugar. i slov. kr. 28., 29., 43., 59.; Thomae Kristich, Tomašević 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93., 94., 99.; 100., 101., 107., 108.; uiac Iuria Brankovića 41; Voslav, kr. 29.
Stina 67.
Stiničiak 47., 50., 54.
Stoini Biograd 38., 39., 40., 43., 44, 45., 46., 47., 48., 49., 50., 57., 58.
Straxeman fra Ivan 99.
Strigon, vidi pod: Ostrogon!
Stulić 53.
Stupčenica 50.
Subićevići, Subići 35., 38.
Sučurie 59., 110.
Suleiman: paša 83., 102.; tur. car 48., 49., 50., 51., 52., 67., 101.; tur. kr. 24.
Summa Eugenius 108.
Surig 44.
Surkovich fra Filip 99.
Sutinska, Sutintinska, Sutiska, Suttiesca, sutinski 74., 80., 81., 87., 88., 96., 97., 98., 99., 101., 102., 111.
Svečka voiska 60.
Sv. Ielina 51.
Sveta Zemlja 30., 31.
Sv. Iakov 50.
Sv. Iurai 40., 54.
Svetopuljk, kr. 24.
Svetovlad, kr. 27.
Svevlad, harv. kr. 20.
Svinjar 57.

Š.

Šabac 45., 48., 79.
Šaba: kraljica 7.; mavrit. kr. 26.
Šabić fra Iuro 97., 104.
Šabinian: papa 20.; slov. kr. 20.
Šaćir, tur voivoda 27.
Šadók 7.
Šahbanović 70.
Šain, paša 40.
Šakšonci 24., 31.; Šakšonia 50.
Šala 4.
Šaladin, egipat. kr. 32., 33.
Šalmanašar 8.
Šaluštio, mudrac 12.
Šamaria 7., 8.; Šamarita Menander 15.
Šambuka fra Mio, deneral 97., 103.
Šamia, šibila 6.
Šamuel 7.
Šanšon, židov. sudac 7.
Šara 5., 105.; Šaraceni 21.
Šardanapol, asir. kr. 7.
Šardinia 6., 25.
Šarduš 6.
Šaremberg Rodider, grof 64.
Šarkan Ambrož 48.
Šarmate 17.
Šaogor 6.
Šapor, perž. kr. 16., 18.

Šaro, pašin čeaia 67.
Šarus 4.
Šater 11.
Šatić Ivaniš 101.
Šaturn 5.
Šaul, parvi izrael. kr. 7.
Ščona 78.
Šedecia, posl. židov. kr 8.
Šelem, izrael. kr. 8.
Seleucio, sir. vladar 10.
Šella, gora 41.
Selverio, papa 20.
Šem 4., 5.
Semnic 63.
Šena, grad 10.
Senakerib, asir. kr. 8.
Seneka, mudrac 14.
Šepalih, grad 53.
Šepučški, Šepuški: Ivan 47.; kotar 54.; Stipan 47.
Šerdio: Galba, rim. cesar 14.; papa: 23., 26., 28.; Talian, kaluđer 21
Šereni, Šerenš, grof 75., 79.
Šeron, voivoda 11.
Šešt 38.
Šet 4.
Šetska Zemlja 32.
Šever, rim. cesar 16.
Severin, papa 22.
Šibeničani 37., 40., 42.; Šibenik, šibenički 19., 31., 39., 42.
Šibila, žena Gvida, ieruzalem. kr. 33.
Šicia 18.
Šicilia 6., 8., 20., 22., 26., 35., 49., 50.
Šidon 31., 36.
Šidismund: burgund. voivoda 29.; pečuiski biskup 46.; rim. cesar 42; ugar. kr. 40., 41.
Šikeuš, brat Pigmaliona, tir. kr. 7.
Šikleuš, Šikloš Šiklouš, 41, 50., 66.
Šikul: 6.; Moisie 58.
Šilveštar, papa 17.
Šimplicio, papa 19.
Šimun: bugar. kr. 27.; ieruzalem. biskup. 15.; Mihomilov brat, parvi raški kr. 34.; sveć. poglavar 11.; Vilovnik 15.; zagreb. biskup 50.
Šionska Gora 6.
Šipont 22.
Širakuža 8., 22.
Širia 5., 6., 7., 22., 23., 25., 31., 33., 34.,35., 41., 47., 48.
Širicio, papa 18.
Širuš 6.
Širvan, grad 54.
Šiti ili Šikambri 4., 9., 17., 35.; Šitia 9.
Šišt, Šišto, papa 16., 19., 45., 55.
Škocia 18., 61.
Školj sv. Nikole 34.
Škordiši ili Sarbljani, vidi pod: Sarbli!
Škot Ivan 36.
Šlezia 45.
Šlun Ieremia 53.
Šmirna 67.
Šofonia, prorok 8.
Šoić 72.
Šokci 72., 103.
Šokrat, mudrac 9.; naučitelj 19.
Šoreš, parvi egipat. vladar 4.
Šošter, papa 15.
Šoži 12.
Španja, Španjolska, Španjska, španjski 5., 6., 12., 19., 23., 24., 27., 32., 33., 34., 35., 46., 48., 60., 63., 72., 97.; Španjoli 13., 15., 49., 50., 53., 66.
Šparta, špartanski 5., 6., 10.
Špironsko Polje 36.
Štilik 18.
Štrabo 52.
Štridon 18.
Šuoncenberg, Šuorcemburg, Švencenburg: 57.; Iurai 60
Šupot 52.
Šurić, ban 39.
Šuring, dalm. kr. 28.; harv. kr. 18.
Šuvendi Lazar 51. 52., 54.
Švabi ili Švevia 5., 31
Švecia 25.; Švedi 60.
Šveu, njem. vladar 5.

T.

Taksil 10.
Talović: Franko, bos. i harv. ban 43.; Matiaš 43.
Tamara 5.
Tamarljan, Tamerlan, tatar. poglavar 41.
Tamislav, Tomislav ili Mislav, harv. kr. 26., 27.
Tangoder 35.
Tara, Tarah 5.
Tarakonski voivoda 35.
Tarkonel 68.
Tarkvin, rim. kr. 8.
Tarnava, Tirnavia, Tyrnavia 39., 45., 59., 95.; Tarnovčanin fra Filip 97., 102.
Tarpimir, harv. kr. 26., 28.
Tarsački, taršački ban 59.; Franjo 62; Gašpar 60., 61.; Iurai 61; proštenje 59. — Tarsat, Tersatum 36., 44., 49., 61., 95.; Terstiani 24.
Taršarik, kr. 20.
Tarš, grad 30.
Tata, grad 51., 57., 58., 65.
Tatari, tatarski 30., 34., 35, 36, 50., 51., 52., 53., 55., 56., 57, 58., 63., 66., 77.; Tatarska 53
Tatempoda Eražmo 62.
Tavran, vidi pod: Biograd.
Tavrsci, Turovci, Turovopoljci 12., 34.; Turovo Polje 56.
Tažiev dvor 55.
Tebani 6.; Tebe ili Tiva 6., 18.
Tebelin, bugar. i slov. kr. 23.
Tebi Tillo, Gark 9.
Tekele, Tekelia 63., 64., 66., 67.
Telešfor, papa 15
Temim, veliki poglavar 84., 85., 86.
Temišvar 50., 57., 72., 79., 104., 111.
Templarski red 36.
Temun, otok 52.
Teobald, navarski kr. 34.
Teodor, Tudor: antipapa 23.; avar. ban 25.; papa 22.
Teodora, garč. cesarica 29.
Teodemit, Teodomir, posavski kr. 19.
Teodorik, Tudorik: got., lat. kr. 19., 20.; sin Teodemirov 19.
Teodožio, rim. cesar: Mlaii 19.; Veliki 18.
Teofan, Theophanus: carigrad. cesar 26.; Diocliae seu Pechinae patriarcha 108.
Terac 67.
Terencio, pisac 11.
Teret 11.
Tero 82.
Teršian 16.
Tertav, paša 52.
Tešalia 6.
Tešanj 100.
Teševo 83.
Tetrić, istrianski voivoda 18.

Teuta, kr. 10.
Teutla Lovro 52.
Teutona, totski vladar 5.
Teutonički, vidi pod: Nimačka!
Težalonika, vidi pod: Sailenik!
Težbit Ilia 7.
Thomanovich Momcillus 109.
Thomas, Toma, Tomaš: apoštol 34 : bos. kr. 99., 100.; dalm. ban, knez od Sv. Iuria 40.; farensis episcopus 108.; od Akvina 35. — Thomassevich fra Simun 99. — Tomasović 85. — Tomašević, vidi pod: Stephanus! — Tomić fra Frano 83.
Thraces 88., 89.; Thracia, Tracia 13., 23., 95
Tiberio, rim. cesar 12., 13., 14, 23.
Tiburtinska šibila 13.
Tifliš, grad 54.
Timarčani 68.
Time 9.
Timenienc, Timnienac 100.
Timoteo, učenik Sv. Pavla, apoštola 15.
Tinjabegović, saraiev. ćeaia 104.
Tir, Tiro 7., 9., 31., 33., 36.
Tiridat[1]), kr. 14.
Tirol 23.; Tirolci 18.
Tisa 27., 29., 47., 51., 52., 60.
Tito: rim. cesar 15.; učenik sv. Pavla 14.
Tobia 8.
Tokai, tokaiski 51., 52.
Tola, židov. sudac 6.
Tolnok 50.
Tom 32.
Tomislav, vidi pod: Tamislav!
Tomombei, egip. poglavar 48.
Topal Osman-paša 73.
Toti 5. — Dalje vidi pod: Slovaci!
Traian, rim. cesar 15.
Tranšilvani aliti Erdeljci, vidi pod: Herdelj!
Trapezunsko cesarstvo 46.
Trautmanštof Šidišmund 58.
Travid, Travič, Treviž, trevižanski 38., 39., 41.
Travnik 68., 69., 71., 72., 73., 75, 78., 79., 80., 81., 82., 83., 84., 85., 86, 87.; Travanjsko Polje 68., 73.; Travničanin: fra Antun 97.; fra Franceško 98.
Tražimena 10.
Treber, osnovatelj Triera 5.
Trebević 71.
Trebign, Tribuny 95.
Trebinian, rim. cesar 16.
Trembova 63.
Trent 50.
Trepčin 44.
Trešćina 56.
Trifon, kapetan 11.
Trilali 92.
Tripol 33., 36.
Tritenta 10.
Trivali 9.
Trogir 19., 28., 29., 30., 31., 32., 39.; Trogirani 37., 40.; Trogiranin Augustin, zagrebački biskup 36.
Troia, troianski 6., 23.
Troš, frigijski kr. 6.
Trpeka Andria 48.
Tubal, izumitelj pievačkih instrumenata: gusala, tambura i t. d. 4.
Tubalkain, izumitelj kovačluka 4.
Tudorovo 64.
Tufekčin Iamak 80.
Tuia, voditeljica Harvata 22.
Tuiško, osnovatelj njemačke daržave 4.
Tuni, tunežki 49.
Turbe 68.
Turcae, Turci, Turčin, turcicus, turski 12, 22, 23., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 36., 39., 40., 41., 42., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 62., 63, 64., 65., 66., 67., 68., 69., 70., 71., 72., 73., 74., 75., 76, 77., 78., 79., 80., 81., 83., 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93., 94., 95., 96., 98., 99., 101., 104., 106., 107., 109., 110., 113., 114., 115.
Turelj 95.
Turigtinsko voevanje 12.
Turin 7.
Turoc Benko, harv. ban 59.
Turon, grad 18.
Turri: Iosip 54.; Iurai, kniški glavar 52.
Tutim, dalm. kr. 12.
Tvardava sv. Derarda 65.
Tvartko: bos. ban, kr. 39., 40., 41., 43., 66.

U.

Udbina, Udvina 46., 49., 54., 67.; Udvinska planina 58.
Udut 8.
Udžel 95.
Ugri, Ungarci, Ungari, Vngari, Vugri 4, 24., 27., 28., 29., 30., 31., 33., 35., 38., 41., 42., 43., 44., 50., 64., 65., 89., 90., 91., 92.; Ungaria, Ungarija, Vngaria 18., 28., 29., 31., 33., 34, 35., 36., 37., 38., 39., 42., 43, 44., 45., 46., 47., 48., 49., 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 57., 58., 59., 61., 62., 63., 64., 65., 67., 87., 88., 91., 93. — Dalje vidi pod: Mađari i dijelom pod: Huni!
Ugrinović fra Nikola, biskup 110.
Uidur, paša 68.
Uimam 63.
Ukraina 63.
Ulaman, bos. paša 50.
Uliša, cesar 39.
Umar, bugar. kr. 24.
Una, Unna 46., 51., 53., 54., 67., 68., 77.; Unje 58.; Unski Otočac 67.
Unac, Unnac 37., 78.
Uniadi Ianko 43., 44., 99.; Uniadov Matias, ugar. kr. 99.
Unuslav, harv. vladar 26.
Urban, papa 16., 30., 33., 35., 39., 59.
Urbin 46.
Uria 7., 8.
Urmiller 57.
Uros: harv., raški kr. 37., 38.; Stipan 39.
Uršin Benedikto, papa 73.
Usein, paša 70.
Usora, usorski 37., 40., 100.; Usorci 40.
Usrem-beg 50., 71., 95., 101.
Uvaldek, knez 64.
Užic, Užice 76., 77.

[1]) U tekstu ušljed tiskarske pogreške: тнрнддш.

V.

Vac 57., 65.
Vagleva 108.
Vag, rieka 24.
Vaikard Iva 61.
Valentinian, rim. cesar 18.
Valentin, urbinski duka 46.
Valent, rim. cesar 18.
Valkovo 40.
Vallišumbroža 30.
Valpovo 50.
Valjevo 77.
Vandali 15., 17., 18., 19., 30.; Vandalska 36.
Varad, Varadin 30., 31., 42., 57., 67., 72.; Varadinski Petar 46.
Vara, voda 62.
Varaždin 49., 62.; Varaždinci 34.
Varbas 75., 76., 100.
Varbovac 55.
Vareš 80., 84., 96.
Vargorac 110.
Varhdoljanin fra Ierolim 102.
Varljika 72.
Varljković Miat 78.
Vasiljevo Polje 98.
Vasilj, garč. cesar 28.
Vatikan 48.
Vedriš Iurai 57.
Velebić 63.
Veligrad 24.
Velika, veličanski 50., 53., 96., 97., 98., 103., 111.; Veličanin 103.
Veliki: Bažilo 18.; duka od Fiorence 66.; Karlo 18., 24., 29.; Konštantin 17., 18.; Teodožio 18.; Varad 61.
Vellemirus, episcopus cresseviensis et Narent. 108.
Velja 42.
Venceslao, Vencešlav: beč. cesar 39.; ugar. kr. 36.
Vener Šebaštian, mlet. glavar 52.
Veneti 90., 91.
Venuš 5.
Verbanus 92.
Verebeli Miailo 52.
Verebilsko Polje 61.
Verli 19., 20.
Verona 16., 41.
Veselicsich Vuxa 109.
Vešpažian, rim. cesar 15.; vojvoda 14.
Vešpin 24.
Vešuvia, Vešuvio, planina 15., 60
Vibanj 51.
Vicenca 41.
Vidam, grad 21.
Vid, harv. general 54.
Vidin 44., 68., 80.
Vidovac 62.
Viis, Vis 9., 11.
Vikin, parvi slov. biskup 26.
Viktor, papa 15., 29., 30.
Vilak Lovro, sriem. voivoda 47.
Vilar, mletač. voivoda 25.
Vilenica 80.
Vilić, teskeredžia 80., 81.
Vilušić Vlatko 100.
Vinica 54., 58.
Vinodol 20., 50., 51.
Vir 60.
Virđili, Virđilio: Maro 12., 13.; papa 20.
Virovitica 50., 57., 66.
Visoki, Visoko, visočki 80., 81., 83., 84., 85., 101., 102., 104.; Visočani 83.
Visovac 97.
Višeći, grad 45.
Višegrad 37., 77.
Višnovečki Miailo 62.
Vital Sveti 14.
Vitanović fra Iozip 102., 103.
Vitelian, Senjanin, papa 22.
Vitelio, rimski cesar 15.
Viteški red 31.
Vitovez Ivan od Grebena, slav. knez 44.
Vivarin 59.
Vladimirović Radivoi 101., 108., 109.
Vladislaus, Vladislav: brat Stipana bos. bana 37.; češki i ugar. voivoda 46., 47.; češki voivoda 32.; Iadel, litv. voivoda, polj. kr. 40., 43.; polj. kr. 60.; sin Hercega Stipana 45., 89.; srebrenički glavar 42.
Vlah, Vlainja, Vlasi, vlaški 10., 27., 52., 57., 58., 60., 63., 65., 75., 82., 86., 100., 102., 104., 105., 106., 107.; Vlaška 13., 17., 36., 44., 53.
Vlainjić Delibaša 82., 84.
Vlašić, planina 80.
Vlat 52.
Vlatkovich, Vlatković: Iurai, knez 46.; Ivaniš 100.; Stephanus, Stipan 101., 108., 109.
Voiacha[1]) 87., 89.
Voiković: fra Gargo 102.; Ivan 59.
Voinić fra Iakov 101.,
Voinović: Ianko 53.; Stipan, ogulinski kapetan 66.
Vojslauus 88.
Vragović Baltašar 55.
Vrana 39., 40., 41.
Vranduk 84.
Vratnik 80.
Vredelana, varoš 36.
Vsora 108., 109.
Vučević fra Antun 82., 83.
Vučiaković, kapetan 84.
Vučić Harvoia, Herivoi, Hervoia, Hervoi 41., 42.
Vučković fra Mato 102.
Vuia, voditeljica Harvata 22.
Vuić fra Iuro 102.
Vukacs, filius Vukmani 88.
Vukčić Vladislav 101.
Vukašin, raški kr. 39.
Vuk, furl. voivoda 22.
Vukich Vladislaus 109.
Vukmanus Pribilae 88.
Vukovarsko Polje 47.
Vuković: baša 85.; Vlatko 40.
Vulkan, kovač 6.

Z.

Zabak 56.
Zabulon 6., 8.
Zadar, zadarski 28., 30., 31., 34., 37., 38., 39., 40., 41., 72., 74., 112.; Zadrani 32., 33., 36.; Zadarski Pavo 25.
Zadvarie 96.
Zagreb, zagrebački 34., 40., 45., 46., 47., 49., 50., 51., 55., 56., 59.
Zakaria 7., 8., 13.
Zaljevac 100.
Zambri 7.
Zant 52.
Zaostrog 96., 98., 110.
Zapola, Zapolia, Zapapolski: Ivan 48., 49., 50., 51., 53.; Stipan 45., 46.
Zaram 5.

[1]) U tekstu ušljed tiskarske pogreške: Voicsa.

Zavalje, Zavalje 60., 65.
Zefirin, papa 16.
Zelena Kosza 95.
Zemun 21., 32., 48.
Zenon, garč. cesar 19.
Zischeler Paulus 112.
Zići Toma 48.
Zlatarić fra Stipan 96.
Zmaević Vice, zadarski arcibiskup 112.
Zorobabel 9.
Zožim, papa 19.
Zvarča 62.
Zvizdović fra Anđeo 101.
Zvonimir (Petar), harv. kr. 30.
Zvornik, zvornički 45., 67., 72., 75., 81., 101., 103., 108., 109.
Zrinj 38., 50., 53., 67., 77.; Zrinjani 50.; Zrinski, Zrinjski: ban 57.; Ivan 50.; Iurai 55.; 58., 59.; Nikola 50., 51., 52., 58., 59., 60., 61., 62.; Petar 60., 61., 62.; trg 64.

Ž.

Željižnica 71.
Žepče 79., 85.
Židovi, Žudie, Žudii, ludei, židovski, žudinski 4., 5., 6., 7., 8., 9., 14., 33., 35., 47. — Dalje vidi pod: Ćifuti i Španjoli!
Županjac 85.

Narodno ribarstvo u Bosni i Hercegovini.

II. Hercegovina.

Napisao

Vejsil Ćurčić.

Svršetak [1]).

Popis riba.

Iz hercegovačkih voda poznato mi je u svemu 35 vrsta riba, koje sam ja većim dijelom prikupio sam sobom i pomoću naših domaćih ribara. Samo mali broj riba, i to poglavito iz najdonjeg toka Neretve, koje moguće nikako ili vrlo rijetko uopće i prelaze na hercegovačku stranu, zabilježio sam po spomenutom djelu Heckela i Knera kao i po nekojim drugim piscima: Kolombatoviću i Kišpatiću.

Ko bude u boljim prilikama te uzmogne pomnije ispitavati hercegovačke ribe, moguće da će naći još koju vrstu više.

Morske ribe, kojih nema u Heckel-Knerovu djelu, poredane su po Kišpatićevu djelu »Ribe«, što ga je izdala »Matica Hrvatska«.

1. **Lubin.**

Labrax lupus Cuv. — Seebarsch.

Lubin [2]) je vrlo obična riba u Sredozemnom Moru, ali zalazi i u slatke vode. Aristotel je poznavao i opisao ovu ribu pod imenom »labrax« a Plinije pod imenom »lupus« (vuk). Oba ova naučenjaka hvalili su lubina radi njegova izvrsna mesa. Plinije veli, da su izvrsni bili osobito oni morski lubini, što su hvatani u Tiberu kod Rima, jer su se hranili izmetinama, te su jako pretljali. U starom vijeku cijenili su u opće više lubine uhvaćene u slatkim vodama nego one iz mora. Velik je to događaj bio svaki put, kad bi se lubini pojavili na ušću rijeka:

»Evganskog Timava dočekuje ušće daunski lubin,
S morskom srčući solju vodicu slatku«.

Ovako nas uči veliki obožavatelj riba Martial [3]).

---

[1]) Vidi ovaj Glasnik, 1913., str. 421.—513. i 1915. str. 37.—106.

[2]) Kišpatić nabraja za lubina ova imena: smudut, luben, lubin, lubanj, ljubljaj, agača i talianski branzino.

Kolombatović, Godišnje izvješće c. kr. vel. realke u Splitu 1885./1886.: Imenik kralježnjaka Dalmacije str. VI. veli, da narod kaže »lubina« onome, što je u trbuhu životinje, pa misli, da je ime lubin odatle za ovu ribu, što se uopće nade u njenu trbuhu natrpano ribe, koju ona hitro lovi.

[3]) M. Val. Martialis: Epigrammaton lib. XIII. 59.

Lubin zalazi i u našu Neretvu, ali kako se čini, samo do na ušće Krupe, gdje prebiva u velikim jatima. Uz Krupu ulazi on samo dotle, dokle ona malo brzā, ali u Blatu ga nema nikada. Na hiljade lubina vida se od jeseni do u proljeće na ušću Krupe, gdje love sitnu ribu. On se obično zakloni (»zaskoni«) za kladu ili kamen u brzoj čistoj vodi, i to u dubini, odakle preža na svoj plijen, za kojim se zaleti munjevitom brzinom. Dogodi se često pa iskoči na suho za ribom. Kada izađu na pličinu za sitnom ribom, onda se od veselja izvrće i otire o pijesak.

Blatski ribari misle, da se lubin ne mrijesti u ondješnjim vodama, već po svoj prilici u moru. Po Kišpatiću se smudut mrijesti rano ili kasno u proljeće prema toplini i mjestu, gdje se nalazi, dočim Kosić baš obratno tvrdi, t. j. da se smudut mrijesti u jesen i zimu.

Lubin se hrani u nas gotovo isključivo sitnom ribom, pa se radi svoje proždrljivosti najviše i hvata na palangar, na koji se natakne mala riba; najbolje je nataknuti sitnu jegulju. Rjeđe se hvata u poradu ili mrežu, jer je vrlo lukav, pa se zna vješto izvući, kad zapane u nju.

Najviši komadi, što su ih hvatali na Krupi, bili su do 5 *kg* teški, dočim su obični komadi od kilu do kile i pô. Inače može lubin narasti do 1 *m* duljine i 10 *kg* težine.

Meso mu je vrlo kusno, vele naši ribari, a najbolje je kada se ispeče na ražnju.

2. Zlatva[1]).

Chrysophrys aurata C. V. — Gemeiner Goldbrassen.

Naši ribari u Blatu prozvali su ovu ribu zlatvom zato, što joj je ljuska kao zlatna i prelijeva se u različne boje, naročito plavu, ljubičastu, modru i t. d., pa se od ljepote ne možeš nagledati ove prekrasne ribe.

U pramaljeće izlazi zlatva iz mora Neretvom gotovo do navrh Krupe, ali u samo Blato ne zađe ona nikada. Ribari drže da ona dolazi u Krupu, da se tu izmrijesti, jer kada ide iz mora, nađe se često u jednome komadu do $^1/_2$ *kg* jaja, a kada se vraća, prazna je. Prema tome mora dakle da se ona negdje izmrijesti. Nekoji su mi ribari pričali, da se u Drijenu, dubokom zatonu Deranskog Jezera u Gornjem Blatu, vidaju u velikim jatima nekakve osobito sitne ribice, pa oni misle, da je to mlađ zlatvina.

Zlatva može narasti vrlo krupna, pa su ih hvatali i od 4—5 *kg* težine, ali su najobičniji komadi od 1 *kg* do $1^1/_2$ *kg*.

Vrlo je teško hvatati ovu ribu, i to samo u porade na jazovima. U tu svrhu mora se jaz naročito dobro zagraditi dračom i smrekom, kojom se poplete povrh ljesa, da riba ne može preko ljesa preći. Najviše se zlatve uhvati na Boškovića jazu (vidi *sliku 33)*. Jedan drugi jaz (oca Iv. Boškovića) zvao se dapače »Zlatvenjak«, jer se na njemu hvatalo ponajviše zlatve.

Zlatva ne ide nipošto u mrežu, već čim zapazi mrežu, digne se odmah povrh vode i pređe preko nje.

[1]) U Metkoviću čuo sam ime »orada« za ovu ribu. Kišpatić (str. 407.) navada ova imena: ovrata, podlanica i komarča, a Kolombatović (str. VIII.): ovrata, zlatnica.

Začudo kako je ova riba vrlo osjetljiva, i ako samo malo udari glavom o drvo, već ugine; također i u poradama odmah pokrepa.

Pošto je zlatva sasvijem dlakava riba, ne može se jesti, što se ne će sasvijem sitno nasjeckati s obje strane od glave pa do repa, i to koso. Radi toga je i njezina cijena vrlo niska — najviše 50 filira na kilu. Inače je ona najsočnija riba, što sam je jeo u Hercegovini. Zato naši ribari i vele za nju: »Manje ribe, a više hljeba«, jer je previše masna; malo samo zaudara morem.

3. **Bodonja** ili **mali lubin.**

Gasterosteus aculeatus Bl. — Stichling[1]).

U rijeci Krupi pa i u samom Blatu, naročito oko vrelâ, viđa se bodonja u velikoj množini. Ime je svoje dobio od bodljika, što ih ima na perajama, te mu služe za obranu. I glavatica pa i zubatak, te dvije najveće grabežljivice hercegovačkih voda, boje se njegovih bodljika. Kad ga koja riba prizajmi, on se nakostreši i na taj se način obrani.

O njegovu mrijestu nijesam mogao u Blatu ništa saznati, jer se po svoj prilici radi velikih dubina tuda i ne mrijesti, već traži plića, pjeskovita mjesta u bistroj vodi. Nekoje vrste bodonja (Kišpatić ih po ruskome nazivlje koljuške) objese svoja gnijezda o vodeno bilje i malo ih poodignu od zemlje, tako da vise u vodi; nekoji opet prave gnijezda ponajviše na plitkim pjeskovitim mjestima. Naš bodonja mrijesti po pijesku, i pošto nema prikladnih mjesta nigdje na dônjem toku Neretve, uzlazi on uz ovu rijeku čak na Bunu, i tu je izabrao mali potočić Posrt, gdje se on izmrijesti u pramaljeće, samo ako Posrt prije ne presuši.

U Blagaju zovu ovu nježnu ali ratobornu ribicu »kulja«, jer vele, da je uvijek kuljava, puna jaja.

Bodonja nije dakako nizašto, niti ga tko hvata.

4. **Kamenarica.**

Cottus gobio Cuv. — Koppe, Groppe[2]).

Geljavcem[3]) zovu ovu ribu oko Konjica, valjada zato, što se polagano vuče — gelja, a u Hutovu Blatu vele joj kamenarica, jer se uvijek drži kamenja. U Neretvi, a još više u nekojim njezinim pritokama, kao n. pr. u Rami, ima geljavca u izobilju i njime se izvrsno hrane naše krupne pastrve (salmonide): zubatak i glavatica.

Geljavac se mrijesti u martu i aprilu, i to ženka snese svoja jaja gdjegod ispod kamenja, koja muški po 3—4 nedjelje savjesno čuva.

Geljavca također nitko ne hvata, jedino je od koristi, što se njime pastrve prehranjuju. Ribari oko Rame znadu to, pa ga hvataju za natku (meku) na udicu, jer zubatak u Rami leti najbolje na ovu natku.

[1]) Heckel-Kner str. 38., sl. 16.
[2]) Heckel-Kner str. 27., sl. 9.
[3]) Treba razlikovati geljavca od keljavca; u Bosni mu kažu peš.
[4]) Kišpatić: zlatan, zlatoperac, vrećinaš.

5. Cipo žuti ili žutac.

Mugil auratus. — Meeräsche.

Ova lukava i suviše oprezna riba zalazi također u naše vode i to samo do u Blato, jer mimo ušće Krupe ne prolazi ova dalje uz Neretvu. Kad su velike vode, nađe se i žutaca po Blatu u svako doba godine, gdje prebivaju u jatima i obično izmiješani s crnim cipolom. Za ciče zime i kada je snijeg, cipoli se povuku u toplija vrela.

Ribari tvrde, da se žutac hrani jedino zemljom i gnjilom travom, ali da je i uz ovu slabu hranu sasvijem debeo i vrlo dobar za jelo. U proljeće, kad udari trava i počne gnjiti, dolaze cipoli pod onu gnjilu travu i jedu. To se vidi najbolje po tome, jer kako on sisa travu, tako se ona drma. Na takovim mjestima biju ih ribari najviše ostvama. Kad cipoli izađu na pličinu, onda se gazimice gone ostvama, pa tada bacaju ostve i pustimice za njima.

Zanimljivo je hvatanje cipola u mrežu. Gdje se spazi jato cipola, tu se popnu mreže (po nekoliko ih se naveže jedna na drugu) i to tako, da plutna budu navrh vode, jer bi cipoli inače prešli preko mreže, pošto oni većinom plivaju povrh vode. Oba se kraja mreže saviju u kolute. Po nekoliko ribara zađu u trupinama i natjeravaju bucaljkama malo poizdaljega ono jato prema sredini mreže. Kad se ribari približe mreži, razdijele se i okrenu prema kolima i ugone u njih ribu. Cipoli bježeći pred lovcima zbiju se u kola, pa kad im dotješnja, preskaču oni jednostavno preko mreže. Da se tome doskoči, naveze se po jedan ribar u trupini nad svako kolo i stoji mirno dok oni nagone. Događa se pa mnogo cipola iskoči iz kola upravo u čamac, što stoji nad kolom. Dogodilo se jedamput ovo: Pod Svitavom u Dônjem Blatu sjedio je jedan oružnički narednik u trupini nad kolom, i dok su ostali lovci (6 trupa) nagonili ribu, skočio je iz kola u njegov čamac 131 komad cipola. Uopće ako samo jedna riba pogodi pravac, onda čitavo jato krene za njom. Dapače i sasvijem sitne ribice umiju se preko mreže prebaciti, Isto tako, kada cipo leži na zemlji pa se preplaši od trupine, skoči on takom brzinom iz vode, da često iskoči u trupinu ili udari o ribara. Vele, da on može iskočiti iz vode jedan do jedan i pô metar u visinu, i to po nekoliko puta uzastopice. Cipo skače u polukrugu i ponakrivi se na lijevu stranu[1]).

Kad cipoli sami od sebe skaču, drže to nekoji lovci za predznak, da će se vrijeme promijeniti i da će voda pomladiti. No ovo nije baš stalno, jer oni skaču svaki dan. Sasvijem je drugo kada cipoli, na hiljade njih, izmole glave iz vode, pa se čuje kako capaju (mlate gubicama): onda se možeš nadati nekoj promjeni vremena[2]). Ovaj se prizor može najljepše promatrati na ušću Krupe u Neretvu. Prije su ih ovuda mnogo tako bili iz pušaka. Ako se odmah ne uhvati, potone brzo.

Kada se cipoli povuku u toplija vrela, onda se na takovim mjestima zapne mreža oko vira ili vrela i natjera bucaljkom. Na vrelima ih se može na ovaj način puno uhvatiti.

---

[1]) Kosić »Ribe dubrovačke« u Radu J. Akademije. br. 155., str. 29. veli o lovu na cipole, da i Otočani, navlaš Šipanjani hvataju ovu ribu frondžatom: ribari voze ladom na luk, te mrežom zagrade skraja na kraj jedno mjesto, gdje vide da ima ribe, koja ostaje napokon unutra; bucajući tada u more posebnom spravom, zvatom »bucanj«, plaše ribu, koja bježi tamo amo i tako upada u mrežu. Zgodi se, da se nekoliko poplašene ribe sakrije među hridine; to pak ubijaju ostima (ostvama).

[2]) U Dubrovniku vele da cipoli glavaju, a za ovo ih vrijeme i u Dubrovniku biju iz pušaka.

Cipo žuti nade se u nas najviši od oke ($1^1/_4$ *kg*), običniji su komadi do po kile. U premaljeće je cipo najbolji, jer ima dobre paše, pa je sočan kao i jegulja.

Naši ribari vele, da se cipoli mrijeste u moru, i to u ljetu, jer tada odlaze iz Blata. Kadikad se vidaju pod jesen i u Blatu pojedini cipoli s jajima, no to su valjada zaostali egzemplari.

O njihovu mrijestu čuo sam u Trpnju, da cipoli prolaze kraj Trpnja u mjesecu augustu i tamošnji ribari vele, da cipoli tada putuju iz Neretve put Bojane za Skadarsko Jezero. U ovo su vrijeme oni puni ikre, ili kako Trpnjani vele butarde (od lal. buttare baciti, izbaciti), a kada se odozdo vraćaju, u februaru i jedan dio marta, prazni su[1]). Po njihovu mišljenju izmrijestili su se oni za to vrijeme svakako negdje u Skadarskom Jezeru, odakle se po njihovu mišljenju i dobiva suha butarda[2]). Ova gornja tvrdnja ne će moguće biti istinita, jer se cipoli, kako potpunim pravom naši ribari vele, zaista mrijeste u moru, i to na pličinama uzduž grčke obale.

Cipoli se na svojem putovanju drže uvijek kraja, 20—30 *m* od obale. Kad straža, koja je oko Trpnja na kojem rtu u to doba postavljena samo zato, da pazi, kada će se pojaviti cipoli (čuje se i cipovi), najavi njihov dolazak, onda Trpnjani brzebolje popnu mreže na jednom kraju vale (zatona) tako, da cipolima put prepriječe. Čim su cipoli ušli u valu, onda se mrežom zatvori sasvijem dotična vala i lov je gotov, samo još treba natjerati ribu bucaljkama u mrežu.

6. **Cipo crni** ili **šupljak.**

Mugil capito. — Großkopf.

»Crni« se zove zato, jer je po leđima uvijek crn, a šupljak, jer u želucu nema ništa osim zemlje i vode; mršav je. Sasvijem sitne cipole zovu u Blatu »ekseraši«. U Hutovu Blatu nalazi se crnog cipola najviše oko vrela, gdje se zadržaje povrh vode i u velikim jatima.

U mreže se mnogo lakše hvata nego žuti cipo, a ide i u porade na jazovima; također i šupljake biju ostvama gazimice.

Najveći komadi u Blatu budu od 1 *kg* težine, a najviše ih je od $^1/_4$ *kg*. Šupljak je vrlo žilave naravi. Meso mu je dobro za jelo, ali ne tako kao od žutog cipola. Moram ovdje istaknuti, da naši cipoli u Blatu nemaju nikada tako kusno i slatko meso kao oni iz mora, jer čim dođu u Blato, zaudaraju blatom već poslije kratkog vremena.

I on se mrijesti u moru i putuje na mrijest kad i žuti, ali čim počne omladivati voda u premaljeće u Blatu, dolaze opet obadva natrag ovamo.

Naši ribari ne poznaju nijedne druge vrste cipola, koja bi zalazila u hercegovačke vode[3]).

---

[1]) Po Kosiću l. c. mrijeste se cipoli u jesensko doba godine.

[2]) K. Jireček: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. (Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften in Wien 1912) veli, da je u srednjem vijeku izvažana osoljena ikra (tal. bottarga) iz Valone i Drača.

Kosić drži da većina te ikre potječe od vrste *M. chelo.*

[3]) Kolombatović (Izvješće 85/86. str. XIII.) nabraja slijedeće vrste fam. *Mugilida* (Cipola) iz dalmatinskih mora: *Mugil cephalus* Cuv. (Cipol ili Cipal babaš ili bataš). Običan *M. capito*

7. Oblić.

Rhombus maximus.

Kišpatić (str. 211.) tvrdi, da se u Neretvi nalazi rumbac, romb, obliš ili oblić i da ga tuda love u velikoj množini, a gdje kad i velike komade[1]). Meni nije poznato, da ova vrsta zalazi dalje gore uz Neretvu, a zacijelo pak mogu reći, da u Hutovo Blato ne izlazi nikada, jer teško bi se on provukao a da ga ne bi opazili naši ribari.

Lijeva strana, na kojoj su oči, različito je bojadisana: sad žućkasto siva, sad opet zagasitija i smeđa, a uz to je često nešto svijetlima i nepravilnima pjegama išarana. Tijelo mu je šire nego u ostalih listova. Naraste do *2 m* (Kišpatić).

Randolet tvrdi, da je vidio jednog oblića, koji je bio *3 m* dug, *2 m* širok i *1 m* debeo.

U premaljeće primiče se oblić obali, da se izmrijesti (Kišpatić); po Kosiću plodi se on u junu.

8. Glatki rumbac[2]).

Rhombus laevis. — Glattblatt.

Ovaj je rumbac puno manji od gornjeg i glatke je površine. U mladosti je on blijede, crvenkasto-smeđe boje s tamnim pjegama, a kasnije postane zagasitiji i dobije uz smeđu šaru biserne pjege (Kišpatić).

Kosić veli, da ima glatkog rumbaca u Neretvi isto tako uizobilju kao i oblića. U zbirci sarajevskog muzeja ima jedan egzemplar ove vrste, koji je uhvaćen u Neretvi, ali ispod Metkovića; u Blatu ga za stalno nema.

Po istome piscu plodi se on u jeseni.

9. Kalkan.

Platessa passer. — Flunder.

Kalkan spada također kao i obje gornje vrste u mnogobrojnu familiju listova, živi u moru, no izlazi i on u slatke vode. Već ime list obilježuje njihov neobični oblik tijela, jer su to sasvim plosnate ribe. Tijelo im je kao i kod većine drugih riba sa strane stisnuto, samo što listovi ne drže hrbat gore, nego plivaju na lijevoj ili na desnoj strani, pa su im i oba oka na jednoj strani. Dok su sasvijem sitne, plivaju i listovi kao i druge ribice i tek kad poodrastu, izvale se na stranu i drže se dna, gdje gotovo cio život probave.

Kalkan je turska riječ i znači okrugli štit od kože, što su ga stari na ruci nosili i branili se od neprijateljskih strelica. Ovo je ime dosta zgodno i odgovara njegovu obliku. U Metkoviću čuo sam za nj ime »iverak«, jer vele da naliči na iver (trijesku).

Cuv. (C. balavac). Ne obilan. *M. auratus* Risso (C. Zlatanac) Zlatar, Zlatoperac. Ne rijedak. *M. saliens* Risso. (C. macar), C. putnik. Ne rijedak. *M. chelo* Cuv. (C. krpousnac) C. bir., C. bavus, C. putnik. Ne rijedak, navlastito zimi. *M. labeo* Cuv. (C. pešnjac). Ne rijedak ljeti i jeseni.

Kišpatić nabraja još i ova narodna imena: javra *(M. cephalus)*, slinavac, dugaš, mržnjak, bavuš *(M. saliens)* putnik, platun *(M. chelo)* i plutaš *(M. labeo)*.

[1]) Isp. Kolombatović: »Pesci delle acque di Spalato«, 1881.

[2]) Kišpatić str. 211.; Kosić str. 12.

Kalkana ima u Neretvi u svako doba godine, pa izlazi uz ovu rijeku do više Žitomišljića i po svoj prilici ima ga ovuda sve do onog ranije spomenutog slapa na ušću Bune: tu je voda prebrza i teško da bi on mogao uzaći na tom mjestu. Radi toga mostarski ga ribari i ne poznaju. U Bregavi ga ima također dosta i dokle Neretva izgoni podusporu u ovoj rijeci, od prilike do Kozije Stijene, dotle istjera i pržinu (pijesak), pa se na toj pržini nađe i kalkana. I u Krupi ga ima u svako doba. Kalkan je također jedina vrsta listova, koja zalazi i u Blato, i tu on probavi od jeseni pa do u premaljeće. Čim voda počne uzmicati, bježi i kalkan s drugom ribom iz Blata u tekuće zdrave vode; bonu vodu on uopće izbjegava, te se u Blatu najradije i zadržaje oko vrela.

U Blatu ga nema previše i računa se, da se ovdje uhvati svega za cijelu godinu oko 100—150 *kg*. Ribari su nalazili po Blatu pojedinih komada od 1—1½ *kg* težine, ali ovakovi su rijetki, najobičniji su od ¼—½ *kg*. Razmjerno mnogo više krupnih kalkana nađe se u Neretvi, pa od kile nijesu nimalo rijetki komadi. Inače naraste kalkan 25—30 *cm* duljine i 2—3 *kg* težine.

Boje je sad tamnije, sad svijetlije smeđe, a uz to išaran tamnim pjegama. Donja je strana žućkasto bijela i posuta sitnim crnim pjegama. On se zatrpa u pržinu, koju vanrednom brzinom nabacuje na se, i samo mu glava s njegovim nabuljenim očima viri iz pijeska ili mulja. Oči su u kalkana obično na desnoj strani, a nađe ih se također i s očima na lijevoj strani.

Kad on leži na pijesku, ne razlikuje se u boji nimalo od svoje okoline, i tu ga može spaziti samo ribarevo vješto oko. Tada ga i nabadaju na jaku žicu (harpuna sa dva jezičca) ili ga biju običnim ostvama [1]).

Osim ostvama uhvate naši ribari u Blatu i pogdjekoji komad u porade na jazovima.

U Blatu žive kalkani pojedince, ali u Neretvi nađe ih se na prikladnim mjestima na mekoj pržini i po nekoliko zajedno. Naročito ih mnogo ima na desnoj strani Neretve ispod Gabele spram Dračeva, pa su tuda hvatali 25—30 *kg* za jedan dan. Kad voda zamuti, zadu ribari s mrežom zagažnjačom po plitkim mjestima i hvataju.

Kalkan mrijesti pod konac zime ili u proljeće, i nosi u sebi silnu množinu jaja, koja su nešto veća od jednog milimetra (Kišpatić), po Kosiću pak mrijesti se u novembru i decembru. Naši ribari ne znaju ništa o njegovu mrijestu, jer valjada kalkan i ne mrijesti u Blatu.

Ova se riba hrani kao i jegulja gujinom, koju kopa i traži u mulju ili koskom ispod kamenja. Meso mu je prvo za jeguljom, vele tamošnji ribari, i plaća se na mjestu 70—80 h na *kg*. Pripravljaju ga kao i druge ribe. Prije su nekako pekli kalkane i slagali u kutije te razašiljali.

10. **Zalistak.**

Solea vulgaris. — Zunge.

Kišpatić str. 213.; sl. 85. spominje i ovu vrstu lista iz Neretve, a i Kolombatović (Izvješće str. XV) veli, da je zalistak vrlo običan po dônjim tokovima

[1]) Kalkan je začudno vrlo žilava života. Jedan mi je ribar pričao, kako je iz jednog kalkana crijeva iskinuo, a on mu je još pobjegao.

rijeka. Po svoj prilici drži se ova riba samog ušća Neretve, jer ga naši ribari nijesu nikada vidali na hercegovačkoj strani, niti znadu šta o njemu.

Tijelo mu je otegnuto. Oči stoje na desnoj strani i ta je strana smeđa, dok je dônja strana čisto bijela. Naraste na 30 do 60 *cm*, te bude onda 2—4 *kg* težak. Zalistak se drži najviše u većoj dubini na muljevitu dnu. Po zimi povuče se u veću dubljinu. Doba mrijestenja pada po Kišpatiću između februara i juna, prema moru, u kom živi, dočim Kosić tvrdi, da se mrijesti u jeseni.

11. „Šaran".

Cyprinus carassius Lin.

Ovu vrstu ribe poznajemo već otprije iz naših voda sjeverne Bosne. U Dolini na Savi ima ga u izobilju po tamošnjim močvarama a zovu ga karas[1]). Močvare su sjeverne Bosne po svoj prilici, koliko je meni poznato, najjužnija tačka prirodnog rasprostranjena ove vrste šarana[2]).

Prije nekoliko godina donešena je ova riba odnekle izvana i puštena u Trebišnjicu, i to baš oko Trebinja, gdje je rijeka vrlo tiha i prilično duboka, a osim toga ima i dubok jarak oko »grada«. Ovuda ima dovoljno mulja i trave, što upravo i treba karasu. Radi toga se je on na ovom mjestu sve do dandanas i održao; gore naviše uz rijeku nema ga po svoj prilici nikako, jer bi ga inače gdje bilo našli trebinjski ribari. Ima doduše prikladnih mjesta za karasa ispod vrela Trebišnjice pa sve do manastira Dobričeva, gdje bi on zastalno i uspijevao dobro, ali ga ondje nema, i to iz jednostavnog razloga, što je razmak između ova dva mjesta prilično velik, korito rijeke ogoljćeno i tvrdo, voda brza i, što je najglavnije, nema hrane. Zato se »šaran«, kako ga Trebinjci zovu, nije ni maknuo s onog mjesta, gdje su ga bacili.

Priča se da uz velike vode Trebišnjica snese katkad po koji komad šarana do u Popovo, te da su ih nekoja vrela u Hutovu Blatu izbacivala sasvijem izrazbijane.

U Trebišnjici narastu karasi prilično golemi.

12. Likarica.

Alburnus alburnellus[3]).

Pod narodnim imenima: *likarica, zelenka, svitloka, zlatka* i *mala zlatva* poznata je ova mala, lijepa, vrlo živahna ribica u vodama područja dônjeg toka Neretve. Prvo i četvrto ime čuje se u Blatu, drugo u Bregavi (Stolac), treće u Tihaljini i peto u dônjem toku posljednje rijeke — dakle u Trebežatu.

Likarica je dobila ime odatle, jer su ih u staro doba nizali na lik mjesto kanafe. To je najmanja vrsta gere, a hrani se jajima drugih košljivih riba, pa je za to i ima najviše u proljeće, kad se mrijesti druga riba. Pogdjekoja ostane i

---

[1]) Isp. moje Nar. ribarstvo str. 78. (Glasnik 1910. str. 456.)

[2]) »Krapa« ima u Skadarskom jezeru. (Vidi »Srbski etnografski zbornik« XIII. Beograd 1909.). Po Steindachneru (Sitzungsberichte d. Ak. d. Wiss. in Wien, sv. LXXXVI. 1882., str. 73.) je to *Cyprinus carpio* L., dakle pravi šaran, te su vrlo obični komadi od 15 funti.

[3]) *Alburnus alborella* Heck-Kner = *Alburnus lucidus*.

preko zime blizu toplijih vrela, a i inače se ona zadržaje više u mlakijem vodama a studene izbjegava. Ribari u Blatu neznaju niti odakle ona dolazi niti kada mrijesti, jer ne mrijesti nikako u Blatu. Ja sam jednu likaricu rasparao na 18./IX. 1910. i ona je bila puna jaja. Moguće da je taj komad zaostao u Blatu pa se mrijest razbio.

U Bregavi ima ove ribice prilično mnogo, i to ispod Stôca pa do Provalije, a zovu je zelenka, jer je odozgo zelena i lijepo se prelijeva u zlatno. Zelenka se i mrijesti po Bregavi na pijesku, gdje se zbije u velika jata. One izbace toliko jaja da se može pregrštima grabiti po rječici. U Stôcu vele da zelenka ide na mrijest oko mjeseca juna. Na 20. aprila rasporio sam nekoliko zelenki i u svakoj je bilo dosta jaja.

Osim Bregave našao sam ove ribe u Trebežatu i Tihaljini.

I u Jasenici niže Mostara ima jedna vrsta ribe, koju zovu zelenkom. Ma da je nijesam vidio, držim da je to ista riba. Doduše tvrdio je Ivan Šunjić Nikolin iz Jasenice, da je njihova zelenka isto što i prikanac iz Mostarskog Blata[1]), pa je ostao pri svojoj tvrdnji, i kad sam mu ja pokazao u boci prikance. No čini mi se da Šunjić nije pravi onaj naš ribar, koji pozna u potančine i najmanje razlike izmedu pojedinih vrsta riba.

Pomenuti Šunjić pričao mi je i to, da za vrijeme poplava izađe ta ribica u velikim množinama po polju, ali je ona vrlo oprezna i bježi odmah, čim voda počne padati. Šunjić ne zna kada se zelenka mrijesti.

Likarica naraste najveća od prsta, pa ih ide u kilu 80—150 komada. Ona je jegulji najmilija hrana. Kad nema druge ribe, a glad pritisne, onda za nevolju hvataju ribari i nju te jedu.

Prvi su našli ovu ribu u našim vodama Heckel i Kner, a za njima Kolombatović, i to u Neretvi; pošljednji je spominje pod narodnim imenom »svjetloka«, »bjelica« (*Alburnus alborella* Heckel-Kner), »što se svijetli kad je u vodi.« Ime svjetloka sastavljeno je od svijetlo i oko, kao n. pr. crnoočić (sitni keljavac).

Heckel-Kner vele, da likarica živi u jatima, u jezerima i rijekama, mrijesti se u junu i julu, te je ribari osobito rado upotrebljavaju za natku. Čini se, vele oni, da ova riba nadomještava na jugu *Alburnus lucidus*[2]), jer što je njima bilo poznato, Botzen je bio najsjevernija granica (u južnom Tirolu), gdje su je do onda našli. Osim toga imali su oni primjeraka iz Gardskog jezera, iz Milana, Trevisa, Soče (Isonze), iz Dalmacije iz Dusine jezera kraj Imotskog, iz Obrovca, Vrgorca i napokon iz Neretve. Po istim naučenjacima nazivlju ovu ribicu u Dalmaciji uklivom.

13. Sval[3]).

Leuciscus cephalus Yar.[4])

Leuciscus cephalus je sinonim od *Idus melanotus* Heckel-Kner, kojeg smo spomenuli medu savskim ribama iz Doline pod imenom jez ili jezarak[5]). Heckel-Kner ne spominju ovu vrstu iz južnih krajeva.

---

[1]) Kako je poznato, Mostarsko Blato izbacuje vodu djelomično i na vrelo Jasenice.

[2]) Dvije »svitloke« iz Tihaljine poslao sam prof. Rössleru u Zagreb i on ih je obje opredijelio kao *Alb. lucidus*. Svakako će trebati tačnije ispitati likaricu i svitloku.

[3]) U Stôcu mu vele keljavac, a i kljen će ovamo spadati.

[4]) Heckel-Kner str. 147., sl. 77.

[5]) Vidi moje Narod. ribarstvo (Glasnik 1910. str. 464. [86.]).

Svala se nalazi u svakoj vodi na dônjoj Neretvi pa ga ima u izobilju i u samom Hutovu Blatu, gdje živi u velikim jatima. Mrijesti se ponajviše u Neretvi, Bregavi, a ponešto i u Krupi, između dubina (potonulih klada), i to u premaljeće. Ribari na Blatu vele, da on odlazi odanle na mrijest trećega mjeseca, dakle u martu, a u Stôcu mi rekoše da mrijesti po Bregavi u aprilu. U Mostaru tvrde, da on mrijesti, kada bude murava, mjesec dana po starom Đurđevu, i to u velikim dubinama, pa se nikad ne može vidjeti njegov mrijest. Tuda nema baš za to ni prikladnih mjesta, te se valjada oko Mostara i ne mrijesti, već putuje uz vodu i traži plića mjesta. Oko Konjica vidi se mnogo mrijesta, ali samo u toplijim vodama i gdje se one salijevaju u Neretvu: na ušću Trešanice, Barčice, Neretvice i t. d.; samo izbjegava snježne vode. U Bijeloj n. pr. ne mrijesti nikad, jer je to studena i snježnica voda. Odavle pa naviše uz Neretvu ima uopće sve to manje svala, jer je tuda i Neretva sve hladnija. Oko Konjica vele, da sval mrijesti kad pšenica cvate i kad već bude zrelih trešanja — u maju. Za njegova jaja kažu da su murgovasta (modrikasta) i da smrde.

U Blatu ga hvataju svakakvim alatima, samo ga treba prije namamiti na bijelo žito, pa ćeš ga zacijelo uhvatiti, jer je na žito strašno pohlepan (»poklapit«). To se najbolje vidi, kada se žito pere u rešetu na Neretvi. Ako je puno čeljadi zaposleno pri tom poslu, ne će ni blizu doći, već čeka malo naniže i hvata povrh vode. Ali kad čeljad ode, nahrupi on na takova mjesta u tolikoj množini, da se sve zacrni od njega. Lovci paze dobro gdje se žito pere i dođu u noći s mrežama, pa zaplave (»zakuče«). Hvatali su na taj način najedamput do 100 *kg* svalova. Isto je izdašan lov i na guvnima po Blatu, gdje se vrše sijerak ili proso, i kad voda uzme guvna, skupe se i tuda velike množine svalova da kupe žito.

Na Bunici biju svalove iz pušaka, kad oni ljeti izađu na usporu. Nigdje nijesam vidio svalova u onolikoj množini, kao na sastavku Drežnice u Neretvu, odmah niže ćuprije. Za velikih vrućina iskupe se oni tude svaki dan, da se sve crni od njih, što se vrlo lako može zapaziti i iz vlaka.

Sval se hrani svačijem: pužićima, gujinama, mušicama, žitom i t. d. Meso mu je prilično dlakavo a nije ni najbolje, pa mu je radi toga i cijena vrlo niska. Kad ga peku na ražnju, onda ga nasjeckaju iz vana i na taj način isitne dlake pa jedu sve zajedno.

Najviši komadi, što su u Blatu hvatani, bili su od oke, ali ih je najviše od litre.

14. Keljavac.

Leuciscus erytrophthalmus C. V.[1])

Po Vuku je keljavac »u Neretvi nekakva mala riba, za koju se kaže, da je puna kostiju«. Zanimljivo je, da se u determinaciji ove vrste i mnogi ihtiolozi ne slažu i svaki je drugačije opredjeljuje. Prije puno godina vidio je tu ribu iz Hutova Blata prof. M. Medić u zbirci b.-h. zem. muzeja i veli, da je u glavnom nalik na šarana. »Zadnja je peraja blizu repne peraje a ledna započinje iza trbušnih peraja; u njega je bilo 12 redaka ljusaka, a po osmome je išla bočna pruga; usta stoje nakrivo; dônja je čeljust produljena, a sve su peraje zelen-

[1]) Heckel-Kner str. 153. sl. 79.

kaste[1]). Prof. I. Kolombatović drži da je »keljavac« vrsta *Scardinius scardafa*[2]) i veli da je obična u Neretvi, a prof. E. Rössler u Zagrebu opredijelio ga je kao vrstu *Scardinius plotizza* Heckel-Kner[3]). Dvojica se ipak slažu u determinaciji i to sveučilišni profesor u Beču Fr. Werner kao i znameniti engleski ihtiolog Boulanger, pa su opredijelili keljavca kao vrstu *L. erytrophthalmus* C. V., te sam ja zasada ovo ime i zadržao, premda se u koječem ne podudara naš blatski keljavac s »crljenperkom« ili »krvenjačom« iz močvara u Dolini na Savi[4]). U ove su pošljednje peraje intenzivno crvene, dok u keljavca nema ni traga onom crvenilu.

Ime keljavac[5]) (čuje se i keljevac) potječe po svoj prilici od kolektivnog imena »Pesquelei«, što se čuje na dalmatinskoj strani za nekoje vrste ovih riba. Oko Hutova Blata nazivlju ribari keljavcem samo krupne komade ove vrste; sitnijim kažu »peškelj«, a sasvim sitnim »crnoočić«. Ne znam, da li se sva tri imena mogu primijeniti na jednu te istu vrstu, jer je »peškelj« po Kolombatoviću *Leuciscus rubella* Bp. u rijekama Neretvi i Norinu i u Jezerima kod Imotskog i Karina, a peškelj je po Heckel-Kneru i Kolombatoviću i *Scardinius scardafa* Bonap.; također iz Neretve i njezinih močvara kod Opuzena (Fort-Opus).

Keljavca ima u Hutovu Blatu neizmjerno puno, i to u svako doba godine. On prebiva tuda u velikim jatima, više nego i jedna koja druga vrsta, a najviše ga ima po gustoj šaši. Kad zimi opane voda, on ne izlazi šale iz šaše, pa makar ne znam koliko splićala voda i makar bilo u blizini i najvećih dubina. U prijašnja vremena bilo je toliko keljavca po Blatu, da se moglo nahvatati rukama po šaši za jedan dan do 30 *kg*, ali sada biva sve manje šaše, pa je teško naći i dvije kile. Bili su ga tuda i veslima.

Inače ga hvataju u sve alate. Najizdašniji je lov na keljavca mrežom, i kad udari na mrežu, nema u njeg vraćanja: prodrijeti ili se u mrežu uhvatiti[6]). Najbolje je popeti mrežu izmedu busina kad voda malo spane, a lovci zadu onda u trupama poizdaleka i nagone udarajući bucaljkama (vidi *sliku 47.*). Bez bucaljke ne bi se mogao nikako istjerati iz trave, gdje se sakrije i pritaji, tako da ga možeš tada lako i rukom ščepati. Za keljavce je najbolje da se zapne mreža u travi, gdje se zapazi da oni mrijeste. Na taj način se uhvati i do 100 *kg*. Isto je tako izdašan lov, kad se on abati u splavi (plivajući trulež, šaša i t. d.) ili u potpristini (plivajućim busovima) pa se još za mraka urani i polagano zanese mrežom oko cijele potpristine. Kada se ovako opkoli, uzme se bucaljka i udarajući u potpristinu natjera riba u mrežu. Ma da malo i zvučilo nevjerojatno, dogodio se ovaj istinit slučaj. Filip Šuman, glavar u Dračevu, uhvatio je na ovaj način s još 4 druga 8 tovara keljavaca pod jednom jedinom potpristinom više Struga u Gornjem Blatu. Rukom si mogao tako grabiti keljavce iz šaše, priča Šuman,

---

[1]) Rad Jugoslav. Akademije 147., str. 144.

[2]) Godišnje izvješće c. kr. velike realke u Splitu. 1880/1881., str. 21.

[3]) Heckel-Kner str. 159.

[4]) Vidi moje Narod. ribarstvo str. 86.

[5]) U Blatu sam čuo i ime »kučmar« za keljavca. U Stôcu je keljavac *Leuciscus cephalus*. »Čifuti«, pretrge, što dolaze na Blato i kupuju ribu, poznaju keljavca samo pod imenom šaran; u Mostaru mu kažu »katil«. Ovo je turska riječ i znači ubojica, što nimalo ne odgovara naravi ove mirne i budalaste ribe.

[6]) Za nj vele tamošnji ribari, da je vrlo budalasta riba i leti u mrežu kao ćorav i zato su mu nadjeli posprdno ime »latinin«, »lud ko latinin«, dočim cipolu vele »rišćanin«, jer je lukav i preskače preko mreže, kada ga zaokupe.

kao da ih vadiš iz harara (vreće). Pošto nijesu mogli svu ribu strpati u lade (trupe), ostavili su mreže onako popete, dok oni istovare ribu i povrate se natrag, ali su keljavci dotle odmakli mrežu na jednom kraju i mahom pobjegli.

Keljavci se mrijeste u mladoj travi, u splavu ili u potpristinama. Na 24. marta bilo je u jednom keljavcu jaja, ali su bila plava, te bi se istom mrijestio otprilike nakon mjesec dana, dakle koncem aprila ili početkom maja. Glavni mu je mrijest svakako oko Blagovijesti. Tada iskaču iz vode, stoji ih plesak po vodi, pa se može poizdaljega zapaziti njihov mrijest. Ikrašu kažu na Blatu »jajar«, a mlječaru »mljekar«. Muški se oguba, izboba po glavi.

Keljavac se hrani obično mladom travom, i to ponajviše šturom. Ako pako okusi trave morača, onda zaudara ovom travom. Meso mu nije ni dobro niti slabo, već srednje; dlake ima manje, nego druga košljiva riba.

Najveći su keljavci od oke, a obični su komadi $^1/_4$—$^1/_2$ oke. Keljavac ima najkrupniju ljusku od svih tamošnjih riba.

Zanimljivo je da keljavca nema ni u Neretvi mimo ušće Krupe, niti u kojoj drugoj njezinoj pritoci.

Pred sarajevskom tržnicom imaju oni dobru produ, pa ih i donose pretrge u velikim množinama u premaljeće; plaćaju se po kili do 2·40 K.

15. **Peškelj.**

Scardinius scardafa Bonap.

Ovu vrstu ribe navode Heckel-Kner iz močvara na Neretvi kod Opuzena (Fort-Opus) i vele, da je tamo zovu »Pesquelei« ili »Peschkegl«. I Kolombatović je spominje odanle pod imenom »peškelj«, pa je moguće da i onaj naš blatski peškelj spada ovamo. Heckel-Kner vele da naraste do jedne stope. Može biti da ga naši ribari odvajaju od keljavca, dok je još sitan, a kad podraste, zamjenjuju ga onda s njime. Ovo je moguće već i s ovog razloga, što oni ne znaju ništa o njegovu mrijestu, već tvrde da se blatski peškelji negdje drugdje mrijeste, a ne u Blatu.

Za peškelje sam čuo da žive također u velikim jatima, a hrane se isto tako mladom travom kao i keljavci, pa ih zato ima najviše u premaljeće, kada počne trava nicati. Rekoše mi još blatski ribari, da peškelji mogu dugo živjeti i u najgoroj vodi.

Po svemu se dakle vidi, da su keljavac i peškelj ipak dvije različne vrste, ma da ih naši ribari drže za jednu te istu vrstu; tako će valjada biti i sa crnoočićem. Na svaki način trebaće ovu skupinu riba tačnije ispitati.

16. **Plotica** ili **širuna.**

Leuciscus aula C. V.[1])

To nije ona plotica, što je poznajemo iz Save[2]). Čini se, da nje nema uopće u vodama područja Crnog Mora, ali je zato veoma rasprostranjena po

[1]) Heckel-Kner str. 162., sl. 86.

[2]) Vidi moje »Nar. ribarstvo« str. 87.: plotica — *Leuciscus virgo.*

južnoj Evropi [1]). Heckel-Kner su je zabilježili iz Dalmacije i to pod narodnim imenom »Masenica«. Ovo je može biti što i »masnica« [2]), koja se nalazi u Nugo-jezeru kraj Drinovaca (kotar Ljubuški).

Pošto ne naraste velika, blatski je ribari ubrajaju među gere. Plotice se nalazi u Blatu u svakijem vodama i preko cijele godine, jer kad voda opada, bježi ona za njom u dubinu, a kad voda izlije, ide i plotica na pašu. I plotica živi u nepreglednim jatima, i to, kada je studeno, sakrije se pod potprištine, a za topla vremena prebiva u krovu (šaši).

Plotica je zelenkasta i prelijeva se u bakrenastu zlatnu boju, u mrijestu se još više zlatno žuti. Čim malo dulje stoji u zatvoru, promijeni boju i postane mrljava.

Plotica se mrijesti u businama, potprištinama i pod splavom, i to obnoć, a po danu bježi u velike gustine i dubine. Mrijest počinje kao i u podustve oko 15. marta i traje do u april. U gornjem Blatu vida se mnogo mrijesta u Jelimu, Orahu, Londži i Babinu Oku, gdje su najveće dubine, u Donjem Blatu: u Desilu i u Duboj. Za mrijesta su po cijelom tijelu gubave poput turpije; ženke manje bodu.

Sitne plotice ostanu u mrijestu pa se tu neko vrijeme hrane jajima. Inače se hrane múlom i selentinom travom, mušicama i gujinama.

Kada se plotica iskupi na mrijest, bude je toliko, da je ribari pregrštima vade i bacaju u trupe. Inače je hvataju svakijem alatom.

U Bregavi oko Stôca nazivlju je »širuna« a ima je samo do ispod Provalije. Kad širuna ide na mrijest, vele tamošnji lovci, postane oštra i izbaci sve nekakve puhvice (bobice) po sebi od velike sile.

Na ušću Bregave zovu je širka a i plotica.

Može biti da se radi o ovoj plotici i u Bunici. Tamo sam naime čuo »širjača«, a tu vrstu zovu i kruja, husar i babur.

Blatske plotice ide do 20 komada na jednu kilu; nema dlaka, ali joj ipak meso broje među zadnje vrste, te joj je prema tome cijena — 10– 30 filira po kili.

17. *Leuciscus rubella* Bonap.[3])

Heckel-Kner navode gornju vrstu ribe iz Neretve i močvara oko Norina. Na svaki način mora nje biti i u našim močvarama u Hutovu Blatu, samo što je naši ribari valjda ne razlikuju od plotice. Glavna razlika između *L. aula* i *L. rubella* sastoji se u tome, što je u pošljednje cijeli struk spruženiji i glava dulja.

18. **Basak.**

Leuciscus basak Heck.[4])

U Tihaljini našao sam jednu ribu, koju tamošnji ribari poznaju pod imenom »plotica«. Kako mi se čini, nije to blatska plotica *(L. aula)*, već ona, što je opisao

[1]) Po Steindachneru (Sitz. Ber. LXXXVI str. 72.). *Leuciscus aula* je vrlo rasprostranjena po Rijeci na Skadarskom jezeru.

[2]) Pod imenom »masnica« *(L. aula)* bila je jedna vrst ribe izložena u prošastoj Jadranskoj izložbi

[3]) Heckel-Kner str. 164., sl. 87.

[4]) Heckel-Kner str. 166., sl. 88.

[5]) Vrlo je teško raspoznati ove plotice. Jedan ihtiolog, kojemu sam pokazao ovu ploticu, drži da bi to mogla biti *L. rutilus*. Niti Heckel-Kner niti Kolombatović ne spominju ovu vrst iz južnih voda. Svakako će trebati da se tačnije ispita i ova plotica iz Tihaljine.

Heckel pod gornjim imenom iz voda oko Vrgorca, gdje je zovu specijalnim imenom »basak« ili generičnim »plotica«. Basak [1]) naraste kolik dlan (po Heckel-Kneru 3—6 cola), a vele tamošnji ribari da je to najbolja riba.

19. Ražnjača.

Leuciscus virgo Heck.[2])

Jedan ihtiolog drži, da je to Leuciscus virgo, što ja vrlo dvojim, jer ta vrsta nije do sada poznata iz onih krajeva. Ražnjača je uska a dugačka kao ražanj, a naraste do $^1/_2$ *kg*. Ražnjače ima u Tihaljini prilično mnogo.

20. Kljen.

Squalius dobula Heck.[3])

Svuda oko srednje i dônje Neretve čuje se mnogo ime kljen, a ribari tvrde, da ga ima posvuda u velikim vodama, da je jako proždrljiv, pa da jede osim sitne ribe i žabe, miševe i uopće sve, štogod nađe. Već po njegovoj proždrljivosti mogao bi čovjek donekle pomišljati, da je to zaista onaj pravi kljen, što smo ga našli i u našim vodama crnomorskog područja. Međutim, kako sam opazio, ribari na Blatu i Bregavi kažu i svalu *(Leuciscus cephalus)* kljen. Oni kljenovi, što sam ih ja dosada imao u rukama, ne podudaraju se nikako s opisom *Squalius dobula*[4]).

Blatski ribari pričaju da se kljen pojavljuje u novijim (proljetnim) vodama i da se drži većinom dubine; njemu ne smeta ni mutna voda, samo da je duboka. On vazda hoda, hrani se najviše sitnom ribom, a nađe se gdje jede žabu pa i miša. Radi ove njegove velike proždrljivosti meso mu je također mnogo bolje, nego od svala, a nije ni toliko dlakavo. Ali uza sve to cijena mu je vrlo niska — 30—50 helera po kili. On naraste prilično velik i gdjekad se nađe u Blatu od kile do kilu i pô; obični su komadi do $^1/_2$ *kg* teški. U Mostaru pripovijedaju ribari, da se onuda može naći kljenova od 4—6 *kg* težine (!), no da se i ovdje hvataju obično komadi do $^1/_2$ *kg*. I oko Mostara se najradije zadržaje kljen u dubinama ispod bukova, a samo pred vrijeme izađu na vodu; putuju u velikim jatima kao i svalovi.

Ribari u Blatu a i oni oko Mostara ne znaju ništa o njegovu mrijestu, samo pošljednji vele, da ide na mrijest kad i ostala košljiva riba.

21. Strugač.

Leuciscus vulgaris Heck.[5])

Strugača ima u velikim množinama u rijeci Trebišnjici, i to počevši od Trebinja pa naviše sve do na vrelo ove rijeke. O njegovu mrijestu kao i o načinu

[1]) Ovo ću ime zadržati za razliku od blatske plotice.

[2]) Upravo sam se spremao u onaj kraj, da pohvatam i istražim sve one dvojbene plotice iz Tihaljine i drugih ondješnjih voda, ali sam nažalost morao odustati od tog putovanja radi ratnih prilika.

[3]) Heckel-Kner str. 175., sl. 94.

[4]) Valja na svaki način tačnije ispitati također još kljena i svala.

[5]) Heckel-Kner str. 186., sl. 102.

hvatanja bilo je ranije govora (vidi str. 116.). Do danas nitko ne navodi ovu ribu iz južnih krajeva. Kosićev strugač iz Ljute (Konavlje) u spomenutoj radnji zabilježen je kao *Squaluis svallize* Heck. Isti pisac veli dalje: »U Hercegovini (u Trebišnjici) živi također strugač, te ga imenuju: koščelj, strug, a gdjegdje i »vodeni cipo«, jer naliči baš na cipola«.

Kako rekoh trebinjski strugač nije *L. svallize*, već *L. vulgaris*. Strugaču vele u Trebinju i »podljust«.

Kad ribari odu u lađi s mrežom u ribu, uhvate strugača punu lađu, te ga prodaju na trebinjskom trgu 40—50 filira po kili [1]).

22. Svalić.

Leuciscus (Squalius) svallize Heck. [2])

Osim »*svalić*« čuo sam za ovu ribu i ime »*pjenušar*«, valjada zato, što se drži povrh vode i kupi pjenu. Dosta je sličan svalu, samo je odviše sitan (u kilu ih ide do 18 komada). Najviše ga ima u Blatu, gdje se zadržaje u jatima ali samo u živim vodama. Vele da se hrani i mušicama.

O njegovu mrijestu nijesam mogao ništa saznati od blatskih ribara, jer po svoj prilici ne mrijesti u Blatu, već odlazi u rijeke da mrijesti.

Heckel-Kner, koji su opisali ovu ribu kao novu vrstu, našli su je u jezerima oko Vrgorca i u močvarama na Neretvi i vele, da joj je vulgarno ime *svallize* ili *svalizze* — dakle svalić [3]).

23. Makalj.

Squalius microlepis Heck. [4])

Pod narodnim imenom »makli« i »makalj« navode Heckel-Kner i Kolombatović ovu vrstu ribe iz Neretve. Ja sam svojim ribarima na Blatu pokazivao sliku maklja u Heckel-Kneru, no oni mi odmah na prvi pogled izjaviše, da ova riba ne zalazi u Blato niti su je viđali onuda po Neretvi. Ova se vrsta odlikuje vrlo sitnim ljuskama, tako da najveće ljuske jedva dosižu veličinu polovice očnog promjera.

24. „Gera".

Leuciscus (Squalius) tenellus Heck.

I ova se vrsta odlikuje sitnijem ljuskama, kakovih nema ni u jedne vrste kljena, i zato stoji najbliže gornjem makalju. Heckel-Kner je navode samo iz

[1]) Iz Crne Gore donose u Trebinje redovito neku vrstu sušene ribe, a zovu je skoranca.

[2]) Heckel-Kner, str. 197., sl. 110.

[3]) Kako je spomenuto, zovu ovu ribu u Ljutoj strugač. Kolombatović, »Prilozi fauni dalmatinskih kralježnjaka« (Glasnik hrv. naravoslovnog društva XIII 4—6) veli, da je od ove vrsti *Squalius*-a, za koju mu nije poznato, da je igdje bila nađena izvan Dalmacije, dobio nekoliko primjeraka iz rijeke Ljute. »Po mome mišljenju«, veli dotični pisac, »to novo nalazište je najistočnije mjesto, gdje je ta vrsta nađena.« — Može biti da je i njegov strugač iz Ljute *L. vulgaris*.

[4]) Heckel-Kner str. 202., sl. 114. — Kolombatović, Izvještaj 85/86 str. XVI.

[5]) Heckel-Kner, str. 204., sl. 115.

livanjskih voda, a ja sam je našao osim Livna i Županjca još u Mostarskom Blatu i u Blidnjem Jezeru. U Mostarskom je Blatu nazivlju »gera«, o kojoj je već bilo govora (vidi Mostarsko Blato str. 148.).

25. Popovska gaovica.

Paraphoxinus Ghetaldii Steind.[1])

Tijelo joj je vretenasta oblika. Visina trupa sadrži se 4—5, duljina glave $3^1/_3$ puta u duljini tijela; očni promjer 5, duljina nosne $3^1/_3$, širina čela nešto manje ili više od 3, a najveća visina glave u zatiljku nalazi se $1^1/_2$—$1^3/_5$ puta u duljini glave. Gubica joj je sprijeda konično zaokružena.

Vilice su joj jednoliko naprijed izbočene; usne su prilično nabrekle, a dônja usna je u sredini prekinuta. Usni kutevi padaju u vertikalni pravac povučen od stražnje ili između obje nosne šupljine, narine, koje su jedna od druge odijeljene jednim listićem.

Gornja je strana glave upoprijeko slabo savijena.

Najviša je visina trupa za vratom između zatiljka i početka hrptene peraje (dorsale). Ovo peraje počinje u vertikalnom (okomitom) pravcu malo pred zaokretom trbušnih peraja (ventrala) nekako u sredini između stražnjeg očnog ruba i osnovnice repnog peraja. Gornji stražnji rub hrpteničnog peraja slabo je izbačen, a visok je $1^4/_5$—2 puta kao duljina njegove osnovnice (bazisa). Hrpteno peraje imade 9 ($^2/_7$) zrakasto poredanih raščlanjenih koštriga.

Kako su duge i kako razvijene trbušne peraje (ventrale), ne može se stalno odrediti, ali katkad dostignu visinu hrpteničnog peraja, katkad pak za njim znatno zaostanu. Kod većine egzemplara, koje smo mi ispitali, doseže najkrajnji rub trbušnih peraja (ventrala) do anala ili još malo iza početka anale, a samo kod nekih osobito vitkih komada pada prilično daleko pred analnu jamicu.

Prsna su (pectorale) peraja duljinom jednaka visini hrpteničnog peraja ili ga malo pretječu. Stražnji kraj njihov pada manje više pred korjen (Insertionsstelle) ventrala (trbušnih peraja). Prohodno peraje ima 9—10 zrakastih koštriga, prednji i stražnji dônji kut je zaokružen, a dônji rub peraja između obadva je vrlo slabo udubljen (concav). Visinom zaostaje prohodno peraje za hrpteničnim.

Repno je peraje na stražnjem rubu trokutasto udubljeno, a obadva kraka repnog peraja (caudale) su jednako duga i na kraju manje više zašiljena ili redovito ovalno zaokružena. Duljina repnog peraja sadrži se $1^2/_5$ puta u duljini glave.

[1]) Ovdje donosim doslovce u prevodu opis ove gaovice iz Popova Polja, što je opisao Steindachner u Denkschriften i t. d., da se bolje upoznamo s ovom zanimljivom i sa gospodarstvenog gledišta dosta važnom ribicom. Steindachnerovu novu vrstu gaovica, *P. Pstrossii* ne navodim posebice, jer je sasvim isključeno, da bi to bila nova vrsta, nije dapače niti kakva odlika od *P. Ghetaldii*. Isto tako izostavio sam i *P. adspersus* Heck.-Steindachner, jer i ova gaovica, ma da je opisana iz drugog područja (Crveno Jezero kod Imotskog) nije ništa drugo, već *P. Ghetaldii*. Iz istog su područja uostalom (desna strana Neretve) naše gaovice iz Nezdravice vrela u Tihaljini i Grudskog vrela, ali ja ne nalazim nikakove razlike između ovih i popovske gaovice. Prema tome je Heckel najprvi našao i opisao ovu gaovicu, i to kako je već spomenuto, pod imenom *Leucos adspersus* Heck., a Steindachner je samo promijenio u *Paraphoxinus adspersus* Heck.-Steind. Ime *P. Ghetaldii* zadržao sam zato, jer je tako obilježena ova gaovica iz Popova Polja, koje se može na svaki način smatrati ako ne baš klasičnim, a ono najvažnijim i najvećim nalazištem ove ribice; ovo se ime već nekako više i udomaćilo baš kao i što je poznata ova gaovica u našem narodu pod imenon: »popovska gaovica«.

Repni je držak prilično dugačak, vitak, a visina dostiže jedva polovicu najviše visine trupa.

Po stranama trupa ljuske su posve malene, okruglaste, ne pokrivaju se kao crijep na krovu i obavijene su nekom prilično naboranom debelom kožom; najveće su ljuske sa strana po repu i one, što su najbliže do pobočne linije, koja protječe dônjom polovicom trupa do početka repnog drška i odmah iza gornjeg kraja skržnog zjala spušta se umjerenom brzinom. Po prsima i po sredini leđa, te ispod repa nema ljusaka.

Leđa su prljavo smeđe boje, dônja polovica tijela zlatno žuta, a trbuh bjelkast[1]). Mnogobrojne veće i manje crnkasto-smeđe pjege nepravilnog oblika i na rubovima izlizane (rasplinjene) leže rasijane po stranama tijela, a na podnožju traka repnog peraja (caudale) nalazi se jedna oveća uska pjega.

Zubi su na dônjoj ždrijelnoj kosti jednostruki, 5—4 (d contusorii).

D. 9. A. 9—10. P. 16. V. 8.

Nekoliko vrlo dobro sačuvanih (do 13 *cm* dugih) egzemplara dobio sam iz podzemnih pećina u Popovu Polju (Hercegovina) dobrotom moga vrlo poštovanog prijatelja, barona Ghetaldi-Gondole, kome sam ovu još neopisanu vrstu i posvetio u znak zahvalnosti».

*

Najudaljenija tačka u unutrašnjosti Hercegovine, gdje sam dosada našao ovu gaovicu, jest Dabar- i Fatničko Polje, a u vertikalnom smjeru Ljubomirsko Polje (580—615 *m* nad morskom površinom). Nadalje ima ove gaovice u Čepelici i Trebišnjici rijeci, i to u pošljednjoj počevši od vrela pa sve do više Trebinja, gdje ova rijeka ljeti presijeca.

Bezbroj jama ima s desne i lijeve strane ove rijeke, u kojima se nalazi ove gaovice u svako doba godine. U Čičevu iza Trebinja nalazi se također u nekojim jamama ove gaovice, no najviše je ima na svaki način u Popovu Polju, i kad ovdje razliju jame, navali i gaovica iz podzemnih jezera i na najmanju budžu, samo gdje može da se provuče. Na lijevoj strani Neretve ima još popovske gaovice u Blacima kod Neum-Kleka (dakle tik do mora i samo nekih 80 *m* nad morskom površinom) i u nekojim drugim vrelima na dalmatinskoj strani udoljine Neum-Slano.

Na desnoj strani Neretve[2]) poznata su mi samo nalazišta: Nezdravica Vrelo u Tihaljini i Grudsko Vrelo. Nažalost nijesam imao prilike da posjetim klasično mjesto njezinog nalazišta — Crveno Jezero kod Imotskog, koje je samo nekoliko sati hoda od gornja dva vrela.

26. Gatačka gaovica.

Paraphoxinus metohiensis Steind.[3])

Ove nove vrste gaovice, koja se nalazi u kraškim vodama i izvorima kod Gacka (rječice: Gračanica i Mušnica), u Zalomskoj Rijeci Nevesinjskog

[1]) Kako sam ranije spomenuo, boja ove gaovice u prirodi je vrlo različna prema pojedinim mjestima.

[2]) U ovoj je rijeci nema.

[3]) Anzeiger der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien XXXVII. Jahrg. 1910, str. 197.

Polja u Hercegovini, kao i u rječici Ljutoj kod Grude, istočno od Cavtata, sabrali su veliki broj individua godine 1899. gg. dr. Rebel i dr. Sturany, a godine 1896. gospodin Havelka.

Neobično velike eksemplare poslao je profesor Kolombatović, a uhvatio ih je u Ljutoj. Ova je nova vrsta gaovice po trupu potpuno pokrivena ljuskama, koje su obavijene jednom kožicom i po strani trupa u mladih individua poredane kao crijep na krovu, dok su u starijih sve ljuske, osim onih uz bočnu liniju posamce u koži smještene. Tako je uvijek kod ljusaka na trbuhu.

Leđa su tamno zelenkasto siva; žuta kao naranča manje više široka uzdužna pruga provlači se iznad pobočne linije do repnog peraja, te je prema dolje ograničena tamnom prugom, koja nastaje gustoćom istačkanih dužnih redova ljusaka najbližih iznad i ispod pobočne linije; ta pruga ne doseže gotovo nikad do caudale. Dônja je polovica pobočnih strana mjedasto-žute boje, po trbuhu je žućkaste ili u starijih u vinskoj kiselini sačuvanih komada srebrenasto bijele boje.

Duljina glave sadrži se po prilici $4^1/_2$ puta u duljini čitave gaovice — $3^3/_5$ u duljini njena trupa; premjer oka 4 puta, širina čela oko $3^3/_4$ puta, duljina gubice 3 puta, visina glave nešto više od $3^1/_2$ puta, širina glave nešto više od $1^3/_5$ puta, duljina pasnog peraja $1^3/_5$ puta, duljina trbušnih peraja nešto više od 2 puta, duljina repnog paraja oko $1^1/_3$ puta u duljini glave. Njuška nadvisuje nešto mali usni otvor, koji ne doseže do pod oko. Po glavi nema ljusaka.

Broj ljusaka uzduž pobočne crte kreće se izmedu 62—67, između dorsale i pobočne linije nalazi se 12 između te linije i početka anale 5, između nje i ventrale 6 redova ljusaka. Početak lednog peraja (dorsale) stoji u sredini između očnog središta i bazisa repnog peraja (caudale); korjen prohodnog peraja (anale) tri put je bliži repnom peraju, nego središtu očiju, trbušna peraja su upravo u sredini dužine tijela. Sa svake strane ima 5 ždrijelnih zuba poredanih u jednostruke redove.

Ovako od prilike glasi u prijevodu Steindachnerov opis gatačke gaovice. Ja sam se usput na dva tri mjesta (vidi str. 95.—111.) pozabavio ovom krasnom ribicom, pa bi suvišno bilo da opet isto ponavljam.

Gatačke gaovice ima osim voda Gatačkog Polja (Mušnica, Gračanica i nekoji manji potočići) još u Zalomskoj Rijeci, nadalje u vrelima (jamama i potoku u Lukavačkom Polju, u Vrijeci (Dabar-polje) i na koncu u Fatničkom i Cerničkom Polju, ukratko u svima kraškim poljima (izuzevši Zlato Polje) unaokolo gorskog sklopa Babe i Bjelasice planine. Nije mi poznato u Hercegovini ni jedno drugo nalazište ove krasne ribice. Začudno je svakako što se gatačka gaovica najedamput pojavljuje u rijeci Ljutoj u Konavljima.

27. **Podbila, prikanac, mečica.**

Paraphoxinus alepidotus Heck.-Steind.

(*Phoxinellus alepidotus* Heck. Fische Syriens p. 50.)[1]

Ime »podbila« (jer je po trbuhu srebrnato bijele boje), čini mi se, najzgodnije je za ovu ribicu, a ono se čuje u livanjskim vodama, gdje se najviše i nalazi,

[1]) Heckel-Kner str. 215., sl. 121.

dočim ime »prikanac« potječe valjada od prigati, priganac, jer vele u Mostarskom Blatu, gdje je ovako zovu, da on može sama sebe na svojoj masti poprigati; napokon je Kolombatović navodi pod narodnim imenom »mečica« (tupčica).

Podbila stoji najbliže jošavki i odlikuje se time, što nema ljusaka po tijelu, osim jednog jedinog reda duž pobočne crte, dokle je ima, a to je i najupadniji biljeg ove vrste. Zanimljivo je da podbile odnosno prikanca nema u kraškim vodama s lijeve strane Neretve. Ja sam je našao u vodama neretvanskog područja jedino u Mostarskom Blatu, a nije mi poznata niti iz same Neretve, odakle je navode Heckel-Kner i Kolombatović. O njezinom mrijestu i t. d. bilo je ranije govora (vidi str. 149.).

28. Jošavka.

Leuciscus phoxinus Cuv.[1]) = *Phoxinus laevis* Agas. — Pfrille.

Po čitavoj Bosni i Hercegovini zove narod ovu krasnu ribicu jošavkom, pa su često po njoj prozvani potočići (Jošanica i t. d.) i mjesta. Jedino oko Stôca vele joj gaovica. Ovdje je ima u Bregavi u velikim množinama, gdje se njome prehranjuju druge ribe, a prilično je mnogo i hvataju *(slika 11.)*.

U Neretvi je ima također prilično, naročito oko Glavatičeva, gdje je strašno zoblju naše krupne salmonide (pastrve). Rekoše mi u Glavatičevu, da se ona tuda mrijesti oko polovice pa do konca maja i tada izađe na pličine, gdje je tiha voda, pa gotovo do polovice viri iz vode. Ribari pričaju da ima u selu Jošanici više Glavatičeva jedno vrelo, koje izbacuje jošavku.

Jošavka je pokrivena vanredno sitnim ljuskama.

Ona je izvrsna kao natka za palangar.

29. Podustva.

Chondrostoma Knerii Heck.[2])

Pod imenom »podustva ljušteruša« ili »teškoljuštra« spominje Kolombatović u svojem izvještaju (85/86) ovu podustvu iz Neretve, odakle su je dobili također i Heckel-Kner te opisali kao novu vrstu. Najveći njihovi egzemplari nijesu imali više od $6^1/_2$ cola cijele duljine. Od *Chondr. nasus* razlikuje se ova vrst jako ukrivljenim otvorom usta (Mundspalte) i manjim brojem koštriga u hrpteničnoj i prohodnoj peraji[3]).

Ribari u Hutovu Blatu ubrajaju ovu podustvu u gëre[4]), i vele da može stati 12 najviših komada podustve u jednu oku. I u Neretvi oko Mostara nije ona

[1]) Heckel-Kner, str. 210., sl. 119.

[2]) Heckel-Kner, str. 223., sl. 129.

Ovu vrstu plotice spominje Steindachner iz Skadarskog Jezera (Sitzungsberichte LXXXVI. str. 72.). To će biti po svoj prilici »škobalj« iz istoga jezera (vidi »Srbski etnografski zbornik XIII. Beograd 1909.)

[3]) Podustva ili škobalj *(Ch. nasus)*, koju smo spomenuli iz Save, razlikuje se od ove i veličinom.

[4]) »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika«, izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, dio III. Zagreb 1887.—1891.: Gëra, l. *Smaris vulgaris* C. et V., neka mala morska

puno veća i rijetko kada da se nađe od litre (1¼ oke), obično od 40 drama do ½ litre[1]).

Podustva se pojavljuje u Blatu redovito kada voda pomlađuje, dolazi, prebiva dakle samo u zdravoj vodi. Čim se počne voda ljeti i još prije sparavati, nestane odanle ove ribe, da opet dođe s mladom vodom. No svakako prije nego što ostavi Blato, izmrijesti se ona u premaljeće u vrelima: Londži, Babinu Oku, Drijenu i t. d., i to od polovice marta pa do u april. Mostarski ribari vele, da se ona mrijesti kad i druga košljiva riba, no o njezinu mrijestu ne znaju baš ništa ni ovdje niti u Bregavi. Iz rijeka odlazi ona dakle u Blato, da se tamo izmrijesti. Za vrijeme mrijesta ima je oko spomenutih vrela u nevjerovatnim množinama. Tada seljaci zapnu vršve i za tili čas su one pune krcate podustve, koju istresaju na ledinu, pa proberu ljepše komade za jelo a ostalo se usmrdi, pa pojedu vrane i galebovi. Na taj način potamani se na tovare ovih riba.

Blato je za njezin mrijest i najprikladnije mjesto, jer u to doba obiluje ono najbujnijom pašom, gdje podustva izlazi na travu i ubrzo se oporavi i opretjla. Podustva je za vrijeme mrijesta gubavija i od same plotice, pa od zora uhvati se kao mlijeko povrh guba. Za njezinu gubu vele da izgleda poput gargeša (gargeš je sprava, kojom se vuna češlja) i radi toga uhvate se i sasvim sitni komadi u mrežu, jer se objese kukama o vlakanca. U ženke su manje bodljike.

Osim trave hrani se ona i žitom, i zato je ima po cijelom Blatu najviše onda, kada voda poplavi žito a bere također i razno drugo sjemenje. Ali su joj i mušice drage, pa obično pliva povrh vode i skače za njima. Kad nema ništa drugo, najede se ona i zemlje.

Pošto je previše dlakava, slaba joj je i cijena — 20—30 filira.

Pastrve. — Salmonide.

Pastrve su svakako najzanimljivija skupina riba iz hercegovačkih voda, koje su već odavna obratile pozornost na se, i to ne samo prijatelja riba, već i naučenjaka. Od pošljednjih su dakako u prvom redu već mnogo spominjani Heckel-Kner, koji su opisali nekoliko novih vrsta salmonida iz južnih krajeva, a među njima i tri vrste, koje nastavaju u velikim množinama u hercegovačkim vodama, naročito u Neretvi, te su postale kao neki specialitet ove rijeke[2]). Neretvanskim pastrvama bavio se i poznati ihtiolog Steindachner[3]) i konačno dr. Karl Heintz[4]). U opisima ovih pastrva razilaze se vrlo mnijenja spomenutih naučenjaka.

---

riba. — Nepoznata postańa. — Od XVIII. vijeka u Dubrovniku, a u sjevernoj Dalmaciji s oblikom gira, koje vidi, isporedi i gara, gavorica. — Između riečnika u Stulićevu (menola, pesce', moena',) i u Vukovu (nekaka mala riba s dodatkom da se govori u Dubrovniku). Bolje je bit' glava od gere nego kuda od cipola. (Z.) Poslov. Danič. 7. Božićne gere prodava. (Z.) 9. U repu od gere nije večere. (U Dubrovniku). Nar. posl. vuk 335. Gera, Schwanzenbrassen, pikarel. Čas. čes. muz. 1854. 185.

Na ovo ću primjetiti, da gerom zovu blatski ribari svaku sitnu košljivu ribu.

[1]) U Savi, kako smo vidjeli, dosegne škobalj težinu i od dvije kile.

[2]) Sitzb. d. k. k. Akademie d. Wissensch. VIII. Bd. 3. Heft p. 99—109 Taf. V u. VI, zatim Heckel i Kner, Süßwasserfische i t. d. 253—58, 60—61.

[3]) Sitzb. d. k. k. Akad. d. Wissensch. I. Abt. LXXXVI. Bd.

[4]) Beilage zur Deutschen Anglerzeitung br. 1. IX. 1908.

tako, da ni dandanas nijesmo zapravo na čistu s neretvanskim pastrvama. Daleko bismo otišli, ako bismo ovdje iznijeli pojedine opise za ove tri pastrve, što su ih Heckel-Kner opisali kao nove vrste salmonida. Primjećujem, da se glavne karakteristike ove tri pastrve, što su ih rečeni pisci iznijeli u svojem opisu, podudaraju u glavnome s mišljenjem naših domaćih ribara o pastrvama iz Neretve, pa držim, da je još za sada najbolje, ako zadržimo sve one vrste, kako su ih Heckel-Kner postavili. No svakako neće biti na odmet ako malo niže donesemo u prijevodu nekoje kritične primjedbe jednog novijeg naučenjaka, koji se je pobliže i — kako se čini — vrlo savjesno bavio ispitivanjem neretvanskih pastrva.

Po mišljenju naših ribara nalaze se u Neretvi i nekojim njezinim pritokama 4 vrste pastrva i to: potočarka *(Trutta fario* L.), mekousna *(Salar obtusirostris* Heck.), zubatak *(Salar dentex* Heck.) i glavatica *(Salar genivittažus* Heck.).

30. Potočarka pastrva.

Trutta Fario Lin.

Gotovo u svima hercegovačkim rijekama i većim potocima nalazi se potočarke pastrve, i to prilično mnogo. Opisujući pojedine rijeke spomenuo sam većim dijelom sve, što bi nas zanimalo o ovoj običnoj pastrvi, pa nije potrebito da opet sve isto ponavljamo.

31. Mekousna.

Salar obtusirostris Heck.[1])

Heckel-Kner su poznavali i opisali ovu vrst pastrve s njihovog putovanja kroz Dalmaciju i to iz Zrmanje i rječice Jadera. Južnije su je našli samo još u rječici Vrlici kod Imotskog. Ja sam medutim našao mekousne u Hutovu Blatu, zatim u Neretvi od hercegovačko-dalmatinske granice pa sve do onog već spomenutog slapa niže Uloga, nadalje u Neretvinim pritokama Bregavi i Trebežatu i u Jasenici niže Mostara, nadalje u Buni i Rami, ali kao i u Bregavi i Trebežatu samo u dônjem toku. U brdske potoke, kako se čini, ne zalazi mekousna.

Glavna je karakteristika mekousne: kratka i jako zaobljena gubica, po čemu je i naši ribari razlikuju od obične potočne pastrve sa šiljastom gubicom, te su je radi njezine debele i meke usne i prozvali mekousna, a Heckel-Kner su to samo prekrstili u znanstveno ime »*obtusirostris*«.

O mrijestu mekousne ne znaju ribari u Hutovu Blatu ama ništa, makar da ima onuda prilično ove ribe, jer se ona tu ne mrijesti, već putuje u rijeke. Najbliža joj je dakako Neretva i tu se vidi već oko Čapljine mnoštvo mrijesta. Čapljinski ribari vele, da ona ne ide u bijeli pijesak kada mrijesti, nego traži crn i tu kopa jamu pa sama ubijeli pijesak. Često se onuda vidi do 50 i više mrijestova na jednom mjestu. Baš kao kokoš kad se raskvoče i leži na gnijezdu, vele ribari u Čapljini, tako i ona iskopa onaj svoj trap i ne će se odatle maknuti,

[1]) Heckel-Kner, str. 253, sl. 139.

dok ne izmrijesti. Često prijede preko nje i mreža, a ona se i ne makne. U Bregavi se mrijesti samo u dônjem toku, i to od sastavka (ušća) Bregave i Neretve pa sve do Zlijeh Luka. Tamošnji ribari opet pričaju, da ona jaja ostavi u pijesku pa ih rije (zasipa) glavom u pijesak. U Čapljini i oko Bregave tvrde ribari, da se mekousna (»mekošica«) izmrijesti oko Nikolja dne pa do Božića, dočim od Mostara pa naviše uz Neretvu sve do u Glavatičevo vele, da je njezin glavni mrijest od Blagovijesti pa do Uskrsa. Istina, ona počne već oko Božića da mrijesti, ali se ne izmrijesti sva najedamput već pojedince, tako da ona otegne sve do pramaljeća, i zato vele, da njezin mrijest traje najdulje od svih pastrva.

32. Zubatak.

Salar dentex Heck.[1])

Glavna je karakteristika ove ribe: uska, šiljasta glava, niski nos, svi zubi veliki i jaki, po cijelom su tijelu razasute male, crne mrlje, često puta u obliku ×, izmedu kojih su opet porijetko porazbacane okrugljaste, otvoreno crvene mrlje.

Po velikim zubima prozvali su naši ribari ovu ribu zubatkom, koje je ime moguće i Heckel čuo na dônjem toku Neretve pa ga jednostavno zamijenio s identičnim nazivom »*dentex*«.

Naši ribari razlikuju zubatka kao posebnu vrst, no kako se čini, zubatak je samo jedna odlika obične pastrve, što se vidi i iz razlaganja dra Heintza.

O njegovu mrijestu bilo je ranije govora (vidi str. 16.). Osim Hutova Blata ima zubatka u Neretvi sve do pod spomenuti slap niže Uloga, zatim u Trebežatu, Bregavi[3]), Rami i moguće i u Rakitnici više Konjica.

33. Glavatica.

Salar genivittatus n. sp.[4])

O ovoj ribi i njezinom mrijestu bilo je već ranije govora (vidi str. 14.). Osim Neretve ima glavaticâ jedino još u Trebežatu i Rami; ovdje joj kažu »mladica«. Kako je poznato, mladica je u bosanskim rijekama *Salmo hucho* Lin, koja živi u vodama crnomorskog područja.

Evo od prilike što veli dr. Heintz o neretvanskim pastrvama:[5])

»Heckel navodi osim *Salar Ausonii* Val. (*Trutta fario* Lin.) još tri vrste: *Salar dentex* Heck., *Salar genivittatus* Heck. i *Salar obtusirostris* Heck., koje se nalaze u pritocima Adrije. Medutim Steindachner navodi uz *Trutta fario* samo još *Salar obtusirostris* kao posebnu vrstu, ali je dijeli na dvije odlike (varijetete), a od tih je jedna dugoljasto rilaste njuške, a druga zatubaste gubice: var. *oxyrrhynchus* (slično žvakalici).

---

[1]) U Rami vele »zubača«.

[2]) Heckel-Kner, str. 256., sl. 142.

[3]) Zubatka iz Bregave obilježio mi je jedan znameniti ihtiolog kao *Salmo trutta* var. fario.

[4]) Heckel-Kner, str. 260., sl. 44.

[5]) Ovu radnju donosim na ovom mjestu u prijevodu djelomično doslovce.

Steindachner veli, da *Salar dentex* Heck. nije drugo ništa do naša obična, potočna pastrva (*Salmo [Trutta] fario* Lin.). Naprotiv je *Salar genivittatus* Heck., od kojeg je Heckel samo jedan jedini komad vidio te opisao, samo jedan var. *marmorata* Cuv., pastrva, koja se nalazi samo u dônjem toku Neretve i Krupe kod Metkovića, dok se ona u gornjem toku kod Konjica nalazi u običnom obliku *Trutta fario* L.

Na osnovu mnogih istraživanja, preduzetih istina samo na Neretvi i njezinim pritocima od Mostara pa 150 *km* naviše (uz vodu) sve do ispod Glavatičeva, kao još i oko Boračkog Jezera, došao sam do ovih zaključaka.

U Neretvi i njezinim pritocima nahode se uistinu tri vrste pastrva i to:

1. *Trutta fario* L. kao u svom običnom, svakidanjem izgledu i odori, tako pak još i u onoj osebnoj odori, punih sitnih, crnih a malo crvenih mrljica, kao što je Heckel i opisao pod imenom *Salar dentex* Heck. Obje odlike se mrijeste bez razlike od novembra do februara, i to poglavito od 15. novembra do 15. januara, kao što mi to vjerodostojno tvrdi ribarski stručnjak Schubert. Kada sam god pregledao uhvaćene i priposlate mi ribe pod oznakom *Salar dentex* Heck., i nehotice sam pomišljao na prvi mah, da će to biti uistinu neka posebna vrsta; ali čim sam podrobnije ogledao, nijesam mogao nikada naći znatnije odstupanje u građi od *Trutta fario* L., naročito se vazda ispostavilo, da je i vomer istovjetan kao i kod obične pastrve. Ni veličina ni jačina zuba nije tolike vidne raznolikosti, a da bi se moglo tvrditi, da su to raznolike vrste; a što u ponekojih odraslijih komada i ima povećih zuba, to se ova okolnost time daje lako protumačiti, što u toj divljačkoj vodi Neretvi i ove ribe primiše prirodu i osobine grabežljivica.

Pastrva se viđa u ponekojim vodama Hercegovine, n. pr. u Boračkom Jezeru isključivo u toj osebnoj šarenoj odori. Naročito upadaju u oči kod ovih riba pa i samih starijih egzemplara veoma jasno očuvani pojasi, što se vidaju na njima u mladosti[1]).

Prema tome dakle, ne može više *Salar dentex* opstojati kao posebna vrsta; ali se ipak podjedno mora priznati, da postoji i *Trutta fario* var. *dentex* Heck.

2. *Salar obtusirostris* Heck.

»Po Steindachneru je ova riba još uistinu prava vrsta *Salmo (Trutta)*. Ali po slabo razvijenim čeljusnim zubima, po uskom otvoru gubice, po kratkoj i visokoj gornjoj gubici, po jačini kosti na glavi te najzad i po djelomičnoj šari trupa — čini ova riba veoma zanimljivu sponu između rodova *Trutta* i *Thymallus*.

Steindachner razlikuje dakle (kao što gore spomenusmo) dvije odlike (varijetete): tupe i šiljaste kišnje (njuške), od kojih se prva više nalazi u rijekama Dalmacije i oko ušća Neretve; a ja sam opet našao, da se varijetet šiljaste i žvalaste njuške nalazi isključivo u gornjem i srednjem toku Neretve te njezinih pritoka. Moguće je i to, da se ova šiljavost razvila i ušljed bučne sile gornjega toka Neretve, kao što i druge nekoje ribe dobiju vitkiji i šiljastiji oblik u brzim rijekama. No svakako je veoma nepodesno postalo ime: *obtusirostris* (tupe kišnje, tuponjuškast) za oznaku ribi, koja se baš odlikuje svojom šiljastom njuškom[2]).

---

[1]) Upravo je začudno, da su mi baš ovakove isprutane komade u Bregavi kod Stôca ali ispod Provalije označili ribari imenom zubatak, i koje oni sasvim tačno označuju kao posebnu vrstu pastrve. U gornjem toku, gdje živi samo obična pastrva, nema zubataka.

[2]) Čini mi se, da dr. Heintz nije nikako vidio prave mekousne, jer ne bi mogao ovako pisati. Treba uzeti pravu mekousnu, pa će se svaki odmah lako uvjeriti, da ime „*obtusirostris*“

Prema svima iskazima, koji se potpuno podudaraju, mrijesti se ova riba samo u vrijeme od 15. decembra pa do konca februara, a nikad u augustu ili još ranije, kao što Steindachner drži, da se u srednjem toku Neretve (oko Konjica) ženke(?) mrijeste već koncem septembra ili početkom oktobra.

Prema tome nemaju nikakve sličnosti ni slike *Salar obtusirostris* Heck. istaknuti vidne, tupe njuške u Heckelovu Reiseberichtu, pa ni one u opisu od Heckela i Knera (str. 154.) sa mojim pastrvama i ako nam se inače općenito opisi podudaraju, te Steindachner pravo ima, kada tvrdi »da je Heckel morao dvije vrste pomiješati (pobrkati)«.

Budući da vomer nijesu dobro prikazali ni Heckel, niti Heckel-Kner, a Steindachner se pak na nj nikako i ne obazire, donio je Heintz slike vomera odozgo i s profila[1]).

U tim se slikama prikazuje, da je raonik (vomer) čunjasto savijen, a zubi podine leže u pravome kutu prema onim u držku. Pored toga ukazuje se na podini jasni rostrum, a prema gore i po obje strane sitne grbice. Ovaj raonik, veli Heintz, pokazuje dakle u svih od mene pregledanih pastrva prosječno tako karakteristične razlike prema drugim ostalim pastrvama, da se nikako pobrkati ne može, te stoga punim pravom mora se i posumnjati, da je Heckel uopće ikada vidio ove naše ribe. Svakako je to mogao biti samo nekoji varijetet *Trutta fario* L., koji je on nazvao obtusirostris.

»Heckel kaže, da je vidio jedan jedini komad ove ribe od 45 *cm* duljine; a ime tako mu je dao po krupnim, mrko crnim, po strani glave, djelomično u pojase (Binde) razvučenim mrljama.

U c. kr. dvorskom muzeju u Beču nalazi se poviše baš krupnih komada ove ribe i to iz Soče i pritoka joj, kao i Neretve i Krupe. Steindachner ih nazivlje: *Salmo fario*, var. *marmorata* Cuv., dočim ih je Heckel nazvao »dentex«.

»No kako sam ja imao prilike, veli dr. Heintz, da na prostoru od preko 100 kilometara u Neretvi, i to kod Mostara, Jablanice, Konjica, pa sve do ispod Glavatičeva uhvatim sam oko 20 komada, odnosno da ih i od drugih ribara odmah iza hvatanja promatram i tačno pregledam, i to od najmanjih do najvećih, to sam došao do čvrsta uvjerenja, da ova riba predstavlja jednu izrazitu, samostalnu vrstu, te da se bitno razlikuje od *Trutta fario* Lin., budući da sam ja nalazio i hvatao na istim mjestima i u isto doba, kako pored ove, tako pak i pored druge one, kao *Salar dentex* Heck. opisane odlike, i to još daleko iznad Konjica, u čemu se dakle Steindachner sa mnom i razilazi.

Navešću samo jednu jedinu okolnost, pa da se odmah vidi bitna razlika ove naše ribe od *Trutta fario* L. To je vomer (raonik u nozdrvama), koga sam ja kod svih komada veoma pomno ispitivao. Podina ima 4—5 zubova, a držak pak samo jedan red, te se oni gotovo redovno pružaju u pravoj crti i katkad su malo nešto i savijeni na lijevo i desno. Najviše ako se ta crta katkad olako

---

potpuno odgovara. Mjerodavna su u tom pogledu svakako i mišljenja naših ribara, naročito na onim mjestima, gdje se obje vrste, potočarka i mekousna zajedno nalaze. U Stôcu n. pr. razlikuju tačno pastrvu gäru (od Provalije slapa pa do na vrelo Bregave) i žutu mekušicu pastrvu (od Stôca pa niz Bregavu). Gära je odozgo mrka, po trbubu subjelasta a pirgasta kao i žuta, samo što pošljednja ima meka debela usta (upravo *„obtusirostris"*) i meke malene zube.

[1]) Nažalost nijesu ove slike nimalo uspjele i iz njih se također ne da mnogo naučiti.

vijuga[1]). Vomer je ovdje dakle veoma sličan onome u ribe *Trutta trutta Gumberlandi*, a još više pak onome u ribe *Trutta lacustris* Willughby, barem na onim komadima, koji se najvećma razlikuju od *Trutta fario* L., kako ga je Heckel i Kner opisao kod *Fario Marsiglii* Heck.

No i inače ima i drugih oznaka u *Salar genivittatus* Heck., čime se bitno razlikuju od obične, potočne pastrve. Prije svega ovo je riba neobično nagla i bujna uzrasta, jer dosiže često težinu od 15 *kg*, a katkad i do 30 *kg*. Istina danas se veoma rijetko nalazi komada od 20 i više kilograma; ali prije 10—20 godina bijaše ih dosta. Dok je prosječna težina u *Trutta fario* L. tek $^1/_2$—$1^1/_2$ *kg*, a komadi od 5 *kg* su veoma velika rijetkost, dotle je prosječna težina od 5—10 *kg* u *Salar genivittatus* Heck. sasma nešto obično i svakodnevna pojava. Ova se riba dakle u pogledu rasta i grabežljivosti isto tako razlikuje od obične naše pastrve, kao god i mladica *(Salmo hucho,* Huch, Huchen), koju zamjenjuje u području Jadranskog Mora, a inače se gotovo u svačemu podudara s ovim krupnim salmonidom. Ova njihova sličnost je tako jaka, da mnogi još i sada naročito nestručnjaci (»neihtiolozi«) drže *Salar genivittatus* Heck. za mladicu[2]). Zanimljivo je još i to, da se je ova riba u prijašnja vremena lovila u velikoj množini kod mjesta Glavatičeva, gdje se ona mrijestila. Što nekoji drže, da je ova riba svoje ime dobila od mjesta Glavatičeva, to je svakako nepravedno. Ja naprotiv držim to, da su s Dunava doseljeni južni Slaveni nadjenuli ovoj pastrvi u Neretvi ime, njima već odande poznate mladice ili glavatice, te su onda tu na bogatu mrijestilištu zasnovali i svoju naseobinu, kojoj dadoše i ime Glavatičevo. Svakako je dakle riba morala dati ime mjestu, a nikako pak to nije moglo obratno ići«.

U slici VI. spomenute študije prikazao je dr. Heintz *Salar genivittatus* Heck godišnjaka (upravo $1^1/_4$ god.) i to u prirodnoj veličini. Kolika je proždrljivost u ove ribe, to se vidi najbolje u tome, što je on metnuo na udicu meku (mamak) gotovo za polovinu njezine duljine.

»Po tijelu se nalazi razasuto puno tamno-mrkih, ali ne crnih pjega, koje se ispod bočnih crta i prema trbuhu gube. Izmedu njih, a naročito uzduž bočnih crta, kao i hrptenične peraje, koje se prelijeva zelenkasto-žućkastom bojom, ukazuju se još i rjeđe, sitne blijedo-crvene pjege, koje se prelijevaju kao iz dubljeg sloja kože, no ovih pjega nestaje već u drugoj godini, kao u lososa (Lachs).

Glavna je boja kože mrko-zelena prelazeći prema trbušnim stranama u srebrno-bjeličasto. Peraja su na prsima, trbuhu i pozadini u godišnjaka lijepe limunasto-žute boje, prelamajući se na korjenu kod prve dvije u jasno žutilo, a u potonje u narančasto; repna se peraja pako prelijevaju od korjena prema krajevima iz slaba rumenila u sivkastu boju.

U mlađih riba izdiže se profil od sprijeda sa čela strmo prema hrpteničnoj peraji, a oblik je njuške mnogo šiljatiji, nego u obične pastrve ili kod starijih riba, u kojih je pak čelo više ugnuto (splošteno). Što je god riba starija, u toliko se sve većma gube one mrke mrlje (pjege) i vezice, što se stiču u ove potonje,

[1]) Kašnje sam dobio (1905.) više raonika i na svakom bijaše samo po jedan red zuba (Op. Heintz).

[2]) Dr. C. O. Čech u svome opisu »Die Fischzucht in B. u. H.«, Wien 1893. kaže, da se morske pastrve i mladice iz Neretve iznose na pazar pod imenom »mladice« (?), te da se *Salmo hucho* u Slavena zove i »glavatica« (hlavatica).

bivajući sve rjede i rjede (polazeći od repa prema glavi) u toliko, da se n. pr. kod starijih riba (već i u onih od $2^1/_2$ *kg* težine) ove pjege inače nigdje više ne nalaze, osim ono nekoliko na poklopcima škrga. Istina, nalazi se i takovih komada, kojima se na glavi viđaju sa strane vezice — slično onakima, kako ih Heckel i Kner na str. 260. slikom prikazuju, — ali se to nikako ne može uzeti kao pravilo. Ostalo je tijelo prljavo bjelčasto, a bez ikakvoga traga od kakvih pjega: samo su leđa crnkasto-zelena, prelijevajući se u mrko; poklopci škrga prelijevaju se u maslinasto zelenilo; peraje su već izgubile svoje sjajno šarenilo, te izgledaju više umrljano-sive. Ljuske su razmjerno pokrupne; ja sam ih duž bočne crte nabrojio na 118—120. Također sam nabrojio 60 šlijepovnih crijeva na *pylorus*-u.

Ali nijesam nigdje naišao na kakve oblike ukrštavanja ni s običnom pastrvom niti s varijetetom *dentex*. Prema tomu i držim, da sve one krupne ribe, koje Heckel i Steindachner spominju, i koje su poslane pod imenom »*Salar dentex* Heck.«, pripadaju potonjoj, opisanoj vrsti. Ja moram dakle sve te, u bečkom dvorskom muzeju poredane, kao *Salar dentex* i *marmoratus* obilježene, krupne ribe iz Hercegovine označiti bezuslovno kao »*genivittatus*«, a to u toliko prije, što sam u take dvije (koje mi je gospodin dvorski savjetnik dr. Steindachner ljubezno na raspoloženje ustupio) pregledao kosti iz glave, te našao, da i ove imaju karakteristične, jednoredne zube na podini raoničkog drška.

Sažaljevati se dakle mora, što je Heckel nadjenuo ovoj ribi posebno ime, koje bi se moglo tek na pojedine mlađe egzemplare donekle primijeniti.

Salmo genivittatus Heck. mrijesti (prema pozitivnim navodima stručnjaka Schuberta) u mjesecima decembru i januaru.«

Dalje pisac iznaša svoje misli još i o tome, kako bi valjalo ovu ribu i njemačkim jezikom imenovati, te najzad predlaže, da se usvoji kao najpodesnije ime »Die große Adriaforelle«: krupna jadranska pastrva, koja ulazi čak i u Skadarsko Blato putem Bojane.

34. Jegulja.

Anquilla fluviatilis Agas. — Gemeiner oder Flußaal[1]).

O jegulji je bilo ranije puno govora, te ću ovdje još samo radi boljeg pregleda nabrojiti sva mjesta, gdje se do sada našlo jegulje u hercegovačkim vodama. Najviše je ima dakako u Hutovu Blatu. Uz Neretvu uzlazi ona sve do pod Ulog, dakle oko dvije[2]) stotine kilometara od ušća ove rijeke. Od Neretvinih pritoka

[2]) Ranije spomenuto je pogrešno samo 100 *km*.

su osim Krupe spomena vrijedne Trebežat, uz koju rijeku uzlazi ugor sve do na vrelo Tihaljine, a odavle dalje ispod zemlje do u Nugo-jezero kraj Drinovaca. U Bregavi ima ugora oko Stôca prilično mnogo, ali čini se da ga od Stôca pa naviše ima mnogo manje, jer mu je korito previše pjeskovito i tvrdo. Od hercegovačkih ponornica na prvom je mjestu Trebišnjica, u kojoj se nahvata preko ljeta ponešto ugora, zatim Vrijeka u Dabar-Polju, kamo on po svoj prilici dospije kroz vrelo Trebišnjice ili Čepelice, provlačeći se kroz pukotine sve ispod zemlje i to — što je teško vjerovati — nekih *20 km* zračne linije.

[1]) Heckel-Kner, str. 319., sl. 167.

Preostaje još da spomenemo Mostarsko Blato, gdje također ima prilično i veoma krupnih ugora, kamo oni dospijevaju također ispod zemlje, valjada na vrelo Jasenice ili na koje drugo vrelo na Neretvi, što izbacuje vodu iz Mostarskog Blata.

35. Piskavica.

Petromyzon marinus L. — Meerbricke[1]).

Kolombatović je prozvao fam. *Petromyzonini* »sisobabe«, a samu ovu vrst »paklara«, dočim Kišpatić nazivlje ovaj rod »paklare«: morska paklara, paklena, lamprida. Naziv »piskavica« čuo sam od naših blatskih ribara i držim da je vrlo zgodan za ovu ribu, jer ona naliči svirali. S obje strane tijela iza malenih crnih očiju redaju se jedna iza druge 7 ovećih škržnih jama, a to bi sličilo donekle našoj svirali[2]). Međutim nije isključeno da ova riba daje od sebe i kakav glas, pišti, ali je prvo mišljenje svakako vjerojatnije.

U Savi našao sam *Petromyzon fluviatilis* i *P. Planeri*[3]), dok *P. marinus*, pripada isključivo vodama područja Jadranskoga Mora, pošto i piskavica isto kao i jegulja iz poznatih razloga ne može živjeti u Crnom Moru.

Od prve dvije vrste sedmorupa razlikuje se piskavica svojom ogromnom veličinom, jer izraste katkad na 1 *m* duljine i do 3 *kg* težine. Tijelo je u nje duguljasto i zaobljeno, a na njem nema ljusaka kao u drugih riba, nego je glatko i sluzavo kao u jegulje. Koža joj je blijedo siva ili blijedo žuta bojadisana, i po toj boji osula se mramorasta šara, koja je sad crna a sad opet zelenkasta, a samo je trbuh čist i neišaran.

O njezinu životu ne zna se baš mnogo, osobito kad ode u more. Vida se često puta, gdje se piskavica prilijepi svojom sisačom poput pijavice na koju veću ribu, pa izgrize dapače i rupu na ribi. Za taj posao upravo su kao stvorena njezina usta, a i zubima može rezati kao pilom. Riba se dakako ne može obraniti od ovakovih krvopija i mora da ugine.

U proljeće polaze piskavice iz mora u rijeke, da se ondje izmrijeste. Pošto one slabo plivaju, drže mnogi naučenjaci, da se one pripiju na druge morske ribe, koje putuju uz rijeke. Tako su našli na pr. na srednjoj Rajni lososa, na kojeg su se bile pripele piskavice.

O mrijestenju piskavica ne zna se puno, no svakako pada u prve proljetne mjesece, mart i april. Nekoji tvrde da one iskopaju jame u brzoj vodi i da njuškom dovaljaju oveće kamenje i ograde onu rupu, gdje odlože jaja. Poslije rasploda uginu stari kao i kod jegulje. Njihov podmladak zakopa se valjada u mulj kao i od njihovih srodnih vrsta, gdje preživi po nekolike godine (4—5) dok ne ojača i ne ponaraste (Kišpatić).

U Hutovu Blatu nalaze piskavicu vrlo rijetko; može biti da im je Neretva prebrza i da malo putuje većih morskih riba uz ovu rijeku, na koje bi se one eventualno pripile. Preklanjske godine uhvatio je u vršvu jednu piskavicu moj

[1]) Heckel-Kner str. 374., sl. 200.

[2]) U Vukovu Rječniku ima ime piskavica, »morska riba, koja pred kišu skače iz vode: Napuhnuo se ko piskavica«.

[3]) Ovu sam vrstu naknadno našao, pa nije izašla u mojem prvom djelu.

vrijedni ribar, Ivan Cukarić. Inače nema za njih kakvog posebnog načina lovljenja, već ako baš koja zaluta sama od sebe u česticu vršvu. U krajevima, gdje ih ima puno, glavni je lov na njih u proljeće, kada piskavice putuju iz mora u rijeke, i u jesen, kada se opet vraćaju u more.

Veoma se cijeni meso od piskavica; naročito su u premaljeće vrlo dobre za jelo, i to što su veće, to su bolje. U srednjem vijeku bile su na glasu piskavice u Francuskoj iz Nantes-a; u Engleskoj ih još i dandanas veoma cijene.

Popis ptica sa Hutova Blata.

Iz našeg opisa Hutova Blata razabire se, da su tamošnje močvare i jezera veoma prikladna ne samo za prebivanje raznolikih riba, već je tu također i za ptice pravi raj. Priroda je ovdje stvorila sve uvjete, što su potrebiti za njihov život i razvoj. Na prvom mjestu ima u izobilju raznolike hrane (riba i drugih životinja te bilja) i dovoljno zakloništa u nepreglednom gustom šašu i rakiti. Vrlo mnogo doprinaša tome i geografski položaj a naročito blizina mora. Blato se vrlo rijetko ili gotovo nikada ne zamrzne sasvijem, i ono je kao upravo stvoreno za prezimljenje mnogim pticama, koje ovamo i dolaze da prezime.

Zato zimi pritisnu ptice kao oblak cijelo Blato i kad se poplašena jata dignu, zakrile sunce a od graje i žamora razliježe se cijela okolica. I ljeti se tu viđa bezbroj raznih vrsta ptica.

Do danas je ustanovljeno i poznato sa Hutova Blata u svemu 226 vrsta ptica, koje ćemo malo niže u kratko nabrojiti. Mnogo tih prebiva stalno u Hutovu Blatu i tu se dakako i leže. Veliki se dio redovito seli svake godine na dulji boravak u tuđe krajeve, pa se opet povraća također na dulji boravak u naše močvare; no ima mnogo i takovih ptica, koje se na svojim dalekim putovanjima ovamo samo navraćaju na kraći ili dulji odmor te nakon nekog vremena idu dalje, kuda su pošle.

Kako je već spomenuto, obilje ribe primamilo je svakako ovamo veliki dio tih ptica, koje se gotovo isključivo ili bar djelomično prehranjuju ribom. No da bude što potpunija slika našeg opisa Hutova Blata, nabrojićemo ovdje sve do sada na Blatu zapažene ptice i dakako napomenuti kod pojedinih vrsta, koje se prehranjuju ribom.

1. Gavran — *Corvus corax* L.

   Pojedince se leže u nepristupačnim strmim stijenama u čitavoj okolici.

2. Vrana — *Corvus cornix* L.

   Ima je po svima mjestima neobično mnogo i svuda se leže; često se viđa usred Blata, gdje traži hrane. Poznata je kao opasan kradljivac jaja močvarnih ptica, koje se ovdje legu. Već sam ranije napomenuo da se na hiljade vrana vija iznad Popova Polja kad ode povodanj te u virovima i drugim lokvama zaostanu nevjerovatne množine gaovica, koje se usmrde,

Opaska. Ovaj popis sastavljen je po bilješkama tridesetgodišnjih opažanja H. pl. Kadicha i poznatog naučenjaka i kustosa zemaljskoga muzeja u Sarajevu, vladinog savjetnika gospodina Otmara Reisera.

tako da se ne može ni blizu doći. Tada zadu vrane i beru te gaovice, a vranama se pridruži i pogdjekoji gavran.

3. Crna vrana ili kopač — *Corvus frugilegus* L.
   Dolazi ovamo počesto preko zime i to u velikim množinama, pa se često zaustavi u Blatu sve do u april. Drži se krajem Blata, ali se nigdje ne leže.
4. Čavka — *Coloeus monedula collaris* (Drum.).
   Ima je po čitavu godinu i leže se, ali radi blage klime navali ovamo u zimi još više i iz drugih krajeva.
5. Svraka — *Pica pica* L.
   Vrijedi sasvijem isto, što je rečeno i o br. 2 (Vrana).
6. Kreha ili sojka — *Garrulus glandarius* L.
   Ima je mnogo i leže se po okolišnim hrastovim šumama.
7. Čvorak ili brljak — *Sturnus vulgaris* L.
   Ima ga neobično mnogo a pojedini dapače prezime. U proljeću i u jesen viđa se u velikim jatima, koja često prenaćaju u ljutiku. *(Pastor roseus* (L.) — škvrlj nije još zapažen u ovom kraju).
8. Vuga — *Oriolus oriolus* (L.).
   Prilično se često leže po krupnijem drveću.
9. Batokljun trešnjar — *Coccothraustes coccothraustes* (L.).
   Ima ga mnogo preko čitave godine pa se bez dvojbe ovdje i leže.
10. Zelenac — *Chloris chloris* (L.).
    Pojedince i u jatima, vrlo se mnogo i leže.
11. Češljugarka ili Gardelino — *Acanthis carduelis* (L.).
    Isto tako.
12. Zelenčica — *Acanthis spinus* (L.).
    U zimi rijetko u većim i manjim lijetima. Ne leže se ovdje.
13. Juričica — *Acanthis cannabina* (L.).
    Vrlo česta pojava na prolazu u svako doba godine, a i leže se.
14. Žutarica — *Serinus serinus* (L.).
    Često prezimi u jatima, ali se u ovom kraju ne leže.
15. Zeba — *Fringilla coelebs* L.
    Svakako jedna od najobičnijih ptica, što prezimljuju, a leže se po šumama, što su ponaviše uokolo Blata.
16. Sjeverna zeba — *Fringilla montifringilla* L.
    Gotovo svakogodišnji gost iz sjeverne Evrope.
17. Vrabac — *Passer domestica* (L.).
    Leže se posvuda.
18. Poljski vrabac — *Passer montana* (L.).
    Pojavljuje se samo u zimsko doba.
19. Strnadica crnoglava — *Emberiza melanocephala* Scop.
    Ona dolazi s juga prilično kasno u proljeće te se ovdje izleže u velikim množinama i nestane je iza toga rano u jesen.
20. Strnadica brkašica — *Emberiza cirlus* L.
    Ovdje ona zastupa žutku, što se u Bosni često nalazi; često se leže ali i prezimljuje.

21. Strnadica cikavica — *Emberiza cia* L.
Zimi vrlo karakteristična pojava u kršu i u šikari na rubu Blata, koja se u premaljeće i u ljeto povuče gore naviše u brda da se izleže.
22. Strnadica močvarica — *Emberiza schoeniclus* (L.).
Tipična i vrlo česta zimska ptica u čitavom području Blata, koja se u martu izgubi.
23. Strnadica srednja — *Emberiza schoeniclus canneti* (Brehm).
Nema je toliko koliko gornje, a nije do sada ni dokazano da se u Blatu leže.
24. Ševa čevrljužica — *Calandrella brachydactyla* (Leisler).
Karakteristična ptica, što se leže po ugarima u čitavoj okolici.
25. Hercegovačka kruna — *Galerida cristata meridionalis* Brehm.
Isto tako, a također uvijek i prezimljuje.
26. Ševa krunica — *Lullula arborea* (L.).
Naročito je zimi ima u velikim množinama i na lijetovima. Leže se samo na višim položajima.
27. Ševa — *Alauda arvensis* L.
Ima je samo zimi ali u velikim množinama.
28. Trepteljka žvrljinka — *Anthus campestris* (L.).
Preko ljeta je ima prilično mnogo i leže se po njivama.
29. Trepteljka strljekavica — *Anthus trivialis* (L.).
Na prolazu vrlo mnogo, i to u proljeće i jesen. Ne leže se.
30. Trepteljka cikuša — *Anthus pratensis* (L.).
Isto tako.
31. Trepteljka rusogrlja — *Anthus cervina* (Pall.).
Tipična prolazna ptica, koja se nalazi u aprilu zajedno s *Budytes* po vlažnim livadama u Blatu.
32. Trepteljka pojarica — *Anthus spinoletta* (L.).
Vrlo je to česti zimski gost, koji prhne ne samo na ivici već i usred Blata.
33. Gorska pliska — *Motacilla boarula* L.
Samo po zimi viđa se mnogo po tekućoj vodi.
34. Bijela pliska — *Motacilla alba* L.
Ima je mnogo kroz čitavu godinu a također se i leže. Zimi se često viđa usred Blata na naplavljenoj šaši.
35. Žuta ovčarica — *Budytes flavus* (L.).
Često se navraća na prolazu.
36. Bijela obra ovčarica — *Motacilla flava dombrowskii* (Tschusi).
Ubijena jedamput na prolazu.
37. Zelenka ovčarica — *Motacilla flava borealis* Sund.
Redovito se nalazi na prolazu u proljeće pomiješana sa svojim bližim rodacima.
38. Dalmatinska ovčarica — *Motacilla flava cinereocapilla* Savi.
Ova je ovčarica ona vrsta, što se svukuda u tamošnjem kraju leže u mladom žitu.
39. Crnoglava ovčarica — *Motacilla flava melanocephala* Licht.
Rijetko kada na prolazu među rođacima. Do sada se nije otkrilo parova da se legu.

40. Puzavac — *Certhia familiaris macrodactyla* Brehm.
U okolišnim hrastovim šumama, gdje se za stalno valjada i leže.
41. Brzelj — *Tachidroma muraria* (L.).
Zimi se vida po stijenama Budisavine.
42. Ključavac — *Sitta europaea caesia* Wolf.
Zadržaje se kao i broj 40, samo ga ima uvijek mnogo više.
43. Brglijez — *Sitta neumayer* Michah.
Leže se po strmim stijenama Budisavine i po drugim sličnim mjestima. Vrlo se rijetko vida da sjedi na drveću.
44. Velika sjenica — *Parus major* L.
Nije tako rijetka a i leže se.
45. Plavetna sjenica — *Parus caeruleus* L.
Samo se zimi vida i to vrlo mnogo, dapače i usred šaše.
46. Cvinjak sjenica — *Parus lugubris* Temm.
Karakterističan stanovnik u velikoj množini, i leže se, ali je s velikim poteškoćama skopčano i, gotovo rekuć, nemoguće, naći joj jaja.
47. Sjenica dugorepa — *Aegithalos caudatus europaea* (Herm.).
Ima je mnogo i leže se u okolici.
48. i 49. Zlatoglavi i vatroglavi kraljić — *Regulus regulus* (L.) i *Regulus ignicapilla* (Temm.).
Obadvije vrste oživljuju u velikoj množini i za zimskih mjeseci šikarje po kršu, naročito *Juniperus oxycedrus.*
50. Mali svračak — *Lanius minor* Gm.
Rijetka i vrlo kasno dolazeća ptica; leže se.
51. Veliki svračak — *Lanius excubitor* L.
Zimi se navrati pogdjekoji.
52. Crvenoglavac svračak — *Lanius senator* L.
Jedan jedini put ubijen kod Visića.
53. Obični svračak — *Lanius collurio* L.
Jedna od najobičnijih ptica, što se u ovom kraju legu.
54. Siva muharica — *Muscicapa striata* (Pall.).
Ima je mnogo, ali samo na proljetnom i jesenskom prolazu.
55. i 56. Crnoglava i bjelokrilica muharica — *Muscicapa atricapilla* L. i *Muscicapa collaris* Bechst.
Isto tako.
57. Obični zviždak — *Phylloscopus collybista* (Vieill.).
Jedna od najobičnijih ptica, imenito na početku oba doba seobe ptica.
58. Kovačić zviždak — *Phylloscopus trochilus* (L.).
Nešto je malo manje ima, mnogobrojnija nego predašnje vrste.
59. Balkanska krovarica — *Cettia cetti reiseri* Parrot.
Karakteristična ptica našeg Blata, koja također i najteže zime probavi u dubokoj šaši i ljutiku, te u sunčanom sjaju trubi svoje milozvučne kitice. Vrlo je teško naći njezina poput cigle crvena jaja.
60. Trstenjak ševarić — *Luscinola melanopogon* (Temm.).
Začudo, ova se zanimljiva vrsta nalazi samo zimi, kada ona nastava u ljutiku *(Cladium mariscus),* u kojem se između oštrih listova vere poput miša neprestano dolje gore i rijetko se pokaže, i to dakako na časak. Čim

se počne približavati prvo proljetno vrijeme, odlazi on u Madarsku, da se tamo izleže.

61. Trstenjak droščić — *Acrocephalus arundinaceus* (L.).
Razmjerno se leže vrlo malo parova, dočim se na prolazu često pojavljuje u velikoj množini.

62. Trstenjak cvrkutić — *Acrocephalus strepera* (Vieill.).
Ptica, koja se u Blatu prilično mnogo leže, koja u aprilu dolazi i od koje se tu već našlo također gnijezda.

63. Trstenjak rogožar — *Acrocephalus schoenobaenus* (L.).
Na prolazu u proljeće i jesen u velikim množinama, ali upada u oči, da se ovdje ne leže.

64. Žuti voljić — *Hippolais icterina* (Vieill.).
Isto tako samo na prolazu.

65. Praskavac voljić — *Hippolais pallida* (Hempr. & Ehrb.).
Mnogo se leže po šikarama u kršu, ali dolazi istom početkom maja ili koncem aprila i odlazi odmah, čim se izleže.

66. Staglić pjenica — *Sylvia (hortensis) crassirostris* Cretzschm.
Ova krasna pjevačica boravi u šikarama unaokolo Blata, a tu se i leže.

67. Siva pjenica — *Sylvia borin* (Bodd.).
Na rubu Gornjeg Blata može se redovito naći na prolazu oko 1. maja.

68. Crnoglavka pjenica — *Sylvia atricapilla* (L.).
Prilično mnogo na prolazu. Da li se ovdje i po koji put leže, nije još ustanovljeno, ali je vjerovatno.

69. Obična pjenica — *Sylvia communis* Lath.
U nevjerovatnoj množini kao stanovnik a i leže se.

70. Čevrljinka pjenica — *Sylvia curruca* (L.).
Prebiva samo na prolazu, i u jesen se (druga polovica septembra) češće pojavljuje nego u proljeće.

71. Bjelobrka pjenica — *Sylvia subalpina albistriata* (Brehm).
Vrlo česta i karakteristična ptica svih unaokolo Blata ležećih kršovitih strana, gdje se i leže a dolazi s juga već u mjesecu martu.

72. Drozd branjug — *Turdus pilaris* L.
Za jakih zima dolazi ova vrst ovamo do na Blato u velikom broju, pa se nalazi isto tako po močvarastim nizinama i na rubu oko voda kao i na smreki *(Juniperus oxycedrus)* po krševitim stranama.

73. Drozd imelaš — *Turdus viscivorus* L.
Obična pojava, naročito zimi.

74. Crvenkasti drozd — *Turdus musicus* L.
Ne može se baš reći, da dolazi svake godine, i to samo pojedince u jesen i u proljeće.

75. Crni kos — *Turdus merula* L.
Svakako jedna od najčešćih vrsti ptica i svuda se viđa.

76. Crnogrli batić — *Pratincola torquata rubicola* (L.).
Na proljetnom i jesenjem prolazu vanredno mnogobrojan, a kako se čini, pojedini i prezimljuju.

77. Smeđogrli batić — *Pratincola rubetra* (L.).
Ima ga isto tako mnogo kao i prvašnje vrste, a pojedini se i legu po stranama okolišnih brijegova.

78. Obični kamenjar — *Saxicola oenanthe* (L.).
Redoviti, česti prolaznik u oba doba selenja.

79. Prdavica kamenjar — *Saxicola hispanica xanthomelaena* Hempr. et Ehrb.
Tipična ljetna ptica i koja se leže po čitavom kršu.

80. Stjenjak — *Monticola saxatilis* (L.).
Samo na prolazu, te se rijetko vida.

81. Modrokos — *Monticola solitarius* (L.).
Ova krasna pjevačica ne nastava samo u dolini Bregave, već također i u stjenovitim dijelovima poluostrva Ostrova, što dijeli Blato, gdje su također nađena i gnijezda ove vrste.

82. Crvenorepi kovačić — *Phoenicurus phoenicurus* (L.).
Prilično čest prolaznik, od kojeg se po svoj prilici i ovdje leže nekoliko parova.

83. Crvenorepi kovač — *Phoenicurus ochruros gibraltariensis* (Gm.).
Pojedini i prezimljuju, a mnogo ih ima na prolazu. Nije se još ustanovilo, da li se na Blatu i leže.

84. Mali slavulj — *Luscinia megarhynchos* Brehm.
Na svu sreću ima u području Blata još prilična množina parova ove poznate izvrsne pjevačice.

85. Modrovoljka bjelokrpica — *Luscinia svecica cyanecula* (Wolf).
Nekoliko je puta zapažena na prolazu i ubijena, tako n. pr. na 5. aprila 1891. i 9. septembra 1897.

86. Rusogrli crvendać — *Erithacus rubecula* (L.).
Jedna isto tako česta ptica, koja zimuje u području Blata kao crni kos.

87 Sivi popić — *Prunella modularis* (L.).
Preko zime ima ga tu i tamo po živicama u svako doba.

88. Trđak — *Troglodytes troglodytes* (L.).
Ima ga neobično mnogo po zimi u šikari, a kadikad dapače i u šaši.

89. Rusogrla lastavica — *Chelidon rustica* (L.).
Česta i vrlo obljubljena i cijenjena ljetna ptica, koja se i leže.

90. Bjelogrla lastavica — *Hirundo urbica* (L.).
Neizmjerno mnogo na prolazu, a leže se samo u brdima.

91. Neretvanska lastavica — *Riparia riparia fucocollaris Tschusi.*
Čini ogromne kolonije gnijezda po obali Neretve, gdje svake godine bude po nekoliko hiljada tviča.

92. Hridna lastavica — *Riparia rupestris* (Scop.).
Leže se po pećinama i nadvišenim stijenama u dolini Bregave. Na zimskim toplim danima izađe u velikim množinama na Blato, gdje hvata kukce — svakako jedina lastavica, koja redovito prezimljuje.

93. Bijela čiopa — *Apus melba* (L.).
Na prolazu često u velikoj množini iznad Blata.

94. Crna čiopa — *Apus apus* (L.).
Isto tako uvijek samo kratko vrijeme, ali je se na prolazu viđa često vrlo mnogo a nigdje se ne leže.

95. Leganj ili pomrakuša — *Caprimulgus europaeus meridionalis* Hart.
Leže se katkad u okolici Blata.

96. Pčelarica ili breguljac — *Merops apiaster* L.
Tipična ptica ovog područja, koja naseljava svake godine po veću koloniju, n. pr. u desnoj obali niže velike ćuprije preko Neretve kod Čabele i mnogo manjih po drugim mjestima.

97. Pupavac — *Upupa epops* L.
Ima ga mnogo na prolazu i po svoj prilici se i legu po nekoji parovi.

98. Smrdivrana — *Coracias garrulus* L.
Jedna od najljepše bojadisanih, ali dosta rijetkih prolaznih ptica, koja zna velikom opreznošću često da izmakne vječitim proganjanjima.

99. Maveni sumbul — *Alcedo ispida* L.
Ljeti ga nema gotovo nikako, ali ga zato ima neobično mnogo po čitavu zimu i po cijelom Blatu, jer nalazi dosta hrane.
U Stôcu mu vele bumbul i ribar, a ribar se dakako mora hranit ribom, ali pošto je to veoma malena ptica, nije ni šteta velika, što je on nanosi.

100. Vijoglav — *Jynx torquilla.*
Prilično mnogo, imenito na prolazu.

101. *Picus viridis pinctorum* (Brehm).
Istina, nema ga vrlo mnogo, ali se leže po šumama unaokolo Blata.

102. Mali djetao — *Dendrocopus minor buturlini* Hart.
Tu i tamo opažan u drveću u okolici Blata.

103. Kukavica — *Cuculus canorus* L.
Katkad je ima u većem, katkad u manjem broju na prolazu, ali do sada nije nađeno ni jedno jaje (u gnijezdima pjevačica).

104. Velika jejina — *Bubo bubo* (L.).
Makar da se toliko progoni, ima je ipak još dosta u području Blata, a u susjednoj Dalmaciji cijene je kao delikatesu.

105. Jejić lulavac — *Otus scops* (L.),
Prava je prolazna ptica, koja se ljeti po danu skriva oko Blata u šupljem drveću (ne u stijenama!) a na večer se izdaje svojim kratkim povikom.

106. Sova utina — *Asio otus* (L.).
Nije rijetka i po svoj se prilici gdjegdje i leže.

107. Obični (i južni) ćuk — *Athene noctua* Scop. (i *A. n. indigena* Brehm).
Karakteristična ptica čitavog kraja, koja se može promatrati i na najvećem sunčanom svjetlu kao i u pomrčini. Vrlo koristan!

108. Eja pijuljača — *Circus aeruginosus* (L.).
Možeš je promatrati po Blatu u svako doba godine pa je strepet i strah sve vodene peradi. Sada se leže samo nekoliko parova u šaši; u prijašnjim je vremenima bilo mnoštvo parova, koji su se tu legli.

109. Eja strnjarica — *Circus cyaneus* (L.).
Za vrijeme prolaza ima je prilično, ali nikada ne pravi gnijezda.

110. Istočna eja — *Circus macrourus* (Gm.).
Također se i ova vrsta pojavljuje kadikad na lijetu u području, dok se eja livadarska *(Circus pygargus),* koja se u Livanjskom Polju, bar prije, mnogobrojno gnijezdila, još do danas nije nikad našla.

111. Jastrijeb — *Accipiter gentilis* (L.).
Nažalost nalazi se u okolici Blata i previše ove najštetnije od svih evropskih ptica grabežljivica, gdje vazda i u svako doba godine nađe obilan ručak.

112. Kobac — *Accipiter nisus* L.
Još ga više ima i od prvašnje vrste i pravi je krvnik svih malih ptica.

113. Orao zmijar — *Circaetus gallicus* (Gm.).
Viđa ga se često za vrućeg godišnjeg doba, gdje traži reptilije po krševitim stranama, a nedaleko od Hrasna našlo mu se već i gnijezdo s jednim jedinim bijelim jajetom.

114. Sivi soko — *Falco peregrinus* Tunst.
Po zimi se često pojavljuje nad Blatom, te rastjeruje u velikim množinama sakupljene patke i poput strijele zaleti se iz velike visine i dočepa se svoje žrtve. Moglo bi biti da se katkad nađe na Blatu također i *F. biarniscus feldeggi,* Schleg., koji u neposrednoj blizini kućari.

115. Soko grlaš — *Falco subbuteo* L.
U proljeće i u jesen pokazuje se na Blatu u velikoj množini, gdje najviše lovi kukce.

116. Soko kraguljčić — *Falco columbarius regulus* Pall.
Zimi nije baš tako rijedak.

117. Vjetruša klikavka — *Falco timunculus* L.
Svakako jedna od najčešćih ptica grabežljivica, koja je ovdje slučajno korisna, a pojedince i prezimi.

118. Bjelonokta vjetruša — *Falco naumanni* Fleisch.
Puno ređa od predjašnje i samo pojedince prolazeća.

119. Vjetruša kopčić — *Falco vespertinus* L.
Koncem aprila i na početku maja viđa se u velikoj množini na prolazu u Ugarsku, da se tamo leže.

120. Bjelorepi škanjac — *Buteo ferox* (Gm.).
Mi poznamo jedan jedini komad, i to staru ženku, koja je ubijena kod Bajovaca u Donjem Blatu (24. januara 1886.) i poslana g. H. pl. Kadich-u. Egzemplar se nalazi u zbirci zem. muzeja.

121. Mišar — *Buteo buteo* (L.).
Neobično česta ptica grabežljivica u čitavoj okolici, koju svakako treba ubrojiti više među korisne ptice i koju bi trebalo čuvati.

122. Jastrebaš cipolaš — *Pandion haliaetus* (L.).
Moguće da se je gnijezdio u prijašnjim stoljećima po tamošnjim neprolaznim šumama, a danas dolazi ovamo u goste samo pojedince i rijetko, makar da ima ovdje i na pretek ribe, koja ovog orla svuda privlači, gdje je samo ima, tako da je do danas ubijen jedan jedini komad na kraju Svitavskog Jezera.

123. Orao štekavac — *Haliadetus albicilla* (L.).
I dandanas leže se po jedan dva para ovog znatnog orlušine u okolici Blata, koji nalazi u izobilju hrane za se i za svoje mlade ptiće. To više iznenaduje, što se baš sada na sve strane bez obzira hajka na orlove. Leže se neobično rano, već u prvim februarskim danima, a to je baš moguće zavelo H. pl. Kadich-a, te je zamijenio ovog orla sa *Nisaëtus fasciatus* (Vieill.), koji još nije nikad ustanovljen za Bosnu i Hercegovinu.

124. Orao kličeći — *Aquila pomarina* Brehm.

Porijetko se izgnijezdi u Hrasnu, ali ih u Blatu zazimi svake godine po više komada.

125. Orao klokotaš — *Aquila maculata* (Gm.).

Po zimi ga ima puno više nego prvašnje vrste, a valjada dolazi ovamo iz velikih daljina i u proljeće se opet izgubi na daleki istok.

126. Krstaš — *Aquila chrysaëtos* (L.).

I ovaj ponositi orao je redovita pojava u ovom kraju, gdje se on također i leže u Budisavini (Ljutozir), odakle je i nekoć dobio naš muzej njegova dva lijepo pjegasta jaja.

127. Crkavica — *Neophron percnopterus* (L.).

Po stijenama okolišnih brda legu se i dan danas još 1—2 para, pa se može često iz čamca sa Blata promatrati i diviti se ovoj svjetlo-bojadisanoj ptici.

128. Bjeloglavi sip — *Gyps fulvus* (Habl.).

Svojom veličinom je ovo najupadnija ptica grabežljivica. Još ono malo parova, što se ovdje legu u Žabi planini, dolini Bregave i t. d. vrijedni su preporuke i da se poštede, jer i on služi na ures ovog kraja i bez sumnje je korisna ptica, jer ni ne dotakne ništa živoga.

129. Sip starješina — *Aegypius monachus* (L.).

On je puno ređi od prijašnjeg, ali je već češće promatran među ostalim orlovima, a jedan put je ubijen na mrcini na Ostrovu. Mjesto, gdje se leže, prilično je udaljeno u konjičkom kotaru.

130. Bijela roda — *Ciconia ciconia* (L.).

Veoma rijetka pojava na Blatu, koje prema tome mora da leži sasvijem izvan puta, kojim seli ova ptica.

131. Galica — *Plegadis falcinellus* (L.).

Svake godine pojavi se u proljeće u prilično velikoj množini, ali već iščezne neposredno pred početak leženja, samo se ne zna kamo, i u jesen se samo pojedince ovamo navraća. Jedan jedini put je dobio naš muzej među ostalijem jajima od drugih vrsti roda i jedno jaje od galice i to iz Gornjeg Blata.

132. Modra čaplja — *Ardea cinerea* L.

Prijašnjih vremena bila je prije svega ova vrsta kao i druge čaplje ušljed bogastva ribe i što je bilo dosta zabitnih mirnih mjesta, gdje su se mogle nesmetano leći, vrlo obična pojava na Hutovu Blatu. Uzprkos svih proganjanja pojedini se parovi i dandanas još legu ovdje pa čak i usred ciče zime možeš opaziti po gdjekojeg »modraša«, kako ga tamo zovu, gdje tapa po vodi i grabi ribe. Dogodi se da uhvati i jegulju.

133. Mrka čaplja — *Pyrrherodias purpurea* (L.).

Isto tako leže se u Blatu, kao što to svjedoči 2, u maju 1909. izvađene golušave piladi, ali svakako je to jedan mali ostatak od onog broja, što ih je prije tu bilo. Gak cada, kako Hercegovci odnosno lovci oko Blata vele ovoj čaplji, hrani se također ribom a hvata i zmije. On najviše pada u šaš pa čeka, dok mu naleti plijen. Kad zmiju ugrabi, digne se i leti dalje s njome, da je gdjegod u tišini pojede.

134. Bijela velika čaplja — *Herodias alba* (L.).

Koliko se može doznati raspitivanjem i dokle ova sižu unatrag, nije se nikad legla ova čaplja u Blatu, ali u zimi i rano proljeće pojave se pojedini komadi i dadu se na posao na kratko vrijeme oko hvatanja ribe. Naročito se mnogo vida bijeli gak, kako tamošnji narod zove bijelu veliku čaplju, u proljeće oko vrela, gdje se gere mrijeste. Tuda on gazi i trči po plitkoj vodi i površi geru. Nevjerovatno plašljiva.

135. Bijela mala čaplja — *Garzetta garzetta* L.

U prijašnjim godinama bila je mala srebrenasta čaplja karakteristična ptica u području našeg Blata i tu se je i legla, i to od aprila pa do jula. Kolonije na gnijezdima nalazile su se u društvu sa slijedećom vrstom i s kaloserom u Gornjem Blatu, dok su ribarile u Dônjem Blatu. Još god. 1902. posjetio je gosp. Reiser u društvu poznatog engleskog ornitologa Dressera jednu prilično veliku koloniju u Deranskom Jezeru. Sada joj nema više ni traga i samo po nekoliko dana u proljeće zalutaju po nekolike ptice u mjesto negdašnjeg prekrasnog prebivališta. Razlog tomu nije toliko u onim palenjima šaše i s time u vezi stojećim uništavanjima prikladnih mjesta za leženje, koliko ona luda proganjanja ove vrste radi poznatih pera, što krase leđa ove ptice.

136. Žuti gak — *Ardeola ralloides* (Scop.).

Moguće da se još po koji par leže u Gornjem Blatu, a sasvijem sigurno dođe svake godine na prolazu mnogo ovih gakova u Blato, koje su u prijašnjim decenijima oživljavali i uljepšavali stotine i stotine parova, što su se ovdje legli. Za nj pričaju ribari, da sjedi na splavi i čeka ribu. Kad se keljavac mrijesti, skače i udara po travi u vodi i od sile izbaci geru, koju gak žuti pograbi i proždre. Kada njega spazi lovac na travi u proljeće, onda zna, da se tu negdje u blizini mrijesti keljavac. Šteta, što je ova i druge vodene ptice nanesu ribarstvu u ovom kraju, gdje ima ribe i na pretek, nije vrijedna ni da se spominje.

137. Kvakavac, gak pupavac — *Nycticorax nycticorax* (L.).

Začudo kvakavac se nije nikad legao u Blatu, već u Livanjskom Polju i u Posavini. Ali na prolazu navraća se redovito od prije kao također još i danas. Po njegovom kvakanju lako ga je prepoznati i po noći.

138. Mali gak — *Ardetta minuta* (L.).

Ima ga i dandanas još uvijek mnogo. U močvarama oko Metkovića sabralo se je na stotine njegovih jaja, u Blatu još nikad ni jedno.

139. Bukavac — *Botaurus stellaris* (L.).

Nikad se ne leže ovdje, ali ga zato ima dosta na prolazu i često se zadrži usred zime (januar).

140. Kašikar — *Platalea leucorodia* (L.).

Također samo svakogodišnji prolaznik, koji također mnogo doprinaša ukrašivanju ovog predjela. U proljeće ga ima puno više nego u jesen.

141. Žutokljuni labud — *Cygnus Cygnus* (L.).

Nema ga tako često i tako puno kao na Mostarskom Blatu, ali se ipak pojavljuje svake zime.

142. Cervenokljuni labud — *Cignus olor* Gm.

Među pticama, što ih je H. pl. Kadich sakupio u ovom kraju god. 1886., nalazi se i jedan komad ove ptice, ubijen u mjesecu januaru, ali još nije bio dobio sasvijem svoju pravu boju.

143. Velika guska — *Anser anser* (L.).

I ako se leže u Ugarskoj, ipak je ona najredi gost od sve tri vrste gusaka, što se nama navraćaju preko zime. Rijetko kada da se ovdje koja ubije.

144. Lisasta guska — *Anser albifrons* (Scop.).

U nekojim se godinama pojavi ova divlja guska u velikim lijetima, koje noć sprovode u Blatu, a dane po posijanim njivama u čitavoj okolici. Često puta izostanu sasvijem ove guske po nekoliko godina uzastopice. Najizdašniji je lov na guske, ako se lovac gdjegod sakrije na zaklonjeno mjesto n. pr. za kapine, pa se guske natjeraju.

145. Glogovnjača guska — *Anser fabalis* (Lath.).

Pojavljuje se iz svoje sjeverne domovine ponajredovitije i ponajviše od svih vrsta gusaka. Ubije ih se u Blatu svake godine prilično mnogo.

146. Turpan patka — *Tadorna tadorna* (L.).

Do sada je ubijen u Blatu jedan jedini komad (ženka) ove morske patke, i to u Šibanici na 2. februara 1907.

147. Velika patka — *Anas boscas* L.

Ne može si čovjek ni predstaviti, u kakvim se kolosalnim množinama slegne ova patka na Blatu, gdje nalazi u izobilju hrane preko čitave zime. Kada se one na kojem mjestu iskupe, te im se lovac približi u trupi, tad one polete i nebo zacrni od njih kao od gustog oblaka, i stane ih klepet i graja, pa ti se pričinja kao da čuješ odnekle grmljavinu iz daljine. Na stotine se ove patke pobije tu svake godine, često samo za nekoliko dana. Ova divlja patka sačinjava ovdje zaista jedan veliki dio hrane tamošnjeg kukavnog stanovništva. Rijetko ima godina, gdje ih ima samo pogdjekoja, kao n. pr. u zimi 1912./1913. Razmjerno ih ostane ovdje malen broj da preljeti i izleže se. Prije ih je ostajalo ovdje puno više, dok je još Blato bilo više zaraslo i dok je po njem bilo i drveća. Tada se često puta dogadalo, da ti je provlačeći se teškom mukom u čamcu kroz ljutik, ispred nosa izletila patka iz bijele vrbe ili kojeg drugog šupljeg stabla, gdje je ležala na jajima.

148. Popovka — *Chaulelasmus streperus* (L.).

I od ove se patke viđaju u Blatu često velike množine, i to u zimsko doba i u proljeće. Najrađe se zadržaje u Lugu i na takovim mjestima, gdje je preduboko da bi se moglo gaziti, a opet preplitko za trupu. Ova se divljač veoma cijeni. Ime je dobila odatle, što se ove patke najviše viđa u Popovu. Prije dvije tri godine gledao sam gdje se sve crni'o po vodi u Popovu. O hvatanju ove patke bilo je ranije govora.

149. Podzvizd — *Mareca penelope* (L.).

Narod je dao ovoj patki onomatopoetičko ime, jer ona zaista izdaje svoju prisutnost i u samom lijetu čudnovatim zviždanjem. Često ih ima ovdje na hiljade, a bijelo se perje u patka na daleko prelijeva u sjaju južnog sunca. U aprilu nestane i posljednih.

150. Vrb — *Dafila acuta* (L.).

Preko zime viđa ih se vrlo malo. Čim nastupi proljetno selenje, povećava se njihov broj u brzo. Poslije nekoliko tjedana boravka u Blatu, oko polovice aprila, ne vidi se više ovdje ni jednog jedinog vrba, makar da je još pred kratko vrijeme oživljavao cijelo blato.

151. Krža — *Nettium crecca* (L.).

Njezina jata nadmašuju kudikamo ona obične divlje patke. Tek kad nastupi toplije vrijeme, nestane ih sasvijem. Ni jedan jedini par ne zaostane, da se u Blatu izleže. Najviše ih se pomlati graninom. Divljač se vrlo cijeni. Kao neko čudo treba spomenuti ovo. Kad naime udare velike bure, lete one takovom silom i brzinom, da, kada se sudare dvije, jedna ili druga krža od silnog udarca pane mrtva na zemlju.

152. Krokotavac — *Querquedula querquedula* (L.).

Svakako je ovo također jedna od najčešćih pataka Blata. Njezina jata dolazeći s juga pojavljuju se ovdje tekar pod konac februara, gdje ostanu dugo još u aprilu i tekar onda odilaze a da se ovdje ne legu. U jesen i zimi ne vidi se ovdje ni jedan jedini komad. Na lijetu u proljeće daju paci od sebe neki klepet i po tome se prepoznaju i po noći i iz daljine.

153. Kašikara patka — *Spatula clypeata* (L.).

I ako se ona ne viđa tako često kao druge vrsti pataka, uvijek se nađe po koji komad u velikim jatima pataka, što se odmaraju u Blatu, kada se sele u druge krajeve; od ostalih se pataka vrlo odvaja šarenilom svoje odjeće

154. Gogolj — *Netta rufina* (Pall.).

Ona je najljepša od svih pataka, što se u Blatu nalaze. Pojavljuje se svake godine u zimi i u proljeće, ali iščezne nekuda već polovicom marta da se tamo negdje izleže. Do sada još nijesu ustanovljena njezina legla na Balkanskom poluostrvu. Ali ne leti gogolj ni na kakav način prema sjeveru, već baš u obratnom pravcu. Ženke nije vrlo teško ubiti. Poznati lovac u Blatu, Mijo Šarac iz Gnjilišta, ubio je jedamput jednim jedinim hitcem sedam gogolja.

155. Riđak — *Aythya ferina* (L.)

Ovo je najbolja divljač naročito u jesen od svih divljih pataka u Blatu. Od jeseni pa do marta viđa se ovdje dosta velikih jata, pa se često može motriti, kako se rastave mažjaci i ženke jedno od drugoga. Ova je patka neopisivo spretna u ranjenju, tako da se izgubi mnoga ranjena patka i lovac ode praznih šaka.

156. Morski riđak — *Fuligula marila* (L.).

Kadichev navod, da je to jedna od najčešćih pataka ovog Blata, veli Reiser, da je sasvijem neispravan. Do nedavna nijesu je naši najstariji i najiskusniji lovci u Blatu nikako ni poznavali. Istom oko polovice januara 1913. pojavilo se nekoliko parova (5—6), od kojih su četiri komada ubijena i donesena u sarajevski muzej.

157. Crna norva — *Fuligula fuligula* (L.).

U razno doba godine, imenito po zimi, susrećemo u Blatu velike množine ove patke. Ko je jedamput u životu bio na jutarnjoj čeki na Rovaču (presedlo na poluostrvu Ostrovo), taj može da priča o onim nebrojenim jatima ove patke. Veli se, da su se u prijašnjim godinama po gdjekoji parovi i legli u Blatu, ali ovo nije potvrđeno.

158. Žuta norva — *Aythya nyroca* (Güld.).

Teško da je ima i malo manje od gornje vrste a uz to je i jedina patka, od koje se legu svake godine mnogi parovi po gustom šašu i rakiti u Blatu. U muzejskoj zbirci imamo i gnijezda i golušavih mladih.

159. Morska norva — *Erismatura leucocephala* (Scop.).

Ova nije baš tako obična pojava, ni u Blatu niti u delti Neretve, kako to Kadich navodi, jer može da prođe godinâ, dok se opet jedna ubije. Zanimljivo je da mužjaci u svojoj šarenoj odjeći uopće nijesu nikad do sada ni zapažani u Blatu. U muzeju ima nekoliko komada ove patke, a ubijeni su od oktobra do marta i to svi u Svitavskom jezeru. Čudnovato je da ova patka ne može ići ni stajati uspravnim tijelom, već ona zauzme istu poziciju kao *Colymbus-* i *Podiceps-* (ronci i plijenori) vrste.

160. Sjeverna norva — *Harelda glacialis* (L.).

Ovo je do sada unikum u zbirci muzeja u Sarajevu a uhvaćena je u ribarsku mrežu u Dônjem Blatu 14. marta 1904. Među patkama, što ih je Kadich ovdje sakupio, ne nalazi se ova vrsta, a Reiser veli, da njegovi navodi uopće o *Tadorna casarca, Oidemia nigra* i *Stellaria dispar* i još koješta drugo, što je on u spomenutom djelu saopćio, spada jednostavno u carstvo bajki.

161. Ribarica norva — *Clangula clangula* (L.).

Među ostalim vrstama ne manjka gotovo nikada ni ova vrsta i može se uvijek lako prepoznati, naročito po tome, jer brzo klepće krilima pa se čuje neki »zveket«. Ona je najžilavijeg života i pečenka joj nije najbolja te zaudara ribom, jer se njome uvijek i hrani.

162. Morski norac — *Mergus albellus* (L.).

U nekima godinama ima prilično dosta morskog norca na Blatu u nekim opet sasvijem izostane. Često ga zamjenjuju sa malim vrstama patka. Začudo je, da se u području Hutova Blata ne nalazi *Mergus merganser* = utva, »zlatokrila utva«, po kojoj je, može biti, i Blato dobilo svoje ime. Ona se nalazi samo u tekućoj vodi — Neretvi, a oko Glavatičeva više Konjica je i danas tako zovu.

163. Golub grivnjaš — *Columba palumbus* L.

Na prolazu, a iznimno katkada i prezimljuje.

164. Golub dupljaš — *Columba oenas* L.

Isto tako, ali još rede prezimi pojedince.

165. Divlji golub — *Columba livia* Bonu.

Karakterističan stanovnik ptica u cijeloj okolici, koji se često vida nad Blatom u velikim jatima, a po pećinama se mnogobrojno leže.

166. Grlica — *Turtur turtur* (L.).

Česta ljetna pojava, gdje se i leže.

167. Hercegovačka kamenjarka jarebica — *Caccabis saxatilis reiseri* Reichenow.

Ove jarebice ima posvuda po okolišnim kršovitim stranama do navrh Ljutozira, a tuda svuda i leže. Nema ptice, koju toliko lukavi Hero preža, kao ovu, pa je mnogo i potamane.

168. Poljska jarebica — *Perdix perdix* (L.).

Tu i tamo po jedno jato u nizinama između Neretve i Blata. Prije ih je bilo puno više.

169. Prepelica — *Coturnix coturnix* (L.).

Mnogobrojno se leže po sijerku, a najviše je ima na prolazu u jesen.

170. Ždralj — *Grus grus* (L.).

Samo se nekad te nekad dogodi da ova ohola ptica prekine svoj daleki lijet i da se u Blatu odmori kratko vrijeme. Češće se viđa na proljeće iznad Blata kada seli.

171. Mali potrk — *Tetrax tetrax* (L.).

Nekoliko puta ubijana je ova ptica u nizinama oko Blata i to za oba doba njezinog selenja.

172. Veliki potrk — *Otis tarda* L.

Jedan ili dva puta oko nove godine ubijen u okolici Gabele.

173. Čurlin — *Oedicnemus oedicnemus* (L.).

Osim u najžešće doba godine ima ga uvijek ponešto, a nekoliko se parova dapače i leže na Neretvi.

174. Zijavac — *Glareola pratincola* (L.).

Gotovo se svake godine pojavi oko 1. maja nekad u većem nekad u manjem broju na Blatu, i to samo na kratko vrijeme.

175. Liska — *Fulica atra* L.

Ovo je ona vrsta, koja u zimsko doba sačinjava glavni dio ptica na Blatu i koje nikad ne manjka. Ljeti se doduše ne leže ovdje baš previše parova, ali zato zimi oživi čitav kraj ovom crnom pticom, koja pane po Donjem i Gornjem Blatu da se sve crni. Ovo ti je nešto za naše lovce, kojima je draža pečena liska nego ikakva druga patka, i radi nje upriliče čitave hajke, kako oni kažu »batarija«, 10 i po 20 trupa, pa se tako nalovi silesija lisaka.

176. Velika štijoka — *Gallinula chloropus* (L.).

I nje ima vanredno mnogo i leže se. Kada se voziš u zimsko doba uz Krupu ili gdjegod skreneš u koju jarugu, pa ako dobro motriš, možeš opaziti krajem obale i gdje je malo obraslo šikarom, kako ona leti, a u tim je kretnjama najsličnija vodenom štakoru. U augustu i septembru možeš pobiti silesiju mladih i starih štijoka po kraju onih nekoliko krnjca i plesna u Donjem Blatu.

177. Riduga štijoka — *Porzana porzana* (L.).

Nije baš tako obična pojava na Blatu a tu se i ne leže.

178. Mala štijoka — *Zapornia parva* (Scop.).

Ima je nešto manje nego velike štijoke, ali se po svoj prilici ovdje i leže, i ako to do sada nije ustanovljeno. U prvoj sedmici aprila doleti ona ovamo. Ona još manja vrsta O. pusilla nije još ovdje zapažana, zapravo je također ni Kadich nije vidio.

179. Štijoka mlakara — *Rallus aquaticus* L.

Mnogo puta dapače i prezimi u Blatu, inače je u svojem čitavom načinu života veoma slična velikoj štijoki. Teško je u trupi zavući se u ljutik (šašu) i radi toga još ne znamo, da li se ona u Blatu leže.

180. Prdavac — *Crex crex* (L.).

Nastanjuje močvarne livade ovog kraja ali ne prečesto.

181. Maca — *Vanellus vanellus* (L.).

Na svojem putu odmara se ovdje na hiljade ove ptice i po nekoliko nedjelja dolaze sve jednako nova jata, te napokon sve iščeznu, a da ne ostane ni jedna da se leže.

182. Zlatar troprsti — *Charadrius pluvialis* (L.).
Na putu navraća se on redovito i prilično mnogo, često zajedno sa *Sturnus*-om i *Vanellus*-om. Po svoj prilici navrne se kadkad ovamo također *Ch. squatarola*, ali to još nije ustanovljeno.

183. Kulik blatarić — *Aegialitis hiaticola* (L.).
Jedamput je naden na kraju u Donjem Blatu u aprilu i u jesen od polovice do konca septembra, ali vazda rijedak.

184. Kulik sljepčić — *Aegialitis dubia* (Scop.).
Ima ga puno više nego gornje vrste ali također samo na ljetu; leže se samo po pijesku oko Neretve.

185. Morska đonda — *Haematopus ostralegus* L.
Utovo (Donje) Blato je jedino mjesto u čitavoj Bosni i Hercegovini, gdje se ova vrsta gotovo svake godine u proljeće pojavljuje na kratko vrijeme. Jedamput je dapače preparator Santarius na velikoj buri jednijem hitcem oborio 4 komada ove veoma lijepe morske ptice.

186. Crvenonoga vlastelica — *Himantopus himantopus* (L.).
Također se gotovo svake godine navraća na proljetnom ljetu (koncem marta) a upada vrlo u oči svojim čudnovatim načinom lijeta. U jesen se rijetko zapaža.

187. Troprsti žalar — *Calidris arenaria* (L.).
Medu pticama, što ih je H. pl. Kadich sakupio rano u proljeće 1886., nalazio se također i jedan komad ove vrste. Od tog doba nije ta ptica više nikada zapažena ni ubijena na Blatu. Reiser veli, da je besmislica, što Kadich tvrdi u svojem radu, da je *Calidris* kao *Tr. minuta* obična pojava na proljetnom ljetu »Auf dem Frühjahrszuge gemein« i da je stanovnik u Mostarskom Blatu.

188. Žalar cirikavac — *Pelidua alpina* (L.).
Od svih Tringa je ova vrsta ovdje na Blatu svakako najčešća za doba oba selenja.

189. Krivokljuni žalar — *Aucylochilus subarcuatus* (Güld.).
U nekojim godinama kasno u proljeće. To su uvijek ptice, koje se te godine ne će ploditi ali pored sveg toga imaju potpunu ljetnu odjeću.

190. Žalar ciganin — *Limonites minuta* (Leisl.).
Puno redi od *Palidua alpina*, ali se ipak navraća gotovo svake godine i katkad uzprkos enormne udaljenosti mjesta, gdje se leže, i to isto tako u ljetnoj odjeći kao i *Aucylochilus subarcuata*.

191. Grličar — *Paroucolla pugnax* (L.).
Na ljetu često u velikim jatima, ali nikada u fantastičnoj ogrličnoj odjeći, kojom se tekar zaodjene dalje na sjeveru, gdje se leže.

192. Ćurlin kijokavac — *Totanus calidris* (L.).
Općenito poznata karakteristična ptica našeg Blata, naročito u Donjem Blatu, gdje u jatima ili pojedince ovdje i prezimi a iščezne neposredno prije početka leženja.

193. Mrki Ćurlin — *Totanus fuscus* (L.).
Ne samo u jesen i zimi nalaze se ovdje pojedini ćurlini, već još i u kasno proljeće čak do u maj gotovo u potpunoj ljetnoj odjeći.

194. Krivokljuni čurlin — *Glottis nebularius* (Gm.).
U oba doba lijeta pojedince po kraju Blata.

195. Čurlin pijukovac — *Holodromas ochropus* (L.).
I ako se ovdje ne leže, prebiva pojedince ova vrsta na Blatu i ima je u svako doba godine.

196. Čurlin migavac — *Rohyacophilus glareola* (Gm.).
U aprilu i maju vrlo često na lijetu a također isto tako u jesen, ali se na leženje ovdje ne može ni pomišljati. Vrlo je vjerovatno da se nalazi ovdje i *Totanus stagnatilis* jer je jedan komad ubijen u starom koritu Tratrovca kod Gabele.

197. Kovačić — *Tringoides hypolencus* (L.).
Ima ga mnogo na lijetu oko tekućih voda i po mrtvim rukavima kao i na samoj Neretvi.

198. Muljača — *Limosa limosa* (L.).
Prođe i po nekoliko godina dok se opet koja pokaže na Blatu; ali onda uslijedi njezin dolazak u aprilu u znatnijim množinama i potraje nekoliko tjedana.

199. Veliki čurlin — *Numenius arquata* (L.).
Najkrupnija ali i najplašljivija od svih šljuka na Blatu, i on se ovdje često pojavljuje u znatnom broju a prepoznaje se i u noćno doba svojim žalovitim glasom. U proljeće ga ima više nego u jesen.

200. Čurlin ulijavac — *Numenius tenuirostris* Vieill.
Opetovano je zapažen na Blatu u proljeće, ali je do sada pošlo za rukom jedino sveučilišnom profesoru Schlosseru iz Monakova da ubije jedan egzemplar 18./IV. 1905.

201. Čurlin jatar — *Numenius phaeopus* (L.).
Nekad se te nekad pojavi i ova vrsta, no ipak je ubijen samo jedan komad (ženka) na 12./IV. 1893. od nekoliko njih, što ih je tada bilo.

202. Šljuka bena — *Scolopax rusticula* L.
Svakako jedna od najviše traženih vrsta divljači, na koju se ide na čeku bez prekida od jeseni pa do nove godine. Krajevi Blata su na glasu radi bogastva sa šumskim šljukama i sigurno je, da po gdjekoja ovdje i prezimi.

203. Šljuka livzdarska — *Gallinago major* (Gm.).
Od svih bekasina ima ove vrste ovdje neosporivo najviše i to u proljeću, no ne može se baš naći redovito po močvarnim njivama i livadama. Još je ređa u augustu, a zimi je nema nikako.

204. Obična šljuka ili bakanet — *Gallinago gallinago* (L.).
Ima vremena gdje je ima strašno mnogo po svima dijelovima Blata, ali ipak vazda ređe u Gornjem Blatu nego u Donjem Blatu, a pogdjekoja se viđa i u svako doba godine, akoprem se ovdje ne leže.

205. Šljuka kozica — *Liumocryptes gallinula* (L.).
U kasnu jesen i po zimi izmiješa se pojedince među obične bekasine.

206. Obična čigra — *Sterna fluviatilis* Naum.

U samom Blatu nađe se baš pukijem slučajem koja, naprotiv je ima redovito uzduž donjeg toka Neretve.

207. Mala čigra — *Sterna minuta* L.
Isto tako kao i gornja rijetko se leže po pijesku oko Neretve.

208. Bjelobrada čigra — *Hydrochelidon hybrida* (Pall.).
Jedan jedini put je (2./IV. 1902.) 4—5 komada ove vrsti promatrano i od tih jedan par ubijen u Deranskom Jezeru, i to u jednom velikom jatu *H. nigra*. Osim ovaj put više se nigdje nije ustanovila u čitavoj zemlji.

209. Bjelokrila čigra — *Hydrochelidon leucoptera* (Meissner et Schinz).
Tekar u pošljednjoj sedmici mjeseca aprila a često i početkom maja vraća se ona sa juga i ostane neko vrijeme u Blatu da onda nastavi put u Ugarsku, gdje se leže. U jesen pojave se pojedini komadi u mladenačkoj i u zimskoj odjeći.

210. Crna čigra — *Hydrochelidon nigra* (L.).
Isto kao i gornja vrsta samo što je brojno mnogo više zastupana a selidba traje do u juni.

211. Galebica — *Larus minutus* Pall.
Uvijek vrlo rijedak gost i to ponajviše samo mlade ptice.

212. Grčki galeb — *Larus melanocephalus* Natt.
Kao velika rijetkost pojavljuje se kao nadošljak sa Jadrana na kratko vrijeme, ali se čini da još nije nikad ovdje ubijen.

213. Obični galeb — *Larus ridibundus* L.
Na stotine ih prezimi pa se u Blatu zbiju često u velika jata. Nekoji se već još za svog tamošnjeg boravka zaodjenu sasvijem u ljetnu odjeću.

214. Burni galeb — *Larus canus* L.
Zimski gost, kojeg u nekojim godinama ima mnogo, a u nekojim samo po nekoliko komada, a dolaze sa sjevera.

215. Galeb ćukavac — *Larus fuscus* L.
Do sada su poznata samo dva slučaja, gdje su u Blatu ubijena dva mlada egzemplara, i to na 15./X. 1893. i na 24./IX. 1905.

216. Galeb klaukavac — *Larus cachinnans* Pall.
Jedan vrlo upadan posjetioc Blata, koji u svako doba godine radi hvatanja ribe ostavi Jadran na neko vrijeme i potraži slatke vode. Kadich pripovijeda da se on leže po stijenama Budisavine, ali ovo je zaista — i pripovijetka.

217. Veliki ili morski vranac — *Phalacrocorax carbo* (L.).
Ova se velebna ptica pokazuje gotovo svake godine na kratko vrijeme u martu i aprilu, isto tako i u augustu i septembru. Većinom su mladi egzemplari, ali je muzeum dobio jedamput i vrlo staru ženku u gizdavoj odjeći. Sredozemni vranac *Phalacrocorax greculus desmaresti* Pagr.) začudo nije još u zemlji sigurno zapažan.

218. Kaloser — *Phalacrocorax pygmaeus* (Pall.).
Tipična i karakteristična ptica područja Utova Blata, čiji su način života već mnogi ornitolozi dosta živo ocrtali, koji su imali prilike da pro-

matraju ovu čudnovatu pticu u našem Blatu. Od svih ptica, što se tamo legu, kaloser se najžilavije drži svojih gnijezdilišta i jedna kolonija od prilike do 50 parova pored svih tamanjenja naseljava još i danas Gornje Blato, samo doduše mijenja svake godine mjesto, gdje se leže. Najviše ostane u Blatu preko zime $^1/_4$ čitave kolonije; svi drugi idu u Afriku i vraćaju se u martu natrag.

219. Zapadni nesit — *Pelecanus crispus* Bruch.

Već je više puta promatran na Blatu i to uvijek u mladenačkoj odjeći. Većinom u augustu i septembru. Pošljednji je ubijen za muzeum 28./IX. 1899. u Deranskom Jezeru. Bez sumnje dolaze nesiti sa blizog Skadarskog Jezera.

220. Plijenor — *Lophaethyia cristata* (L.).

To je također karakterna ptica našega Blata. Njegov dolazak s juga pada pod konac marta pa se ubrzo pročuje njegov povik pârenja. Najviše ih ima po goleti t. j. na otvorenoj vodi u Gornjem Blatu, a samo kada se leže, povuče se u zakutke.

221. Ronac ridogrli — *Lophaethyia griseigena* (Bodd.).

Do sada samo jedanput 2./X. (1899.) ubijen na Blatu i to u mladenačkoj odjeći.

222. Ronac žuti — *Dytes auritus* (L.).

Kao rijedak pohađač sa sjevera dva puta ubijen na Blatu. 1. put na 15./XII. 1896.

223. Ronac zlatouhi — *Froctopus nigricollis* (Brehm).

Ima ga redovito i prilično mnogo i to koliko zimi toliko također do u polovicu aprila, u koje doba onda svi iščeznu.

224. Pilironac ili pilinorac — *Podicipes fluviatilis* Tunst.

Vrlo čest i leže se. Njegov se glas čuje svuda iz ljutika (gustine); njegovu pečenku hvale tamošnji stanovnici kao delikatesu.

225. i 226. Mali i srednji norac — *Colymbus septentrionalis* L. i *Colymbus arcticus* L.

Oba su na Blatu vrlo rijetke pojave, kojima su svakako draže tekuće, ribom bogate vode, no ipak pođe kadikad za rukom, naročito zimi, te se nakon mnogih bezuspješnih hitaca ubije jedan ili dva.

*

DODATAK.

Zmija[1]).

Zmija se vrlo rado uvlači u vršve i jede gëre. Vodena zmija, žuta, malena i kao prst debela, zaroni po 3—4 metra u dubinu za ribom; katkad ih se nađe po 4—5 u jednoj vršvi. Često se puta sakrije na ljesi ili u šaši i čeka dok gera

[1]) Nehotice izostala je zmija, koja je trebala ranije da dođe iza ostalih neprijatelja riba (vidi str. 98.—107.).

naljeze ispred nje, a onda je ščapi. Isto tako radi i crnokrug vodeni, koji se uhvati na jazu za drvo, za šašu i čeka na gere. Žuta zmija može dugo ostati u vodi, ali crna i pirgasta uginu ubrzo u vršvi, jer ne mogu dugo da žive pod vodom. Zato se crna zmija zadržaje više na suhu i u blizini lovaca, gdje oni deru jegulju, pa kupi »jeguljaču«, »bekinu« ili »ribnjaču« (kožu) i nosi da jede.

Kraosac vele, da ne jede ribe, već njezina jaja. On se inače hrani, kako mi rekoše, pačićima i drugim malim pticama.

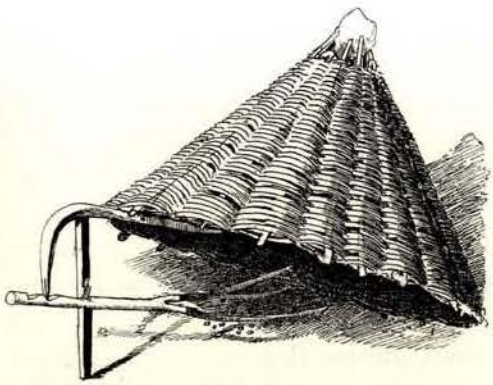

Slika 100. Hvatanje hercegovačkih kamenjarki jarebica pod krošnju.
(Vidi također V. Ćurčić, Narodno ribarstvo, I., 1910., str. 484., sl. 92.: Hvatanje jarebica pod ploču.)

Vuk Banić-Kotromanić.

(Po vijestima dubrovačke arhive.)

Priopćio

Dr. **Ćiro Truhelka.**

Među mnogobrojnim političkim bjeguncima, koji su, uzdajući se u azilno pravo dubrovačko, u tom gradu potražili i našli zakloništa, spominje se u godinama od 1422. do 1428. vrlo često ime nekoga Vuka Banića, koji je tamo prebjegao iz Bosne i, usprkos ponovnom zahtjevu bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića, da mu se izruči, mirno boravio u svom zatočištu.

Prvi put spominje mu se ime 28. marta 1422. u vijeću umoljenih, koje je vijećalo o tom, da se predloži velikom vijeću, da plemiću, po imenu knez Vuk Banić *(comes Vochus Banich)*, koji je došao u Dubrovnik, dok bude tamo boravio, iz gradske blagajne odobri mjesečnu potporu od 10 perpera. Kako se čini zanimao se je za ovog bosanskog plemića i veliki vojvoda Sandalj i vojvoda Vukmir Zlatonosović, jer je vijeće malo kasnije raspravljalo o pismima, što su od ovih stigla u Dubrovnik a u tim raspravama spominje se i ime bosanske kraljice Kujave ili Kujače[1]). Međutim podatci u protokolima vijeća umoljenih odveć su o tom oskudni a da se ustanovi, u kojem li su odnošaju bile ove ličnosti naprama knezu Vuku.

U siječnju slijedeće godine raspravljalo je vijeće opet o njemu a iz zapisnika razabiremo, da je bosanski kralj zahtijevao od Dubrovčana, da mu Vuka Banića

[1]) O kraljici Kujavi malo šta nam je poznato. U dubrovačkim spomenicima pišu joj ime *Chujava, Chojaça, Cujaça.* Bila je prva žena kralja Ostoje a porijeklom je iz kuće Jablanovića. Saznajemo to iz poznatog izvještaja Ivana Gundulića o umorstvu kneza Pavla Radinovića-Jablanovića u Parenoj poljani, gdje se veli, da se kraljica, prem se kralj utvrdio, ipak boji, jer je rodica Pavlu Radinoviću. To je bilo god. 1415. I čini se, da je Ostoja mržnju na kuću Pavlovića prenio i na ženu, jer se njom skoro rastavio i vjenčao sa Jelenicom, udovom hercega Hrvoje, porijeklom iz kuće Nelipića. Kujača bila je mati potonjeg kralja Stefana Ostojića, koji je, kako se čini, iza rastave braka bio u majke; bar Dubrovčani daruju 22. augusta 1417. njoj i knezu Stjepanu zajedno dar od 100 perpera. Kako je veliko vijeće zaključilo, da se taj dar dade u gotovu novcu, nije kraljica onda bila baš u najboljim financijalnim prilikama. I 24. aprila 1422. daruje veliko vijeće »bivšoj bosanskoj kraljici« Kujači dar od 60 perpera i zaključuje, preporučiti je kralju, Sandalju i Vukmiru Zlatonosoviću. U zapisnicima vijeća umoljenih spominje se ona još dvaputa: 1427. odbija se predlog, da joj se dade dar a 15. decembra 1434. daruje joj se dar od 60 perpera u suknu i postavama. Ovaj put spominje se njeno ime u savezu sa protukraljem Radivojem, koji ovaj put izbija prvi put na javu.

izruče, ali je vijeće zaključilo, zatezati odgovorom na taj zahtjev *„non obstante parte primo capta ad voivodam Sandalj et ad illos de Slatonossovich"*.

U to doba boravila su na dvoru kralja Tvrtka Tvrtkovića dva poklisarstva: mletačko, a na čelu mu patricij Ivan, koji je imao da sa kraljem sklopi savez protiv kneza Ivana Nelipića i dubrovačko — Paško Restić i Ivan Gundulić — koji su zapravo imali da saznaju, što li će mletački poklisar u Bosni i da svoju vladu izvijeste o svemu, što se na kraljevom dvoru događa. Kako saznajemo iz pisma, poslana 16. veljače 1423. ovim poklisarima, zahtijevao je kralj od Dubrovčana najprije, da odstrane Vuka, koji se u tom pismu zove prezimenom i Kotromanić, a onda da ga zatvore na koji od svojih otoka i da ga odande ne puste umaknuti. Dubrovačka vlada nalaže svojim poklisarima, ako bi kralj opet svrnuo govor na nj, da mu odgovore, da je Dubrovnik od vajkada otvoren i slobodan grad, da u nj svako smije ulaziti i iza nj izlaziti a te se je slobode grad držao dosljedno, ne škodeći time nikome. Ova sloboda godila je i kraljevima i velikašima bosanskim, kada se je koji od Kotromanovića ili od njihovih protivnika zaklonio u Dubrovnik, jer, čim bi ušao u grad, nije mu se dozvoljavalo, da učini išta, što bi bilo protiv časti gradskoj.

Kako iz daljnjeg sadržaja lista razabiremo, kušao je Paško Restić da pomiri kralja sa Vukom, ali mu to nije uspjelo. Vijeće zato kori svoga poklisara, koji se je bez naloga svoje vlade zauzeo za stranca te mu zabranjuje, da išta mimo svoga naputka učini.

Iz drugog pisma, poslana istim poklisarima 21. marta 1423. razabiremo, da se je kralj potužio dubrovačkim poklisarima, da je saznao, kako Vuk Grubačević, nazvan Banić, dopisuje i ugovara sa kraljicom Kujavom i nekom bosanskom vlastelom te da se kralj radi toga vrlo ljuti na Dubrovnik. Da ga umire nalaže se poklisarima, neka mu ponove izjavu, koju su imali dati prema prvašnjem naputku a, ako se nebi s njom zadovoljio, da mu priopće, da je vijeće citiralo Vuka preda se te mu je otvoreno izjavilo, kako je ono doduše uvijek polagalo važnost na to, da Dubrovnik bude utočištem i zakloništem bosanskoj gospodi, koja su mu prijatelji, ali da to ne smije biti ni na štetu ni na nezadovoljstvo ičije te se on ima svega čuvati, što bi drugomu škodilo, jer ga inače nebi mogli na nikoji način trpjeti. Na to da se je Vuk izvinjavao, da on nikada nije ništa uradio, što bi moglo škoditi bosanskoj vladi. Ako je komu od gospode pisao, činio je to samo, da traži potpore a kraljici Kujači niti je pisao niti išta poručivao. Vijeće da mu je svjetovalo, da se toga i nadalje čuva, jer ga inače ni na koji način nebi moglo trpjeti. U godini 1424. spominje se Vuk Banić u zapiscima vijeća umoljenih dvaputa: 20. januara, kada mu se votira 25 perpera za odijelo i 9. decembra, kad je isto vijeće zaključilo, predložiti velikom vijeću, da mu dade 100 perpera pod uvjetom, da ode iz Dubrovnika i da mu se onda dosadanja mjesečna potpora od 10 perpera obustavi.

Vuk Banić međutim nije pristao na ovu dosta slabo gostoljubivu ponudu, nego je i nadalje ostao u Dubrovniku. Pod konac slijedeće godine 1425., 4. decembra, kušalo je samo veliko vijeće, da se otrese ovog bosanskog došljaka, koji Dubrovniku nije nimalo prijao te mu je ono obećalo platiti 50 perpera, ako najkasnije do 1. februara ode iz grada, ali, prem je o toj stvari vijećalo i malo vijeće 10. i 29. januara, nije se Vuk Banić dao nikako sklonuti, da prihvati ovu ponudu.

Bez sumnje kušali su Dubrovčani, da se otresu svoga gosta jedino za volju bosanskog kralja Tvrtka II., koji je i poslije ponavljao svoj zahtjev, da se Vuk ukloni. Iz jednog naputka, izdana dubrovačkim poklisarima na bosanskom dvoru 19. aprila 1428., razabiremo, da je kralj i onda ponavljao svoj zahtjev glede ovog bosanskog bjegunca, jer su poklisari upućeni, da na kraljevu pritužbu glede njega odgovore kao i prijašnjim zgodama, ističući azilno pravo dubrovačko, koje da je od davnine bilo uvijek korisnije bosanskoj i »slavonskoj« gospodi, nego li Dubrovniku, koji od toga nema nego troška i neprilika, ali oni kao i njihovi predi uvijek su cijenili poštenje više, nego ikoju korist te su ovu slobodštinu vjerno održali malom i velikom, gospodi i sirotinji. U ostalom neka kralju uz ostale laskave riječi jave, da je Vuk međutim svoje volje pošao iz Dubrovnika a da vijeće ne zna, kamo je krenuo.

Ako dubrovačko vijeće veli, da o polasku Vukovom ne zna pobliže, bila je to jedna od njegovih običnih diplomatskih doskočica, jer ono samo ponukalo je ovog bjegunca, da se jednom okani grada te mu je po zaključku velikog i malog vijeća od 30. i 31. marta ponudilo odpravninu od 200 perpera, ako do 15. maja 1428. ode iz Dubrovnika.

Ovaj put je Vuk, komu je valjda dodijao pûsti život, što ga je u Dubrovniku živovao uz ono oskudne potpore od 10 perpera mjesečno, prihvatio ponudu vijeća te je zbilja otišao; ali čini se, da Dubrovčani ni tim nisu ugodili njegovu progonitelju Tvrtku Tvrtkoviću. Bar u pismu, što ga vijeće umoljenih piše 10. juna svojim poklisarima, vele, da im je neugodno, što se je po Vukovom sluzi pronio glas, da je vlada dubrovačka protjerala Vuka, samo da ugodi kralju a iz zlobe prema Sandalju i da se kralj radi toga ljuti.

Ako bi im se kralj radi toga potužio, neka ga samo sjete, da je on i pismeno i po poklisarima često puta zahtijevao od Dubrovčana, da protjeraju Vuka, ali da oni toga nisu htjeli učiniti, da ne povrijede slobodu grada pa da ga zato ni sada nisu protjerali, nego je on sâm, dobre volje, zaiskao, da radi svoga posla ode i da drugdje sprovede život svoj. Oni mu toga nisu mogli braniti, a ako su mu na polasku dali 200 perpera, bilo je to u ime putnoga troška.

Onim časom, kada je Vuk Banić-Kotromanić pošao iz Dubrovnika, nestaje mu svaki trag i mi ne sretamo njegova imena ni u kojem drugom poznatom nam spomeniku.

Nama valja, da još ustanovimo, tko li je taj Vuk i kojim pravom nosi ime Kotromanić, dakle obiteljsko ime bosanske dinastije, kojim se nazivlje u navedenom pismu dubrovačkog vijeća od 16. februara 1423.

Knez Vuk imade prema spisima dubrovačke arhive još dva prezimena: Banić i Grubačević. Nema sumnje, da su to patronimika, prvo od »ban«, dakle je njegov otac nosio naslov bana, a drugo od imena »Grubača« jamačno po svojoj majci. Da je to žensko ime, nema sumnje, jer je u Bosni u srednjem vijeku, a baš u dinastiji Kotromanića bilo običajno, ženskim imenima dodavati sufiks na *-ača*. Kao primjeri neka nam služe samo imena: Vojača, žena kralja Tomaševića, Vitača i Kujača, žene Ostojine, Jelača, žena Tvrtka II. i t. d. Metronimikon, izveden od ovakih imena, svršava na *-ačević*. Da to nije možda patronimikon, izveden od dosta običnog imena Grubac, dakle da Vukovu ocu nije bilo ime Grubac, izvodim iz toga, jer bi mu onda prezime imalo glasiti Grubčević.

Po tome sva je dakle prilika, da je Vukovoj materi bilo ime Grubača a imenom nepoznati nam otac njegov, da je bio ban. Koji je to bio ban, teško nam je ustanoviti. Od kada se je Tvrtko I. zakraljio, prestaje naravski u Bosni funkcija bana, ali čini se, da se naslov kadkada podijeljivao kao osobita odlika. Tako se zvao Ostojin sin Radivoj banom a u dubrovačkim spisima našao sam spomena i nekom banu Radosavu. O njemu i njegovom sinu Vučihni raspravljalo je 4. septembra 1439. vijeće umoljenih. Međutim taj Radosav mora da je u rodbinstvu sa Pavlovićima, jer se spominje zajedno sa Teodorom, udovom Radosava Pavlovića i sa njenim sinom vojvodom Ivanišem, dakle nije u srodstvu sa Kotromanićima.

Osim spomenuta Ostojina sina Radivoja, nije nam u XV. vijeku poznat nijedan ban iz kuće Kotromanića a taj Radivoj nije mogao biti Vukov otac, jer je po godinama valjda mlađi od njega. Ako dakle Vuk, uz ime Banića, nosi i ime Kotromanića, onda to nije po ocu, nego valjda po majci Grubači, koja je po svoj prilici bila roda Kotromanića a Vuk pripada prema tome ovoj lozi po tankoj krvi.

U jednom pismu iz godine 1412. spominje se jedan član kuće Kotromanove imenom Vuk, koji je bio nećak kralja Ostoje, dakle sin njegove sestre a sva je prilika, da je to ista ličnost kao i naš Vuk Banić-Grubačević. To je tim vjerojatnije, što je Vuk pobjegao u Dubrovnik ispred kralja Tvrtka II., koji je nemilosrdno proganjao svoga polubrata i protukralja Ostoju i bio u krvnoj zavadi sa svim njegovim sinovima i ostalom rodbinom.

Iz ovog razlaganja proizlazi, da je kralj Tvrtko I. imao osim nezakonitog sina Ostoje [1]), i zakonitog Tvrtka II. još i kćer imenom Grubača a njen sin bio je Vuk Banić, dubrovački zatočenik, o kome govorimo. Dosada poznato rodoslovlje kuće Kotromanića dobiva dakle dva nova člana, Tvrtkovu kćer Grubaču i njena sina kneza Vuka.

Kneza Vuka poznajemo od prije kao glavnu osobu jedne vrlo gadne tragedije. On je naime onaj isti Vuk, nećak kralja Ostoje, koji je godine 1412. zaklao i orobio dubrovačkog vlastelina Jakšu Bunića blizu Visokog te je bacio mrtvo tijelo ubijenoga u jednu šikaru, gdje ga nađoše. Na temelju dokumenata dubrovačke arhive ocrtao sam potanje faze ovog zločina i zadovoljštinu, što su je ishodili sinovi ubijenog Jakše [2]) a ovdje je dosta, kao značaj razvratnih prilika

---

[1]) Dubrovčanin Jakov Lukarević (Giacomo di Pietro Luccari) u svom *„Copioso ristretto degli annali di Ragusa"* Ragusa 1790., str. 121. veli, da je Ostoja sin Pavla Kristića iz kuće Jablanovića. Međutim, kako je već Klaić u svojoj Povijesti Bosne upozorio, sam sin Ostojin, kralj Stefan Ostojić, zove u jednoj listini od god. 1444. kralja Tvrtka II. Tvrtkovića *„patruus noster carissimus"* (Arkiv za povj. jugosl. II. 38.), dakle mu je Tvrtko II. bio stric a ovaj i otac mu Ostoja bila su braća. Ostoja bio je dakle nezakoniti sin Tvrtka I., a ako ga Lukarević zove sinom Pavla Kristića, može se to tumačiti jedino time, da se je rodio pod Pavlovim krovom, ali mu Pavao nije bio ocem.

U ostalom baš vijesti dubrovačkih kronista o genealogiji bosanske dinastije nisu najpouzdanije. Tako isti Luccari na str. 135. veli, da je kralj Toma bio sinom Pavla Jablanića, a po Resti ćevoj kronici (str. 208. u izdanju jugsl. akadem.) zvao se Tvrtko II. »drugim imenom Stefan Jablanović«. Kako se vidi oba su se svojski pobrinula, da ovu granu kraljevske genealogije zamrse.

[2]) Dr. Ćiro Truhelka: Crtice iz srednjeg vijeka. (Na osnovu dubrovačkih arhivalija) u Glasniku zem. muz. 1908. II. Razbojstvo kneza Vuka, str. 423.

ove dobe u Bosni, istaknuti činjenicu, da je kraljev nećak u po bijela dana ubio trgovca, komu se je sam ponudio pratiocem, samo za to, da mu otme ono par libara srebra, što je uza se ponio iz trgovišta Deževica kod Fojnice.

Vuk ili njegov ujak vratio je vremenom na zahtjev Dubrovčana ukradeno blago, za krv umorena platio je vraždu i time je bio, po pravnim nazorima one dobe, rehabilitiran, dapače kada je dospio sam u nevolju, traži i nalazi zakloništa u onom istom Dubrovniku, komu je prije deset godina ubio odlična plemića.

Kuda se je Vuk Banić-Kotromanić, pošto je otišao iz Dubrovnika, djeo, o tom nam mukom muče sva do sada poznata vrela i mi o tom možemo tek nagadati. Dr. L. pl. Thallóczy je u svojoj radnji »Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije«[1]) upozorio na činjenicu, da u Potravljima u Dalmaciji kod Vrljike danas još živi familija po imenu Kotromanić, koja drži, da je potekla od nekadanje bosanske dinastije te to podkrepljuje nizom rodoslovlja i listina, koje većinom potječu iz XVII. i XVIII. vijeka. Autentičnost i historička vrijednost ovih dokumenata do danas još nije kritički ispitana, što međutim nimalo ne smeta, da se dopusti mogućnost, da se je jedna grana kuće Kotromanića u nepoznato nam doba naselila u Dalmaciji. Ni vrijeme, ni kolo sreće ne miruje a ljudi mijenjaju danomice svoja naselja, pa zašto nebi i jedan ogranak kuće Kotromanića tražio nova boravišta u onoj Dalmaciji, u koju je poslije, uslijed provala turskih, prebjeglo na stotine bosanskih vlasteoskih kuća? Nama je prilično dobro poznata sudbina ostalih članova kuće Kotromanove, koji su živjeli u zadnjih 50 godina prije turskog osvojenja Bosne. Nijedan od njih nije se naselio u Dalmaciji a samo Vuk Banić boravio je kao zatočenik šest godina u Dubrovniku a onda netragom otišao. Zar nije moguće, da se on sklonuo u Dalmaciji, osnovao domaće ognjište, te da su mu potravski Kotromanići potomci?

[1]) Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini 1893., str. 3. i sl.

Grobnica bosanskog tepčije Batala, obretena kod Gornjeg Turbeta (kotar Travnik).

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

U dolini Lašve, koja u velikom dijelu svoga područja obiluje starinama razne dobe, od prehistoričke do moderne, obreten je ljetos opet jedan važan spomenik, neobičan po svom obliku mauzolej jednog od najodličnijih sredovječnih bosanskih dostojanstvenika, tepčije Batala. Zahvaliti nam je ovaj obret ponajprije veleč. gosp. rektoru travničke isusovačke gimnazije o. Ivanu Kujundžiću, koji je svratio na nj pozornost i g. c. i kr. kapetanu Teplý te vojn. građevnom asistentu g. Kasperu, koji su osobitom pomnjom dali razgaliti taj spomenik.

Na skrajnjem ogranku gorske kose, koja se istočnim pravcem odvojila od Radalje planine te razdvaja obje Lašvine izvor-rijeke, Komarsku i Karaulsku Lašvu, ispod sela Varošluka, baš u uglu, što ga čine oba potoka, odijelila se smjerom od zapada k istoku od gorske kose dugoljasta pomanja glavica a na njoj se nalazi, na vrhu, naš spomenik.

Odanle pa do poznate starokršćanske bazilike, obretene god. 1893. kod Gornjeg Turbeta, nema nego koja stotina koračaja i tako se naš spomenik nalazi u neposrednoj blizini drugog važnog spomenika, s kojim doduše nije ni u hronološkoj ni u kulturnoj svezi, ali prelaz od starije bazilike mlađemu mauzoleju predstavlja niz konglomeratnih, uslijed upliva, vremena i kiše većinom deformiranih stećaka, koji se nepravilno poredaše podnožjem glavice.

Sama glavica od prirode kao da je stvorena da nosi koji znameniti spomenik. Absolutna visina nad dolom, iznosi 38 *m* (nad morem 293) a uspon nije sa ni jedne strane osobito strm; krševito tlo zaodjeto je gustim slojem crnice i lijepim plaštem zelena busa i šikare a sa hrpta, koji se sploštio u dugoljasti zaravanjak, otvara se krasan vidik i u dolinu Karaulske Lašve, sa sjevera zarubljenu visokim krševima Vlašića i u dolinu Komarnice, kojoj vrelo nadvisiše Lupoglav i Mravinjac i napokon, niz sastav obih izvor-rijeka, u srednju dolinu Lašve preko slikovnog, ogromnim topolama ukrašenog Turbeta prema Travniku.

I doista je simbolički, da je baš na tom mjestu, sa koga se sva tri dola Lašve jednim okom dadu pregledati, bio smješten grobni spomenik nekadanjeg gospodara sredovječne župe Lašve.

Mauzolej *(slika 1.)*, komu ostaše sačuvani tragovi zidina tek 70—80 *cm* nad zemljom, mala je četverasta zgrada, duga 5·80 *m* a toliko široka, opasana masivnim, 80—85 *cm* debelim zidom. Pred njom nalazi se 3·10 *m* široki, u pročelju otvoreni, nekoć možda drvenim stupovima urišeni trijem, dug 7·20 *m* a

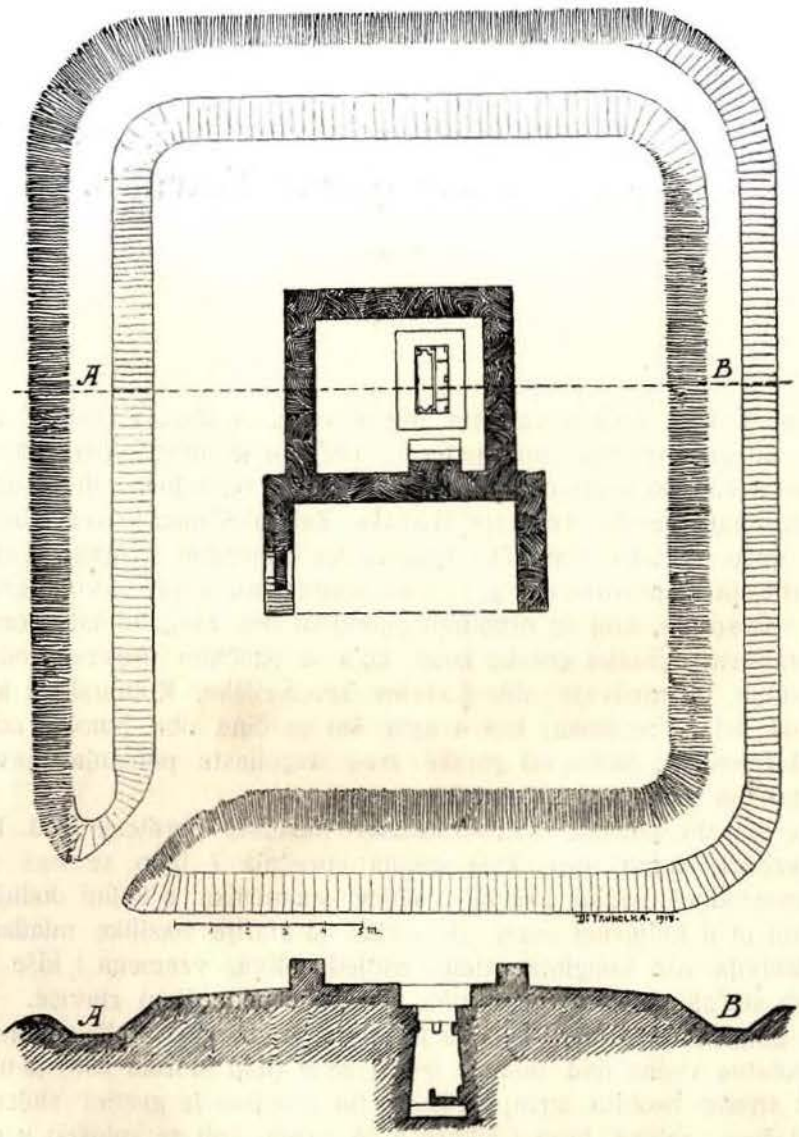

Slika 1. Mauzolej tepčije Batala kod Varošluka. Tloris i prorez.

sudeći po dônjem kamenom pragu, uzidanom na lijevoj strani zida, bijaše tu postrance smješten ulaz. Iz trijema vodile su tri, desno postrance smještene, kamenom ozidane stepenice u nutrinu mauzoleja, kojemu su, sudeći po ostancima kläka, zidovi bili obojeni šarenim, živahnim bojama. Slikarska dekoracija ali bila je, kako se čini, jednostavno ornamentalna, jer se nije našao ni trag figuralnom ili heraldičkom ornamentu. Obilni komadi sedre, što se nalaze u gro-

hotu oborenih zidova, nagoviještaju, da je prostorija bila svedena svodom i to po svoj prilici bačvastim, jer su se ovakovi obično upotrebljavali kod presvodivanja sredovječnih räkâ u Bosni. Krov zgrade bio je bez sumnje drven, jer

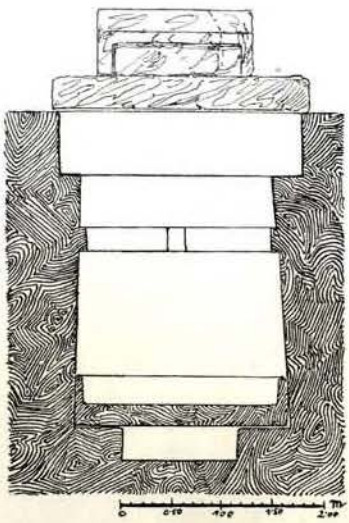

Slika 2. Grobnica tepčije Batala. Prorez po duljini.

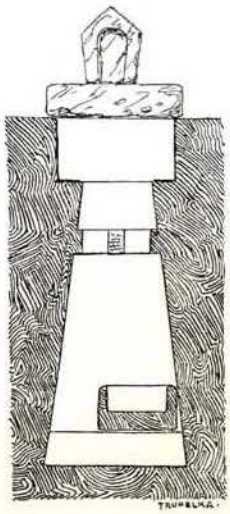

Slika 3. Grobnica tepčije Batala. Prorez po širini.

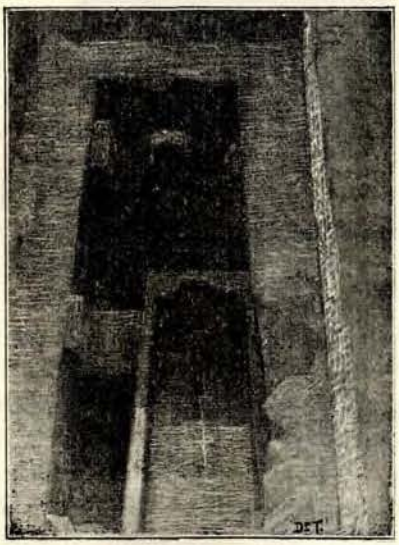

Slika 4. Grobnica tepčije Batala sa lijesom.

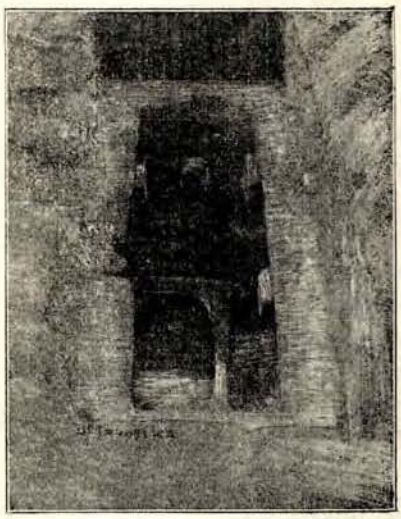

Slika 5. Grobnica tepčije Batala sa lijesom. (Čelo.)

se nigdje nije našao ulomak crijepa, koji inače u ruševinama, nekoć pokritim crijepom, ne fale.

Naprama stepenicama, dakle također nešto na desnu stranu odmaknuto, bijaše grobnica. Pokrita je bila povelikom laporastom pločom, na kojoj je nekoć stajao stećak na oblik sarkofaga sa zabatom.

Stećak se prema važnosti ostalog spomenika ne odlikuje ni malo ni oblikom ni veličinom. Širina mu je tek 65 *cm*, visina oko 80 *cm*, duljina oko 1 *m* (na jednom kraju je znatno okrnjen te se neda izmjeriti) a ures mu se sastoji u pročelju i sa strana tek u tom, da je udubljeno polje zarubljeno lizenom, koje su u pročelju spojene lûkom. Na stećku, komu je jedno pročelje obijeno, nema inače traga ni natpisu niti skulpturama. Ispod grobne ploče bijaše zanimiva, kamenom ozidana i lijepom oblijepljena räka, koja po svom obliku predstavlja tip, nama dosele nepoznat. *(Slike 2.—5.)*

Otvor rake, 1·87 *m* širok 3·40 *m* dug, ide u ovoj širini do dubine od 80 *cm*, gdje se na sve strane za 60 *cm* suzuje u manju 46 *cm* duboku a 80 *cm* široku raku. Dno ove rake bijaše tanka laporasta ploča, koja je počivala na 8 kockastih podpora uzidanih pod dônjim rubom u uglovima i u sredini zidova. To su kamene gredice, kojima je čelo široko 17 *cm* a visoko 24 *cm*, te vire glavicom oko 10 *cm* iz zida. Ploča koja je nekoć na njima počivala i služila kao dno

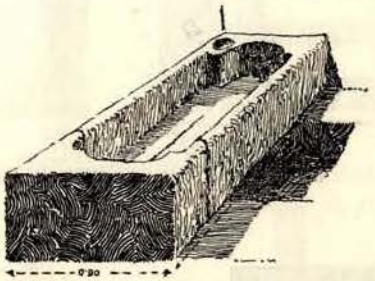

Slika 6. Kameni lijes u grobnici tepčije Batala.

gornje rake, služila je i pokrivalom pravoj raci, koja se tek ispod nje nalazila. Ova ploča izgubljena je i valjda razlupana, kada su, u davno vrijeme, kopači blaga provalili u grobnicu te iz nje odnijeli, što je bilo vrijedna. Imala je osim da štiti pravu raku možda i tu svrhu da baš ovake kopače blaga zavara, jer je nad njom bila raka prazna, koju bi ovi imali držati za pravu, dočim je pokojnik bio položen u raci ispod nje.

Potonja je na gornjem rubu, gdje su uzidane kamene podpore, 80 *cm* široka, ali se prema dnu proširuje na 1·22*m*. Dubina od gornjeg ruba podpora do dna je 2·14 *m* a duljina na dnu 2·20 *m*. Raka se dakle prema dnu divergentno proširuje. S obje uže strane na dnu izidane su po dvije kamene klupe, visoke 36 *cm*, široke 54 *cm* a na nje položen je lijes, istesan iz miljeve grede, duge 2·15 *m*, široke 90 *cm* a duboke 46 *cm*. U njoj iskopan je lijes 27 *cm* duboko i to tako, da mu je čelo i podnožje u sredini polukružno zarubljeno. Desno više glave na gornjem licu ruba lijesa, u uglu, izdubena je mala polukrugljasta zdjelasta izdubina. *(Slika 6.)*

Taj kameni lijes, koji nam po obliku opet predstavlja novi oblik, bio je primaknut uz lijevi zid rake.

Zidovi rake bili su pomno izgladeni, ali na njima nije bilo traga slikarijama, jer je raka valjda bila prvobitno pokrita na sve strane skupocjenom tkaninom. To zaključujem po tom, što se u zidu ispod kamenih glavica još i sada razabire niz čivija, kojima je bila prikovana tapeta, što je pokrivala zidove. Ova tkanina

naravski bez traga je nestala, a što je uz pokojnika možda bilo oružja ili nakita i to je davno nestalo, te su raznijeli kopači blaga, koji su, usprkos što je graditelj mauzoleja pokušao, da ih zavara i grob od njih očuva, ipak naišli na nj. Pokušali su da do räke dođu u dva maha, jednom da je podkopaju s uže strane prema stepenicama, te su onda valjda naišli na umetnuto gornje dno i ne sluteći da je prava raka pod njom, ne našav ništa ostavili ju, a drugi put podkopali su ju sa lijeve strane i tom su prilikom našli i dônju raku.

Ispitujući zemljište oko räke ustanovljeno je, da je pod bio kaldrman običnom kaldrmom a pod njom je bio prirodni krš, vrlo strmo strujajući škriljavac. Ovaj krš bio je ali uporedo prema raci iskopan tako, da se je u toj iskopini mogla načiniti jednako velika räka kao prva. Medutim ta räka, nami-

Slike 7. i 8. Natpis u grobnici tepčije Batala i njegova rekonstrukcija.

jenjena možda ženi pokojnika, nije se ozidala, nego zasula materijalom, izvadenim kopajući ju.

U kosti same nisu dirali, tek su ih porazbacali u lijesu pa su ih osim pomanjih komada ostavili.

Oko samog mauzoleja bijaše pomanje dugoljasto dvorište, opasano sa sviju strana iskopanim jarkom, tako da je ova zanimiva grobnica imala oblik male tvrdave.

Najzanimiviji komad u čitavoj grobnici je kamena podpora, uzidana u čelo na gornjem rubu dônje rake. Čelo podpore je 17 *cm* široko, 24 *cm* visoko, a na licu uklesan je napis, komu je gornji redak i desni gornji ugao obijen, ali to nimalo ne smeta, a da ono, što od slova fali, posve pouzdano rekonstruiramo. U priloženom nacrtu donosim ovu rekonstrukciju, koja se osniva na sačuvanom sadržaju i prilagođuje točno prostoru, što ga zapremahu okrunjeni redovi slova. *(Slike 7. i 8.)*

Prema tome glasio je natpis

† Ase leži] uzmo[žni] muž' t[ep']čija Batal[o] bosan'sk[i] a pisa Radomil' dijak'.

I tako saznasmo za ime pokojnika, sahranjena nekoć u ovoj zanimivoj grobnici: Tepčija Batalo.

U ovom natpisu treba prije svega riječi Tepčija, koja se u nekim spomenicima piše i tepačija[1]) tumačenja. Da je to oznaka neke državne ili dvorske funkcije, pada odmah u oči a spomenici, u kojima joj nalazimo spomena, to pogotovo potvrduju. Tako se već u listini velikoga bana Ninoslava spominje tepčija Radona (Mikl. Mon. 28), u bana Stefana Kotromanića nalazimo tepčiju Radosava (1322. 3.), čiji sin Vukosav je bio »dvorski« u bana; za banovanja Tvrtka I. spominju se tepčije Ivahan (1354. i 1367.) i Sladoje (1367.) a na spomeniku Radače-Polihranije u Veličanima Stjepko, brat župana Nenca Cikurića

Čast tepčije bila je poznata u srednjem vijeku i na raškom dvoru te se spominju za Stefana Dečanskog, tepčije Kladoje (1326.), Hardomil (1327.), za cara Dušana Gradislav a za kneza Lazara drugi Gradislav. Osim toga spominje se u nikoljskom hrizovlju manastira Vranje tepčija Kuzma a u aranđelovskom u Prizrenu Gradislav.

Ovim tepčijam pridružuje se Batalo, koji je obnašao tu čast za kralja Dabiše, kraljice Jelene-Grube i kralja Ostoje.

Stepen dostojanstva ovog službenika može se ustanoviti po jednoj listini kralja Stefana Dečanskog, gdje se redomice spominju iza crkvenih dostojanstvenika *(arhijepiskupa, jepiskupa* i *igumena)* ovi svjetovni: *kazn'ci, tep'čije, vojvode, sluge* i *stavilci.* Čast tep'čije ili tepačije bila je dakle u rangu viša od vojvodske.

Značenje naziva tepčije ne možemo protumačiti nikojom u Bosni danas sačuvanom riječi pa sam u svoje vrijeme kušao, da ju izvodim iz riječi *tepac, tepec* = djetić, koja se u Bosni izgubila, te sam funkciju mu izjednačio sa onom *čeonika hlâp'*, koji se jednom spominje u listini bana Stjepana od god. 1382. te je ono hlâp sačuvano danas još u češkom *hlapac,* što znači dječaka a osnovke obih riječih sačuvale su se u od njih izvedenih patronimika *Tepčić* i *Hlapčić,* koji se često nalaze u bosanskim sredovječnim spomenicima. Oba naziva označivala su dakle valjda načelnika dvorskih mladića, mladih plemića, koji su se na slavnom dvoru kralja ili bana imali pripravljati za buduću dvorsku službu. Tepčija prema tomu biće isto, što i njemački *Pagenmeister*[2]). U prilog ovomu tumačenju može se navesti to, da se naš Batalo u jednoj latinskoj listini zove *tepacnius* (Mikl. 224), gdje je korjen riječi čitav sačuvan.

Pobliže o pokojniku, sahranjenom u mauzoleju pod Varošlukom saznajemo prvi puta iz jednog ulomka bogumilskog kodeksa, koji se tek u četiri lista pergamene sačuvao u carskoj biblioteci u Petrogradu. U njemu ima ovaj zapis:

V' ime oca i sna i stago dh'. Sei knige napravi tepačija Batalo svoim' dijakom' Stankom' Kromirjaninom' i okovav' e srebrom' i zlatom' i odiv' krosnicom' i prikaza e starcu Radinu. A napisaše se sie knige u dni krala Dabiše ot roenija sna bžija 1393. lto, po umr'ti krala Tvr'tka drugo lito".

Dalje nastavlja drugom, mlađom rukom, ova apologija:

---

[1]) U listini kralja Dabiše od 17. jula 1392. piše, valjda pometnjom pisara *„tefačija"* a po Daničiću, Rječnik knjiž. starina, str. 288. III. pisalo se i *„tepčii".* Ovo potonje je svakako zabluda jer je Daničić u listini kralja Ostoje od god. 1399. (Lib. Stat. 34', 35), gdje mjesto *tepačija* piše od toga izvađeni patronimik *Tepačik* ono *k* na kraju čitao kao *i.*

[2]) Sravni moju radnju »Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka«. Glasnik zem. muz. XIII. 105.

„Sei spravi knige tepačija Batalo, koi biše mnogo slavan', koi dr'žaše Toričan' i Lašvu a za nim' biše gospoja Resa, Vukca voe(vo)de kći. A biše oi edn' brat'i voe(vo)da bosan'ski drugi knez' bosan'ski a treti ban' hr'vatski. A tada Batalo tepačija dr'žaše Sanu i grediše mu na vozinicih' vino is' Kremene i Toričan'. A on biše mnogo dobr' dobrim' ludem' i mnogo slavan' dobrim' kr'stijam' a za to ga b' množaše u vjeki vjekom' am'" [1]).

Vojvoda Vukac, koji se spominje u potonjem zapisu, je identičan sa Vukcem Hrvatinićem, sinom Hrvatinovim a ocem vojvode Hrvoje. Prema tomu priženio se je Batalo jednoj od najslavnijih bosanskih velikaških kuća te je kao muž Rese [2]), sestre Hrvojine, postao zetom bosanskog vojvode Vukca Hrvatinića, šurom potonjeg hercega Hrvoje, bana Vuka Vukčića, kneza Dragiše i kneza Vojslava. Preko ovih potonjih došao je u srodstvo sa drugom lozom kuće Hrvatinića, Vukosalićima, gospodarima Banice, Peći i Ključa te Pavlovićima, gospodarima Zemunika. Kada je banica Anka, udova Vuka Vukčića, 1396. udala svoju kćer Katarinu (= Jelenu) za velikog vojvodu Sandalja, došao je Batalo i u srodstvo sa najmoćnijom velikaškom kućom u Humu a sa samom kraljevskom došli su sinovi njegovi — on je onda bio već mrtav — kada je kralj Ostoja oženio udovicu hercega Hrvoje, Jelenu. I već po ovim rodbinskim vezama, koje predočuje priloženo rodoslovje Hrvatinića, spadao je Batalov rod među prve velikaške kuće one stranke, kojoj je stajao na čelu Hrvoja. Zato i nalazimo Batala na dvoru kralja Dabiše i Ostoje, ali mu nema spomena u listinama Tvrtka Tvrtkovića, gdje mu, kao političkom protivniku i pristaši protukralja Ostoje, na dvoru nije bilo ni mjesta.

Iz prvog natpisa saznajemo za neke ličnosti, koje su nam inače nepoznate: za Batalovog dijaka Stanka Kromirjanina i bogumilskog starca Radina, koga ali nikako ne smijemo zamijeniti za onog Radina, kojega poznajemo kao »krstjanina«, »starca« i napokon kao »gosta«, dakle u tri stepena bogumilske hierarhije, čiji sam testamenat u Glasniku zem. muzeja objelodanio.

Što se tiče mjesta, navedenih u zapisima, Lašvu i Sanu ne treba napose lokalizovati, nego samo Kremenu i Toričan, odakle su Batalu »na vozinicih« vozili vino u Sanu, dok ju je on držao. Toričan i Kremena dakle moraju biti u državi Batalovoj, u travničkom kotaru, gdje doista ima selo Kremenica, kod Tolovića. Toričan je skraćeno od Toričanin, dakle izvedeno od Toričâ a selo Turići ima danas još u istom kotaru, u općini Vlahovići. Sva je prilika da su to stari Toričani, što se spominju i u ugarsko-turskom ugovoru mira od godine 1503. i da je mjesto identično sa gradom Torisan, što ga Atanazij Đorđić u svom putopisu od god. 1626. spominje meda starim, već razvaljenim gradovima bosanskim.

Da je Batalo bio vjerom pataren, svjedoči nam ne samo to, što je ono evanđelje darovao patarenskom starcu Radinu, nego i rečenica na kraju drugog zapisa, koja veli, da je bio *„mnogo slavan' dobrim' kr'stijam"*, a mi znamo, da su se sljedbenici patarenske vjere u Bosni službeno zvali dobrim krstjanima.

U knjizi povelja (Liber privilegiorum) dubrovačke arhive nalazimo tepčiji Batalu nekoliko puta spomena na važnim državnim dokumentima. Tako na povelji, što ju je bosanski kralj Dabiša, nasljednik velikoga Tvrtka »va čestitoj

[1]) Oba zapisa priopćio je Lj. Stojanović u Starinama XVIII. 230–232. »Jedan prilog k poznavanju bosanskijeh bogumila«.

[2]) O Resi razgovorio se I. Ruvarac u Glasniku zem. muzeja 1891., str. 281. i dr.

vojsci u Lušicih«, 17. jula 1392., izdao Dubrovčanom te im njom potvrdio sve povlastice, što su ih ishodili u njegovih predšasnika. Tu se medu svjedocima, koji su se prisegli na ovu povelju, uz mnoge druge odlične dostojanstvenike, spominje i tepačija Batalo. (Lib. Stat. 32, 33.)

Na dvoru Dabišinom bio je Batalo i god. 1395. 25. aprila u Sutjesci te se spominje medu svjedocima na darovnici, kojom kralj daruje svojoj kćeri Stani te njenom mužu Jurju Radivojeviću i kćeri im Vladici selo Veljake u današnjem ljubuškom kotaru [1]).

Čast bosanskog tepačije obnašao je Batalo i za kraljice Grube i njena nasljednika Ostoje te se spominje medu svjedocima na listini izdanoj na Dumni (Duvnu) 1398. (L. St. 44) i na listini pisanoj 5. februara 1399. »va slavnom dvoru« u Sutisci (L. St. 41.) te na onoj izdanoj Dubrovčanima »na slavnoj vojsci« na Lješnici, iste godine.

Kasnije se Batalo u našim spomenicima, u koliko su nam poznati, ne spominje više, pa je sva prilika, da je umro zadnje godine XIV. vijeka ili god. 1400. i pokopan u svojoj župi Lašvi u mauzoleju, koji je eto sretan slučaj iznio na javu.

Tepčija Batalo imao je tri sina, kneza Vuka, kneza Stjepana i kneza Ostoju a sva tri služe se patronimikom, izvodenim od očinske časti tepčije, *Tepčić*. U Bosni u srednjem kao i u novijem vijeku nije nikako rijetko, da se patronimika izvode od očinjeg zvanja, osobito ako je ono bilo rjeđe ili odličnije. Tako se primjerice u isto doba, kada življaše Batalo, sin hercega Hrvoje, Balša, po očinoj časti zvao Hercegovićem, kao što su se pedeset godina poslije sinovi hercega Stjepana zvali Hercegovići a po istoj praksi i Batalovi sinovi Tepčići. Vuk spominje se za očeva života zajedno s njim kao svjedok na listini, izdanoj u Sutjesci 5. februara 1399., kojom kralj Ostoja potvrđuje dubrovačke privilegije, a druga dva sina, Stjepan i Ostoja, spominju se iza očeve smrti na povelji istoga Ostoje, izdanoj pod Visokim 9. decembra 1409.

Sam Stjepan spominje se još godine 1407. (Pucić, 80.)

*

Zanimiv spomenik, koji je nesumnjivo bio u neposrednoj svezi sa Batalom, nalazi se od prilike 5 *km* zapadno od njegove grobnice, na vrhu gorske kose, koja se protegla između dolova obih izvor-rijeka Lašve, a vrh joj je na zapadnom kraju visok 848 *m* nad morem te otvara krasan vidik na oba dola. Na specijalnoj karti zabilježeno je ime ovome vrhu »Krč«, ali narod ga zove Varoški grad, jer se na njemu doista nalazi podor vrlo starog sredovječnog grada. Dolazi se do njega, prošav današnje selo Varošluk, u kojem stanuju usred izokolnog, čisto muslimanskog i katoličkog življa, samo pravoslavni. Ta etnička oaza predstavlja u mnogo-čemu zanimivosti. Žitelji sela po čitavom vanjskom tipu bitno se razlikuju od ostalih pravoslavnih u Bosni a, ne znajući im konfesionalnu pripadnost, držao bi ih za muslimane ili katolike. Razlikuju se od pravoslavnih i nošnjom, koja, osim oglavlja i dugih kita na podvezama ženskinja, posve naliči onoj izokolnih katolikinja. I jezikom se razlikuju u toliko, što u njih nije onako prononsirana ijekavština kao inače u pravoslavnih, već po koji puta u govoru izbija ikav-

[1]) Listina u bečkom državnom arhivu. Priopćena u Wiener Jahrb. LIII. Anzeigebl. 14 od Šafařika; u Miklošića Mon. Serb. 224. i u »Novine srbske« br. 195 od 3. sept. 1815. str. 780.

ština. Sami seljaci vele, da su starosjedioci u Varošluku, što je posve vjerojatno. O njihovom porijeklu nam možda daje tumača zanimiv mjesni naziv »Katunište« (u specijalnoj karti pogrješno »Kalunište«), kako se zove najviši vrh Radalje planine, koji se nalazi oko 4 *km* zapadno od Varošluka. Tu se, kako ime veli, negdje davno u srednjem vijeku naselio »katun Vlaha«, koji su tu pasli svoju stoku a potomci njihovi sišli su vremenom u dô, da se bave i težačtvom. Posve slična analogija nalazi se u selu Vukovskom sa istočnom rubu Vukovskog Polja (Kupres), gdje setanuje pravoslavana oaza, koja govori ikavštinom a potječe također od takog sredovječnog katuništa.

Prošav Varošluk, komu ime sjeća, da je tu nekoć bio varoš, ulazi se u kratak, na zapadnom kraju amfiteatralno zarubljeni dô. Put uz dô vodi danas sjevernim rubom, ali se i iz daljine vide na južnom rubu ostanci starinske ceste, koja je dosta udobno i sa slabim usponom usječena u obronak, tako da bi onuda lahko mogla prolaziti i kola. Taj stari put danas ne služi, ali je u srednjem vijeku svakako bio prilaz starinskom gradu na Krču.

Sam grad spada po svom obliku među starije sredovječne gradove u Bosni, jer se sastoji samo od dvije kule, koje se u razmaku od jedva sto koračaja nalaze na krajevima krševite, vrlo strme kose a spojeni su međusobno nepravilnim bedemom, koji teče, slijedeći povor kose, pravcem od juga k sjeveru. Kule, do prizemlja oborene, bile su poligonalne a sazidane od zelenkasta škriljava kamena.

Grad, koji vlada čitavom gornjom Lašvom, jamačno je bio vlasništvo gospodara Lašve, dakle i Batalovo, jer bez njega bi gospodstvo nad Lašvom bilo iluzorno. a postojao je za života Batalova, jer mu, sudeći po obliku, postanje ide najkašnje u XIII. vijek.

Možda nije presmjela konjektura, da je taj grad, kome se danas u izokolnog naroda izgubilo prvotno ime, identičan sa Batalovim Toričanom, čiji položaj do današnjeg dana nije ustanovljen. Selo Turić nalazi se u neposrednoj blizini Batalovog spomenika, južno od Turbeta, za brdom Gradinom, na kojoj je gosp. kapetan Teplý obreo prehistorijsko naselje, koje većim dijelom pripada broncanoj dobi. Lahko je moguće, da je baš od ovih Turića postalo »Toričan«.

Rodoslovlje kuće Hrvatinića.

1) **Stjepan Veliki.**

2) Hrvatin, knez ključki, 1345. — Grgur Stipančić.

3) Vukac, vojvoda bosanski, 1378. Žena mu je po Appendiniju Dubrovčanka. — Knez Vukoslav. — Pavao, gospodar Zemunika, 1332., 1345.

4) Hrvoje, vojvoda bosanski, herceg spljetski. Žena: Jelena Nelipić. 1362.—1405. — Vuk Hrvatinić, ban hrvatski. Žena: banica Anka. — Dragiša, 1392., gospodar Sride (Sana) i Žabića (kod Ključa, 1391.). — Knez Vojslav »Vojvodić«, 1392.—1399. — Vučica[2]). — **Resa,** udata za **tepčiju Batala.** — Vuk Vukosalić, gospodar Banice i Peći. — Pavao Vukosalić. — Vlatko Vukosalić, 1353./4., gospodar Ključa, poslije Brščanovca, 1363. — Grgur Pavlović[3]).

5) Balša Hercegović, 1400.—1423.[1]) — Katarina = Jelena, udata 1396. za velikog vojvodu Sandalja. Razvjenčana 1411. — Ivaniš Dragišić, 1434., gospodar Ključa. — Juraj Vojsalić, vojvoda Dônjih Kraja, sinovac Hrvojin, 1419.—21. † 1434. — **Vuk Tepčić,** 1399. — **Stipan Tepčić,** 1407.—1409. — **Ostoja Tepčić,** 1407. — Vukoslav Vlatković. 1357. — Vladislav?

6) Katarina, udata za Tvrtka Borovinića. — Doroteja 1423. 1. udata za Šimuna Kladuškog, 2. za Ivana »de Brezoroyza«. — Pavao. Marko. Đurađ. 1461. — Petar Vojsalić, vojvoda. 1431.—1451., žena: Bolja[4]). — Pavao Jurjević.

7) Petar Pavlović, 1441.—1461.

[1]) Po Luccari: Copioso Ristretto d' Annali di Ragusa udala se Balšina sestra Teodora za Stefana Šimrakovića.

[2]) Za koga je bila udata Vučica nije mi poznato. Sinovi njeni, vojvoda Branivoj, knez Vuk i Radoslav spominju se 1404. i 1415.

[3]) Ova loza prešla je u Ugarsku. Po Dr. L. pl. Thallóczy-u (Glasnik zemaljskog muzeja, 1906., 438.) imao je Grgur još četvero braće: Gojslava, Nikolu, Nelepca i Vladimira. Ovaj ogranak prihvatio je ime »Dobrokuća«.

[4]) Bolja bila je Arnautka. Otac bio joj je Zaharija a mati Boža, V. Ljubić, Listine IX., 441.

Prinos k rasprostiranju zoocecidija u Bosni i Hercegovini.

Priopćio

Dr. **Ed. Baudyš** (Prag).

(Sa 16 slika u tekstu.)

Poznato je bogatstvo flore Balkanskog Poluostrova a da je na ovom području razmjerno još vrlo malo zoocecidija priopćeno. Od balkanskih zemalja još je u tom vidu najbolje proučena Dalmacija[1]) i Rumunjska (vidi radnje H. Borcea i Brauzda) a najmanje Bosna i Hercegovina, odakle je dosada bilo poznato samo devet oblika šiški, koje se nalaze u slijedećim radnjama:

1. Loew Fr.: Beiträge zur Naturgeschichte der gallenerzeugenden Cecidomyiden. (Verhandl. der k. k. zoolog.-botan. Gesellsch., Wien. Bd. XXXV, 1885, p. 497 i 498: *Hormomyia poae* Bosc. na *Poa nemoralis* iz Bosne.)

---

[1]) Vijesti iz Dalmacije nalaze se u slijedećim radnjama:

1. Frauenfeld G.: Reise an den Küsten Dalmatiens. (Verhandl. der k. k. zoolog.-botan. Gesellsch., Wien. Bd. IV, V, 1854, 1855.)

2. Frauenfeld G.: Beitrag zur Insektengeschichte aus dem Jahre 1861. (Ebendort, Bd. XII, 1862.)

3. Loew Fr.: Über neue und schon bekannte Phytoptocecidien. (Ebendort, Bd. XXXV, 1885.)

4. Loew Fr.: Mitteilung über neue und bekannte Cecidomyiden. (Ebendort, Bd. XXXVIII, 1888.)

5. Hieronymus G.: Beiträge zur Kenntnis der europäischen Zoocecidien und Verbreitung derselben. (Jahresb. Gesellsch. vaterl. Kultur. Breslau, 1890.)

6. Rübsaamen Erw. H.: Über Zoocecidien der Balkanhalbinsel. (Illustr. Zeitschr. f. Entomol., Bd. V, 1900.)

7. Rübsaamen Erw. H.: Nachtrag zu den Zoocecidien von der Balkanhalbinsel. (Ebendort Bd. VII, 1902.)

8. Trotter A.: Galle della Penisola Balcanica e Asia Minore. (Nuovo Giornale bot. italiano, vol. X, 1903.)

9. Hieronymus G. et Pax F.: Herbarium cecidiologicum.

10. Jaap O.: Zoocecidien-Sammlung. 1910—1914.

11. Baudyš E.: Příspěvek k rozšíření mimočeských hálek. (Acta Societ. Entomol. Bohemiae, vol. X, 1913.)

12. Baudyš E.: Prilog poznavanju šiški Dalmacije. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, vol. XXV, 1913.)

13. Baudyš E.: Neue Gallen und Gallenwirte aus Dalmatien. (Societas entomologica. Jahresber. 29, 1915.)

2. Loew Fr.: Neue Beiträge zur Kenntnis der Phytoptocecidien. (Ondje, sv. XXXVII, 1887: p. 33: *Eriophyes Thomasi* Nal. na *Thymus montanus:* p. 36: *Eriophyes* na *Potentilla cinerea:* obe iz Bosne.)

3. Hieronymus G: Beiträge zur Kenntnis der europäischen Zoocecidien etc. (Jahresber. Gesellsch vaterl. Kultur, Breslau, 1890, Nr. 128: *Eriophyes* na *Geranium molle* i Nr. 417: *Perrisia ericina* na *Erica carnea.)*

4 H von Handel-Mazzetti, Er. Janchen etc.: Beitrag zur Kenntnis der Flora von Westbosnien. (Österr. botan. Zeitschr., Wien. Bd. LV, 1905: p. 353: *Cephaloneon myriadeum* Bremi na *Acer campestre.*

5. Baudyš Ed.: Příspěvek k rozšíření mimočeských hálek. (Acta Societatis Entomologicae Bohemiae, Prag. Bd X, 1913: p. 31: *Asphondylia Miki* Wachtl na *Medicago prostrata.)*

6. Baudyš Ed.: Něco o poškození lesních kultur v roce 1913 v Čechách, Háj, Praga, J. XLIII, 1914: p. 68: *Chermes abietis* L. i *Gnaphalodes strobilobius* Kalt. na *Picea excelsa.*

U godini 1913.—14. bilo mi je dobrotom direkcije zemaljskog muzeja u Sarajevu moguće pregledati botaničku i zoologičku zbirku te su me u tome velikom pripravnošću pomagali gg. kustos Apfelbeck i pristav Karlo Maly. Pri tom ogledu našao sam obilan materijal zoocecidija, što ga je osobito gosp. Maly pribrao i odlučio za zbirku zoocecidiju zem. muzeja te su sve šiške, što sam ih ja determinovao smještene u ovoj zbirci. Mlade šiške, što sam ih ja osobno, moja mati i moja supruga sabrali, uvrštene su u moju zbirku. Oni oblici šiška, što ih je nakupio g. K. Maly obilježeni su sa početnim slovima njegova imena (K. M.) uz nalazište a odlike, koje su naznačene iza nalazišta uskličnikom (!) sabrao sam ja. U ovoj radnji pridržan je u svemu poredak po Houard-u[1]) a upotrebljavam slijedeće kratice: Acrocecidium = Ac.; Pleurocecidium = pl; plod = pl; cvjetna glavica = cv. gl.; cvijet = cv.; struk = str.; pupoljak = pup.; korjen = k; list = l; acr. = acrocecidija (terminalna šiška), plrc. = pleurocecidija (lateralna šiška). U ovom prinosu navodi se i nekoliko šiška iz drugih balkanskih zemalja.

Svima, koji su mi kod ove radnje pripomogli, a naročito direkciji zem. muzeja i g. pristavu K. Maly-u izričem na ovom mjestu svoju najbolju hvalu.

Athyrium Filix femina Roth.

1. *Anthomyia signata* Brischke. Pl. l.: Bosna: Treskavica planina; pod Oblikom (1650 *m*), 4./VIII. 1911. (K. M.).

Picea excelsa Link.

2. *Cnaphalodes strobilobius* Kalt. Ac. str. Bosna: Trebević kod Sarajeva (1060 *m*), 25./XII. 1912. (K. M.); XII. 1913.(!) Literatura Nr. 6. Baudyš.
3. *Chermes abietis* L., Ac. Str. l.: Trebević (1060 *m*) kod Sarajeva, 25./XII. 1912. (K. M.); 14./XII. 1913.(!). V. Literatura Nr. 6. Baudyš.

[1]) Houard C.: Les Zoocécidies des Plantes d'Europe et du Bassin de la Méditerranée. Paris 1908—1912; I.—III. Band.

Andropogon hirtus L. var. *pubescens* Vis.

4. *Cecidomyidae* gen. et. spec.[1]) (Sravni Houard Nr. 164 A) Acrc.: Dalmacija: Čibara kod Dubrovnika (Jos. Fiedler 20./XII. 1913.) U šiškama su živahne crvene larfe od mušica. Ovu sam šišku priopćio već sa Hvara (1913.).

Poa nemoralis L.

5. *Mayetiola poae* Bosc., Pl. Str.: Bosna: Čajnica (J. Životsky v. F. Löw Beiträge etc. (1.) p. 497—8 kao *Homomyia poae* Bosc.-*Cecidomyia graminis* Brischler); Treskavica planina kod Sarajeva (7/VIII. 1896. Franjo Fiala); Čevljanović (19./VIII. 1913. Winneguth).

Festuca heterophylla Lamk.

*6. *Isosoma* spec (Sr.: Houard Nr. 275) Pl. Str.: Bosna: Kajabaša kod Travnika (E. Brandis, VI. 1885.); Šiška je vretenasta, 15 *mm* duga. 3 *mm* široka. — Bosna: Vranji dô kod Travnika (E. Brandis, 26./VI. 1886.); [2]) vretenasta nabreklina osi struka iznad 2. ili 3. kvrge vlakna, 10 *mm* duga, 3 *mm* široka sa više klijeti (vidi *sliku 1.*: u *a* povećana šiška, *b* prorez po duljini kroz šišku), ravna ili savita!

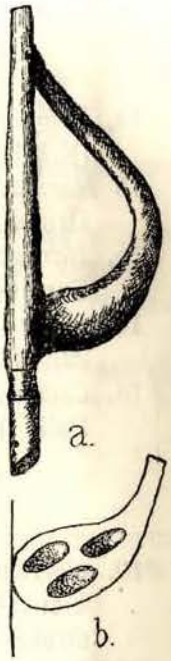

Slika 1.

Festuca ovina L.

6. *Isosoma depressum* Walk., Pl. Str.: Bosna: Draguljac na Trebeviću (1150 *m*) kod Sarajeva (K. M., 10./VII. 1901.).

Bromus tectorum L.

6. *Eriophyes tenuis* Nal., cv.: Bosna: Kastel Sarajevo prema »Da-Rivi« (K. M. 9./VI. 1900).

Bromus erectus Huds. subsp. *pannonicus* K. et Sch. var. *hercegovinus* G. Beck f. *hirtiflorus* Maly.

9. *Eriophyes tenuis* Nal., Ac. cv.: Bosna: Kastel Sarajevo prema »Da-Rivi« (K. M., VI. 1902.).

Bromus arvensis L. subsp. *hyalinus* A. et G. var. *varbossanius* Maly.

10. *Eriophyes tenuis* Nal., Ac. cv.: Bosna: Miljacka kod Sarajeva (K. M. 1900).

Bromus arvensis L. *typicus* A. et G.

11. *Eriophyes tenuis* Nal, Ac.cv.: Bosna dolina Miljacke kod Sarajeva (K.M.1900.).

[1]) Trotter A.: Nuovi Zoocecidii della flora italiana. (Marcellia, 1907, p. 102 Nr. 1. za *Andropogon distachyus* von Italien.
Houard C.: Les Zoocécidies du Nord de l'Afrique, Paris 1912. (sravni sl. br. 14. str. 12).
[2]) Ross H.: Die Pflanzengallen Mittel- und Nordeuropas ect. Jena 1911. (Sr. br. 670).

Carex tomentosa L.

*12. *Dichrona gallarum* Rübs., Pl.: Bosna: Žepče. u Polju (O. Reiser, 3./V. 1895.). Šiška je 5 *mm* duga.

Juncus lamprocarpus Ehrh.

13. *Livia juncorum* Latr., Acr.: Bosna: Miljacka (570 *m*) kod Sarajeva (K. M., 30./VIII.1913.). — Hercegovina: Buš Orlovac na rubu Hutovskog gornjeg Blata (O. Reiser, 24./VI. 1909.). I u Albaniji, (v. Trotter 1903.).

Populus tremula L.

14. *Eriophyes populi* Nal. Acr. pup.: Bosna: Miljevići (640 *m*) kod Sarajeva (K. M., 21./XII. 1913.).
15 *Harmandia petioli* Kieff. *(Syndiplosis Winnertzi* Rübs.) Pl. Str.: Bosna: Dragulja (1080 *m*) u Halugama kod Pala (K. M., 8./IX. 1908.).
16. *Harmandia globuli* Rübs., Pl. l.: Bosna: Dobra voda na Trebeviću kod Sarajeva (K. M., 7./IX. 1902.).
17. *Harmandia cavernosa* Rübs., Pl. l.: Bosna: Stupnik na Igmanu (K. M., 22./VI. 1905.). Dragulja kod Pali (K. M., 4./X. 1908.).
18. *Cecidomyidae* Gen. et spec. (Sr. Houard Nr. 511): Bosna: Dragulja kod Pali. (K. M. 8./IX. 1908.).

Populus tremula L. var. *villosa* Lang.

*19. *Harmandia petioli* Kieff., Pl. Str.: Bosna: U svijetlim gajevima na Trebeviću (1060 *m*) kod Sarajeva (K. M., 25./VI. 1905.). Konične nabrekline osi struka samo su $1^1/_2$ *mm* visoke.
*20. *Harmandia globuli* Rübs. Pl. l.: kao predašnja.
*21. *Cecidomyidae* Gen. et spec.[1]); (vidi Houard Nr. 509), Pl. l.: kao prvašnja.

Populus nigra L.

22. *Pemphigus bursarius* L. Pl. l.: Bosna: Vranduk (Erich Brandis, 23./VIII. 1886.), kolodvor u Vranduku (6./VII. 1914.)!
23. *Pemphigus protospirae* Licht., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu. (!, V. 1914.).
23. A. *Pemphigus spirothecae* Pass., Pl. l.: Bosna: Podlugovi (6./VII. 1914.)!
24. *Pemphigus populi* Comchet.; Pl. l.: kao predašnja.
25. *Pemphigus filaginis* Fonsc. f. *marsupialis* Koch, Pl. l.: Kao predašnja.
26. *Pemphigus spec.* (Vidi Houard br. 540), Pl. l.: Kao predašnja.
27. *Thecabius (Pemphigus) affinis,* Kalt., Pl. l.: kao predašnja. Podlugovi (6./VII. 1914.)! kolodvor u Trbuku (6./VII. 1914.)!

---

[1]) Rübsaamen Ew. H.: Über russische Zoocecidien und deren Erzeuger (Bull. Soc. Natur. — Moskau 1896, p. 456, Nr. 78).

Salix fragilis L.

28. *Pontania proxima* Lep., Pl. l.: Bosna: šikare na obalama željeznice kod Ilidže (K. M., 1./IX. 1903.); Nova Goruša u Sarajevu (Franciska Baudyš, VI. 1914.).
29. *Rhabdophaga saliciperda* Duf. Pl. Str.: Bosna: Sušica potok kod Sarajeva, (!, 7./XII. 1913., vrlo rasprostranjena i štetna). Vratca kod Sarajeva!

Salix viridis Fr. *(S. fragilis* × *alba).*

30. *Pontania proxima* Sep., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (V. 1914. Jaroslava Baudyš).

Salix alba L.

31. *[Eriophyes triradiatus* Nal]. (Wirrzopf); Ac. cv.: Bosna: dolina Miljacke kod Sarajeva (K. M., 1913.).
32. *Perrisia terminalis* H. Löw, Ac. Str.: Bosna: Na potoku Sutorina u Sutorini (K. M. 18./V. 1912.). — Hercegovina: Ljubuški (Hötzel IV. 1889.).
33. *Eriophyes salicis* Nal.. Pl. l.: Dalmacija: Blizu Metkovića na Neretvi (K. M. 14./X. 1908.).
34. *Pontania proxima* Lep., Pl. l.: Hercegovina: Ljubuški (Hötzel, IV. 1889.); Rakitnica ispod Dubočana (K. M. 9. VIII. 1908.).

Salix vitellina L.

35. *Eriophyidae* gen. et spec. (Wirrzopf, vidi Houard IV. 644.): Bosna: vojnička bolnica u Sarajevu (!. 21./XII. 1913.). U Bosanskom Brodu (7./VII. 1914.) ne rijetka!

Salix triandra L.

36. *Rhabdophaga heterobia* H. Löw, Ac. Str.: Bosna: Sušica potok kod Sarajeva (!, 7./XII. 1913.).
37. *Rhabdophaga saliciperda* Duf., Pl. Str.: Bosna: Gorica u Sarajevu (!, 7./XII. 1913.).
37. A. *Pontania proxima* Lep., Pl. l,: Bosna: kao predašnja.

Salix purpurea L.

38. *Eriophyes* spec. (Vidi Houard br. 703), Pl. l.: Bosna: Miljacka kod Sarajeva (!, 27./XI. 1913.).
39. *Pontania salicis* Christ, Pl. l.: Bosna: Trebević (1400 *m*) kod Sarajeva (K. M., 3./VIII. 1902.).

Salix incana Schrank.

40. *Rhabdophaga rosaria* H. Löw, Ac. Str.: Bosna: Tijesno Rakitnice kod Dubočana (K. M., 9./VIII. 1908.).

41. *Perrisia marginemtorquens* Winn. Pl. l.: Bosna: Tijesno Rakitnice kod Dubočana (K. M., 9./VIII. 1908.). — Hercegovina: Doljanka blizu Rami (Fr. Fiala, 21./VII. 1889.).
42. *Eriophyes spec.* (vidi Houard br. 770). Pl. l.: Bosna: Šikara na Željeznici kod Ilidže. (K. M. 1./IX. 1903.)
43. *Pontania Kriechbaumeri* Konow, Pl. l.: Bosna: Na Bili kod Travnika (E. Brandis, 27./IV. 1886.). Tijesno Miljacke kod Da Rive kraj Sarajeva (K. M., 10./X. 1903.). Idbar u Prenj planini (K. M., 30./VI. 1913.). Mlade šiške su dlakave, odrasle crveno obojene, skoro gole, samo mjestimice oskudno dlakave.

Salix caprea L.

44. *Cryptocampus venustus* Zadd., Pl. l.: Bosna: Trebević (1300 *m*) kod Sarajeva (K. M., 7./IX. 1902.)!
45. *Pontania leucosticta* Hart., Pl. l.: Bosna: Kečine doline na Igmanu (K. M., 20./VII. 1908.). Trebević kod Sarajeva (K. M.).
46. *Oligotrophus capreae* Winn., Pl. l.: Bosna: Trebević (1300 *m*) kod Sarajeva (K. M., 7./IX. 1902.).

Salix cinerea L.

47. *Pontania viminalis* Hart., Pl. l.: Bosna: Dragulja kod Pali (K. M.. 4./X. 1908.).

Salix retusa L.

48. *Pontania [vesicator Bremi]* Pl. l.: Bosna: Trinača u Čvrstnici (O. Reiser 19./VIII. 1892., čitava površina lista pretvorena je u šiške). Bjelašnica (1700 *m*) (K. M., 13./VIII. 1913.).

Carpinus betulus L.

49. *Oligotrophus (Perrisia), carpini* Fr. Löw, Pl. l.: Bosna: Na Gromoj kod Koševe (K. M.); Udeš; Pale; Miljacka kod Sarajeva (K. M.); na Velikoj Gradini kod Viteza (1200 *m*) (K. M., 29./VII. 1909.). — Hercegovina: Na Ivanu (900 *m*), 13./IX. 1908.).

Carpinus duinensis Scop.

50. *Eriophyes spec.*[1]), (vidi Houard br. 1047), Pl. l.: Hercegovina: Ljubuški (Fr. Fiala, VIII. 1896.).

Carpinus orientalis Mill.

51. *Eriophyes macrotrichus* Nal., Pl. l.: Bosna: U dolini Krupe kod Pazarića (K. M., 7./VIII. 1904.). I krila čaške ploda su deformirana.

*52. *Contarinia carpini* Kieff., Pl. l.: kao predašnja.

[1]) Rübsaamen E. H.: Über russische Zoocecidien und deren Erzeuger (Bull. Soc. Nat. p. 396—488). Moskva. 1895.

Corylus Colurna L.

*53. *Eriophyes [avellanae* Nal.], Ac. Pup.: Bosna: Šume na Strmiću kod Rusanovića (Fr. Fiala, VIII. 1896.). Pupoljci su tvrdi, zaodjeti zgusnutom kvrgom pupoljaka, mali listovi čvrsto su stisnuti i jako spleteni; u gornjem dijelu obilne grinje (Milbe) šiške.

Corylus avellana L.

54. *Stictodiplosis corylina* Fr. Löw, Ac. inf.: Bosna: Vrt kod vojarne naprama zem. muzeju u Sarajevu (!, 24./VIII. 1914.).

Betula verrucosa Ehrh.

55. *Eriophyes betulae* Nal. *(Cephaloneon betulinum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Golo brdo (1150 *m*), Igman kod Ilidže (K. M., 22./VI. 1905.). Hercegovina: Obronci Lisine prama Ivanu (K. M., 18./VIII. 1905.).

Alnus glutinosa Gaertn.

56. *Eriophyes laevis* Nal., Pl. l.: Bosna: Na Rakitnici između Rogatice i Prače (Fr. Fiala 24./V. 1895.); kod Stajne Zečića južno Romanije planine (K. M., 17./VI. 1908.).
57. *Eriophyes brevitarsus* Fock., Pl. l.: Bosna: Kod Stajne Zečića južno Romanije planine (K. M., 17./VI. 1908.). — Hercegovina: Jugoistočna strana Lisine (1140 *m* (K. M., 28./VII. 1912.).

Alnus incana DC.

58. *Eriophyes laevis* Nal. *(Cephaloneon pustulatum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Kod Trnova na željeznici (K. M., 9./VIII. 1903.).
59. *Eriophyes brevitarsus* Fock. *(Phyllerium alnigenum* Kunze), Pl. l.: Bosna: kod Trnova na Željeznici; na Trebeviću kod Sarajeva (K. M., 7./IX. 1902.); blizu Radenića u Palima — Barama; blizu Udeša više Paljanske Miljacke (K. M., 16./VIII. 1908.).

Fagus silvatica L.

60. *Mikiola fagi* Hart., Pl. l.: Bosna: Prokoško jezero u Vranici planini (Dr. G. v. Beck 1894.); Nebešna (G. v. Beck); Trebević kod Sarajeva (K. M., 2./VIII. 1903.); Skalnici blizu Paljanske Miljacke (K. M.); kod Vrabča ispod Motke kod Vogošće (K. M. 1908.).
61. *Oligotrophus* spec.[1]). (Vidi Houard br. 1155), Pl. cv.: Hercegovina: Na usponu Visočini (1100 *m*) više Pribilja (K. M., 8./VIII. 1908.).

[1]) Tretter A.: Galle della Penisola Balcanica e Asia Minore: p. 22—23., Nr. 34, Abb. 4 et 18. Do sada poznata iz Male Azije i Zakavkaza.

62. *Oligotrophus fagicolus* Kieff., Pl. l.: Bosna: šumsko područje Trebevića kod Sarajeva (Fr. Fiala, 10./IX. 1887.); Prokoško jezero u Vranici planini (G. Beck 1894.).
63. *Eriophyes stenaspis* Nal. (*Leguon circumscriptum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Golo Brdo (919 *m*) kod Sarajeva (K. M., 27./VIII. 1905.).
*64. *Ceridomyidae* gen. et spec., Pl., l. Bosna: Skalnici blizu Paljanske Miljacke (K. M., 29. VII. 1901.). Rub lista na gornjoj je strani umotan; unutra bjelkaste larfe od šiškinih mušica.
65. *Eriophyes nervisequus* Can. var. *maculifer* Trotter (*Erineum fagineum* Pers); Pl. l.: Bosna: Golo Brdo (919 *m*) kod Sarajeva (K. M., 27./VIII 1905.); Romanija planina (K. M. 1908.); Nebešna (G. Beck); Prokoško jezero u Vranici planini (G. v. Beck 1888.).
66. *Eriophyes nervisequus* Can. (*Erineum nervisequum* Kunze), Pl. l.: Bosna: Golo brdo kod Sarajeva (K. M., 27./VIII. 1905.); Hercegovina: na usponu Visočini (1100 *m*) više Pribilja (K. M. 8./VIII. 1908.).

Fagus silvatica L. var. *rotundifolia* G. Beck.

*67. *Eriophyes nervisequus* Nal. var. *maculifer* Trotter, Pl. l.: Bosna: sa drveta iz najveće visine Lelja planine (G. Beck, 5./VIII. 1888.).

Quercus pedunculata Ehrh.

68. *Cynips calicis* Burgsd., Ac. Fr., ♀: Bosna: kod Sarajeva (Apfelbeck).
69. *Andricus inflator* Hart., Ac. Str., ♀♂: Bosna: Koševsko brdo (K. M., 26./XII. 1913.).
70. *Cynips polycera* Gir. Ac. pup., ♀: Bosna: Mojmilo kod Sarajeva (Apfelbeck 1911.).
71. *Cynips aries* Mayr, Ac. pup., ♀: Bosna: Istočna željeznica kod Sarajeva (Winneguth, IX. 1913.).
72. *Cynips Kollari* Hart., Ac. pup., ♀: Bosna: Koševsko brdo kod Sarajeva (K. M., 26./XII. 1913.).
73. *Cynips conglomerata* Gir., Ac. pup., ♀: Bosna: kao predašnja.
74. *Cynips mitrata* Mayer, Ac. pup., ♀: Bosna: Gorica i Koševsko brdo kod Sarajeva (K. M., 26./XII. 1913.).
75. *Macrodiplosis volvens* Kieff., Pl. l.: Bosna: Gorica kod Sarajeva (K. M., 26./XII. 1913.).
76. *Andricus testaceipes* Hart., Pl. l., ♀♂: Bosna: Na podnožju Grdonja sjeverno od Sarajeva (K. M., 27./X. 1903.).
77. *Diplolepis quercus-folii* L. (*Dryophanta folii*), Pl. l., ♀: Bosna: Moščanica tijesno (640 *m*) kod Sarajeva (K. M., 18./IX. 1902.).
78. *Diplolepis (Dryophanta) agama* Hart., Pl. l., ♀: Bosna: Mojmilo kod Sarajeva (Apfelbeck 1911.).
79. *Neuroterus albipes* Schenck. (*Neuroterus laeviusculus* Schenck), Pl. l., ♀: Bosna: Trebević, obronak (640 *m*) prama Sarajevu (K. M., 25./VIII. 1901.).
80. *Neuroterus quercus baccarum* L. (*N. lenticularis* Oliv.), Pl. l., ♀: Bosna: Blizu Šehitlera na cesti u Pale kod Sarajeva (K. M., 8./IX. 1904.); na podnožju Grdonja sjeverno od Sarajeva (K. M., 27./X. 1903.).

Quercus sessilis Ehrh. *(Q. sessiliflora* Smith.)

81. *Cynips coriaria* Haimh., Ac. pup., ♀: Bosna: Miljevići (640 *m*) kod Sarajeva (K. M., 21./XII. 1913.).
82. *Cynips Kollari* Hart., Ac. pup., ♀: Bosna: Bogoševica kod Alipašina mosta (K. M., 28./XII. 1913.).
83. *Andricus solitarius* Fonsc., Ac. pup., ♀: Bosna: Kao predašnja.
84. *Cynips glutinosa* Gir., Ac. pup., ♀: Bosna: Kao predašnja.
85. *Cynips mitrata* Mayer, Ac. pup., ♀: Bosna: Kod Dragulje u Halugama kod Pali (1080 *m*). (K. M., 8./IX. 1908.). Bogoševica kod Alipašina mosta (K. M., 28./XII. 1913.); Miljevići kod Sarajeva (K. M., 21./XII. 1913.).
86. *Asterolecanium variolosum* Ratzb. *(Asterodiaspis quercicola* Bouché), Pl. Str.: Bosna: na Zlom stupu kod Sarajeva (K. M. 8./IX. 1906.).
87. *Diplolepis quercus-folii* L., Pl. l., ♀: Bosna: Kao predašnja.

Quercus decipiens Bechst *(Q. sessilis* var. *decipiens).*

*88. *Neuroterus albipes* Schenck. *(N. laeviusculus* Schenck), Pl. l., ♀: Bosna: U hrastiku na Hridu kod Sarajeva (K. M., 13./X. 1903.).
*89. *Andricus ostrea* Hart., Pl. l., ♀: Kao predašnja.
*90. *Andricus testaceipes* Hart., Pl. l., ♀♂: Kao predašnja.

Quercus lanuginosa Lam. *(Q. pubescens* Wild.)

91. *Cynips caput-medusae* Hart., Ac. Fr., ♀: Bosna: Između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M., 26./IX. 1904.). Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
92. *Andricus quercus-ramuli* L., Ac. l., ♀♂: Hercegovina: Prastaro drvo u vrtu manastira Žitomislića (K. M., 22./IV. 1905.).
93. *Cynipidae* gen. et spec. (Vidi Houard br. 1210), Ac. pup.: Hercegovina: Kod Hutova (Apfelbeck, 30./XII. 1913.).
94. *Andricus foecundatrix* Hart., Ac. pup., ♀: Bosna: Između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M., 26./IX. 1904.).
95. *Cynips coriacia* Haimh., Ac. pup., ♀: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
96. *Cynips galeata* Mayr, Ac. pup., ♀: Hercegovina: Kod Hutova (Apfelbeck. 30./XII. 1913.).
97. *Cynips quercus-tozae* Bosc. Ac. pup., ♀: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.); kod Hutova (Apfelbeck, 30./XII. 1913.). Bosna: Između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M. 26./IX. 1904.). Posve različna forma nego li sa potonjeg nalazišta, kako se razabire na *slici 2.* Šiške su manje, kod *a* je šiška ćunjasto produljena, kod *b* je skoro kruglјasta a vijenac kvrgica je u sredini; i *c* prikazana je mala sploštena šiška[1]).
98. *Andricus quercus-radicis (Andricus trilineatus* Hart.) Farb., Pl. Str., ♀♂: Bosna: Između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M. 10./X. 1903.).

[1]) Sravni sliku 50. u C. Houard: Les Zoocécidies du Nord de l'Afrique, p. 36 za *Quercus lusitanica* var. *Mirbecki.*

99. *Asterolecanium variolosum* Ratzb. *(Asterodiaspis quercicola* Bouché), Pl. Str.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M. 27. X. 1913.); kod Hutova (Apfelbeck, 30./XII. 1913.).
100. *Macrodiplosis dryobia* Fr. Löw., Pl. l.: Bosna: Između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M., 10./X. 1913.).
101. *Macrodiplosis volvens* Kieff., Pl. l.: Bosna: U tijesnu između Miljacke i Mošćanice kod Sarajeva (K. M. 10./10. 1903.) — Hercegovina: Prastaro drvo u bašći manastira Žitomislića (K. M., 22./IV. 1905.); Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./10. 1903.).
102. *Andricus testaceipes* Hart., Pl. l., ♀♂: Bosna: Na hrptu brda izm. Miljacke i Mošćanice kod Da-Rive u Sarajevu (K. M., 10./X. 1903.).
103. *Andricus testaceipes* Hart. var. *nodifex* Kieff., Pl. l.: Kao predašnja.

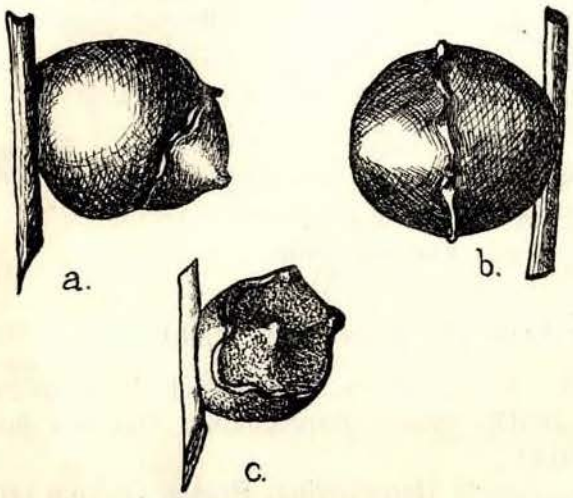

Slika 2.

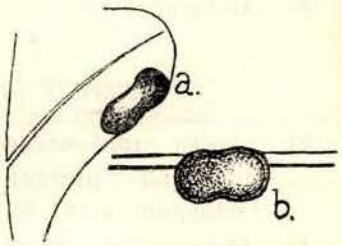

Slika 3.

104. *Diplolepis (Dryophanta) quercus-folii* L., l. l., g.: Kao predašnja.
105. *Diplolepis (Dryophanta) longiventris* Hart., Pl. l., g.: Kao predašnja.
106. *Diplolepis quercus* Fourc. *(Dryoph. pubescentis* Mayr), Pl l., ♀: Kao predašnja.
107. *Andricus ostrea* Hart., Pl. l., ♀: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
108. *Neuroterus quercus baccarum* L., Pl. l.:
    a) ♀♂: *(N. baccarum* L.): Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
    b) ♀: *(N. lenticularis* Oliv.): Bosna: Na hrptu brda između Miljacke i Mošćanice kod Da-Rive u Sarajevu (K. M., 26./IX. 1904.). — Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913). Neke su šiške skoro ćelave.
109. *Neuroterus albipes* Schenck, Pl. l.:
    a) ♀♂: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
    b) ♀ *(N. laeviusculus* Schenck): Kao predašnja.
110. *Andricus urnaeformis* Mayr, Pl. l.: Kao predašnja.
*111. *[Dryophanta Schlechtendali* Kieff.][1]), Pl. l.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. L., 27./X., 1913.). — Vidi *sliku 3.* Na rubu dônje strane

[1]) Sravni Houard: Les Zoocécidies du Nord de l'Afrique, p. 43. Nr. 86.

lista je žutosmeđa, glatka, duguljasta šiška, duga 4 *mm*, široka 2½ *mm* te ima vrlo tanku koru. Šiška sjedi na širokom dnu; rupa za izlaz je na donjoj strani šiške (*a* prikazuje čitavu šišku, *b)* prorez). Naša je slika doduše slična kao *Dryophanta Schlechtendali,* ali je glatka i skoro plosnato-bubrežasta, čime se od spomenute razlikuje.

Quercus lanuginosa Lam. var. *leptobalana* (Guss.) Borbás.

*112. *Neuroterus quercus baccarum* L., Pl. l.:
b) ♀ *(N. lenticularis* Oliv.): Hercegovina: Šume kod Domanovića (K. M., 15./X. 1904.).

Quercus conferta Kit. *(Q. hungarica* Hub.).

113. *Neuroterus quercus-baccarum* L., Pl. l.:
b) ♀ *(N. lenticularis):* Bosna: Rudo na Limu (O. Reiser, 21./IX. 1907.). Hercegovina: Dubrava kod Domanovića 240 *m* (K. M., 27./X. 1913.).

*114. *Diplolepis (Dryophanta) quercus folii* L., Pl. l., ♀: Bosna: Kod Uvca (O. Reiser, 25/VI. 1907.); Rudo na Limu (K. M., 21./IX. 1907.).

*115. *Diplolepis (Dryophanta) longiventris* Hart., Pl. l., ♀: Bosna: Uvac (K. M., 25./VI. 1907.).

*116. *Diplolepis (Dryophanta) agama* Hart., Pl. l., ♀: Bosna: Rudo na Limu (O. Reiser, 21. IX. 1907.). Šiška je sploštena, 3 *mm* duga, providena malim kvrgama.

*117. *[Macrodiplosis volvens* Kieff.]; Pl. l.: Bosna: Uvac (K. M., 25./VI. 1907.). Rub lista je između krpa cijevkasto dolje smotan u usku cijev baš kao što je *Macrodiplosis volvens* prema gore smotan.

118. *Andricus ostrea* Hart., Pl. l., ♀: Bosna: Rudo na Limu (O. Reiser, 21./IX. 1907.).

119. *Eriophyes suberinus* Nal., Pl. l.,: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.). Erineum je na površini lista sivo obojen a sastoji se od gustih dlaka; rub lista je mjestimice dolje smotan; smotak je obilno dlakama odjeven između kojih dlaka se nalaze grinja (Milbe) šiške.

Quercus conferta Kit. forma *latiloba* G. v. Beck.

*120. *Neuroterus quercus baccarum* L. pl. l.:
b) ♀ *(N. lenticularis* Oliv.): Bosna: Palež planina kod Goražda (Dr. G. v. Beck., 20./VIII. 1888.).

Quercus Ilex L.

121. *Eriophyes ilicis* Can., Pl. l.: Hercegovina: Sutorina (V. Ćurčić, VII. 1899.). Hercegovina: Poluotok Neum-Klek (O. Reiser, 17./XII. 1905.).

Quercus cerris L.

122. *Neuroterus obtectus* Wachtl, Ac. pup.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).

123. *Aphelonyx cerricola* Gir., Pl. Str.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 15./X. 1904.).
124. *Andricus testaceipes* Hart., Pl. l.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
125. *Arnoldia nervicola* Kieff., Pl. l.: Kao predašnja.
126. *Neuroterus saltans* Gir., Pl. l.: Kao predašnja.
127. *Neuroterus albipes* Schenck, Pl. l., ♀♂: Odanle. (Dosele iz Italije poznata).
128. *Eriophyes cerreus* Nal. *(Erineum quercinum* Pers.), Pl. l.: Bosna: Put na Grdonj sjeverno Sarajevu (K. M., 12./X. 1901.); na Grlici blizu Alipašina Mosta kod Sarajeva (K. M., 28./X. 1903.).
*129. *Cynipidae* gen. et spec., Pl. l.: Hercegovina: Dubrave kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.). — Na gornjoj strani lista nalazi se okruglasta gore sploštena, glatka, 3 *mm* široka i $2^1/_2$ *mm* visoka, žutoružičasto obojena šiška

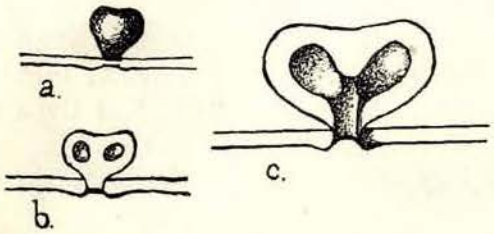

Slika 4.

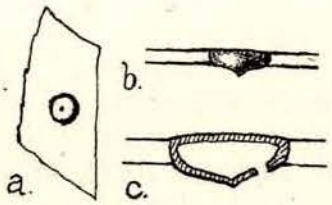

Slika 5.

(vidi *sliku 4. a)*. Šiška ima dvije klijeti *(slika 4. b)*. Rupa za izlaz je na dônjoj strani lista, koji je obao i odebljao *(slika 4. c)*.
130. *Neuroterus minutulus* Gir., Pl. l.: Hercegovina: U šumama kod Bišine kod Nevesinja (K. M., 28./VIII. 1906.); Dubrava kod Domanovica (K. M., 27./X. 1913.).
131. *Neuroterus lanuginosus* Gir., Pl. l.: Hercegovina: U šumama kraj Bišine kod Nevesinja (K. M., 28./VIII. 1906.).
132. *[Arnoldia] pustularis* Kieff., Pl. l.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).
133. *Arnoldia* spec.[1]) (Vidi Houard br. 1875), Pl. l.: Kao predašnja.
134. *Dryomyia circinnans* Gir., Pl. l.; Kao predašnja.
135. *Contarinia subulifex* Kieff., Pl. l.: Kao predašnja.
136. *Arnoldia homocera* F. Löw, Pl. l.: Kao predašnja.
137. *Arnoldia cerris* Kollar, Pl. l.: Bosna: Na Sedrniku potoku sjeverno od Sarajeva (K. M., 15./X. 1905.), Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).

Quercus macedonica DC.

138. *Arnoldia cerris* Kollar, Pl. l.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 15./X. 1904.). Poznata i iz Atene (vidi Rübsaamen 1902.).
139. *Cecidomyidae* gen. et spec. *[Arnoldia pustularis* Kieff.], Pl. l.: Kao predašnja. Vidi *sliku 5*. Mala, okrugljasta, tamnobojna, mjehurasta nabreklina,

[1]) Tretter A.: Galle della Penisola Balcanica e Asia Minore: p. 40., br. 99., sl. 14. Poznata dosele iz Male Azije.

na dônjoj strani lista u sredini je šiška sa jednim piknji sličnim šiljčićem *(slika 5. b)*. Rupa za izlaz je kraj šiljčića *(slika 5. c)*. (Sravni Houard br. 1873).

Quercus Schneideri Vierh. *(Q. cerris × macedonoca)*.

*140. *Arnoldia cerris* Kollar. Pl. l.: Hercegovina: Dubrava kod Domanovića (K. M., 27./X. 1913.).

*141. *Cecidomyidae* gen. et spec. *[Arnoldia Szepligetii* Kieff.], Pl. l.: Kao predašnja.

Quercus spec. div.

142. *Cynips quercus tozae* Bosc., Ac. pup.: Hercegovina (K. M.).

143. *Cynips hungarica* Hart., Ac. pup.; Hercegovina (K. M.).

Ulmus campestris L.

144. *Tetraneura ulmi* DC., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Franciska Baudyš, VI. 1914.).

145. *Schizoneura ulmi* L., Pl. l.: Kao predašnja.

146. *Schizoneura lanuginosa* Hart., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (7./XII. 1913.)! Gorica u Sarajevu (Anuša Baudyš V. 1914.). Podlugovi (6./VIII. 1914.)! Kolodvor u Janjićima!

Ulmus campestris L. var. *suberosa* Wahl.

147. *Schizoneura lanuginosa* Hart., Pl. l.: Bosna: Gromoj kod Betanije (okolica Sarajeva) (K. M., 20./VII. 1912.).

Urtica dioica L.

148. *Perrisia urticae* Perris, Pl. l.: Bosna: Sušica potok u Sarajevu (7./XII. 1913.)! Kolodvor u Janjićima (6./VIII. 1914.)!

Rumex crispus L.

149. *Aphis rumicis* L.[1]) *(Ap. evonymi)*, Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (V. 1914.)!

Rumex acetosella L.

150. *Aphis rumicis* L., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Franciska Baudyš, VI. 1914.).

Rumex acetosa L.

151. *Aphis rumicis* L., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.).

---

[1]) Dittrich R. et H. Schmidt 4. Fortsetzung des Nachtrages zum Verzeichnisse der schlesischen Gallen (Jahrb. d. schl. Gesell. f. vaterl. Kultur. 1913. p. 111. Nr. 1426).

Chenopodium album L.

152. *Aphis atriplicis* L., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (Anuša Baudyš, IV. 1914.).

Schizotheca (Atriplex) patula Čel.

153. *Aphis atriplicis* L., Pl. l.: Bosna: Goruša u Sarajevu (Anuša Baudyš, IV. 1914.).

Cerastium spec.

154. *Aphis cerastii* Kalt., Ac. Str.: Bosna: Na Milutina čairu u Romaniji planini oko 1350 *m* (K. M., 23./VII. 1911.).

Sisymbrium officinale Scop.

155. *Contarinia ruderalis* Kieff., Ac. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (VI. 1914.)!

Nasturtium silvestre R. Brown.

156. *Dasyneura sisymbrii* Schrank, Acrc.: Bosna: Goruša u Sarajevu (Anuša Baudyš, VI. 1914.).

Capsella Bursa pastoris Mönch.

157. *Eriophyes drabae* Nal., Acrc.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (5./XII. 1913.)!

Ribes rubrum L.

158. *Aphis grossulariae* Kalt., Ac. Str.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (VI. 1914.)!

Pirus communis L.

159. *Epitrimerus piri* Nal., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (22./IV. 1914.)!
160. *Psylla pirisuga* Först., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (V. 1914.)!
161. *Aphis Kochi* Schont., Pl. l.: Bosna: Kao predašnja.

Pirus malus L.

162. *Myzus oxyacanthae* Koch, Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.).
163. *Eriophyes malinus* Nal. *(Erineum malinum* DC), Pl. l.: Bosna: Duhanska tvornica u Sarajevu (7./XII. 1913.)!

Pirus malus L. var. *silvestris* Mönch.

164. *[Eriophyes malinus* Nal.], Pl. l.: Bosna: Putem u šumarsku kuću u Dovlićima (1070 *m*) na Trebeviću kod Sarajeva (K. M. 25./VI. 1905.). Listovi pokriti su isprva bijelim, poslije crvenim a u ostarjelih smeđim erinejem.

Pirus aria Ehrh.

165. *Eriophyes piri* Pag., Pl. l.: Bosna: Trebević (1400 *m*) kod Sarajeva (K. M., 17./IX. 1905.).

Crataegus oxyacantha L.

166. *Perrisia crataegi* Winn., Ac. Str.: Bosna: Bogoševina kod Alipašina mosta kod Sarajeva (K. M., 28./XII. 1913.). Nova Goruša u Sarajevu (7./XII. 1913.)!
167. *[Cecidomyidae* gen. et spec.] (Vidi Houard br. 2947), Pl. l.: Bosna: Gorica kod Sarajeva (Fr. Baudyš, VII. 1914.).
168. *Myzus oxyacanthae* Koch Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Anuša Baudyš, VI. 1914.).

Rubus idaeus L.

169. *Nectarosiphum rubi* Kalt., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.).

Rubus thyrsoideus Wimm.

*170. *Nectarosiphum rubi* Kalt., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (VI. 1914.)!

Rubus hirtus W. K.

*171. *Diastrophus rubi* Hart., Pl. Str.: Bosna: Igman (800 *m*) kod Sarajeva (K. M. 30./XII. 1911.).

Rubus caesius L.

172. *Perrisia plicatrix* H. Löw., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, 26./VI. 1914.).

Potentilla cinerea Chaix.

173. *Eriophyes parvulus* Nal., Plrc.: Bosna: U okolici Sarajeva (G. Beck. V. 1885., vidi F. Löw.: Neue Beiträge etc. p. 36. J. 1887.).

Geum montanum L.

174. *Eriophyes nudus* Nal. *(Erineum Gei* Frie), Pl. l.: Bosna: Obronak Rosine u Vranici planini (V. Čurčić, 23./VII. 1898.).

Geum molle Vis. et Panč.

175. *Eriophyes nudus* Nal., Pl. l.: Bosna: Romanija planina (O. v. Möllendorf; vidi *Hieronymus* p. 75, Nr. 128, J. 1890, kao *Erineum* s. *Phyllerium Gei* Fries).

Rosa canina L.

176. *Rhodites rosae* L., Pl.: Bosna: Koševsko Brdo kod Sarajeva (K. M. 26./XII. 1913.). Gorica u Sarajevu (7./XII. 1913.)!

177. *Rhodites Mayri* Schl., Pl.: Bosna: Vraca kod Sarajeva (Apfelbeck, 1911.).
178. *Rhodites eglanteriae* Hart., Pl. l.: Kao predašnja.

Rosa spec. div.

179. *Rhodites rosae* L., Plrc.: Bosna: Bijela Stijena na Trebevicu (1200 *m*) kod Sarajeva (K. M. 7./IX. 1912.).
180. *Rhodites Mayri* Schl., Pl.: Crna Gora: Varda planina (Jos. Rohlena).

Prunus domestica L.

181. *Aphis pruni* Koch, Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Anuša Bandyš, VI. 1914.)

Prunus spinosa L.

182. *Hyalopterus pruni* Fabr., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Anuša Baudyš, (IV. 1914.).

Prunus avium L.

183. *Myzus cerasi* Fabr., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (V. 1914.)! kod Vranduka (6./VII. 1914.)!

Genista tinctoria L.

184. *Contarinia melanocera* Kieff., Ac. Str.: Bosna: Kobiljdol kod Sarajeva (Ivan Přibil, V. 1914.).

Medicago falcata L.

185. *Perrisia ignorata* Wachtl, Ac. Str.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.).

Medicago prostrata Jacq. var. *declinata* Urban.

186. *Asphondylia Miki* Wachtl, Ac. Str.: Hercegovina: Čičevo kod Trebinja (L. F. Čelakovský, 5./VIII. 1912., vidi Baudyš: Příspevěk k uzšírění ect. p. 3. J. 1913.).

Melilotus officinalis Willd.

187. *Sibinia crassirostris* Kirsch, Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.). I u Rumunskoj vidi[1]) Braudza M.).

Trifolium repens L.

188. *Perrisia trifolii* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (VI. 1914.)!

---

[1]) Braudza M.: Contribution à l'ètude de Zoocécidies de Roumaine. (Au. scient. d. l'University de Jassy 1914. p. 40. Nr. 56).

Vicia cracca L. var. *incana* (Gouan.)

*189. *Apion Gyllenhali* Kirby, Pl. Str.: Bosna: Sušica potok kod Sarajeva (7./XII. 1913.)!

*190. *Perrisia viciae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Pod Goricom u Sarajevu (7./XII. 1913.!

*191. *Physopus basicornis* Reuter, Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.)!

Euphorbia stricta L.

*192. *Perrisia* spec.[1]) (Vidi Houard br. 3868) Ac. Str.: Bosna: Gorica u Sarajevu (F. Baudyš, VI. 1914.). Po rahlo stojećim listovima može propadati kao *Perrisia subpatula* Bremi.

Pistacia Terebinthus L.

193. *Eriophyes pistaciae* Nol., Acrc.: Hercegovina: Šuma Orni između Hutova i Hrasna (K. M., 2./III. 1912.).

194. *Pemphigus cornicularius* Pass., Pl. l.: Hercegovina: Oko Mostara (O. Reiser, X. 1888.); oko Trebinja (Seunik, VIII. 1889.).

Pistacia lentiscus L.

195. *Aploneura lentisci* Pass., Pl. l.: Hercegovina: Neum-Klek (O. Reiser (10./X. 1910.).

Acer pseudoplatanus L.

196. *Eriophyes macrochelus* Nal. *(Erineum purpurascens* Gaertner), (Pl. l.: Bosna: Trebević (1500 *m*) kod Sarajeva (K. M., 17. IX. 1905.); Stari grad; na sjev. strani Bjelašnice (1260 *m*) kod Babnjeg dola (K. M., 22./VII. 1906.); Igman kod Sarajeva (K. M.); Haliluci više Mokranjske Miljacke (K. M., 8./IX. 1908.); Jahorina kod Sarajeva (K. M.); Bistra dolina (K. M. 1908.). Gradinovac vrelo na obronku Hranisave sjev. Pazarića (M. K., 18./VI. 1905.); kod Jasekavice na podnožju Nebešna (K. M., 2./IX. 1906.). — Hercegovina: Šuma Bišina kod Grebak sedla kod Nevesinja (K. M., 28./VIII. 1906.).

197. *Eriophyes macrorrhynchus* Nal. *(Ceratoneon vulgare* Bremi), Pl. l.: Bosna: Jelova šuma kod Malog polja na Igmanu (K. M., 28. VIII. 1905.); kod Haliluka više Mokranjske Miljacke (K. M. 8./IX. 1908.). Ogromno drvo pred selom Paklarevo (Erich Brandis, 22./VII. 1884.). — Hercegovina: kod vrela Gradinovca na obronku Hranisave (K. M., 18./VI. 1905.); blizu Sedanovića kod Pazarića (K. M., 5./IX. 1905.).

Acer Visianii Nym. *(A. Heldreichii* subsp. *Visiani* [Nym.] K. Maly.)

*198. *Eriophyes macrochelus* Nal. *(Erineum purpurascens* Gaertner), Pl. l.: Bosna: Na podnožju Jahorine planine (1400—1600 *m*) (K. M., 1./VII. 1905.); šume

[1]) Sravni također: Mik. J.: Eine neue Cecidomyiden-Galle auf *Euphorbia palustris* L. (Wiener Entomol. Zeitung, 1894. p. 297—298. — Braudza M.: Contribution à l'étude de Zoocécidies de Roumainie (Ann. sc. nat. d'Univ. de Jassy, 1914, p. 40. Nr. 56.

blizu Kasidola kod Sarajeva (K. M., 1./VII. 1905.) i na var. *vulgaris* Maly forma *trichocarpum* Maly. Na Bistrici (1300—1400) u Ravnoj Planini (K. M., 25./VII. 1907.). — Crna Gora: Durmitor — Škrčko jezero (1720 *m*). (O. Reiser, 7./VII. 1895.). — Erineum čini velike pjege, u promjeru do 2 *cm*, baš kao u živčanom uglu i na plohi lista; na gornjoj strani lista ima primjerene izbočine, koje su žuto-smeđe boje.

*199. *Perrisia acercrispans* Kieff., Pl. l.: Bosna: Kasidol na podnožju Gole Jahorine kod Sarajeva (K. M., 1./VIII. 1905.).

*200. *[Contarinia acerplicans* Kieff.). Pl. l.: Bosna: Ravna planina kod Pali (K. M., 1913.); Kasidol na podnožju Gole Jahorine kod Sarajeva (K. M.). Uski smotak na rubu lista prema dolje. Ličinke mušica su bijele boje.

*201. *[Perrisia vitrina* Kieff.]. Pl. l.: (Sravni Houard Nr. 3989): Etiketa na *Acer Heldreichii* Aph.: Sub. Kat. May aniti in korn. Vasojevići (iter Albania). (Antonio Baldacci, 26./VII. 1898.). — Parenchymna šiška; male čivuljice, koje se vide na obje strane lista (sravni *sliku 6. a)*. Šiške su isprva žućkaste,

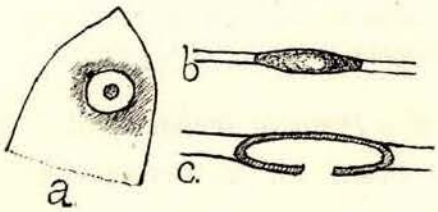

Slika 6.

kasnije sušeći se, smeđe boje. S dônje strane mala do 1·5—2 *mm* široka izvisina, koja je kanal uboda. Rupa za izlaz je s dônje strane (sravni *sliku 6. c)*; kada kukac ode iz šiške, postaje ova smeđa. Sravni i Houard br. 4028, koja pripada k *Perrisia tympani* Kieff.

Acer obtusatum W. et K.

*202. *Eriophyes macrochelus* Nal. *(Erineum purpurascens* Gärtner), Pl. l.: Bosna: Na Igmanu kod Sarajeva (K. M., 30./VII. 1911.).

203. *Eriophyes macrorrhynchus* Nal. *(Ceratoneon vulgare* Bremi), Pl. l.: Bosna: Kao predašnja.

*204. *Eriophyes macrorrhynchus* Nal. *(Cephaloneon myriadeum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Kao predašnja. — Površina lista s gornje strane pokrita je skoro posve obilnim, vrlo malenim glavičastim, kesastim šiškama, kadkada šiške prelaze jedna u drugu i tvore crvene pjege; s dônje strane pokrit je list posvema sa smeđastom pustenom masom, koja se sastoji od jednostavnih, vrlo dugih dlaka, te naliči erineju.

Acer campestre L.

205. *Oxypleurites serratus* Nal., Pl. l.: Bosna: Dragočava potok kod Foče (Ibro Bucalović. 6./VIII. 1909.).

206. *Eriophyes macrorrhynchus* Nal. *(Cephaloneon myriadeum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Na Igmanu kod Sarajeva (K. M., 28./VIII. 1905.). Dragočava potok kod Foče (Ibro Buc, 6./VIII. 1909.). Više Prusca kod Dônjeg Vakufa. (Sravni literaturu br. 4. Sp. 353. Ö. B. Z. 1905. kao *Cephaloneon myriadeum* Bremi).
207. *Eriophyes macrochelus* Nal. subsp. *megalonyx* Nal. *(Cephaloneon solitarium* Bremi), Pl. l.: Bosna: Dragočava potok kod Foče (Ibro Bucalović, 6./VIII. 1909.).
208. *Eriophyes macrochelus* Nal. *(Erineum purpurascens* Gaertner), Pl. l.: Bosna: Blizu Obhodžaša kod Sarajeva (K. M., 27./V. 1911.).

Acer monspessulanum L.

209. *Eriophyes macrochelus* Nal. *(Erineum effusum* Kunze), Pl. l.: Bosna: U klancu između Ubara i Jasekavice (K. M., 2./IX. 1906.). (Sa Olimpa poznata, vidi Rübsaamen 1900.).
210. *Eriophyes macrorrhynchus* Nal. *(Cephaloneon myriadeum* Bremi), Pl. l.: Bosna: Klanac Prača kod Banje Stijene (K. M., 20./VI. 1909.). (Sa Atosa poznata, vidi Rübsaamen 1900.).
211. *Cecidomyidae* gen. et spec. (vidi Houard br. 7040), Pl. l.: Bosna: Klanac Prače kod Banje Stijene (K. M., 20./VI. 1909.). Rub lista dolje smotan, ćelav, crvene boje. (Dosada poznata iz Franceske).

Rhamnus fallax Boiss.

*212. *Trioza Kiefferi* Giard, Pl. l.: Bosna: Između klekovine blizu Ballifkara na Bjelašnici planini 1680 *m* (K. M., 13./VIII. 1913.).

Vitis vinifera L. (cult.).

213. *Eriophyes vitis* Land., Pl. l.: Bosna: Nova Goruša u Sarajevu (VI. 1914.)!

Vitis silvestris Gmel.

214. *Eriophyes vitis* Land., Pl. l.: Hercegovina: Na Neretvi kod Žitomislića (K. M., 24./V. 1906.).

Tilia argentea Desf. *(T. tomentosa).*

215. *Eriophyes* spec. [1]) (vidi Houard br. 4168), Pl. l.: Bosna: Sjetline (K. M., 19./VII. 1911.). Kolodvor u Derventi (6./VII. 1914.)!

Tilia platyphylla Scop.

215. A. *Dasyneura tiliamvolvens* Rübs., Pl. l.: Bosna: Kolodvor u Janjićima (VII. 1914.)!

[1]) Bayer E.: Moràvské hâlky (Zoocecidia), 1914 Brno. (p. 109. Po Bayeru mogla bi biti *Eriophyes [tiliae liosoma]* Nal.).

Orlaya grandiflora Hoffm.

216. *[Eriophyes peucedani* Can.,] Ac. l.: Bosna: Na Kastelu u Sarajevu (K. M., 16./VI.1914.)!

*217. *Eriophyes peucedani* Can.], Ac. cvjetišta: Bosna: Na Kastelu u Sarajevu (K. M. 9./VI. 1900.). — Čitavo cvjetište (Blütenstand) zaodjeto je tokom te ostaje vrlo maleno, kako se vidi na *slici 7.* Šiška posve je protkana micelijem (vidi *sliku 7. b).*

Bupleurum exaltatum M. B.

*218. *Schizomyia pimpinellae* F. Löw, Ac. pl.: Bosna: Draguljac 1150 *m* (K. M., 20./VIII. 1905.).

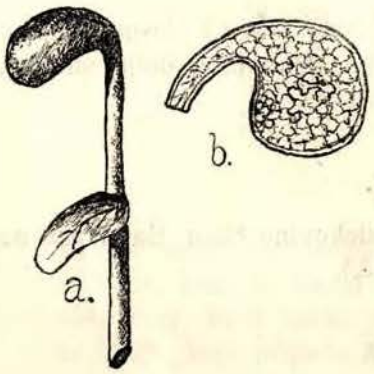

Slika 7.

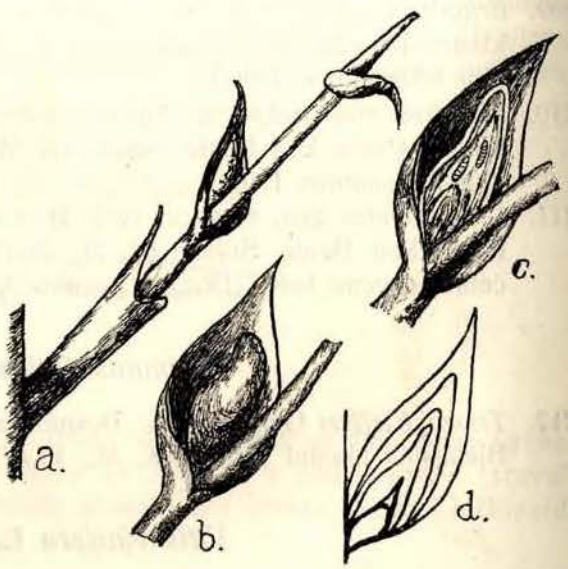

Slika 8.

Pimpinella saxifraga L.

219. *Schizomyia pimpinellae* F. Löw, Ar. pl.: Bosna: Gorica u Sarajevu (7./XII. 1913.).

Peucedanum longifolium W. K.

*220. *Cecidomyidae* g. et sp. (Vergleiche Houard br. 4496), Acrc.: Crna Gora: Kod Zaneva dola (920 *m)* kod Krstaca (K. M., 4./X. 1909.). — Vidi *sliku 8.* Vegetativni čunjak ostaje u listnom toku (Blattscheide) te dosiže veličinu sjemena pistacije. (Vidi *sliku 8. a).* Sve je stegnuto u trubu (vidi *b).* Unutra između listića sišu ličinke mušica vidi *c)* i *d).* Rupa za izlaz je postrance.

Erica carnea L.

221. *Perrisia ericina* F. Löw, Ac. Str.: Bosna: Hrid kod Pazarića (O. v. Möllendorff; vidi *Hieronymus* 1890. p. 131. br. 417 kao *Cecidomyia ericina).*

Fraxinus ornus L.

222. *Eriophyes fraxini* Karp.. Ac. inf. et Pl. l.: Bosna: Južni obronak Borovca kod Pali (1150 *m*). (K. M., 18./VIII. 1908.). Hercegovina: Na cesti iz Mostara u Han Žovnicu 90 *m* (K. M., 14./VI. 1908.). I peteljke lista, glavni i pobočni živci pokriti su dugom smeđom pustenom masom.

*223. *Perrisia fraxini* Kieff., Pl. l.: Bosna: Na Borovcu kod Pali (K. M., 18./VIII. 1908.).

Fraxinus excelsior L.

224. *Perrisia fraxini* Kieff., Pl. l.: Bosna: Kraj Miljevića blizu Sarajeva (K. M., 5./VII. 1907.).

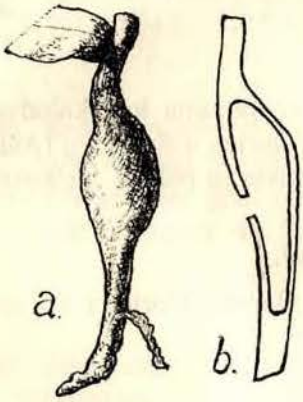

Slika 9.

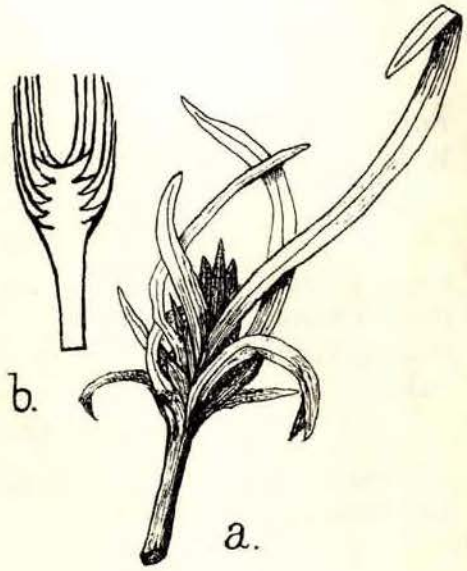

Slika 10.

Cerinthe minor L.

*225. *[Lepidopterae* gen. et spec.][1]) Pl. Str.: Bosna: Na ugarima kod Vardišta na istočnoj granici (K. M. 24./VI. 1907.). Gorica u Sarajevu (7./XII. 1913.)! Vidi *sliku 9.* Struk je blizu zemlje trbušasto otekao; oteklina je preko 1 *cm* duga i 0·5 *cm* široka; unutra je velika klijet (vidi *sliku 9. b).* Rupa za izlaz je postrance.

Zwackhia Sendtneri (Boiss) Maly.

*226. *Cecidomyidae* gen. et spec. (Sravni[2]) Rübsaamen Ac. Str.: Bosna: Na serpentinu sjeverno Maglaja (K. M. 24./IV. 1902.). Od struka je skraćena, listovi na vrhu struka su zato gusto skupljeni i čine kitu (vidi *sliku 10. a);* narančasto crvene ličinke mušice šiške sjede između baza

[1]) Sravni također Kaltenbach I. H.: Die Pflanzenfeinde aus der Klasse der Insekten, Stuttgart, 1874. p. 446. *(Phytoecia molybdaena* Schl.).

[2]) Rübsaamen Ew. H.: Mitteilungen über neu und bekannte Gallen aus Europa, Asien, Afrika und Amerika. (Entomol. Nachrichten, Berlin 1899): p. 251. Nr. 75. an *Onosma balbotrichum* DC. von Persien).

listova (vidi *sliku 10. b*). Rübsaamen opisao je slične šiške na *Onosma*, koje je prouzročila vrst *Dichelomya* Rübs.

Stachys Karstianus Borbás.

*227. *Perrisia stachydis* Bremi, Pl. l.: Bosna: Kod Mrkovića (K. M. 29./VII.) i na Dragaljevcu (1050 *m*), na Trebeviću kod Sarajeva (K. M. 10./VII. 1901.).

Satureja Hostii Car. *(S. calamintha × thymifolia).*

*228. *[Asphondylia] calaminthae* Kieff. (sravni Houard Nr. 4897), Ac. cv.: Bosna: Dolina Miljacke (K. M. 24./IX. 1902.) i Lapišnice kod Sarajeva (K. M. 1907.). — Čaška jako otečena, drugi dijelovi cvjetova su se izjalovili.

Thymus montanus W. et K.

229. *Eriophyes Thomasi* Nal. Ac. Str.: Bosna: U okolici Sarajeva (Dr. G. v. Beck, V. 1885, vidi F. Löw.: Neue Beiträge etc. p. 33. J. 1887.).

Mentha longifolia Huds.

*230. *Eriophyes [mentharius* Can.], Acrc.: Bosna: U jarcima kod kolodvora Ilidže u Sarajevskom Polju (K. M. 3./VIII. 1909). Gorica u Sarajevu (Anuša Baudyš, V. 1914). Cvjetište deformirano, listovi gusto su pokriti bjelkastom dlakom.

Verbascum speciosum Schrad.

231. *Asphondylia verbasci* Vall., Acr. cv.: Bosna: Nova Goruša, Gorica i Trebević kod Sarajeva (XII. 1913.)!

Scrophularia canina L.

232. *Asphondylia [scrophulariae* Tav.], Ac. l.: Bosna: Dolina Miljacke (550 *m*) kod Sarajeva (K. M. 25./V. 1904.).

Veronica Jacquinii Bmg.

*233. *[Eriophyes anceps* Nal.][1]), Acr.: Bosna: Trebević (1100 *m*) kod Sarajeva (K. M. 12./VIII. 1906.). — *Chloranthie* i *Cladomanie.*

Veronica orbiculata Kern.

*234. *[Eriophyes anceps* Nal.], Acrc.: Bosna: Ravne Bakije (K. M. 30./XII. 1906.), Sedrnik u Sarajevu (K. M. 31./V. 1913.).

Veronica chamaedrys L.

235. *Perrisia veronicae* Nal., Ar. Str.: Bosna: Trebević kod Sarajeva (14./XII. 1913.)!

---

[1]) Sravni Ross H.: Die Pflanzengallen etc. 1911. p. 299. Nr. 2046.

Veronica anagallis L.

236. *Merinus villosulus* Gyllh., Ac. cv.: Bosna: Ilidža kod Sarajeva (K. M. 25./VI. 1901.). — Crna Gora: Šavnik (J. Rohlena).

Galium aparine L.

237. *Eriophyes galii* Karp., Pl. l.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VI. 1914.).

Galium cruciata Scop.

238. *[Phyllocoptes psiloranus* Nal.], Pl. l.: Bosna: Stambulčići (Emilie Holická, V. 1914.). Listovi osovine struka u cvjetištu su abnormalni, pusteno dlakavi.

Viburnum opulus L.

239. *Aphis viburni* Scop., Ac. Str.: Bosna: Gorica u Sarajevu (Fr. Baudyš, VII. 1914.).

Viburnum lantana L.

240. *Eriophyes viburni* Nal. *(Cephaloneon pubescens* Bremi), Pl. l: Bosna: Igman (900 *m*) kod Sarajeva (K. M. 15./VI. 1913.).

241. *Eriophyidae* gen. et spec.[1]) (vidi Houard Nr. 5348), Pl. l.: Bosna: Igman kod Sarajeva (K. M. 15./VI. 1913.).

Lonicera alpigena L.

242. *Siphocoryne lonicerae* Lieb., Pl. l.: Bosna: Dragulja (1090 *m*) i Trebević (1500 *m*) kod Sarajeva (K. M. 1907.).

Scabiosa leucophylla Borb.

*243. *[Eriophyes squalidus* Nal.], Acr.: Bosna: Na Trebeviću (do 1600 *m*); i inače oko Sarajeva nerijetka. Igman, na Željeznici kod Krupačke stijene (K. M. 21./VIII. 1902.). Sravni *sliku 11.*[2]) Biljke ostaju vrlo malene, neke su samo 1 *dm* visoke; cvjetovi i listovi su nagomilani, cvjetovi su deformirani, zazelenili i mladičasti (sprossend).

Campanula trachelium L.

244. *Miarus campanulae* L., Ac. pl.: Hercegovina: Na ćupriji na Doljanki kod Jablanice n./N. (K. M. 17./VIII. 1903.).

245. *Eriophyes Schmardae* Nal., Ac. l.: Bosna: Livade pod Pribnjom u Palima (K. M. 4. IX. 1910.).

---

[1]) Hieronymus G.: Beiträge zur Kenntnis der europäischen Zoocecidien etc. 1890. p. 103—104. Nr. 281.

[2]) Fotografiju zahvaljujem dobroti gosp. tajnika zemaljskog muzeja u Sarajevu Fr. Topića.

*246. *Contarinia campanulae* Kieff., Ac. cv.: Hercegovina: Na ćupriji na Doljanki kod Jablanice n./N. (K. M. 17./VIII. 1903.).

Campanula ranunculoides L.

247. *Miarus campanulae* L., Ac. pl.: Bosna: Paklarevo kod Travnika (Erich Brandis, 3./VII. 1884.).

Slika 11.

Campanula Hostii Baumg.

*248. *Miarus campanulae* L., Ac. pl.: Bosna: Vlahinja (2000 *m*) na Bjelašnici (Fr. Fiala, 23./VIII. 1893.).

Campanula hercegovina Deg. et Fiala.

*249. *[Contarinia campanulae* Kieff.], Ac. cv.: Hercegovina: Lupoglav (O. Reiser, 12./VIII. 1895.).

Campanula Scheuchzeri Vill.

*250. *Miarus campanulae* L., Ac., pl.: Bosna: Na Vlašiću kod Travnika (Fr. Fiala, 1897.).

Symphyandra Hofmannii Ponst.

*251. *Eryophyes Schmardae* Nal., Ac. l.: Bosna: klanac Vrbasa kod Jajca (K. M., IX., 1908.).

Hedraeanthus graminifolius DC. f. *subalpinus* Janchen.

*252. *[Astrolecanium fimbriatum* Fousc.][1]) Pl. Str.: Bosna: Obronci Paprenika prama klancu Miljacke kod Sarajeva (K. M., 21./V. 1908.). Struk je otekao

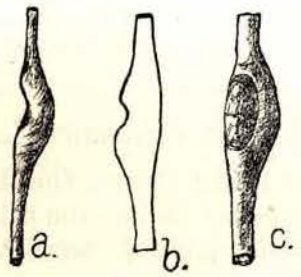

Slika 12.

(vidi *sliku 12 a),* oteklina je 5 *mm* duga, 3 *mm* široka sa jednom udubinom (sravni prorez *b),* gdje jedan Coccid sjedi *(slika c).*

Aster Bellidiastrum Scop.

253. *Eriophyes opistholius* Nal., Pl. l.: Bosna: Raduša planina (O. Reiser, 1904.).

Erigeron acris L.

254. *Coleopterae* gen. et spec. (Sravni Houard br. 5586.): Bosna: klanac Bistrice pod Borovcem kod Pali (K. M., 18./VIII. 1908.). Idovac u Velikoj Raduši

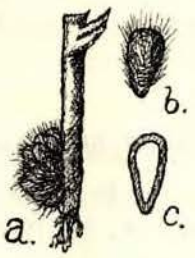

Slika 13.

(Ćurčić, VIII. 1898.). Na donjem dijelu struka nakupljene su 5—7 *mm* duge 2—3 *mm* široke, vretenaste, dlakave šiške (vidi *sliku 13. a) b) c)* Prorez).

[1]) Trotter Ab.: Nuovo contributi alla conoscenza degli Entomocecidi della Flora italiana 1901. (Riv. pat. veget. Firenze). (Sravni p. 361. Nr. 7. za *Campanula rotundifolia.)*

Filago arvensis L.

255. *Pemphigus filaginis* Fousc., Acrc.: Bosna: Vardište (K. M., 1907.). Dosada poznata iz Njemačke i Rumunjske[1]).

Gnaphalium uliginosum L.

256. *Pemphigus filaginis* Fousc. Acrc.: Bosna: Kreka (K. M., 1892.), Lukavica (Fiala, 1887.); Kovačići kod Sarajeva (Fiala, 1892.).

Helichrysum italicum Guss.

257. *Urellia mamulae* Frauenf., Ac. Str.: Hercegovina: Ivanjica (Adamović, 1907.).

Inula britannica L.

*258. *Aphis* spec., Ac. Str. i Pl. l.: Bosna: Goruša u Sarajevu (Anuša Baudyš, V. 1914.). Listovi nagomilani su na vrhu izdanka. Listovi su smotani počev od ruba. (Možda *Phorodon [Aphis] Inulae* Pass).

Inula conyza DC.

259. *Perrisia Beckiana* Mik. Ac. pup. et Pl. l.: Bosna: Varošluk kod Travnika (E. Brandis, I./IX. 1885.). Listovi su vrlo abnormalo dlakavi, pupoljci povećani i također abnormalno dlakavi. (I u Crnoj Gori, vidi Trotter 1903.).

Inula squarrosa L.

*260. *Insekt* gen. et spec., Pl. Str.: Hercegovina: Grab (Boller, VIII. 1891). Struk je pod glavicom vrata nešto odebljao. (Sravni *sliku 14. a)*. U šiške je duguljasta klijet. (Vidi *sliku 14. b)*.

Pulicaria dysenterica Gaertn.

261. *Myopites Frauenfeldi* Schiner, Ac. cv. gl.: Dalmacija: Metković (K. M. 1908.).

Buphthalmum speciosum Schreb.

262. *Eriophyes* spec. (Vidi Houard br. 5639), Pl. l.: Bosna: Karića čair u Ozren planini (K. M. 1908.).

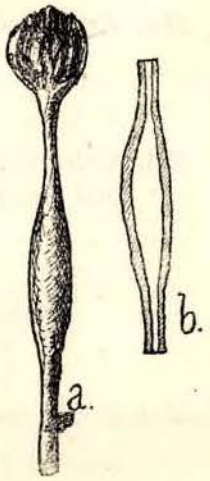

Slika 14.

Achillea tanacetifolia All. var. *distans* W. K.

*263. *Tylenchus millefolii* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Vlašić kod Travnika (K. M., VIII. 1891.).

[1]) Braudza M.: Contribution à l'étude de zoocécidies de Roumainie. (Ann. scient. d. l'Université de Iassy, T. VIII. 1914. p. 40. Nr. 63.

Achillea millefolium L.

264. *Tylenchus millefolii* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Kotorac u Sarajevskom polju (K. M., VIII. 1909.); Jasekavice (1200 *m*) kod Nebešine (K. M., 2./IX. 1906.).

Achillea abrotanoides Vis.

*265. *Eriophyes Kiefferi* Nal., Ac. cvj. gl.: Hercegovina: Prenj planina (1800 *m*) na Otišu (Fr. Fiala, 11./VIII. 1895.). — Bosna: Blizu Turova stana (1650 *m*) u Treskavici planini (K. M., 4./VIII. 1911.).

*266. *Rhopalomyia millefolii* H. Löw, Pl. l.: Hercegovina: Prenj planina na Otišu (Fr. Fiala, 11./VIII. 1895.).

*267. *Tylenchus millefolii* F. Löw, Pl. l.: Hercegovina: Plasa planina (Fr. Fiala, 22./VIII. 1889.).

*268. *Eriophyes* spec. (Sravni Houard br. 5675), Ac. cvj. gl.: kao predašnja.

Achillea collina Beck et Koch.

*269. *Rhopalomyia millefolii* H. Löw, Pl. Str.: Bosna: Hrastova glava (K. M. 1907.).

Achillea collina Beck et Koch var. *pannonica* Beck.

*270. *Tylenchus millefolii* Fr. Löw, Pl. l.: Bosna: Han Omerova Česma (K. M. 1908.).

Achillea stricta Schleich.

*271. *Tylenchus millefolii* Fr. Löw, Pl. l.: Bosna: Crni vrh (1500 *m*) na Igmanu kod Sarajeva (Fr. Fiala, 1887.).

Achillea nobilis L.

272. *Erlophyidae* gen. et spec. (Vidi Houard br. 5694), Ac. cvj. gl.: Bosna: Osječenica planina (Fr. Fiala, 1891.); Trebević (1050 *m*) kod Sarajeva (K. M. 1899.). Dosada poznata samo iz Njemačke.

Achillea ageratifolia S. S.

*273. *Eriophyidae* gen. et. spec. (Sravni Houard br. 5705), Ac. Str.: Bosna: Međeđa na Drini (K. M., 9./V. 1909.). Čitav izdanak pretvoren u lisnatu ružu, koja sjedi na zemlji, listovi gusto dlakavi, rubovi dolje omotani. Unutar ruže obilne blijedocrvene grinje (Milben) šiške.

Artemisia camphorata Vill.

274. *Rhopalomyia Kiefferi* Trotter Acrc.: Hercegovina: Jablanica na Neretvi (K. M. 1908.). Dosada iz Italije poznata.

Artemisia scoparia Waldst. et Kit.

275. *Rhopalomyia baccarum* Wachtl, Ac. pup.: Bosna: Brčka (Fr. Fiala, 1889.).

Carduus acanthoides L.

276. *Urophora solstitialis* L., Ac. cvj. gl.: Bosna: Gorica u Sarajevu (7./XII. 1913.)!

Centaurea jacea L. var. *Müllneri* G. Beck.

*277. *Loewiola centaureae* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Dolina Miljacke (560 *m*) kod Sarajeva (K. M., 3./IX. 1902.).

Centaurea Weldeniana Rchb.

*278. *Loewiola centaureae* F. Löw., Pl. l.: Hercegovina: kod Donje Jablanice na Neretvi (K. M. 1908.).

Centaurea macroptilon Borb.

*279. *Loewiola centaureae* Fr. Löw, Pl. l.: Hercegovina: kod ćuprije Doljanke kod Jablanice (K. M. 1903.).

Centaurea deusta Ten.

*280. *Insekt* gen. et spec., *[Diptera?],* Pl. Str.: Bosna: Obala Miljacke prema zem. muzeju u Sarajevu (22./XI. 1913.)! Struk je u gornjem dijelu vrete-

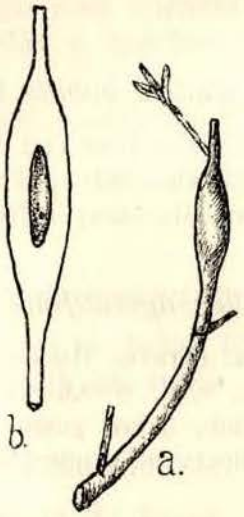

Slika 15.

nasto otekao (vidi *sliku 15. a).* Oteklina je 8 *mm* duga, 3 *mm* široka, u nutrini klijet (vidi *sliku 15. b),* koja je zaodjeta smeđim predivom.

Centaurea stenolepis A. Kern.

*281. *Loewiola centaureae* Fr. Löw, Pl. l.: Bosna: Trebević (1150 *m*) kod Sarajeva (K. M., 21./IX. 1902.).

Centaurea pseudophygia C. A. Mey vers. subsp. *bosniaca* Murb.

*282. *Loewiola centaurea* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Vukuša planina (Ibro Bucalović, 6./VIII. 1909.).

Centaurea scabiosa L. var. *Fritschii* (Hayek) Maly.

*283. *Loewiola centaureae* F. Löw, Pl. l.: Bosna: Kod Osijeka u Sarajevskom polju (K. M., 1909.).

Centaurea rupestris L.

*284. *Loewiola centaureae* F. Löw, Pl. l.: Hercegovina: Bišina 1100 *m*, (K. M., 7./VIII. 1907.).

Leontodon hispidus L.

*285. *Tephritis leontodontis* D. G., Ac. cvj. gl.: Bosna: Karića čairi u Ozren planini (K. M., 5./VIII. 1908.); Crni vrh na Igmanu (K. M., 20./VIII. 1908.).

Tragopogon porrifolius L.

*286. *Cecidomyidae* G. et spec. (Sravni Houard br. 6076), Ac. pl.: Hercegovina: Mostar (H. Raap, 5./VI. 1895.). Plod je jako nabrekao u nutra je žutocrvena ličinka šiškine mušice.

Tragopogon major Jacq.

*287. *Aphidae* gen. et spec., Ac. Str.: Bosna: Deljevac na području Velikog Gloga (K. M., 4./VII. 1908.). Postrani pupoljci zaostaju u tôku lista te osuše. Cvijetne glavice su male, cvjetovi amo-tamo saviti. (Možda *Aphis tragopogonis* Kalt).

Tragopogon orientalis L.

*288. *[Contarinia tragopogonis* Kieff.], Ac. cv.: Bosna: Kraj Gorovića kod Pod-Viteza oko 1100 *m* (K. M., 29./VII. 1909.). — Male cvijetne glavice zavrtaju u toku lista; u nutrima obilne bijele čahure mušica šiške.

Tragopogon balcanicus Velen.

*289. *[Contarinia tragopogonis* Kieff.], Ac. cv.: Hercegovina: U grohotu na obronku Stôca prama Mostaru (K. M., 6./VI. 1912.). — Cvjetna glavica malena, cvjetovi zatvoreni u bijelim ličinkama. Kasnije isuši sve.

Scorzonera villosa Scop.

*290. *Aulax* spec. Ac. Pl.[1]) (Sravni Houard br. 6080). Hercegovina: Čabulja planina 1200 *m* (K. M., 9./VII. 1906.). — Cvjetna glavica trbušasto naduta, rod otečen sa bijelom ličinkom.

Chondrilla juncea L.

291. *Eriophyes chondrillae* Can., Acrc.: Hercegovina: U Bijelom Polju kod Mostara (K. M., 27./VIII. 1908.). — Poznata i iz Srbije (vidi *Hieronymus* br. 76. *Laubertia Schmidti* Rübs. 6914).

292. (Vidi Houard br. 6085)[2]), Pl. Str.: Bosna: Oko Višegrada na putu u Spahića han (Fiala, 28./VIII. 1897.).

Mulgedium Pančićii Vis.

*293. *Eriophyidae* gen. et spec., Pl. l.: Hercegovina: Stolac 1550 *m* (Ćurčić, 25./VII. 1897.). — Na dônjoj strani lista ima erinej, isprva bijel, kašnje smeđi. Dlakavost sastoji se od jednostavnih, višestaničnih, gusto stojećih dlaka.

Sonchus arvensis L.

294. *Cystiphora sonchi* F. Löw. Pl. l.: Bosna: Glog kod Hana na Hreši 1100 *m* (K. M., 1908.); Gorovići kod Viteza 1050 *m* (K. M., 1909.).

Lactuca saligna L.

*295. *[Acidia pulchella* Tavareš], Ac. cvj. gl.: Bosna: Banja Luka (Fr. Hofmann, VIII. 1879.). — Cvijetne glavice ostaju zatvorene, 7—8 *mm* duge, 3 *mm* široke, otečene; po tamnoj boji može se odmah od zdrava cvijeta razlikovati; unutra ima ličinkâ od muha i omrvljenih muha.

Slika 16.

Hieracium racemosum W. K.

*296. *Cystiphora hieracii* F. Löw, Pl. l.: Hercegovina: Kolodvor Prenj u klancu Neretve (K. M., VIII. 1908.).

Hieracium bifidum Kit.

*297. *Asterolecanium fimbriatum* Fonsr.[3]) Pl. Str.: Hercegovina: Na vapnenim stijenama u Razdolini kod Dobruna (K. M. 8./VI. 1908.). — Struk je nešto zgrbljen nabrekao; nabreklina je 8 *mm* duga, 2·5 *mm* široka (vidi *sliku 16.*).

---

[1]) Mik. J.: Eine neue *Aulax*-Galle. (Wiener Ent. Zeitung, 1899, p. 279—291).

[2]) Rübsaamen E. H.: Neue Gallmücken und Gallen (Berliner Ent. Zeits. J. 1891, p. 404. Nr. 3.).

[3]) Sravni: Lindiger Leon: Eine weitverbreitete gallenerzeugende Schildlaus (Marcellia 1912. p. 3—6.).

Hieracium cymosum L.

298. *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Prevje u Varda planini kod Rudog (K. M., 8./VI. 1908.); Karića čairi u Ozren planini (K. M., 5./VII. 1908.).
299. *Carphotricha pupillata* Fall.[1]) Ac. cvj. gl.: Bosna: Na Trebeviću (1400 *m*) kod Sarajeva (K. M., 3. VIII. 1902.).

Hieracium cymosum L. subsp. *sabinum* Seb. et Maur.

*300. *Aulacidea pilosellae,* Kieff., Pl. l.: Bosna: Gornja šumarska kuća u Dovlićima na Trebeviću kod Sarajeva (K. M., 5./VIII. 1899.), na Puhovim čairima (1360 *m*) na Trebeviću (K. M., 28./VI. 1907.).

Hieracium Pavichii Heuff.

*301. [1]) *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Ispod Gloga kod Hana na Hreši 1100 *m* (K. M., 4./VIII. 1908.).

Hieracium rubricatum N. P. subspec. *pseudomacranthum* Zakn (1903.).

*302. *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Vranica planina (V. Ćurčić, 24./VII. 1898.).

Hieracium Bauhinii Schult. var. *marginale* N.

*303. *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Hercegovina: Nebešina u Ozren planini (K. M., 5./VII. 1908.).

Hieracium Bauhinii Schult var. *heothinum* P. O.

*304. *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Kurvina (950 *m*) na Trebeviću planini (K. M., 26./VI. 1905.).

Hieracium macranthum Ten. subspec. *leucocephalum* Vuk.

*305. *Aulacidea pilosellae* Kieff., Pl. l.: Bosna: Rusanovići (Fr. Fiala, VII. 1895.).

Hieracium Tommasinii Rchb. fil.

*306. *Aulacidea hieracii* Bouché, Pl. Str.: Hercegovina: Tijesno Rakitnice kod Dubočana-Konjic (K. M., 9./VIII. 1908.).
*307. *Cystiphora hieracii* F. Löw, Pl. l.: Hercegovina: Obronak Zvekoša planine kod Pričepe-Bigolje (K. M., 9./VIII. 1908.); Rakitnica kod Dubočana-Konjica (K. M., 9./VIII. 1908.).

---

[1]) Ova šiška bila je dosele poznata na *Hieracium pilosellae* i *cymosum* L. sravni Riedel Man.: »Gallen und Gallwespen«, Stuttgart 1910, p. 64. Nr. 80.

Revizija vrsta roda Sphaerosoma Leach. balkanskog poluostrva (Col.).

Priopćio

Viktor Apfelbeck.

Zadnje nam radnje o rodu *Sphaerosoma (Alexia* Steph. olim) podade Reitter (Wien. Ent. Ztg. VII, 1888, pag. 322—327)[1] i Ganglbauer u III. svesku »Käfer von Mitteleuropa« (pag. 913—917).

Oba auktora previdješe bivstvo sekundarnih spolnih obilježja, koja mnoge vrste u gradnji nogu i ticala kod ♂ pokazuju. Uvaženjem ovih obilježja postaje mogućnost razlikovanja vrsta daleko oštrija nego do sada. Ja sam to razložio u predavanju »Prinosi za poznavanje koleopterne faune balkanskog poluotoka« (držanom 3. februara 1910. u c. kr. zoološko-botaničkom društvu u Beču) i tu sam rod *Sphaerosoma* podijelio u tri subgenera *(Lamprosphaerula, Neosphaerula* i *Sphaerosoma* s. str.)[2].

Ako još za vrste sa slabo izraženim tročlanim batvom ticala postavim subgenus *Arthrosphaerula,* to se onda rod *Sphaerosoma* dijeli u 4 subgenera.

Materijal kojega sam proučavao bio je bogat individuima; sastojao se je od skoro 2000 eksemplara iz gotovo svih dijelova balkanskog poluotoka, osobito iz Bosne-Hercegovine, zapadne i sjevero-zapadne Albanije (predio Šar-planine). Malo sam materijala imao iz Srbije, Bugarske, Macedonije i evropske Turske; a skoro ništa iz Grčke izuzevši jonske otoke.

Geografske bilješke.

Sphaerosoma-vrste su uslijed njihovog terrikolnog načina života i poradi manjka krila veoma vezane na zemaljsku koru te su s toga veoma prikladne za zoografski studij.

One zaokružuju veće ili manje životinjske areale i pokazuju u ovom pogledu mnogovrsne relacije s isto tako terikolnim vrstima roda *Laena.*

Sphaerosome su pravi stanovnici gora, biraju zašumljene krajeve i dopiru sve do u alpinski predjel, gdje se mogu naći u humusu klekovine ili pak u korijenju trava na golim visovima. Prema obali nalaze se začudo uvijek u manjem broju a u primorju se nalaze samo u višim šumovitim predjelima. Ja

[1] »Pregled vrsta roda *Alexia* Steph. iz Evrope i susjednih zemalja.«

[2] Sravni referat u »Verhandl. d. zoolog.-botan. Gesellsch. Wien«, 1910. (41.).

ne poznam niti jednu vrstu iz niske obale Dalmacije sve do južne Albanije, a niti iz više ležećih hrastovih šuma, koje se nalaze blizu obale. Istom visoko u dalmatinskim i albanskim gorama, gdje počima crvena bukva ili omorika, pokazuju se Sphaerosome. U mediteranskoj šumi (»Macchia«) ne stoje po mojem iskustvu nikako[1]).

Od srednjo-evropskih vrsta *globosum*[2]) i *laevicolle* pokazuju veliko rasprostiranje na balkanskom poluotoku, *pilosum* Panz. naprotiv seže samo do u primorsku Hrvatsku i zapadnu Bosnu, a *piliferum* Müll., koji se širi sve do u Englesku i Švedsku a na jugu dopire do u sjevernu Italiju, na Balkanu posve izostaje. Osobito su spomena vrijedne karpatsko-transsilvanske vrste na Balkanu, gdje nekoje (*Reitteri*) dopiru do 41° širine — možda slijedeći tijek tercijarne formacije — i zauzimlju gotovo cijeli areal od Ponta do Adrije, dok je njihovom proširenju na zapadu ugarska nizina postavila naravnu među.

Od mnogobrojnih apeninskih vrsta nije po današnjem stanju poznavanja niti jedna dosegla balkanski poluotok.

Usprkos kopnene veze u srednjem Jadranu[3]) za tercijarnog doba čini se ipak, da nije bilo izmjene faune obiju poluotoka u pogledu na vrste roda *Sphaerosoma*. Od balkanskih vrsta raširila se je samo *Sph. Reitteri* — moguće preko predjela Monte Gargano — sve do južne Italije (Aspromonte). U zapadnoalbanskim je gorama to jedna od najčešćih vrsta.

Dosadanji komplex vrsta na balkanskom poluotoku.

A. Endemiti balkanskog poluotoka.

hemisphaericum Gglb.: J. Bosn., Herceg.
merditanum Apf.: Zapadna Albanija (Merdita), Šar Dag.
shardagense Apf.: Šar Dag.
Sturanyi Apf.: J. I. Bosna.
Csikii Apf.: J. I. Bosna.
corcyreum Reitt.: Jon. otoci, Južna Albanija, Grčka.
Winneguthi Apf.: J. Albanija.
pubescens Friv.: Turska, Mala Azija.
bosnicum Rttr.: Bosn., Hercegov.

B. Endemiti Karpata i balkanskog poluotoka.

Reitteri Ormay: Transsilvan. Alpe, Banat, Bugarska-Srbija (Stara planina), Zapadna Albanija.
punctatum Rttr.: Karpati, Srbija, Rilo Dag(?).
carpathicum Rttr.: Karpati, Bugarska (Sliven).
antennarium Apf.: Transsilvan. Alpe, Bosna.

---

[1]) Također *Sph. corcyreum* čini se da živi na Krfu i to samo u planini (po Reitteru kod Gasturi), po svoj prilici samo od gotovo 1000 *m* visokog Pantokratora nadalje. Ova se vrst pojavljuje također i u južnoj Albaniji, ali samo u Kiore-gorju kod Valone.

[2]) Vijest Reitterova: »Cijela Europa« (Wien. Ent. Ztg. VII, 1888, p. 322) nije istinita. Vrst se po dosadašnjem stanju znanja u Grčkoj ne nalazi.

[3]) Postojanje jedne ovakove kopnene veze potvrđuje između ostaloga i raširenje nekojih beskrilnih koleoptera (n. pr. *Carabus cavernosus*, više *Otiorhynchus*-vrsta), osobito pak obostrano analogna fauna mekušaca Monte Gargana i srednjodalmatinske obale.

C. Srednjoevropejske vrste.

globosum Sturm: Srednja Evropa, Gornja Italija, Bosna-Herceg., Srbija, Bugarska.

laevicolle Rttr.: Austrija, Hrvatska, Bosna, Hercegov., Dalmacija (Dinarske Alpe), Srbija, Zap. Albanija.

pilosum Panz.: Sjeverna i srednja Evropa, Zap. Bosna, Dalmacija (Dinarske Alpe).

Ako pregledamo vrste, koje su nam s balkanskog poluotoka poznate, to se vidi, da je od svijeh 17 [1]) vrsta većina (9) endemiten, a osim toga da se 4 karpatske i 3 srednje evropske vrste protežu u ovo područje; dok naprotiv niti kavkaske ni mediteranske vrste ovo područje ne dosižu, naprotiv onim mnogim drugim grupama terrikolnih koleoptera, koje fauni balkanskog poluotoka osobito obilježje podaju.

Osobito je upadno rasprostranjenje ovih karpatskih vrsta na daleko u unutrašnjost balkanskog poluotoka, jer u opće njegova fauna imade malo relacije s pravom faunom Karpata.

Oznake vrsta.

Vrste roda *Sphaerosoma* razlučivahu dosadanji autori na temelju tjelesnog oblika, dlakavosti i skulpture gornje strane a gdjekad i prema veličini tijela i boji.

Za nekoje vrste vrlo karakteristična grada ticala i tarza, kao i sekundarne spolne razlike ne uze nitko u obzir; tako isto nitko nije istražio muški genitalni aparat. Da olakšam dakle označivanje *sphaerosoma*-vrsta, držim da će biti od koristi po uporabu slijedećih označnih tablica, da unaprvo neke oznake razlikovanja podrobnije prikažem.

Grada ticala.

Ova ticala s 10 članaka imaju tročlano batvo, koje je kod svih vrsta — osim kod podroda *Arthrosphaerula* — oštro uzmaknuto. Kod vrsta ovih istih

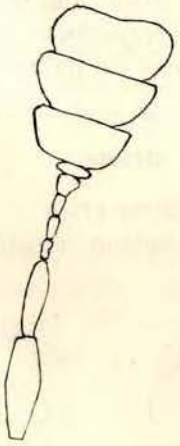

Sph. laevicolle ♂

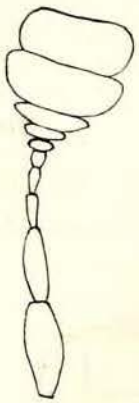

Sph. antennarium ♂

(*bosnicum* Reitt. [*Formaneki* Reitt.] i *antennarium* Apf.) je osmi članak ticala vrlo umanjen, a osobito napadno kod ♂; a batvo ticala poradi posredne veli-

[1]) Meni nepoznate vrste *compressum* Reitt. (Turska) i *scymnoides* Reitt. (Eubea) nijesu ovdje uzete u obzir.

čine između 7. i 9. članka daleko manje oštrije tročlano označeno i pokazuje se osobito kod ♂ gotovo dvočlan. U ostalom jedva da pružaju ticala kod velike većine oznake za razliku u vrstama. Od ovdje obrađenih vrsta ističe se *Sph. shardaghense* Apf. dugim (ne popriječnim) šestim člankom ticala, a *Sph. latitarse* Apf. vrlo jako popriječnim osmim i devetim člankom.

Oblik tijela.

Oblik se tijela dade u 4 glavna tipa prikazati kako slijedi:
1. pravilno eliptični (Typ. *laevicolle).*
2. dugoljasto jajoliki (Typ. *antennarium).*
3. kratko (široko) jajoliki (Typ. *bosnicum).*
4. gotovo okrugli (Typ. *Winneguthi).*

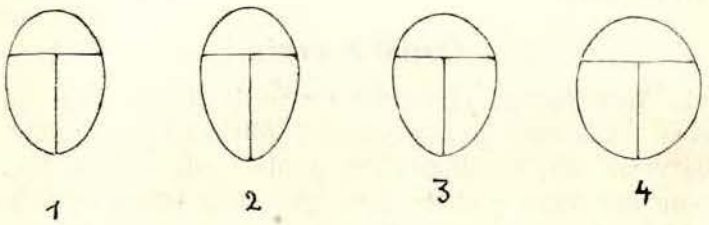

laevicolle *antennarium* *bosnicum* *Winneguthi*

Zaobljenje raste s okruživanjem oblika i odaje vrlo plosnato zaobljenje na kolutu krilnih kapaka kod eliptičnog ocrta *(laevicolle),* ćutljivo jače kod jajolikog ocrta i raste uporedo s ostraničnim zaokruživanjem skoro sve do oblika polukugle, ali tako, da taj oblik ipak podpuno ne dostizava. K vrstama jačim zaobljenjem, koje se obliku polukugle više manje približuju, pripadaju od obrađenih vrsta *hemisphaericum* Gglb., *punctatum* Rttr., *carpathicum* Rttr., *Sturanyi* Apflb., *Csikii* Apflb., *pilosissimum* Reitt., *Reitteri* Ormay a najvećma pak *Sph. Winneguthi* Apflb.

Dlakavost gornje strane.

Gornja je strana svih poznatih *Sphaerosoma*-vrsta — iznimkom onih podroda *Lamprosphaerula* — više manje dugom dlakom obrasla. Vrst i način dlaka-

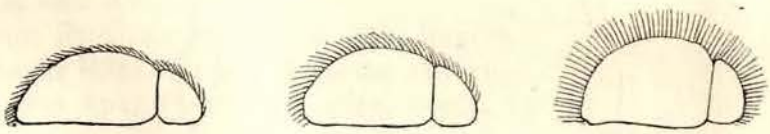

laevicolle Rttr. *pilosum* Panz. *Reitteri* Ormay.

vosti, duljina dlake i stupanj isticanja s površine[1]) u velike ne varira niti kod jedne vrste, pa je toga radi dlakavost veoma važan faktor za ograničavanje vrsta.

[1]) Valja u profilu promatrati (27 puta povećano).

Sph. pilosissimum Friv. ističe se izmedu ostalih (ovdje obrađenih) dugodlakavih vrsta osobito finom (tankom, nježnom), pernatom dlakom gornje strane[1]).

Prema dlakavosti gornje strane možemo opet razlikovati 4 glavna tipa i to:

1. Dlakavost vrlo kratka, gotovo prileżeća (u profilu se dade jedva ili nikako spoznati):

Typ. *carpathicum* Reitt.

2. Dlakavost umjereno duga, $^1/_4$ uzdignuta:

Typ. *laevicolle* Reitt.

3. Dlakavost, duga, na po uzdignuta:

Typ. *pilosum* Panz.

4. Vrlo duga dlakavost, $^3/_4$ do $^4/_4$ uzdignuta:

Typ. *Reitteri* Ormay.

Gustoća dlakavosti ovisi o punktiranju; što je gušće koja vrst ispunktirana, to je gušća i dlaka, budući da izlazi iz točkica.

Skulptura gornje strane.

Ova je za neke vrsti jamačno dosta karakteristična ali je općenito kod većine vrsti podvržena znatnim promjenama te je za ograničavanje vrsti većinom od podredene važnosti i sumnjive vrijednosti. Po punkturi može se postaviti ovaj shema:

1. vrlo fine i rijetko, manje-više izbljedelo punktirane vrsti[2]) *(globosum, pubescens*[3]*), Winnegulhi);*

2. fino i jako gusto punktirane *(carpathicum, Csikii, pilosissimum);*

3. snažno i umjereno gusto punktirane vrsti (amo ide većina).

Vratni štit ili i krilni pokrovci su na dnu u nekih vrsta razgovjetnije fino šagrirani a kod većine vrsta se tek pod mikroskopom razabire fino izbljedelo šagriniranje te ova skulptura dna nema za specifično razlučivanje skoro nikaku važnost. Kod većine vrsti je vratni štit vrlo fino raštrkano, manje-više izbljedelo, kod malo njih gusto ili jako gusto i prilično snažno (punctatissimum) punktiran. Kod nekih vrsta je punktura vratnog štita izvrgnuta znatnim promjenama te je samo iznimno, u njenim ekstremima, od specifične vrijednosti.

Veličina tijela.

Najmanje vrsti duge su 1·0—1·2 *mm* (n. pr. *pubescens, piliferum)*, najveće 1·7—1·9 *mm* [4]), a većina imadu srednju veličinu od 1·4—1·6 *mm*. Najveća poznata mi vrst je *shardaghense*. Znatne razlike u veličini ima samo *sph. globosum*, koji varira od 1·0—1·5 *mm*. U ostalom je u nekim granicama veličina tijela ipak od specifične vrijednosti.

Boja.

Velika većina vrsti je u posve dozrelom stepenu tamno-smolasto-mrka do crna, neodrasli su žuti ili hrdasto-crveni. Samo malo vrsta ima i u dozrelom

[1]) Sličnu dlakavost imade također i kavkaski *Sph. obsoletum.*

[2]) Amo ide većina kavkazkih vrsta.

[3]) Ova pontička vrst je blizu srodna kavkazkom *sph. circassicum* i *alutaceum*-u.

[4]) *Sph. scymnoides* Rttr. iz Euboeje navodno je 2·0 *mm* dug.

stanju žuto-smeđu ili hrdasto-crvenu boju[1]). Od balkanskih vrsta ide samo *Sph. pubescens* Friv. i možda *Winneguthi* Apf.[2]).

Sekundarne spolne razlike.

1. Oblik tijela.

Skoro kod svih odnosnih vrsta (izuzev možda skoro okrugli *Sph. Winneguthi)*[3]) je tijelo mužjaka zdepnastije (svedenije a navlastito oko ramena jače zaobljeno). To vrijedi na pr. za *Sph. bosnicum* Rttr. *(Formaneki* Rttr.) te se ♂ prema tome već po obliku tijela razlikuje od *Sph. laevicolle* Rttr., dočim se ♀ od *bosnicum* po orisu tijela jedva od *laevicolle* razlikuje. To tumači, kako je autor pomiješao *Sph. laevicolle* Rttr. i *Sph. bosnicum* Rttr., koji je potonju vrst držao dulje-dlakavom varijetetom od *laevicolle* a poslije ♂ opisao kao *Sph. Formaneki*[4]).

2. Pipalice.

Bitne razlike u gradnji pipalica nisam mogao u oba roda u opće primijetiti, osim u vrsta podroda *Arthosphaerula* m. *(bosnicum* i *antennarium* m.), u kojih je razlika prilično očita, jer je za ovu podvrst karakteristično smanjivanje osmog članka pipalica (prvog u buta) u ♀ daleko slabije, uslijed česa je but pipalica oštrije tročlano odvojen nego u ♂.

3. Tarzi.

Tarzi su u većine vrsta u oba spola jednostavni. Prvi i drugi član prednjih tarza općenito je u ♂ nešto deblji nego u ♀, ali nema razgovjetne dilatacije[5]).

Cjevanica i prednji tarsus od *Sph. antennarium* Apflb. ♂.

Cjevanica i prednji tarsus od *Sph. laevicolle* Rttr. ♂.

Nasuprot u vrsta podroda *Neosphaerula* m. je prvi i drugi član prednjih tarza[6]) razgovjetno proširen (osobito jako u *Sph. laevicolle* Rttr.) čime se ove vrsti od ovih osobitih skupina bitno odlikuju.

Muški genitalni aparat.

Penis sastoji se od upadno duge, tanke, sploštene, kadkada kao vrpca chitinozne cijevi, koja uslijed većinom dobro izraženog stješnjavanja *(b)* prelazi

[1]) Isključivo crvena vrst je *Sph. piliferum* Müll., koja živi u sjevernoj i srednjoj Albaniji. I u Kavkazu ima žućkastih ili crvenkastih vrsta.

[2]) Poznata su dosada samo dva primjerka.

[3]) Poznata su dosada samo dva primjerka.

[4]) Da je Reitter ispitao pipalice i noge obih vrsta, mogao bi tome predusresti.

[5]) Prva dva članka vrsta *Sphaerosoma* na vrhu su koso odsječeni te u stanovitom položaju izgledaju manje ili više odebljala (postrance gledeći). Širina tarza može se dakle samo, gledajuć ih odozgor, prosuditi.

[6]) U talijanskog *Sph. latitarse* m. jako su prošireni i srednji tarzi.

u apikalni dio raznoga oblika — u plosnato apikalno polje *(b c)* sa vršk*om* *(c e)*. U većine vrsta je ovaj vršak *(c e)* istog oblika te izgleda kao tanka, lahko savita, jednako debela, gore okrenuta ostruga. Na kraju ostruge nalazi se redovito, prema vrsti, kratka (četinjasta) ili dulja, savita *(f)* ili vrlo duga, često u spiralu smotana dlaka, u rijetkih slučajeva (n. pr. *Seidlitzi, carniolicum, alutaceum)*

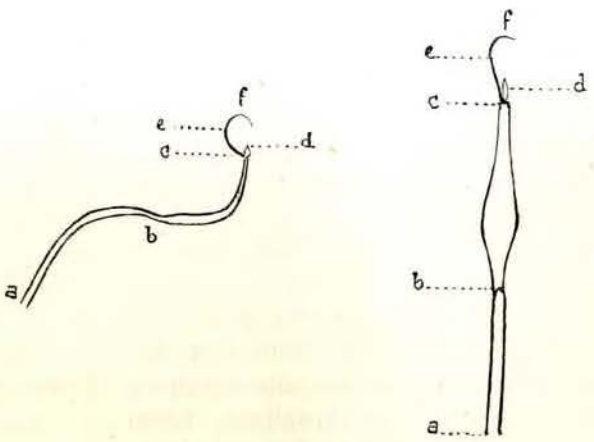

Sph. antennarium. Penis. Lateralno i dorzalno.

je ova dlaka nadomještena drugačijim dlakama. — Ispod dna ostruge nalazi se kratka kožnata privjeska *(d)*.

Penis je u apikalnom dijelu po duljini manje više jako savit ili dvaputa uvit, rijetko skoro ravan (n. pr. u kavkaskog *alutaceum)*. Za neke oblike (n. pr. *laevicolle)* je osim apikalnog dijela i upadno jaka savitost penisa karakteristična. Osim tog je on u većine vrsta manje-više oko svoje osi okrenut.

Tabele za određivanje[1]).

♂♂

1	Gornja strana ćelava jako sjajna (Subg. ***Lamprosphaerula*** Apf.)	1 *globosum* Sturm. 2 *hemisphaericum* Oglb.
—	Gornja strana dlakava, manje više mutna	2
2	Osmi članak pipalice normalna oblika, malo manji od devetog but pipalice je uslijed toga jako oštro, tročlano odvojen	3
—	Osmi članak pipalice mnogo manji od devetog, but pipalice zato postepeno odvojen (Subg. ***Arthrosphaerula*** Apf. nov.)	16 *bosnicum* Rttr. 17 *antennarium* Apf. n. sp.
3	Prednji tarzi[2]) u ♂ (baš drugi članak) jasno prošireni *(**Neosphaerula*** Apf.)	4

[1]) U ovoj tabeli fale nepoznati mi *Sph. compressum* Reitt. i *scymnoides* Reitt.

[2]) U talijanskog *Sph. latitarse* m. n. sp. (sr. Dodatak 427.) su i srednji tarzi u ♂ jako prošireni.

— Prednji tarzi u ♂ i ♀ jednostavni (općenito su prednji tarzi u ♂ nešto deblji nego u ♀) Subg. *Sphaerosoma* s. str. 7

4 Tijelo kraće, šire zaokruženo i mnogo *svedenije*, manje-više polukrugljasto-ovalno; prednji tarzi u ♂ umjereno prošireni 5

— Tijelo dugoljastije, postrance manje zaobljeno, plosnatije, odozgo gledeći pravilno epileptično; prednji tarzi u ♂ jako prošireni; (dlakavost gornje strane umjereno duga i umjereno odstojeća [prema otraga koso uperena]) . . . . . 3 *laevicolle* Rttr.

5 Dlakavost gornje strane vrlo kratka, jedva odstoji sa površine (u profilu se jedva vidi) 6

— Dlakavost gornje strane umjereno duga, malo ali jasno podignuta (kao u *Sp. laevicolle)* . . . . 4 *merditanum* Apf. n. sp.

6 Velik (1·6—1·8 *mm),* manje zdepnast; krilni pokrovci vrlo grubo i slabo gusto punktirani; ♂ prednji tarzi (prvi i drugi članak) prilično jako prošireni 5 *shardaghense* Apf. n. sp.

— Malen (1·1—1·3 *mm),* skoro polukrugljast; krilni pokrovci dvojako gusto i prilično fino piknjasti; ♂ prvi članak prednjih tarza jedva, drugi umjereno proširen . . . . . 6 *Sturanyi* Apf.

7 Punktiranje krilnih pokrovaca razgovjetno manje-više grubo i manje-više gusto 8

— Punktiranje krilnih pokrovaca vrlo fino i rijetko ili izblijeđelo . . . . . 14 *pubescens* Friv.
15 *Winneguthi* Apf. n. sp.

8 Dlakavost gornje strane vrlo kratka, prilegnuta i rijetka . . . . . 7 *carpathicum* Rttr.

— Dlake gornje strane umjereno duge, koso odstojeće 9

— Dlake gornje strane upadno dugačke, skoro ravno (okomito) odignute . . . . . 12 *pilosissimum* Friv.
13 *Reitteri* Ormay.

9 Krilni pokrovci manje-više grubo i ne vrlo gusto punktirani; (vratni štit nije gusto punktiran) 10

— Krilni pokrovci vanredno gusto i fino punktirani; (vratni štit vrlo fino i vrlo gusto punktiran) . . 9 *Csikii* Apf. n. sp.

10 Dlake gornje strane kraće, manje strmo odignute (kao u *Sph. laevicolle);* tijelo skoro polukrugljasto 8 *punctatum* Rttr.

— Dlake gornje strane bitno dulje i strmije koso odignute; tijelo mnogo plosnatije i manje zdepnasto 10 *pilosum* Panz.
11 *corcyreum* Rttr.

♀♀

1 Gornja strana ćelava, jako sjajna . . . . . 1 *globosum* Sturm.
2 *hemisphaericum* Gglb.

—	Gornja strana dlakava, manje-više mutna		2
2	Punktacija krilnih pokrovaca vrlo fina, rijetka ili izbljedela	14	*pubescens Friv.*
		15	*Winneguthi* Apf. n. sp.
—	Punktacija krilnih pokrovaca razgovjetna		3
3	Osmi članak pipalice mnogo kraći i uži od devetoga	16	*bosnicum* Rttr.
		17	*antennarium* Apf. n. sp.
—	Osmi članak pipalice malo manji od devetoga		4
4	Tijelo uže, postrance manje zaobljeno, plosnatije, od ozgo gledeći pravilno-eliptično; (dlake gornje strane umjereno duge i malo odignute)	3	*laevicolle* Rttr.
—	Tijelo zdepnastije, postrance jako zaobljeno, visoko svedeno, manje-više polukrugljasto		5
5	Gornja strana s kratkom, skoro prileţećom (u profilu jedva vidljivom) dlakom		6
—	Gornja strana sa umjereno dugom, koso odstojećom dlakavošću		7
—	Gornja strana sa upadno dugom, uspravno (okomito) odignutom dlakom	12	*pilosissimum* Friv.
		13	*Reitteri* Ormay.
6	Punktacija krilnih pokrovaca vrlo gruba i slabo gusta; velika vrst, dulj. 1·7—1·8 *mm;* manje zdepnasta	5	*shardagense* Apf. n. sp.
—	Punktacija krilnih pokrovaca mnogo finija i gušća; manja, skoro polukrugljasta vrst; dulj. 1·3—1·4 *mm.*	6	*Sturanyi* Apf.
		7	*carpathicum* Rttr.
7	Dlake gornje strane bitno dulje i strmlje (koso) odignute	10	*pilosum* Panz.
		11	*corcyreum* Rttr.
—	Dlake gornje strane kraće manje strmo odignute *(A. laevicolle sl. 19.)*		8
8	Krilni pokrovci prilično grubo i ne gusto punktirani	8	*punctatum* Rttr.
		4	*merditanum* Apf. n. sp.
—	Krilni pokrovci fino i vrlo gusto punktirani, (vratni štit vrlo fino i gusto punktiran)	9	*Csikii* Apf. n. sp.

Podrod ***Lamprosphaerula*** Apf.

Verh. d. k. k. zool. botan. Ges. Wien LX., sv. 1910, str. (41).

Gornja strana posve ćelava, jako sjajna.

1. ***Sphaerosoma globosum*** Sturm.

Deutschl. Ins. II., 82, t. XXXII, F. A; Redtenbacher: Stettin. Ent. Ztg. 1845, 317; Reitter: Deutsch. Ent. Ztsch. 1883, p. 238; id. 1885, p. 204; Best. Tab. I. H., 2. Aufl., 33; Wien. Ent. Ztg. 1888, p. 322; Fauna Germanica III. 120; Seidlitz: Fauna Transsylv. 1891, p. 265.

Vratni štit nejasno i samo vrlo fino i rijetko punktiran[1]); krilni pokrovci redovito vrlo fino i rijetko punktirani, često izgledaju glatki, pod mikroskopom manje-više jasno kožasto-mrežasti: Duljina 1·0—1·5 *mm.*

♂ Prednji tarzi jednostavni, prvi i drugi članak nije širi (deblji) od članka sa noktom. Penis prelazi u kratko, oštro odvojeno šiljato polje, šiljak proviđen kratkom, četinjastom dlakom.

U području Balkanskog Poluostrova daleko je rasprostranjen u Bosni se nalazi od brežuljastog područja do u vrške velegorja.

Hrvatska, Bosna, Hercegovina (Jablanica)[2]), Srbija (Požarevac, Bela Palanka), Bugarska.

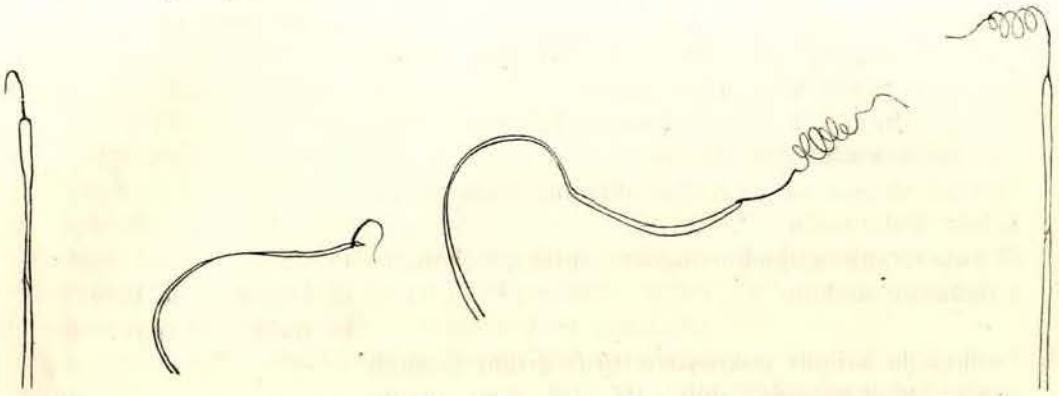

Sph. globosum. (Igman kod Sarajeva.) *Sph. hemisphaericum* Gglb.

v. ***glabrum*** Reitt.

(Deutsch. Ent. Ztschr. 1885, 204; Best. Tab. I. H., 2. Aufl., 33; Wien. Ent. Ztg. 1888, 322; Ganglb. Käf. Mitt.-Eur. III. Bd., 1915.)

Forma je *Sph. globosum* sa manje jako, ali ne gusto punktiranim krilnim pokrovcima i fino i rijetko punktiranim vratnim štitom. Ova jugoistočna pasmina nalazi se zajedno sa osnovnom formom te prelazi prelazima posvema istoj.

Južna Ugarska, Bosna, Hercegovina (Jablanica), Srbija (Požarevac, Bela Palanka), Bugarska (Varna-teste Reiter l. c.).

Po penisu slaže se sa *Sph. globosom.*

2. ***Sphaerosoma hemisphaericum*** Gglb.

Käfer v. Mitteleur. III. pag. 916.

? *glabrum* Reitt. ex parte.

Blizu srodan sa *Sph. globosum* te se može lahko zamijeniti sa jače punktiranim egzemplarima varijetete *glabrum* Rttr. Od njega se razlikuje snažnijom osobito pako bitno gušćom i jednoličnijom punktacijom a osobito gotovu polukrugljastim oblikom tijela (bitno širi, jednoličniji skoro polukružni oris i viša svedenost), što osobito u ♂ upada, širim prednjim tarzima u ♂, uopće znatnom veličinom, te oblikom i dlakavošću penisa.

---

[1]) Povećanje lupom 27, Zeissov Anastigm.

[2]) Najjužnije poznato mi nalazište. Niže od 43° širine mi ova vrsta nije poznata.

Ovaj prelazi postepeno u dugo usko šiljato polje a provideno je na vrhu vrlo dugom, finom spiralno smotanom dlakom. Duljina 1·3—1·6 *mm*. (Ex typis.)

♂: Prednji tarzi lahko prošireni, prvi članak nešto, drugi bitno širi od članka sa noktom.

Hercegovina (Jablanica-Typus!); u srednjoj i južnoj Bosni nerijedak, većinom u društvu sa *Sph. globosum*. Najsjevernije poznato mi nalazište: Dobrllin (Sz. Bosna).

Podrod ***Neosphaerula*** Apf.

Verh. d. k. k. zool.-bot. Ges. Wien LX., 1910 (41).

Prednji tarzi u ♂ (bar drugi članak) jasno prošireni, nikako ili samo malo dulji kao što su široki, rijetko su i srednji tarzi prošireni[1]).

Typus: *laevicolle* Rttr.

3. ***Sphaerosoma laevicolle*** Rttr.

Deutsche Entom. Ztschr. 1883, p. 240; Best. Tab. I. H., 2. Aufl. 35; Wien. Ent. Ztg. 1888, p. 324.

Lahko se razlikuje od svih slijedećih vrsta mnogo užim, postrance manje zaobljenim, odozgo gledajući pravilno eliptičnim, plosnatim oblikom tijela; u ♂ rodu osim toga jako proširenim prednjim tarzima (1. i 2. članak).

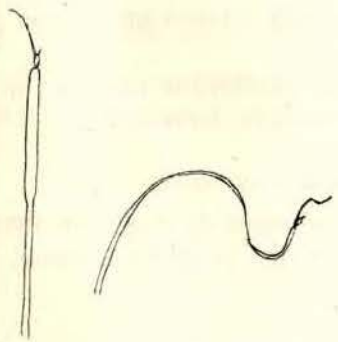

Sph. laevicolle Rttr.

Dlake na gornjoj strani umjereno duge, malo odignute. But pipalice, kao u svih slijedećih vrsta podroda, oštro tročlano odvojen (t. j. osmi članak je malo manji od devetog).

U brježuljastom području je rjeđi, vrlo često i svuda po šumovitim gorama, u velegorju do područja klekovine.

Bosna, Hercegovina, Dalmacija (ali samo u velegorju [Troglav]), Srbija, Zap. Albanija (velegorje Mirditsko).

Osim toga u Hrvatskoj (Gore kod Ludbrega-Varaždina i Zagreba [Sljeme]) i u Austriji[2]).

---

[1]) U *Sph. latitarse* m. iz jezerskih Alpa (v. Dodatak str. 427.).

[2]) Meni poznat samo iz Kranjske i Istre (Grintouz).

4. ***Sphaerosoma merditanum*** nov. spec.

Stoji između *Sph. laevicolle* i *antennarium* m.[1]) te je sa prvim srodniji. Od *Sph. laevicolle* razlikuje se — kao i *antennarium* — postrance jače zaobljenim, osobito naprijed jače suženim, širim orisom tijela, jačom svedenošću, nešto krupnije punktiranim krilnim pokrovcima, nešto duljom i nešto jače

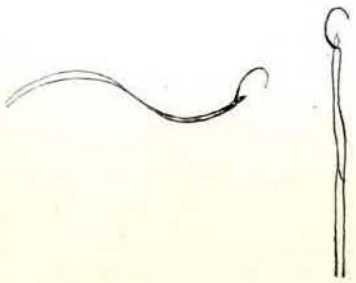

Sph. merditanum Apfb.

odignutom dlakavošću gornje strane, znatnijom veličinom i slabije proširenim prednjim tarzima u ♂; od *Sph. antennarium* osobito mnogo većim i duljim osmim člankom pipalice, koji se u *merditanum* od devetog veličinom malo razlikuje, krupnijom punktacijom krilnih pokrovaca i nešto jače odignutim dlakama a u ♂ razgovjetnije proširenim prednjim tarzima, od obih osim toga različnim penisom; od *Sph. punctatum* Rttr. u glavnom ovalnijim, mnogo manje polukrugljastim oblikom tijela i jasno proširenim prednjim tarzima u ♂.

Dulj. 1·5—1·6 *mm.*

Albanija. U velegorju Merdite (Zebia) i u gorskim šumama Šardaga. U Merditi u društvu sa *Sph. laevicolle.*

5. ***Sphaerosoma shardaghense*** nov. spec.

Stoji blizu *Sph. merditanum* m. te su mu manji egzemplari vrlo slični. Razlikuje se od ovoga slabijim prijekim sedmim, osmim i devetim člankom

Sph. shardaghense Apfb.

pipalica, ne poprječnim nego vidljivo duljim nego širokim šestim člankom pipalica, bitno krupnije i rjeđe punktiranim krilnim pokrovcima,

[1]) Br. 17, str. 426.

kraćom, rjedom i mnogo manje odignutom (skoro prileţećom) dlakom, redovito vrlo fino i razbacano ali vidljivo punktiranim vratnim štitom i znatnijom veličinom; od *Sph. antennarium* m., s kojim se skoro slaže po obliku tijela i dlakavosti, razlikuje se krupnom, razasutom punktacijom krilnih pokrovaca, osmim člankom pipalica, koji je normalna oblika (a ne upadno omanjen), jasno proširenim srednjim tarzima u ♂, znatnom veličinom; od *Sph. Sturanyi* m. razlikuje se pruženijim, plosnatijim oblikom tijela (*Sturanyi* je gotovo polukrugljast), punktacijom, građom pipalica (osobito duguljastim 6. člankom), skoro dvostrukom veličinom, bitno jačim, proširenim prednjim tarzima u ♂ i posve inakim oblikom penisa; od *punctatum* Rttr. razlikuje se već rijetkom, kraćom, jako prileglom dlakom, građom pipalica, pruženijim, plosnatijim oblikom tijela, u ♂ rodu osim proširenim prednjim tarzima i drugim oblikom penisa.

Najbliži je, čini se, *Sph. shardaghense Sph. carniolicum*-u, od koga se u glavnom razlikuje jače svedenim oblikom tijela, rijetko punktiranim vratnim štitom, još krupnijom, manje gustom punktacijom krilnih pokrovaca, rijetkom, još nešto prileglom dlakom, u ♂ proširenim prednjim tarzima i posve drugim oblikom penisa.

Dulj. 1·7—1·9 *mm* (najveća vrst).

Na gornjoj granici šumskog područja u Šardagu prosijao sam ga iz dubokih slojeva bukova lišća.

6. ***Sphaerosoma Sturanyi*** Apflb.

Glasn. zem. muz. XXI. 1909. str. 500.

Blizu je srodan sa *Sph. carpathicum* Rttr. te mu vanredno naliči, a razlikuje se samo izblijeđelo punktiranim vratnim štitom, manje gusto punkti-

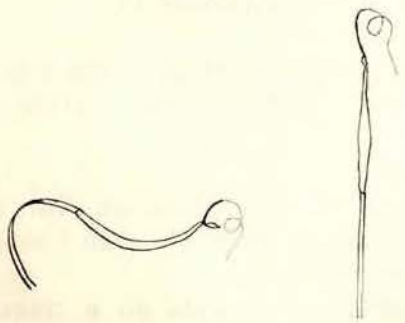

Sph. Sturanyi Apflb.

ranim i rjeđe dlakavim krilnim pokrovcima, manjom veličinom, u ♂ roda osim toga slabo, ali razgovjetno proširenim prednjim tarzima i drugim oblikom penisa. Od *Sph. punctatum* Rttr. razlikuje se lahko već vrlo kratkom, prileglom dlakom, manjom veličinom, bitno finijom i plićom punktacijom; od *Sph. laevicolle* skoro polukrugljastim oblikom tijela, kratkom prileglom dlakom, slabo proširenim prednjim tarzima u ♂ itd.

♂ prvi članak prednjih tarza je jedva, drugi slabo ali jasno proširen.

Jugoist. Bosna. Na Metaljci na granici sandžaka Novog Pazara sabrao ga je moj prijatelj g. dr. Rudolf Sturanyi, kustos c. kr. prirodoslov. dvorskog muzeja u Beču, prigodom putovanja u svrhu malakološkog istraživanja te sam ga po njemu prozvao. Ja sam ga obilno nalazio u žilama trave sa *Sph. laevicolle* u Ljubičnoj planini u visini od 2000 *m.*

Podrod ***Sphaerosoma*** s. str.

Prednji tarzi u ♂ i ♀ jednostavni, ne prošireni, u ♂ jedva nešto deblji nego u ♀.

7. ***Sphaerosoma carpathicum*** Rttr.

Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, p. 239; Best. Tab. I. H., 2. Aufl., p. 34; Wien. Ent. Ztg. 1888, 324; Fauna German. III. 1911, p. 121; Ganglbauer: Käf. v. Mitteleur. III. Bd. p. 916; Seidlitz: Fauna Transsylvan. 265.

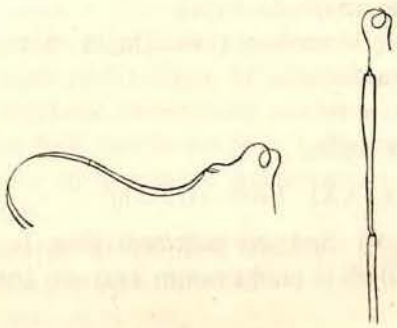

Sph. carpathicum Rttr.

Tijelo skoro polukrugljasto; gornja strana vrlo kratko, čvrsto prileglo dlakasta; vratni štit fino i umjereno gusto, krilni pokrovci prilično fino i jako gusto punktirani.

Dulj. 1·3—1·4 *mm.*

Lahko se razlikuje od *Sph. punctatum* Rttr. mnogo finijom i gušćom punktacijom krilnih pokrovaca, mnogo kraćom i skoro prileglom dlakom na gornjoj strani i manjom veličinom.

U području Karpata, od Beskida do u transsilvanske Alpe. Sa Balkanskog Poluostrva ima ova vrst samo iz Balkana kod Slivena u Bugarskoj (Rebel 1896).

8. ***Sphaerosoma punctatum*** Rttr.

Deutsch. Ent. Ztschr. 1878, p. 63; ibid. 1883, p. 240; Best. Tab. I. H., 2. Aufl. p. 34; Wien. Ent. Ztg. 1888, p. 324; Fauna Germanica III., p. 121; Ganglbauer, Käf. v. Mitteleur III. p. 916; Seidlitz, Fauna Transsylvan. p. 265.

Lahko se raspoznaje po jačoj, prilično krupnoj punktaciji krilnih pokrovaca, fino i ne jako razdaleko punktiranom vratnom štitu, prilično dugim,

razgovjetno odignutim dlakama na gornjoj strani, jako zdepnastom i jako svedenom, skoro polukrugljastom tijelu.

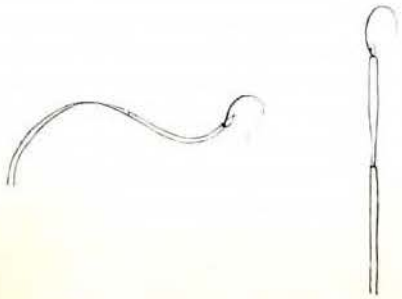

Sph. punctatum Rttr.

Od vrlo sličnog *Sph. pilosum* Panz. razlikuje se mnogo kraćim, manje odignutim dlakama gornjé strane i zdepnastijim, jače svedenim tijelom.

Dulj. 1·5—1·7 *mm.*

U Banatu (kod Herkulesbada, Kasan) i u sjev.-ist. Srbiji.

Ganglbauer (l. c.) navodi ovu vrst i u Štajerskoj (Koralpa) i Kranjskoj.

Egzemplari, što ih je on iz Wocheina u Kranjskoj determinirao kao *punctatum* Rttr. jesu *Sph. carniolicum* m. n. sp. (sr. Dodatak.)

Egzemplare sa Koralpe nisam vidio; oni jedva da pripadaju *Sph. punctatum* Rttr.

9. ***Sphaerosoma Csikii*** nov. spec. *(? tatricum* Rttr. var.).

Blizu u srodstvu sa *Sph. carpathicum* Rttr., sličan mu je i finom, gustom punktacijom, ali se razlikuje mnogo duljom, koso odstojećom dlakom i još bitno stisnutijom punktacijom gornje strane te drugim oblikom

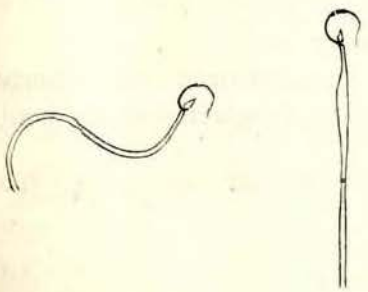

Sph. Csikii Apfib.

penisa. Dlake gornje strane kao u *Sph. punctatum* Rttr., ali barem dvostruko tako guste, razlikuje se od ove vrsti osim toga vanredno gustom i finijom punktacijom.

Dulj. 1·6—1·7 *mm.*

Od vrlo sličnog *Sph. pilosissimum* Friv., koji je također vrlo gusto punktiran, guste i duge dlake, razlikuje se mnogo kraćom, neravno odstojećom dlakom gornje strane i još punktacijom gornje strane.

Jugoist. Bosna. Na Ljubičnoj planini kod Ćelebića sabrao sam je u najgornjem šumskom području većinom u slojevima bukova lišća.

Posvetio sam ga mome prijatelju gosp. Ernö Csiki, upravljajućem kustosu ugarskog narodnog muzeja.

Sph. Csikii biti će najbliži *Sph. tatricum* Rttr., koji je, sudeći po dva primjerka (Csorba), što ih imam pred sobom, specifično različan od *Sph. punctatum* Rttr. Od *Sph. tatricum* razlikuje se još gušćom i finijom punktacijom, zdepnastijim i jače zaobljenim tijelom te slabije popriječenim 8. i 9. člankom pipalice.

Ako bi *Sph. tatricum* Rttr. bio samo alpinska rasa od *Sph. punctatum* Rttr. onda bi i *Sph. Csikii* također bio vanredno fino punktirana alpinska rasa od *Sph. punctatum* Rttr., tim više, što se obje po obliku penisa malo razlikuju.

10. ***Sphaerosoma pilosum*** Panz.

Faun. German. 7, 8; Müller, Germ. Mag. III. 1818 252; Redtenbacher, Stettin. Ent. Ztg. 1845, 317; Thomson, Skand. Col. V., 290; Seidlitz, Faun. Balt. 2. Aufl. 249, Faun. Transsylv. 265; *piliferum* Jacqu. Duval Gen. Col. d'Eur. II. pl. 55, f. 275; Reitter, Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, 241; Fauna German. III. p. 121; *ignorans* Reitt. Best. Tab. I H., 2. Afl. 35; Wien. Ent. Ztg. 1888, 324; Ganglbauer, Käf. v. Mittel-Eur. III. p. 917; var. *lunigerum* Rttr. Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, 241; Best. Tab. I. H., 2. Aufl. 35; Wien. Ent. Ztg. 1888, 324; Ganglbauer l. c. p. 917.

Lahko se razlikuje po dugoj, koso natrag okrenutoj, napola odignutoj dlakavosti te je u tome sličan *Sph. corcyreum*-u Rttr. a od ovog se razlikuje obilježjima, spomenutim za ovu vrst; od *Sph. Formaneki* Rttr. (= *bosnicum* Rttr.[1]) koji ima također dugu, koso odstojeću dlaku, razlikuje se jače zaobljenim, više svedenim tijelom, osmim člankom, koji nije smanjen i znatnijom veličinom.

Dulj. 1·4–1·7 *mm.*

Bosna: Sanski Most, Dobrlin, Han Koprivnica kod Kupresa, Jezero kod Jajca, istočni obronak Troglava kod Gubina (Livanjsko polje), u gorskim šumama.

Osim toga daleko rasprostranjen u sjevernoj i srednjoj Evropi i jedna od najobičnijih vrsta.

11. ***Sphaerosoma corcyreum*** Rttr.

Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, p. 394; Wien. Ent. Ztg. VII., 1888, p. 325; v. *hellenicum* Reitt ibid. 325.

Od *Sph. pilosum* Panz. razlikuje se mnogo dugoljastijim, jajolikim, plosnatijim a ne polukrugljasto-ovalnim tijelom, manje gustom punktacijom i nešto rjeđom, razgovjetno strmom (kosom) dlakom na gornjoj strani te manjom veličinom.

---

[1]) *Sph. bosnicum* Rttr. (*Formaneki* Rttr.) ima na stražnjem dijelu krilnih pokrovaca skoro isto tako duge dlake kao i *pilosum* Panz., na ostalom dijelu gornje strane nešto kraću.

Dulj. 1·3—1·4 *mm.*

Krf (Gasturi-Reitter; Hagion Matthias-Winkler).

Rasa, koja se nalazi u velegorju kod Valona i koju imam brojnu pred sobom: ***valonense*** m. (nov.), razliknje se nešto zdepnjastijim oblikom tijela, razdaljenom i jačom punktacijom krilnih pokrovaca i crveno-smeđom bojom.

v. *hellenicum* Reitt. razlikuje se po Reitteru (l. c.) od tipnog oblika sa Krfa, nešto manjom veličinom, svjetlo-crveno-žutom bojom i manje jakom punktacijom krilnih pokrovaca.

Atika. Meni nepoznat.

12. ***Sphaerosoma pilosissimum*** Friv.

Természetrajzi füzetek, 1881, p. 266 (tipus: Mala Azija); Reitter, Deutsch. Ent. Ztschr. XXVII,, 1883, p. 241 (ex parte); Wien. Ent. Ztg. VII., 1888, p. 325.

Odlikuje se dugom, gustom, strmo odignutom ali pahuljastom dlakom i vanredno gustom i finom punktacijom. Od *Sph. Reitteri* Ormay razlikuje se bitno kraćom, ne baš posve ravno odignutom, vunastom i gušćom dlakom, mnogo finijom i plićom punktacijom i znatnijom veličinom te je sigurno specifično različan; od *Sph. piliferum* Müll. razlikuje se već radi finije i gušće punktacije, posebne dlakavosti i skoro dvostruke veličine, tamnije boje i t. d.[1]).

Od *Sph. pilosum* Panz. razlikuje se nešto duljom, jače odignutomimnogo gušćom i finijom pahuljastom dlakom na gornjoj strani i vrlo finom i gustom punktacijom.

Tijelo je jako zaobljeno i visoko svedeno, po svedenosti i orisu skoro se slaže sa *Sph. pilosum* Panz. (jedino je možda oko ramena nešto manje zaobljeno-proširena i manje svedeno); glava i vratni štit su gusto i fino, krilni pokrovci isto tako, ali nešto jače punktirani.

Dulj. 1·6 *mm.* (Ex typo in coll. mus. nat. hung.)

Mala Azija: na Olimpu kod Brusse našao ga Merkl (typus!). Navodno i kod Carigrada (?).

13. ***Sphaerosoma Reitteri*** Ormay.

Suppl. Faun. Col. in Transsilv. Nagy-Szeben 1888, 27; Recentiora Suppl. Faun. Col. in Transsilv. 1890, 47; Reitter, Wien. Ent. Ztg. 1888, p. 325; Deutsch. Ent. Ztschr. 1889, 307; *pilosissimum* Reitt. (nec. Friv.) Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, 241, ex parte; Best. Tab. I. H., 2. Aufl., 36, ex parte; Ganglbauer, Käf. v. Mitteleur. III., p. 917; Kuthy, Katal. d. ung. Col. in »Fauna Regni Hungariae«, Budap. 1896, p. 88.[2]); v. *albanicum* Apflb., Sitzungsber. d. kais. Akad. d. Wissensch., Wien, mathem.-naturw. Kl.,

---

[1]) Seidlitz (Fauna transsylv str. 265), koji ovu vrst stavlja kao varijetetu uz *Sph. piliferum* Müll., jamačno nije poznavao *Sph. pilosissimum* Friv. Uslijed prijaznosti g. kustosa Csikija imao sam pri ruci tipus iz zbirke ugarskog narodnog muzeja.

[2]) Kuthy spojio je tamo neopravdan *Sph. Reitteri* Ormay sa *pilosissimum* Friv. Nadalje on pogrješno navodi da *Sph. piliferum* Müll. ima u Hrvatskoj (»teste Reitter«). Pošto je *piliferum* Reitt. (Deutsche Ent. Ztschr. 1883. 241) = *Reitteri* Ormay, ima se ovaj navod Kuthyev odnositi na ovu vrst a ne na *Sph. piliferum* Müll.

Bd. CXV. Abt. I. p. 1670; v. *aspromontanum* Reittr. Riv. Col. Ital. VII, 1909, 21 (Calabria).

Razlikuje se od *Sph. pilosum* Panz. bitno samo još duljom, mnogo strmljom (skoro okomitom) dlakom krilnih pokrovaca i mnogo manjom veličinom a većinom i jasnije i gušće punktiranim vratnim štitom.

Od *Sph. piliferum* Müll. razlikuje se zdepnastijim, skoro polukrugljastim oblikom tijela, osobito zaobljenijim, jednoličnо i jače izbočenim a prema dolje manje stisnutim krilnim pokrovcima[1]), razgovjetno i prilično gusto punktiranim vratnim štitom i glavom, manje grubo i gušće punktiranim te gušće dlakavim krilnim pokrovcima te je specifično različan.

Dulj. 1·3—1·5 *mm.*

Transsilvanske Alpe, Banat, Bugarska (Stara Planina). Sigurno i ist. Srbija, jer te vrsti ima u Banatu i Staroj planini na srpsko-bugarskoj granici.

v. *albanicum* Apflb.

Razlikuje se od tipne vrsti nešto duljom, jednoličnijom i na vratnom štitu jako dugom i vrlo koso (ravno) odignutom dlakom i redovito[2]) gušće i jače punktiranim vratnim štitom.

Zapadna Albanija, u gorama Merdite i Oroša (Mal-i-šejt) i Fundi (Munela, Zebia).

v. *aspromontanum* Reitt.

Iz Kalabrije razlikuje se od tipne forme samo, dlakom gornje strane, koja je na prednjem tijelu nešto kraća i manje strmo odignuta. Reitter razlikuje *Sph. aspromontanum* (l. c.) samo po polukrugljastom tijelu od *Sph. Reitteri* Ormay. Ja sam vidio tipne egzemplare sa klasičnog nalazišta (Aspromonte, Paganetti 1905.) ex coll. Reitter, koji se po obliku tijela ne razlikuju od *Sph. Reitteri* iz Sedmogradske. ♀♀ ove vrsti uvijek su znatno plosnatije nego ♂♂ pa je Reitter kod svog opisa valjda sravnio ♂ *aspromontanum* sa ♀ tipnim *Sph. Reitteri*[3]).

14. ***Sphaerosoma pubescens*** Friv.

Természetrajzi füzetek, 1881, p. 265; Reitter, Deutsch. Ent. Ztschr. 1883, p. 239; Wien ent. Ztg. 1888, p. 323; Seidlitz, Fauna Transsylv. p. 265.

Vrst, koja se odlikuje vrlo finom i vrlo razbacanom punktacijom i vrlo sitnom i rijetkom dlakom krilnih pokrovaca te manjom veličinom.

Najsličniji je malim egzemplarima *Sph. globosum* po vrlo finoj, raštrkanoj punktaciji ali se može lahko razlikovati vrlo kratkom, prileglom, rijetkom ali razgovjetnom dlakom krilnih pokrovaca.

Dulj. 1·1—1·2 *mm.*

Turska, Mala Azija. Ovu sam vrst sabrao u belgradskoj šumi kod Carigrada.

Po Seidlitzu l. c. ima ove vrsti i u Sedmogradskoj.

---

[1]) Postrani im rub može se dakle, gledajući ravno od ozgor skoro posve pregledati (u *Sph. piliferum* može se to samo posve napred).

[2]) Osobito u egzemplaru iz velegorja Zebije i Munela.

[3]) To se i meni desilo kod opisa *Sph. albanicum*, radi česa sam taj oblik *Reitteri* uspostavio kao vrst. ♂♂ su češći od ♀♀.

15. *Sphaerosoma Winneguthi* nov. spec. (♀)[1])

Odlikuje se također finom punktacijom i vanredno sitnom dlakom a osim toga okruglim orisom (polukrugljastim tijelom).

Po obliku tijela i po veličini slaže se gotovo sa *Sph. punctatum* Rttr., ali se od njega razlikuje vrlo finom punktacijom i vanredno kratkom, skoro prašinastom, prileglom dlakom.

Prividno najbliže je srodan sa *Sph. maritimum* Rttr. te se s njim slaže finom, raštrkanom punktacijom krilnih pokrovaca a razlikuje se jače polukrugljastim oblikom tijela, osobito jače zaokruženim, sa stranama vratnog štita u jednu zavojku svedenim stranama krilnih pokrovaca, obilnijom punktacijom i još kraćom, skoro posve prileglom, sitnom dlakom. Od *Sph. pubescens* Friv., s'kojim se po pubescenciji gornje strane skoro posve slaže, razlikuje se gušćom i jasnijom punktacijom krilnih pokrovaca, obilnijom dlakom na njima, jače polukrugljastim tijelom, njegovim orisom, koji jednoličnije i šire ide u oblinu i znatnom veličinom.

Dulj. 1·5—1·6 *mm.*

Južna Albanija. U planini Ćore, južno od Valone, sabrao je preparator Winneguth dva komada.

Podrod ***Arthrosphaerula*** Apflb. nov.

Osmi članak pipalice jako smanjen, mnogo kraći i uži od devetog (jedva pola tako velik), but pipalice se zato odvaja dvočlano (mjesto tročlano).

16. ***Sphaerosoma bosnicum*** Rttr.

Best. Tab. I. H., 2. Aufl. 35 *(laevicolle* v. *bosnicum)* ♀; Gangelbauer, Käf. v. Mitteleur. III. p. 916 *(laevicolle* v. *bosnicum* Rttr.); — syn.: *Formaneki* Rttr. (♂), Wien. Ent. Ztg. XXI. 1902, p. 5 (ex typis).

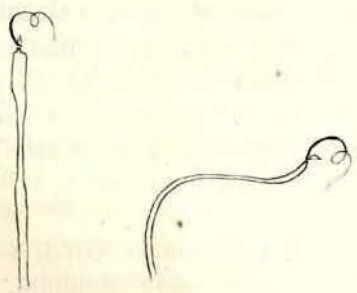

Sph. bosnicum Rttr. *(Formaneki* Rttr.).

Od sličnog *Sph. laevicolle* Rttr. razlikuje se — osobito ♂[2]) — zdepnastijim i svedenijim, kraće eliptičnim[3]) oblikom tijela, bitno duljom i

[1]) ♂ nepoznat. Predpostavljajući, da ♂ (kao većina vrsti ovog roda) ima jednostavne prednje tarze, stavljam predbježno ovu vrst u podrod *Sphaerosoma* s. str.

[2]) ♀♀ su pruženije i plosnatije.

[3]) Nikako skoro „polukrugljastim tijelom" sa „kružnim orisom« kako Reitter navodi. (Wiener Entom. Ztg. 1902, str. 5.).

odignutom dlakom na gornjoj strani, različnom gradom pipalica i jednostavnim prednjim tarzima u ♂ te različnim oblikom penisa.

Sa *Sph. pilosum* Panz *(ignorans* Rttr.) slaže se prilično u dlaki ali se od ove vrsti osobito razlikuje karakterističnom gradom pipalica (jako smanjen osmi članak), ovalnijim, slabije svedenim tijelom, nešto kraćom, manje odignutom dlakom na gornoj strani, svjetlijom, crvenosmeđom do smolasto smeđe boje, poprečno manjom veličinom i drugim oblikom penisa.

Duljina 1·1—1·3 *mm.*

Bosna, Hercegovina: Zavidovići, Travnik, Jajce, Vranica Planina kod Fojnice, Kupres (Vrata), gore oko Sarajeva, Jablanica (obronci Plase, Prenj Planina).

U društvu sa *Sph. laevicolle* Rttr., ali prilično rijedak. Prosijao sam ga i u alpinskom području iz mahovine i žila trave (Trebević, Vranica).

Ja ne sumnjam nikako, da *Sph. bosnicum* Rttr. ne spada kao varijeteta ka *laevicolle* Rttr. Reitter razlikuje *Sph. bosnicum* od *Sph. laevicolle* samo po duljoj dlaci, ali *Sph. laevicolle* se ne razlikuje duljinom dlake a baš duljina dlake i način, kako se odiže nad površinu, jedno je od najvažnijih obilježja za razlikovanje vrsta *Sphaerosoma* te sam ga našao (primjerice i kod vrsta *Phyllobius)* pouzdanim kriterijem.

Sph. bosnicum, koji se nalazi u društvu sa *laevicolle* u srednjoj i južnoj Bosni i sjevernoj Hercegovini (Jablanica), ima u istinu dulju dlaku ali se inače lahko zamjenjuje (osobito ♀ rod), ako se ne ispitaju pipalice, što je Reitter svakako zanemario, jer bi inače, opisujući *Sph. Formaneki,* to morao spomenuti.

Sph. bosnicum (Formaneki) često se nalazi u zbirkama pomiješan sa *laevicolle,* kao i slijedeća vrst.

17. ***Sphaerosoma antennarium*** Apflb.

Glasnik zem. muz. XXI. 1909., str. 500.

Razlikuje se od *Sph. laevicolle* Rttr. orisom tijela, koji je postrance jače u zavojku zaobljen a osobito sprijeda mnogo jače sužen, ovalan, rijetkom i još manje odignutom dlakom, građom pipalica i u ♂ jedva proširenim prednjim tarzima[1]) te penisom inakog oblika. Osmi je članak pipalice jedva pola tako dug kao deveti i kao ovaj jako prijek i, sravniv ga sa devetim, mnogo manji, dočim se u *Sph. laevicolle* 8. i 9. članak veličinom jedva razlikuju.

Od *Sph. bosnicum* Rttr. *(Formaneki* Rttr.), s kojim se po građi pipalica slaže, razlikuje se tijelom dugoljastije ovalnim, prema naprijed i prema vršcima krilnih pokrovaca jače suženim, grubljom i raštrkanom punktacijom na krilnim pokrovcima, koji su postrance slabije izobljeni, mnogo kraćom, manje odignutom i rjeđom dlakom na njima i drugačijim penisom.

Po veličini slaže se sa *laevicolle.*

Bosna: Gore oko Sarajeva i Čajniča između *Sph. laevicolle,* rijetko i pojedince.

---

[1]) U ♀ je 8. članak nešto dulji i širi nego u ♂, ali uvijek još manji od 9-og.

Ovu vrst imam obilno iz Sedmogradske (»Paring, Ganglb. 1899.«) v. *narentinum* Apflb. (l. c. str. 501.) razlikuje se od tipne forme bitno finijom, plićom i još manje gustom punktacijom krilnih pokrovaca te svjetlijom, crveno-smeđom bojom (dali uvijek?). Ja sam ovaj oblik jedanput sabrao u velikoj množini u bukovoj šumi kod Jablanice u društvu sa *Sph. bosnicum (Formaneki)*. Egzemplari od *Sph. antennarium* sa Ivan planine na bos.-herc. granici čine po punktaciji prelaz ka v. *narentinum*.

Dodatak.

Dvije nove vrsti Sphaerosoma iz Kranjske i Italije.

Sphaerosoma (v. str.) ***carniolicum*** n. sp.

Vrlo je sličan *Sph. punctatum* Rttr.[1]), manje visoko sveden i manje polukrugljast, oko ramena manje zaobljeno proširen. Punktacija gornje

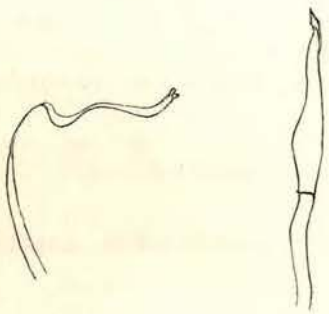

Sph. carniolicum Apflb.

strane u cijelom krupnija i raštrkanija nego li u vrsti, s kojom ga prispodabljamo, dlake bitno kraće, prilegle i rjede. Osim toga razlikuje se po obliku penisa bitno od *Sph. punctatum* Rttr. Po veličini slaže se s tom vrstom, ali je poprječno veći.

Kranjska (»Wochein Ganglbauer 1893«).

Sphaerosoma (Neosphaerula) latitarse nov. spec. *(maritimum* Reitt. ex parte).

Po načinu dlakavosti gornje strane slaže se gotovo[2]) sa *Sph. laevicolle* Rttr., ali mu je inače malo naličan, jer je tijelo zdepnasto, jako zaobljeno, visoko svedeno i osim toga ima rijetku, finu i plitku, katkada manje više izbliještelu punktaciju krilnih pokrovaca, rjede dlake na njima, u ♂ jače proširene prednje tarze i proširene srednje tarze te osmi i deveti članak pipalice jače ispriječen.

Od *Sph. maritimum* Rttr. (Wien. Ent. Ztg. XXIII. 1904 str. 45.) razlikuje se prilično dugom, koso odignutom dlakom i izbliještelom punktacijom krilnih

[1]) Za prispodobu upotrebljeni su egzemplari iz Banata (Herkulesbad i Kasan).

[2]) U *latitarse* je vrlo malo dulje, a osobito na dnu krilnih pokrovaca.

pokrovaca[1]). U *Sph. maritimum* Rttr. je po riječima opisa[2]) dlaka kratka i čvrsto prilegla).

Od *Sph. Seidlitzi* Rttr. razlikuje se nova vrst jednoličnije zaobljenim i nešto svedenim oblikom tijela, rijetkom, finom i plitkom, manje-više izbrijedelom punktacijom krilnih pokrovaca, mnogo duljom, razgovjetno odignutom dlakom gornje strane, drugačijim penisem i proširenim tarzima ♂.

Italija: u jezerskim Alpama kod Nave sabrao ih je Solari. Imao sam 10 komada (među njima 5 ♂♂) pred sobom i to iz:

Nava (Fiori 1895), Nava (Solari), Collina (Fiori 1895), Caprana (Fiori 1895).

Dobio sam ih u isto doba, djelomice pod *Sph. maritima,* djelomice pod *Sph. Seidlitzi* Rttr.[3]).

---

[1]) Po vrlo oskudnom opisu Reitterovom l. c. ne mogu se donijeti druge razlike. Imam pred sobom samo jedan egzemplar *Sph. maritimum* Rttr. iz zbirke c. kr. dvorskog muzeja u Beču. Ovaj je označen »Nava. Alpi marittime Solari«.

[2]) »Dlačice jako prilegle te na krilnim pokrovcima otraga jedva dosižu bližnje točke.«

[3]) U ostalom je vjerojatno, da je *Sph. maritimum* Rttr. samo muški oblik od *Sph. Seidlitzi* Rttr. Reitter razlikuje prvu vrst od druge samo »više pravilnim polukrugljastim tijelom i širom, nešto razgovjetnijom punkturom krilnih pokrovaca«. Ovako razlikovanje u rodu *Sphaerosoma* ali jedva da ima specifične vrijednosti, tim manju, ako se nije obaziralo na spol, jer se spolovi obično po obliku tijela razilaze.

BIBLIOTHECA MUSEI SARAJEVO

Sistematski i geografski pregled

vrsta Balkanskog Poluostrva.

		Rasprostiranje po Balkanskom Poluostrvu	Inače
	Subgen. *Lamprosphaerula* Apflb.		
1.	***globosum*** Sturm	Primorje, Hrvatska, Bosna, Hercegovina, Srbija, Bugarska.	Srednja Evropa, Gornja Italija.
	v. *glabrum* Reitt.	Bosna, Hercegovina, Šar Dag, Bugarska.	Južna Ugarska (Banat), Sedmogradska.
2.	***hemisphaericum*** Ganglb. . .	Hercegovina, Južna Bosna.	
	Subgen. *Neosphaerula* Apflb.		
3.	***laevicolle*** Reitt.	Primorje, Hrvatska, Bosna, Hercegovina (sjev.), Srbija, Zapadna Albanija, Šar Dag.	Austrija (t. Reitter).
4.	***merditanum*** Apflb.	Sjeverna Albanija (Merdita, Šar Dag).	—
5.	***shardaghense*** Apflb.	Šar Dag	—
6.	***Staranyi*** Apflb.	Jugoistočna Bosna	—
	Subgen. *Sphaerosoma* s. str.		
7.	***carpathicum*** Reitt.	Bugarska	Karpati.
8.	***punctatum*** Reitt.	Srbija	Južna Ugarska (Banat).
9.	***Csikii*** Apflb.	Sjeveroistočna Bosna	—
10.	***pilosum*** Panz.	Primorje, Hrvatska, Bosna (sj.-z.)	Sjeverna i Srednja Evropa.
	piliferum Jacqu. Duv. *piliferum* Reitt. (nec Müll.).		
11.	***corcyreum*** Reitt.	Krf	—
	v. *hellenicum* Reitt. . . .	Grčka	—
	v. *valonense* Apflb. . . .	Južna Albanija	—
12.	***pilosissimum*** Friv.	Turska (Carigrad)	Mala Azija (Olymp).
13.	***Reitteri*** Ormay	Istočna Srbija, Bugarska . . .	Transsilv. Alpe, Banat.
	v. *albanicum* Apflb. . . .	Zapadna Albanija	—
	(v. *aspromontanum* Reitt. .	—	Južna Italija.)
14.	***pubescens*** Friv.	Turska (Carigrad)	? Mala Azija.
15.	***Winneguthi*** Apflb.	Jugozapadna Albanija	—
	Subgen. *Arthrosphaerula* Apflb.		
16.	***bosnicum*** Reitt. (♀)	Bosna, Hercegovina (sjev.) . .	—
	Formaneki Reitt. (♂).		
17.	***antennarium*** Apflb.	Jugoistočna Bosna	Sedmogradska.
	v. *narentinum* Apflb. . . .	Hercegovina (sjev.)	—

[1]) U ovom pregledu fale nepoznate mi vrsti: *compressum* Reitt. i *euboicum* Reitt.